YALÇIN KÜÇÜK

BİLİM VE EDEBİYAT

YALÇIN KÜÇÜK

BİLİM VE EDEBİYAT

Bilim ve Edebiyat, Yalçın Küçük / Ocak 1985 / Kapak, Erkal Yavi / Kapak Baskısı, Özyılmaz Matbaası / Dizgi-Baskı, Yaylacık Matbaası / Cilt, Tekin Ticaret / Kitabı Yayımlayan, Tekin Yayınevi, Ankara Cad. No. 51 - İst. Tel. : 527 69 69

YALÇIN KÜÇÜK

BİLİM VE EDEBİYAT

TEKİN YAYINEVİ

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ ... 7

BİRİNCİ KİTAP

EDEBİYAT İLE BİLİM

Nesiller ve Edebiyat ... 17
Edebiyat ile Bilim Yapmak ... 23
Derine Bakmak - Derini Vermek ... 52
Çerkez Etem Oyunu ... 59
Bir Öykünün Ekonomi Politiği ... 65
Selâmet - Edebiyat ve İktisat ... 70
Düğün Sıcağında Ölüme Yatmak ... 74
Gelişme ve Estetik ... 88
İngiliz Endüstri Devrimi Öncesinde Avrupa'da Yünlü Dokuma Sanayii ... 97
Misafir ... 159
Anı Okuyucuları İçin Yanlış-Doğru Cetveli ... 163

İKİNCİ KİTAP

AYDINLAR - AYDINCIKLAR

Aydın Üzerine Tezler ... 181
Ahir Zaman Peygamberi Ebu Cehil Kemal Tahir ... 222
Kolay Okuyucuyu Aşmak Ya da Aydıncıklar ... 259
Edebiyatta Historiagrafi Sorunları: Sabahattin Ali ve Ölümü ... 269
Aziz Nesin : Dünyanın En Borçlu İnsanı ... 305
Bir Ahlâk Dersi ... 315

Aysel Özakın :
Bir Ahlâk Dersi 337
Bir Estetik Kuramı 339
Türkiye Düşün İhraç Edebilir mi? 379
Kemalist Estetik veya Rabia ile Peregrini'nin Evliliği 386
Cumhuriyet Döneminde Türk Aydını 428
Çubuğu Tersine Bükme Sürecinde Bir Halka 439
Bilmeyi Bilmek veya Limancı Ahmet Hamdi 444
Türk Aydınının Çocukluk Hastalığı: Evrensel Ün ... 467
Yaşar Kemal: Evrensel Ün ve Lobbying 473

ÜÇÜNCÜ KİTAP

AŞILAN ÜNİVERSİTE

Türkiye'nin Kültür Devrimi ve Bizim Üniversitelerimiz 477
Halkçı Eğitim ve Öğrenci Eylemleri 489
Bulgaristan'daki Stambolliyskiy Hareketi'nin Türkiyede Köy Enstitüleri Üzerindeki Etkileri 501
Roman: Ahmet Cemil'den Halikarnas Balıkçısına ... 522
Aydın Sorumsuzluğu veya Sorumsuz Aydınlar 536
Gelişme ve Eşitsiz Gelişme Yasası 555
Bilimde Yöntem 577
Ek: Kuhn'un Paradigması 611
Sakal Yazısı 619

ÖNSÖZ

Uzun yazmayacağım. Kısaca söyleyebilirim: Hep politikayla ilgilendim. Politikada ilk görevi on iki yaşındayken üstlendim. 14 Mayıs 1950 tarihini hiç unutmam. Türkiye'nin bu ilk serbest seçiminde koca bisikletimle seçim sandıklarına CHP oy pusulası yetiştirmek için kan ter içinde kaldım. Bu seçimde, şimdi yazmaktan utandığım ve bana verilen başka görevleri de yerine getirdim. Bu arada bazı mahallelerde yaşlıları harekete getirip seçim sandıklarına götürdüm. Benim çalıştığım sandıklarda CHP daha çok oy aldı. Seçim sonuçlarını babam bana «oğlum kaybettik» diye söyledi. Ne kaybettiğimizi hiç bir zaman anlamadım. Hiç bir zaman CHP'li olmadım ve olmayı düşünmedim.

Politikayla ilgilenmeyi son derece zevkli ve kaçınılmaz bir yurttaşlık görevi olarak gördüm. Her zaman ilgilendim. Hep politikanın bir bilim olduğunu düşündüm. Niccolo Machiavelli'nin, gerçek anlamda, çok büyük bir bilim adamı olduğunu düşünürüm. Politika, bir çok pratisyeninin bilinçsiz olarak oynadığı bir bilimdir. Niccolo Machiavelli'nin Prens'inden habersiz makyevalistler vardır; ancak çok büyük politikacılar da var. Benim tanıdığım dünyanın büyüklerinin çok büyük bir bölümü politikadan çıkar.

Teorik politika beni her zaman sardı. Bazan pratik politika da yaptım. En çok 1977 seçimlerinde «pratik» oldum. İstanbul'da işçi sınıfı partisinden milletvekili adayıydım. Liste başında veteran bir sosyal mücadeleci, Behice Hanım, arkasında bir işçi lideri, Din-

çer, sonra ben ve benim arkamda diğer arkadaşlar. Bu, Haziran başında oluyor. Bir ay kadar önce, 1 Mayıs'ta Taksim Meydanı'na beş yüz bin kişi toplanıyor. Seçimde bizim listemiz beş bin oy alıyor. Çok üzüldüm; ancak hiç bir zaman kendimi eksikli görmedim. Daha önce söyledim ve şimdi yazıyorum: Eksikli, bize oy vermeyen, kütlelerdi.

Yenilgi bir büyük öğretmendir. Gide gide bu Yenilgi Öğretmen'i sevmeye başladım. Yenile yenile yenmeyi öğreneceğimize inandığımdan. Eksikli kütlelerdir, sorumlu ise «biz.» Modası geçti, ama, ben hâlâ Joan Baez'in We Shall Overcome'ını dinlemekten büyük haz alıyorum. Bir gün mutlaka «yeneceğiz.» Bu benim bilimsel inancımdır.

Hep bilim adamı olmaya özendim. Çalışıyorum. Bilimi ve bilimselliği seviyorum. Ancak bilimin, bilimsel olmayan kafalarda, çok vulgar bir tembelliğe yol açtığını görüyorum. Batı Avrupa, sosyalizmden önce vulgar siyasal iktisatı yaşadı. Biz, sosyalizmden önce «vulgar sosyalizmi» yaşamanın eşiğine geldik. Kaçınılmazlık, kaçınılmaz bir kafa tembelliğini doğurdu.

Tarih gelişiyor ve sorunlar değişiyor. Ondokuzuncu yüzyılın başında, ütopya, tembelliğe kaynaklık etti. Cenneti düşünmek «cennet yolcuları» için oldukları yere çakılıp kalmak demekti. Marx ve Engels, bu yüzden sosyal mücadelede böylesi «cennet yolcuları» için bir savaşı başlattı. Bugün bilimin bayrağını yüksek tutmak, fakat aynı zamanda bilimsel kaçınılmazlıkları bilim-dışı tembelliklerin kaynağı yapmak isteyenlere karşı savaş açmak gerektiğine inanıyorum.

Coşkuyu tekrar bilime ve politikaya sokmak gerekiyor. Coşkunun ve duyarlılığın, teorik politika ve bilimin, vazgeçilmez bir öğesi olması gerektiğini söylüyorum. Çünkü coşku ve duyarlılık insan olmanın vazgeçilmez öğeleri arasında yer alıyor. Kaldı ki, coşku olmayınca aklı ne edeyim? İran şairleri böyle söylüyorlar; katılıyorum.

Sanat ve en yalnızlıkla izleyebildiğim edebiyat,

bana, bitmez tükenmez bir coşku ve duyarlılık kaynağı olarak geliyor. Yalnızca, kuşku yok, bu değil; fakat, bu kadarı bile sanatı ve bu arada edebiyatı çok ciddiye almam için yeterli oluyor. Şu kadarını söyleyebilirim; edebiyatla ilgilenmeye politikadan da önce başladım. Amatörce ve çok hızlı bir biçimde şiirdürdüm. Hızlı olmaya mecburdum. Çünkü harçlığım istediğim kadar kitap almama yetmiyordu. Bu yüzden kitap kiralayan bir küçük kitapçıdan kiralık kitap okuyordum. Kira oldukça yüksekti, geceliği beş kuruş.

Bu yazılarda, politika, bilim ve coşku arasında bir vezin tuttırmaya çalıştım. Nasıl bir vezin? Söylemem mümkün değil. Bu yazıları yazarken zaman zaman çok düşündüm, zaman zaman çok heyecanlandım, zaman zaman çok üzüldüm ve zaman zaman da çok güldüm. Çalışma odamda, tek başıma, daktilodaki tamamlanmamış paragrafa bakıp saatlerce güldüğümü biliyorum.

Çünkü yazılar, bir zaman geliyor, benim olmaktan çıkıyordu. Ben istediğimi yazamıyordum. Daha doğrusu artık istediğimi yazmak türünden bir sorunum olmuyordu. Sanki benim bestelediğim gerçeklik çalınıyordu. Sanki daktilonun biri kalkıp biri inen tuşları, hızlı bir orkestranın enstrümanlarıydı.

Bunu şunun için yazıyorum: Bu yazıların yol açtığı kızgınlığın tamamının muhatabı ben değilim. Kızgınlığın bir bölümünü, gerçekliğin kendisine yöneltmek gerek.

⁂

Bu önsözü yazarken Şadi ile dostluğumun bir çeyrek yüzyılı aştığını hatırladım. Şadi, küçük kardeşi Hüsamettin Cindoruk, bizden önceki kuşaklardan ve çok kısa bir süre önce, kendi üslûbuyla aramızdan ayrılan, Turan Güneş, diğerleri, Ankara'da Menekşe sokakta, şimdi düşünüyorum, bir partiden başka herşeye benzeyen, Hürriyet Partisi'nde haftalık entellektüel toplantılar düzenliyorduk ve katılıyorduk. Şadi,

şimdi Ankara'da bir uluslararası kuruluşun direktörü. Her türlü yardımı yapıyor. Aynı kuruluşta Ülkü, Zeynep ve Betil de, büyük bir sevecenlikle, ellerinden gelen yardımı esirgemediler. Teşekkür borçluyum. Borcumu yazıyorum.

⁂

Bu önsöze başlamadan önce Çankaya Köşkü'nün çevresinde yalnız ve uzun bir yürüyüş yaptım. Güneş var ve önsözü bir soruyla bitiriyorum: Siz, hiç karanlık ve derin bir kuyunun dibinden göğe bakmayı düşündünüz mü? Ben bakıyorum: Mavi gök sonsuz güzel görünüyor. O gök bizimdir.

Göğe tırmanmanın gerekli ve mümkün olduğunu düşünüyorum.

Yalçın Küçük
Çankaya
1 Mayıs 1982

Eklemem gerekti. Zaman durmuyor, zaman çalışma demek oluyor. Mayıs 1982 tarihinden sonraki çalışmalarımdan gerekli gördüklerimi buraya aldım. Bazılarını çıkardım.

Tümünü yayına hazırlamamda İstanbul'da Münevver, Ankara'da Nurcan bana asistanlık ettiler. Ekleme ve çıkarmalarda telkinlerde bulundular. Münevver ve Nurcan'ın önerilerini severek kabul ettim. Öneri ve düzeltmeleriyle, bu bütünün daha bütün olduğuna inanıyorum. Sevecen katkılarına teşekkür ediyorum.

⁂

Gülçin Çaylıgil, buradaki çalışmaları da okudu. Bunu gerekli görüyorum: Mademki yayınlandıktan sonra, savunması, benden daha çok, Gülçin'in ve diğer hukukçu dostlarımın üzerine düşüyor, öyleyse okuma işine daha önceden başlanmalıdır.

Ortak çalışmadır, imeceyi değil ortaklığı seviyorum.

Gülçin Çaylıgil'in ön okuması, buradaki çalışmaların, yalnızca titiz bir hukukçunun değil aynı zamanda güvenli bir aydının süzgecinden geçmesini sağlıyor. Bunun ayrı bir kazanım olduğunu biliyorum ve teşekkür ediyorum.

Ekliyorum: Yalnızca okuma değil, yazdıklarımın okuyucuya ulaşmasında, Gülçin Çaylıgil ile Öznur Gündoğdu, benim için yararlı ve vazgeçilmez bir halka oldular. Daktilomdan çıkanları sevgili Gülçin ve Öznur'a teslim ediyorum; yayınevine sağlıklı ve düzenli olarak ulaşmasını da sağlıyorlar. Ekspertizlerine güveniyorum ve ayrıca teşekkür ediyorum.

Y.K.
Çankaya, Şubat 1984

1984 Ekim ayında, Bilim ve Edebiyat'ı yeniden okudum. Moral estetik cerrahı izlenimini aldım; tümü, bir yeni insan yaratmayı amaçlıyor. Mevcut ve eski insanımızdan, parçalar çıkarıp atmaya çalışıyorlar.

Bu son okuyuşumda, bazı yerleri çıkarıp attım. Bazı paragrafları ve sayfaları yeniden yazdım. Bunların bir bölümünü, ilerde ve yalnızca benim hatırlamamı kolaylaştırması için, işaretledim.

Güzelin Doğumunda Eleştiri incelemesini tümüyle çıkardım. Yerine Misafir'i koydum. Boşluğu doldurdu, yerini buldu. Bilim ve Edebiyat'ın kendi içinde üçüncü kitabı olan Aşılan Üniversite'nin sonuna Sakal Yazısı'nı koydum. Tamamladı.

⁂

Bilim ve Edebiyat'ta, «bilim», «edebiyat» ve hiç kuşkusuz «politika» iç içe ve biribirine içerilmiş olarak duruyor. Amacım ve çalışmanın tümünün ekseni, bu oluyor. Bu amaca en çok da İngiliz Endüstri Devrimi Öncesinde Avrupa'da Yünlü Dokuma Sanayi incelemesinde ulaştığımı düşünüyorum.

Yünlü Dokuma'nın öyküsü, her zaman büyüleyi-

ci olmuştur. Her zaman sanatı içeriyor. İncelemede, Yünlü Dokuma'nın büyülü, sanat dolu özüne ulaşmaya çalıştım. Özellikle sanatçıların okumasını diliyorum. Bakış açılarının genişleyeceğine, düzeleceğine ve bir ölçüde de olsa, değişeceğine inanıyorum. Umut ediyorum.

⁂

1 Mayıs 1982 tarihinde yazdığım önsözle birlikte, Bilim ve Edebiyat'ı, «57'li kuşak için, birlikte tırmanmak için» sözleriyle 1957 yılında doğanlara ithaf etmiştim.

İthafı değiştirdim; zamanın kimilerine yaş eklerken kimilerinden yaş aldığını gözledim.

⁂

1 Mayıs 1982 önsözünü yazdıktan hemen sonra Aziz Bey'den bir mektup aldım. Mektup, başka konularla birlikte, kişiliğimin üç tutkusu üzerinde duruyordu. Bilim, politika ve sanat üzerinde duruyordu. Dosyamda duran bu mektup, benim 1 Mayıs 1982 önsözümünden iki gün önce yazılmıştı.

Aziz Bey mi önsözü, önsöz mü Aziz Bey'i doğruluyordu, kestiremedim. Hemen 1 Mayıs 1982 tarihli önsözü Aziz Nesin'e yolladım.

Şimdi çalışmanın tümünü yolluyorum. «Bilim ve Edebiyat» başlıklı bu hacimli çalışma ile Aziz Nesin'in yetmişinci yaş gününü selâmlamanın pek uygun olacağını düşündüm.

Öyle yapıyorum. Selâmlıyorum.

Yalçın Küçük
Gaziosmanpaşa, Ekim 1984

Aziz Nesin'e
yetmişinci yaş gününe
armağan
dostça saygı ile, sevgiyle
y.k.

Babam Abdülaziz Efendi
Yaşamınca bir gömü aradı
Sanki gömmüş gibi kendi
Yerini başkası bilmezdi
Bulamadan aradığını
Seksenüçünde tükendi

Gömü arayıcılar soyundan gelirim
Kimimiz altın arar kimimiz sevi
Hepimizin gönlünde o düşlem evi
Bulamayacağımı bilirim
O olmayanı ararım
Babam gibi bulamadan ölürüm

Türümüz tükeniyor gittikçe oğlum
Sürdür ata armağanı kalıtımızı
Kurutma bu has damarı insansoyundan
Olmasa da ara düşleyip bir gömü
Yaşamak aramaktır içindeki gömüyü

Vakıf, 11 Nisan 1983

BİRİNCİ KİTAP

Edebiyat İle Bilim

NESİLLER ve EDEBİYAT

Türkiye'nin tarihinde üç nesil var. İkisi yaşadı. İşlevini bitirdi. Görevini yaptı. Biri yaşıyor. İşlevini seziyor. Görevini yapacak. Üç neslin de yazgısı edebiyatla ilgili oldu. İlki edebiyatla birlikte doğdu. İkincisi uzak kaldı. Sonra eksikliğini gidermek için edebiyatçıları diplomat yaptı. Üçüncüsü edebiyatla birlikte yolunu arıyor. Üzerine düşen tarihsel görevini yapmak için edebiyatla yolunun ayrılmasını bekliyor. Tarihsel işlevi yapmak için ve bunun için de güçlenmek için önce ayrılmak gerekiyor. Sonra birleşmek.

Nesillerin ilki 1830 ile 1840 arasında doğdu. Onaltıncı yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar Türkiye tarihinde güzel ve değerli ne varsa, bu neslin omuzlarına düştü. İlk romanı, bunlar yazdı. İlk şiiri de yazdılar. İlk tiyatroyu bu nesil oynadı. İlk ciddi gazeteyi bu nesil çıkardı. Ve hepsinden önemlisi ve mutlaka hepsiyle birlikte meşrutiyeti bu nesil ilân etti. Meclis-i Mebusan'ı bu nesil topladı. Türkiye tarihinin ilk ciddi ihtilâlcileri bu nesilden çıktı.

Türkiye tarihinin ikinci güçlü nesli. İlk neslin nadaslı toprağına düştü. 1880 ile 1900 yılları arasında dünyaya geldi. Bu nesil Cumhuriyeti kurdu. Birinci nesil, Osmanlı için anlaşılması zor bir kavramı kafalara soktu. Hükümet-i Meşruta, meşru bir kavram oldu. İkinci nesil, akıl için son derece kısa bir zaman aralığında, Cumhuriyet Hükümeti kavramını yerleştirdi. Bu ikinci nesil, Türkiye tarihinin en becerikli ihtilâlcilerini çıkardı. Bu ikinci nesil birbirini, gizlice okudukları birinci neslin ktapları dolayısıyla tanıdı. İttihat ve Terakki'nin dört kurucusundan ikisi, İbrahim Temo ile Abdullah Cevdet, birbirinin gizlice

Namık Kemal okuduğunu farkedince birbirine ısındı. Kurucu oldular. İttihat ve Terakki'nin hem içinde ve hem de dışında olanlar, biraz sonra, Cumhuriyet'i kurdular. Yetişirken pek edebiyatçı olmadılar. Cumhuriyet'i kurduktan sonra bu ilgisizliklerini Yahya Kemal veya Yakup Kadri gibi edebiyatçıları büyükelçi yaparak gidermeye çalıştılar.

Türkiye ilerici eylem ve düşünce tarihinin büyük acısıdır. Türkiye'de iki aydın «yasak» oldu. Türkiye'de iki aydının kitaplarını okumak ve zaman zaman ismini telâffuz etmek en büyük günah ve yasak sayıldı. Birisi, Namık Kemal ve diğeri Nazım Hikmet. Bir düşünür, bir bilim veya politika adamı değil. Gerçi Namık Kemal'de bunlar da var. Fakat Namık Kemal ve Nazım'ın edebiyat eserleri yasak sayıldı. Türkiye'de ikinci nesil «illegal» olarak Namık Kemal'i okuyarak birbirini tanıdı. Türkiye'de üçüncü nesil yine «illegal» olarak Nazım'ı okuyarak birbirini tanıdı.

Türkiye ilerici eylem ve düşünce tarihinin büyük cilvesidir. Nazım, Resimli Ay'da «putları yıkmaya» Namık Kemal ile başladı (*). İki yasak aydından, daha açıkçası, iki yasak edebiyatçıdan ikincisi birincisini tarihe gömdü. Türkiye tarihinin üçüncü nesli, Nazım ile aşırı yüklü olarak büyüdü. Üçüncü nesil, 1930 ile 1950 arasında doğdu. Birinci nesil meşrutiyet hükümetini, ikinci nesil cumhuriyet hükümetini kurmak için doğdu. Üçüncü nesil de sosyalist hükümeti kurmak için doğduğuna inanıyor. Bazı şanssızlıkları var. Şanssızlığı şurada: Birinci nesil edebiyatla birlikte doğdu. İkinci nesil edebiyatın dışında kaldı. Üçüncü nesil ise bütün «ideolojik ve teorik kültürünü» çok büyük ölçüde edebiyattan aldı. Çok büyük ölçüde ve bu yüzden eksik kaldı.

Üç neslin başlangıç yılları arasında ellişer yıl var. Bir

(*) Nazım ile Zekeriya Sertel'in yazdıklarına güvendim; yanıldım. Daha sonraki çalışmalarım ve bu arada Resimli Ay koleksiyonları, burada yazdıklarımın yanlış olduğunu ortaya çıkardı. Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabında düzelttim.

Kampanya Kemal'in yetiştirmesi Abdülhak Hamid ile başladı. Doğrudan Kemal'e dokunulmadı.

istatistik kuralı olmamalı. Ya da tüm istatistik kuralların arkasında açıklanmayan yasalar olduğu hatırlanmalı. Neden ellişer yıl? Şu anda bunun cevabını bulmak zor. Şu anda pek de önemli değil. Daha önemlisi şu: Neden bu nesiller? Bunun cevabı verilebilir ve verilmeli. Cevap basit: Nesiller sadece mektepte yetişmezler. Nesiller okul kadar eylemin içinde yetişirler. Eylem ise çok büyük. Yaşamının tümünü kaplıyor. Yaşamın tümünü kaplayan eylem nesilleri yetiştiriyor. Biribirinden farklı çok önemli tarihsel görevleri yerine getirmek üzere.

Türkiye tarihinin birinci önemli nesli, 1830 ve 1840 yılları arasında doğanlar, Türkiye'nin o zamana kadar yaşamadığı olayları yaşayarak büyüdüler. Hep kendisine devletler katmış Osmanlı, 1820 yıllarında Yunan'ın kendisinden ayrılıp devlet olmasını gördü. Yeni nesil bunun şaşkınlığı ile büyüdü. Bu nesil büyürken yeniçeri ocağını ateşe tutan topların dumanı henüz kaybolmamıştı. Yeniçeri'yi topa tutmak ve Vaka-i Hayriye ile ortadan kaldırmak Osmanlı insanı için düşünülmesi bile zor bir olgu. Düşünülmesi zor olanı düşünmek zorunda kalmak ise düşünmeyi öğrenmek için mutlak gerekli. Sonra Osmanlı Valisi Mehmet Ali'nin atına binip Osmanlı tahtını sallaması. Çocukluklarında bunları yaşayanlar büyüyünce büyük olurlar. Büyük işler yaparlar. Büyük işler yaptılar. Herşey bir yana bugüne kadar pek de aşılamayan «Tanzimat Aydını» yarattılar.

Birinci nesil 1848 Avrupa İhtilâllerini duydu. Beyoğlu'nda, 1848 İhtilâllerinin bastırılmasından sonra İstanbul'a gelip kahvecilik veya kitapçılık yapanlarla haşır neşir oldu. İkinci nesil, yetişmesinin en üst sınırında Rusya'da 1905 Devrimini yaşadı. Daha önce Avusturya'ya Bosna-Hersek'i kaybetmenin ve şimdiki adıyla Yeşilköy'de, Ayastefanos'da, Rus askerlerini görmenin hüznü ile büyüdü. Denebilir ki Türkiye 1880-1900 dönemini Girid'i kaybetmenin sancılı dersleri ile geçirdi. Bu kadar acılı derslerle «Jön Türk» geleneğiyle birlikte Cumhuriyeti kurdu.

Cumhuriyet, tarihin akışını 1930-1950 arasında doğanlara bıraktı. Bu nesil Osmanlı sarayının uzantısı sayılan

bir kimsenin seçimle köşkten inişini gördü. On yıl sonra köşkün sahibinin süngü zoruyla indirilişini gördü. On yıl hâkim-i mutlak sayılan boynunda iple sallanışının resmini seyretti. Bir Türkiye İşçi Partisi dönemi yaşadı. Türkiye kendisini buluyor sandı. Anadolu'nun tüm yeteneksiz saz şairleri tıklım tıklım dolu salonlarda sahneye çıktı. Karınlarını doyurdu. Evlere kilim alındı, duvarlara bakır asıldı. Zaman zaman kalpazanların çevirisiyle de olsa bilimsel sosyalizmin klasikleri yayınlanmaya başladı. Galatasaray veya Robert Kolej'den mezun olmayanlar da dünyayı görmeye başladı. Görkemli 1961-1971 döneminde Türkiye'de her yer yerinden oynadı.

Yerin dibinde kalmak istemeyen çocuksu yüzler, dağa çıktılar. Kurşun yuttular. Kanlarını birbirine bulaştırdılar. İpi gördüler; tanımadılar. Tanıyan avukatlar korktu, sonra kahramanlık sattılar. Sonra iki ölüye ölü denmez oldu. İnsanlar birbiriyle yalnızca sayıyla konuşmaya başladı. Sonra Türkiye Ecevit mavisinde karanlığı yaşamaya başladı. 1930-1950 yıllarında doğanlar, bunları okudular. Okurken kotılaştılar (*).

1930-1950 arasında doğanların şanssızlığı şansları oldu. Fakat bir şanssızlıkları henüz giderilmeden durdu. Üçüncü nesil, «ideolojik ve teorik kültürünü» çok büyük ölçüde edebiyattan almaya devam etti. Devam ediyor. Şeyh Bedrettin'i bir destandan veya roman olarak yazılmış iki ciltlik bir edebiyat eserinden öğreniyor. Dörtyüz yıl kadar önce Anadolu'da bir handa iki sıradan adamın saatlerce Aristo fiziği üzerine konuştuğunu okuyor. Osmanlı «devlet yapısını» bir başka hacimli romandan izliyor. İstiklâl Mahkemelerini veya Serbest Fırka'yı hep roman olarak okuyor. Türkiye'nin tarımını ve köyünü ise «köy romancıları» kanalıyla sindiriyor. Mustafa Akdağ'ın öyle abartıldığı kadar da değerli olmayan Osmanlı İktisat Tarihi'ni, bir romanın rahatlığı içinde yatarken veya otobüs terminalinde veya vapurda okuyor. Ali Fuat Cebesoy'un anıları da kurt yasası adıyla ve bir roman kolaylığı ile oku-

(*) 1984 Ekim Yazımı.

yucuya sürülüyor. Karşılıklı bir tembelleşme ve karşılıklı bir fakirleştirme süreci başlıyor.

Türkiye'de Ahmet Mithat Efendi geleneği devam ediyor. Bilgi, tarih, ideoloji ve teori genç nesillere basitleştirilerek, çiğnenerek edebiyat olarak veriliyor. Sevecen ve tembel annelerin bezelyeyi veyo eti, oğzında çiğnedikten sonra cocuğunun ağzına sürmeleri, bilim ve edebiyata örnek oluyor. Ve hep böyle yapıldığı için de zavallı çocuk yediğinin bezelye veya et olmadığını da anlayamıyor. Ne edebiyat, ne de bilgi veya teori. İkisine de susamış olarak ve asıl önemlisi susadığının da farkında olmadan günlerini gün ediyor.

Bunda sorumluluğun tümünü edebiyatçılara veyo sanatçılara yüklemek imkânsız. Aslında sorumluluğun büyüğünü, tarihçilere, bilim adamlarına, düşünür ve teorisyenlere yüklemek gerek. Sorumluluğun büyüğünü eksik olanlara yüklemek gerek. Ama hiç bir zaman edebiyat ve genel olarak sanat adamlarının sorumluluğunu gözden uzak tutmamak da gerekiyor. En azından bir süre tarihi, ideolojiyi, bilgi ve teoriyi, pek eksik de olsa, sahiplerine bırakmak zorunlu oluyor.

Bulgur pilâvında hem yağ, hem de tuz gerekli. Yağ eksik olursa, yağsız olur. Tuz eksik olursa da, tuzsuz olur. Bunlar bilinir. Ama her zaman bilinmiyor. Bilinmediği şuradan belli oluyor: Yağın eksikliğini tuzu artırarak gidermeye çalışanlar çok oluyor. Edebiyat eserinde, edebiyat veya estetik eksiğini ideoloji veya teori dozajını yükselterek gidermeye çalışma örnekleri sayamayacak kadar çok oluyor. Halbuki bunu yapmamak gerek. Unutulmamalı: Bulgur pilâvında tuzun dozajı, eksikliği duyulacak düzeyde tutulursa tatlı olur. Daha açıkçası: Tuzun varlığı değil eksikliği duyulmalı.

İdeolojisi veya dayandığı teorisi olmayan bir edebiyat ve sanat eseri düşünmek bile mümkün değil. Ama bunun tersi de doğru: İdeolojik veya teorik dozajı fazla yüklü edebiyat eseri düşünmek de mümkün değil. Şu nedenle: Edebiyat eseri olmaz. Edebiyat eseri olarak işlevini yerine getiremez. Bu yüzden de edebiyat eseri olmaz.

Çünkü estetik değeri olmayan edebiyat eseri olmaz.

İdeolojik veya teorik eserlerde ise estetik gerekmez. Olursa kimse itiraz etmez. Fakat olması zorunlu değil. Bu yüzden, en azından bir süre, edebiyatçıların ideoloji ve teori verme işlevini sahiplerine bırakmaları gerekli. En azından bir süre, bu iki işi birbirinden ayırmak gerekli. Sonra birleştirmek için. Unutulmamalı: Tarihin belli kesitinde ve somutun tarihsel zenginliğinde, daha sonra daha etkin ve daha güçlü birleşmeler sağlayabilmek için, önce ayrılmak gerekir.

Türkiye tarihinin üçüncü önemli nesli üzerine düşen işlevi yapacak. Bunda kuşku yok. Son on yıl, bir anlamda, bunun hazırlığıyla geçti. Bir anlamda bütün olan işlevi yapacak parçalar ortaya çıktı. Türkiye'nin 1969-1979 yılı, daha etkin ve daha güçlü birleşmeler için, yapılacak işlerin ayrılmasıyla geçti. Şimdi bu on yıl geride kaldı. Şimdi Türkiye'nin yeni bir on yılı başlıyor. Pek büyük görev ve pek büyük umutla dolu.

Edebiyat Cephesi, 1-15 Mart 1979

EDEBİYAT İLE BİLİM YAPMAK

Daniel Defoe, Robinson Crusoe
Reşat Nuri, Yeşil Gece
Yakup Kadri, Yaban
Nazım Hikmet, Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim
Fahri Erdinç, Kardeş Evi

Edebiyat bilimsel araştırmaya kaynaklık edebilir mi? Şimdiye kadar ve özellikle Türkiye'de hep tersi soruldu. Hep bilimsel çalışmanın edebiyata kaynaklık edip etmemesi üzerinde duruldu. Şimdi, artık tersin tersine çevrilmesi zamanı geldi. Artık sorulması gereken soru şöyle: Edebiyat ve öncelikle romanı, bilim adamı ne ölçüde bilimsel bir kaynak olarak kullanabilir?

Herşeyden önce kullanabilir mi? Cevap var. Kullanabilir. Üstelik de çok iyi kullanabilir. Edebiyat eserleri bilimsel araştırmanın ve düşünsel çalışmanın çok değerli kaynakları olabilirler. Eğer kullanılabilirse, başka bir deyişle, kullanan olursa.

Kullanılabileceğini göstermek gerek. Burada yapılıyor. Önce evrensel düzeyde kullanılabileceğini göstermek gerekiyor. Bunun için Robinson Crusoe ile başlamakta yarar var. Dünyanın tüm çocukları ya okuyarak ya da duyarak Robinson Crusoe'yu biliyorlar.

Daha önce yazıldı. Yazara, topluma ve ürüne beraberce bakmak zorunlu. Crusoe'nun yazarı, Daniel Defoe. Kapital'de Marx'ın zaman zaman görüşlerine değindiği Palgrave'nin bir Siyasal İktisat Sözlüğü var. Bunda, Daniel Defoe için şu yargı yer alıyor. «Hiç bir zaman bir bilimsel yazar değildi, ekonomik teoriye hiç bir katkısı

olmadı. Ancak yaratıcı zekâsı, zaman zaman ulusun ekonomik düzeninde iyileştirmelere yol açtı ve canlı hayalgücü ile de bazan ekonomik gerçekleri yalın bir canlılıkla ortaya koydu.» (Palgrove's Dictionary of Political Economy, Birinci Cilt, sayfa 535) Buradan şu çıkıyor: Her dilden çocuğun okuduğu Robinson Crusoe'nun yazarı bir iktisatçı. Hemen söylemek gerek: Beşinci sınıftan bir iktisatçı. İnsan beşinci sınıftan bir iktisatçı olunca başka işleri de tutuyor. Aynı zamanda bir gazeteci: Üçüncü sınıftan. Fakat birinci sınıftan bir iş adamı.

Yaşadığı zaman kesiti? 1660 veya 1661 yılında doğmuş. Kesin değil. Ölümü kesin, 1731 yılında. Demek, on yedinci yüzyılın sonu ile on sekizinci yüzyılın başının adamı. Defoe, on sekizinci yüzyılın başlarında yazıyor ve ölüyor. On sekizinci yüzyıl sonlarında, bir devrimle, yeni bir düzen doğuyor. İlk kez Engels bu devriminin adını koyuyor: Sanayi Devrimi. Sonraları herkes bu adı kullanıyor.

Yazara bakıldı. Topluma bakıldı. Sıra üründe. Ürün bir adada tek başına Robinson Crusoe'nun serüvenini anlatıyor. Doğa ile mutlu mücadelesini veriyor. Robinson, maddî değerlere önem vermez görünüyor. Bir İspanyol gemisinde altın ve gümüş buluyor. Dudak büküyor. «Bir bıçak olsa çok daha iyi olur» diyor.

Çocuklar Robinson'u böyle okuyorlar. Ancak başka türlü okumak da mümkün. Daniel Defoe, İspanyol gemisindeki altın ve gümüşlerden söz ediyor. Hatırlamak gerek: Daniel Defoe beşinci sınıftan bir iktisatçı. Her halde tesadüfen İspanyol gemisindeki altın ve gümüşlerden söz etmiş olamaz. Eklenecek olanlar şunlar: Batı Avrupa tarihinde on altıncı ve on yedinci yüzyıla merkantilizm dönemi deniliyor. Ticaret ön plânda. Doğu ile ticaret yapılıyor. Doğu'da yeni ticaret imkânları aranırken, yanlışlıkla Amerika bulunuyor. Amerika'nın temelinde yanlışlık var. Amerika'nın başlangıcında ürün yok, altın ve gümüş var. İspanyollar işe Amerika'nın altın ve gümüşlerini talan etmekle başlıyorlar. Gemiler, Amerika'dan altın ve gümüş taşıyor. Devletler için ve İspanya'nın izinden altın ve gümüş toplamak bir politika oluyor. Ve on sekizinci yüz-

yılın başında merkantilizmin bu görüşünü eleştirmek her türlü iktisatçının ilk işi oluyor.

Öyleyse ilk sonuç şu: Daniel Defoe, çocuk romanında büyük iktisat tartışmalarına taraf oluyor. Altın ve gümüş ile ilgili illüzyonu, yanılsamayı, eleştiriyor. Fakat bu kadar değil, daha var. Batı Avrupa on sekizinci yüzyıla girerken feodalite ile mücadele son dönemini yaşıyor. Defoe, bu mücadeleye de taraf oluyor. Feodalite'nin olmadığı bir düzeni yazıyor. Doğa ile insan karşı karşıya, feodal yok. Ancak Robinson'un dünyasında yeni doğmakta olan dünya da yok. İkinci sonuç da bu.

Fakat bu kadar da değil. Buraya kadarını bir burjuva bilim adamı da okuyabilir. Şimdiye kadar okumamış ise, bundan sonra böyle okur. Ancak okuma durmaz. Okuma devam ediyor: Daniel Defoe'nin ölümünden üç yıl önce, 1723 yılında, Adam Smith ölüyor. Adam Smith öldükten birkaç ay sonra, karısı Margaret Smith ilk ve tek çocuğunu doğuruyor. Yeni doğan çocuğa da Adam Smith adı veriliyor. Adam Smith'in oğlu Adam Smith sonradan çok meşhur oluyor. Robinson Crusoe'dan daha meşhur oluyor.

Çağlar değişince tavırlar da değişiyor. Bugünün gösterişçi insanı için anlaşılması ne kadar zor? Adam Smith'in zamanında özel yaşamının bilinmesi değil bilinmemesi erdem sayılıyormuş. Bu yüzden tanınmış insanlar ölümleri yaklaşınca tüm belge ve izlerini yakıp ortadan kaldırırlarmış. Adam Smith de öyle yapmış. Bu meşhur adam hakkında çok az bilgi bırakmış. Tek kaynak olan yaşam öyküsü 1895 yılında yazılmış. Bunda şunlar var: «Annesi başından sonuna kadar Smith'in hayatının anahtarıdır.» (John Rae, Life of Adam Smith, 1895, sayfa 4) Smith, hastalıklı bir çocuk. Arada bir kendinden geçiyor. Sürekli olarak başı dönüyor. Hiç evlenmiyor. Hep annesine tapınarak yaşıyor.

Anne Margaret Smith'in oğul Adam Smith'e Robinson Crusoe'yu okuduğunda hiç kuşku yok. Siyasal iktisatın ilk büyük yazarı sayılan Adam Smith'e Robinson Crusoe'nun modellik ettiğinden de hiç kuşku duyulmama-

lı. Kuşkusu olanların, o her okuması ayrı bir alem olan Grundrisse'nin başlangıcına bakması yeter. 1857 yılının yaz sonunda yazılmış olan Grundrisse'nin ilk paragrafında «Smith ve Ricardo'nun başlangıç aldıkları bireysel ve yalnız avcı ile balıkçı, on sekizinci yüzyıl Robinson'cularının hayalden yoksun fantazileri arasında yer alıyor» ifadesi var. (K. Marx, Grundrisse, sayfa 83) Aynı sayfada Robinsonades kelimesi için düşülen dipnotta «Defoe'nun Robinson Crusoe'si doğrultusunda ütopyalar» yazıyor. Hiç kuşku yok, bir edebiyat eseri bir bilimsel eğilime veri oluyor.

Adam Smith siyasal iktisadın ilk büyük yazarı sayılıyor. David Ricardo ise sonuncusu oluyor. Işe bir edebiyat eseri ile başlıyorlar. Smith ve Ricardo'nun siyasal iktisadının, daha sonra, çok daha açığa çıkan hastalıkları da bu başlangıçtan geliyor. Bilimi toplumdan ve sınıflardan soyutlama, Robinson Crusoe örneği ile doğuyor. Toplumsuz ve sınıfsız bir iktisadın başlangıcı buraya kadar dayanıyor. Bugün kapitalist ülkelerin ve hiç kuşku yok, Türkiye'nin üniversitelerinde okutulan çarpık iktisadın kaynağı buraya kadar uzanıyor.

Aynı yerde şunları da söylüyor, Marx: «Smith ve Ricardo, her iki ayakları ile, imgelemlerinde bu on sekizinci yüzyıl bireyini -bir yandan feodal toplum biçiminin çözülmesinin, diğer yandan da on altıncı yüzyıldan beri gelişen yeni üretim güçlerinin ürünü olan bu on sekizinci yüzyıl bireyinin- bir ideal olarak yaşatan ve varlığını geçmişe kadar uzatan on sekizinci yüzyıl peygamberlerinin omuzlarına basıyorlar.» Gerçekten, Smith ve Ricardo'yu, bu kadar kısa ve bu kadar güzel anlatmanın başka bir yolu görünmüyor.

Kastedilen peygamber, Daniel Defoe; birey de Robinson Crusoe oluyor. Grundrisse bütünüyle Marx'ın kendisi için çıkardığı notların yazıldığı defterler olduğu için cümleler her zaman düzgün görünmüyor. Ancak söylenen çok açık: Smith ve Ricardo, bir geçiş döneminin bireyini model olarak alıyorlar. Her döneme uzatıyorlar. Ancak geçiş döneminin bireyini model alıp ideal saydıkları

için, nereye kadar uzatırlarsa uzatsınlar, geçişi bir bilimin kurucuları olmaktan kurtulamıyorlar.

Buraya kadar çok güzel. Buradan, Daniel Defoe'nin yaşamının sonundan, iki yüzyıllık kısa bir yolculukla Türkiye'ye geçmek ve gelmek mümkün. Şöyle: 1930 yılının Türkiye'si, Türkiye'de bir geçiş döneminin başlangıcı. Şu anlamda: Türkiye Üzerine Tezler'in birinci kitabının üçüncü baskısında ayrıntı ile ele alındı. «Türkiye Düzeni», 1930 yıllarında kuruldu. Kesinlikle 1920 yıllarında değil. Kesinlikle 1930 yıllarında. 1920 yıllarında Türkiye hâlâ Osmanlı'yı yaşıyor. Bugünlerde bile, çok büyük ölçüde, 1930 Türkiyesi'ni yaşıyor. Bu, bir. «Bir» burada çerçeve anlamına geliyor. Gözlük de denebilir. Soyutlama ya da teori demek de mümkün. Tabiî dar anlamda «teori».

Bu olmadan bundan sonrasını irdelemek daha zor olacak. 1930 yılında Serbest Fırka deneyimi uygulanıyor. Bir sonuç çıkıyor: Düzen yerleşmemiş ve yerleştirememiş. Serbest Fırka kapatılıyor. Tam bu sırada, o zamanki Amerikan Büyük Elçisi'nin ülkesinde gönderdiği gizli raporda «altın fırsat» olarak nitelendirdiği Kubilay olayı oluyor. Kubilay, Menemen'de yedek subaylığını yapan bir öğretmen. Sinirli bir tip. Bir sabah, tarihlerin «dört Mehmet ile iki Hasan» olarak kaydettiği altı gericinin kentin camiinde çıkardığı kıyasın üzerine silâhsız, tedbirsiz ve büyük bir basiretsizlikle gönderiliyor. Öldürülüyor. Sonra silâhlı askerler geliyor. Öldürenler öldürülüyor. Daha sonra idam sehpaları kuruluyor. Serbest Fırka ile ayağa kalkan halk, sehpada sallanan ayaklar görüyorlar. Bol miktarda.

1930 yılları böyle başlıyor. 1930 yılından iki yıl önce, 1928 yılında, Reşat Nuri Güntekin'in Yeşil Gece romanı yayınlanıyor. Nazım Hikmet, bu romanın Rusça baskısına yazdığı önsözde Yeşil Gece'nin Çalıkuşu kadar ün yapmamış olmasına hayıflanıyor. Bu hayıflanmaya katılmamak mümkün değil. Çünkü Yeşil Gece çok güzel bir roman; her açıdan. Şimdiye kadar yazılmış Türkçenin en güzel romanları arasında önde bir yer tutmaya lâyık. Nazım, bunu biliyor ve yazıyor. Bulgaristan yurttaşı İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof'un ortak çalışmaları «Türk Roma-

nı» adlı kitapta İbrahim Tatarlı da Yeşil Gece'nin önemine işaret ediyor.

İbrahim Tatarlı, «Reşat Nuri genellikle demokratik görüşlü bir Türk yazarıdır» diyor. Çok doğru söylüyor. Roman için de, esas olarak, şunları yazıyor: «Yeşil Gece'nin başlıca konusu, 1908-1922 yılları döneminde, keskinleşen sınıf kavgasını, yalnız öğretimle feodal sınıf ve irticaa karşı savaş biçimine sokmak değil, halkçı-aydınlıkçı anlayışların aşılmasıdır, inkılâp yolu ile sultanlığı ve feodalleri, softa, molla ve hocaları, sınıf ve zümre olarak ortadan kaldırmaktır. Fakat böyle bir anlayışa ulaşmak için, romanın baş kahramanı Şahin'in uzun bir yol geçmesi lâzımdır.» (İbrahim Tatarlı ve Rıza Mollof, Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a kadar Türk Romanı, Sofya, 1968, sayfa 37 ve 42) Bunlar da çok doğru.

Ancak hem Nazım'ın ve hem de Tatarlı'nın Yeşil Gece çözümlemeleri eksik. Yeşil Gece, gericiliğin güzel bir eleştirisinden öte, 1920 devrimine karşı duyulan umutsuzluğun ilk büyük romanıdır. Yeşil Gece bir uyarının ve çaresizliğin romanıdır. Türkiye'de roman yoluyla yaratılmış en gerçekçi ve dialektik tip'lerden birisi olan Şahin Efendi'nin romanıdır. «Şahin Efendi sevmenin ne olduğunu bilmezdi.» (Yeşil Gece, sayfa 69) Burada sözü edilen sevme, karşı cinsi sevmektir. Şahin Efendi, karşı cinsi sevmeyi öğrenememiştir. Çünkü önce bir medrese öğrencisidir. Softadır. Medrese öğrencilerine softa deniyor. Şahin Efendi iyi bir softadır. İyi bir softa olarak Şahin Efendi medresede karşı cinsi sevmeyi öğrenemiyor.

Herşeyi zamanında öğrenmek gerekiyor. Daha sonra eksik kapamak zor oluyor. Şahin Efendi medreseden burkuluyor, ayrılıyor fakat daha sonraki yıllarda bir türlü karşı cinsi sevmeyi öğrenemiyor. Bir süre sonra medrese Şahin Efendi'ye fazla boğucu geliyor. «Bu karanlıkta yaşanmaz, asırlardan beri burada yeşil gece hüküm sürüyor» demeye başlıyor. Şahin Efendi'nin içine kurt düşüyor. Softanın içine kurt düşüyor. İçe düşen kurt iyidir. Durmaz. Kemirir.

İçinde kurt Şahin Efendi duramıyor. İşitmiş, İstanbul'-

da bir yerde maddeciler varmış. Materyalistler anlamına geliyor. İçinde kurt Şahin Efendi maddecilere koşuyor. Güven vermiyorlar. Şahin Efendi maddecilere güvenemiyor. Medreseden ayrılıyor. Diğer okula gidiyor. Meşrutiyet'in öğretmen okuluna.

Reşat Nuri söylemiyor. Yazmıyor. Ancak Şahin Efendi'nin maddecilere güven duymaması sosyalist hareketin güven vermemesi anlamına geliyor. Şahin Efendi'nin saflığına «Sosyalist» Hilmi'nin sosyalistliği denk düşüyor. «Sosyalist» ya da sahtekâr Hilmi. Bu denklik ne kadar acı! «Hepimiz için». Şahin Efendi, maddeci olmuyor. Muallim oluyor.

Şahin Efendi yaşıyor. Çok güzel çizilmiş. Herkes İstanbul'da öğretmenlik için aracı ararken Şahin Efendi Anadolu'ya gitmeye çalışıyor. Bir kasabada öğretmenliğe başlıyor. Mütareke yıllarında. Şahin Efendi öğretmenlik yapmıyor. Kavga ediyor. Öğretmenlik yapabilmek için, başında bulunduğu okulda değil, tüm kasabada mücadele etmesi gerekiyor. Eşraf ile savaşıyor. İttihat ve Terakki'nin Kâtib-i Mes'ulü Cabir Bey ile mücadele ediyor: Güzel için, iyi için. Gayretle yeniyor. Egemen sınıf Şahin Efendi karşısında çaresiz kalıyor. Pek de çaresiz olmadığını gösteriyor. Şahin Efendi'ye orospu sunuluyor: Sevgili tablosunda. Şahin Efendi'nin karşı gücü sevmede yeteneksizliği ve yoldaş arkadaşlarının uyarısı, bu tabloyu bozmaya yardım ediyor.

Yunan işgali bu kavgaya son veriyor. Eşraf, Eyüp Efendi, İttihat ve Terakki'nin sorumlu sekreteri Cabir Bey, Yunan kasabaya yaklaşırken kaçıyorlar. İçinde kurt taşımaya alışmış Şahin Efendi kaçmıyor. İçerde kalıyor. Kolay kahramanlıklardan uzak, mücadele ediyor. Yunan işgali altında ve küçük bir kasabada Şahin Efendi kendi kurdunu döküyor. Sonra «Kurtuluş» geliyor.

Kimin için «kurtuluş»? Çok acı ve acındırıcı bir soru, cevabından dolayı: Şahin Efendi Yunan sürgününe gidiyor. Eyüp Efendi ve diğerleri yönetime geliyor. Cabir Bey, artık olmayan İttihat ve Terakki'nin sorumlu sekreteri değil. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın güvenine sahip bir

işadamı. Romanın sonunda Şahin Efendi, Yunan sürgününden geldiğinde bu tabloyu görüyor. Roman, 1928 yılında basılıyor. 1927 yılında yazılmış olması mümkün. Şahin Efendi, çok büyük bir doğallıkla, ilkokulundaki öğretmenlik görevine döneceğini düşünüyor. Düşlüyor.

İmkânsız. İşbirlikçiler ile, eski dönemin yeni giysili sürdürücüleri ile bir arada yaşamak imkânsız. Kesinlikle istemiyorlar. İstemediklerini, Şahin Efendi'yi kovarak belli ediyorlar. Daha başka nasıl belli ederler ki? Gerekçe olarak da Yunan ile işbirliği yaptığını söylüyorlar. Sermayenin kendisi ve işbirlikçileri, Şahin Efendi'yi düşmanla işbirliği yapmakla suçluyor. Kovuyor.

«Bağlar arasında bir saatten ziyade yürüdükten sonra bir dörtyol ağzına vardı. Bu yol devam ettiği müddetçe mütemadiyen ağlamış, gözlüğünün camları yaşla dolmuştu. Yükünü yere bırakarak mendilini çıkardı. Gözlerini ve gözlüğünü sildi. Arkasından kaybolmağa başlayan Sarıova'nın hafif ışıklarına son bir defa baktı. 'Çok doğru söylemişler... İnkılâp denilen şey bir günde olmuyor' dedi.» Yeşil Gece'nin sondan bir önceki paragrafında Reşit Nuri böyle yazdı.

Yeşil Gece'yi yalnızca softalığa karşı bir mücadelenin romanı olarak anlamının eksikliği, herhalde, belli olmaya başlıyor. Yeşil Gece uyarıyor. Bunun için şunları eklemek gerekiyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları, 1927 yılında, kendi düzenlerinin yerleştiğini düşünüyorlar. Bunun, böyle düşündüklerinin, bir çok kanıtı var. Bir: Mustafa Kemal, anılarını ve yaygın deyimle Nutuk'u, bu yılda okuyor. İki: Mustafa Kemal, bir Osmanlı aydını olmak üzere doğuyor ve öyle ölüyor. Mustafa Kemal ölünceye kadar bir Osmanlı aydını kalıyor. Her Osmanlı aydını gibi de İstanbul'u çok seviyor. Çok sevdiği İstanbul'a Samsun'a çıkışından beri ilk kez 1927 yılında dönüyor. Kendine ve düzenine güveniyor: Üç: Nüfus sayımı ile ülkenin sorunlarını sayıyor. Dört: Bu arada 1927 Tevkifatı ile ülkenin komünistlerinin sayımını yapıyor. Düzenin yerleştiğini ve yerleştirdiğini düşündüğü için 1927 Tevkifatı, çok hafif, Cumhuriyet tarihinin en hafif cezaları ile geçiştiriliyor.

Mustafa Kemal ve arkadaşları rahatlama zamanının geldiğini düşünüyor. Reşat Nuri, Yeşil Gece ile, kırmızı ışık yakıyor. Özet olarak «Osmanlı devam ediyor» diyor. Şahin Efendi'ye «çok doğru söylemişler... İnkılâp denilen şey bir günde olmuyor» dedirtiyor.

Bundan sonra Yeşil Gece şu paragrafla sona eriyor: «Yol, burada dörde ayrılıyordu. Sarıova'dan çıkarken nereye gideceğini kararlaştırmamıştı. Karanlıktan bir ilham bekler gibi uzun uzun ileriye baktı. Nihayet, 'Şu ortadakini tutarsam beni zaferin ve inkılâbın doğduğu yere götürür. Orada derdimi nasıl olsa anlatırım' dedi. Bu ümit, ona bütün neşesini ve bedbinliğini iade etti. Bohçasını, kitaplarını, testisini tekrar eline aldı. Şimalden esmeğe başlayan serin rüzgâra karşı pardesüsünün yakasını kaldırarak yola düştü.»

Böylece bitti. «Şimalden esen rüzgâra» uygun hareket etmek, uzun yıllar Türkiye sosyalistlerine yöneltilen suçlama edebiyatını oluşturdu. Kuzeyden esen rüzgâr, o zamanlar dünyanın tek sosyalist ülkesi olan Sovyetler Birliği'nin ve bolşevizmin etkinliği anlamına geldi. Şahin Efendi, kuzeyden esen rüzgâra karşı ve orta yolu tutarak yürümeğe karar verdi; 1928 yılında.

Ancak iki yıl sonrasının olayları Yeşil Gece'yi ve Reşat Nuri'yi doğruladı. 1930 yılında Serbest Fırka görülmemiş bir ilgi gördü. Düzen, yerleşmemişliğini anladı. Düzen yerleşmek için çare aradı. Türkiye, Osmanlı'dan bu on yılda koptu. Bütünüyle «Türkiye Düzeni» ve yaygın deyimiyle Kemalizm, 1930 yıllarında doğdu. Ve 1930 yılından iki yıl önce Yeşil Gece, iki yıl sonra da Yaban yazıldı. Yeşil Gece uyardı. Yaban yol gösterdi.

Bir başka yazıda, daha önce düşünmeden, Yaban'ın başlattığı edebiyat akımını kemalist gerçekçilik olarak niteledim. Şimdi bunu açmak ve geliştirmek gerekiyor. Bu deyim iki açıdan haklılık kazanıyor. Birincisi Yaban'ın başlattığı edebiyat akımı, kemalist historiografiyi, başka bir deyimle, kemalist tarih tezini başlangıç noktası olarak kabul ediyor. Buna, çok az değişikliklerle, Millî Demokratik Devrim Tezi veya çok az düzeltme ile Türkiye Ko-

münist Partisi Tarih Tezi de demek mümkün. Yakup Kadri'nin Yaban'ı ile başlayan ve 1960 ve 70 yıllarının «köy romanı» ile süren kemalist gerçekçilik kemalist tarih tezinin edebiyata yansıması oluyor. İkincisi, kemalist gerçekçilik gerçeğin carpıtılması anlamına geliyor. Gerçeğe sınıftan ve sınıf kavgasından yoksun olarak bakma anlamına gelir. Kemalist gerçekçi edebiyatın somutunda ve kavganın bir tarafında hep aydın veya daha özel olarak öğretmen vardır. Kemalist gerçekçi edebiyatta kavga, bütün sınıf edebiyatına rağmen, sınıflar arası bir kavga değildir. Çünkü kemalist tarih tezinde toplum kavga eden sınıflardan yoksundur.

Bu açıklamadan sonra sıra sezarın hakkını sezara vermeye geliyor. Bu da şöyle: Kemalist gerçekçi edebiyat Yakup Kadri'nin Yaban'ı ile başlar, Yaban ile zirveye çıkar. Yaban ile ve çok büyük bir hızla zirveden iner. Daha sonrakiler ve örnek olsun, bu türün başarılı örneklerini verdiği kabul edilen Fakir Baykurt, Yakup Kadri'nin eline su bile dökemez. Yaban, kemalist gerçekçi olmasına rağmen kendi akımının en güzelidir.

Genç Osmanlılar'dan sonra ilerici hareket İstanbul'da pek kök salamıyor. İttihat ve Terakki, Makedonya'da serpiliyor. Niyazi ile Enver, Makedonya'da dağa çıkıyor. Meşrutiyet İstanbul'da ilân ediliyor. 31 Mart İstanbul'da patlıyor. Hareket Ordusu Selânik'ten geliyor. Anadolu hareketinde İstanbul, egemen eğilimiyle, düşmana yar oluyor. Müdafa-yı Milliye İstanbul'da çok cılız kalıyor. Şurda burada boy gösteriyor. Mustafa Kemal bu nedenle ve biraz da küskünlükle İstanbul'a bu kadar geç dönüyor. İstanbul, çok büyük bir birikimle ve bu yüzden Mustafa Kemal'e saray açıyor. İstanbul için Türkiye Cumhuriyeti Başkanı Mustafa Kemal, tahtı ele geçirmiş bir paşa gibidir. Dolmabahçe Sarayı'nda misafir ediliyor.

Yakup Kadri, Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in İstanbul'daki adamıdır. Haber verenidir veya verenlerden birisidir. Mustafa Kemal, Yakup Kadri'ye güvenir. Belki de bu nedenle, 1927 yılında Türkiye Komünist Partisi'nden ayrılan parti yöneticilerinin 1932 yılında çıkarma-

ya başladıkları Kadro Dergisi'nin sahibi, Yakup Kadri'dir. Yakup Kadri Yaban'ı yazdığı zaman TKP Kâtib-i Umumiliğinden gelme Vedat Nedim ile TKP ideoloji uzmanı ve Merkez Komitesi Üyeliğinden dönme Şevket Süreyya'nın çıkardığı Kadro Dergisi'nin sahibidir. Kesinlikle tesadüf değil; Yaban ile Kadro, Türkiye pratiğinden sınıf kavgası kavramını kazımada en etkili iki yayındır.

Sosyalist İktidar Dergisi'nde yazdım: «Türkiye'de sosyalizme Kemalizm sinmiştir.» Bu nedenle olabilir, şimdiye kadar Türkiye'nin sosyalistleri bir ters iş yaptılar. Kemalizmi sindirip Mustafa Kemal ile uğraştılar. Halbuki tersin tersini yapmak gerekiyor; Mustafa Kemal'i bırakıp Kemalizm ile sosyalizmi biribirinden ayırmak zorunlu oluyor. Mustafa Kemal'in kendi tanımı içinde bir büyük ihtilâlci olduğunun bilinmesi gerekiyor. Ne var ki, sosyalizm içinde Kemalizm, sosyalizmin sararmasına yol açıyor (*).

Kemalizm, 1930 Türkiyesi'nde ortaya çıktı. Kesinlikle daha önce değil. Kemalist ideolojinin geliştirilmesini Kadro üzerine aldı. Edebiyatını da Yaban başlattı. Bu yüzden Kadro, Yaban'ın çıkışını «işte roman» diye karşıladı. Yaban, kemalist iktidarın kendi düzenini oturtmak için ve halkçılık adına köylülüğe dayanmayı bir politika olarak seçtiği bir zamanda bu politikanın en önemli araçlarından birisi oldu. Yaban, Türkiye aydınına sınıfsızlığı ve köyü gösterdi.

Yaban, savaşta bir kolunu kaybettiği için utancından bir köyün sessizliğini arayan paşazade Ahmet Celâl'in romanıdır. Bir aydının romanı oluyor. Ahmet Celâl, köyün, kendisini bir kahraman olarak karşılayacağını umarken köy Ahmet Celâl'i bir «yaban» olarak görüyor. Romanın adı da buradan geliyor. Bu ad üzerinde bir nebze durmak gerekiyor. Kemalist ideolojinin de etkisiyle Türkiye'nin ilerici ve gerici aydını kendi sisteminin pek ayrı olduğunu vurgulamakta ısrarlı davranıyor. Köylünün şehirliye güvensizliği de bunlardan birisidir. Bu vurgulama ile «ya-

(*) 1984 Ekim Yazımı.

ban» kelimesinin Türkiye'ye özgü olduğu hep ileri sürülüyor. Kesinlikle değil. «Foreign» kelimesinin veya aynı kelimenin eski İngilizce, Fransızca veya Lâtincedeki karşılığı da Türkçe «yabancı» değil yaban'dır. Pek doğal bir nedenle: Köyler eskiden beri olageImiştir. Fakat milli devletten önce şehirler varolmuştur. «Yabancı» kelimesi tarih sahnesine ancak milli devletle birlikte çıkabiliyor. Bir tarihsel kategori olarak millî devlet olmadan bir anlam olarak «yabancı» olamıyor. Tarihte yabancıdan önce yaban varoluyor.

Geçerken eklenmesi gereken bir de şu var. Yakup Kadri, bir muharrir değil. Muhbir ama bir muhabir de değil. Dolayısıyla muhabir-muharrir hiç değil. Bugünkü deyimle ve sayıları hızla artan gazeteci-yazar hiç değil. Yakup Kadri bir ediptir. Kültürü vardır. Sanatçı sezgisi vardır. Güzel bir Türkçesi ve biçemi (üslûp) vardır. Yakup Kadri, daha sonraki kemalist gerçekçi yazarlar gibi birer nakilci değil gerçek bir roman yazarıdır. Yakup Kadri derinliği olan bir yazardır.

«Kuşlar nasıl sevişir? Kediler nasıl sevişir? Biliyorum. Lâkin, bu köy halkının nasıl sevişliklerini tahmin edemiyorum. Bizim gibi, göz göze bakışırlar mı? El ele tutuşurlar mı? Dudak dudağa gelirler mi? Okşayışları nasıldır? Kalbin, bir süt çanağı gibi kabarıp taştığı dakikada, ağızlarından çıkan sesin anlamı ve ahengi nedir?» Gerçekten Yakup Kadri bir roman yazarıdır. «Türk köylüsünün ruhu, durgun ve derin bir sudur. Bunun dibinde ne var? Yalçın bir kaya mı, balçık yığını mı, bir yumuşak kum tabakası mı? Keşfetmek mümkün değildir.» (Yaban, sayfa 30 ve 16) Hepsi Ahmet Celâl'in günlüğünden çıkıyor. Ahmet Celâl bir sığınak arıyor. Bir güvenli dayanak arıyor. Ama emin değil.

Arayan Ahmet Celâl değildir. Arayan Mustafa Kemal ve düzenidir. Serbest Fırka'nın kentlerde gördüğü umulmaz destek karşısında, Serbest Fırka'nın kuruluşunu fırsat bilip iki sol parti kurulması karşısında, İzmir işçisinin ve zavallı İzmir Liman işçisinin, Serbest Fırka Lideri Ali Fethi'yi bir ölü verecek kadar coşku ile karşılaması kar-

şısında, Ahmet Celâl değil Mustafa Kemal arıyor. Köylük kesimde rejimin güvencesini arıyor. İşte Türkiye ekonomisinin başına bugün de büyük bir belâ olan taban fiyatları uygulaması bu arayışla birlikte ortaya çıkıyor. Türkiye devletinin kapitalist çiftçiyi çok yüksek destekleme alımlarıyla destekleme politikası bu dönemde doğuyor.

Alt alta birkaç paragrafta «sorunu» yazıyor:

«Gün geçtikçe daha iyi anlıyorum: Türk entellektüel'i, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız kişidir.»

«Bir münzevi mi? Hayır, bir acayip yaratık demeliyim. Öyle ya, bir insan tasavvur edin ki, hangi ırktan, ne cinsten olduğu belli değildir. Kendi vatanı addettiği memleketin dibine doğru ilerledikçe, kendi kökünden uzaklaştığını hissediyor. Hissetmese bile etrafında hasıl olan boşluk, soğuk ve itici acayip bir nebat olduğunu bildiriyor.»

«Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında, aynı derin uçurum var mıdır, bilmiyorum. Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark bir Londralı İngilizle bir Pençaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür.»

«Bunları yazarken, elim titriyor.»

Yakup Kadri, Yaban'ının başında, pek de eli titremeden, köy ile şehir arasında siyasal iktisadın saptamış olduğu çelişkiyi köylü ile aydın arasındaki çelişki olarak çarpıtıyor. Bundan sonra çok usta bir biçimde köyün yoksulluğunu romanına geçiriyor. Bu yoksulluk içinde Ahmet Celâl'in yalnızlığını ısrarla vurguluyor. Sonra Türkiye'de aydına özgü mazoşizmin politik dayanaklarını sergilercesine «suçluyu» buluyor: «Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Vu viran ülke ve bu yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun.» (Yaban, sayfa 100) Cumhuriyet döneminin, belki de, en fazla etkili olabilmiş romanında, Türkiye'nin köylerinin ve gerçekte bütünün yoksulluğunun nedeni sermaye sayılmı-

yor. Emperyalizm sayılmıyor. Mazoşist aydın, sömürücü olarak, kendi kendini gösteriyor.

Devam ediyor: «Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı, aydınlatamadın. Bir vücudu vardı, besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğunun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün orasında bir yabani ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektın ki, ne biçeceksin? Bu ısırganlar, bu kuru dikenleri mi? Tobil ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir.» Mazoşizmin bundan da acı ve acıklı bir tasviri yapılamaz, herhalde.

Türkiye aydını günah keçisi yapılıyor. Sömürünün, yoksulluğun, kadersizliğin hep sebebi «Türk aydını, gene sensin.» Turk aydını «sana ıstırap veren şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir.» Türkiye aydını suçlanırken ne kadar yüceltiliyor! Bütün kötülüklerin kaynağı olmak, bütün iyiliklerin de anahtarı olmak demek. Eğer kötülüklerin kaynağı bir sınıf değilse, eğer bütün kötülüklerin kaynağı bir sınıfsal determinizmden yoksunsa aynı zamanda tüm iyiliklerin de kaynağıdır. Yakup Kadri Yaban'da bunları söylemek istiyor. «Türk aydını, görev başına, marş marş, köylere.»

Marş marş, kurtarıcılar! Marş marş köylere. Eğitmen kursları açılıyor. Köy öğretmen okulları genişletiliyor. Köy Enstitülerinin temelleri atılıyor. Hep 1930 yıllarında. Öğretmen göndererek köyü kurtarma büyük bir mazoşist şölen ile başlıyor. Fakat köyü kurtaracak köylü kökenli öğretmenler köyde kalmıyor. 1930 yıllarında atılan tohumlar, en acı meyvelerini 1960 yıllarında veriyor. Köy Enstitülü öğretmenlerden süzülüp gelenlerin çoğu, 1960 yıllarında, kentlerin yazarı, şairi, köy romancısı ve aydını oluyor. Sonra Türkiye Öğretmenler Sendikası, TÖS, içinde devrimcilik yapıyorlar. 1960 yıllarında Yaban ikiye ayrılmış olarak yaşanıyor. Zamanın Türkiye İşçi Partisi Genel

Başkanı Mehmet Ali Aybar, bütün kötülüklerin kaynağını Türkiye aydını ve bürokratında buluyor. Tahrif Tarikatı ve özellikle Devlet Ana'nın da yardımıyla «ceberrut devlet» saçmalığı ortaya çıkıyor. Bunun karşısına, bütün iyiliklerin kaynağı Türkiye aydını ve özellikle silâhlı aydın ana tezi ile Milli Demokratik Devrim hareketi geçiyor. Başlarında Köy Enstitülü olmak üzere TÖS'lü öğretmenler, kemalist ideolojinin diğer öğeleriyle birlikte, Milli Demokratik Devrim hareketi içinde yerlerini alıyorlar.

Yaban, bir edebiyat eseri olma özelliklerini çoktan aşıyor. Yaban, bir politik akımın temel taşlarından birisi oluyor. Yaban'ı okumak 1930 yıllarını anlamaya çok yardım ediyor. Yaban'ın kendisi, Türkiye pratiğinden sınıf kavgası kavramını çıkarma girişimlerinin en büyük yardımcısı oluyor. Ancak sınıf kavgası kavramını çıkarmak sadece roman yazmakla mumkün olmuyor. Türk Ceza Kanununun meşhur 141-142 numaralı maddeleri yine bu dönemde kaleme alınıyor. İşçilerin grev hakkının yasaklanması da yine aynı zamana rastlıyor. Hiç tesadüf değil.

Hiç rastlantı olmayan bir de şu var: Korkak burjuvazi, emekçi yığınlarının bilinçsiz ve örgütsüz tepkisi karşısında, köylülükte destek arıyor. Geriliyor ve iktidarına, büyük toprak sahipliğini ciddi olarak ortak ediyor.

Bu kadar da değil; Silâhlı Kuvvetleri, devlet ve hükümetten ayrı tutmak ve önemli tarihlerde devlet ile hükümet adına Silâhlı Kuvvetlere teşekkür etme uygulaması bu dönemde başlıyor. Ayrıca ve yine bu dönemde, Mustafa Kemal'in adındaki «Kemal» sözcüğünün Arapça «olgun» anlamına gelmediği ve Türkçe «kale ve ordu» demek olduğu Anadolu Ajansı ile, haber olarak, dünyaya yayılıyor.

Çok güzel, bilimsel olan güzel: Sanki Turkiye, Fransız İhtilâli sonrası gelişmeleri yaşıyor. Köylülük, Fransa'da Büyük Napoleon'u çok seviyor. 1930 yıllarında, kırsal kesimde, Cumhuriyet Rejimi için bir sevgi ortamı yaratılmaya çalışılıyor.

Övmek güvensizliği içeriyor mu? Mustafa Kemal ve arkadaşlarının 1930 yıllarında Silâhlı Kuvvetler içinde bir

güvenlik operasyonunu başlattıkları görülüyor. 1938 yılında, Nazım'ın kişiliği ön plâna çıkarılarak, Kara ve Deniz Kuvvetleri içinde temizlik başlıyor. Nazım, iki davadan toplam 35 yıl hapse mahkûm oluyor. Bu dönemde henüz Hava Kuvvetleri bugünkü önemine kavuşmuş olmaktan uzak (*).

«İsmail'i, 938 kışında yine aldılar. Ankara'ya yolladılar. Askeri cezaevinde tecride soktular. Tecrit dediğin taş bir oda. Penceresi de parmaklıklı, camları yok. Kar içeri yağıyor. Yer de çimento. Döşek möşek şöyle dursun, bir battaniye bile vermedi hergeleler.» (Nazım Hikmet, Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim, sayfa 125) Bu, Harp Okulu davasını anlatıyor. Bu da Deniz Kuvvetleri'ni isyana teşvik davasını: «Erkin gemisinde erlerin apteshanesine attılar İsmail'i. Apteshanenin lumbozlarını kapamışlar. Yer bir karış sidik ve pislikler yüzüyor sidikte. Bir koku, bir koku, bir de sıcak. İsmail bir süre ayakta durdu. Islık çaldı. Gözü, kapının kapalı lumbozuna ilişti. Bir subay başı gördü. O baş çekildi, başka bir subay başı. 'Ne yapacağım, diye bakıyor hergeleler! Oturdu sidiğin içine. Bir cigara yaktı. Bir de türkü tutturdu. Ama kafasında hep aynı soru: Niye getirdiler beni buraya?» İşte, bu. Savaş gemisi Erkin'in apteshanesinde içinde bok yüzen sidik havuzuna oturup türkü söylüyor Nazım. Bunu ancak Nazım yapar.

Neden mi? Yaşamı Nazım kadar çok seven kaç kişi var? Otobiyografik romanının adına bakın: «Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim.» Piraye'ye mektuplarına bakın; kadını bu kadar çok seven kaç kişi var? Nazım, Şahin Efendi'nin zıddıdır. Kadını en çok Nazım seviyor. İnsanı en çok sevdiği için olmalı. İnsanı sevmeyen kadını, ya da daha geneliyle karşı cinsi, sevemez. Yaşamı sevmeyen ise insanı hiç sevemez. Nazım, yaşamı, insanı ve kadını çok sevdi. Bunun için içinde bok yüzen sidik havuzuna oturabildi. Yaşamdan her zaman ayrılabileceğini gösterdi. Ayrılabilmek için çok sevmek gerektiğini bildi.

(*) 1984 Ekim Yazımı.

Nazım, bu. Nazım kim? Nazım, gençliğinde Moskova'da sevgilisi Anuşka'ya anasını anlatıyor. Nazım kendisini anlatıyor. Şöyle:

«— Anam, Fransızca şiir yazar.

— Sevda şiiri mi?

— Ne münasebet... Evli... Koskoca kadın.

— Ne olacak?

— Nasıl ne olacak? Babama mı sevda şiiri yazsın?

— Niye babana?

— Kime öyleyse?... Anam Bethoven'i çalar piyanoda. Babam yalnız alaturkadan anlar. Yatılı okulda hastalandım. Revire kaldırdılar. Anam geldi. Peçesini açtı. Doktor da, tarih öğretmeni de orada. Kapat yüzünü, dedim. Dehşetli kıskanırdım anamı çocukluğumdan beri.»

Fransızca şiir yazan, Bethoven'i piyanosunun başında çalan bir ananın oğlu Nazım. Öyle Köy Enstitülü değil. Sevmeyi ve kıskanmayı anasının yüzüne bakarak öğreniyor. Çok güzel bir ana olmalı. Öyle olduğu yazılıyor.

Nazım'ın otobiyografik romanı 1925 yılının Takrir-i Sükûn düzeni ile başlıyor. İki komünist arkadaş, kaçıyorlar. İzmir'de, şimdi olsa gecekondu bölgesi denilecek bir yerde, saklanıyorlar. İki arkadaş Ahmet ile İsmail. Romanın başında Nazım, Ahmet olarak görünüyor. İsmail'in ise şu anda Türkiye Komünist Partisi'nin yurt dışındaki sekreteri «Láz» İsmail olması mümkün. Bu saklanmada Nazım, Ahmet, bir köpek tarafından ısırılıyor. Etrafta kuduz var. Nazım kudurma endişesi içinde. Kırk günü sayıyor. Sayarken hep hatırlıyor. Moskova'yı, İnebolu'yu, Mustafa Suphi'yi ve başka kimselerle başka yerleri. Anlatıyor.

Ancak çok iyi anlattığını söylemek çok zor. Büyük şairin yoşamını konu eden bu romanı, Nazım'a özgü coşkudan yoksun. Fazla bir edebiyat değeri taşımıyor. Okuması son derece zor. Sadece sürekli olarak hatırlayıp gidip gelmesinden değil. Nazım, Ahmet olarak başladığı anılarına, İsmail olarak devam ediyor. Şöyle söylemek de mümkün. Ahmet'in başından geçenlerin bir bölümünü, Harp Okulu Davası ile Denizcileri Ayaklandırma olaylarını, daha sonra İsmail'e veriyor. Bu, en azından tarihi bilenlerin,

Nazım'ın otobiyografik romanını okumasını zorlaştırıyor.

Burada sormak gerekiyor. Nazım bunu neden yapıyor? Bir edebiyat yöntemi olarak yaptıklarının ürününü zenginleştirdiğini söylemek çok zor. Ürünün bilimsel değerini de artırmıyor. Peki, neden? Pratik eksikliğinden mi? İki kişinin anılarını bir kahramanda toplayarak pratiği zenginleştirmek mümkün. Nazım, davasına ve partisine bağlı bir adam. Büyük bir eylemsizlik içinde ve acımasız bir baskı dönemindo partisini yüceltmek için çok çeşitli eylemleri bir kişide toplaması mümkün. Parti yöneticilerinin eksiğini kapamaya anılarını vererek de devam etmesi mümkün. Bu, mümkün.

Araştırmak gerek. Şu anda bilmek imkânsız. Şu anda ancak şunu söylemek mümkün: Nazım'ın otobiyografik romanına büyük bir edebiyat değeri yüklemeye çalışmak, estetiği çok zorlamak olacak. Bunu yapmamak gerekli. Ancak Nazım'ın bu eseri, yine de çok değerli. Yazdıklarından daha çok yazmadıklarından dolayı. Bu otobiyografik romanın bilimsel kaynaklık değeri en çok buradan geliyor. Nazım, bu romanında, «parti» kelimesini kullanmıyor. Halbuki partisine hep bağlı oldu. Bu dönemde anti-sovyet olduğu gerekçesiyle partisinden çıkarıldı. Nazım, bunu yazmıyor. Bu donemde Türkiye Komunist Partisi, eldeki eksik bilgilere göre, kendi kendisini tasfiye etti. Nazım, bunu da yazmıyor. Çok bağlı olduğu «parti» kavramından hiç söz etmeyişi ile bunlar arasında bir ilgi var mı? Araştırmak gerekiyor.

Ancak bir noktanın altını iyice ve kalınca çizmek mümkün. Nazım'ın otobiyografik romanının hiç bir edebiyat değeri olmadığı sanılmamalı. Nazım, bir büyük edebiyat ustasıdır. Bu ustalık romanına da yansıyacak. Ancak «usta işi» bir roman yok ortada. Bu, büyük ölçüde yansıtılan gerçekten ileri geliyor, olmalı. Uzun yılları hapiste geçirmek bir yaşamı romanlaştırmaya yetmiyor; tam tersine, zorlaştırıyor. Bu noktayı, Fahri Erdinç'in Kardeş Evi'ne gelince biraz daha açacağım. Burada, altı çizilecek nokta bu değil. Şu: Nazım'ın otobiyografik romanında yalnız-

ca yazmadıkları ile değil, yer yer yazdıklarıyla da bilimsel bir değer bulmak mümkün.

Üstelik buradaki edebiyat da nefis. Örnek olsun ve şöyle: «Nuri Cemol'i Batum'da tanıdım. Sivri kır sakallı. Ellisinde var her halde. Türkiye'deyken kooperatifçilik ve Türk grameri üstüne kitap yazmış. Abdülhamit devrinde Jöntürklük edip Afrika'ya Fizan'a sürülmüş. Çocuk şiirleri yazar, birbirinden kötü. Çarlık yıkıldıktan sonra Bakü'ye gelmiş ticaret için, sonra Suphi'yle tanışıp partiye girmiş. Sakalını, çenesindeki yara yerini kapatmak için bıraktığını söyluyorlar. Çenesinde yara yeri var mı, bilmiyorum. Zampara. Yaşlı bütün erkekler gibi genç kadınlara düşkün.» (Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim, sayfa 101) Çok güzel değil mi? Güzel olan Türkçe. Tek kelimelik cümleler. Anlatım, güzel. Yoksa anlatılanlar değil.

«Belki bütün yaşlı erkekler böyle değildir. Fransızca bilir, Rusça bilir, Rumca bilir. Marksizmin, kimi teorilerini, meselâ 'artık değer' teorisini ondan öğrendim. Yıkanmayı sevmez, benim gibi, yani pek sevmez.» Nazım, daha sonra çok büyük bir keşif olarak ortaya sürülen «Nazım Hikmet pisti» sözüne açıklık getiriyor. Yıkanmayı «pek sevmez» olmak başka, pis olmak bambaşka. Üstelik yıkanmayı çok sevip de pis olmak da mümkün.

Ama Nuri Cemal gerçekten pis, kelimenin öz anlamında. Komünist ama pis. Nazım, Nuri Cemol'i odasına almış. Karyola ikram etmiş. Nuri Cemal «yarın öbür gün memlekete döneceğiz Ahmet, çeşitli sıkıntılar çekeceğiz, hapislere düşeceğiz, ihtiyar halinde somyalı karyolaya alışırsan, hapisane peykesine zor dayanırım» demiş. Bundan sonra Nazım devam ediyor. «Paltosunu başına alıp sedire yatardı. Çayı bile sakarinsiz içerdi. Moskova'ya beraber geldik. Üniversite'de hoca oldu. Anuşka'yla tanıştırdım. Çok geçmedi, kız 'senin profesör bana ilânı aşk etti' dedi.»

Nazım'ın sevgilisi Anuşka'ya kur yapmıştır. Âdettir. Bu adam meşhur Ahmet Cevat'tır. Böylelerini rezil etmek gerekir. Bu nedenle ve büyük ölçüde Nazım'ın yazdığı bu olaydan dolayı, Sosyalist İktidar Dergisi'nin birinci sayı-

sında çıkan «Türkiye Aydını Üzerine Tezler»de Ahmet Cevat'ı rezil etmeye çalıştım. Bu olayda sözü edilen Nuri Cemal'in Ahmet Cevat olduğundan kuşku duymadım. Tanım uyuyor ve Nazım, kuşku bırakmıyor. Şöyle: «Nuri Cemal, bizim profesör, yirmi sekizde Türkiye'ye döndü. Dil Kurumu'nda çalıştı. Mebus oldu. Seksen iki yaşında öldü.»

Yukarıda «âdettir» dedim. Açmak gerekir. Her zaman bu tür rezilliklerin bireysel olmadığının ve bireysel düzeyde kalmadığının gösterilmesi gerekir. Deyim uygun ise ve çok kısa olarak «rezilliğin siyasal iktisatını» yazmak gerekir. Kısaca şöyle: Tarikatlarda ve kapalı yaşamlarda bu tür rezillik çok olur. Yurt dışında bulunanlar bilirler. Kendi içine kapalı göçmen topluluklar, emigre mahalleler, örnek olsun İtalyan veya Polonyalı mahallelere dedikodudan ve rezillikten girilmez. Herkes birbirinin karısına veya sevgilisine âşıktır. Bunu Türkiye somutunda da görmek mümkün. Türkiye'de birbirinin eşiyle evlenme en çok azınlıklar arasında veya bir meslek olarak Hariciyeciler içinde oluyor. Küçük bir hariciyeci topluluğu ile bir arada olsanız, çok zaman, şaşırırsınız. Kimin kimin karısı ya da kocası olduğunu saptayamazsınız. Çünkü hariciyecilikte, tarikat içinde, ayrılıp evlenmeler çok oluyor. Kapalılık kokuşmayı başlatıyor.

Politik akımlar, toplumla bağlarını koparıp kendi içine kapandıkları zaman, bir başka deyişle, birer tarikat niteliği haline aldıkları zaman, bu tür rezilliklerin de yatağı haline geliyor. Bu, rezilliğin alt yapısını oluşturuyor. Bir de üst yapısı var. Üst yapı, kültürle ve somut olarak da kültür devrimiyle, kültürel gerilikle ilgili. Kültür devrimini, kültürel geriliğin program haline getirilişi olarak niteliyoruz.

Bir başka yerde, Kasım ayında yapılan bir toplantıda, Türkiye'nin 1969 yılında başlayan bir kültür devrimi yaşadığını söyledim. Kültür devrimi kavramını özel Mao'cu anlamda kullanmıyorum. Bu özel durumu da içine alabilecek şekilde Türkiye'nin yaşadığı kültür devrimini şöyle çizmek mümkün: Başbakan ile sıradan yurttaş aynı so-

rumluluk düzeyinde. Parti lideri ile tabandaki üye, aynı bilgi ve bilinç içinde. Partizan ile sempatizan aynı kararlılık eğiliminde. Fıkra yazarı ile okuyucu aynı açıklık ve açıklayıcılık düzeyinde. Öğretmen öğrencisinden, profesör asistanından daha çok bilmiyor. Birbirinden farklı olması gerekenler birbirinden aynı ve özdeşi oluyor. Bir tek elbiseleri ya da üniformaları ayrı kalıyor.

Kültür devrimi kültürsüzlük demek oluyor. Kültürsüzlük ise insanı hayvana yaklaştırıyor. Böyle durumda kokuşma kaçınılmaz. Rezillik kaçınılmaz. Çünkü yalancılık, iki yüzlülük, tembellik, «bacım» deyip yatak düşünmek ve en dar anlamda kültürsüzlük birer erdem niteliği kazanıyor.

Bu, kesinlikle görülüyor. Kültür devrimi öncesi Türkiye'de, sosyalistler ve solcular her alanın en başarılı olanları idiler. Sosyalist veya solcu denildiği zaman akla, soyut bir kavram olarak, somutunu görmeden önce, dürüst, çalışkan, yetenekli ve gayretli, güven verici, kimsenin karısına veya sevgilisine sulanmayan ve temiz bir insan gelirdi. Şimdi gelmiyor. Soyut bir kavram olarak gelmiyor. Sosyalist denildiği zaman bu soyut kavram ortaya çıkmıyor. Somutuna bakmak gerekiyor. Somut ise Marx'ın en büyük ısrarla vurguladığı gibi, çok çeşitli.

Şimdi iş, somutu soyuta çevirmek; bu önde duran görev. Ve bu görev mutlak yerine getirilecek. Güzel ve sağlıklı işaretler var. Türkiye'nin gerileten kültür devrimini ortadan kaldırmanın güzel ve sağlıklı işaretleri var. Yalnız burada bir noktaya daha açıklık getirmek gerekli. Şu: Yaban, 1930 yıllarında köye dönmenin çığırının edebiyatı oldu. Çok etkili oldu. Yaban, köycülük akımının romanı oldu. Çok etkili ve çok zararlı oldu. Bu zararı en çok Yakup Kadri biliyor, olmalı. Yaban'da şöyle yazıyordu: «Onlar gibi olmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak... Haydi bunların hepsini yapayım. Fakat, onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim?» İşte bu kadar açık ve böyle. «Bubaa» veya «dayii» diyerek ve de-

dirterek halkçılık ve devrimciliğin ne büyük bir fiyatı olduğunu Yakup Kadri biliyordu.

Bir politik akım olarak köycülük, kültürsüzlük demek. Boşuna değil, Mao, kültür devrimi ile kültürsüzlüğü politika haline getirdiği zaman tüm ekonomi politikasını köye yöneltti. Tesadüf değil, Türkiye'de kültür devrimi başlarken Türkiye'nin yolunu arayan sosyalist örgütlenmesinin karşısına Millî Demokratik Devrim hareketi olarak büyük ölçüde köycülüğe yönelik bir hareket çıktı. Kırlar edebiyatı ön plâna çıkarıldı. Bu yüzden, Milli Demokratik Devrim, köy romanı, kırlara yürüyüş ve Kemalist ideolojinin canlanması aynı zamana rastladı.

Ne büyük bir şanssızlık! Gladkov için ne büyük şanssızlık! Stalin'in en çok beğendiği Sovyet romanlarından birisi olan Gladkov'un Çimento'sunun işte bu dönemde Türkçeye çevrilmesi Gladkov için ne büyük şanssızlık! Çimento'nun kahramanlarından Daşa için de büyük şanssızlık oluyor. Daşa, sınıf düşmanları tarafından kadınlık gururu ezilmiş bir ihtilâlcidir. İnançlı, katı ve gülmeyen bir kız; burjuvazinin zulmünde katılaşmış. Daşa, bu. Daşa'yı hep, güzel yüzü asık ve temiz bir sosyalist olarak düşündüm.

Fakat kültür devriminin eşiğinde Turkiye'de Daşa böyle algılanmadı. Türkiye'de Daşa, devrimci genç kızların erkekleşmesinin sembolü oldu. Üniversiteli genç kızlar, Daşa'laşmak için seslerini kalınlaştırdılar, kaşlarını çattılar; aylarca etek ve blûzlarını çıkarmayarak kirlendiler. Üniversiteli erkekler ise sakallı ve parkalı gezip gördükleri her kıza «bacım» demeyi en büyük devrimcilik saydılar. Yakup Kadri'nin «onların diliyle konuşmak» dediği, bu olmalıydı. Yoğun bir saz kampanyasıyla, yoğun bir köylü propagandasıyla, Batı müziği, edebiyat, okumak, okulda başarılı olmak, sözünde durmak, güven vermek ve temiz olmak, hep burjuva özellikleri sayıldı.

Böyle bir ortamda rezillik kolaydır.

Otobiyografik roman yazmak zordur. Herkesin yaşamı roman olmaz. Zor olur. Roman, bir kurguyu gerektirir. Kurgu, romanın olmazsa olmazlarından birisidir. Kurgu,

aynı zamanda roman yazmayı kolaylaştırır. Bu yüzden ve sanıldığının aksine, hikâye yazmak roman yazmaktan çok daha zordur. Hikâyede kurgu öyle olmazsa olmaz, olmadığı için kolay sanılıyor. Dekorsuz tiyatronun kolay sanılması gibi.

Kurgu, eylemdir. Mitko Gribçeva'nın yaşamı eylemdir. Herkese nasip olmayabilir. Bu yüzden Bulgar partizanı Mitko Gribçeva'nın otobiyografik romanı «Seni Halkım Adına Ölüme Mahkûm Ediyorum» tam bir romandır. Çok güzel bir romandır. Bulgar yurttaşı Fahri Erdinç'in «Kardeş Evi» adlı romanı için aynı yargıya ulaşmak zor oluyor. Kardeş Evi de otobiyografik bir roman. Türkiye'de başlayan, dost ve komşu Bulgaristan'da süren bir yaşamı konu alıyor.

Sorun şu: Şair ve hikâyeci Fahri Erdinç'in çok güzel bir dili var. Çok güzel bir Türkçesi var. Gurbetliğine rağmen bozulmamış olması sevindirici. Üstelik «espirili», alaycı bir Türkçe. Türkçenin alaycısı daha güzeldir. Kardeş Evi, Bulgaristan'da bir hastanede başlıyor. Çok güzel başlıyor. Fakat sonra, Fahri Erdinç, yurt dışından bilgi vermek ihtiyacına kapılıyor. Öyle olsa gerek, bunu önemli görüyor. Bu nedenle zaman zaman romanından fedakârlıkta bulunmak zorunda kalıyor.

Hastahanede yatak komşusu bir general, hastabakıcı da Mino. Fahri Erdinç, Bulgar paşasına söylüyor: «Bu Nina, Nazım'ı da okumuş. 'Kerem Gibi'yi. Gördün mü çevirisini hiç, paşam?» Türk aydınının onuru Nazım, bir sohbete başlangıç oluyor. Bulgar paşası, Nazım'ı biliyor: «Nazım'da en çok sözüyle işinin uygunluğu hoşuma gidiyor.» Fahri Erdinç karşılık veriyor: «Doğru bir saptama bu, paşam.» Bundan sonrası çok güzel. Şöyle:

«'Yanabildi, nitekim adam, ama sizde ortalığın ışıması epey uzadı.'

Yazar bir göğüs geçirdi:

'Daha da yanmak var demek ki..'

General kalkıp yaklaştı. Kalkmasına yardım etti yazarın. Yürümesine de. Yatağına götürdü. Kendisi de yerine dolaştı. Uzandılar.

Avizenin uç yuvasında o kelebek tepreşmiyordu artık. Herhalde o da yanmıştı.»

Buradaki yazar, Fahri Erdinç. General yazar'ın «Acı Lokma» adlı romanı okuyor. «Güzel kitap adı. Bizim lokma mı sana acı gelen?» Fahri Erdinç, bağırarak, «hayır» diyor. «Kendi lokmamız.» Bu roman, Fahri Erdinç'in Bulgaristan'a geçinceye kadar ki yaşamını konu alıyor. Fahri Erdinç ile Bulgar paşası konuşuyorlar. Şöyle:

«'Özyaşamın desene.'

'Tam özyaşamım değil elbet. Kartvizitim diyebilirim. Bütün yaşamında daha bu kitaptan başka kartvizitim olmadı.'

'Çoğu yazarlar roman alanına hep böyle kartvizitleriyle giriyorlar galiba?'

'Doğru, paşam. Kendimizi anlatmayı bitirmeden, küçük romanları yazmadan diyeceğim, başka yazgıların, başka ilişkilerin ve sorunların romanına geçemiyoruz.'

'Balzac böyle birçok küçük romanını yakmış.'

'Kendisinden başka türlü kurtulamamış olmalı. Büyük romana da böyle çıkmış herhalde..'»

Çok açık. Fahri Erdinç, otobiyografik romanın zorluğunu biliyor. Bunu roman okuyucusuna anlatıyor. Buna rağmen yapmak zorunluluğunu duyuyor. Söyleyecekleri var. «Yanabildi nitemik adam, ama sizde ortalığın ışıması epey uzadı.» (Kardeş Evi, sayfa 16) Bunu yurdunu özlemiş Fahri Erdinç söylemiyor. Fahri Erdinç'in romanında bir Bulgar Generali söylüyor. Bunun böyle söylendiğine inanıyorum. Bu, bir gerçek. «Ama sizde ortalığın ışıması epey uzadı.» Komşu'nun böyle gördüğü belli. Doğru. «Bizde ortalığın ışıması epey uzadı.» Bir doğru daha var: «Bunun sorumlusu biziz.» Nesnel koşullar değil. «Biziz».

Fahri Erdinç, göçmen temizliği içinde, bu Biz'in bir parçasını ele alıyor. Bunu eleştiriyor. Yer yer Bulgar toplumunu eleştiriyor. «Sosyalizmde özgürlük ve eleştiri yoktur» diyenler, Erdinç'in romanını okusunlar. Kuşkusuz, yalnızca bunun için değil.

İşte bir örnek: Fahri Erdinç, Bulgaristan'da uzun zaman Parti'sini arıyor. Bu pek uzun sürüyor. Bu arada ce-

şitli eylemler yapıyorlar. Bulgaristan'daki Türkleri eğitmek için amatör tiyatro oynuyorlar. Sonra şöyle: «Ve ben bu Rusçuk'lu kıza nerdeyse abayı yakıyordum. Hem öyle piyeste, rol gereği filân değil, gerçekten. Ağzı burnu yerinde, dili bacımınkine yakın, hanım hanımcık birşeydi. Onun da gönlü vardı. Bir Vitoş gezisi de içinde, kendi payıma katık ettiğim anılarımız, söyleşilerimiz var. Bizimkilerden epey gizledim bu arıduru ilişkimi. Ama iki ay sürdü hepsi. Bir gün durup dururken ilişiğini kesiverdi benimle. Çok üsteledıysem de, nedenini söyletemedim. Bir sözcük çıktı ağzından yalnız: 'Benden yapamıyacağım şeyleri istiyorlar.' Kimler o kız? Klüp çevresi mi, anan baban mı, iyi saatte olsunlar mı? Hem nedir istedikleri? Öğrenemedim.» (Kardeş Evi, sayfa 115) Bu, eleştirilere sadece bir örnek.

Örnekten bununla sınırlı değil. Aslında Fahri Erdinç'in romanı, çok büyük ölçüde, bir arayışın romanı. Komşu Evi'nde Fahri Erdinç, Parti'sini arıyor; ortalığın ışımasını çabuklaştırmak için Parti'sini arıyor. Bunun için ülkesine bırakmış, yurt dışında yurdu için çalışacak. Çıkmadan önce Partili değil. Bunun için bir tür ceza görüyor, gördüğünü yazıyor.

Bulgaristan'da ilk öğrendikleri şu: «Çıkışınız örgütünüzün kararına dayansaydı..» Bu bilgi Fahri Erdinç'te şu düşünceye yol açıyor: «Somut bir şey söyleyemiyorduk. Memlekette komünist dostlarla düşüp kalkmışlığımız, ya da her birimizi komünist sayanların bizimle ilişkileri, sözkonusu eksikliğimizi giderecek çizgiler olamazdı. Söz yok, biz, bileti evde unutarak, daha doğrusu bilet almadan trene binmiş yolcular gibiydik.» (Komşu Evi, sayfa 56) TKP üyeliği bilet yerine geçiyor.

«Öyle olsaydı», biletli olsaydı «örneğin, bir Sabahattin Ali sınırda öldürülmezdi.» Bunu da işitiyorlar. Öğrenmesi zor olsa gerek, duyuyorlar. Fakat peşini bırakmıyorlar. Fahri Erdinç'le beraber sınırı geçenler konuşuyor. «Partili olmadığımıza göre, bizi parti okuluna alırlar mı? Siyasal öğrenim olanağı verirler mi?» Konuşuyorlar. Biri biraz kafa yormuş: «Bu, daha çok, zaman sorunu olarak

görünüyor bana. Bura partisinin sana kendi partini bulmanda, ya da partinin seni bulmasında aracı olup olmayacağı sorununa, devrimini yapmış partilerle henüz yapmamış partilerin ilişkileri açısından bakmak gerek..» (Komşu Evi, sayfa 72) Çok güzel. Ne anlama geliyor, acaba?

Sayfalar ilerliyor. Fahri Erdinç yazıyor: «Soruyorlar bize: Başka bir dileğiniz? Öneriyorduk: Bazılarımızı parti okuluna alsanız?.. Bunu partiniz selik verebilir, ama siz henüz partili değilsiniz, diyorlardı.» (Komşu Evi, sayaf 121) Zaman ve sayfalar ilerliyor. Fahri Erdinç, Parti'sini aramaya devam ediyor: «Nazım Hikmet'e benim kaleme aldığım bir mektupla başvurmuştuk. Bize partimizi bir an önce buldurmakta yardımcı olmasını istiyorduk. Ondan yanıt bekleme sabrımız, arası uzadıkça, daha bir hızla tükenmeye başlamıştı.» (Komşu Evi, sayfa 173) Üye araması gereken bir parti, komünizm için ülkesini bırakmış bir yazara görünmüyor. Parti, tekelini yıkmak istemiyor. Fahri Erdinç daha önce yazdı: «Söz yok, biz, bileti evde unutarak, daha doğrusu bilet almadan trene binmiş yolcular gibiydik.» Üyelik kartını bilet sanmanın bir başka sonucu olmalı; öyle anlaşılıyor.

Türk aydınının onuru Nazım Hikmet de çaresiz kalmalı. Fahri Erdinç, Bulgaristan'a 1950 yılından önce geçiyor. Nazım, hapiste. Bulgaristan'da Nazım'ı kurtarma kampanyalarına katılıyor. Nazım, Bulgaristan'a gezmeye geliyor. Gidiyor. Sonra, yıllar sonra, doktoru Galya ile sağlık nedenleriyle tekrar geliyor. Sonra Sofya'dan Moskova'ya dönmek üzere trene biniyor. Fahri Erdinç, garda, Nazım'ı sıkıştırıyor:

«'Üstat, bizim iş ne olacak?'

'Hangi iş?'

'Hani partimizi bulduracaktın bize?'

'Önce, haklısın' dedi. 'Allah kahretsin, hastalığıma rastladı mektubun. Yanıtlıyamadım. Daha bazı temaslar yapmam gerekti... Siz.. siz şimdi birer dilekçe yazsanıza şurda...'

'Ne dilekçesi?'

'Partiye girme dilekçesi. Kısaca.'

Biz bu işin dilekçeyle olacağını bilseydik, o güne dek kırk dilekçe yazardık. Amo kaybedilecek dakika bile yoktu.»

Fahri Erdinç yazıyor: «Yerimi sıralarınızda görüyorum. Partiye alınmamı saygılarımla rica ederim.» Nokta ve imza. «Verdik dilekçelerimizi Nazım'a. O da Galya'ya aktardı.» (Komşu Evi, sayfa 189) Ama dilekçe ile de olmadı. Nazım ile de.

Sonra yıllar ve roman sayfaları devam etti. Sayfa 194 :

«Saat dokuzda, yine Dinkov redaksiyon odamızın kapısını aralayıp göründü. Hadi dedi başıyla. Çıktık. Vasil Drumev sokağının köşesinde bir siyah araba duruyordu. Ona doğru götürdü beni Dinkov. Mavi perdeliydi araba. Yaklaştık. Şoför arka bölmenin kapısını açtı. Ve beni, içerde, dipte, ilkin meşin paltosu gözüme çarpan adamın yanına buyur ettiler.

Dinkov Rusça konuştu:

'Ben kalıyorum, yoldaş.'

'Peki, elbette.' dedi o da Rusça. 'Dasvidanlye!'

Kapı kapandı. Şoför yerine geçti. Ve sordu:

'Nereye yoldaş?' Bulgarcaydı soru.

Yanıt yine Rusça:

'Hangi yöne istersen çek. Bir saat kadar gezdir bizi lütfen.'

Şoför, Poduyane garı önünden Rusa yolunu tuttu.»

İşte böyle. Fahri Erdinç'in Türkiye Komunist Partisi'ne giriş mülâkatı, böylesine sıkı güvenlik içinde yapılıyor. Bir komünist ülkede, Bulgaristan'da, sürekli hareket eden ve camları perdeli bir otomobilde Fahri Erdinç mülâkat veriyor. Mülâkatı yapan, Fahri Erdinç'in çizgileriyle, «Sovyet komiserleri gibi meşin paltolu, sarı gözlüklü, yüzünde önce burnu, sonra kırarmış bıyıkları dikkati çeken adam». Anlaşılan Fahri Erdinç sormak ihtiyacını duyuyor: «Ben şimdi TKP'yle mi konuşuyorum?». Cevap ilginç ve açık: «Ben TKP'nin tümü değilim elbet. Ama bir eri, sorumlusuyum.»

Bir de tümü olsaydı! Fahri Erdinç, Türkiye Komünist

Partisi'nin bu bir eri ve sorumlusunun kimliğini iyice açıklama ihtiyacını duyuyor. Şöyle: «Dilimizi, onun konuştuğu kadar güzel de yazan, özleşmede titiz, sitili özgün bir yoldaş biliyorduk. Ama ad olarak yalnız. Kendisini görmüş değildik. Pulat onun 'Savaş Yolu' adlı kitabının metnini getirmişti bana Moskova'dan. Basılmasında gözümü dört açmamı, düzeltme işini benim yapmamı ısmarlamışlardı oradan. Biz de elimizden geldiğince gereğini yapmıştık yayınevinde.» (Kardeş Evi, sayfa 197) Fahri Erdinç'in mülâkatını yapan kimsenin Savaş Yolu'nun yazarı olduğu yazılıyor.

Bir son nokta: Fahri Erdinç'in mülâkatında Savaş Yolu yazarı ile arasında geçen konuşmanın bir parçası çok değerli. Fahri Erdinç, bu kadar geç Parti'sini bulduğu için çok kızgın. Parti'nin eri ve sorumlusu pek önem vermiyor:

«'Önem vermeyin o kadar. Size çok dokunmuş bu..'

'Dokunmaz olur mu? Sekiz yıl geciktik partimi bulmakta..'

'Eh. İllegal bir parti kolay da bulunmaz. Amo hepsi geçti. İşte geldim.'

'Geç kalmış olmasaydınız bari..'»

İşte bu kadar. Son derece güzel. Türkiye Komünist Partisi'nin özellikle dışardaki yüzünü öğrenebilmek için çok değerli bir kaynak var ortada. Türkiye sosyalist hareketinin tarihi ve çözümlemesiyle ilgili bütün bilim adamlarının baş vurabileceği dürüst ve değerli bir belge var. Bulgar Generali, Nazım için, «yanabildi nitekim adam, ama sizde ortalığın ışıması epey uzadı» diyor. «Sizde ortalığın ışıması epey uzadı.» Fahri Erdinç, Bulgaristan'da, Türkiye Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri'nin yüzüne «geç kalmış olmasaydınız bari..» diyor.

Son yılları çok güzel anlatıyor.

Balzac, Nucingen Bankası'nda tiplerinden birisini çizerken «Gustav'ın baletindeki maskarlardan birisi gibi, arkadan bakınca marki, önden bakınca köylüdür» diyor. Nucingen Bankası'nda Balzac «sanat bir iğnenin ucuna saray inşa etmekten ibarettir» diyor. Sanatı ve özellikle ger-

çekçi sanatı anlamak isteyenlerin Balzac'ın bu sözünü unutmamaları gerekiyor. Gerçekçi sanat, gerçeği naklet-mek demek değildir. Bu, çalışkan istatistikçilerle dürüst gazetecilerin işidir. Gerçekçi sanat, gerçeği yeniden ya-ratmaktır. Somutu soyut olarak görmektir.

Böyle sanat ve böyle edebiyat bilim adamının en büyük hazinesidir.

Edebiyat Cephesi, 1-31 Ocak 1980

DERİNE BAKMAK - DERİNİ VERMEK

Türkiye'de edebiyat var; ciddi ve güzel örnekleriyle. Türkiye'de edebiyat fakülteleri de var; çeşitli adlarla. Fakat edebiyat veya edebiyat tarihi üzerine ciddi çalışmalar çok az. Yok denecek kadar az. Bunlar içinde güzel olanı ise daha da az. İstisna denilecek kadar az. Bu istisnalardan birisi, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi. Tanpınar'ın edebiyatın sınırlarını aşan bu çalışması, bazı Batılı kaynaklarda dendiği gibi, gerçekten «güzelim» bir çalışma. Yarım kalmış olması ne büyük eksiklik. İlerici bir kalemden çıkmış bir karşılığının olmaması ne büyük yazık. Ama yine de güzel.

İstisnalardan bir diğeri Fethi Naci'nin, On Türk Romanı. Bu küçük çalışma, Türkiye edebiyat tarihinin vazgeçilmez kaynaklarından birisi. Fethi Naci'nin, becerikSiz bir Camus-Sartre taklitçiliğini aşmayan Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam'ını övmek zorunluluğunu duymasına rağmen, bu böyle. Değerli ve standart koyan bir çalışma. Bu nedenle de önemli bir çalışma.

Fethi Naci, Sabahattin Ali ve bir romanından söz ederken şunları yazıyor: «Sabahattin Ali'de inanılmaz bir gözlem gücü, inanılmaz bir bellek var; Kuyucaklı Yusuf'da çizdiği dünyanın böylesine renkli, sıcak ve inandırıcı olması, bence, büyük ölçüde yaşantısından gelen gözlemlere, ayrıntılara bağlı.» Şimdi artık sorma zamanı geldi. Gözlem ve gözlem gücü çok mu önemli? Bir adım daha atıp sorulabilir: Bilgi çok mu önemli? Gözlem veya bilgi ya da geçmişin gözlemi türünden tarih bilgisi, bir çalışmanın edebiyat eseri sayılması için çok mu önemli? Yaz-

geçilmez mi? Bir edebiyat eserinin gerçekçi sayılması için içinde, şu ya da bu türden gözlem olması veya tarih kırıntılarıyla doldurulmuş olması yeterli mi?

Bu soruyu sormak gerek. Çünkü Türkiye'de ilk hikâye kitabının yazarı, isminin üzerine bir de «Hace-i Evvel» sıfatı koymuş. «İlk Öğretmen» anlamına geliyor. Hace-i Evvel Ahmet Mithat Efendi, böyle yapıyor ve belki de bir geleneği başlatıyor. Türkiye'nin ilk aydınları, tüm temel bilgileri Ahmet Mithat Efendi'den öğreniyor. Daha sonraki aydınları, tarih dersini, Kemal Tahir'den alıyor. Köyü, Fakir Baykurt tanıtıyor. Tekelleri veya sendikal hareketi Erol Toy yazıyor. Çukurova'yı, hem de «yedi düvele» Yaşar Kemal öğretiyor. Bu gelenek içinde gözlem veya bilgiye, bir edebiyat eseri içinde, abartılmış bir yer düşüyor.

Soru, kuşku yok, Fethi Naci'ye yönelik değil. Üstelik Fethi Naci, tarih kırıntısı ile edebiyat eseri olmayacağını, Kemal Tahir'in Devlet Ana veya Kurt Kanunu adlı romanlarından söz ederken çok güzel belirtiyor. «Kemal Tahir'in bu romanları edebiyata getirdiği yeni görüşler dolayısıyla değil, edebiyat eserine dönüşemeyen, romanlara yama gibi eklenen edebiyat-dışı görüşler dolayısıyla edebiyat olayı haline gelmişti, kimse bu romanların edebiyat bakımından getirdikleri üzerinde durmuyordu; duramazdı da, çünkü böyle bir şey yoktu» diyor. Son derece doğru.

Fakat Yaşar Kemal'den söz ederken aynı standardı, aynı ölçütü, tekrar öne çıkarmaktan kurtulamıyor. Şöyle: «Yaşar Kemal'in büyük başarısı burada, bence: Hem roman okurlarını, hem de toplum ve insan gerçekliğimizi araştırmak isteyen toplumbilimcilerimizi doyurabilmesinde. Ortadirek'in yabancı ülkelerde gördüğü rağbeti de burada aramak gerek. Yaşar Kemal, anlattığı çevrenin ekonomik ve sosyal yapısını bütün ayrıntılarıyla incelemiş, belli, avucunun içi gibi biliyor, ama bu geniş bilgisinin romana girmemesi gereken büyük kısmını yazmamak ustalığını göstermiş.» Doğru mu? Önce şu doğru mu: Bir romanın başarı göstergeleri arasında toplumbilimcilerimizi doyurmak yer alabilir mi? Sonra roman yazmak için çev-

renin ekonomik ve sosyal yapısını bu kadar ayrıntı ile bilmek gerekir mi?

Kesinlikle gerekmez. Bu, ayrı ve önemli. Üzerinde durulması gerekli. Ve durulacak. Fakat daha az önemli olanlar da var. Yaşar Kemal'in romanları, toplumbilimi açısından barındırdığı çok büyük yanlışlara rağmen, güzel. Güzel olduğu ölçüde. Her halde bu konuda ayrıntılı araştırmalar yapılmalı. Batılılar yapmayabilir; ancak, Türkiye'de yapılmalı. Şimdilik söylenecek olan şu: Yaşar Kemal'in Çukurova'sı, ters ve bilimsel dayanaktan yoksun. Kemal Tahir'in tarih bilgisi veya gözlemlerinde olduğu gibi. Kemal Tahir'in Yediçınar Yaylası veya Büyük Mal'ını okuyan herkes, ailesindeki bütün kadınlardan kuşkulanmak zorunluluğunu duyar. Acaba sevici mi? diye. Kemal Tahir, gözlem adına, Türkiye kadınına, aşırı ve çarpık bir seksüalite yüklüyor. Bunda gözlemlerinin hapishanenin dört duvarı arasına sıkışmış olmasının rolü var. Çarpıklık buradan geliyor. Hapishanede seksüel açıdan çaresiz ve gergin köy ağalarından dinlediği köy kadınını, gerçek sayıp edebiyata aktarmasından kaynaklanıyor.

Edebiyat eserinde gözlem veya bilgiye yer var, tarih bilgisine de. Fakat kesinlikle belirleyici bir yer yok. Mithat Cemal'in Üç İstanbul'unda olduğu gibi. Her halde Üç İstanbul, bir yabancı dile çevrilmedi. Çevrilmediyse bundan sonra da çevrilmez. Ama Türkçenin en güzel romanlarından birisi. Üstelik çağdaş yazarların yemek masalarıyla sınırlı tutup, içki sofralarında harcayarak edebiyat dışına ittikleri ince bir alaycılığa sahip. Üstelik yüzde yüz doğru gerçeklere dayandığı anlaşılıyor. Üç İstanbul'da Hidayet'in Konağı önemli bir yere sahip. Konakta en özgür bir biçimde Abdülhamit'e küfredilebiliyor. Hidayet bunları Abdülhamit'e bildirerek geçimini sağlıyor. Hüseyin Cahit, anılarında, Abdülhamit düştükten sonra Yıldız'a ilk girenler arasında olduğunu ve curnal mektupları arasında sık sık evinde toplandıkları bir konak sahibinin raporlarının bulunduğunu yazıyor. Üstelik Üç İstanbul'da, dipnotta Fransızca maliye tarihi kitaplarına atıf yapılıyor. Bütün bunlar var. Ama Üç İstanbul'un değerini olumlu veya olum-

suz olarak hiç etkilemiyor. Okuyucu bunlarla çarpılmıyor. Üç İstanbul, bugün bile, başka dillere çevrilen bir çok edebiyat eserinden çok daha değerli. Barındırdığı edebiyat değerleri yüzünden.

Sanat ile bilim aynı işleve sahip. Aynı işlevi başka başka yollarla yerine getiriyorlar. Sanat ve bilim gerçeği vermekle yükümlü. Gerçek ise gözlemde yatmıyor. Gözlem, gerçeğe ulaşmak için gerekli işlerden sadece birisi. Gerçek, gozlemin cok daha gerisinde. Cok daha derinlerde. Edebiyat eserinde gözlemin yerini abartmak, bilimsel çalışmada amprisizmin tuzağına ve batağına düşmekten farksız. Türkiye'de edebiyat aşırı bir gözlem tutkusuyla, amprisizm batağının kenarında. Pek farkında değil. Farkında olmadığı için de «12 Mart Edebiyatı» ile önemli ölçüde yeniden yaşadı.

Gözleme saplanmak yüzeyde kalmak demek. İş, yüzeyde kalmak değil. İş, derine bakıp derini vermek. Marx, Kapital'de, görüntü ile öz arasında fark olmasaydı bilim olmazdı, diyor. Belki bilimden daha çok sanat ve özellikle edebiyat için geçerli. Gerçekçilik, bir edebiyat eserini gözlem ile aşırı ölçüde yüklemekten ibaret değil. Böyle olsa tüm astronomi asistanları edebiyatçı olurdu. Halbuki olmuyor. 'Gerçekçilik, Marx'ın Grundrisse'de kullandığı deyimle, somutun zenginliğinde soyutu verebilmektir'. Marx, bunu, bilimsel çalışma için söylüyor. Fakat belki de, sanat için daha geçerli oluyor. Dostoyevski, Suç ve Ceza'da Raskolnikov ile, somutun zenginliğinde soyutu veriyor. Raskolnikov, sanki her köşede rastlanacak kadar somut. Aynı zamanda bir Raskolnikov Kompleksi'nden söz ettirecek kadar soyut.

Derine bakmak gerek. Derini vermek gerek. Asıl yaratıcılık burada. Gözleme dayalı edebiyat işin kolayında. Biraz, «alan çalışması» adıyla moda edilen Amerikan bilim adamlığını andırıyor. Muhtarın kızı Gülü'nün, ineğin memesini tutan parmaklarındaki gerilimi, ya da köy çocuklarının sünnet yaralarını tezek dumanında iyileştirmeye çalışmalarını yazmak, yazan için, oldukça kolay olmalı. Bir yaratıcılığı gerektirmez. Okuyan için de, çok ilginç

olmalı. Düşünmeden bilgili yapar. Amo hepsi bu kadar. Fakot edebiyat bu kadar değil. Bundan çok ötede.

Sanat ve bilim aynı işleve sahip. Fakat kullandıkları yöntem ve malzeme birbirinden çok farklı. Sanatta ve edebiyatta gözlem veya bilgi, sanıldığından çok daha az önemli. Yaratıcılık ve yetenek ise çok daha önemli. Derine bakıp derini şerebilmek için. Sanatçı veya edebiyat yazarı, bilim adamına göre, çok daha az malzeme ile, çok daha az gözlem ile, çok daha derine bakabildiği ölçüde ve bu yüzden, daha yaratıcı oluyor. Gorkiy, Lenin'i, «ruhundaki çalkantılar karşısında çok sessiz kalabiliyordu» diye çiziyor. Müthiş bir çizim; hem Lenin açısından, hem de Gorkiy. Her halde sessizliğin arkasındaki çalkantıları görebilmek için Gorkiy olmak gerek. Başkası göremedi. Gorkiy yazdıktan sonra gördüler. Sonradan görenlere, yalnızca sağlamasını yapmak düştü. Lenin'in kişisel yaşamı ile ilgili olarak yazılanların tümü Gorkiy'i yüzde yüz doğruladı.

Gorkiy, derini gördü. Her halde Lenin, derinindeki çalkantıları bir yemek masasında Gorkiy'e anlatmadı. Sessiz kalmak, anlatmamak da demek. Bu, güzel. Fakat daha güzeli ise ruhundaki çalkantılar karşısında sessiz kalabilmek. Bu çok daha güzel. Şu yüzden: Dünyada ilk sosyalist devrimi gerçekleştiren Lenin ile ruhundaki çalkantılar karşısında sessiz kalabilen Lenin arasında mutlak bir ilişki olmalı. Bu ilişkinin ortaya çıkarılıp gösterilmesi, sanatın ve bilimin en önemli işlevlerinden birisi olmalı. Çünkü bilinmiyor. Bu yüzden de bir burjuvadan daha yalancı, bir esnaftan daha kaypak, domates fidesi türünden, sıcağı görünce bel büken, baş koyacak yastık arayan kişiciklerle sosyalizm olabileceği inancı yayılıyor. Yayılmak isteniyor.

Derinliklerinde çalkantısı olmayan, içi kurumuş bir ağaçtır. Kömür olmayı bekler. Üç yılda bir terfisini bekler. Bir memur gibi. Çalkantıları karşısında sessiz kalamayan, devrimin aydınlığı yerine gecenin karanlığını bekler. Bir sarhoş gibi. Çalkantısı olmayan devrimden söz ediyorsa, yalandır. Devrim onun neyine? Devrim yeni bir

dünyadır. İçi kurumuşlar için değil. Çalkantıları karşısında sessiz kalamayanlar devrim için çalışmaktan söz ediyorsa, yalandır. Çalışma onun neyine? Bu dünyanın kokuşmuş nimetleri çok bile. Derinliklerinde çalkantı ile sarhoş masalarındaki kadeh şakırtılarını devrimin trampet sesleri sananlar için çalışmak neye?

Derindeki çalkantı ve yüzeyde sessizlik. Ya da tersi. Yüzeydeki bütünlük, derindeki boşluk. Gözlem tek başına hiç önemli olmuyor. Kuşkusuz gözlemi inkâr da idealist felsefeye götürüyor. Fakat şimdi vurgu gözlemin üzerinde olduğu için bunun üzerinde durmak gerekiyor. Gözlem tek başına yetmediği gibi tek başına yanıltıcı da oluyor.

Fransız romancısı Marcel Proust'u okumak, İngiliz iktisatçısı John Hicks'i okumak gibidir. Her ikisi de az okunur. Her ikisi de az tanınır. Her ikisi de modanın dışındadır. Şimdi dünyada ve dolayısıyla Türkiye'de, iktisatta Morişime ve Horişima modası vardır. Bu moda da geçer. Fakat iktisatta John Hicks'in modası, edebiyatta Marcel Proust'un modası gibi hiç geçmez. Her ikisinin de eserleri bir dantela titizliği ve güzelliğindedir. Okumaya doyum olmaz. Fakat her ikisinin eserlerinin derinlikleri ise bomboştur. Marcel Proust, Bergson felsefesini romana döker. Hicks ise kapitalist iktisatı yazar. En rafine bir biçimde. Proust'un romanları, Hicks'in iktisatı görüntünün öz ile özdeş olmadığını gösterir. Gözlemin derinlik için yeterli olmadığını gösterir.

1961-1971 görkemli döneminin çok büyük bir bölümünde bütünlük vardı. Herkes birdi ve bir sayıldı. Fakat sadece yüzeyde, görüntüde ve gözlemde. Görkemli dönem kısa sürdü. Birikimini yatay yaptı. Hiç bir derinliği olmadan. Derinliği olmayan birikim, birlik olarak göründü. Derinliğin aynasından yoksun ilerici akım kendi kendisini göremedi. Karşısından burjuvazi gördü. Dipsizliği gördü. Bu dipsiz birikintiye bir elinde sopa, bir elinde güvercin ile yürüdü. Dipsiz birikintinin üzerine Ecevit'in Mavi Dalgası geldi. Aldı, götürdü. Birkaç çakıl taşı bıraktı.

Dipte. Çok derinde. Sadece birkaç sel çakıl taşlarının çoğunu aldı götürdü. Kum etti.

1961-1971 görkemli dönemi ile 1969-1979 papağanlık dönemi üst üste bindi. Bu dönemde mazoşist Türkiye entelijansiyası kendi bölünmüşlüğüne ağıt döktü. Türkiye solunun bölünmemiş olduğunu söylemek büyük bir cesaret işi oldu. Türkiye solu bölünmemiştir. Bugün de. Ecevit Hükümeti bölünmüş mü? İçinde 11'ler var, 6'lar var, 5'ler var, 3'ler var, son olarak Demirel'in tatlı bir köylü olaycılığı ile «Hasan Vakası» dediği 1'ler var. CHP bölünmüş müdür? Ecevit var, Genel Merkez var, Üçüncü Dünya'cılar var, Baykal'cılar var, Topuz'cular var, isimlerini kendilerinin koyduğu «Sol Kanat» var, bir de geri zekâlı dışsatımcılar var. Bir de CHP'den daha CHP'ci, CHP kuyrukçuları var.

Türkiye solu bölünmemiştir. Fakat Türkiye solu güçsüzdür. Çünkü derinliği yoktur. Türkiye'de şimdi görkemli 1961-1971 döneminden çok daha yaygın bir sol birikim vardır. Yaygındır. Kuzeyden güneye, doğudan batıya Türkiye yüzeyindedir. Türkiye yüzeyini sol bir demir tozu gibi örtmüştür. Bir kâğıdın üzerindeki demir tozu gibi Türkiye yüzeyine saçılmıştır. Şimdi toplayacak bir mıknatısa ihtiyaç vardır. Mıknatıs, teoridir. Derinliktir ve özdür. Mıknatıs tartışmadır. Toplayacak olan tartışmadır. Üstelik de teorik tartışma.

Gözlemciler, tartışmayı bölünmüşlük, teorik tartışmayı parçalanmışlık saysalar bile Türkiye'nin ihtiyacı buradadır. Bölünmüşlük görüntüsü fazla tartışmadan değil az tartışmadan doğuyor. Türkiye solunun güçsüzlüğü fazla teorik olmasından değil çok az teorik olmasından ileri geliyor. Türkiye toplumunda teorik geleneğin yetersizliği, edebiyata gözlem hastalığı, politikaya ise teorik yoksulluk olarak yansıyor. Politikadaki teorik yoksulluk ise bölünmüşlük gözlemi olarak ortaya çıkıyor.

ÇERKEZ ETEM OYUNU

Dönüşüm aşamalarında tarihe tekrar bakmak gerekli. Türkiye'nin siyosal ve ekonomik tarihinin tek yanlı yazıldığının kabul edilmesi zorunlu. Tek yanlılık uzun süre egemen oldu. Ancak yeni aşamada, yeni bilinç düzeyinde, tarihe yeni bir açıdan bakmak kaçınılmaz oluyor. Kaçınılmazlık güncel sorunlardan doğuyor. Bugün oynanan oyunların benzerleri, geride kalan yıllarda da görülüyor. Geride kalan yıllarda da bulunuyor. Tarihi, içinde oluştuğu günleri anlamak için değil, bugünün aydınlatmak için kullanmak gerekiyor. Bugün, Çerkez Etem Oyunu'nun çok çeşitli cephelerde yeniden sahnelendiği görülüyor. Bu yüzden Çerkez Etem olayına, bugününün sorunları ve bilinç düzeyi açısından, yeniden bakmak kaçınılmaz oluyor.

Resmî tarih var. Resmî tarih okullarda okutuluyor. Emin Oktay'ın «Tarih» kitabı orta öğretimde ders kitabı olarak kullanılıyor. Bundan otuz yıl önce olduğu gibi bugün de okutuluyor. Birinci sayfasında şunlar yazılı: «Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu kararıyla ortaokulların üçüncü sınıfları için ders kitabı olarak kabul edilmiştir.» Orta öğretim, tarihin ilk kez ciddi olarak okutulduğu ve ilk kez ciddi olarak saptırılabileceği yıllar oluyor. Şöyle diyor: «İsmet Bey az zamanda bu cepheyi yoluna koydu. Dağınık ve disiplinsiz bir halde bulunan Milis kuvvetlerimizi (bunlara, Kuvva-yı Milliye denir) sıkı bir disiplin altına aldı. Onun askerce hareketi, serbest yaşamaya ve istedikleri gibi hareket etmeye alışmış olan Milis kuvvetlerinin işine gelmedi. Bu arada Çerkez Etem ve kardeşleri BMM Hükümetini dinlemek istemediler ve Batı Cephesi Komutanlığının baskısı karşısında Yunanlılarla birleştiler.» (Emin Oktay, Tarih, İstanbul, 1973, s. 203)

Yakın zaman önce ölen İngiliz Lordunun «Atatürk» kitabı da, nerede ise, Türkiye'de resmi tarih kitabı sayılıyor. Lord Kinross'un kitabı, daha çok resmi kaynaklara dayanıyor. Ama yine de resmi görüşün yanına resmi olmayan görüşü koymaktan geri kalmıyor. Anzavur'a karşı Milis kuvvetlerinin hareketinin Mustafa Kemal'in emriyle başlayıp başlamadığı araştırmaya değer. Fakat Kinross şöyle yazıyor: «Mustafa Kemal, Anzavur'a karşı, kendisiyle aynı ırktan, ama daha genç, daha kafalı olan ve biraz da okuması yazması bulunan Çerkez Etem'i ileri sürdü. Etem, Anzavur'a baskın çıktı. Lâkin aslına bakılırsa Milliyetçiler'in de ondan çekinmesi gerekecekti. Zira, Etemin kişisel etkisi çoğalıyordu. Böylece güney-batı bölgesi, isyancılardan şimdilik temizlenmiş oldu.» (Lord Kinross, Atatürk, İstanbul 1973, Beşinci Baskı, s. 349)

Kemalistlerin Etem'den «çekinmesi gerekecekti.» Neden? Ne resmî tarihte, ne de resmî kaynaklara dayanan tarih kitaplarında bu sorunun cevabını bulmak mümkün. Ama başka kaynaklarda ipuçları var. Bu başka kaynaklar arasında Etem'in, bir bölümü yayınlanmış, anıları da var. Etem, anılarında, Eskişehir'deki ilerici yayınlarla ve ilerici merkezlerle organik bir ilişkisi olduğunu reddediyor. Eldeki bilgiler ise böyle bir organik ilişkinin olabileceğini gösteriyor. Etem, Osmanlı'nın «küçük zabit» okulundan yetişmiş. Okuması ve genç yaşta çeşitli cephelerde kahramanlıkları var. Safdil (naiv) bir solcu da denebilir. Kuvvetleri, gerilla yönetimine benziyor. Ünü büyük. O kadar ki Kurtuluş Savaşı'nın başında Mustafa Kemal'in ününe, en azından, eş değer. Ankara'nın korunması için Mustafa Kemal'in «rica» belirten mektupları var. Ankara'ya gelirken kentin kapılarında karşılanıyor.

Eskişehir'de bir gazete çıkıyor. İlerici düşünceleri savunuyor. Sahibi, Arif Oruç. Arif Oruç, daha sonra 1930 yılında Serbest Fırka kurulunca, yeni partinin sözcülüğünü de üstlenecek. Serbest Fırka'nın kurucularından Ağaoğlu Ahmet, Arif Oruç'u hiç sevmez. Hattâ Mustafa Kemal'in «adamı» olduğu kuşkusunu bile taşır. (Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1969, s. 61) Etem, anı-

larında, Arif Oruç'a gazete çıkarması için para yardımı yaptığını kabul eder. Ancak hiç bir örgütle ilgili olmadığını kesinlikle söyler. Etem, Mustafa Kemal'in Nutuk'ta kendisini Yeşil Ordu ile ilgili olarak göstermesine karşılık anılarında şunları yazıyor: «Fakat ben şahsım ve kuvvetlerim namına katiyetle diyeceğim ki, resmî, hususî, aşikâr, gizli bir teşkilât ve cemiyete dahil olmadık.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Cilt 1, İstanbul 1973, s. 259) Etem, Ali Fuat Paşa'nın da yakından tanıdığı Arif Oruç'un gazetesinin Ankara'ya taşınması sorununu tartışırken, Ali Fuat Paşa'ya «ben Bolşeviklerin ne istediğini, hakiki hedeflerini bilmiyorum, siz biliyor musunuz?» dediğini söylüyor. Çerkez Etem olayından yıllar sonra yazılan bu anılar, Etem'in ancak safdil bir solcu olabileceği görüşünü doğruluyor.

Şimdi soru şu: Etem, Yunanlılarla birleşti mi? Resmi tarih birleştiğini ileri sürüyor. Anılarında Etem bunu reddediyor. Bunu destekleyen başka kaynaklar da bulunabiliyor. Ilginç olan şöyle: Etem, düzenli ordu ile savaşırken, kendi ordusunun silâhlarının tahrip olmaması ve en önemlisi Yunan'a geçmemesi için büyük özen gösteriyor. Sonunun yaklaştığını görünce, kuvvetlerine, düzenli orduya katılmalarını öğütlüyor. Yunan'a başvuruyor. Bir «geçiş» hakkı elde etmek için. Anlaşma böyle; ama, en azından Etem'in anılarına göre, Yunan sözünde durmuyor. Yunan'ın zorlamasına karşın, düzenli orduya karşı hiç bir harekete katılmıyor. Etem'in hastalığı var. Sık sık kriz geliyor. Hastalığı Atina'da sürüyor. Yunan, Etem'i, yıllarca Atina'da [illegible] tutuyor.

Etem'in [illegible] da, her bakımdan tutarlı olduğunu söylemek çok zor. Fakat resmi tarihle buna karşı olan tarihi bir [illegible] de, Çerkez Etem Oyunu'nu kurmak için yeterli bilgi [illegible] oluyor. Burada bir noktayı vurgulamak gerekir: Toplumcu sanatta, gerçeği olduğu gibi yansıtmak söz konusu değil. Toplumcu sanat, gerçeği yeniden yaratmakla sorumlu. Gerçeği yeniden yaratmak ise, görünüşteki gerçeğin düzensizliğine, tutarsızlığına aldanmamayı gerektiriyor. Toplumcu sanat, gö-

rünüşteki ayrık ve görünüşte çelişik olgulara aldanmadan öze ve özün bütünlüğüne inebilmekle ilgili. Bu yüzden, ancak toplumcu sanat ilkelerine bağlı olarak Çerkez Etem Oyunu'nu kurmak mümkün.

Toplumcu sanatçının kurabileceği Çerkez Etem Oyunu'nun özü şöyle: Yenilmesi zor bir cepheyi yenebilmek için bu cepheyi «düşman» safına itmek gerekli. Gitmese bile zorlamak gerekli. Zorlamaya karşın gitmese bile gittiğini söylemek gerekli. Gittiğini söylemek inandırıcı olmasa bile «bölücü» olduğunu söylemek gerekli. Oyunun başarılı olabilmesi için iki öğe zorunlu. Bir bu özü iyice ortaya çıkarmak. Fakat bu yetmez. Çünkü öz, bilimsel çalışma veya makale ile de ortaya konabilir. Türkiye'de yazılan tarihsel «sanat» yapıtlarının çoğu makaleden ileri gidemediği için sanat yapıtı olamıyor. İkinci öğe eksik kalıyor. Eksik olan, belli bir estetik ve sanatçı yaratıcılık. Bu sanatçı yaratıcılıkta Çerkez Etem ve benzerlerininin «kişisel dramları» zengin bir hazine niteliği taşıyor.

Çerkez Etem Oyunu henüz yazılmadı. Ama oynanıyor. Son günlerde iki kez sahnelendi. İki kez sahneleniyor (*). Biri işçi sendikaları içinde. Devrimci İşçi Sendi-

---

(*) Tamamı okunduğunda görülüyor, bu inceleme tamamlanmıyor. Metinde, yazıldığı zamanlarda, Çerkez Etem Oyunu «iki kez sahneleniyor», deniliyor. Ancak birisi var.

İncelemenin yazıldığı 1976 yazında Çerkez Etem Oyunu'nun ikinci sahnelenmesinde aktörler o zamanki CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ile Ankara Belediye Başkanı Vedat Dalokay idi. Bülent Bey, partisi içinde, dinamik ve kişilikli insanları tasfiye hummasına kapılmıştı. Bu sırada hem Cumhuriyet'te yazıyor, hem Yürüyüş Dergisi'ni yönetiyor ve hem de Vedat Dalokay'ın, diğer bazı arkadaşlarımla birlikte, özel danışmanlığını yapıyordum. Bülent Bey, Vedat'ı tasfiyeye kararlı görünüyordu.

1976 yazında Vedat'ı tasfiye etmek, ancak Çerkez Etem Oyunu ile mümkündü. Bülent Bey, Vedat'ı, ancak MHP'ye iterek tasfiye edebilirdi. Öyle anlaşılıyor, Vedat'ı buna özendirmeye çalışıyordu.

Vedat, Bülent Bey'in MHP ile işbirliği yapacağına inanıyordu. Kendisi de saf saf böyle bir işbirliğinin yararlarına inanmaya başlamıştı. Bizim ve benim Ankara Belediye Başkanı «özel

kaları Konfederasyonu içinde. Burada iki karar alındı. Bunlardan biriyle bir sendikanın DİSK'ten ihraç edilmesi kararlaştırıldı. Diğeri ile de bir büyük sendikanın aynı işkolunda bir küçük sendikaya iltihak etmesi emredildi. İhracı kararlaştırılan, sonra da askıya alınan sendika ile küçük sendikaya iltihakı istenen büyük sendikanın ortak özelliği var: Tabanından tavanına kadar sosyalist işçi ve sendikacıların etkin oldukları kuruluşlar. Burada beklenen açık bir «yarar» görülüyor. Bu anti-demokratik kararlara uyulmayacağı bekleniyor. Uymamanın ise sonuçları çok belli. DİSK'in dışında kalmak.

Böylece «bölücülük» kampanyasının boy hedefi olmak, Sosyalist işçi ve sendikacıların, DİSK'i böldükleri kampanyasını başlatmak kolaylaşıyor. İşin ilginç yanı, kararlarla birlikte kampanya da başlatıldı. Bir de isim bulundu.

---

danışmanlığı» görevimiz içinde siyasal danışmanlık yoktu. Ancak dostum Vedat'ın kolayca harcanmasını da istemiyordum. Sürekli olarak, Vedat'ın kendisini bir MHP-CHP işbirliğine angaje edici demeç vermesini önlemeye çalışıyorduk. Öyle sanıyorum Bülent Bey ile tam karşı görevleri üstlenmiştik.

Bir yıl başarılı olduk. 1977 yazında Vedat, Çeşme'ye tatile gitti ve orada, sonradan çok pahalı olduğu ortaya çıkan, bilinen demecini verdi. Vedat, MHP-CHP işbirliğinin öncüsü olarak ortaya çıktı. Bülent Bey, hem bu çekingen projesinin nasıl karşılandığını gördü ve hem de artık Vedat'ın Ankara Belediye Başkanlığı'nın sona erdiğine rahatlıkla hükmetti.

Bu demeçte Bülent Bey'in rolü nedir? Bunu araştırmak ve yazmak bana düşmez, başkalarının ve bu arada CHP tarihçilerinin işi olmalı. Bana düşen şunu yazmak: Vedat 1977 seçimleri için kendi partisinde Belediye Başkanlığı yoklamasını kaybetti. Büyük popülaritesi, Çerkez Etem'in de popülaritesi büyüktü, pek etkili olmadı. Bülent Bey, ayrıca basını pek güzel ipotek altına almış olduğu için, savunmasız da kaldı.

Bu incelemeyi Cumhuriyet'teki sütunum için hazırlamıştım. Bunlar da vardı. Ancak Yürüyüş'te yayınlamak zorunluluğu doğdu. Kendi yönetimimdeki Yürüyüş Dergisi'nde, dostum ve o sırada ücret aldığım kurumun başındaki bir kimseyi, bu kimseyi pek sevmememe rağmen, savunuyor görünmek istemedim. İncelemenin Vedat ile ilgili bölümünü yayınlamadım.

Şimdi yazının eksik olduğunu gördüm. Asıl metin de yok. Bu eşkilde tamamlamam zorunlu oldu.

Kararı alanlar ismi de buluyorlar: SİSK (*). Sosyalist İşçi Sendikaları Konfederasyonu. Oyunun bir yanı bu. Fakat diğer yanı çok daha önemli. Bir [illegible] manzarasına bakın: Ortanın sağında Türk İş [illegible], «milliyetçi» olan kendisi var, olmasın MSP. Ortanın solunda DİSK. DİSK'in solunda ise, üç beş sendikadan oluşan bir SİSK. Oyun güzel değil mi? Böylece «yeşil ordular» edebiyatına dayanak hazırlayacak kurumları işçi kesiminde de örgütlemek mümkün olacak.

Bu oyun sahneye kondu ve oynanmadan bozuldu. Neden bozuldu? Oyunun temel amacı belli olduğu için. Temel amacı anlamak için bir nokta çok önemli. Bugün işçi kesimi içinde sosyalistleşenler üç beş sendika ile sınırlı değil. Üç-beş sendikanın önemi burada, sosyalistlerin yoğun ve etkin bir biçimde bulunmasından ileri geliyor. Diğerlerinde sayıca daha çok. Hızla da artıyor. Ama dağınık oldukları için yönetime etkinliklerini yuramıyorlar. Eğer SİSK kurulabilirse, gelişmeleri yavaşlayacak. Çünkü sosyalist işçi ve sendikacılar bir de «polucülük» kampanyasını karşılamak zorunda kalacaklar. Oyun, oyunun özü çok iyi bilindiği için, bozuldu. Petro-Kimya sendikasının işçi ve yöneticileri, somut göz yaşları ile sendikalarının, iki yıla kadar DİSK'in en bürokratik kanadından farkı olan küçük bir sendikaya bağlanmasına [illegible] oldular. Petro-Kimya sendikasının yöneticileri [illegible] bu sözleri ile fabrikaya dönme kararı aldılar. Türkiye'de sendikal hareketin büyük bir dönemecin eşiğinde olduğunu büyük bir özveri ile vurguladılar.

Yürüyüş, 27 Temmuz 1976

(*) Pek «kişisel» bir yazıya dönüşmüş olduğunu görüyorum: Bu sırada, 1976 yılı, SİSK'in kurulmasını planlamakla suçlanıyordum. 1981 Ekim Notu.

BİR ÖYKÜNÜN EKONOMİ-POLİTİĞİ

Aziz Nesin, 3 Aralık tarihli Vatan'daki öyküsüne şöyle başlıyor: «Meddah geleneğimize uyarak / Ad ada benzer, yer yere benzer, kişi kişiye benzer, kimi er dişiye benzer, şey şeye benzer, deyip / kimseler üstüne alınmasın diyerek / işbu anlatacağımız olaydaki / yer ve kişi adlarını söylemeyeceğiz / Arif odur ki / leb demeden leblebiyi anlar / Hödük ise odur ki / Sen, bayram haftası desen, / O mangal tahtası anlar.» Nefis bir türkçe, üstün bir anlatım yeteneği ile gelişen öyküyü şöyle bitiriyor: «İşveren, ortı üretim olunca ne yapacağının dersini almıştı bu olaydan. Ya sendika? O ders almamış, ama utku kazanmıştı. Arif odur ki / leb demeden leblebiyi anlar / Hödük ise odur ki / sen, bayram haftası desen / O, mangal tahtası anlar / Biz söyleriz / Gerisi, sizin izanınıza kalmıştır / sayın bayanlar, baylar!»

Akümülasyon Akümülasyon

Aziz Nesin'in «Büyük Grev» adlı öyküsü, bir öykü olmaktan çok öte. Bir gazete sayfasına sığdırılmış bir büyük ekonomi politik dersi. Zaten sanatın ve üstün sanatçının gücü burada. Kitaplar, ciltler ve dergi sayfalarına zor sığdırılabilecek bir ekonomi politiği, bir gazete sayfasının boyutları içinde anlatabilmesinde. Eksiksiz olarak anlatabilmesinde. Bunun da ötesinde. Sahte ekonomi kitaplarıyla kafaları bozulmamış olanların, ekonomi politiği anlamak için «kitap kurdu» olmak gerektiği kompleksine düşmeyenlerin kolaylıkla ve beğeni ile okuyup anlayabilecekleri bir öykü olmasında.

«Büyük Grev» öyküsünde bir «yurtsever» iş adamı anlatılıyor. «İşte bu çook, çoktan da çook zengin yurtsever*in, ülkenin her yanında fabrikaları vardı. Fabrikalarının* ürettiği malları dağıtan dağıtım kurumları vardı. Dağıtımcıların dağıttığı malları satan satıcı firmalar vardı. Bankaları, şirketleri, holdingleri, firmaları, anonimleri, kollektifleri, komanditleri, daha da bilmem neleri, neleri vardı.» Bu çok büyük iş adamının her telden çalan bir beyin takımı vardı: «İşçilerin nasıl daha çok çalışacaklarını araştırmak için özel uzmanlar çalıştırırdı. Sosyologlar, psikologlar, işletmeciler, işletme iktisatçıları, işletme mühendisleri, ekonomi mühendisleri, pazarlamacılar, pazarcılar, tezgâhlamacılar, daha da neler neler...»

Her büyük iş adamının bir tek «Allahı» var. Sürekli akümülasyon. Sürekli birikim. Sürekli zengin olmak. Bu, iş adamının kişisel tercihi değil. Bu iş dünyasının kutsal emri. Çünkü, bir kez büyük işadamı olunca, artık durmak mümkün değil. Durmak ölüm, demek. Ölmemek için büyümek gerek. Aziz Nesin, ekonomi politiğin bu temel yasasını şöyle anlatıyor: «Bu böylece yıllar yılı sürdü. Ama gel gör ki... Nasıl rakı denen meret, içilince, şişe içinde durduğu gibi durmazsa içenin içinde, bu sanayi denilen ve ticaret denilen iş de, bikez işleyip gelişmeye başlayınca, durmaz öyle olduğu gibi yerinde. Çünkü durunca ölür. Çünkü, boyuna büyüyecek, şişecek ki yaşayabilsin.»

Aşırı Üretim ve Pazar Sorunu

Sürekli üretecek, sürekli büyüyecek. Fakat üretilenler ne olacak? Üretilenleri, elden çıkarmak gerek. Üretmek kâr için yapılıyor. Ama satış olmadan, üretilenler elden çıkarılmadan, ekonomi politiğin deyimi ile, kârlar «realize» edilemiyor. Üretilen tüketim araçlarını satabilmek için biraz ücretleri ve maaşları artırmak zorunlu. Ama biraz. Ücretler ve maaşlar çok artırılırsa, kâr kalamaz. Böylece üretimin maksadı ortadan kalkar. Biraz ücretleri artıracaksınız, biraz taksitle borca bağlayacaksınız, biraz fiyatları fırlatacaksınız. Peki, bunları yapmakla fabrikatör-

lerin şişme hızı arasında bir uyum sağlanabilecek mi? Aşırı üretim ortaya çıkmayacak mı?

Söz Aziz Nesin'in: «O çok zengin işadamının yüz üreten fabrikaları bin üretir oldu. Bin üretenler yüzbin üretti. Sanmayın yetti. Yüzbinken üretim, milyon üretti. Halk da, tüketti ha tüketti. İşadamının fabrika malları arttı da arttı. Ama sanmayın yetti. Milyon üreten fabrikalar yüzmilyon üretti. İşadamının malları arttı da arttı. Ama halk? Halka yetti. Halk tüketemedi, yetti. Halkın tüketimi, fabrikaların üretimine yetişemedi.» Halkın tüketimi fabrikaların üretimine yetişemeyince ortaya sorunlar da çıktı. Çünkü stoklar birikti. Birikenleri başka ülkelerin halklarına satmak düşünülebilirdi. Çok zengin işadamının beyin takımı da böyle düşündü. Ama acı gerçek ortada idi: «Dış pazarlarsa çoktan kapışılmıştı. Yeni ilişkiler kurmak için, hükümet de çok beceriksizdi. Biz bu hükümeti bunun için mi hükümet yaptık? Gösteririz biz onlara... Evet, görecekler.. Hele bir görsünler...»

Zibidi Yazar ve Yaman Sendikacılar

Kapitolizmin bunalımı işliyor, stoklar birikiyor. Hükümet, çaresiz. Yeni hükümet formülleri aranabilir. Ama zamon alacak. İşadamı bekleyemez. İşadamına acil çare gerek. Üstelik işadamı tek değil. İşadamları içiçe. Birbiri ile kenetlenmiş. Bu kenetlenmeyi de Aziz Nesin şöyle anlatıyor: «O çok uygar ülkenin işadamları, bu işadamının batmasını istemezlerdi. Çünkü alacakları vardı, ortaklıkları vardı, komisyonları vardı, verdikleri krediler vardı, yani bağları vardı.» Böylesine birbirine bağlı işadamlarının çaresiz kalması düşünülemezdi. Böylesine işadamlarının bağlarının yanında yakınları vardı. İşadamlarının yakınları çare oldular. Çare oldular. «Büyük Grev» başladı.

Aziz Nesin «bir zibidi yazar çıkmıştı ortaya» diyor. Devam ediyor. «Aman etmeyin, eylemeyin... Bu sıra grev sırası değildir, tam işverenin dişlerinin sökületeği sıra, siz greve giderek onun ekmeğine yağ sürüyorsunuz, aman hoa, oyuna geliyorsunuz, hem de kendi oyununuza... Grev

işçinin tek silâhıdır ama, kendisini öldürmeye değil..» diyor, zibidi yazar. Aziz Nesin, yine, devam ediyor. «İyi ki yaman sendikacılar ağzının payını verip susturdular. Gidi hayın, gidi işçi düşmanı, gidi grevkırıcısı seni!»

Gebe Olanlar ve «Büyük Grev»

«Büyük Grev» büyük destek gördü. Öyküde desteğinin bir bölümü şöyle yazılıyor. «Büyük işadamının buyruğuyla her fabrikadaki işveren temsilcileri, sözde greve gidilmemesi için çalışıyorlar, ama öte yandan yine büyük işadamının dolaylının dolaylısı etkisiyle, gazeteler, filmler, radyolar, televizyonlar, işçileri haklı buluyor ve grevi destekliyor.» İşçiler, hasretini duydukları silâhlarından birisi olan grev silâhına sarılıyorlar. Ekonomik haklarını almak için. Grevin bir okul olduğunu bildikleri için. Bunu sezdikleri için.

İşçiler heyecanlı. İşçiler coşkulu. İşçiler hem coşkulu, hem de biraz buruk. Son zamanlarda bu sendikanın işçileri biraz buruk olmaya başladılar. Biraz sezmeye başladılar. Bu yüzden bu grevde gebe kadınlar kocalarına destek oldular. Aziz Nesin, bu saf coşku ile deneyimlerinden kaynaklanan burukluğu anlatıyor: «İşçiler, kazan kaynatıyor, kendileri için yemek yapıyorlardı. Grev nöbetçisi işçilere, eşleri, çocuklarını ellerinden tutmuş yemek getiriyorlar, sevgi getiriyorlar, yüreklerine güç getiriyorlardı. İşçi kocalarına gelen kadınların kimi gebe, kiminin kucağında ve elinde bebe, öyle geliyorlardı. Karı-koca işçi olanlar grev nöbetini birlikte tutuyorlardı. Hem gebe, hem kucağında, hem elinde bebe bir kadın, grev nöbetçisi kocasına 'Dayan adamım, diren adamım, arkanda ben varım!' diyordu.»

«Büyük kentin varlıklı kadınları, özel arabalarına binip grev yapan fabrikaların önlerine gelmişler, bu çok görkemli grevi seyrediyorlardı ve o olağanüstü görkemli görünümden pek çok duygulanıp ağlıyorlar, kimi ipek, kimi kâğıt mendiliyle gözlerini, burunlarını siliyorlardı.» Büyük işadamının kızı, gelini, damadı da grev yerlerine git-

tiler. Çok duygulandılar. Büyük işadamı kızını, gelinini, damadını «insanlıklarından» ötürü kutladı. Büyük işadamı, basınına da memnuniyetini belli etti. Daha çok ilân verdi. Bir süre için bunalımını hafifletti. Basınını, radyosunu, televizyonunu ve «devrimcilerini» pek sevdi.

«Büyük Grev» dolayısıyla birikmiş stoklar yüksek fiyatla satıldı. Stoklar tümden erimeye başladı. Ama hâlâ stok var. İşadamının beyin takımı greve devam niyetinde. Stoklardan tümden kurtulmak istiyorlar ama beyin takımı yalnızca ekonomi biliyor. Ekonomi politik bilmiyor. Büyük işadamı ise hem ekonomi, hem de politika biliyor. Beyin takımına şöyle diyor: «Stokların erimesini beklersek, sendika daha önce eriyip gidecek. Böyle bir sendikayı ben sonra nerede bulurum? Her artı üretim çoğaldığında bana gerekli bu sendika...» Büyük işadamı, borçlu kalmak istemiyor. Kendi yardımına koşan sendikadan yardımını esirgemiyor. Büyük Grev'in sonu geliyor.

Aziz Nesin, dört beş cilde sığdırabilecek bir ekonomi politiği, bir gazete sayfasına yazıyor. Ustaca. Aziz Nesin'in bu öyküsünü, gazeteden kesip arkadaşlarına okutan aydınlar gördüm. Aziz Nesin'in bu öyküsü çok okunacak.

Yürüyüş, 13 Aralık 1977

SELÂMET, EDEBİYAT VE İKTİSAT

Abartma ve küçültme. Bir ve aynı şey. Bir şeyi abartmak için mutlaka başka birini küçültmek gerekli. Eğer Türkiye'de ekonomik gelişme ve çelişkileri abartıyorsanız örneğin dinsel öğeleri küçültürsünüz. Eğer bürokrasiyi abartıyorsanız, ekonomik gelişme ve çelişkileri ihmal edersiniz. Şimdilerde yapılmakta olan bu. Siyasette, edebiyatta ve de iktisatta.

1960'ın hemen ortaya çıkardığı bir makina doçenti var. Millici olmaya millici. Türkiye'de de bir motor sanayiinin kurulmasına gönlünü vermiş. Kolları sıvar ve yüz bin lira sermaye ile gümüş motor fabrikasını kurar. Bütün dünyanın milyarlık devleriyle mücadele etmek için. Tabii sonu iflâs. Aynı makina doçenti, altmışların sonuna doğru Odalar Birliği'nin başında. Odalar Birliği'nin imkânlarını, kotalarını, Anadolu esnafına akıtmak uğraşı içinde. İstanbul'a karşı. Zamanın Ticaret Bakanı, bugünkü Bakan. AP etiketli hükümette. Artık profesör olmuş ve Odalar Birliği'nin başına gelmiş makinacının elinden bütün olanakları alır. Ahmet Türkel, partisinin ilkelerinin ve yasaların yasakladığı bir tasarrufla Erbakan'ın altından sandalyeyi çeker. Düşmesi uzun sürmez.

Erbakan deyince, Servantes'in ünlü Don Kişot'unu hatırlamamak mümkün değil. Belki Don Kişot kadar sevimli. Fakat onun kadar bile güçlü olmaktan uzak. Şimdi Selâmet'in başı, İktidara geleceğiz, diyor. Erbakan'ın yakın geçmişini bilenler için şaşırtıcı bir yan yok, bu iddiada. Şaşırtıcı olan, Erbakan'ın iddiasının saygı değer bazı iktisat profesörleri tarafından daha da büyük bir he-

yecanla tekrarlanması. İktisat Profesörü İdris Küçükömer, bunların en heyecanlısı.

Selâmet'in iktidar olması mümkün mü? Ne dediğine bakmak gerek. Aslında kapitalist gelişmenin nedenlerinden çok sonuçlarına karşı. Bunun için din öğesinin geçerli bir silâh olduğu kanısında. Yalnız bu öğeyi ne ölçüde kullandığı konusunda henüz açıklık yok. Seçim platformunda, Anadolu'da, dinsel öğelerle ekonomik öğeleri ne ölçüde kullandığı bilinmiyor. Herkesin bildiği Ankara'daki konuşmalar. Ankara her zaman başkadır.

Selâmet lükse karşı. Lüks ne demek, lüks gerçekten bir lüks mü? Lüksü ekonomiye sokanlar için. Eğer bugün bazı tekstil işletmeleri, metalarını sürebilmek için bir milyon değerinde defilelerle işe başlıyorlarsa bunun nedeni ne? Nedeni, bozulan gelir bölüşümünde lüks olmayan ürünleri artan ölçüde satamamaları. Şu anda büyük tekstil işletmeleri için lüks bir zorunluluk. Bu yüzden, şu anda, lükse karşı olmak bazı büyük tekstil işletmelerine karşı olmak demek.

Selâmet, lüks yapılara da karşı. Lüks yapılara karşı olmak, lüks yapı malzemesi üreten büyük işletmelere karşı olmak demek. Selâmet, turizm adına yapılan israflara da karşı. Bu da bugün, özellikle yabancılarla işbirliği halinde pahalı ve sadece dışa açık lüks tatil köyleri girişimine el atan büyük sermayeye karşı olmak demek.

Bütün bunlara karşı olan ve tek silâhı kapitalist gelişmeyle kaybedenler arasına giren esnafın, orta ve küçük çiftçinin belirgin duyguları olan bir Selâmet'i iktidar adayı ilân etmek. Büyük bir abartma. Bu abartmayı yapabilmek için Türkiye'deki ekonomik gelişmeyi küçümsemek gerek. Küçükömer, bunu yapıyor. Küçükömer'in Düzen'inde irili küçüklü özel sermayenin, kapıkullarının sarayındaki kuklalardan farkı yok. O sermayenin büyük kesimi ki, Bozbeyli çizgisindeki Ürgüplü Hükümetini, hem de 12 Mart'ın ortasında doğmadan düşürüverdi.

Ama aynı sermaye bir 14 Ekim seçimlerini ve bunların sonuçlarını önleyemedi. Erol Toy'u düş kırıklığına uğratacak bir durum. Küçükömer, Düzen'inde ne kadar

bürokrasiyi abartıyorsa Toy da İmparator'unda büyük sermayeyi abartıyor. İmparator da, Aydemir'in başkaldırması bastırıldıktan sonra, büyük sermaye, bir daha 8-10 yıl sonra ortaya çıkarlar, diyor. 1963'e 8 daha koyarsanız, 71 eder. Aşırı bir determinizm.

Erol Toy, Azap Ortakları'nda, onbeşinci yüzyılın Bedrettin Olayını, bütün dinsel öğelerinden soyutlayıp bilgic bir ekonomik temele oturtuyor. Küçükömer, Türkiye tarihini butun ekonomik gelişme ve çelişmelerinden arıyıp dinsel bir çerçeveye sokuyor. Toy'da buyük sermaye, James Bond kadar güçlü, antenleri kuvvetli. Küçükömer'de ise sadece saray figüranları. Yanlışlığını bir türlü öğrenemeyen «büyük bürokratların» elinde. İkisi de hem abartıyor, hem de küçültüyor.

Toy'un dünyasında dinsel öğelere yer yok. Küçükömer'in dünyasında ise Selâmet, iktidar adayı. Gerçekte ise Selâmet iktidardan bütün korkusuna rağmen, arada bir iktidara ortak olacak küçük bir parti olarak kalmaya mahkûm. Tabii, bugün ancak kabacc bilinebilen imajını değiştirmezse. Eğer bu imajını değiştirmezse, her zaman için küçük bir parti olarak yaşayabilir.

Şöyle: Ilerde, kapitalist gelişmenin yeni doruklara ulaşması halinde, Türkiye'de de özel metal ve ağac işleyen büyük sanayi olacak. Bir de bunların uydusu, bunlara taşaron olarak çalışıp parça üreten ve kucük ünitelerden oluşan yan sanayi, Japonya örneğinde olduğu gibi. Bu yan sanayiin en belirgin özelliği, iş düzeyinin belirsiz olması. Ekonominin iniş ve çıkışlarında büyük sanayi için bir tampon görev görmesi. Sistem içinde kontrolü olanaksız ekonomik bunalımlarda ilk kaybedenler, bunlar. İşler düzelip, ekonomi canlanınca durumlarını düzeltebilenler de bunlar. Sanayideki belirsizlik, hava koşullarına bağlı tarımdaki belirsizlik gibi dine bağlanmayı doğurur.

Küçükömer'in Düzenin Yabancılaşması kitabı, Özgür İnsan Dergisi'nin okuyucuya öğütlediği kitaplar arasında. Aynı cizgideki Kemal Tahir'in Devlet Ana'sıyla birlikte. Özgür İnsan'ın başyazarı, Ecevit. Ama Ecevit, bu çizgiyi

coktan aştı. Bu yılın başından beri Özgür İnsan'daki başyazılarında demokrasiye ve de gelişmeye yönelen en büyük tehlikenin tekelcilerden geldiğini açıkça yazdı. Bu tehlikenin yenilebileceğine inanıyor. Ecevit, kendini aşarak buraya geldi. Şimdi kendini aşma sırası başkalarında.

Cumhuriyet, 9 Kasım 1973

DÜĞÜN SICAĞINDA ÖLMEYE YATMAK

İzmir Fuarı'nda olmuş. Yazarlar Sendikası'nın kitap pavyonunda. Demirtaş Ceyhun'un başına gelmiş. Anlattı. Bir genç gelmiş. İmzalanacak kitap bekleyen yazara «size bir şiirimi okuyayım» demiş. Dostum Demirtaş Ceyhun «boş bulundum, kıramadım» dedi. Şiiri dinlediktən sonra genç şiir yazanına «buradan doğru bir kitapçıya git» demiş. «Git, Gorkiy'in Edebiyat Yaşamım adındaki kitabını al, iki kez oku, ondan sonra yazl» Çok guzel. Şu günlerde edebiyato yeni başlayanlara yapılacak en büyük yardımlardan birisi. Gorkiy'in Edebiyat Yaşamım adı altında toplanan incelemelerini ve yazarlık yaşamını içeren kitabını hatırlatmak.

Sadece onlara mı? Başkalarına da. Toplumbilimcilere de. Bir örnek. Doksan sekizinci sayfada şunlar yazıyor: «Razneçinets aydınının, tarih açısından zamanından önce doğduğu herkesçe bilinmektedir. Gereksinim ortaya çıkmadan doğmuş ve var olan düşünsel güçleri kaldıramayan hükümetin ve kapitalizmin koşullarını aşan bir heykel haline gelmiştir. Yurt içindeki soylu oyaklanmalarından ve başka ülke halklarının oluşturduğu devrim dalgalanmalarından korkan hükümet, aydını kendi hizmetine almaya, onun aklından ve emeğinden yeni bir güç sağlamaya çabalamakla kalmadı, bilindiği üzere, bu yeni doğmuş bebeği, korkuyla, elleri titreyerek kucağına aldı ve hemen Herod yöntemiyle ona karşı savaşa durdu.» Yazılanlar üzerinde, çok kısa, durmak gerekiyor.

Önce çeviri konusunda. Yanlışlık, Rusça'dan değil İngilizceden çevirmeden doğuyor. «Raznoçinets aydını» demek, «Bab-ı Âli Kapısı» demekten farksız. Razneçinets, Rusya'da ve Rusya demokrat hareketinde ortaya çıkmış

bir tür aydın. Tam karşılığı olmadığı için İngilizce'de de, ya da Türkçe'de «raznocinets» olarak kullanmak ve bununla aydın'ı anlamak gerekli. Razno, ayrı; çin, makam; çinets, makam veya asalet sahipleri; raznocinets ise, çok genel olarak, yönetenlere ayrı düşmüş veya yönetenler arasında ayrık kalmış aydın anlamına geliyor. Rusya devrimci demokrat hareketinde narodnik devrimcilerin yönetici kadrolarının hepsi raznocinets sayılır.

Bir cümle sonra da: «Rus kapitalizmi genç, ama tembeldi, gelişmesi köstekleniyordu; bu durumda, öylesine olgun beyinlere gereksinimi yoktu.» Tek kelime ile «Bravo Gorkiy» demekten başka çare yok. «Tembel kapitalizm» kavramı, edebiyat heveslilerine değil, genç iktisatçılara değil, olgun iktisatçılara bile ufuk açabilecek nitelikte. Devrim öncesi Rusya, en kısa ve en özlü olarak, ancak böyle ifade edilebilir.

Edebiyat öğrencilerinden olgun iktisatçılara, buradan da, olgun edebiyatçılara. Gorkiy'den öğrenme sırayla. Türkiye'nin olgun edebiyatçıları için Gorkiy şunu söylüyor: Roman yazarı, yarattığı tiplere, yazdığı dönemin nesnel koşullarından özellikler katmalıdır. Gorkiy'in, Marx'ın Grundrisse'sini okumamış olması mümkün. Çünkü Grundrisse çok geç bulundu ve yayınlandı. Burada Marx'ın «somutun zenginliğinde» soyut dediği süreçe, edebiyatta ve Edebiyat Yaşamım'da Gorkiy, «soyutlama ve somutlama» diyor. Roman yazarı, çok fazla somuttan, isterseniz gözlemden denebilir, soyutlama yapacak; sonra bunu romana dökerken somut bir tipe dönüştürecek. Yöntem, bu. Ancak bu daha önce yazıldı. Şimdi eklenecek olan şu: Edebiyatın büyük ustası Gorkiy bu somut tipe indirgeme süreci sırasında, roman yazarının, yaşanılan dönemin toplumsal ve ekonomik koşullarından bazı özellikleri bu somut tipe, isterseniz kahramanlara diyebilirsiniz, içermesi gerektiğini söylüyor. Gorki'nin söylediklerine bir de şunu eklemek gerekiyor: Her halde bir edebiyat eserini kalıcı yapan niteliklerden birisi bu içerme işlemindeki beceri olmalı. Ancak kalıcı yapan niteliklerden sadece biri olarak anlaşılmalı. Hepsi değil.

Şimdi sıra okumada. Bir bölümü olduğu gibi aktarmak gerekli. Şöyle:

«Bil bakalım, ne yaptım bugün, kuzum?» demişti.

«Yeter artık Allahaşkına. Meraktan çatlatacak mısınız beni? İşkence mi ediyorsunuz bana yoksa? Ne yaptınızsa söyleyin lütfen.»

«Tabii bilemezsin. İşçi Partisi'ne girdim bugün!»

«Efendim?... Anlamadım?..»

Gerçekten inanılır gibi mi? Akla hayale gelir mi hiç?

«İşçi Partisi'ne mi girdiniz?»

«Sen istememiş miydin kuzum? Niçin İşçi Partisi'ne girmiyorsun dememiş miydin sen?»

Biraz daha okumak istenirse şöyle:

«Ah Ali İhsan Bey, ah!... Kırk yaşını aşmış ama, gerçekten hâlâ çocuk.

Partiye nasıl kaydolduğunu ayrıntılarıyla anlatırken, tıpkı bir çocuk gibi sevinçliydi. Galiba, Genel Başkanla filân da konuşmuş.»

Ne kadar güzel! Türkiye'de sosyalist iktidar kurulduğunda, kurulacak, bu sayfalar mutlak okunacak. Bu satırlar bir döneminin koşullarını Profesör Ali İhsan Arta'nın somutuna içerilmiş olarak anlatıyor. (Demirtaş Ceyhun, Yağmur Sıcağı, sayfa 336) Profesör Ali İhsan Arta ile karısı Güher konuşuyor. Profesör Ali İhsan Arta, sanki, içine kapanık ama ilginç ve genç karısı Güher'e, bir evlilik yıldönümü hediyesi veriyor. «Tamam. Şimdi müjdeyi açıklamanın sırası geldi artık.» Acaba Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer, Necat Erder, Mehmetcan Köksal, Çetin Özek, Burhan Cahit Ünal, Suat Aksoy ve daha bir çoğu 1960 yıllarında Türkiye İşçi Partisi'ne girdikleri zaman da karılarına «müjde» deyip heyecanlandırdılar mı?

Yağmur Sıcağı, kalbi sıcak Demirtaş'ın, bu çok yakından bildiği profesörlere yaptığı en büyük iltimastır. Çünkü Yağmur Sıcağı'nda Profesör A. İhsan Arta'ya kızmak imkânsız. Üstelik sevebilirsiniz de. Gayet dengeli. Hesaplı. Genç karısını seviyor. Hattâ genç karısına, kendisini sevmediği için daha çok sevdiğini söylüyor. Pek anlayışlı bir koca. Ama hiç kızgınlığı yok. Hiç öfkesi yok.

Bilinçli ya da bilinçsiz bir öfkesi yok. Düzenle fazla sorunu yok. Karısının hoşuna gitmek için Türkiye İşçi Partisi'ne giriyor. «Demek Ankara'ya da gideceksiniz ha?... Siz, gerçekten kocaman bir çocuksunuz. Profesör çocuk..» Bunlar karısı Güher'e ait. Güher söylüyor mu, düşünüyor mu? Pek anlaşılmıyor. Demirtaş Ceyhun'un roman tekniğinde düşünmek söylemek oluyor. Tam Demirtaş'a uygun. Bu yüzden olsa gerek Demirtaş, diline hiç özen göstermiyor. Demirtaş Ceyhun, romanlarını yayınlamadan once, dile özen gösteren ve güvendiği bir arkadaşının süzgecinden geçirmelidir. Usuldendir.

Yağmur Sıcağı henüz basılmadan önce Ankara'da ve pek büyük bir doğallıkla, bir akşam sofrasında Demirtaş Ceyhun, bana, «bir roman yazıyorum, TİP'i eleştiriyorum» dedi. Sustum. «Eminim, beğeneceksin» dedi. Sordum: «TIP'in özüne sahip çıkıyor musun?» Çıktığını söyledi ve çıkıyor. Birinci dönem Türkiye İşçi Partisi'nden ikinci dönem Türkiye Işçi Partisi'ne geçen bazı hastalıktar ile ilgili ilk açık eleştirimi, Yürüyüş Dergisi başyazarı olarak ve Demirtaş Ceyhun'un romanına dayanarak yazdım. Şöyle: «Demirtaş Ceyhun'un 'Yağmur Sıcağı' romanının 'siyasal değeri' burada. Romanın kahramanlarından ve işçi sınıfının siyasal hareketi içinde gelip geçici bir konuma sahip olan profesörler bir yana, romandaki en olumlu 'tip' olan Zekeriya'da bile bu robotlaşma hastalığının başlangıcını görmek mümkün. Robotlaşma hastalığı sözü edilen diyalektik bağlantıdan doğuyor. İdeolojik tutarsızlık, ideolojik gevşeme örgüt içinde ancak robot türü ilişkileri geliştirmekle mümkün oluyor.» (Yalçın Küçük, Demec, Devrimciliği Dönemi, Yürüyüş, 19 Temmuz 1977, sayı 119, sayfa 3) Zamanı da öyle tesadüfen seçmedim. 1977 Haziran seçimlerinde alınan sonuç, isteksiz olarak seçim kararı alan parti yönetim kadrolarında yılgınlığa, CHP kuyrukçuluğuna, parti üyelerinde dağılmaya ve bunların sonucu olarak da eskiden gelen hastalıkların, robot türünden partili isteğinin ön plâna çıkmasına yol açacaktı.

Burada bir noktayı açmak gerek. Roman yazarı ta-

rihçi değildir. 1961-1971 dönemi TİP üyesi Demirtaş Ceyhun, 1970 sonunda ve 1971 yılında kapatılıncaya kadar TİP'in 12 Mart'ın gelişine ve 12 Mart'a karşı mücadele ettiğini bilir. Ancak romanda Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümü öğrencisi ve parti militoni, sevgilisi Güher ile Boğaz'da rakı içerken radyondan 12 Mart Muhtırasını işitiyor. Nasıl seviniyor? «Faruk Paşa'yı tanırım» diyor. «Bizimkiler geldi» diyor. Sevincinden her halde, aynı haber bülteninde TİP'ın kapatılma istemiyle Anayasa mahkemesi'ne gönderildiğini işitmiyor. Demirtaş Ceyhun da yazmıyor.

Olur mu? Çok iyi olur. Roman da böyle olur, eleştiri de. Bu noktaya birazdan gelinecek. Romanda veya edebiyat eserinde eleştiri kahramanların ağzından dökülen sözler olmamalı. Romanın eleştirisi, romanın kurgusunda oranmalı. Yağmur Sıcağı'nda «Zekeriya» bir tür sosyalistin veya partilinin en güzel eleştirisi oluyor. Resimle hiç ilgisi olmayan bir akademi öğrencisi, iki kadeh atınca türkü söyleyip gözleri dolan bir genç, her partili veya sempatizan kadına «bacım» diye bakıp yatak özleyen tatminsiz delikanlı Zekeriya'da birleşiyor. Somutlaşıyor. Zekeriya, partisinin, 12 Mart öncesinde «Faşizme Hayır» kampanyası açmasına rağmen 12 Mart Muhtırası ile kendinden geçiyor ve Güher'e, «doktordan» ayrılıp kendisiyle evlenmesini öneriyor. Tam zamanı.

Bu, daha sonra oluyor. Tanışmalarının başında Zekeriya Güher'e bir başka öneride daha bulunuyor. Söze, bir yerinden, Zekeriya başlıyor ve şöyle:

«Canım, insanın kendisiyle uğraşmasına da engel değil ki o.»

«Artık çok geç.»

«Hayır, hayır... Devrimciliğin yaşı yoktur dememişler boşuna... Geç olur muymuş? Partiye mutlaka girmelisiniz, partide çalışmaya başlayın, kafanızdaki bir takım sorular nasıl aydınlanıverecek birden. İnanın, içinizdeki o burjuva kirlerinden arınıvereceksiniz.»

«Dedim ya size... Sizinkisi devrimci romantizmi... Beni partiye alacaksınız da n'olacak kuzum? Allahaşkına..»

«Partinin size ihtiyacı yok, yanlış anlamayın. Sizin partiye ihtiyacınız var.»

Bunlar da Yağmur Sıcağı'nın 282'nci sayfasında. Parti militanı Zekeriya konuşuyor. Konuştukça Parti'yi Darülaceze veya Güçsüzler Yurdu ile karıştırdığı anlaşılıyor. Parti'yi böyle algılamış. «Partinin size ihtiyacı yok, yanlış anlamayın. Sizin partiye ihtiyacınız var.» Bunları okuyunca «Bravo Demirtaş» demekten başka çare yok. Bir yarım parti anlayışı ancak böyle ve severek eleştirilebilir. İşçilerin, emekçilerin ve aydınların partiye ihtiyacı olduğu yüzde yüz doğrudur. Parti, bütün güzellik ve iyiliklerin tek sağlayıcısıdır. Ancak bunu üyelerinden aldığı güçle ve üyelerine içerdiği teorisi ile yapar. Parti, aynı zamanda güçlü üyeleriyle de güçlü olur. Ve güçsüzler yurdu, içinde barındırdıklarını hiç bir zaman güzel ve iyi bir dünyaya götüremez. Mezara götürür.

Bu noktayı ilerde ve ayrıntı ile geliştireceğim. Şimdilik kısaca şu söylenmeli: Türkiye sosyalist tarihinin iki önemli örgütü TKP ve TİP, bu noktada birbirinden ayrı düştüler. TKP, eksiği ve fazlalığı ne olursa olsun, güçlü bir partinin güçlü üyelerden oluşacağını anladı. Her zaman anladı. Ancak güçlü tip'i alıp komünistleştirmeye veya komünisti güçlü bir tip haline getirme zahmetine katlanmadı. Toplumda gördüğü her güçlü tip'e TKP etiketi dağıttı. Bu yüzden «biletçi» eleştirisine hedef oldu. TİP ise uzun yıllar karanlıkta kalmış bir lider kadrosunun, 1962 yılından sonra gördüğü bir yandan Profesör Ali İhsan Arta ve diğer yandan Zekeriya türünden geçici destekler kendi kişisel yeteneklerine bağlamaları nedeniyle, sürekli olarak tasfiyeci oldu. «Yanlış anlamayın, Partinin size ihtiyacı yok» ilkesi, 1961-1971 dönemi TİP'nin toplumsal niteliklerinden birisi oldu. Bu yüzden de «dükkâncı» veya «tekkeci» sıfatına layık görüldü.

Şimdi tekrar edebiyata sıra geldi. Bu yazıyı yazarken masamda üç roman var. Yazıyı yazmak için üçünü de yeniden okudum. Yağmur Sıcağı'ndan başka Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak ve Bir Düğün Gecesi romanları. Üçünün bir ortak yanı var: Üçünün de kahramanları

profesör. Ölmeye Yatmak'ta Aysel, doçent. Profesör olacak. Hiç önemli olmadığı için belirtmek gerek: Dostum Adalet Ağaoğlu, Aysel'e profesörlük sınavının tedirginliğini yüklüyor. Türkiye'de profesör olmak için sınav gerekmiyor. O ayrı bir iş. Bir Düğün Gecesi'nin Ömer'i de profesör.

Bir araya gelmeleri için yeterli bir neden. Ancak bu nedenle bir araya gelmiyor. Daha ciddi nedenler var. Birincisi şu: Bir Düğün Gecesi'nin ilk ve yaklaşık yüz sayfası bir ölçüde eleştirildi; bir ölçüde de yadırgandı. Çok haksız saymamak gerekli. Şu nedenle: Burada Adalet Ağaoğlu, çok büyük ve kızgın bir eleştirici olarak ortaya çıkıyor. Her şeyi eleştiriyor. Haksız veya yanlış mı eleştiriyor? Kesinlikle hayır. Ancak yer yer, bir ara pek cazip bir meslek sayılan fıkra yazarlığı eleştiriciliğinin etkisinden kurtulamıyor. Sanki günlük yaşamda ve güncel olan her şeyi eleştirmek zorunluluğunu duymuş.

Edebiyat adamının veya roman yazarının böyle bir eleştiri sorumluluğu ya da zorunluluğu yok. Bu, bir. İkincisi, tekrar olarak, şu: Romancı, roman kahramanlarının ağzına anlamlı sözler vererek eleştirisini yapmaz. Hiç kuşku yok, roman kahramanları da anlamlı sözler söyleyecekler. Ama romancının eleştirisi içinde bu tür sözler fazla önemli bir yere sahip değil. Romancı, romanı ile eleştirisini yapmak durumunda. Bundan ötesi başkalarının işi. Bu arada fıkra yazarlarının işi.

Bu noktanın iyice açılması ve anlaşılması gerekiyor. Doğrusu değerli eleştirmen Fethi Naci'nin, Bir Düğün Gecesi romanını neden beğendiğini anlamak mümkün olmuyor. Bir Düğün Gecesi ile ilgili eleştiri yazısı, romandan daha çok romanın yazarı Adalet Ağaoğlu ile barışmayı öngörüyor. Böyle olmalı. Her halde Fethi Naci, Ölmeye Yatmak romanına yönelttiği sert eleştirilerin etkisiyle roman yazarı ile barış imzalıyor. Son yazısı bu anlama geliyor. Beğendiğini ve sevdiğini söylüyor. Dayanaklarını anlamak mümkün değil.

Fethi Naci şunları yazıyor: «Adalet Ağaoğlu, ilk bakışta yadırgatıcı gelen bir yöntem uygulamış romanında:

Kişilere, olaylara, topluma yöneltilen eleştirilerin büyük çoğunluğu, 'nihilist', 'anarşist', 'her tür inanctan kirişi kırmış' Tezel'den geliyor, hani bir duvara slogan yazmaya kalkışsa neredeyse 'Tek yol, alkol!' yazacağına bizi inandırdığı Tezel'den; Profesör Ömer'den ya da Ali Usta'dan değil.» (Fethi Naci, Bir Düğün Gecesi'ni Okurken «Gerçek Her Zoman Devrimcidir», Somut, Temmuz 1979, sayfa 20). Fethi Naci, bunları, romanı tanıtmak için söylüyorsa, yüzde yüz doğru. Romanı eleştirmek için söylüyorsa, yüzde yüz doğru değil.

Bu, bir yöntem sorunu. Adalet Ağaoğlu'nun, «kişilere, olaylara, topluma yöneltilen eleştirilerin büyük çoğunluğu» kahramanların ağızlarında toplanmıyor. Çok basit. Eğer Ölmeye Yatmak ile Bir Düğün Gecesi bir arada ele alınırsa daha da basit. Ölmeye Yatmak'ta öğretim üyesi Aysel, bir öğrencisine bağlanıyor, seviyor ve yatıyor. Bir Düğün Gecesi'nde Aysel'in yeğeni 22 yaşındaki Ayşen, kendi düğününde, halasının kocası Profesör Ömer'e aşkını yazıyor. Dostum Adalet Ağaoğlu'nun Ayşen'in aşkını anlatan sayfaları gerçekten nefis. Devrimcilikten gelme Ayşen, anlamsız düğününde enişteşi Profesör Ömer'e hayranlığını, umutsuz aşkını yazıyor. Ömer, ne kadar memnun! Ne kadar gururlu. Adalet Ağaoğlu'nun en büyük ve en güzel eleştirisi burada. Romanın akıllı kişisi Ali Usta, romandaki bu akıllı kişilere geleceğim, bir öğrenciye «Sizlersiz olmaz. Ama yalnız sizinle de hiç bir bok olmaz» diyor. Ama bunu söylemese de olurdu. Çünkü Düğün'den ayrılırken Ömer, kendisini büyük bir hayranlık ve acıyla seven Ayşen'e, gözleriyle, «sizlersiz olmaz, ama yalnız sizinle de hiç bir bok olmaz» diyor.

Buradan bir adım daha atmak gerekiyor. Atmadan önce bir «pasaj» yararlı olacak. Şöyle: «Ne düşünceli çocuk. Nasıl gözünün içine bakıyor. Nasıl da anlıyor seni! Gülümse Ayşen.. Bulunduğun yerin hakkını ver. Love Story'nin hakkını ver. Gülümse. 'Birazcık' de. De ki, o da Old Spice kokan yanağını Ömer abinin öpücüğü üstüne iyice yapıştırsın. O öpücükten artakalan lekeyi de iyice silip kazısın. Nesi var? Pek güzel çocuk işte. Senin arka-

daşların, önemsedikierin, hattâ sevdıklerin, nerdeyse âşık olduğunu sandığın -Uğur beni düşünüyor musun?- hepsi Ercan'dan daha mı insanlar sanki? Bu smokinli damattan daha az robot değildi onlar. Düşünsene.. Pis blucinleri, leş parkaları, kokmuş süveterleri içinde bin kez daha robottu senin arkadaşların. Tuncer'e baksana. Günlerce, aylarca arkasından sadık bir köle gibi koştuğun, ağzından çıkacak her sözü sihirli değnek bellediğin Tuncer abine baksana... Yıldız'ınki aşk ise, Ercan'ınki de aşk.. Love..» (Adalet Ağaoğlu, Bir Düğün Gecesi, sayfa 223) Burada kimse konuşmuyor. Olayları özetliyor, Ayşen. Aynı zamanda eleştiriyi yoğunlaştırıyor. Tuncer, devrimci öğrenci lideri. Çoktan iyi bir damat olmuş. Yurt dışında okuyor. Ercan, 12 Mart paşasının oğlu. Ayşen'e damat. Ayşen'e kalan, hayranlıkla âşık olduğu Profesör Ömer'in bir öpücüğü. Yanağında.

Bu söylenenlere romanın yazarı katılır mı? Katılması tabii ki önemli. Ancak eleştirinin ve eleştirmenin bir yükümlülüğü, sanat eserini, yaratıcısını ve toplumu bir bütün olarak ele almak. Bu bütünlük içinde, sanat emekçisinin, eserinin her yanını büyük bir bilinç ve hesaplılıkla işlediğini düşünmek mümkün değil. Sanat emekçisi, yaşadığı toplumdaki gelişmelerden etkilenen bir kişi. Mutlak bir dünya görüşü olmalı. Fakat sanatçı sezgisi de var. Zaten olmazsa, sanat eseri olmaz. Yalnız eleştirmenin sanatçı sezgisi olmasa da olur. Eleştirmen, toplumu, eseri ve yaratıcısını bir bütün içinde ve gelişme halinde görebilendir. Bu yüzden eleştirmen, okuyucuya olduğu kadar sanat eserinin yaratıcısına da yardımcı olabilen kimsedir.

Bir Düğün Gecesi'nde Ayşen, Ömer ve Tezel var. Albay Emeklisi Ertürk, Tezel ve Aysel ile İlhan'ın annesi Fitnat Hanım var. Fitnat Hanım, tek kelime ile harika. Çok severek yazmış. Aslında Demirtaş Ceyhun da, Adalet Ağaoğlu da yarattıkları tipleri seviyorlar. Yaratıcısının Tezel'i, Ertürk'ü sevmediğini söylemek mümkün değil. Yaratıcısının yarattıklarını sevmesi, en kızılacak tipte bile, izleyicinin veya okuyucunun sevecek bir yan bulması ile müm-

kün. Okuyucu, bir partizan olarak, Profesör Ali İhsan Arta'ya no kadar kızarsa kızsın yine sevecek çok yan buluyor. Profesör Arta, günlük yaşamdaki örneklerinden çok daha sevimli ve sevgiye değer.

Bir Düğün Gecesi'nde Aysel yok. Acaba yok mu? Çok az. Acaba gerçekten çok az mı? Şuna çok az denilebilir mi? «Kendinden gayri kimseye verecek hesabı bulunmayan bir Aysel vardı karşımda. İçinde tek kaçamak nokta barındırmayan apaçık bakışları. Gelecek günlerin yeni yüklerini yüklenmeye iyice hazır. Hep yanlış yapmaktan korkardı. Şimdi yanlışa da hazır bir Aysel. Ama yeni yanlışa. Eskitilmiş olana değil.» (Bir Düğün Gecesi, sayfa 96). Çok güzel. Ve çok iyimser. Bir Düğün Gecesi'nde bu var. İyimserlik var. Ve yüzde yüz Aysel var. Bir Düğün Gecesi, çok az yer ayırmış olmasına karşın tümüyle Aysel üzerine. Aysel yeğeninin düğününe katılmıyor. Neden katılmıyor da tüm ağırlığını ya da hayaletini gönderiyor?

Buradan bir adım daha Aysel'e ve Ölmeğe Yatmak romanına. «Bence Ölmeye Yatmak'ın getirdiği temel sorun, Aysel'in niçin doğru çözüm yolunu göstermemiş olmasında düğümleniyor. Aysel aile düzenine egemen olan geleneksel ideolojinin kadını kısıtlayıcı ve katı normlarından her nasılsa kendine bir yol açarak üniversite docentliğine kadar yükselmiş aydın bir Cumhuriyet kadını. Ama 40 yaşına yaklaşmışken bir gün intihara kalkıyor, 'ölmeye yatıyor'. Görünüşte Aysel'i 'ölmeye yatmak'a götürecek bir bunalım söz konusu değil: Mutlu bir evlilik yapmış, topluluğa saygın bir yeri var. Batıcı Cumhuriyet ideolojinin 'özgür kadın' ölçülerine tıpatıp uyuyor yaşamı. Öyleyse intihar neden?» (Hilmi Yavuz, Roman Kavramı ve Türk Romanı, sayfa 158). Hilmi Yavuz, Kemal Tahir ile ilgili değerlendirmeleri dışında, değerli derlemesinde bu soruyu soruyor. Cevabını veriyor: «Geleneksel ideoloji ile batıcı Cumhuriyet ideolojisi arasındaki tümel çelişme, Aysel'in bilincine, 'kadın' olmakla, 'aydın' olmak arasında tikel bir çelişme olarak yansır. Aysel, kadın için 'aydın' olmanın ona bireysel ve toplumsal düzeyde ya da kurtuluş yolu getirmediğini anlar.»

Ne ilgisi var? Hiç bir ilgisi yok. Hilmi Yavuz'un Ölmeye Yatmak ile ilgili olarak söyledikleri ile roman arasında bir ilişki kurmak zor. Türkiye'de roman, geleneksel ideoloji ile batıcı Cumhuriyet ideoloji ile batıcı Cumhuriyet ideolojisi arasındaki çelişme problematiğini çoktan aştı. İyi örnekleri ile aştı. Aşmayanlar geri kaldı. Kemal Tahir bu geri kalmışlığı sürdürdü. Bu, bir. İkincisi. Ölmeye Yatmak romanını en çok kadın özgürlüğü tartışmaları ile algılamak, yazıldığı zamanda Batı dünyasındaki tartışmalardan fazla etkilenmek demek. Romanın pek öyle kadın özgürlüğü ile ilgisi yok. Profesör Ömer'in karısı Doçent Aysel bir öğrencisi ile yattığı için intihara teşebbüs edecek değil.

Peki neden? Aysel'in derindeki sorunu, kesinlikle, kadın hakları sorunu değil. Şu: «Evet. Bir kez yattım öğrencimle. Bu yatıştan kısa süren, değişik bir tat aldım. Burası gerçek. Bedenimden çok beynimde kurulan bir imparatorluğun şehvetiydi belki. İnsan kendini tek başına özgürleştiremezse ve tek başına özgürleşme düşü içinde boğulmuşsa, kendinden sonra gelenlerin altına yatmalıdır.» (Adalet Ağaoğlu, Ölmeye Yatmak, sayfa 43) Bu kadar açık. Aysel, bir geçiş dönemi aydını. Bir iş yapamamış bir aydın kuşağının sıkıntısını duyuyor. Bu, Adalet Ağaoğlu'nun kuşağı. Sonra kendilerinden daha genç bir kuşak geliyor. Daha hareketli, arayıcı ve daha gürültülü. Aysel'in kuşağı, «kendinden sonra gelenlerin altına» yatıyor. Peşine düşüyor. Büyük bir şehvetle öğrenci eylemlerine bağlanıyor.

Aysel, «kumral Gorki bıyıklarının altında usul usul gülen» devrimci öğrencisi Engin'e tutuluyor. Aysel, çocukluğunda arkadaşı Behire'ye mektup yazıyor: «Geçen gece odamda Shakespeare'in Romeo ve Juliette piyesini okurken ağabeyim tarafından yakalandım. Bunu da Sabahat öğretmen vermişti. Yırtacak diye çok korktum. Beni bir dolu azarladıktan sonra kitabı başıma fırlatıp gitti.» (Ölmeye Yatmak, sayfa 179) Adalet Ağaoğlu, bunları yazıyor ve belki 25 yılı, o bir bataklık kadar durgun ve bir çöl kadar renksiz yirmi beş yılı, usta bir roman tekni-

ği ile iki sayfada aşıyor ve 181'inci sayfaya geliyor. İntihar yatağında, Aysel, hatırlıyor: «Birer koltukta karşılıklı oturup sigara üstüne sigara içmiştik. Ruhi Su'dan halk türküleri söyleyip Nazım Hikmet'den şiirler okumuştuk. Bizim hâlâ kurtarmayı başaramadığımız ülkeyi onların nasıl kurtaracaklarını anlamaya çalıştım. Böyle, karşılıklı bir beyin futbolu içinde koltuklarda oturuyorduk. Arada bir kendimi yadırgıyordum. Toparlanmak istiyordum. Sonra Ahmet Arif'ten bir şiir de ben okuyordum. Ya da, benden sonra gelenlerin evirip çevirip devrimciliğe uyarladıkları birtürküye, Batı müzüğü karışımı bir şarkıya başlıyordum. Devrimciliğin topluca bir dünya görüşü olduğunu ona anlatabilmek için başka yolum kalmamıştı sanki.» Adalet Ağaoğlu için gerçekten güzel. Kendi kuşağını, kendinden sonra gelen kuşağın altına yatırıp peşine koyduğu zaman da bile devrimci kültürün yozlaştığını, bilinçle, görüyor. Uyarıyor.

Ancak çok açık söylemek gerek. Adalet Ağaoğlu, bir Maocu değil. Burada Maoculuğu bir politik akım olarak almıyorum. Bir felsefi akım olarak düşünüyorum. Maoculuk en anti-determinist ve dolayısıyla volantarist bir felsefeyi, bir dünya görüşünü içeriyor. Bu yüzden çok kolay oluyor. Birikimi kesinlikle reddediyor. Bir insan, aydın veya bilim adamı, kadın ya do erkek, uzun yıllar burjuva yaşıyor, sonra bir şokla ve aniden doğru yolu buluyor ve «sosyalist oluyor». Ansızın bir gecede sosyalist olmak, Maoculuktur. Bunun örneği oldu. Batı dünyasının en çaplı iktisatçılarından Bayan Joan Robinson, kültür devriminin şoku ile, uzun burjuva geçmişinden kurtuluverdi. Köylü kültürü olan ve bu anlamda kültürsüzlük demek olan, Maoculuğu seçti.

Ama Adalet Ağaoğlu bundan uzak. Ölmeye yatmış Aysel şunları düşünüyor: «Cafcaflı sözleri, üstüne ilk keşfediliyormuş korkusu püskürtülen düşünceleri bir yana bırakmalı. Ortada yalın bir şey var şimdi: Gebeysem bu çocuk ondandır. Öğrencimden!» Aysel, kocasını aldattığı için değil, içinde öğrencisinden bir şey kaldığı için ölmeye yatıyor. Bu kadar büyük bir teslimiyetle öğrencisinin ve

öğrencilerinin peşinden gittiği için intihara kalkışıyor. Şokla işin olmayacağını anlamaya başladığı için. Hiç kuşku yok. Aysel'i ölmeye yatırarak Adalet Ağaoğlu, bir kuşak adına, öz eleştiri yapıyor. Sonra Bir Düğün Gecesi'nde, yaptığından memnun, yazıyor: «Hep yanlış yapmaktan korkardı. Şimdi yanlışa da hazır bir Aysel. Ama yeni bir yanlışa. Eskitilmiş olana değil.» Doğru ise, çok güzel. İyimserlik kaynağı.

Sonra eleştirisini, daha acı bir biçimde sürdürüyor. Bir Düğün Gecesi'ndo öğrencisini Profesör Ömer'e bağlıyor. Burada söz yine Ömer'e geliyor. Ömer'in bir roman kahramanı olarak gelişmesini biliyorum. Bir Düğün Gecesi yazılırken Ömer üzerinde Adalet Ağaoğlu ile tartıştık. Bir Ölüm Gecesi'nde Ömer, Ölmeye Yatmak'ta tanıtıldığından farklı bir gelişme gösteriyor. Ölmeye Yatmak'ta Ömer, motor sanayii kurulmasının Vehbi Koç'a kaptırılmasıyla uğraşan, politika ile fazla ilgisi olmayan, küçük doğrularını seven ve dürüst, üstelik de 12 Mart ile politikadan uzak kalmanın haklılığını kanıtlamış olduğuna inanan bir uzman-bilim adamı olarak gelişmeye aday görünüyor. Bir Düğün Gecesi'nde bundan pek kurtulamıyor. Fakat önemli ölçüde uzaklaşıyor.

Ömer, Bir Düğün Gecesi'nde çok daha sağlıklı. Ölmeye değil yaşamaya hak kazanıyor. Adalet Ağaoğlu'nun romanın sonunda patlattığı tabancanın ne sonuç verdiği henüz bilinmiyor. Ancak Ömer, biraz da kazanılmış bir kişisel güvenle, 1980 yıllarına dönüyor.

Ömer'in, Ölmeye Yatmak'ta tanıtıldığına göre bir sapma göstermesi, Bir Düğün Gecesi'nde Ali Usta için daha büyük bir yer açıyor. Ali Usta, Ölmeye Yatmak'ta ukelâ olarak gelişmeye aday, ancak gelişemeyen, Ömer'in söyleyemediklerini söylemek için sahneye çıkıyor. Yağmur Sıcağı'nın Yıldır Ağabey'i. Ya da Fakir Baykurt'un romanlarının yüzleri buruş buruş köy kadınları. Ermiş kimseler. Akıllı kimseler. Yaşamayan kimseler. İnandırıcı olamayan kimseler. Yıldır Ağabey'in Yağmur Sıcağı ile Ali Usta'nın Bir Düğün Gecesi'yle organik bir bağlantısı yok. Her ikisi de olmasa olur. Dış kapının dış mandalı türünden.

Peki neden? Neden bu yaşamayan insanlar romana sokuluyor? Her halde Türkiye'nin toplumsal koşullarından olsa gerek. Roman yazarı, dürüst, bilge ve insanlara özgü zaaflardan kurtulmuş insana susuzluk duyuyor. Topluma bakıyor. Kendisine en yakın olanlara. Sanatçılara. Son yıllara bakıldığında ne görülüyor? Türkiye'nin yazı, söz ve sahne sanatçıları, kuşku yok hepsi değil fakat mutlak bir eğilim olarak, Wall Street Journal veya Financial Times'ın hisse senetleri endekslerine bakan yatırımcıları hatırlatıyorlar. «Hımm Standart Oil senetleri üç puan yükselmiş, biraz öbür taraftan çekip buraya yatırım yapmalı.» Bunun karşılığı şöyle: «Hımm ilerleme son kapalı salon toplantısında üç kişi fazla toplanmış, bir toplantılarında sunucu olmalı.» Bir başka örnek şöyle: «Hayret, IBM hisseleri bu arada umulmadık sıçrama yaptı, biraz almak akıllılık olacak.» Bunun şimdiki sanatçı Türkçesi şöyle: «TİP'in Şili Gecesi amma kalabalık olmuş, gelecek hafta bir TİP gecesinde şarkı söylemeli.»

Acı mı, komik mi? Haziran seçimlerinde İstanbul'da milletvekili adayı idim. Tanınmış bir sinema oyuncusu partiye bir miktar bağış göndermiş. Yönetici arkadaşlarım söylediler. Oğlumun sevdiği bir oyuncu idi. Ben de söyledim. Söylediğim hafta aynı oyuncunun, Tercüman Gazetesi'nde Adalet Partisi lehine demeci çıktı. Oyuncu, kendisini sigorta ettiriyor. Doğrusu, çok ucuza.

Roman yazarı bunları eleştirmek istiyor. Yıldır Ağabey veya Ali Usta çıkıyor. Gerçekçi oldukları söylenemez. Çocukluğunda Aysel'i sevmiş emekçi Ali Usta da, avukatlığı bırakmış. Almanya'da işçiliği seçmiş Yıldır Ağabey de inandırıcı değil. Toplumun nesnel özelliklerinden birini bile içermiyorlar. Bu yüzden yapmacıklar. Ancak ilerde olabilecekler. Sosyalist Türkiye'de Yağmur Sıcağı ve Bir Düğün Gecesi'ni okuyanlar hem Yıldır Ağabey'in, hem de Ali Usta'nın yaşadığına inanacaklar. Çünkü onlar yaşamazsa, sosyalist Türkiye olmaz ki.

Edebiyat Cephesi, 1-15 Ekim 1979

GELİŞME VE ESTETİK

Gerçekten bir yıl, beş yıl, on yıl değil; yüzlerce yıl, on yüzlerce yıl, garp cephesinde yeni bir şey yok oldu. Zaman muttarid aktı. Fikret'in «küçük, muttarid, muhteriz damlalar» dediği türden, aktı. Nehirler sakin aktı. Bir yıl, beş yıl, on yıl değil, on yüzlerce yıl insanlar suskun çalıştı. En çok kendi gücünü, bir de atın gücünü, daha sonra su değirmenini ve en sonra da yel değirmenini tanıdı. Dunyanın başka yerlerinde, Türkiye'de Bodrum'un yaşlı tepelerinde ve garp cephesinde, insanlar on yüzlerce yıl yel değirmeni ile yaşadı. Yel değirmeni ile evlendi. Bir yıl, beş yıl, on yıl değil, on yüzlerce yıl böyle geçti. Boğucu geçti. Bir kasaba sıkıcılığı içinde geçti.

Sonra patladı. Önce garp cephesi patladı ve garp cephesinde tüm patlamalar aynı zaman kesiti içinde oldu. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, garp cephesinde her şey yeni oldu. Batı Avrupa'da, yel değirmenini bütün sonuçlarıyla yıkan bir fırtına koptu. Garp cephesinde, Fransa'da Büyük Fransız Devrimi, İngiltere'de Sanayi Devrimi başladı. Su değirmeninin, yel değirmeninin yerini buharla dönen değirmenler aldı. Tüm nehirler yataklarından taştı. On yüzlerce yıl boğulan, sıkılan, saman türünden muttarid yaşayan insan, bir insan ömründen de kısa bir zaman içinde yepyeni bir kişiliğe büründü. Kendi kendini tanıyamaz oldu. Daha sonra, insanlığın en çok okuduğu «yazı» sıfatını kazanacak olan Komünist Manifesto, bu patlamayı coşku ile anlattı. Biraz fazla coşku ile anlattı. Henüz fırtına dinmeden yazılmış olmanın izlerini taşıdı. İnsanoğlunun, on yüzlerce yılı aynı nehirde yıkanarak geçiren insanoğlunun bu güven dolu yaratıcılığını,

değişmesini, tüm engelleri yıkan patlayışını, gelişmesini ve gelişirken tümden yenileşmesini vurgularken burjuvazinin ve kapitalizmin, feodalizmin kökünü kazıma istek ve cesaretini biraz fazla abarttı. Böylece de daha sonraki yıllarda, ilerleme adına, baskı ve ezgiyi önleme gerekçesiyle burjuvazinin peşine takılmak isteyenleri rahatlattı.

Bu patlamayı en büyük coşkuyla Komünist Manifesto anlattı. On sekizinci yüzyılın sonu ile ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısını büyük bir titizlik ve derinlikle Marx ve Engels çözümledi. Bugün dünyanın her yerinde kabul gören Sanayi Devrimi deyimini ilk kez Engels kullandı. En çok Marx yaygınlaştırdı. «Manüfaktür» ya da Türkiye'nin kasabalarındaki «manifatura» kavramlarını, makinayı, «kapitalizm» kategorisini Marx ve Engels'in bilimi geliştirdi ve yaygınlaştırdı. Sonra dostu da, düşmanı da kullanmak zorunda kaldı. Marx ve Engels'in manüfaktür, sanayi devrimi ve kapitalizm çözümlemeleri bugün bile aşılamadı. Çok daha ayrıntılı bilgi birikmiş olmasına karşın, bir ölçüde, bu coşkulu patlamanın yaratıcı dönemini yaşadıkları için, aşılmadılar; geçerliliklerini korudular.

Sadece Marx ve Engels ve dolayısıyla bilim mi? Bu büyük patlama döneminin edebiyatı, sanatı, müziği ve resmi ne ölçüde aşıldı? Bu büyük gelişme dönemi, hem yaratıcıları ve hem de yapıtları yarattı. Önce yeni insanı yarattı. Yeni insan yeni sorun demek. Yeni sorunu ve yeni sorusu olmayan yeni insan olmaz. Yeni insan olmadan da yeni sanat veya edebiyat olmaz. Gelişme olmadan ise yeni insan olmaz. Bu açıdan bakıldığında söylenebilir, Bünyan Halısı türünden insanları yazarak Türkiye'nin çağdaş edebiyatı kurulmaz. Belki Paris'te ve yeni bir boğucu, muttarid yaşama bürünen garp cephesinde tutar. Türkiye'de kalıcı olarak tutmaz.

Stendhal, Bünyan Halısı türünden insanlarla bugüne kalmadı. Jülien Sorel'i yazdığı için hâlâ pek aşılamadı. Fransız Devrimi'nden altı yıl önce doğan 48 Devrimi'nden altı yıl önce ölen Stendhal, on yüzyıllarca durulduk-

tan sonra zamanın, zembereği kopmuşcasına hızlandığı bir dönemde yaşadı. Değişen, değiştikçe gelişen, geliştikçe güzelleşen insanları gördü. Robepiere'i gördü, Napolyon'un peşinde garp cephesini gezdi. Yeni, yeni olduğu kadar baş kaldıran ve hem yeni ve hem de baş kaldırdığı için güzel olan Jülien Sorel'i yazdı. Jülien Sorel'i yazdığı için kendisini de yazmış oldu ve bugüne kaldı. Yoksa Bünyan Halısı türünden insanlarla uğraştığı için değil.

Jülien Sorel, Büyük Fransız Devrimi ile Sanayi Devriminin ortak ürünüdür. Fakat bu kadar değil; yoksul kökenli olduğu için her ikisini hem istiyor, hem de aşmaya çalışıyor. Hem yeni ve hem de baş kaldırıyor. Öyle on yüzlerce yılın zorladığı her türlü orucu aşmış durumda. Hem Matmazel Mathilde'in şımarık aşkını, hem Madam Renal'ın damıtılmış tutkusunu istiyor, hem de karşı koyulmaz bir içgüdüyle bunlarla yetinmekten korkuyor. Az kuşkulu, çok kararlı; fevri görünüşlü fakat kesin hesaplı ve dünya nimetlerini isterken yarının dünyasını hiç aklından çıkaramıyor. Jülien Sorel, gerçekten güzel bir nakışın tekrarından ibaret Bünyan Halısına hiç benzemiyor. Tam anlamda diyalektik bir olgu. Hiç saf değil. Diyalektikte kimyasal moleküller bile saf değildir. Yaşamda saflık ancak, mumyalanmış cesetlerde bulunur. Ya da Amerikan kovboy filmlerinin kahramanlarında.

Gelişme olmayınca diyalektik de olmaz. On sekizinci yüzyılın sonu, ondokuzuncu yüzyılın yarısı gelişmenin ipini kopardığı bir dönem oldu. On yüzlerce yıl denizler, kürek mahkûmları veya rüzgâra açılan yelkenlerle aşıldı. Öyle ki uzağa gitmek ile yelken açmak aynı anlama geldi. Sonra birden kelime değişti, buhar anlamına gelen vapur, gemi yerine kullanılır oldu. Demirden gemi yapma projeleri, yakın zamanın aya gitme projeleri kadar şaşkınlıkla karşılandı. Tüm bunlar, bir ömürden kısa bir zamanda oldu.

Olur mu? Mekanik akıl için olur. Fakat işe Hegel'in kaba diyalektiği ile başlayanlar için olmaz. Üstelik bu işe, Sanayi Devrimine Hegel'in kaba diyalektiği ile ba-

kınca diyalektik de bakıldığı gibi kalmaz. Gelişir. Değişir. Marx'ın ve Engels'in diyalektiğine dönüşür. Hegel'in kaba diyalektiği güzel bir diyalektiğe dönüşür. Hem diyalektik gelişir ve hem de hiç bir devrimin birdenbire olmadığı, geçmişinden su geçirmez kompartımanlarla ayrılmadığı anlaşılır. O on yüzlerce yılın, ilk bakışta sanıldığı gibi, pek de sakin olmadığı görülür. Birikimin önemi Fikret'in «küçük, sıradan, çekingen damlalar» dediği vuruşların birikiminin önemi, ortaya çıkar. Diyalektiğin en önemli yasalarından birisi olan ve bütün devrimleri anlamanın tek anahtarı olan nicel birikimin nitel değişikliğe dönüşmesi yasası bilimsel bir bütünlüğe kavuşur.

Her halde hiç bir çalışmaları, Marx ve Engels'i, sanayi devriminin doğuşu üzerindeki çabaları kadar diyalektiğe yaklaştırmamıştır. Pamuklu dokuma ile özdeş tutulan sanayi devriminden önce Britanya adalarında yüzlerce yıl insanların yün iğirip yünlü dokudukları, iğiren ve dokuyan parmaklarında beceri biriktirdikleri, «küçük, muttarid, muhteriz damlalar» ile iğlerini ve tezgâhlarını geliştirdikleri saptanınca diyalektiğin bu önemli yasasını geliştirmek kolaylaştı. Devrimin bir nitel değişiklik olduğu ortaya çıktı. Bunun için mutlak bir nicel birikim gerektiği apaçık oldu. Engels'in daha sonra, diyalektiğin bu önemli yasasını yaygınlaştırmak için verdiği suyun buharlaşması *örneğini papağanlaşmış kafalarda* diyalektiğin içinin boşaltılıp kaba mekanizma dönüşmesini kolaylaştırdı. Halbuki bu yasa, Engels'in suyun buharlaşması örneğinde de olduğu gibi, suyu buhara dönüştürmek için ateşi ısrarla eksik etmemek gerektiğini ortaya çıkardı. Ateşi eksik edenlere, birikimi sağlayamayanlara, tarihin lânet okuyacağını gösterdi. Ateşi söndürenlere, birikimi burjuvaziye hediye edenlere, en büyük lânetler okunacağını ortaya çıkardı. Her devrimin bir birikimden doğduğunu, her birikimin biriktiği ortamın izlerini taşıyacağını yasalaştırdı. Bu izleri kazıyabilmek için de bir şiddet dönemine ihtiyaç olacağını gösterdi.

Diyalektiğin bu yasası, devrimin içinden çıktığı ortamın izlerini taşıyacağı bulgusu, binek otomobilinin bu-

bulup geliştirilmesiyle bir kez daha yaşadı. Bir kez daha yaşandı. Bugünün giderek uzay araçlarına benzetilen otomobilleri bir yana, ilk yaygın motorlu taşıt Ford'un T modeli oldu. Ford'un T modeli ilk binek otomobili ise atlarla çekilen yaylı arabadan farksız oldu. Kovboy filmlerindeki posta arabalarını alın, önlerine koşulu atları kaldırın, bunun yerine bir motor yerleştirecek kadar bir bölme ekleyin, Ford'un T modeli otomobilini elde edersiniz. Ford da böyle yaptı. İlk otomobil, şaşılacak ölçüde, arabanın tüm izlerini taşıdı. Motoru, arabanın arkasına yerleştirmek bile düşünülmedi. Motorun yeri belli: Atların yeri. Atlar gitti, motor kondu ve ilk otomobil oldu.

Aslında Ford'un T modeli piyasayı doldururken kapitalizm çoktan gelişmesini tamamlamıştı. Üstelik içten yanmalı motorun tüm teknolojik sorunları çoktan çözülmüştü. Ekonomik olması beklendi. Ve dünya kapitalizmi, bu basit gelişme ve geliştirme ile, nerede ise, elli yıl idare etti. «Amerikan çağı» Ford'un T modeli ile ışıldadı. Otomobille birlikte sona ereceğe benziyor. Ford'un T modelinin çıkışı ise, zaman olarak, Franz Kafka'nın kısa yaşamının sona erdiği döneme denk geliyor.

Kafka, 1920 yıllarının ilk yarısında öldü. Kapitalizmin gelişme hızının kesildiği, gazdan ayağın çekildiği dönemde yaşadı. Kapitalizmin coşku ve güven değil, yılgınlık ve çaresizlik saçtığı dönemi gördü. Arkasında George Samsa'yı bırakarak göçüp gitti. Stendhal, Jülien Sorel'i yazarken, Kafka, Samsa'yı bıraktı. Sorel, muktedir olmak, Matmazel Mathilde ya da Madam Renal'a sahip olmak ve aynı zamanda baş kaldırmak isterken, Samsa, hiçbir şey istemiyor, başı eğik ve bir odada oturup hamam böceğine dönüştüğünü görüyor. Gelişmesi durmuş kapitalizm, baş kaldıramayan bireyleri, yaratıcı olamayanları, hareket edemeyenleri, ya da hareketlerinin önünü açamayanları hamam böceğine dönüştürüyor.

Samsa'nın dönüşümü insanın içini sıkıyor. Samsa, kapalı bir şişenin içindeki sinek kadar bile mücadele etmiyor. Okuyan, Sorel'i severken Samsa'dan tiksiniyor. Fakat yine de Samsa'yı okumak gerekiyor. Üstelik bugün-

lerde daha çok okumak gerekiyor. Bugünlerde Türkiye'de Samsa'yı okumak gerekiyor: Türkiye'de bir çok hamam böceği fabrikası var. Düzeltmek gerek: Hamam böceği atölyeleri var. Çok büyük değiller, fakat, çok sayılabilirler. Henüz manifaktür aşamasındalar. Hamam böceği atölyesi açmak için bir binanın bir katını tutmak yetiyor: Birkaç masa, birkaç sandalye ve bir telefon. Bu üretim araçları sağlanınca hamam böceği üretme teknolojisi çok basit oluyor. Her sabah saat ondan akşam yediye kadar bir odada oturup hiç hareket etmeden, bir yemek arası ve bol sigara ile, sürekli olarak telefona bakmak yetiyor. Böylece hamam böceğine dönüşme işlemi tamamlanıyor.

Gelişme kapısının kapanması, hareketsizlik ve hareketin önünün tıkanması; tüm güzelliklerin sonu burada başlıyor. Tüm çirkinliklerin başlangıç noktası burası oluyor. Tüm göçmen ya da mülteci veya en yaygın deyimiyle emigre toplulukların üyeleri bu yüzden çirkin oluyor. Tüm göçmen toplulukların üyeleri kısa bir zaman içinde hamam böceklerine dönüşüyor. Her türlü dedikodu, ikiyüzlülük ve kokuşma toplu olarak yaşayan, içinde bulundukları topluma açılamayan, içinde bulundukları toplumla birlikte gelişemeyen, değişemeyen ve değiştirerek geliştiremeyen göçmen topluluklarında görülüyor. Bu anlamda emigre olarak yaşamak için yurt dışına çıkmak gerekmiyor. Yurt dışında da mümkün. Yurt dışında ilerleyemeden kapalı olarak yaşamak, her gün biraz daha şekilsizleşmek mümkün. Ama böyle yaşamak için mutlak yurt dışına çıkmak da gerekli değil. İstenirse yurt içinde de emigre yaşamak yolları mevcut. İstenirse cinayet sitesinde bir sigorta evinin dört bölmesinde emigre yaşamı mümkün. İstenirse Türkiye'de Zola'nın Thereza Raguin'ini yaşamak mümkün. Her kahvaltıda sevgi yerine nefreti yudumlamak mümkün. Ya da bir iş hanının bir katında sabah ondan akşam yediye kadar telefona bakıp hamam böceğine dönüşmek mümkün. Bunun için yurt dışına çıkmaya da polis kovuşturmasına gerek yok. Yalnız-

ca kapanmak ve havasız ve de hareketsiz kalmak yeterli.

Bir de nesnel neden gerekli oluyor. Bugün Türkiye nesnelinin bir bölümü, özellikle ilerici küçük burjuva kesiminde hamam böceğine dönüşme hastalığının bir salgın boyutlarına ulaşma tehlikesinin varlığına işaret ediyor. Böyle bir tehlike var. Bu tehlike üç nesnel ayağa dayanıyor. Bunlardan birisi, küçük burjuvazinin bir bütün olarak ve profesyonel olarak, önünün kapanmış olması. Profesyonel olarak tüm gelişme kapılarının daralmış olması. Üniversite kapılarının genişletilmesi, zorlanması, önce geniş yığınların Türkiye'nin eğitimle kurtulacağı masalıyla avutulması, bu masalın her kasabada bir üniversiteye dönüştürülmesi, en sonunda Robert Kolej veya Orta Doğu Teknik Üniversitesi mezunu dil bilen mühendisler de dahil geniş bir üniversite mezunu işsizler ordusuna yol açtı. Üniversitede okuyan veya mezun olan küçük burjuvaların profesyonel gelişmeleri nesnel olarak tıkandı. İş imkânları daraldı. Bu durumda Mecelle'nin «sıkışınca genişler» ilkesine de uygun olarak bir genişleme oldu. Başka yerde bir genişleme oldu. İşsiz üniversite mezunları veya işsizliği ufukta gören üniversite öğrencileri kendilerine iş olarak «profesyonel devrimciliği» seçtiler. Mühendis odaları, mimar odaları, öğretmen dernekleri, memur dernekleri, tabii sosyalist partiler, çiçeği burnunda «profesyonel devrimci» ile doldu. Odalar, dernekler ve partiler bu «profesyonel devrimciler» ile kendi içlerine kapandılar. Bu çiçeği burnunda profesyonel devrimcilere maaş ödeyebilmek için odalar ve dernekler gayrimenkul satmaya, toplantı yerlerini kiralamaya başladılar.

İlerici küçük burjuvazi kendi başından kokuşmaya ve kokmaya başladı. Buna bir de kısırlık eklendi. Daha derindeki nesnel koşulların elverişli ortamında tüm ilerici hareketi taksit taksit burjuvazinin peşine takmak isteyenler, bunun için Ecevit Mavisini yeterli ölçüde çekici bulanlar, Türkiye ilerici hareketine sadece şoför muavinliğini lâyık görenler başarı kazanmaya başladı. İlerici hareket içinde en büyük ilericiliği Ecevit'e «hoop fazla sağladın, bi-

raz sol yap» demek veya «biraz daha sağda uçurum var, hep birlikte yuvarlanırız» işareti vermek sayanlar taksit taksit çoğaldı. İlericilik adına da bütün yıl «yaşasın işçi sınıfı» veya «yaşasın enternasyonalizm» demek ya da «haydi 1 Mayısa» diye bağırıp senede bir gün Taksim'de boşalmak kaldı. Senede bir gün boşalmanın hastalıklı gerginliği kaldı. Yaratamamanın, üretememenin, doğuramamanın kıvrandırıcı solukluğu kaldı. Hareketsizliğin ve havasızlığın hastalık üreten ortamı kaldı.

Bütün bunlara, bir de üçüncü olarak, Ecevit'ten önce başlayan ve Ecevit'le hızlanarak artan küçük burjuva yaşamın yaşanamayacak ölçüde pahalanması geldi. Küçük burjuvazinin dünyası, Ecevit Mavisinin acıklı karanlığında, aklın alamayacağı bir hızla kaymaya başladı. Küçük burjuvazi, büyük burjuvazinin Ecevit'in Mavi Dalgasını bunun için keşfettiğini anlamaya başladı. Küçük burjuvazi, kentlerin merkezinden kenar mahallelerine, birinci sınıf lokantalardan hamburgerci veya kebapçı dükkânlarına hızlı bir kayış yaptı. Bu kayış içinde kendi benliğini kaybettiği duygusuyla kendi benliğini bulamamanın tüm hastalıklı yöntemlerini denemeye başladı. Kendi içine kapandı. Cinayet sitesinde bir sigorta evinin dört bölmesinde veya bir iş hanının bir katında kişilik kartını aradı. Kişilik kartına bakarak hamam böceğine dönüşmeye başladı.

Marx, 48 Devrimini çözümlerken, zaman zaman yenilginin ne kadar geliştirici olduğunu vurguladı. 12 Mart büyük bir yenilgi oldu. Hastalıkların bir bölümünü ortaya çıkardı. Ecevit Mavisine kapılmak, burjuvazinin peşine takılmak, çok daha büyük bir yenilgi oldu. Bugünü kurtarmak için yarından vazgeçmenin, artık, bugünden de yoksun olmak demek olduğu pek güzel ortaya çıktı. Yenilgi, tüm hastalıkların ve tüm çirkinliklerin kaynağının gelişememek olduğunu gösterdi. Gelişmek için mutlak yeni bir dünyayı istemek gerektiğini ve mutlak, hangi renge boyanırsa boyansın, bugünkü dünya ile yetinmemek gerektiğini gösterdi. Tek hedef olarak güzeli doğurmayı nişan olmadan, hiç bir hastalıktan kurtulmanın mümkün

olamayacağını sergiledi. Her yenilgide olduğu gibi, 12 Mart'ta olduğu gibi, bir takım müzmin hastalık ve çirkinlik mikroplarını burjuvazinin kampına bıraktı. Yenilgi, bilinçle kullanmak üzere, çok iyi oldu. Gelişmenin önündeki engellerin yenilgisi oldu.

Yenilgi, gelişmenin tohumlarını taşıyor. Yeni bir dünyayı ve sadece yeni bir dünyayı, ihtirasla isteyen bir nüveyi dışa vuruyor. Yeni bir dünyayı ihtirasla istedikleri için gelişmek zorunluluğunu, gelişmek için de değişmek ve değiştirmek gereğini duyanları haber veriyor. Diğer yandan 12 Mart'tan sonra Ecevit Mavisine yenilgi de, Bünyan Halısı türünden insanlara ek olarak, 12 Mart insanının ve ezgisinin diyalektik olmayan türden, tek yanlı olarak, yazılmasıyla kalıcı edebiyatın olamayacağını gösteriyor. Ayrıca yeni ve baş kaldıran insanı yazmadan, yeni dünyayı kurmanın mümkün olmayacağını da gösteriyor. Kısırlığın, hareketsizliğin ve gelişememenin yaydığı hastalıkları önlemek için de değiştirmek için gelişmek gereğini duyan yeni insanı yazmak zorunlu oluyor.

Edebiyat Cephesi, 16-31 Mayıs 1979

İNGİLİZ ENDÜSTRİ DEVRİMİ ÖNCESİNDE AVRUPA'DA YÜNLÜ DOKUMA SANAYİİ (*)

«The development of the English cloth industry is a famous story, about which something fresh is always being learnt both on the technical and on the economic side.»

Sir John Clapham, A concise Economic History of Britain
From the Earliest Times to 1750
Cambridge 1963, p. 153

İngiliz endüstri devrimiyle ilgili çağdaş fakat aynı zamanda artık klasik bir nitelik kazanmış bir çalışmanın ilk cümlesinde şunlar yazıyor: «Üçüncü George ile oğlu Dördüncü William'ın tahta çıkışları arasında geçen çok kısa zaman kesitinde, İngiltere'nin çehresi değişti»[1]. Gerçekten çok doğru. En fazla bir ondokuzuncu yüzyıl insanının ömrü kadar uzun bir zaman aralığında İngiltere'nin çehresi değişti. Daha önemlisi insanın kendisi değişti. Binlerce yıl kıtlık ve salgın hastalıkların verdiği somut ölüm korkusunu kişiliğinin soyut bir özelliği haline getiren in-

(*) İngiliz Endüstri Devrimi Öncesinde Avrupa'da Yünlü Dokuma Sanayii incelemesini, eşitsiz gelişme yasasının belirlenmesi ve irdelenmesiyle ilgili uzun bir araştırmanın bir bölümü olarak ele aldım. Aynı araştırmayı başka zaman kesitinde ve sektörlerde de sürdürmeyi düşünüyorum. Eşitsiz gelişme yasasının geçerliliğinin inandırıcı bir biçimde ortaya konması halinde iktisatın tümüne ve özellikle büyüme bölümüne, yeni boyutlar kazandırabileceğine inanıyorum.

san geride kaldı. Kendi yazgısını kontrol edebilen insan ortaya çıktı. Önce atı, sonra rüzgârı, daha sonra akan suyu denetimine alan insan, denetim alanına bir de buharı soktu. Sakin duran suyu değil. Kızdırılan ve kızdırıldığı için de yıkıcılığı artan suyu, buharı kontrol altına aldı. Buharı kontrol altına almak ve belli bir amaçla kullanabilmek, insanın kendi gücüne inancını, inanılmaz ölçüde artırdı. Artık endüstri devrimi sonrası İngiliz insanı, devrim öncesi insandan çok farklıdır. Biri diğerinin zıttıdır.

Böylesine hızlı bir değişmenin, endüstri devrimi zamanında doğmuş düşünürleri etkilememesi imkânsız. Binlerce yıllık bir yavaşlıktan sonra gelen hızlı değişme, çağdaş düşünürünü etkiliyor. Bu etkileme, endüstri devriminin bazı özelliklerini abartma biçiminde ortaya çıkıyor.

İktisata ve düşünmeye çok geç başlayan Frederic Bastiat, endüstri devriminden en çok etkilenenlerden bi-

---

Bu inceleme ile ilgili araştırmanın tümünü Temmuz 1979 ayı içinde yaptım. Bazı kaynakları yurt içinde bulamadım ve ısmarladım. Bunların da değerlendirilmesinin ileri sürülen görüşleri zenginleştireceğini sanıyorum.

Bu incelemeyi kaleme aldığım 1979 Temmuz ayından bu yana çalışmalarım çok daha ilerledi. Ancak şimdilik burada yazdıklarımı değiştirmek ihtiyacını duymadım. Ayrıca daha sonraki çalışmalarım yünlü dokuma sanayiini incelemeye başlarken hareket noktası olarak aldığım tezleri güçlendirdi. Şimdi bu tezleri şöyle özetleyebilirim: a) Her devrim kendisinden önceki birikimi küçümsemiştir. Kendisini ise abartmıştır. Sanayi devrimi, örnek olsun, yünlü dokuma tezgâhlarındaki birikimi küçümsemiş; pamuklu dokuma teknolojisindeki gelişmeleri abartmıştır. Yine örnek olsun, Kemalist Devrim, Genç Osmanlılar ile Jön Türklerin katkılarını küçümsemiş, kendisiyle Meşrutiyet Devrimi arasındaki farkları abartmıştır. b) Her sistem yeni bir mal ile ortaya çıkmak zorundadır. Sanayi Devrimi, bir başka açıdan bakıldığında, Hollanda'ya dayalı dünya sistemini yıkıp İngiltere'ye bağlı yeni bir sistem kurma çabasıdır. İngiltere bunu yünlü dokuma ile denemiş, başaramamıştır. Sonuca pamuklu dokuma ile ulaşmıştır.

Görüldüğü gibi iktisatı çok aşan evrensel sorunları, burada, dar iktisat sorun olarak incelemeye çalışıyorum. Bu iktisatın bir bilim olmasından ileri geliyor.

risi oluyor. İspanya ile ticaret yapan bir babadan 1801 yılında doğma Bastiat, 9 yaşında öksüz kalıyor; baba mesleği ticarette başarısızlığını gördükten sonra çiftçiliğe geçiyor. Fransa'da bir taşralı aydın olarak yaşamını sürdürürken, yanlışlıkla bir İngiliz dergisine, Globe, abone oluyor ve İngiliz endüstri devriminin ünlü iş adamı ve yazarı Richard Cobden ile arkadaşlık yapıyor. Bastiat'ın yazgısındaki bu değişiklik, 1848 Devrimi'nin birkaç yıl öncesine rastlıyor. Bundan sonra Bastiat için de gelişmeler hızlanıyor. 1848 Devrimi'nde Bastiat, ihtilâlcilerin karşısında savaşıyor. Devrim bastırıldıktan sonra da, koruyuculuğa ve sosyalizme karşı, Harmonies Economiques kitabını yazıyor. Kısa bir süre sonra da ölüyor. 1850 yılında.

Bastiat, endüstri devriminin sağladığı iç ahengi övüyor. Endüstri devriminin ajanı burjuvazinin düzenleyici gücünü göklere çıkarıyor. Bu yüzden iktisat politikasında koruyuculuğa, politikada devrime ve bir yönetim düzeni olarak da sosyalizme gerek görmüyor. Yer ve şans tanımıyor.

1848 Devrimi'nde bir tarafta Bastiat yer alıyor. Diğer tarafta ise, 1847 yılının son ayı ile 1848 yılının ilk ayında Karl Marx ve Frederick Engels tarafından yazılan Komünist Manifesto duruyor. Frederic Bastiat, endüstri devriminin ve bu devrimin ajanı burjuvazinin düzenleme yeteneğini abartıyor. Komünist Manifesto ise burjuvazinin yıkıcılığını ve değiştirerek geliştirme gücünü abartıyor. Komünist Manifesto şöyle yazıyor: «Burjuvazi, üretim araçlarında sürekli olarak devrim yapmaksızın ve böylece üretim ilişkilerinde ve bunlarla birlikte tüm toplum ilişkilerinde sürekli devrim yapmaksızın var olamaz. Eski üretim biçimini olduğu gibi saklı tutmak, tersine daha önceki endüstriyel sınıfların birinci var olmak koşulu idi. Üretimde sürekli devrim yapmak, tüm toplumsal koşulları kesintisiz olarak rahatsız etmek, sonsuza kadar giden belirsizlik ve ajitasyon, burjuva dönemini, kendinden öncekilerden ayırıyor. Tüm sabit, hepten donmuş ilişkiler, kadim ve saygıdeğer önyargı ve düşünce katarıyla birlikte te-

mizleniyor; yeni oluşanların da hepsi, kemikleşemeden önce antikalaşıyor. Katı olanın hepsi eriyip hava gibi oluyor, kutsal olan dünyasal nitelik kazanıyor; insan, en sonunda, soğukkanlı duyularıyla, gerçek yaşam koşulları ve kendi cinsleriyle ilişkileri ile karşı karşıya gelmeye zorlanıyor.» Komünist Manifesto, burjuvaziyi, tüm cephelerde eşit adımlarla ilerleyen ve önüne çıkan engeller karşısında duraksamayan bir ordu gibi algalayıp sunuyor.

Endüstri devriminin içinden çıkan Komünist Manifesto burjuvazinin endüstri devrimiyle sergilediği değiştirerek geliştirme gücünü abartıyor. Zaman içinde, sektörler arasında ve bölgeler karşılaştırmasında bir eşit gelişme izlenimi veriyor. Dünyayı sarsan ve kendinden önceki değişme hızıyla ölçüldüğünde son derece kısa bir zaman kesitinde yoğunlaşan değişme karşısında ve bir ölçüde, normal saymak gerekiyor. Bir dönemin ya da düzenin geçiciliğini gösterebilmek için gelişme gücünü aşırı ölçüde vurgulamak gerekli olabiliyor. Ayrıca çok hızlı bir gelişme, sistemin bütününü harekete geçirebilmek için, sistemin bütün halkalarını yerinden oynatıyor. Bütün halkaların hareket halinde olması yer yer kemikleşmeyi önlüyor. Kuşkusuz belli bir zaman kesiti için ve belli bir zaman kesitinde.

Endüstri devriminin içinde doğmuş olan düşünür endüstri devrimini abartıyor. Şu veya bu yönde. Endüstri devriminin doğum sancılarını yaşamış olanlar ise öbür uçta görünüyorlar. Endüstri devriminin doğmakta olduğundan habersiz yaşamlarını sürdürüyorlar. Bir devrim, onu yaratan insanına, habersiz geliyor. Endüstri devriminden hemen önceki zaman kesiti ile ilgili bir durum saptaması yapan sözüne güvenilir bir iktisat tarihçisi şunları yazıyor: «Ekonomik ve teknolojik gelişme, özel teşebbüs ve şimdi liberalizm dediğimiz şey; hepsi görülüyordu. Fakat yine de hiç kimse, devrimin başladığını bildiğimiz 1780 yıllarında Britanya'yı ziyaret eden seyyahlar bile, ülkenin bir endüstriyel devrim ile dönüşmeye başladığını görmedi»[2]. Bu değerlendirme, ilk bakışta son derece şaşırtıcı görülüyor. Yirminci yüzyılın bilim adamı ve

düşünürü böylesine büyük bir devrimin doğuşunun, çağdaşları tarafından, farkedilmiş olmasını istiyor.

Çağdaşları, tekstil ya da demir teknolojisindeki, sonradan çığır açan özellikleri kanıtlanan icatları pek önemsemiyorlar. Bunları bin yıldır devam eden «küçük, muttarid, muhteriz damlalar» olarak görüyorlar. Belki de bunları bin yıldır süregelen küçük, sıralı, çekingen damlalar arasına tesadüfen katılmış dolu olarak görüyorlar. Pek üzerinde durmamış görünüyorlar.

Aslında üzerinde durmalarına imkân var mı? Endüstri devrimi öncesi ile sonrasını ayıran, tüm hünerin makinede birikmesi değilse başka nedir? Endüstri devriminden önce hüner hep emekçi-artizanın parmaklarında birikip gelişiyor. Daha sonraki iktisatçıların «fixed capital» ya da «bağlı sermaye» dedikleri ve Türkçeye, yanlışlıkla «sabit sermaye» olarak kazandırılan üretim araçları, üretimde oynadıkları rol açısından, yok denecek kadar önemsiz. Endüstri devriminden önce teknik ilerleme, çok büyük ölçüde emekçi-artizanın parmaklarında birikiyor. İlerde görülecek: Orta çağın son yüzyıllarında yünlü dokuma sanayii, Avrupa'da bu hünerli parmaklarla birlikte bir ülkeden diğerine geziniyor. Endüstri devriminden önce manüfaktürün gelişmeye başlamasına rağmen durum böyle (*). Hızlanan teknik ilerleme hâlâ parmaklarda birikiyor.

İnsanoğlunun ve emekçi-artizanın parmakları ise hep birbirinin aynı. Bu yüzden parmaklardaki birikimi farketmek pek zor. Doğası gereği zor. Bu, bir. İkincisi şu: Fır-

(*) Manüfaktür kelimesi de bu söylenenleri doğruluyor. Kelime latince manus, el, ve factura, yapmak, kelimelerinden oluşuyor ve elle yapmak anlamına geliyor. Dr. Ure, ondokuzuncu yüzyıl iktisatçılarının çok kullandığı *Philosophy of Manufacture* adını taşıyan çalışmasında «manüfaktür, dilin değişimi ile birlikte hakiki anlamının tersini göstermeye başlamıştır» demek zorunluluğunu duyuyor. Manüfaktürün makina kullanımı anlamına geldiğini söylüyor. Pek doğru değil.

Manüfaktürün ilk ve en yaygın örneği yünlü dokumada çıkıyor. Bu yüzden Anadolu'da, İtalyan tacirlerinin etkisiyle olsa gerek, dokuma satan mağazalara manifaturacı deniliyor.

tınadan önceki sessizliği teşhis etmek pek zor olmayabilir. Eğer fırtına biliniyorsa. Eğer fırtına biliniyorsa, fırtınadan önceki belli işaretlere bakarak, fırtınanın patlayacağını kestirmek mümkün. Yok eğer fırtına bilinmiyorsa, fırtına öncesi sessizliğe bakarak, fırtınanın gelmekte olduğunu söylemek imkânsız. Bunun gibi ve bu nedenle, endüstri öncesinde dokuma teknolojisinde ve diğer alanlarda görülen acık değişmelere rağmen çağdaşlarının endüstri devrimini hissetmemelerine şaşmamak gerekiyor. Çünkü endüstri devrimini bilmiyorlar. Üstelik de binlerce yıl artık değişme sözcüğünü unutturmuş bir yavaşlığa o kadar alışmışlar ki, bilmedikleri bir endüstri devrimini beklemiyorlar.

Çok ilginç. Bu açıdan bakıldığında Engels'in ilk baskısı 1845 yılında yapılan, İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu adını taşıyan çalışmasının ilk cümlesi çok ilginç oluyor. Şöyle: «İngiltere'de proleteryanın tarihi geçen yüzyılın ikinci yarısında, buhar kazanının ve pamuğu işleyecek makinanın icat edilmesiyle başlar. Bu icatlar, bilindiği gibi, bir endüstri devrimine, tüm sivil toplumu değiştiren ve tarihsel önemi ancak şimdi kabul edilmeye başlanan bir devrime yol açtı»[3]. 1845 yılında yayınlanan bu kitabın ilk sayfasının ilk cümlesi iki açıdan ilginç oluyor. Birincisi, her türlü yazında ve her türlü dilde, «endüstri devrimi» deyimi ilk kez burada geçiyor. Bugün çok doğal görünen ve biraz düşünüldüğünde doğal sayılmaması gereken «endüstri» ve «devrim» kelimeleri ilk kez burada yan yana getiriliyor. John Stuart Mill 1848 tarihli Principles'da; Karl Marx 1867 tarihli Das Kapital'de yaygınlaştırıyor. Toynbee, «endüstri devrimi» deyimini 1884 tarihli yarım kalmış kitabına başlık yapıyor. Fakat ilk kez kullanan Engels oluyor.

İkincisi, hâlâ 1845 yılında Engels, endüstri devriminden, «tarihsel önemi ancak şimdi kabul edilmeye başlıyor» diye söz ediyor. Endüstri devriminin tarihsel öneminin kabul edilmesinde böylesine bir gecikmenin birisi maddî; diğeri ise teorik iki nedeni olmalı. Maddî neden, endüstri devriminin ölle tutulur ve herkesin görebileceği

sonuçlarının ancak ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru yaygınlaşmaya başlaması ile ilgili. Teorik neden ise tarihin gelişmesine ve dünyaya maddi açıdan bakma alışkanlığında gizli. Böyle bir bakış açısı, yine, endüstri devriminden sonra bir bilimsel alışkanlık haline geldi. Yirminci yüzyılın düşünürü, bilim adamı ve sıradan insanı üretim teknolojisindeki değişmelerin toplumun çok çeşitli kesitlerinde önemli değişmelere yol açacağı düşüncesine son derece yatkın. Bu yatkınlık endüstri devriminin yarattığı bilimsel tartışmaların sonucu olarak ortaya çıktı.

İnsan yaşamında, bilimde, düşünde ve felsefede böylesine fırtınalar estirmiş bir oluşumun abartılmasını normal karşılamak gerekiyor. Normal karşılanması gereken abartma da iki yönde ortaya çıkıyor. Zaman içinde birisi ileriye dönük. Diğeri geriye dönük. İleriye dönük olan bu fırtınanın düzenleyici ya da yıkıcı gücü ile ilgili. Bunun üzerinde kısa da olsa, duruldu. Geriye dönük olan ise önceki dönemlerin birikiminin küçümsenmesi olarak kendisini gösterdi. Başka bir deyişle şöyle ortaya çıktı: Her devrim gibi endüstri devrimi de kendi geçmişinden, olduğundan çok fazla kopuk gösterildi.

Engels, endüstri devrimi öncesi «endüstri işçisi» üzerinde duruyor. Bunları tanımlıyor. Bunların insana yakışmayan bir yoşam sürdürdüklerini yazıyor. Endüstri devrimi öncesi endüstri işçisi için «gerçekte insan değillerdi» diyor. Şöyle yazıyor: «Kısacası o günlerin İngiliz endüstri işçisi, bugün Almanya'da şurada ya da burada rastlanan türde, kendi kabuğuna çekilmiş bir biçimde hiç bir zihin işlemi göstermeden ve yaşamında büyük dalgalanmalar olmadan yaşadı ve düşündü. Çok az okuyabiliyorlardı ve çok daha az yazıyorlardı; düzenli olarak kiliseye gidiyorlar, politika konuşmuyorlar, gizli işlere kalkışmıyorlar, düşünmüyorlar, fiziksel egzersizlerden haz alıyorlar; İncil'i, dedelerinden gelme bir saygı ile dinliyorlar, 'üst' sınıflara karşı, sorgusuz bir tevazu ile aşırı ölçüde iyi davranıyorlardı. Ancak entellektüel acıdan ölü idiler; küçük, özel çıkarları için ve tezgâhları ile bahçeleri için yaşıyorlardı, ufuklarının üstündeki bütün insanlığı sürükleyen güçlü

hareketten hiç haberleri yoktu. Sessiz bitkisel yaşamlarında rahat idiler ve eğer endüstri devrimi olmasa, bu ılık romantik fakat insana yakışmayan varoluştan kurtulmaları mümkün olmayacaktı»' Endüstri devriminin yol açtığı kopukluk böyle dile getiriliyor.

Ancak endüstri devrimi öncesinde endüstri işçisi «tezgâhları ve bahçeleri için yaşıyor.» Burada kastedilen tezgâh, dokuma tezgâhı ve özellikle yünlü dokuma tezgâhı. Bahçe ise bilinen bahçe. Endüstri devriminden önce bu ikisi ve yüzyıllar boyunca bir arada oluyorlar. Bir arada olmaları, emekçi-artizanlar için ılık romantik bir yaşam sağlıyor. Bu biliniyor ve üzerinde bugün de çok duruluyor. Az bilinen ve üzerinde çok daha az durulan ise şu oluyor: İngiliz endüstri devriminden önce yünlü dokuma tezgâhı ile bahçenin yan yana durması ve çağdaş iktisatçıların deyimi ile manüfaktürün kırlarda yeşermesi, İngiliz yünlü dokuma sanayiinin uluslararası piyasada lider ülke olan Hollanda'yı tasfiye etmesine yol açıyor.

İlerde bunun üzerinde durulacak. Şimdi, geçerken, ilerde üzerinde durulacak olan hakkında kısa bilgi gerekli oluyor. Endüstri devriminden hemen önce Batı Avrupa'nın ve tüm dünyanın en sanayileşmiş ülkesi İngiltere değil, Hollanda. İngiltere, bugünün az gelişmiş kapitalist ülkelerinin Birleşik Amerika'yı model olması gibi, Hollanda'yı örnek alıyor. İngiltere'nin en açık biçimde formüle edilmiş hedefi Hollanda'ya benzemek. Ancak benzemek rekabeti gerektiriyor. Rekabet ise yünlü dokuma üzerinde. Yünlü dokuma, tüm orta çağ boyunca ve modern çağın ilk yüzyıllarında, daha sonraki yıllarda kömürün, arkasından demir ve çeliğin ve şimdilerde de petrolün oynadığı işleve sahip. Bir mal veya meta, tüm zenginliklerin ve iktidarın simgesi ve taşıyıcısı olabiliyor. Bu tek mal, endüstri devrimi öncesinde, yünlü dokuma sanayii ürünü oluyor.

Üzerinde durulacak olan bundan ibaret değil. En önemlilerinden birisi şu: İngiltere, kendisinden önce gelen ve daha sanayileşmiş olan Hollanda'yı, yünlü dokuma sanayii işçileri tezgâhları ve bahçelerine aynı zamanda düş-

kün oldukları için geride bırakıyor. Daha açıkçası, İngiliz dokuma sanayii tarımla iç içe olduğu için Akdeniz'de ve Levant'te, Hollanda ile İngiltere arasındaki yünlü dokuma sanayii rekabetini İngiltere kazanıyor. Bu pazarları eline geçirebiliyor. Çünkü Hollanda sanayii kentlerde yoğunlaşmış durumda. İngiliz yünlü dokuma sanayii tarımla iç içe olduğu için daha düşük ücretlerle çalışabiliyor. Tüccar-kumaşçı daha düşük ücretlere denk gelen bir fiyatla yünlü dokumayı topluyor ve bugün dünü ve yarın bugünü olduğu gibi yaşayan emekçi-artizan da buna razı oluyor. Daha sonra yünlü dokuma sanayii kentlerde yoğunlaşırken ve uluslararası rekabet arttığı ölçüde ücretleri düşürmek gerekiyor.

Bu söylenenlerin doğruluğunun gösterilmesi halinde, kabul gören iktisat düşüncesinde bazı ve önemli değişiklikler yapmak gerekecek. Bunlardan birisi İngiliz işçi sınıfının Büyük Britanya «emperyalizmi» ile sağlanan zenginliklerden pay aldığı düşüncesi, en azından, İngiliz endüstri devriminin doğuş ve gelişme aşamaları için, kesinlikle doğru değil. Bu aşamalar için tam tersi doğru (*). Ancak bunun ortaya çıkması için yünlü dokuma sanayiinin ayrıntı ile incelenmesi gerekiyor.

Yünlü dokuma sanayiinin ayrıntı ile incelenmesi, yalnız bunun için gerekli ve yararlı değil. Başka nedenlerle

---

(*) Uluslararası rekabete açılmanın ücretleri aşağı doğru iten baskısını, Türkiye için ve istatistiklerle gösterebildim. Türkiye'de tekstil ve gıda gibi dış ticarete açık kesimlerle tekerlek İmâlâtı veya binek taşıtı gibi iç pazara yönelik kesimlerin ücret düzeyleri, bu sektörlerin işverenlerinin tuttukları büyük partiler ve bu kesimlerde örgütlü işçi sendikalarının konfederasyonları bile birbirinden farklı.

Y. Küçük, Planlama Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1978, s. 435-437.

Engels, aynı çalışmasında, «sonradan gelen rekabetin ezici gücü» ile ücretlerin düştüğünden söz ediyor. İngiliz yünlü dokuma sanayiinin dış pazarlara daha sonra çıktığını söylüyor. İngiliz yünlü dokuma sanayiinde ücretlerin düştüğü görüşü doğru. Fakat yünlü dokuma sanayiinin dış rekabete daha sonra açıldığı düşüncesi doğru değil. Yünlü dokuma sanayii hep enternasyonal bir sanayi oldu.

de gerekli ve yararlı olabiliyor. Bir kez, yünlü dokuma sanayii, İngiliz endüstri devrimini kendinden önceki zamana bağlayan en önemli damar niteliğini taşıyor. İngiliz endüstri devrimi ile özdeş tutulan İngiliz pamuklu dokuma sanayii tüm başlangıcını yünlü dokuma sanayiinden alıyor. İğ, dokuma tezgâhları, dokuma sanayiinin en kârlı ve bu anlamda verimli süreci olan finişing ve boyama tümüyle yünlü dokuma sanayiinden devralınıyor. Endüstri devrimi iğirme ve dokuma teknolojisinde çığır açan icatlarla başladığı zaman hâlâ İngiliz dokuma sanayii, yünlü damgasını taşıyor. Dahası var: Endüstri devrimi uzunca yıllar orta çağdan ve yünlü sanayii yoluyla miras aldığı boya teknolojisini olduğu gibi kullanıyor. Dahası da var: İngiliz pamuklu dokuma sanayii, bin yıllık bir uluslararası ticaret deneyimi ve birikimi üzerine oturuyor. Genel olarak sanıldığının aksine İngiliz pamuklu dokuma sanayii, doğarken bir uluslararası sanayii olarak doğuyor. Uluslararası nitelikte bir sanayii olan yünlü dokuma sanayiinin devamı olduğu için.

Sir John, gerçekten haklı. İngiliz yünlü dokuma sanayii her incelenmesinde «daima taze bir şey öğrenilen meşhur bir öyküdür»[5]. Gerçekten de öyle. İngiliz yünlü sanayiini incelemek, tüm yünlü sanayiini incelemeyi gerektiriyor. Bu da, bir anlamda, orta çağın ve modern zamanların ilk yüz yıllarının ekonomisini ele almayı gerektiriyor. Böyle kapsamlı bir incelemede «taze bir şey öğrenmek» doğal olabiliyor. Bir koşulla: Yeni sorular ve yeni sorunlarla yaklaşılması koşuluyla.

Yeni soru olmadan yeni bilgi olmaz. Cambridge Economic History of Europe'un, «Yünlü Sanayi» için ayrılmış ayrıntılı incelemesinin başında şunlar yazıyor: «Daha Roma yıllarında, uzak pazarlara üretim yapan bir ihracat sanayii olarak elbise yapımı bu bölgelerde sağlam bir biçimde kurulmuştu»[6]. Kastedilen bölgeler, İtalya, Flandre ve İngiltere'yi kapsıyor. Orta çağların başında ve Roma İmparatorluğu zamanında yünlü dokuma sanayiinin bir «ihracat sanayii» olduğu vurgulanıyor. Vurgulanması gerekiyor.

Yeni soru ve sorun, yeni bakış açısını gerektiriyor. Bakışın dikildiği ve yoğunlaştığı bölge değişiyor. İktisatın ilk kitabı sayılan Adam Smith'in Ulusların Zenginliği'nin, çok gelişmiş fakat az bakılmış bölümlerinin birisinin başlığı şöyle oluyor: «Roma İmparatorluğu'nun Yıkılmasından Sonra Kent ve Kasabaların Yükselişi ve İlerlemesi Üzerine». Burada şunlar yazılı: «Hiçbir büyük ülke, burada kaydedilmeli, bir tür manüfaktür yapmadan yaşayamaz ve yaşamadı; ve bu yüzden bir ülkenin manüfaktürünün olmadığı söylendiği zaman, bundan, daima kaliteli ve daha geliştirilmiş veyo uzak ülkelere satışa uygun manüfaktür anlaşılmalıdır. Her büyük ülkede, nüfusun çok büyük bir bölümünün kullandığı giyim eşyası ve ev döşemesi, kendi sanayiinin ürünüdür»[*]. Adam Smith, manüfaktür türü üretimi, uluslararası ticaret ile sınırlı tutuyor (*). Bundan sonra bu tür üretimin bir ülkeye nasıl girdiği sorunu üzerinde duruyor.

Adam Smith, «uzak ülkelere satışa uygun» manüfaktürün bir ülkeye iki yoldan biriyle girdiğine işaret ediyor. Bir yol, yerli kaba manüfaktürün iyileştirilmesi oluyor. «Avrupa'nın modern tarihinde», Adam Smith diyor, bu yoldan manüfaktürü geliştirme «hep dış ticaretten doğan manüfaktürden sonra gelmiştir»[*]. Bu yüzden asıl yol, Adam Smith'in diğer yolu, yabancı manifaktürün taklidi oluyor. Bu yolla bir ülkede uzak ülkelere satışa uygun manüfak-

---

(*) Adam Smith için manüfaktür, bir üretim yöntemi. Her çağda görülebiliyor. Bu, iktisatta «manüfaktür dönemi» denilen kavramdan ayrı. Bu kavramı iktisata Marx sokuyor. İlk kez formülasyonu şöyle oluyor :

«İş bölümüne dayalı iş birliği tipik biçimine manüfaktürde kavuşuyor ve has anlamda manüfaktür dönemi boyunca ve kapitalist üretim sürecinin baskın karakteristik biçimi oluyor. Bu dönem, kabaca söylendiğinde, 16 ncı yüzyıl ortasından 18 inci yüzyılın son üçte birine kadar uzanıyor.»

K. Marx, Capital, Vol. I, s. 336.

Marx, büyük bir bilimsel titizlikle, manüfaktür döneminin zaman içi belirlenmesini «kabaca» yaptığını ifade ediyor. Has anlamda manüfaktür döneminin daha kısa ve büyük ölçüde endüstri devriminin başlangıç dönemi ile iç içe olması mümkün.

türün doğması, «bazı tüccar ve müteahhitlerin stoklarının, eğer deyim uygunsa, vahşi bir eylemi» ile gerçekleşiyor. Burada Adam Smith'in, Makyavelli'nin kahramanlarından birisi olarak nitelediği Castrucic Castracani'nin Lucca'dan ipekli dokumacılıkla geçinen 900 aileyi kovması ve bunların başka ülkelerde aynı sanayileri kurmasını örnek olarak gösteriyor.

Başka örnekleri de var, şöyle: «Aynısının, eski zamanlarda Flandre'de gelişen ve Elisabeth'in hükumranlık döneminde İngiltere'de başlatılan kaliteli dokumacılıkta da yaşandığı anlaşılıyor ve şimdi Lyons ve Syital-feld ipekli manüfaktürü de böyle görünüyor. Böyle başlatılan manüfaktürler, genellikle, yabancı malzeme kullanıyorlar ve yabancı manüfaktürü taklit ediyorlar.»

Adam Smith, daha başka bilgiler veriyor. Şunları da yazıyor: «Flandre'nin manüfaktürü, esas olarak, İspanyol ve İngiliz yünü ile gerçekleştirildi. İspanyol yünü, ilk İngiliz yünlü manufaktürü için değil fakat uzak ülkelere satışa uygun ilk manüfaktür için malzeme oldu.» Manüfaktürün bu yoldan bir ülkeye girişi ile ilgili çözümlemelerini şöyle bitiriyor: «Birkaç kişinin tasarı ve projesi sonucu başlatılan bu tür manüfaktürün yeri, bunların çıkarları, yargı veya kaprislerinin belirlemesine göre, bazan bir denizcilik ve bazan da içerde bir karo kenti oldu»*. Böylece de Adam Smith, yünlü dokuma sanayiinin ve bu anlamda orta çağ sanayiinin sık sık yer değiştiren özelliğine ilk dikkati çeken iktisatçı oldu.

Daha sonraki araştırmalar bu söylenenleri doğruladı ve zenginleştirdi. «Kumaş sanayiinin öyküsü, Orta Çağın son zamanlarındaki tüm ticaret ve sanayi tarihini özetlemektedir» diyen bir iktisat tarihçisi şunları yazıyor: «Eğer Avrupa bir bütün olarak ele alınırsa Orta Çağın sonları kumaş üretiminin hem yükseldiği ve hem de düştüğü bir zaman olarak görülecektir. Flandre'de ve muhtemelen Fransa'da gerilerken başka yerlerde gelişiyor. Ondördüncü yüzyılda Brabant'ın kumaş sanayii Flandre'den uzaklaştığı anlaşılan refahın bir bölümünü çekiyor. Ondördüncü yüzyılın ortasında İngiliz kumaş endüstrisi, kendisini

ondördüncü yüzyılın sonu ile onbeşinci yüzyılda zirveye çıkacak ani bir sıçrama yapıyor. Onbeşinci yüzyılda Hollanda'nın ve özellikle Leiden'in kumaş endüstrisi başlıyor. Aynı zamanda bazı küçük merkezlerde kumaş sanayiinin geliştiği bildiriliyor»[10]. Burda sözü edilen, İngiliz yünlü dokuma sanayiinin sıçramasının ne ölçüde gerçek olduğu ilerde ele alınacak. Ancak bu kadarı da üzerinde ciddiyetle düşünmek için yeterli ampirik bulguları sağlıyor.

Üzerinde ciddiyetle düşünülmesi gereken noktalar çok: Orta Çağda yünlü dokuma sanayii, üretiminde bağıl sermayenin rolünün ihmal edilebilecek kadar az olmasına rağmen, aynı anda ve çeşitli bölgelerde birden gelişemiyor. Birinde gelişirken diğerinde batıyor. Bu, ayrı bir açıklamayı gerektiriyor. Eğer üretiminde bağlı sermayenin rolü fazla olsaydı, mutlaka ölçek ve iç bağımsızlık sorunu ön plana çıkacaktı. Bu da gerekli açıklamayı sağlayacaktı. Ölçeğin büyümesiyle birlikte ekonomik olarak üretim yapabilmek için belli hacimde üretim zorunlu oluyor. Ancak Orta Çağın başlarında da, sonlarında da böyle bir durum söz konusu değil.

Bir açıklama gerekli. Bu açıklama, yünlü dokuma sanayiinin başından itibaren bir ihracat sanayii özelliği taşımasında yatabilir. Ancak bu açıklama sağlam ip uçları tışamakla birlikte bu haliyle açıklamaktan daha çok yeni sorunları akla getiriyor. Ortadaki sorun on yılla veya elli yılla ya da bir tek yüzyıl ile sınırlı değil. Yüzyıllar boyu sürüyor. Yünlü dokuma sanayii, tüm Orta Çağı kapsıyor ve «Grande Industrie» veya «Great Industry» ya da «Büyük Sanoyi» olarak isimlendiriliyor. Böyle uzun bir tarihi olan ve bu uzun tarihi içinde teknolojisine sıçrama sayılacak hiçbir yeniliğe sahip olmayan bir sanayiin uluslararası ekonomiye göre kendisini ayarlayamamış olması ayrı bir açıklamayı gerektiriyor. Aynı türden açıklama tersi için de söz konusudur. Uluslararası pazarın, uzun yüzyıllar içinde, böyle bir sanayie uyum gösterememesi de üzerinde durulması gerekli soruları ortaya döküyor. Çünkü yünlü dokuma sanayii tüm Orta Çağ boyunca zen-

ginlik, iktidar ve saadet taşıyan bir kelebek gibi bir bölgeden diğerine, bir ülkeden yanındakine uçuyor.

Sanki, Adam Smith'in deyimi ile, «uzak ülkelere satışa uygun» yünlü dokuma yapabilen sanayi ancak bir ülkede gelişebiliyor. Sanki çok çeşitli topraklara yayılmış uluslararası talep ancak bir tek ülkenin gelişmiş yünlü sanayiine imkân veriyor. Öyleyse neden? Yünlü dokuma sanayiinin incelenmesinden, en azından, yeni soruların çıktığını kabul etmek gerekiyor.

Endüstri devrimi öncesinde pek çok uygarlık ürünü gibi yünlü dokumanın beşiği de Doğu ve özellikle Orta Doğu oldu. Yünlü dokumanın tarihini yazan bir başka iktisat tarihçisi şunları kaydetti: «Roma'dan çok daha eski uygarlıkları ile Orta Doğu'nun birçok ülkesinde bu 'Büyük Sanayi' çoktan beri mevcuttu»[11]. Orta Doğu'da en zengin ülke olan Mısır'da dokuma sanayii gelişti. Ancak Mısır, zenginliğini, yünlü dokumadan daha çok keten, Hindistan pamuğundan yapılan dokuma ve Çin ipeğinden dokunan ipekli ile artırdı. Mısır, üstün dokumalarını, Hindistan'a, Çin'e, Afrika'da Somali'ye ve Roma'ya ihraç etti.

Mısır ithal malı ham maddeyi işleyip yeni bir meta imal ederek çok zaman ham maddeyi ithal ettiği ülkeye ihraç eden ilk uygarlık oldu. Çağdaş büyüme iktisatçısının, doğal kaynakların önemi ile aşırı yüklü bir halde, anlamakta güçlük çektiği bu tür sanayi modeli eski çağlarda sanıldığından daha yaygınlık gösterdi. Bir süre sonra İtalya, aynı modeli, yünlü dokumada izledi. İthal malı yünü işleyip ihraç etti. Daha sonra aynı modeli İngiltere tekrar uyguladı. Endüstri devrimi ile özdeş tutulan İngiliz pamuklu dokuma sanayiinin pamuk ithal edip pamuklu dokuma ihraç etmek demek olduğu pek unutuldu. Bu unutkanlık içinde ve ulaştırma araçlarının çok daha gelişmiş olduğu modern zamanlarda bazı ekonomilerin tamamen ithal malı ham maddeyi işleyerek sanayi malı olarak ihraç etmesi, çağdaş iktisatçının iktisat dışına itmek istediği bir olgu sayıldı (*).

(*) Orta Çağ'da yün ithal edilip yünlü dokuma ihraç

Yünlü dokuma sanayii Araplardan ve Adam Smith'in işaret ettiği türden, «dış ticaretten doğma» yoluyla ve başka ülkelerin manüfaktürünü «taklit» ile Roma'ya geçti. Roma İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarda Güney İtalya'da yünlü dokuma sanayii kuruldu. Güney İtalya, İskenderiye ile çok yakın bir ticaret ilişkisi içinde ve Mısır'ın elinde bulunan Roma pazarlarına daha uygun bir yerde bulunuyor.

Arap uygarlığının liderliğini sürdürdüğü süreçe, yünlü dokumada da Arap egemenliği devam ediyor. Güney İtalya kanalıyla yünlü dokuma sanayiinin Avrupa'ya geçmesine rağmen bu böyle oluyor. Ancak sekizinci ve ondokuzuncu yüzyılda, tarihler ve tarihçiler, yeni ve ünlü bir yünlü dokuma elbise sanayii kaydediyorlar. İktisat tarihçileri arasında, küçük boyutlu bir tartışma olarak süren, «Frizya Hırkaları» sorunu ortaya çıkıyor. Şarlman Frizya hırkası giyiyor. Milâttan sonra 796 yılında Kral Offa'ya bir mektup yazarak, kendisinin de giydiği Frizya hırkalarının kalitesinin bozulduğunu bildiriyor[12].

Şarlman'ın, hırkaların kalitesinin bozulmasından yakınmasına rağmen, bir hırkanın Şarlman tarafından da giyilmesi üstün kalitesine bir karine sayılıyor. Bu hırkalara «Frizya Hırkaları» adının verilmesi ise Frizya tüccarları tarafından satılmasından ileri geliyor. Ancak bu hırkaların o zaman da, şimdi de Frizyalılar tarafından dokunmadığı biliniyor. Fakat hangi topraklarda dokunduğu çağdaş iktisat tarihçileri arasında tartışma konusu oluyor.

Aslında Frizya Hırkaları sorunu, bu hırkaların hangi topraklarda dokunduğu sorunundan çok daha önemli açıklamalara sahip görünüyor. Bugünün hızlı ulaşım araçlarına alışmış, toprakların birbirine yakınlaşmasını yaşamış çağdaş insan için, iktisatçı ve bilim adamı için, şaşırtıcı gelebilir. Frizya Hırkaları sorununun gizlediği açıklık şudur: Orta Çağda tüccar, son derecede enternasyonel bir

---

eden İtalya, yakın zamanlarda demir cevheri ve kömür ithal ederek demir-çelik tesisi kurdu. İtalya, demir cevheri ve kömür ithal ederek demir-çelik sanayii kuran ilk ülke oldu. Orta Çağ'daki deneyimini unutturmuyor.

sınıftır. Modern çağlarda ortaya çıkan kapitalist ve işçi sınıfından çok daha önce ve bugün için inanılmaz ölçüde, tüccar bir «enternasyonalist hayvan» niteliği kazanmıştır. Frizya tüccarlarının, kendilerinin üretemediği hırkaları satmaları ve bunlara isimlerini verecek kadar ticareti ellerinde bulundurmaları, o zamanlar için, pek normal karşılanıyor. İlerde değinilecek: İngiltere'nin yün ticareti Orta Çağın sonlarına kadar ve uzun yüzyıllar tümüyle İtalyanların ve Hanse tacirlerinin elinde kalıyor ve gelişiyor (*).

Kapitalist, enternasyonalizmi kendisi keşfetmiyor. Miras olarak alıyor. Tüccardan alıyor. Bu yüzden Adam Smith çok doğru olarak, «bir tüccar, çok yerinde olarak söylediği gibi, zorunlu olarak bir ülkenin yurttaşı değildir» diye yazıyor[13]. Adam Smith, tüccarın enternasyonalist kişiliğini vurguluyor. Bu cümleden hemen sonra da şunları yazıyor: «Ticaretini hangi ülkeden yaptığı, onun için, hiç de önemli değildir; çok küçük bir terslenme, onun, sermayesini ve bu sermayenin desteklediği sanayi ile birlikte, bir ülkeden diğerine nakletmesine yetecektir.» Doğrusu Adam Smith'in bu paragrafı üzerinde ayrıntıyla durmakta yarar var.

Küçük bir terslenme ile tüccarın tüm sermayesi ve desteklediği sanayi ile bir ülkeden diğerine geçmesi, yünlü sanayiinin Orta Çağda uçarı bir kelebek gibi bir ülkeden diğerine atlamasına, Adam Smith'in getirdiği açıklama oluyor. Tabii kısmi bir açıklama oluyor. Daha çok işletme sermayesine dayanan ve bağlı sermayenin bağlılığından yoksun olan yünlü dokuma sanayii, «çok küçük bir terslenme» ile, bir ülkeden diğerine geçiyor. Çünkü enternasyonalist tüccar, tezgâhını bir başka ülkede kuruyor.

(*) Bu örnekler, Türkiye'de gelişmenin gecikmesini dış ticaretin yabancıların elinde bulunmasıyla açıklayan tezleri kuşku ile karşılamayı gerektiriyor. Kuşkusuz etkisi vardır. Ama soru, neden bu durumunun devamının önlenemediği sorusudur. Ayrıca, bir örneği verilecek, Türkiye'nin dış ticaretinin her dönemde ve iddia edildiği ölçüde, yabancıların elinde bulunduğu görüşlerini de kuşku ile karşılamak gerekli.

Böyle bir yaklaşım, endüstri devrimi öncesinde tüccara, yine bugünkü iktisat düşüncesinin kabul etmekte çok büyük güçlükle karşılaşacağı, bir öncü rolü veriyor. Tüccar, uygarlıkların taşıyıcısı ve yeni zenginliklerin yaratılmasının örgütleyicisi oluyor. Fakat korsan ile birlikte doğmuş olan enternasyonalist tüccara böyle bir rol vermek, ahlâki bir takım zorlukları içeriyor. Ancak korsan ile enternasyonalist tüccarın ikiz kardeş olarak dünyaya geldiklerinden hiç kuşku duymamak gerekiyor. Çünkü korsan bir denizde çaldığını bir başka limanda satmak zorunda kalıyor. Baharatı, ipeklileri, yünlü kumaşları, esir edilmiş slav kızlarını (*) başka bir limanda satmayacak olduktan sonra bunları taşıyan kadırgaları zaptetmenin ne anlamı olabilir? Enternasyonalist ölçüde çalmak satmayı; korsanlık ise ticareti doğuruyor.

Böylece ticaret korsanlığın ikiz kardeşi olarak dünyaya gelirken aynı zamanda dünyanın en riskli meslekelerinden birisi olarak doğuyor. Uygarlıkları taşımak ve yeni zenginlikleri örgütlemek kolay olmasa gerek. Bu riskli işi tüccarlar üstleniyor. Ve modern zamanlar ile neoklasik dönemde iktisatın en stratejik kavramı olan «risk» kavramı da buradan geliyor. Arapça «rızk» kavramından doğuyor. «Rızk», tanrının herkese ayırdığı nimet, anlamına geliyor. İstatistik anlamda, «dağılım» kavramını karşılıyor. Rızk'ını taştan çıkarmak için bilmediği ve dönüşü belli olmayan yollara düşen tüccar risk alıyor. Bu risk içinde ölüm de var. Bir korsan gemisine yakalanmak da var.

Herhalde rastlantı olamasa gerek. İngilizcede Merchant Stapler adına olan tüccarlar var. Orta Çağda ticaret yapıyorlar. Bunlar «staple» ticareti yapan tüccarlar oluyorlar. «Staple» için ise, ondokuzuncu yüzyılın tanınmış iktisatçılarından İnglis Palgrave'in Siyasal İktisat Söz-

---

(*) Esir kelimesi, *slave*, Mısır ve Suriye haremlerinin ihtiyaç duyduğu kızları Venedik taciirlerinin *slav* kızlarından tedarik etmesinden geliyor.

H. Pirenne: Economic and Social History of Medieval Europe, s. 17.

lüğü, şöyle başlıyor: «Staple tüccarları kompanisi İngiltere'nin staple (steypıl okunur, y.k.) mallarının ihracatında bir tekele sahipti ve bazı staple kentleri, onların ticaret merkezi olarak gösteriliyordu. Staple ihracatı, yün, post, deri, kalay, kurşun idi ve bunlar içinde İngiltere'nin 'hükümran hazinesi' olan ve tüm dünyayı işittiği söylenen yün başta geliyordu. Birinci Edward'ın hükümranlığından önce İngiltere'nin dış ticareti yabancıların elinde idi ve bunlar içinde de Hanse Tüccarları en önemli yeri tutuyordu»[14]. Sözlükteki «Staple» ilgili madde sayfalarca devam ediyor. «Staple» temel ihracat kalemi anlamına geliyor. Ancak aynı zamanda «yün» anlamına geliyor. Uzun yıllar İngiltere için «Staple» ile «Wool», yün, kelimeleri aynı anlama geliyor. Arapça «rızk» ile İngilizce «risk» kelimelerinin aynı anlama gelmelerini andırıyor.

Ancak rastlantı olmayan bunlar değil, Orta Çağın sonlarına doğru Merchant Staplers Kompani'nin işi sağlama alınmış görünüyor. Öyle pek riskli bir iş olmaktan çıkmış durumda. Dover'ın karşısında, bugünkü Belçika'da Calais, Merchant Staplers Kompani için «Staple Town» seçilmiş durumda. Bu kentte, Kompani'nin tüccarları bir İngiliz garnizonunun koruyuculuğunda yünlerini getirip sergiliyor ve satıyorlar. Ve böylece yün ihracatı riskli bir iş olmaktan çıkıyor.

Steypıl Tüccarları Kompani yün ihraç ediyor. Zamanla yün ihraç etmek risksiz ve «rutin» bir iş halini alıyor. Fakat zamanla Orta Çağın sonlarına doğru yünden başka yünlü dokuma ihracatı da söz konusu oluyor. Bunu, steypıl ihraç etmeye alışmış tüccarlar üstelemiyorlar. Yeni tüccarlar çıkıyor. Bunlar da bir örgüt kuruyorlar. Rastlantı olmayan bu örgütün adı: Merchant Adventurers[15]. Bunu Türkçeye «Maceracı Tüccarlar» veya daha az Türkçe olmakla birlikte daha uygun bir biçimde «Avantürye Tüccarlar» olarak çevirmek mümkün. Yünlü dokuma ihraç etmek, İngiltere'nin yünlü dokuma piyasasına girmesi tam bir macera sayılıyor.

Ancak yünlü dokuma ticaretine giren İngiliz tüccarları Maceracı Tüccarlar Kompani'sinde örgütlenmekle bir-

likte eğitimi ihmal etmiyorlar. Maceracı Tüccarlar, Orta Çağın sonlarında ve modern çağın başlarında toplumun en okumuş ve kültürlü kimseleri arasından çıkıyor. Eğitim, son derece disiplinli ve kuralları belli, bir çıraklık dönemi ile elde ediliyor. İngiliz toplumunun itibarlı aileleri, çocuklarına iyi bir meslek kazandırmak için onları, Kompani üyesi «bir hür biraderin hizmetinde» çırak yapıyor[16]. Çırak olmak için onaltı yaşından küçük olmamak gerekiyor. Çıraklık «en az» sekiz yıl sürüyor. Bu sekiz yıl içinde ciddi çalışmak ve özellikle evlenmemek gerekiyor. Evlenmek çıraklıktan ve sonra da «birader» olmaktan vazgeçme anlamına geliyor.

Tüccarın toplumun en kültürlü kimseleri arasında yer alması sadece Batı'da değil ve özellikle Doğu'da görülüyor, Araplar arasında ve daha sonra Osmanlı'da görülüyor. Osmanlı'nın en parlak bilim adamı ya da devlet adamlarının önemli bir bölümünün aslında tüccar olduğu yeni yayınlanan bazı kaynaklarda, inandırıcı bir biçimde, yazılıyor. Bunlardan birisi, Fatih'in Rumeli Defterdarlığına kadar yükselen Muhittin Çelebi için «Muhittin Çelebi'nin uzak diyarlardan getirdiği nadir ve aynı zamanda kıymetli eşyadan bir kısmının saray için satın alınması Fatih tarafından tanınmasına sebep oldu» diye yazıyor[17]. Muhittin Çelebi hakkında şu bilgileri veriyor: «Hoca Şemsi binti Şuayib'in oğludur. Zamanında pek yüksek, cihana şan ve şöhret salan medreselerinde iyi bir tahsil ile mezuniyet rüsmu aldıktan sonra babasının mesleğini ihtiyarla haddi zatında çok makbul ve peygamberin bile takdirine mazhar olmuş, ziyadesiyle muteber bir meslek iken her nasılsa sonradan reayaya lâyık addolunarak Türkler ve müslümanlarca itibar olunmayan bir işe, ticarete sülük etti ve bu sayede babasından intikal eden mühimce serveti artırarak ticaret aleminde parmakla gösterilecek kadar büyük bir şan ve şöhret kazandı. Alış verişi yalnız İstanbul'a münhasır değildi. Dünyanın dört tarafını dolaşır, cihanın 'tuhaf ve tefarikını' muhtelif pazarlara arz ile bu sayede mühim menfaatler teminine muvaffak olurdu. Medresede tahsil sırasında öğrendiği ve sonradan geniş-

lettiği oropca ve acemce sayesinde gezdiği iklimlerdeki alıcı ve satıcılarla doğrudan doğruya temas eyliyor ve temas onun pek işine yarıyordu.»

«Enternasyonalist tüccar» ve Fatih'in defterdarı Muhittin Çelebi'nin bilgin bir kimse olduğu anlaşılıyor. Tezkere-i Sehi'de Sehi Bey, «ziyade muhasip idi; hisap ve akit babında binazir, alelfevr parmak hisabın birbir edip cevap vermekte nihayet derecede kadir ve cevahir bilmekte adimülmisil, sahibi marifet, cevherii mahir kimse idi» diye yazıyor. Tezkere-i Latifi'de Latifi Efendi ise «lisanı arabi ve zebanı Tursi sahih ve fasih tekellün edir idi; elsinei selâsenin her berende şiir der idi» diye tanımlıyor. Ortaya, şiir yazan, o zamanın İngilizce ve Fransızcası olan Arapça ve Farsçayı «sahih ve fasih» konuşan, hesapda eşsiz, muhazebede rakipsiz bir tüccar tipi çıkıyor.

Kültürlü, bilgili, çeşitli iklimleri gezen, enternasyonalist, fakat hepsinden öte, tüm ekonomik değerleri biriktirip taşıyan kimse: Uluslararası ticaretle meşgul tüccar. Tüccar, ticaret sermayesini biriktirerek endüstri devrimini hazırladı. Ancak büyük bir zenginlik taşıyıcısı ve itibar kaynağı olarak da, endüstri devriminin doğuşunu güçleştirdi. Adı zenginlikle özdeşleşmiş olan Rothschild, endüstri devrimi doğduktan sonra bile şunları söylerken bir «ideolojiyi» sürdürüyordu: «Para kaybetmenin üç yolu vardır. Kadın, kumar ve mühendislik. İlk iki yolla para kaybetmek, en azından, hoştur: üçüncü yol ise en kesindir»[18]. Burada «mühendislik» sanayi anlamına geliyor. Riskli bir iş olan ticaret, sağlam bir meslek haline gelince, risk taşıma açısından yerini yeni doğmakta olan sanayie bırakıyor. Ticaret ve tarımın itibarlı yatırım alanı olarak varlıklarını sürdürmeleri endüstri devriminde sanayi yatırımlarının hızını azaltıyor (*).

(*) Bu olgu karşısında, Kapital'de ve özellikle ikinci ciltte Marx'ın sanayinin kaynak yaratma gücünü özenle vurgulaması daha büyük bir haklılık kazanıyor. Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları, İstanbul, 1975, aynı vurgulamayı, yirminci yüzyıl başında dünya teknolojik yapısında ve Sovyet sanayileşme sürecinde yapmaya çalıştı. Yeni çalışmalarda, en-

Fakat böyle bir durumun ortaya çıkması daha sonraki yüzyıllara rastlıyor. Orta çağ ve özellikle sonraları, «tüccarın dönemi» oluyor. Tüccar, bir toprağa, bir iklime ve bir ülkeye bağlı olmayan, sattığı mal ile kendisi arasında bir ilişki kurulmayan bir sınıfın bireylerini meydana getiriyor. Frizya Hırkaları, bunun en göz alıcı örneğini sağlıyor. Frizya Hırkalarının Frizyalılara ve Frizya tüccarlarına ait olmadığında hiç şüphe bulunmuyor. İngiliz iktisat tarihçileri Frizya Hırkalarına sahip çıkıyor. Aşağı topraklar üzerinde kurulu Belçika'nın çağdaş iktisat tarihçisi Henri Pirenne ise, Frizya Hırkalarını aşağı topraklar uygarlığına ayırıyor. Şunları yazıyor: «Frizyalı gemiciler, Aşağı Ülkelerin nehirleri boyunca Flandre'de dokunan kumaşları taşıdılar ve bunlar, pallia fresonica adı altında ve enfes renkleriyle o kadar popülerdi ki, Şarlman Halife Harun Reşid'e gönderecek daha güzel bir hediye bulamadı»[19]. Sekizinci yüzyıldan sonra ve Arap uygarlığının parlak dönemlerinin de sonunun yaklaşmasıyla birlikte en güzel yünlü dokumaların dokunması Batı'ya sıçrıyor. İngiliz iktisat tarihçisi, yünlü dokuma tarihçisi demek daha doğru olacak, Eleanora Carus-Wilson ise Frizya Hırkalarını İngiltere'ye götürüyor. Önce Henri Pirenne'nin otoritesi karşısında geriliyor: «Pirenne, muhtemelen, Frizya Hırkalarını, Aşağı Topraklarda veya yakın çevresinde bir ihraç sanayiinin varlığının kanıtı olarak görmede haklıdır.» Fakat daha sonra, enfes olduğu tartışılmayan bu hırkaların İngiltere'de dokunduğunda ısrar ediyor. Şöyle: «Pirenne'nin görüşünün kabul edilmesi İngiltere'de bir ihraç sanayii olduğu görüşünü reddetmeyi gerektirmez. Ayrıca reddetmek de mümkün değildir. Çünkü sekizinci yüzyılın ilk yarısında İngiliz Hırkaları önemli miktarda Avrupa Kıtasına gönderiliyordu. Ve yüz yılın ikinci yarısında da

---

düstri devrimine bu açıdan bakılıyor. İngiliz endüstri devriminin, büyük ölçüde kendi kaynağına dayandığı vurgulanıyor. *F. Crouzet, Capital Formation in Great Britain duduring the Industrial Revolution, F. Crouzet, ed., Capital Revolution in the Industrial Revolution, London, 1972, içinde.*

Şarlman İmparatorluğu ile İngiltere'nin en güçlü iktidarı olan Mercia arasında yazışmaların konusu oldu»[30]. Frizya Hırkaları tartışmasından iki net ve kesin sonuç çıkıyor: Birisi artık yünlü dokumanın, bugünün Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'sı ile Fransa'nın Güney Bölgelerini içine alan Aşağı Topraklara yerleştirdiği oluyor. İkincisi, ister Frizya Hırkaları olsun ve isterse başka dokumalar, sekizinci yüzyılda, Roma İmparatorluğu'na en geç katılmış ve Avrupa'nın en geri ekonomilerinden birisi olan İngiltere'nin bir ihraç sanayii olarak yünlü dokuma sanayiine sahip olduğu anlaşılıyor.

Londra Üniversitesi İktisat Tarihi Profesörü Eleanora Carus-Wilson, belki de tüm araştırmalarını bu konuya ayırdığı için, incelemelerinin çoğunda bir İngiliz yünlü dokuma sanayii şovenizmi sergiliyor. İngiltere'nin yünlü dokumada öncülüğünü fazla ciddiye alıyor ve abartıyor. İlerde bunlara değinilliyor. Profesör Carus-Wilson, on üçüncü yüzyılda İngiltere'de ve yünlü dokumada bir «endüstri devrimi» olduğunu savunuyor[31]. Bundan sonra, en geç on dördüncü yüzyılda İngiltere'nin yünlü dokumada tekrar öncülüğü aldığını ileri sürüyor. İleri sürdüklerinin gerçekle ilgili olmadığı, ilerde, gösterilecek. Ancak gerçekle ilgili olmasa bile çok yararlı olduğu da ortaya çıkacak. Çünkü bu görüşlerin doğruluğunun araştırılması yünlü dokuma iktisadını daha ilginç yapıyor. Taze bilgiler çıkarılabiliyor.

Ancak sekizinci yüzyılda İngiltere'de bir ihraç sanayii olduğunda kuşku yok. Aşağı ülkeler ve muhtemelen Flandre de öyle. Flandre, on üçüncü yüzyılda, çok parlak bir yünlü dokuma sanayii merkezi olarak yeniden çıkıyor. Fakat aradaki dönem boş görünüyor. Tarihçiler, aradaki dönemde, Britanya Adaları da dahil Batı Avrupa'da canlı ve parlak bir yünlü dokuma sanayii kaydetmiyor.

Bu boşluğun açıklanması gerekiyor. Bunu açıklamak ise çok zor görülüyor. En azından şu aşamada mevcut ve kullanılabilen araştırmalarla açıklamak çok zor görülüyor. Yapılabilecek olan sadece bazı ya da bir iddi-

asız oncak cesur hipotez ileriye sürmek olabilir. Bu da şöyle olabilir: Yedinci yüzyılla birlikte Akdeniz'in tam bir Arap denizi haline gelmesi ve tüccar Arapların siyasal güçten de destek olarak Avrupa'da yaratılan artık ürünün çok büyük bölümünü kendilerine ayırması söz konusu edilebilir. Böyle bir durum, bugünün iktisat terminolojisiyle, bir lüks mal olan yünlü dokuma sanayiini iki nedenle çökertebilir. Biri, artık değeri Arap topraklarına aktardığı için, Batı Avrupa'daki satın alma gücünü azaltır. Bir sanayi, ne kadar enternasyonel olursa olsun, uluslararası ticaretin dalgalanmalarından bağımsız bir asgari iç pazara sahip olmadıkça varlığını sürdüremez. İkincisi, tekrar olmakla birlikte, yünlü dokuma sanayii bir işletme sermayesine ya da dönüşen sermayeye dayanıyor. Bunu ise uluslararası ticaret ile uğraşan tüccar sağlıyor. Akdeniz'in bir Arap denizi haline gelmesi yünlü dokuma sanayiinin ihtiyaç duyduğu işletme sermayesini de daraltıyor (*).

Bu iddiasız fakat cesur hipotezi destekleyecek yönde iki tür bilgi sunulabilir. Bunlardan birisi, Akdeniz'in ve dolayısıyla Akdeniz ticaretinin tümden Arapların kontroluna geçmesiyle, Avrupa'ya, sadece kendi iç ticareti ve Kuzey Avrupa ticareti kalıyor. Fakat Kuzey Avrupa ticareti, Akdeniz demek olan Güney Avrupa ticaretinin zenginliğinden çok uzak görünüyor. Güney Avrupa ticaretinin «tam tersine Kuzey Avrupa ticareti, hemen hemen tümüyle günlük ihtiyaçlara ayrılmıştır»[23]. Kuzey ticareti ile Kuzey Avrupa'nın daha kaba ve iri, günlük yaşam ihtiyaçlarını karşılayan, yükde ağır, pahada hafif diye tanımlanan mallarını kapsıyor. Böyle bir ticaretin ve bu ticaretin dayandığı pazarın, lüks mal olan yünlü dokuma sanayiini geliştirmesi imkânsız.

(*) Bundan bin yıl kadar önce Akdeniz'in ticaret limanlarını ellerine geçirerek Avrupa'yı bir fakirleşme rejimine tâbi tutan Araplar, yirminci yüzyılın son otuz yılında, bu kez dünyayı tek mallı bir ekonomiye dönüştürenlere karşı petrol silâhını kullanıyor. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ile bu kampı yeniden fakirleşme rejimine sokuyor.

İkinci tür bilgi, Haçlı Seferleri ile sağlanıyor. Haçlı Seferleri, Akdeniz'in bir Arap denizi olmasıyla tüm Akdeniz ve özellikle çok zengin Doğu Akdeniz ticaretinden yoksun kalan ve bu yüzden «boğulma» belirtileri gösteren Hıristiyan Avrupa'nın müslüman Araplara karşı gösterdiği tepki oluyor. Haçlı Seferleri, Doğu Akdeniz'de, bugünkü Suriye ve Antakya gibi yerlerde Hıristiyan Krallıklar kurarak sona eriyor. Bunlar Doğu Akdeniz ticaretinin, Hıristiyan Batı Avrupa için güvenliğini sağlayan ileri karakol işlevini görüyorlar. Bu toprakların tekrar Araplara kazandırılması Selçuklu ve Osmanlı müslüman Türklerine düşüyor.

Aşağı Ülkeler Zirvesi

Haçlı Seferleri, Batı Avrupa'ya Doğu ticaretini yeniden açıyor. Bundan sonra Batı Avrupa'da, Aşağı Ülkeler bölgesinde, Flandre'de yünlü dokuma yeniden parlıyor. Yünlü dokumacılığın zirvesi on üçüncü yüzyılda Flandre'de görülüyor. Ancak bu aşamada yünlü dokumacılığın yapısına değinmek gerekiyor. Yünlü dokumacılığın yünü iğirmek ve dokumaktan ibaret olmadığı ve bunun çok önemli sonuçları olduğu tartışmasına sıra geliyor.

Alman tarihçi Heyd, Yakın Doğu Ticaret Tarihi'nde şunları yazdı: «1275'te, yani bu antlaşmanın yazıldığı yıl içinde, Michel Paleolog, yanında değeri olan Manuele Zaccario adında bir Ceneviz'e Foça şehrini beylik olarak verdi. Buraya İtalyanlar Fogio, Foglio, Folyo hattâ Foio diyorlardı. Bu şehir İzmir Körfezi'nin kuzey sahilinde bir çok alum (şap) maden tabakalarının bulunduğu dağların eteğinde bulunuyor idi. Yunanlılar tarafından daha o zaman işletilmeğe başlanan bu maden, sahipleri için gerçek bir altın madeni idi. Şap ticareti ile Manuele Zaccario büyük bir servet yaptı»[2]. Burada adı geçen Michel Paleolog, zamanın Bizans İmparatoru oluyor.

Bizans ve Küçük Asya için şap ticaretinin önemi ortaya çıkıyor. Şunlar ise bu önemin boyutlarını gösteriyor: «Foça'nın şap madenine, Karadeniz sahillerinde çıkan bir

tür alum rekabet ediyordu. Pegolitti'ye göre birinci nevi şap, Cesarente'den geliyordu. Manuele Zaccario vatandaşı olan Cenevizlerin Karadeniz'den şap ihraç etmelerini, imparator yanındaki girişimleriyle, yasaklamayı başardı. Bununla beraber kendisi bu yasaklamanın dışında kalmıştı. İmparatorun sevgisini kaybetmek düşüncesiyle Galata'daki Cenevizler bu yasaklamaya karşı isyan etmediler. Fakat Cenova'dan gönderilen büyük bir gemi İstanbul'da sarayın önünden geçerken alışılmış selâm törenini yerine getirmeden Karadeniz'e girdi ve orada önemli ölçüde şap yüklü bir Yunan gemisini zaptetti. Michel Paleolog bu türden bir protestoyu hoşgörü ile karşılayacak adamlardan değildi. Bu korsan geminin arkasından bir filo gönderdi, en sonu onu yakalattı; subayları ağır işkencelerle öldürdüler.»

Foça Beyi Ceneviz Manuele Zaccario, on üçüncü yüzyılda bir altın madeni değerinde sayılan şap madenlerini işletip ihracat yaparak çok büyük servet topluyor. On üç ve on dördüncü yüzyılda İngiliz yünlü dokuma sanayiini inceleyen bir araştırmada ise şunlar yazıyor: «Şap, potasyum hidrattan sonra renk tutturucu olarak en çok kullanılan maden idi ve al rengini tutturmada kullanılabilen tek faktördü. Güney Avrupa'dan torbalar halinde ithal ediliyordu. En iyi kalitenin Karadeniz kıyılarından geldiği söyleniyordu. Aynı derecede iyi kaliteli şap Küçük Asya kıyılarından da geliyordu ve 1275 yılında bir Ceneviz, İmparator Mihael Palaologus'tan İzmir Körfezi'nde ve daha önce Yunanlıların şap madeni işlettikleri bir dağın işletme hakkını aldı. Burada Yeni Foça kentini kurdu, surlarla çevirdi, Karadeniz'den şap ithal etme tekelini sağladı ve büyük bir servet yaptı. Maden, 1459 yılına kadar Cenevizlerde kaldı. İngiliz tüccarlarının da on üçüncü yüzyılda Yeni Foça'ya gitmiş olmaları mümkündür ve herhalde on dördüncü yüzyılın başında da Cenevizler İngiltere'ye şap satıyorlardı»[21]. Büyük zenginlikler sağlayan şap, yünlü dokuma sanayiinin gerektirdiği boyanın vazgeçilmez bir girdisi durumunda.

Şap ticareti, yünlü dokuma sanayiinin, girdiler açı-

sından da enternasyonalist bir sanayi olduğunu gösteriyor. Ve Batı Avrupa'nın yünlü dokuma sanayii şap madeni aracılığıyla Anadolu'ya bağlanıyor. Gerçi dünyanın başka yerlerinde ve özellikle Kuzey Avrupa'da da şap yatakları bulunuyor. Ancak Anadolu'nun şapına benzemiyor. Şap, tekrar olacak, scarlet -al- rengini tutturmak için kullanılıyor. Daha sonra görüşülecek. Finişing ve boyama, yünlü dokumanın en önemli ve en çok kâr sağlayan işlemleri oluyor. Renk denilince de akla ilk önce al rengi geliyor.

Orta çağ ve modern çağların başlarında, yünlü dokuma sanayiinde şapın önemi konusunda hiç bir kuşku kalmaması gerekli. Çünkü bu önemin anlaşılması yünlü dokuma sanayiinin öneminin anlaşılmasına yardım edecek. Avrupa, Grande Industrie ya da Great Industry dediği ve bütün ekonomisine damgasını vuran yünlü sanayiinin bir inputu nedeniyle Türklerin elindeki Anadolu'ya çok insafsız bir biçimde bağımlı oluyor. Bu bağımlılık, bugünkü zamanların, petrole bağımlılığını hatırlatıyor. Avrupa, bu bağımlılıktan kurtulmak için, Anadolu'nun şapına benzer şap aramaya başlıyor. Ve 1462 yılında Papalık Devleti toprakları içinde Tolfa'da benzer kalitede şap madeni buluyor. Fontana Economic History of Europe bu buluş ile ilgili olarak şunları yazıyor: «1462 yılında Papalık Devleti'nde, Tolfa'da şapın bulunması, tekstil sanayiini çok ağır bir kölelikten kurtardığı için, Foça'daki madenleri elinde tutan 'Türklere karşı bizim en güzel zaferimiz' olarak nitelendi»[23]. Tolfa'da şap madeni bulmayı, Avrupa, İstanbul'un Türkler tarafından fethinden dokuz yıl sonra «Türklere karşı bizim en güzel zaferimiz» olarak değerlendirebiliyor.

Herhalde bu söz kadar ekonomik bağımsızlığın değerini anlatan başka bir söz bulmak mümkün değil. Üç açıdan çok aydınlatıcı. Birincisi, Avrupa, Doğu'dan çok daha önce ekonomik bağımlılığın acısını tatmış görünüyor. Bir deneyimi var. İkincisi, yünlü sanayii modern çağın başında da Avrupa'nın en önemli ve tek sanayii olmakta

devam ediyor. Yünlü sanayii, girdileriyle de bir uluslararası sanayi niteliğini gösteriyor.

Bütün bu özellikleri ile orta çağın yünlü dokuma sanayii, çok modern bir sanayii görünümü kazanıyor. Ancak Avrupa'nın yünlü dokuma sanayii, Papalık toprakları üzerinde Anadolu'dakine benzer kalitede şap madeni bulmakla birlikte yine de Anadolu'ya bağımlı kalmaktan kurtulamıyor. Scarlet, al, rengini tutturmak için Anadolu'nun şapı gerekiyor. Crimson, koyu kırmızı rengi için de kermes boyası gerekiyor. Kermes ya da İngilizcede telâffuz ediliş şekli ile kirmiz, Anadolu'da bir çeşit böceklerin dişilerinden elde edilen koyu kırmızı rengini veren boyanın adı oluyor. Webster's New World Dictionary, İngilizce crimson kelimesinin Anadolu'dan gelen kermes ya da kirmiz boyasından kaynaklandığını kaydediyor.

Koyu kırmızı boya, ya da kermes veya kirmiz, İngilizcesi ile crimson, yünlü dokuma sanayii için önemli mi? Endüstri devriminden önce İngiltere'nin çıraklık dönemi denilen 1603-1763 dönemini inceleyen saygın bir çalışma şunları yazıyor: «Ainsworth'lu girişimci bir imalâtçı olan John Wilson, Türkiye'ye genç bir adam gönderdi ve 'Türkiye Kırmızısı' ile ilgili sırrı öğrenebilmek için çok para harcadı. 1757 yılında Royal Society of Arts, aynı sorunun çözümüne mükâfat koydu. Fakat 1780 yıllarına kadar hiç bir ilerleme kaydedilemedi»[24]. Burada adı geçen Royal Society of Arts, işadamları ile araştırmacı ve bilim adamlarını bir araya getiren ve sanayiin teknolojik sorunlarını çözmeyi amaçlayan önemli bir kuruluş adıdır.

Grande Industrie, büyük ve geniş bir ilişki ağı bırakıyor. Batı Avrupa, Anadolu'nun ve benzer yapıdaki ekonomilerin imkânlarını, kendi sanayii için kullanmayı endüstri devriminden çok daha önce öğreniyor. Alman tarihçisi Heyd, on üçüncü yüzyıl ile on dördüncü yüzyıl İstanbul ve özellikle Beyoğlu piyasasından söz ederken, bu piyasayla ancak İskenderiye'nin ve kısa bir süre için de Magosa'nın rekabet ettiğini kaydediyor. İstanbul piyasasının şapı için «her cins şaptan böyle bir çeşit hiç bir piyasada bulunmazdı» diyor. Sonra şu değerli bilgileri ek-

liyor: «Batının dokuma sanayii, ilkel maddelerini buradan sağlardı: İran'ın ipeği, Anadolu'nun yün ve keçi kılı, İskenderiye ya da Bizans'ın keteni. Batı buraya kendi ürünlerini de gönderirdi: Flandre, Fransa, Toskana yünlüleri, Champagne bezleri, Lucques ile Cenova'nın altın ve gümüş tellerine, Erzincan ve Kıbrıs'ın bukranları (*) ile bir arada rastlanırdı»[27]. Bu değerli bilgi on üçüncü ve on dördüncü yüzyıl dokuma sanayii ile ilgili iki değerli açıklık sağlıyor. Birincisi, bazı İngiliz iktisat tarihçilerinin iddialarının aksine, on üç ve on dördüncü yüzyılda bir ihraç sanayii olarak İngiliz yünlü dokumalarından söz etmek zor. Akdeniz ve Anadolu, çok zengin ve üzerinde kavga verilen bir piyasa ve bu piyasada İngiliz yünlüleri yok. Flandre ve Fransa yünlü sanayiinin ürünleri var. İkincisi, Anadolu'nun yünü ve moheri ise daha orta çağda bile Batı Avrupa yünlü dokuma sanayiinde kullanılıyor. Demek ki Anadolu'nun hammadde ihraç edip aynı hammaddenin girdi olarak kullanıldığı «sanayi ürünü» ithal etmesinin tarihi eskilere gidiyor.

Ancak orta çağın son yüzyıllarında Anadolu için, hammadde ihraç edip, bu hammaddenin girdi olarak kullanıldığı mamul maddeyi ithal etmek bir kural değil. Anadolu, kendi hammaddesini kullanıp mamul madde imal edebiliyor. Ayrıca orta çağda ve endüstri devriminin öncesinde, sanayi faaliyeti, yeni zamanların alışkanlığı içinde, şaşılacak bir hareketlilik gösteriyor. Orta çağ denilince de akla, Büyük Endüstri ya da Yünlü Sanayi geliyor. Belçikalı tarihçi Pirenne yünlü dokuma sanayiinin bu hareketliliğini şöyle kaydediyor: «Tüccarların elverişli yerlerde yoğunlaşması hemen orada artizanların da toplanmasına yol açıyordu. Sanayi konsantrasyonu, yoğunlaş-

(*) Bukran, saraçlar tarafından kullanılan yün kırpıntısı anlamına geliyor. Aynı kaynak şu bilgileri de veriyor: «Bu piyasada Doğu ile Batı ürünleri büyük bir hareket gösterdiği içindir ki, Pegolotti, İstanbul ve Beyoğlu'nda kullanılan tartı, ölçü ve akçelerle bilgi edinilebildi. öbür bütün yerlerin tartı, ölçü ve akçelerinin tüccarlara özgü bir karşılaştırmalı cetvelini düzenlemeyi yararlı bulmuştur.»

ması, ticarî yoğunlaşma kadar eskidir. Bunu, Flandre'de özel bir açıklıkla, görebiliyoruz. Daha önce kırlarda yapılan kumaş dokumacılık, ürünlerine satış imkânı sağlayan yerlere göçtü. Burada dokuyucular, tüccarlar tarafından ithal edilmiş yün, kassarcı, fuller ve boyacı sabunu ve boya malzemesi buldu. Kır sanayiinin kent sanayiine dönüşmesiyle birlikte, maalesef ayrıntılarını bilmediğimiz bir endüstri devrimi gerçekleşti»[25]. Bu dönüşmenin on ikinci yüzyıl sonu ve on üçüncü başlarına rastlaması gerekiyor. Belçikalı tarihçi Pirenne, yünlü dokuma sanayiinin kırlardan kente gelişini ve kentlerin oluşmasına katkıda bulunmasını «gerçek endüstri devrimi» olarak niteliyor. İngiliz tarihçi ise kassar işleminde su değirmeninin kullanılmasını ve İngiliz yünlü dokuma sanayiinin kentlerden kırlara kaymasını «endüstri devrimi» olarak sayıyor (*). Buna gelinecek.

Flandre'de ve dolayısıyla kente yünlü dokumanın yeşermesi dokumacılığın kadın mesleği olmaktan çıkıp erkek mesleği olmaya başlamasının da işareti sayılıyor. Dolayısıyla ilmikler daha sağlam oluyor (**). Böylece Flandre, o zamanki dünyanın yünlü dokuma merkezi haline geliyor. Yünlü dokuma sanayii konusunda bir İngiliz şovenizmine sahip Profesör Eleanora Carus-Wilson da bunu kabul ediyor: «Bütün kayıtlar, kalite ve kantite bakı-

(*) Orta Çağ'da dokuma sanayiinin önemli süreçlerinden birisi, İngilizce, *fulling* işlemi oluyor. Bu işlemin yapıldığı yere ise *fullery* deniliyor. Bu işlem, dokumanın yıkanarak dövülmesi ya da çiğnenmesi demek oluyor. Böylece dokuma çekiliyor ve ilmikler sıklaşıyor.

Fullery'nin tam karşılığı Anadolu köylerinde hâlâ yapılan *kassar*'dır. Bir derede evin yeni veya eski dokumalarının yıkanıp tokaçlanması anlamına geliyor.

Dünya teknoloji tarihinde su değirmenlerinin tahıl öğütmeden sonra kullanıldığı ikinci işlem, kassarın insan eli veya ayağı yerine değirmene uygulanan tokaçlarla yapılması oluyor. Buna Latince *molendinum fullericum* deniliyor. Molendinum fullericum kurabilmek için su kenarlarına ve kırlara gitmek gerekiyor.

(**) Yirminci yüzyılda Türkiye'de hapishanede dokunan halılar tercih ediliyor. Erkekler tarafından dokunduğu için.

mından, Kuzey üretim bölgesinin üstünlüğünü ve bu bölge içinde de Flandre ve yakın komşularının zirvede olduğunu, İngiltere'nin de, daha az miktarda olmakla birlikte, benzer kalitede kumaş ürettiğini vurguluyor»[29]. Tabii İngiltere'yi sokmadan edemiyor. Ancak hemen sonra «fakat İngiltere, Flandre'den daha az sanayileşmiş idi ve Flandre'den önemli miktarda ithalât yapıyordu» diyor[30], İngiltere, Flandre için yün sağlıyor.

Burada, geçerken, bir parantez açmak gerekli. Bu araştırmanın amacı, birinci derecede yünlü dokuma sanayiini incelemek değil. Amaç, endüstri devrimi öncesinin bu en önemli sanayiini inceleyerek eşitsiz gelişme yasasının geçerliliğini irdelemek oluyor. Bunun da daha geniş bir çerçeveye oturtulması yararlı görülüyor. Bu geniş çerçeve içinde şimdiye kadar belli bir açıklıkla ortaya çıkması gerekenlerin bir bölümü şu oluyor: Endüstri devriminin doğumuna kadar sanayi ya da imalât, öyle bugün düşünüldüğü gibi, itibarlı uğraşlar olmaktan çok uzak. İtibar, tarımda ve ticarette; imalât ya da sanayide değil.

Bu açıdan bakıldığında şu satırları okumak çok öğretici olsa gerek: «On üç ve on dördüncü yüzyılda İngilizler, büyük yün ihracatlarından gurur duyuyorlardı. Çok değerli bir hammaddenin, nerede ise, tekeline sahiptiler. Onlar kendilerinden sanayi ve ticaret açısından çok ilerde olan Flandre'liler için, 'bizim dokuyucularımız' diyorlardı»[31]. İngiltere, sanayi açısından, o zaman kendisinin önünde olan ülkelere hiç öykünmedi. Öykünme çok daha sonra ve on altıncı ve on yedinci yüzyılda Hollanda'ya karşı ortaya çıktı. İngiltere, bütün merkantilist dönemde hiç bir zaman Batı Avrupa'nın en çok sanayileşmiş ülkesi durumuna gelemedi.

İngiltere'nin orta çağda yün ihracatı üzerine yapılmış bir monografda şu bilgiler yer alıyor: «On birinci yüzyılın sonları veya on ikinci yüzyılın başlarında bir zamandan on dördüncü yüzyılın başlarına kadar Flandre'li kumaşçıların doyurulması zor bir yün talebi olduğu görülüyor ve muhtemelen de bu dönemin büyük bir bölü-

münde Britanya adalarından yapılan ihracatın arttığı anlaşılıyor.» Aynı çalışma şunları da ekliyor: «On ikinci yüzyılın sonlarına doğru İngiliz yünü Aşağı Ülkeler ekonomisi için son derece stratejik bir duruma geldi ve İngiltere Kralı, ihracatı kesmekle tehdit ederek bu eyaletlerin bağlılığını sağlayabiliyordu»[32]. Yün ihracatı, İngiliz tarımının ve yün ihracatına konulan vergi de krallık hazinesinin en büyük gelir kaynağı oluyordu.

On ikinci ve on üçüncü yüz yılın geri kalmış ülkesi İngiltere, yirminci yüzyılın bazı Arap emirliklerini hatırlatıyor. Bir mal ile geçimini sağlıyor. İktisat tarihçisi, gelişmiş Flandre ile geri İngiltere arasındaki ekonomik ilişkilerin gebe olduğu çağdaş dersleri görebiliyor. İngiliz iktisat tarihi profesörü M.M. Postan, daha petrol bunalımı çıkmadan önce yayınladığı kitabında, şunlara işaret ediyor: «On iki ve on üçüncü yüzyıllarda Flandre'nin ekonomik yükselişi orta çağ ekonomi tarihinin harikulâde öykülerinden birisidir; gerçekten de bugünün az gelişmiş ülkeleri ile ilgili olarak tartışılan ekonomik kalkınma sorununun ilk kitabıdır»[33]. Postan işaret etmiyor, ancak işaret etmek gerekiyor. Yünlü dokumanın gelişme öyküsü, rüşeym halde, embriyonik biçimde, eşitsiz gelişme yasasını veriyor.

Flandre'de yünlü dokumanın gelişmesi Haçlı Seferleri sonrasında oluyor. Barış, bu bölgede nüfusun artmasına ve tarımın gelişmesine yol açıyor. Bir süre sonra tarım artan nüfusa yeterli olmaktan çıkıyor. Artık nüfus şehirde çeşitli mesleklere ve bu arada yünlü dokumaya gidiyor. Yünlü dokumanın kuruluşu böyle oluyor. Ancak Flandre'nin yünlü dokuma sanayii, başından itibaren, bir inşaat sanayii olarak kurulup gelişiyor.

Bu noktanın vurgulanması, hiç bir zaman abartma sayılmamalı. Bu yüzden olsa gerek Pirenne, «garip görünebilir ama» diye başlıyor ve şu bilgileri veriyor: «Garip görülebilir ama, orta çağ ticareti, başından itibaren yerel ticaretin değil ihracatın etkisiyle gelişti. On bir ve on ikinci yüzyılda ekonomik canlanmayı sağlayan profesyonel tüccarlar doğumuna sadece su yol açtı. Avru-

pa'nın her iki bölgesinde de, İtalya ve Aşağı Ülkeler, öykü aynı öykudür. İtişi, uzak diyarlara yapılan ticaet sağladı»[34]. Uzak diyalara yapılan ticaretin para getirmesi için lüks meta üzerinde olması gerekti. Baharat ve yünlü dokuma, bu gerçeği yerine getirdi.

Flandre yünlü dokuma sanayii bir ihraç sanayii olarak doğdu. Ancak orta çağda ve modern zamanların başında Doğu Akdeniz'e uzanmayan bir ihraç sanayiinin yaşama şansı çok azdı. Flandre yünlü dokumalarının Akdeniz'e tanıtılıp ve bu pazara yerleşmesi de İtalyan tüccarlarının sayesinde oldu. Pirenne, Flandre'nin ekonomik yükselişi ile yünlü dokumanın, Batı Avrupa'nın temel ihraç maddesi haline geldiğini yazdı. Şöyle yazdı: «Önce İtalya'da yapılan pamuklu kadifeler, sonra on ikinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Flandre ve Kuzey Fransa'nın kumaşlarından oluşan yünlüler başlıca ihraç kalemi haline geldi. Hiç kuşku yok, İtalyan tüccarlarının Champagne fuarlarına ziyaretleri, bunların, bu kumaşların üstün kalitesini farketmelerine yol açtı ve kârlı bir ticaret imkânını akla getirdi. Cenova limanı, bunları, Doğu'ya ihraç etmek için uygun bir yerde idi ve mutlaka, bu ticaretin gelişmesinde önemli bir rol oynadı»[35]. Başka bir kaynakta da şunlar yazıldı: «Doğu ticareti değişti. Kumaş git gide, baharat, ipek, altın, fildişi ve değerli taşlar için Doğu'ya ödenen madeni paranın yerini aldı. Sadece ticaret dengesi düzeltilmekle kalmadı, ithalâtta da büyük bir gelişme oldu»[36]. Bütün bunlar, yünlü dokuma ile ortaya çıktı.

Bütün bunlar, Flandre yünlü dokumasıyla ortaya çıktı. Ancak uzun sürmedi. Şöyle oldu: «1360 yıllarına doğru, zirveye çıkışının ikinci on yılında Flandre sanayii yarı yarıya düştü ve işçilerin büyük bir bölümü göçtü, yeni ve rakip merkezler kurdu»[37]. Flandre yünlü dokuma sanayiinin çöküş nedenleri, yükseliş nedenleri gibi, hiç bir zaman ayrıntı ile incelenmedi. Sadece yükseldiği ve zirvede kısa bir süre kaldıktan sonra gerilediği kaydedildi. Flandre sanayiinin gelişmesinde İngiliz yününün yerini abartan tarihçiler, bu çöküşün nedeni olarak da İngiltere'-

nin ekonomik ya do siyasal nedenlerle Flandre'a yün ihracını durdurmasını gösterdiler.

Yün ihracı daha sonraki yıllarda da devam etti. Başka ülkelere de ihraç edildi. Bu yüzden yün ihracatının sınırlandırılmasının Flandre sanayiinin çöküşünün tek nedeni olduğunu düşünmek inandırıcı olmuyor. Kaldı ki rakip yün kaynakları bulunabilir. Ancak yün üzerinden alınan verginin ve Flandre için yün maliyetinin yükselmesinin sanayinin gerilemesinde bir rol oynadığı inkâr edilemez. Bu rol Flandre sanayiinin uluslararası rekabet gücünü korumak için dokumacıların ücretlerini düşürmesinde görülüyor. Nitekim tarihçiler on dördüncü yüzyılın ilk yarısında Flandre'de işçi hareketleri kaydediyorlar.

Bu yüzden Flandre yünlü dokuma sanayiinin gerilemesinde ithal edilen yünün fiyatlarının yükselmesi ve yün ithalinde güçlüklerle karşılaşılmasının rolünü inkâr etmemekle birlikte asıl nedeni başka yerde aramak gerekiyor. Şöyle bir neden üzerinde düşünmek gerekiyor: «Büyük ticarî genişleme Orta Çağın sonlarına kadar sürmedi ve on altıncı yüzyılın yükselen ekonomik hareketleriyle, bir fasıla olmadan, birleşemedi. Avrupa'nın bazı yerlerinde yavaşladı; bazı yerlerinde tümden durdu. Bu nedenle tarihçiler, Orta Çağın son iki yüzyılını, on dördüncü ve on beşinci yüzyılları ve özellikle on dördüncü yüz yılın ikinci yarısı ile on beşinci yüzyılın ilk yarısını, bir tutuklu gelişme dönemi saymakta ve hatta önceki yüzyılların 'seküler' genişlemesini izleyen bir 'seküler' deprasyondan söz etmede, haklılar»[34]. Bu dönemde bilgilerin olduğu yerlerde üretimin düştüğü gösterilebiliyor.

İktisat tarihçilerinin Avrupa için yüzyıllık deprasyon dedikleri dönem, on dördüncü yüzyılın ortalarından başlıyor. On dördüncü yüzyılın ortalarında başlayan ise şu oluyor: «Tarihin en büyük trajedilerinden birisi olan 1348 yılında başlayan Siyah Ölüm, başka uğursuz alâmetlerin daha önceden haber verdiği deprasyonu, ezercesine, başlattı. Nüfusun yüzde 35 i ve kalabalık kent nüfusunun en az yüzde 65 i, bu veba salgını karşısında telef oldu. Kırlarda ölüm oranı daha düşüktü ama ekonomik genişleme-

nin önderliğini yapan kentler olduğu için asıl kentlerin yazgısı önemli idi. Kentleşmenin yoğun olduğu ve tarım nüfusunun sık yaşadığı yerlerde kırım on ağırdı ve bu da ekonomi dünyasının kaymağının temizlenmesi anlamına geldi»[39]. Orta çağ insanının yazgısı olan salgınların en büyüğü on dördüncü yüzyılın ortasında başladı (*).

Cambridge Economic History of Europe, Avrupa kentlerinde yaşayan nüfusun yarısını alan bir vebadan daha uğursuz yo da bunun kadar uğursuz bir başka gelişmenin olduğunu da kaydediyor. Aynı kaynak şunları da yazıyor: «On dördüncü yüzyılın başından itibaren Osmanlı Türkleri Asya'daki Bizans mülklerini kemirmeye başladı. 1352 yılında, Venediklilere karşı müttefik orayan Ceneviz'lerin yardımıyla Avrupa'da bir mevzi kazandılar.» Tabii Osmanlı Türkleri bu mevzi ile yetinmediler. Batı tarihçilerinin kullandığı terimle «kemirmeğe» devam ettiler. 1453 yılında, Orta Çağın son yuzyılında, Avrupa'nın yüzyıllık deprasyonu sayılan dönemin sonunu belirleyen tarihte İstanbul'u aldılar.

Batı Avrupa için, Siyah Ölüm ile başlayan ve İstanbul'un Türkler tarafından fethi ile sona eren dönem, her halde, yine, iddiasız fakat cesur bir hipotezle, Haçlı Seferlerine dayalı dünya ekonomik sisteminin sona ermesi demekti. Kabaca 1348 ile 1453 arasındaki yüzyıl, ki bu yüzyılın Avrupa için bir deprasyon asrı olduğunda hiç kuşku yok, her halde bir dünya ekonomik sisteminden bir başka dünya ekonomik sistemine geçiş dönemi oluyordu. Böyle bir dönemde Batı Avrupa'nın alışılmış ticaret kanallarının tıkanması ve bu alışılmış ticaret kanalları ile birlikte bu ticarete dayanan sanayi merkezlerinin yıkılması, normal olmalı. Flandre'nin başına gelen her halde, kendi iktidarının çok ötesinde, bir felâket idi.

(*) Demograflar, Black Death, Siyah Ölüm, nedeniyle İngiltere'deki ölüm oranının yüzde 20 çevresinde olduğunu tahmin ediyorlar. Bu da kentleşmenin düşüklüğü ve İngiltere'nin, görece, geriliğinin kanıtı sayılıyor.

Merkantilizmi Yeniden Yazmak:

Yünlü Sanayiine Dayalı Merkantilizm

Flandre yünlü dokuma sanayii çöktü. Bu yüzyıllık deprasyon döneminde, Alçak Ülkelerin diğer bölgelerinde Brabant ve Hollanda'da, İtalya ve kısmen İngiltere'de gelişmeye başladı. Ancak parlak dönem daha sonra önce Hollanda'da geldi. Çok daha sonra da, Endüstri devriminden hemen önce, İngiltere'de ortaya çıktı. Yünlü dokuma sanayii hiç bir zaman eşit adımlarla gelişmedi.

Ancak yünlü dokuma sanayiinin başka topraklarda kurulması Flandre sanayiinin yıkılmasıyla mümkün oldu. Bu ise yüzyıl sürdü. Bu yüzyılın hemen arkasından ise Batı Avrupa «Merkantilist Dönem» denilen döneme girdi. Tekrar olsa da, şöyle oldu: On iki ve on üçüncü yüzyılların parlak sanayiinin yıkıldığı ve kabaca 1348 ile 1453 yılları arasına sığan yüz yıllık deprasyondan sonra, Merkantilist Dönem geldi. Bu durumda sormak gerekli: Merkantilist dönemin ve merkantilist iktisatçıların ve asıl önemlisi merkantilist politikacıların yeni politikayı formüle ederken yünlü dokuma sanayiinin gelişmesi veya gerilemesinden etkilenmemeleri mümkün mü?

Tarihin devamlılığı düşünülürse etkilenmemeleri mümkün değil. Fakat eğer merkantilist dönem ve iktisatla ya da merkantilist politika ile ilgili çağdaş iktisatçıların yazdıklarına bakılacak olunursa kesinlikle mümkün. Çünkü çağdaş iktisatçı için, merkantilist düşünür veya politikacı, kovboy filmlerin incik-boncuğa düşkün kızıl derilileri gibi, değerli madenlere düşkün garip yaratıklar. Merkantilist düşünür ve politikacı, çağdaş dünyanın «para illüzyonu» içindeki tüketicisi gibi değerin nerede olduğunu anlayamayan geri kalmışlar olarak algılanıyor.

Bir örnek: «Özellikle ilk merkantilistler olmak üzere, o dönemin bir çok yazarı, metal toplamanın avantajlarından o kadar çok etkileniyorlardı ki, bu avantajları, uluslararası uzmanlaşmanın yararları ile karşılaştırmak ihtiyacını duymuyorlardı.» Amerika Birleşik Devletleri'nin en ünlü üniversitelerinden birinde ve en ünlü iktisatçılarının

birisinin ders notlarında bunlar yer alıyor. Ve şunlarla tamamlanıyor: «Merkantilist yazarların düşünce silsilesi, hazine ile ulusal servet kavramı arasında bir ayırım yapamadıkları izlenimi verecek kadar karışık idi ve ulaştıkları sonuçlar, kısmen bozuk çözümleme sistemi ve kısmen de teker teker yazarların özel çıkarlarından önemli ölçüde etkileniyordu»[10]. Yale Üniversitesi İktisat Profesörü Fellner'in bu söylediklerini ciddiye almak mümkün mü?

Mümkün değil. Mumkün olmadığını gormek için merkantilist yazarların teker teker yazdıklarına gitmeye gerek yok. «Merkantilist sistem» deyimini yaygınlaştıran Adam Smith'e bakmak yeterli. Wealth of Nations'un dördüncü kitabının sekizinci bölümünün başlığı «Merkantil Sistemin Sonucu» oluyor. Bu bölüm, ders kitabı iktisatçıları için sürprizlerle dolu. Hem değerli metal iktisatçıları, hem genel iktisatçı ve hem de yün ve yünlu dokuma iktisatçıları için sürprizlerle dolu.

Sonuncudan başlamalı. Adam Smith şunu yazıyor: «Mamafih, İngiliz yününün, kaliteli kumaş yapmak için, her hangi bir biçimde gerekli olduğu iddiası tumüyle yalandır ve o, tumüyle, kaliteli kumaş için uygun değildir. Hatta, İngiliz yunü, bir ölçüde kumaşın dokusunu bozmadan ve kalitesini düşürmeden İspanyol yunu ile bile karıştırılamaz»[11]. Bu iddiası için, Adam Smith, on yedinci yüz yılın başlarında yazılmış teknik çalışmaları kaynak olarak gösteriyor.

Adam Smith'in bu iddiası, İngiliz yününün rakipsizliği üzerine kurulu bir yünlü dokuma iktisatını tartışmalı hale getiriyor. Gerçi bu tartışmayı pek yapan yok. Yapmama, Adam Smith'in haklı olarak vurgulayarak iktisata soktuğu iş bölümunun Marx tarafından yapılan çözümlemesinin haklılığını gösteriyor. Yünlü dokuma sanayii üzerine bir ömür verip değerli araştırma yapanlar, Adam Smith'in merkantilizm üzerine yazdıklarını okumayı başkalarına bırakıyorlar. Böylece yapılması gerekli bir tartışma, Marx'ı tekrar haklı çıkartan bir biçimde yapılmıyor.

Tabii Adam Smith çapında bir düşünür, İngilizlerin kıvanç kaynağı yünlerinin pek de övüldüğü kadar değer-

li olmadığını, İskoç olduğunu kanıtlamak için yapmıyor. Bunu, çok açık olarak, söylüyor: Yünlü dokuma imalâtçılarının İngiliz yününün ihracatını durdurma gerekçelerini artırmak için ileri sürdüklerini kaydediyor. İngiliz yünlü dokuma imalâtçısı, İngiliz yününün çok kaliteli olduğunu ve eğer rakip yünlü sanayilerinin eline gecerse, İngiliz yünlü dokuma sanayiinin rekabet etmesinin mümkün olmadığını ve büyük bir istihdam imkânının ortadan kalkacağını ileri sürüyor. İngiliz yünlü dokuma imalâtçısı, uluslararası rekabette, rakip ülkelerin kolaylıkla yün bulamaması ve tam tersine İngiliz tarımcısının yününü ihraç etmeyerek sanayicisine daha ucuz vermesinin şampiyonluğunu yapıyor. Adam Smith, İngiliz yününün rakipsiz olduğu iddialarının bu kampanyanın parçası olduğunu söylüyor. On sekizinci yüzyıla ait tüm bulgular ve bilgiler Adam Smith'in haksız olmadığını gösteriyor (*).

Çağdaş İktisatcılar, merkantilist iktisatı, metale düşkünlük olarak niteliyorlar. Bunu, yünlü dokuma sanayiine düşkünlük olarak düzeltmek gerekli. Yünlü dokuma sanayiine düşkünlük ise sanayileşmeye düşkünlüğün somut biçiminden başka bir anlama sahip değil. Merkantilist politika, yünlü dokuma sanayiini kurup geliştirmek için her türlü önlemi almak olarak ortaya çıkıyor. A. Smith yazıyor: «Kossar'da kullanılan toprak ya da kilin ihracatı, bunlar yünlü mamülün hazırlanması ve temizlenmesinde gerekli olduğu düşüncesiyle, hemen hemen yün ihracatı ile aynı cezalandırmaya tâbi tutuluyor»[42]. Bu da yeterli

(*) On altıncı ve on yedinci yüzyılda İngiltere'nin rakip ülkelere karşı yünü bir silâh olarak kullanması fazla etkili olamıyor.

Ayrıca, eğer yün ve yünlü dokuma, orta çağda ve endüstri devrimi öncesinde, bu incelemede gösterildiği ölçüde bir öneme sahipse, *tahıla dayalı klasik iktisatı* tekrar yazmak gerekecek.

Gerçekten, büyük «fiyat devrimi» döneminde, İngiltere'de 1510 yılında toprak kiraları 100 iken, 1650 yılında 800 ü geçiyor. Tahıl fiyatları endeksi aynı dönemde 100 den 600 düzeyine çıkıyor. Yün fiyatları ise 150 yıl içinde ancak yüzde 20 oranında artıyor.

C. Wilson, England's Apprenticeship 1603-1763, N.Y., 1965, s. 11.

görülmüyor. Pipo kili de ihracat yasaklanmasına tâbi tutuluyor. Pipo kilinin yünlü dokuma sanayiinde bir yeri yok. Ancak «kassar kiline benzediği ve kasar kili, zaman zaman pipo kili olarak» ihraç edildiği için bu önleme baş vuruluyor.

Yan mamul ihracatı da yasak. İlerde açılacak. İngiltere'de yünlü sanayiinin on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda geliştiğini ve Avrupa ile Doğu pazarlarını tuttuğunu iddia edenler, o zamanlarda dokumacılığın ne denli ileri bir örgütlenme içinde olduğundan habersiz görünüyorlar. Modern zamanlarda yaşıyorlar. Dolayısıyla ipliğin, dokumanın, boyamanın, pazarlamanın ayrı ayrı yerlerde ve kuruluşlarda yapılabileceğini bilmeleri mümkün görünüyor. Ancak modern zamanlarda iktisat ve tüm toplum bilim, acımasız bir biçimde, teknolojiden tecrit edildiği için bunları bilmeleri pek mümkün olmuyor. Ancak, örneğin Türkiye'de yaşayan bir iktisatçı ya da duşünur, iktisat kitaplarından olmasa bile, günlük gazete ve radyodan pamuk ipliğinin ayrı bir ihraç kalemi olduğunu, Türkiye'nin pamuk ipliği ihracatına son yıllarda İngiltere'nin koyduğu ambargonun yarattığı siyasal tartışmalardan öğreniyor. Ve Adam Smith yazıyor: «Yün ipliği ve worsted, yünle aynı cezalarla, ihraç yasağına tâbi tutuluyor»[11]. İngiltere, endüstri devriminin hemen öncesine kadar, yünlü dokuma adına yarı mamul ihraç ediyor. Merkantilist politika, yarı mamul ihracatını yasaklıyor.

Adam Smith, merkantilist iktisatın yeniden yazılmasına katkıda bulunmayı ön görerek olsa gerek, şunları da yazmış: «Bizim yünlü imalâtçılarımız, yasama organını ulusun refahının kendi işlerinin başarısı ve gelişmesine dayandığını ikna etmede, diğer bütün çalışan sınıflardan daha başarılı olmuştur»[11]. Bu başarının sırrını da aynı bölümde, «çünkü iğiriciler yoksul ve koruyucusuz insanlardır, fakat usta dokuyucular zengin ve güçlüdür» yan başlığı ile yazdığı kısımda açıklıyor. Önce teknolojiyi açıklıyor: «Bir dokuyucuyu devamlı olarak çalışır tutabilmek için en azından üç veya dört iğirici gerekmektedir.» Tüm endüstri devrimini, dokumada, iğirme ile dokuma ve

demir-çelikte izabe ile döküm teknolojisi arasındaki eşitsiz gelişmede görenler, gerekli ip ucunu, burada bulabilirler. Adam Smith, iğirme ve dokuma birlikte, bir birim keten dokuma için gerekli emeğin beşte dördünün iğirme olduğunu kaydediyor. Ancak bunlar dağınık ve çoğu kadın, koruyucusuz ve zavallı iğiricilerdir. Şunları yazıyor: «Yabancı keten ipliğinin ithalini özendirerek, bizim kendi halkımız tarafından yapılan iplik ile rekabet etmesini sağlayarak, zavallı iğiricinin işini mumkün olduğu kadar ucuza almaya çalışıyorlar»[45].

Adam Smith yazıyor. Elizabeth zamanında koyun, kuzu ihracı yasaklanıyor. Ikinci Charles zamanında yün ihracatı yasaklanıyor. Yasağa uymayanlar önce pazar yerine getiriliyor, sol eli kesiliyor, pazar yerine çivileniyor ve bir yıl hapis yatıyor. Bir daha yaparsa, «ikinci suç bir cinayet sayılıyor ve buna uygun olarak da idam cezası veriliyor»[46]. Adam Smith, merkantilist sistemi özetlerken bunları yazıyor ve bu özetlemede metale düşkünlük pek yer almıyor. Adam Smith'in yazdığı biçimiyle merkantilist sistem, yünlü dokuma sanayiinde somutlaşan sanayileşmeyi, son derecede aşırı bir disiplin ile planlama olarak görünüyor.

Ancak böyle bir planlama sistemi, zaman içinde ve hata ve yanılma sürecinin sonunda ortaya çıkıyor. Bundan önce çeşitli boyutları olan bir hazırlık döneminden geçildi. Bu hazırlık dönemi içinde, örneğin İngiltere'de, yün ticaretinin ingilizleştirilmesi, yo da çağdaş deyimle, millileştirilmesi gerekli. İngilizler, Batı Avrupa'nın yüz yıllık depresyona girmeye başladığı tarihlerde ticareti öğrenmeye başladılar. Profesör M.M. Postan, Cambridge Economic History of Europe'nin ilgili bölümünde, şunları yazdı: «İlk insiyatif ve liderlik, Flandre'li, Alman Hanse tüccarları, İtalyonlar gibi yabancılara aitti; fakat İngilizler, yovaş da olsa, iyi öğrenciydiler ve on dördüncü yüzyılın ortalarına doğru ticaret sanatının bütün inceliklerini öğrendiler»[47]. İtalyonları ve Hanse tüccarlarını, yün ticaretini kontrol eder durumdan çıkardılar. Kendi şirketlerini

kurdular (*). Bunların içinde, yün ticaretini, daha önce sözü edilen Staple tüccarları üstlendi.

Tarihin mantığı ağır basıyor. İngilizler ticareti ve ticaret yollarını, Akdeniz için, İtalyan tüccarından; Kuzey Avrupa için, Hanse tüccarından öğreniyor. Bundan sonra bunları, kendi ticaret sisteminden çıkarıyor. Ancak aynı sırada yünlü dokumada hâlâ İtalyan tüccarları etkin bir rol oynuyor. İtalyan tüccarları yünlü dokuma ticaretinde etkin bir rol oynadığı sırada, yünlü dokumanın, Flandre'da çökmesinden sonra, gelişmeye başladığı bölgeler içinde İtalya önemli bir yer tutuyor.

Ancak Aşağı Ülkeler sanayileri ile birlikte ve kuşkusuz, Aşağı Ülkeler'den Flandre hariç. Öyle görünüyor, Flandre yünlü dokuma sanayii inişe hazırlanırken, İtalyan yünlü dokuma sanayii çıkışa hazırlanıyor. Bu iki sanayi bölgesi arasındaki eşitsiz gelişme yarışı, gerçekten, eskilerin deyimi ile, çok hisseli bir kıssa özelliği taşıyor. Bu kıssanın anlatılması için, bu incelemede kendisine İngiliz yünlü dokuma şovenizmi yakıştırılan, Profesör Eleanora Carus-Wilson'dan daha uygun bir araştırıcı bulunamaz. Kısa, harikulâde öğretici olduğu için, uzun alıntılarda fazla sakınca görülmemeli. Görmüyorum.

Eleanora Carus-Wilson, Cambridge Economic History of Europe'un ilgili cildinde yazıyor. Şöyle: «Avrupa'nın en kaliteli yünleri, Doğu'nun ve Akdeniz'in boyaları ile beslenen, çeşitli ülkelerin işgücü ve İtalyan tüccarlarının sınırsız sermayesi ile cömertçe donatılan, Flandre'li üreticilerin karşılaştığı güçlüklerden yararlanan İtalyan sanayii hızla ön sıraya sıçradı ve on dördüncü yüzyılın birinci yarısında zirveye çıktı»[1]. Çok güzel bir özetleme. Ancak bazı eklemeler gerekli. İngilizler, yün ihracatını kıs-

(*) İngiliz örneği model olarak alınacak olursa merkantilist dönem, örgütçülük dönemi demek. Ticaret, çeşitli şirketler içinde örgütlenen ve pazarı paylaşan tüccarlar tarafından yapılıyor. Avantürye Tüccarlar, East India, Turkey Kompani hep bu dönemde kuruluyor. Bu durumda, tarih içinde önce emekçi-artizan, sonra tüccar, sonra da aynı zaman kesitinde işçi ve kapitalist örgütleniyor.

maya çalışmakla birlikte İngiltere'de papalığın kollektörlüğünü de üstlenen İtalyan tüccarları İngiliz yün ticaretindeki ayrıcalıklı konumlarından yararlanarak yün sağlamaya devam edebiliyorlar. İkincisi, Osmanlı Türkleri'nin Bizans mülklerini «kemirmeğe» başlamış olmalarına karşın, Ceneviz ve Venedik, Bizans'tan almış oldukları kapitüler imtiyazları Osmanlı'dan da alabiliyorlar. Osmanlı, daha Avrupa'ya çıkarken, kapitüler ayrıcalıklar vermekte sakınca görmüyor ve sürekli olarak Venedik ile Ceneviz'i birbirine karşı kullanıyor (*). Dolayısıyla yüz yıllık depresyonun etkisini azaltmak mümkün olabiliyor.

Bu özetlemenin güzelliği şuradan geliyor: İtalya'nın yünlü dokuma sanayiine katkısı, yün, boya veya işçilik değil. Ticaret ağı ve sınırsız sayılabilen tüccar sermayesi. Bu sermayenin örgütleyiciliği içinde yünlü dokuma sanayii, Po Ovası'na Lombardi ve diğer kentlere yayılıyor. Bundan sonra şöyle devam ediyor: «İtalyan sanayii en gelişmiş düzeyine ulaşırken, ilk önce olgunlaşmış olan Flandre sanayii, bir endüstri toplumuna sürekli olarak dert olacak sorunların, artan ölçüde, bilincine varıyordu. Ham madde ve pazar için yabancı ülkelere bağlı olma, ki bu sanayinin kapitalist örgütlenmesini dikte etti, sanayii, acımasız dalgalanmalar ve bunun sonucu olarak da yaygın işçi hareketleri ile karşı karşıya getirdi. Birbirini etkileyen iç ve dış sorunlar, sanayii temelinden sarstı ve iki yıllık genişleme, yerini, arkası kesilmeyen bunalımlara, yeni-

(*) Osmanlı'nın Avrupa'yı, Batılı tarihçilerin deyimi ile «kemirmesi» Türk tarihçilerin deyimi ile Avrupa'nın «kucak açması», çok büyük ölçüde, Osmanlı askerlerinden önce Osmanlı elçilerinin fethedilecek ülkenin tüccarları ile anlaşması ile gerçekleşiyor. Bu sırada dünyanın en kalabalık kenti İstanbul ve geniş çevresinde hep tüccar devletler yer alıyor. Osmanlı, tıpkı Bizans'ın yaptığı gibi; iki tüccar devleti, Venedik ve Ceneviz, birbirine karşı oynuyor. «İki düşmanı» birbirine karşı oynamak, Osmanlı'nın geleneğine buradan giriyor. On dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın başında salt politikada, açıkça biçimde ve özellikle Abdülhamit'in kişiliğinde, yaşanıyor. Buradan Cumhuriyet Türkiyesi'ne, miras olarak geçiyor. Abdülhamit'in karşıtlarına geçiyor.

den ayarlanmalara ve giderek gerilemeye bıraktı»[19]. Buna bir de şunlar eklendi: «Flandre'nin yoğun nüfuslu kentlerinde sermaye ile emek arasındaki çelişki, Modern Avrupa'nın Hochkapitalismus döneminde bile eşine rastlanmayan bir yoğunluk ve vahşete ulaştı.»

Geçerken söylenmesi gerekenler oluyor. Su değirmeninin kossar işine uygulanmasını ve bunun İngiltere'de yayılmasını «endüstri devrimi» olarak abartan iktisat tarihçisi, farkına varmadan olsa gerek, çok daha önemli bir noktaya parmak basıyor. Su değirmenli kassar işlemi, bir ölçüde, yünlü dokuma sanayiinin kırlara kaymasına ve tarımsal eylem ile birleşmesine yol açıyor. Bu ise, her zaman bir ihraç sanayii olmuş olan ve dolayısıyla her zaman uluslararası pazarı acımasız dalgalanmasıyla karşı karşıyo gelen, yünlü dokuma sanayiine çok gerekli bir tampon ödevi görüyor. Ücretlerin düşük tutulmasının yanında, uluslararası talebin azalması halinde, iş gücünün yerini terketmesini ve sanayiinin tümden ortadan kalkmasını önlüyor. Her halde, İngiliz yünlü sanayii, Hollanda ile rekabete çıktığı zaman, buradan aldığı güce, önemli ölçüde, dayanıyor (*).

Bu anlatılan öykü, başka kaynaklarca da doğrulanıyor. Adam Smith'in yaptığı ayrım ile bir manüfaktür, çok eski zamanlardan beri, her ülkede bulunuyor. Fakat hac anlamda yünlü dokuma sanayii, ihracat sanayii olarak algılanıyor. Bu ayırım içinde, bir başka kaynakta, şunlar yazıyor: «Floransa tarihini yazan ve büyük Peruzzi Kompani'nin bir çalışanı olan, Giovanni Villani, 1438 yılında, iyi yün kullanılması nedeniyle kentin kumaş üretiminin iki katına çıkmasını coşku ile kaydetti. Ancak artan fiyat-

(*) Endüstri devrimi öncesinde İngiliz yünlü dokuma sanayiinin bu özelliğine bakıp da, çağdaş Japon sanayiinin yapısını hatırlamamak mümkün değil. Japon sanayii de uluslararası ticarete, acımasız ölçüde, bağımlı. Dalgalanmalarına da, Japonya, bunu *zaibatsu* sistemi ile çözüyor. Türkiye ölçüsünde, orta ya da büyükçe sayılan, çok yaygın ve büyük sanayie bağımlı bir küçük sanayii var. Zaibatsu sistemi ile uluslararası pazarın dalgalanmalarının bütün külfeti, bu güvenlikten yoksun fakat düzenli küçük sanayiye yükleniyor.

ların üretimi yılda 100,000 parçadan 70-80,000 parçaya düşürmesinde hiç bir sakınca görmedi.» Şöyle devam ediyor: «Eğer yünlü sanayiinin Katolik Avrupa'nın en büyük ihraç sanayii olduğunu düşünecek olursak, on dördüncü yüzyılda Florans başlıca merkezlerden biriydi ve Villani'ye göre, çağdaş okuyucuya düşük görünen bir sayıda, en az 30,000 Florans'lı geçimini bu işten sağlıyordu»[50] Bu işçilerin ise Florans'lı olmaları gerekmiyor. Bir başka araştırmada şu bilgiler yer alıyor: «On dördüncü yüzyılda Florans sanayii, Flandre ve Brabant'dan gelen işçi istihdam ediyordu»[51]. Flandre sanayii çökerken işçilerin bir kısmı İtalya'ya göç ediyor.

Orta çağın son iki yüz yılında, işçilerin, modern zamanları aratmayacak bir hareketlilik içinde oldukları anlaşılıyor. Yünlü dokuma sanayii ile birlikte ve uçarı bir kelebek gibi, dokuma işçileri de toprak değiştiriyor. Bunların bir bölümü İngiltere'ye gidiyor. Bu kesin, on dördüncü yüz yılın başında İngiltere Kralı Üçüncü Edward, Flandre'a yün ve yünlü dokuma ihracatını yasaklıyor. John Kemp adında Flandre'li bir dokuma ustasını getirerek yünlü dokuma sanayiini geliştirmeye çalılışıyor. Ayrıca on üçüncü ve ondördüncü yüzyılda İngiltere'de molendinum fullericum, su değirmeni ile kassar, sayısı artıyor. Bütün bunlar, özellikle on dördüncü yüzyılda İngiltere'de bir yünlü dokuma sanayiinin geliştiğinin işaretleri ve kanıtları sayılıyor.

Bunun gerçekle fazla ilgisi yok. İngiliz yünü, daha önce de belirtildiği gibi, sözü edilen yasaklamadan kısa zaman sonra tekrar açılıyor. Flandre'a ve İtalya'ya ihraç ediliyor. Fakat aynı zamanlarda İngiliz kentlerinde yünlü dokuma sanayiinde gerileme görülüyor. On üçüncü yüzyılda, İngiltere'de bir «endüstri devrimi» olduğu görüşü de, bu gerilemenin olmadığını kanıtlamak için ortaya atılıyor.

On üçüncü yüzyılda İngiltere'de bir «endüstri devrimi» keşfine yol açan inceleme şöyle başlıyor: «On üçüncü yüzyılda İngiltere'nin yeni doğmakta olan dokuma sanayiinde bir gerileme olduğu yaygın olarak kabul edili-

yor.» Şöyle devam ediyor: «Bir gerileme oma, hemen durdurulacak ve Üçüncü Edward'ın enerjik patronajı altında yeni ve daha spektaküler bir ilerlemeye dönüştürülecek gerileme oluyor»[52].. Bunun mekanizması da şöyle açıklanıyor: «Gerçekte, mamafih, kırsal kayıtlar zamanın endüstri tarihine bir aydınlık getiriyor ve kentlerdekilerle birlikte ele alındığında, yüzyılın, göze batıcı bir endüstriyel ilerleme ve aynı ölçüde de göze batıcı bir değişme ve yükselme dönemi olduğu ortaya çıkıyor. Yüz yıl, gerçekte, bilimsel keşifler ve teknolojide değişikliklerle bir endüstri devrimine; sanayiinin bazı eski merkezlerine yoksulluk, işsizlik ve hoşnutsuzluk, fakat bir bütün olarak ülkeye zenginlik, fırsat ve refah getiren ve orta çağ İngilteresi'nin çehresini değiştirecek bir devrime şahit oluyor»[53]. Burada doğru olan sadece şu iki nokta: Biri, her devrimin, geldiği yerin çehresini değiştireceği. Diğeri ise, her devrimin, mutlaka ve mutlaka geldiği yerin ya da toplumun bir bölumun «yoksulluk, işsizlik ve hoşnutsuzluk» getireceği. Devrim, her türlü hiç bir zaman eşit adımlarla ilerlemiyor.

Orta çağda dokuma sanayiinde dört süreç var. Yapağı tarama, carding ve combing, eğirme, spinning, dokuma, weaving ve en sonunda kassar işlemi, fulling. Bunların ilk üçü, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda mekanizasyon aşamasına ulaştı ve bu, endüstri devriminin başlangıcı sayıldı. «Fakat, daha az önemli olmayan bir endüstri devrimine yol açan dördüncüsünün, on üçüncü yüzyılda mekanizasyonu dikkatlerden kaçtı»[54]. Orta çağda, gerçekten gözlerden kaçmış olan bir teknoloji uygulamasının gözler önüne serilmesi ise İngiliz yünlü dokuma şovenizminin elinde, çok sakıncalı abartmalara yol açtı.

Bir kez, su değirmeninin yünlü dokuma sanayiinin dördüncü işlemine uygulanması, ilk kez, İngiltere'de olmuyor. Tarihi eski olsa gerek. Sir John Clapham şu bilgiyi veriyor: «Kumaşı su ile hareket eden tokaçlarla dövmeyi ilk önce kim ve nerede düşündü, bilmiyoruz. On birinci yüzyılda Normandiya'da bir kassar değirmeni olduğunu işitiyoruz; bunun da ilki olduğunu sanmıyoruz. On ikinci

yüzyılda İtalya'da kassar değirmenleri vardı ve su ile çalıştırılan buğday değirmenlerinin İtalya'dan çok daha yaygın olduğu İngiltere'de de vardı»[55]. Fontana Economic History of Europe ise, değirmen tarihi ile ilgili olarak, şu bilgiyi sağlıyor: «İlk ortaya çıkışından sonra geçen dokuz yüzyıl boyunca su değirmeninin Avrupa'da tahıl öğütmenin dışında bir maksatla kullanıldığını gösteren kesin bir bilgimiz yok. Muhtemelen 822 yılında, fakat kesinlikle 861 de ve her ikisi de Picardy'de, değirmenin bira yapımında arpa ezmek için kullanıldığı görülüyor. Bu, yeni bir makinanın söz konusu olduğuna inanmak için bazı işaretler bulunduğundan, çok daha önemlidir: Su çıkrığının aksına yerleştirilmiş dirsekli millerle hareket ettirilen bir seri tokmak. Muhtemelen 990 yılında Dauphiné'de fakat mutlaka 1040 yılında hem Grenoble ve hem de Lérins'de keneviri işlemek ve kumaşları kassarlamak için böyle tokmak değirmenleri kullanıldı»[56]. Bu kaynak, onuncu ve onbirinci yüzyıllarda su değirmeninin kassar işlerinde kullanılmaya başladığını yazıyor.

Şöyle devam ediyor: «1087 yılına kadar kassar değirmeni Normandiya sınırına ulaşmıştı ve buradan tüm Fransa'ya yayıldı ve on ikinci yüzyılın sonlarına doğru İngiltere ve Almanya'ya geçti. Fulling emek isteyen bir iş olduğu için yeni süreç tekstil sanayiinde İngiltere'de on üçüncü yüzyılda sanayiin yerinin, güney-doğudan değirmene uygun yerlerin kolayca bulunduğu kuzey-batıya kaymasını sağlayacak kadar bir devrim yaptı.»

Böylece kassar değirmeninin kullanılışı daha «dengeli» bir yoruma kavuşuyor. Kullanım, İngiliz tekeli niteliği taşımıyor. İngiltere, bunu da, Kıta Avrupası'ndan ithal etmiş durumda. Ancak İngiltere'de uygulanmasının daha yaygın olduğunu düşünmek mümkün. Böyle düşünmek başka açıklıklar için de gerekli. Şöyle: «Kesinlikle, kassar değirmeninin yaygın olarak kullanılması on üçüncü yüzyıldan önce olamaz ve biz kol işçilerinin, bunun kullanılmasına karşı muhalefetlerinin ilk işaretlerine on üçüncü yüzyılın sonlarında rastlıyoruz»[57]. Bu, abartmanın yol açtığı değerli bir bilgi oluyor. İkinci değerli bilgi ise do-

kuma sanayiinin, İngiltere'de yer değiştirmesi oluyor. Şu da doğru oluyor: «Sanayi, bir zamanlar liderliği ellerinde tutan kentlerin yetki alanlarının dışında, gelişiyor ve hızla gelişiyordu»[51]. Bunun da doğru olduğu anlaşılıyor. Ancak eski bölgelerde, daha çok Doğu'da, gelişen ve yeni bölgelerde, daha çok Batı'da, gelişirken ve bütün bunlar doğru iken, gelişen sanayiin gelişen bölgelerin yarattığı boşluğu dolduracak ölçüde geliştiğinden nasıl emin olunabiliniyor? Bir yerde gerileme ve diğer yerde gelişme var. Fakat boyutları ne? Gelişmiş bir bölge yılda yüzde bir oranında gerileyebilir ve yeni bir bölge yüzde on oranında gelişebilir. Yine de gelişme gerilemeye denk düşmez.

Bu söylenenler desteklenebiliyor. Cambridge Üniversitesi iktisat tarihi profesörü M.M. Postan, şu bilgileri veriyor: «Dokuma sanayiinde çalışanların sayısı, sadece Flandre'li göçmen işçilerle değil iş arayanlar havuzundan gelenlerle birlikte şişmeye başladı. Bunun ihracat üzerindeki etkisi büyük ve çabuk oldu. On dördüncü yüzyılın başında Britanya'nın kumaş ihracatı, gerçekten, çok azdı: olsa olsa yılda birkaç bin parça kumaştan fazla değildi; yüz yılın ortasına doğru yılda elli bin parçaya yaklaştı ve bundan sonraki altmış ve yetmiş içinde bu düzeyinde kaldı»[52]. Bu, on üçüncü yüzyılda değil fakat on dördüncü yüzyılda İngiltere'nin ihracata başladığını gösteriyor. Flandre yünlü dokuma sanayiinin çöküşünden sonra. On beşinci yüzyılın başına kadar da yılda elli bin parça düzeyinde kaldığını teyid ediyor.

Ancak bütün sorun burada düğümleniyor. Yünlü dokuma sanayiinin öyküsünü yeniden incelemenin sağlayabileceği «taze bilgiler», hepsi olmasa bile önemli bir bölümü, burada yatıyor. İngiltere'nin ihraç ettiği dokuma üzerinde durmak gerekiyor. Söylenmesi gereken şu oluyor: İngiltere, ünlü Frizya Hırkaları ürettiği iddia edilen veya en azından sekizinci yüzyılda son derece kaliteli yünlü dokuma ihraç ettiği kabul edilen İngiltere, en azından on yedinci yüzyılın ikinci yarısına kadar dokuma sanayiinde yarı mamul ihraç ediyor. İngiltere, yünlü doku-

mada mamul piyasasını elde edebilmek için, on yedinci yüzyılda, zamanın en çok sanayileşmiş ve lider ülkesi Hollanda'ya karşı her türlü savaş yapmak ve kazanmak zorunluluğunu duyuyor. Şimdi sıra bunun incelenmesine gelmiş oluyor.

Geri Kalmış İngiltere
Versus
Gelişmiş Hollanda

Orta çağda ve 900-1500 yılları arasında ticaret ve mali gelişmeleri inceleyen bir çalışmo şunları yazıyor: «On dördüncü ve on beşinci yüzyılda, İtalyan kadırga veya ticaret gemileri her yıl en az beş ilâ on beş limana uğrayıp aylarca süren bir sefer ile Bruges, Antwerp Sandwich ve Southhamton limanlarına gelirlerdi. Sadece baharat, koku ve meyve değil aynı zamanda tekstil elyafları, şap getirirlerdi ve dönüş yükleri, genellikle, İngiliz yünü olurdu»[60]. İddiaların aksine, ticaret gemileri, on dört ve on beşinci yüzyılda, dokuma taşımıyor. En azından İtalya'ya ve İtalyan tüccarlarının aracılığıyla Akdeniz'e ve Levant piyasalarına, İngiliz yünü taşıyor. Bu da normal görünüyor. Şu anlamda: En azından Adam Smith'den iki yüz yıl kadar önceki bir zaman kesitinde merkantilist politikanın temel amaçlarından birisi, yün ihracatını yasaklamak ve dokuma ihracatını artırmak olarak görülüyor. Eğer on dört ve on beşinci yüzyılda bunlar yapılmış olsa, yapılan bir devlet politikasının amacı olmaz ve Adam Smith de bu denli üzerinde durmazdı.

Modern zamanların ilk iki yüzyılını, 1500-1700 dönemini inceleyen bir başka çalışma ise şu bilgileri sağlıyor: «Modern çağın ilk iki yüzyılında ortaya çıkan en göz alıcı gelişmelerden birisi, endüstri faaliyetinin, 1500 yılından önce, tümden yok olmasa bile en azından önemsiz olması ve Avrupa'nın diğer gelişmiş bölgelerine göre mutlak olarak daha aşağı bölgelerine kaymasıdır. 1500 yılı çevresinde gelişmiş bölgeler, çok iyi bilindiği gibi, Aşağı Ülkelerin güney eyaletleri, Kuzey İtalya ve Güney Alman-

ya'nın bazı kısımları idi»[61]. Bu iki tarihsel bulgu birleştirilince, matematik çözümlemeleri kolaylaştırmak için yapılan fakat daha sonra bir fetiş haline getirilen linearity, doğrusallık, varsayımı ile aşırı ölçüde şartlanmış çağdaş iktisatçı için, şaşırtıcı bir sonuç çıkıyor: Gelişme lineer ya da doğrusal olmuyor. En gelişmiş bölge ve ülkelerden en geri ülke ve bölgelere sıçrıyor.

Bu sıçramadan hiç kuşku duymamak gerekiyor. Aynı dönemi konu alan bir başka araştırma, aynı sonuca varmakla kalmıyor, ek bilgiler de veriyor: «Yine de İtalya'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesiyle Otuz Yıl Savaşları arasında kalan dönemde Avrupa'nın ekonomik kalkınması özgün yeniliklerden çok taklit ve yeniden ayarlamaları içerdi. Ekonomik sorunlarda liderlik, İtalyan kentleri geriler ve Hollanda'nınkiler yükselirken, Akdeniz'den Kuzey'e geçti. Fakat Kuzey ekonomilerinin kullandığı iş yöntemleri ve endüstri teknolojisi arasında, on beşinci yüzyılın Venedik tacirleri ya da Floransa kumaşçılarının bilmediği çok az şey vardı»[62]. Böylece on altıncı yüzyıl ve özelikle on yedinci yüzyılda Hollanda'nın ve Hollanda kentlerinin dönemi başladı.

On altıncı yüzyıl ve on yedinci yüzyıl, yakın çağların bu ilk iki yüzyılı, yeni bir üretim biçimine geçişi hazırladı. Bu iki yüzyıl ve özellikle ikincisi, yeni bir dünya ekonomik sistemine şahitlik etti. Bu dünya ekonomik sisteminin motoru Hollanda ekonomisi ve birazdan görülecek, büyük ölçüde, Hollanda dokuma sanayii oldu. Bu dünya ekonomik sisteminin koruyucusu, Hollanda Donanması oldu. Hollanda, arkadan ve geri bir konumdan geldi. On yedinci yüzyılda hem zirveye çıktı ve hem de zirvedeki konumunu korumak için savaş verdi. Kaybetti. Bundan sonra, daha geri bir konumdan, İngiltere ön plana çıktı. İngiltere, Hollanda'ya dayalı dünya ekonomik sistemini yıkarak ön plana çıktı. Bunun için içerde endüstri devrimini gerçekleştirdi. Daha doğrusu, endüstri devrimi, Hollanda'nın liderliğini yaptığı dünya ekonomik sisteminin yıkılış süreci içinde çıktı.

İngiltere, Hollanda egemenliğine son verdi. Ama na-

sıl? Tarihçinin, farkında olmadan olsa bile, çok fazla görüş açan deyişleri oluyor. İngiliz iktisat tarihçisi E. Lipson, ilk baskısı 1931 yılında yapılan, İngiltere'nin Ekonomik Tarihi'nde yazıyor: «Ulusların örnek ülkesi Hollanda, İngiliz halkı için sürekli olarak model oldu ve hiç bir ülke, onların ekonomik gelişmesini daha derinden etkilemedi»[1]. Hemen aynı sayfada şunları ekledi: «İki ülkenin çıkarları, her yerde, çatışma halinde idi.» Tarihte bir kez daha, model almanın çatışmayı da içerdiği ortaya çıktı (*).

İngiltere'nin Hollanda egemenliğine son vermesi daha sonra oldu. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda eski sanayi merkezleri geriledi ve yenileri ortaya çıktı. Ve genellikle de bu çıkış, üzerinde durulmaya değer hiç bir yeni teknoloji ya da yeni bir yöntem getirmedi. Üretim teknolojisi çok büyük ölçüde aynı kaldı. Çok büyük ölçüde, sisteminin sürekli olmaması da buradan kaynaklandı.

Ancak bu yeni düzenin hiç bir yeniliği olmadığı söylenemez. Bu yeni sistem, yeni dokumayı, New Draperies, getirdi. Worsted yünlü dokumaları ortaya çıktı. Worsted, Worth ve Stead kelimelerinden oluşuyor ve zaman içinde bozularak worsted oluyor. Bozulmamış biçimi ile yerine değer anlamına gelebiliyor. Yüne diğer elyaflar karıştırıldığı için daha hafif ve daha ucuz oluyor. Dokuma kullanımını yayıyor. Pazarı genişletiyor (**).

Yeni düzen, yeni teknoloji getirmese bile, yeni bir mal

(*) İngiliz endüstri devriminin İngiltere'nin Hollanda'ya model alıp geçmeye çalışmasından doğduğu düşüncesi, belli bir çağrışıma sahip olduğu görünüyor. 1920 yıllarında Sovyet liderleri dognat i peregnat sloganını ortaya attılar. A.B.D.'ne «yetişmek ve geçmek». Bu öylesine işledi ki, Trotskiy ve arkadaşlarının tasfiyesinde sanayileşme «Alman modelini ileri sürmeleri» önemli bir gerekçe olarak kullanıldı.

Y. Küçük, Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları, İstanbul, 1975.

(**) Endüstri devrimi bir adım, fakat daha büyük bir adım, atarak dokumayı pamuklu dokuma ile hem yükte ve hem de pahada hafifletiyor.

getiriyor. Yenilik olmadan hiç bir yeni sistemin başarıya ulaşamayacağını ve yerleşemeyeceğini gösteriyor. Mevcut talebe yeni malın nerede ve nasıl geliştiği konusunda ise, şu bilgi bulunuyor: «Buradaki başlıca gelişme ise Güney Belçika'da nouvelle draperie ve Britanya'da 'new drapery' denilen ve hızla çoğalan worsted dokuma çeşitlerinin ortaya çıkması ve çok belirgin bir başarı sağlaması idi. Tekstil sanayiinin bu yeni kolunun doğum yeri on beşinci yüzyıl sonlarında güney Aşağı Ülkeleri'dir ve ilk gelişmeleri orada olmuştur. 1550'lere gelinceye kadar Lille ve daha büyük ölçüde, Hondschoote nouvelle draperie sahasında zirveye çıkmıştı; Hondschoote, çoğu diğer Avrupa ülkeleri ile vaadkâr Yeni Dünya pazarlarına ihraç edilmek üzere yılda 100.000 parçalık bir zirveye ulaşmıştı»[44]. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Aşağı Ülkeler'in bu bölgelerinde çıkan siyasal sorunlar Flandre'nin worsted sanayiini de yıktı. «Fakat Hondschoote ve Lille başarısının bulaşıcı olduğu görüldü ve hemen, Liège, Amiens, Leyden bölgesinde, Württenberg ve East Anglia'da, Flandre ortizanlarının baskı ve cefadan kaçabildikleri her yerde taklitçiler çıktı.»

Ancak on altıncı yüzyıl boyunca en azından çeyreğine kadar, Aşağı Ülkeler'in bu bölgesi dünya dokuma ticaretinin ve bu kanalla da tüm dünya ticaretinin merkezi durumunu kazandı ve sürdürdü. Merkez, Antwerp limanı ve kenti oldu. Londra ise, «Antwerp'in uydusu» sayıldı. Bir çalışmada, bu şöyle dile getirildi: «On altıncı yüzyılın ilk üç çeyreğinde, Flandre dokuma sanayiinin merkezi olan Antwerp limanı, uluslararası dokuma ticaretinin de merkezi ve dolayısıyla da Kuzey Avrupa'nın çok büyük bir bölümünün ticaret ve maliye başkenti oldu. Ekonomik olarak Antwerp'in bir uydusu olan Londra, Antwerp ile birlikte refaha çıktı; aynı gelişme, özellikle Batı'da olanlar olmak üzere bir çok Hanse kentinde de görüldü»[45]. İngiltere de dokuma ihracatını Antwerp'e ve Antwerp aracılığıyla yaptı.

İngiltere, bu dönemde de dokuma ihraç etti. Ancak mamul madde biçiminde dokuma ihraç etmedi. Ayrıca

sadece ve büyük ölçüde Avrupa pazarlarına, buroda da kalitesiz mola alışık Kuzey Avrupa pazarlarına dokuma ihraç etti. Yukardaki araştırma şöyle devam etti: «İtalyan, Ragusan ve Fransız tüccarlarının Londra'da yaptıkları alışlar, görece olarak, önemsizdi. İngiliz sanayiinin daha çok Flandre finişerlerine sattıkları ve esas olarak boyonmamış ve bitmemiş çok büyük kumaş ihracatı, uzun yıllar önce kendi tekellerini korumak için bir şirket olarak örgütlenmiş olan Avantürye Tüccarlar tarafından yapılıyordu»[66]. Bir başka kaynağa göre ve on altıncı yüzyılın sonlarına kadar, «Ada'nın ihraç ticareti, gerçekte, hemen tümüyle Kıta'ya bitmemiş kumaş satmaya dayanıyordu»[67]. Şimdi sıra geldi ve görülecek, on yedinci yüzyılın başında da durum aynı idi.

Burada, bilinenleri hatırlatarak başlamak yararlı olacak; on yedinci yüzyıl İngiltere'de devrim ve karşı devrimler dönemi, İngiltere tarihinin en hareketli dönemi ve endüstri devriminden önce siyasal devrim bu döneme rastlıyor. Siyasal devrimden önce ise İngiliz ekonomisi çok derin ve arkası alınamayan ekonomik bunalımlar yoşıyor. On yedinci yüzyıl, İngiltere'ye derin bir ekonomik bunalım ile giriyor.

Böyle bunalımlı bir dönemin zamanın düşünürlerini düşündürmemesine imkân var mı? Bir yüzyıl sonra siyasal iktisatı doğuracak olan bir ülkede ekonomik bunalımın çağdaş düşünen adamını harekete geçirmemesine imkân var mı? Mutlak düşünüyorlar. Yer yer son derece değerli bir çalışma, neler düşünüldüğünü, anlaşılır biçimde özetliyor. Önce şöyle düşünüyorlar: «Londra, iç ticaret ile dış ticareti ana akımlarının kesiştiği düğüm noktasıydı. Bu ticaretin ihracat yanı, zamanın yazarlarının işaret ettikleri bir çok özelliklere sahipti. Birincisi, tehlikeli ölçüde bir tek mala, dokumaya; yüz yılın başında Old Draperies denilen dokumaya dayanıyordu. Bunlar, esas olarak, Kuzey Avrupa'ya satılıyordu ve burası da siyasal ve ekonomik rahatsızlıklara açıktı»[68]. Tehlikeli bir biçimde tek mala dayalı bir ekonomi, on yedinci yüzyılın başlarında, zamanın iktisatçılarının dikkatini çekiyor.

İkincisi şu: «İkincisi, genel olarak satılan, tüketicinin hemen kullanacağı mamul madde değil, fakat mamul madde ile ham madde arasında yarı yerden biraz ötede dokuma idi. Bunlar ne değerlendirilmiş, ne de boyanmıştı. Genellikle Hollanda'da gerçekleştirilen nihaî süreçlerin ekonomik değeri çok yüksekti ve zamanında çok iyi anlaşılmıştı.» 1614 yılında hazırlanmış olan bir rapor, bu nihaî süreçlerin Hollanda yerine İngiltere'de yapılması halinde, ihracat değerinin yüzde 50 si ile yüzde 100 ü arasında değişen bir kazanç elde edileceğini gösteriyordu.

Raporlar yazılıp tartışma başlayınca düşüncenin gelişmesini durdurmak mümkün olmuyor. «Giderek İngiltere'nin ekonomik sorunlarının zamanın önde gelen ekonomik iktidarı olan Hollanda Cumhuriyeti ile tatminkâr olmayan ilişkilerinden doğduğu düşüncesi bir inanç, daha da ileri bir tutku, haline geldi»[*]. İngiliz ekonomisinin «bir zamanlar Antwerp'i merkez alan, şimdi Amsterdam etrafında dönen Avrupa ve Avrupa dışı ticaret sisteminin küçük ortağı» olduğu, İngiliz halkının bilincine yerleşti. Böyle bir bilinç ortaya çıkınca da, İngilizlerin gözünde, Hollanda'nın günahları saymakla bitmez bir düzeye çıktı. Özetle şöyle oldu: «Tüm ticaret hünerlerinde ve sanayiinin çoğunda, Hollanda, tartışmasız, önde idi. Onlar en kârlı ekonomik faaliyetleri kıvırıyorlardı. Her noktada İngiliz hammadde kaynakları ile müşterileri arasında durarak dünya pazarlarını kontrol ediyorlardı. Onların yün talebi, İngiliz kumaşçıları için, yün fiyatlarını yükseltiyordu. Yarı bitmiş dokumaları kaldırıp boyadıktan sonra büyük kârlar çıkarıyorlardı. Bütün bunlar gerçekti ve artık İngilizlere batıyordu (*).

(*) Bu değerlendirmelerin sahibi başka bir yerde şu görüşleri yazdı: «Hiçbir şey, merkantil sistemin özelliğini, düşünürler, yöneticiler ve yasama organı üyelerinin, İngiliz yününü İngiliz dokuma sanayii için saklı tutmaya verdikleri özen kadar açıklayamaz.»

C.H. Wilson, Trade, Society and the State, The Cambridge Economic History of Europe, Volt. IV, The Economy of Expanding Europe in the 16 th and 17 Centuries, Cambridge, 1967, s. 496.

Bundan sonrasını çözümlemek oldukça kolay olacak. Kolay olması, teorik değerden yoksunluk anlamına gelmiyor. Aslında bundan sonrasının teorik değeri daha da fazla. Çünkü hazırlığı var. Kolaylık, şimdiye kadar yapılan bir hazırlığın açılmasından doğuyor.

Önce şu var: Yararlı olmak, ilerletmek, gelişmenin önünü açmak, zamanla ve daha doğrusu, tarihle sınırlı, Staple Tüccarları, belli bir iş yaptılar. İngiltere için, yabancıların elinde bulunan yün ticaretini, örgütlenerek, millileştirdiler. Ancak daha sonra kurumlaştılar, alışkanlık edindiler, belli bir konservatizmi içerdiler. İngiltere, boyanmamış ve mamül hale gelmemiş, beyaz kumaş da olsa, kumaş ihracatına başlayınca Staple Tüccarları Kompani, bunun karşısındaki engel olarak göründü. Bunun üzerine risk alabilen, bir anlamda da risk almaktan başka şansı olmayan, bir başka tüccar topluluğu, üstelik de Londra'da değil daha çok Bristol'da örgütlendi ve Avantürye Tüccar Kompani ortaya çıktı. Yünlü kumaş ihracatını ve özellikle, kendisine tekel alanı verilen, Almanya ve Kuzey Avrupa'ya bu Avantürye Tüccarlar Kompani üstlendi.

Zamanla Avantürye Tüccar Kompani, İngiliz ticaretine hâkim duruma geldi. Onyedinci yüzyıl başındaki ekonomik bunalımları inceleyen ayrıntılı bir monografi şu bilgileri verdi: «On altıncı yüzyılda, en sonunda yünlü manufaktür İngiliz ihracatında öncelikli yerlerini elde etti ve ülkenin diğer tüm limanlarını gölgede bırakan Londra'nın ticareti, İngiliz tüccarlarının kontroluna geçti.

Avantürye Tüccarlar, Almanya ve Aşağı Ülkeler'e kumaş ihracatını denetimlerine aldılar ve bu ticaret Londra'nın toplam ihracatında büyük bir paya sahip olduğu için de İngiltere'nin kumaş ihracatının yarısını ellerine geçirdiler»[70]. On yedinci yüzyılın başında ise Avantürye Tüccarların kontrolu daha da arttı. 1606 yılında İngiliz tüccarlarının Londra'dan ihraç ettikleri 125.000 parça dokumanın 95,608 i Almanya ve Netherland'a gitti.

Daha önce de yazıldı. Orta çağda ve uzayarak yakın zamanlarda İngiltere'de tüccarlar çeşitli şirketler halinde ve tekel elde edecek biçimde, örgütlendiler. Bunlar,

hem ihraç maddeleri ve hem de ihraç bölgeleri açısından belirlendiler. Avrupa'ya, Alçak Ülkeler ile Almanya'ya Avantürye Tüccarlardan başkasının kumaş ihraç etmesi yasaklandı. Moskova Şirketi, Türkiye Şirketi, Doğu Hindistan Şirketi, kendi ihraç bölgelerine kumaş ihraç edebilirler. Nitekim İngiliz tüccarlarının 1606 yılında Londra'dan ihraç ettikleri dokumanın dörtte üçünün Avantürye Tüccarlar tarafından gerçekleştirildiği görülüyor. Geriye kalanın ise diğer şirketler tarafından ihraç edildiği anlaşılıyor. Bu durumda da, onyedinci yüzyılın başında İngiltere'nin kumaş ihracatında Avantürye Tüccarların yeri ile Netherland ve Almanya pazarının önemi ortaya çıkıyor.

Bundan da çok daha önemli bir sonuç çıkıyor. Bir düzeni değiştirmek için sadece dışta veya sadece içte engelleri kaldırmak yetmiyor. Yeni bir düzeni kurmak için içte ve dışta, eski düzeni birlikte yıkmak gerekiyor. Hollanda'nın durumu belli oluyor. Avantürye Tüccarlara gelince, artık çağdaş Batı iktisatının tek sınıfsal anlam yüklü kavramı olan «vested interest», yatırılmış çıkar, ya da gömülü çıkar, kavramı ile Avantürye Tüccarlar, geliştirmiş oldukları kanallara bağlı duruma geliyorlar. Bunlar, yarı mamül ihraç etmekten memnun görünüyorlar. İngiltere'nin, dokumacılıkta ilâve kıymetin çok büyük bölümünü saklı tutan boyama işini de «millileştirmesi», Avantürye Tüccarların işine gelmiyor. Bu yüzden bunların da egemenliğinin yıkılması gerekiyor. Yeni düzen için gerekli oluyor.

Bu iş için Alderman Cockayne, Belediye Meclisi Üyesi ve Tüccar Cockayne, ortaya çıkıyor. 1613 yılında, İngiliz iktisat ve sanayileşme tarihinde 'Cockayne Projesi' denilen projenin tartışması başlıyor. Kral'a yakın olan ve onayını alan Alderman Cockayne, 1614 Temmuz ayından itibaren beyaz kumaş, white cloth, ihracatını yasaklayan kararnamenin çıkarılmasını sağlıyor. Bundan sonra yarı mamül ve boyanmamış ve zenginleştirilmemiş, alelâde dokuma ihracatı yasak olacak. Bu yasak doğrudan doğruya Avantürye Tüccarları'nı hedef alıyor. Nitekim 1614

yılı Aralık ayında Avantürye Tüccarlarının ana sözleşmeleri iptal ediliyor. Bütün tekelleri sona eriyor. Bu anlama geliyor.

Böylece «Hıristiyan dünyasının en meşhur tüccar *kompanisi» devrilmiş oluyor*[71]. Ancak büyük bir başarısızlıkla ve zamanındaki deyişle «skandal» ile, sonuçlanıyor. İngiltere'nin ekonomik ve politik gücü, bu kararı uygulatmaya yetmiyor. «Bu zamanda İngiltere'nin Old Drapery manüfaktürüne yeni bir sureç eklemesinin ekonomik olmadığı» ortaya çıkıyor. Hollanda, karşı koyuyor. İngiltere baş eğiyor. Bir müddet İngiltere'nin her türlü tekstil ihracatı tümden durma noktasına yaklaştıktan sonra 1632 yılında İngiltere'nin Alçak Ülkeler ile Almanya'ya ihraç ettiği dokumanın yüzde 75'i yine yarı mamül kumaştan meydana geliyor. Bütün bunlar ve «bu yıllar, genel olarak kabul edilen görüşlerin aksine, İngiltere'nin tekstil manüfaktüründe tekel benzeri bir durumu olmadığının ek kanıtlarını sağladı»[72]. *İngiltere, yarı mamül ihracatına razı oldu.*

Profesör Charles Wilson, Cockayne Projesinin büyük bir fiyasko ile sonuçlanmasından projenin kendisini sorumlu tutmuyor. 1600 yılından beri ticaretin gerilediğine dikkoti çekiyor. Cockayne Projesinin şanssız bir zamana rastladığını ileri sürüyor. Geçerli olma şansı yüksek, şu görüşleri açıklıyor: «Basitçesi, bir bütün uluslararası ekonomi yıkılıyordu. Yıkılışın arkasındaki çöküntü 1620 yıllarındaki spektaküler bunalımla canlı bir biçimde görülüyor. Şimdi bunun yalnızca İngiliz ekonomik yaşamında bir yol ayrımı olmakla kalmadığı, yeni düşünceler, yeni politikalar ve son olarak da yeni büyüme için başlangıç noktası olduğu tespit edilebiliyor»[73]. Projenin çökmesi için 1625 yılındaki salgın da hesaba katılabilir. Ancak İngiltere için, Cockayne Projesinin skandal ile sonuçlanmasının, belki de daha yararlı olduğu söylenebilir.

Bunun iktisat teorisi açısından da yararlı olduğu iddia edilebilir. İngiltere, lider ülkenin pazarına hücum etmenin akılcı olmadığını anlıyor. Bunun üzerine yine Hol-

landa ile rekabet etmeyi, fakat bunu «üçüncü pazarlar» üzerinde yapmayı uygun buluyor.

Cockayne Projesinin çökmesinden hemen sonra İngiltere'de «Türkiye Tüccarı», Turkey Merchant, deyimi çıkıyor. Bu deyim, 1950 yıllarının başında Türkiye'de «Hacı Ağa» deyimine benzer bir anlama sahip; çok para kazanan kimse için kullanılıyor. Türkiye'ye satış yapmaktan geçiyor.

Ancak Cockayne Projesinin çökmesinin iktisat teorisi açısından zenginliği burada yatmıyor. Üstelik onyedinci yüzyılın ortalarında Levant piyasası hâlâ önemli bir piyasa olmakla birlikte orta çağdaki ve sonlarındaki zenginliğini sürdürmüyor. Halbuki Haçlı Seferlerinden sonra ve özellikle yeni çağın ilk iki yüzyılında Avrupa bir bütün olarak belli bir gelişme döneminin içine giriyor. İşte Hollanda ve İngiltere arasındaki rekabet önce bu pazarlarda oluyor.

İngiltere ve Hollanda, önce, görece olarak gelişmiş ekonomilerde pazarı elde etme yarışına giriyorlar. Avrupa'nın güneyine inmeye başlıyorlar. Bu iniş ve buradaki savaş, endüstri devrimi öncesi dokuma sanayiinin kendisi kadar gizlemli bir öyküye sahip; bu incelemenin boyutunu aşıyor. Bu yüzden başka bir incelemeye bırakmak gerekiyor.

Fakat ne olduğu konusunda küçük de olsa bir ip ucu vermemek olmaz. Bir ip ucu şöyle: «Onyedinci yüzyılın başına kadar merkezi ve kuzey İtalya, istisnai derecede yüksek yaşam düzeyi ile Avrupa'nın en çok gelişmiş bölgelerinden birisini oluşturuyordu. 1680 yılına gelince, mamafih, İtalya bir geri ülke haline geldi, imalât sanayii çöktü ve tarımı yeniden ekonominin egemen sektörü oldu»[74]. Bu durum, az veya çok ölçüde, İspanya'nın, Polonya'nın ve hatta Fransa'nın başına geldi. Savaş ilk önce, genellikle sanıldığının aksine, görece olarak gelişmiş ve sağlam bir talep düzeyine ulaşmış ekonomiler oldu. Savaş, önce batıda kazanıldı, sonra doğuya dönüldü.

Sonucu David Landes özetledi: «Onyedinci yüzyılın

sonlarında ve onsekizinci yüzyılın başlarında, İtalyan manüfaktürü eskisinin gölgesi iken, Hollanda kumaş üretimi sürekli olarak gerilerken, Fransa uzun bir depresyonun eşiğindeyken Britanya'nın ham yün tüketimi on yılda yüzde sekiz oranında artıyordu ve 1740 ile 1770 yılları arasında ise on yıllık artış oranı yüzde 13 veya 14 e çıktı»[75]. Böylece onsekizinci yüzyılın ortalarına doğru İngiltere, önünü, Avrupalı rakiplerinden temizlemiş oldu. Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin yünlü dokuma sanayilerini ya gerilletti, ya da tümden yıktı.

Fakat yıktığı yünlü sanayii idi. Onsekizinci yüzyılın ortasına kadar sanayi denilince akla yünlü dokuma sanayii geldi. Ancak yünlü dokuma sanayii ile öndeki engelleri yıkmak mümkündü. Yeni bir düzen kurmak? Eski sanayi ile, eski yapı ile, yeni bir sistem kurmak imkânsızdır. İngiliz endüstri devriminin Fransız tarihçisi Paul Manteux, ilk baskısı 1927 yılında yapılan çalışmasında, bunu çok güzel dile getirdi: «Yünlü sanayii, teknolojisini tümden değiştirerek kendi kendisinde reform yapabilmesi için fazla konservatif ve ayrıcalıklarla fazla yüklü idi. Endüstri devriminin dışardan getirilmesi zorunlu oldu»[76]. Ne kadar doğru ve güzel!

Gerçekten de endüstri devrimi yünlü dokuma ile değil pamuklu dokuma ile geldi. Ancak eşitsiz gelişme burada da kendisini gösterdi. Gerçekten de pamuk için «İngiltere'nin Avrupa'da onu en son kabul eden ülke olduğu söylenmiştir»[77]. Gerçekten de 1621 yılında Parlamento'ya verilen bir dilekçede Lancashire'in yünlü dokumacıları şöyle bir rekabetten yakındılar: «Küçük fundo ve çalılar üzerinde büyüyen toprak meyvası olup, bu Krallığa, İzmir, Kıbrıs, Akra ve Sidon'dan Türkiye Tüccarları tarafından getirilen, ancak genellikle pamuk yünü denilen» bir ham maddenin kullanılmaya başlamasından yakındılar[78]. Gerçekten de İngilizcedeki cotton kelimesi, doğrudan doğruya Arapçadan geliyor ve İngiltere'de pamuğa ilk önceleri, pamuk yünü deniliyor. İngiltere'de pamuk ipliği ile ilgili en eski kayıtlara ise Levant Kompani yöneticisi John Sanderson'un mektuplarında rastlanıyor. 1586

yılında Londra'dan gelen bir mektup Halep'ten en az 60 torba pamuk ipliği gönderilmesine sipariş ediliyor. Sanderson'u 1604 yılında İstanbul'dan Londra'ya gönderdiği bir mektupta «istediğin siparişi gönderdim» ifadesi geçiyor[79]. Pamuk ipliği ve pamuklu dokumada devrim yapan İngiltere, pamuk ipliğini ilk önce Osmanlı'dan öğreniyor.

Ekonomik Yaklaşım, Sonbahar 1980

İngiliz Endüstri Devrimi Öncesinde Avrupa'da Yünlü Dokuma Sanayii'nin NOTLARI

1 T.S. Ashton, The Industrial Revolution 1760-1830, Oxford, 1960, s. 1.
2 E.J. Hobsbawn, Industry and Empire, London, 1968, s. 14.
3 F. Engels, The Condition of the Working Class in England, Panther Books, 1969, ilk baskı 1845, s. 37.
4 ibid., s. 39.
5 Sir John Clapham, A Concise Economic History of Britain From The Earliest Times to 1750, Cambridge, 1963, s. 153.
6 Eleanora Carus-Wilson, The Woolen Industry, The Cambridge Economic History of Europe, Vol. II, Trade and Industry in the Middle Ages, Cambridge, 1952, s. 355.
7 A. Smith, The Wealth of Nations, Edwin Cannan baskısı, Vol. I, London 1961, s. 428-429.
8 ibid., s. 431.
9 ibid., s. 429 ve 430.
10 M. Postan, The Trade of Medieval, Europe, The North, Cambridge, Economic History of Europe, Vol. II, s. 204 ve 203-204.
11 E. Carus-Wilson, op. cit., s. 357.
12 Sylvia Thrupp, Medieval Industry 1000-1500, Fontana Economic History of Europe, Vol. I, The Middle Ages, London, 1977, s. 228.
13 A. Smith, op. cit., s. 444.
14 Palgrave's Dictionary of Political Economy, Vol. III, ilk baskı 1894, s. 460.
15 E. Carus-Wilson, The Origins and Early Development of the Merchant Adventures' Organisation in London as Shown in Their Own Medieval Records, Economic History Review, 1933, No. 2.
16 E. Lipson, The Economic History of England, Vol. II, London, 1961, ilk baskı 1931, s. 217.
17 Mehmet Ziya Pakalın, Maliye Teşkilâtı Tarihi 1442-1930, Birinci Cilt, Ankara, 1977, s. 66.
18 C.P. Kindleberger, Economic Growth in France and Britain, New York, 1964, s. 158.

19 Henri Pirenne, Economic and Social History of Europe, New York, ilk baskı 1933, s. 36.
20 E. Carus-Wilson, The Woollen Industry, op. cit., s. 365 ve 366.
21 E. Carus-Wilson, An Industrial Revolution of the Thirteenth Century, Economic History Review, 1941, No. 1.
22 M. Postan, The Trade of Medieval Europe: North, op. cit., s. 120.
23 W. Heyd, Yakın Doğu Ticaret Tarihi, Ord. Prof. Enver Ziya Karal çevirisi, Ankara, 1975, ilk baskı 1878, s. 491.
24 E. Carus-Wilson, The English Cloth Industry in the Late Twelfe and Early Thirteenth Centuries, Economic History Review, 1944, No. 1, aynı zamanda,
E. Carus-Wilson, Medieval Merchant Ventures, Collected Studies, London, 1967, s. 221.
25 Jacques Bernard, Trade and Finance in the Middle Ages, Fontana Economic History of Europe, Vol. I, Middle Ages, London, 1977, s. 280.
26 Charles Wilson, Englands Apprenticeship 1603-1763, New York, 1965, s. 297.
27 W. Heyd, Yakın Doğu Ticaret Tarihi, op. cit., s. 542.
28 H. Pirenne, Economic and Social History of Europe, op. cit., s. 42-43.
29 E. Carus-Wilson, The Woollen Industry, op. cit., s. 372.
30 Ibid., s. 374.
31 Sir John Clapham, A Concise Economic History of Britain, op. cit., s. 164.
32 T.H. Lloyd, The English Wool Trade in the Middle Ages, Cambridge 1977, s. 5 ve 6.
33 M.M. Postan, The Medieval Economy and Society, Pelican Bocks, 1978, s. 213.
34 H. Pirenne, Economic and Social History of Europe, op. cit., s. 140-141.
35 Ibid, s. 144.
36 E. Carus-Wilson, The Woollen Industry, op. cit., s. 370.
37 M. Postan, The Medieval Economy and Society, op. cit.
38 M. Postan, The Trade of Medieval Europe: North, op. cit., s. 192.
39 Robert S. Lopez, The Trade of Medieval Europe: South, Cambridge Economic History of Europe, Vol. II, Trade and Industry in the Middle Ages, Cambridge, 1952, s. 338-339.
40 W. Wellner, Modern Economic Analysis, New York, 1960, s. 36.
41 Adam Smith, The Wealth of Nations, op. cit., Vol. II, s. 169.

42 Ibid., s. 172.
43 Ibid., s. 173.
44 Ibid., s. 165.
45 Ibid., s. 161.
46 Ibid., s. 165.
47 M. Postan, The Trade of Medieval Europe: North, op. cit., s. 238.
48 E. Carus-Wilson, The Woollen Industry, op. cit., s. 393.
49 Ibid., s. 398-399.
50 R. Lopez, The Trade of Europe: The South, op. cit., s. 433.
51 Fernand Braudel, The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Vol. I, London, 1972, s. 433.
52 E. Carus-Wilson, An Industrial Revolution of the Thirteenth Century, Economic History Review, 1941, No. 1.
E. Carus-Wilson, Medieval Merchant Venturers, op. cit., s. 183.
53 Ibid., s. 183-184.
54 Ibid., s. 185.
55 Sir John Clapham, A Concise Economic History of Britain, op. cit., s. 154.
56 Lynn White Jr., The Expansion of Technology 500-1500, Fontana Economic History of Europe, Vol. I, Middle Ages, London, 1977, s. 155.
57 E. Carus-Wilson, An Industrial Revolution, op. cit., s. 190.
58 Ibid., s. 209.
59 M. Postan, The Medieval Economy and Society, op. cit., s. 217.
60 Jacques Bernard, Trade and Finance in the Middle Ages, op. cit., s. 285.
61 Domenica Sella, European Industries 1500-1700, Fontana Economic History of Europe, Vol. II, The Sixteenth and Seventeenth Centuries, London, 1976, s. 413.
62 C.H. Wilson, Trade, Society and State, Cambridge Economic History of Europe, Vol. IV, The Economy of Expanding Europe in the 16th and 17th Centuries, Cambridge 1967, s. 490.
63 E. Lipson, The Economic History of England, Vol. II, The Age of Mercantilism, London, 1961, ilk baskı 1931, s. LIII.
64 Georges Dubyd, Medieval Agriculture 900-1500, Fontana Economic History of Europe, Vol. II, The Sixteenth and Seventeenth Centuries, London, 1976, s. 377.
65 J.H. Parry, Transport and Trade Routes, Cambridge Economic History of Europe, Vol. IV, Cambridge, 1967, s. 173-174.

66 Ibid., s. 175.
67 Georges Duby, Medieval Agriculture 900-1500, op. cit., s. 67.
68 Charles Wilson, England's Apprenticeship 1603-1763, op. cit., s. 3.
69 Ibid., s. 41.
70 B.E. Supple, Commercial Crisis and Change in England 1600-1642, Cambridge, 1964, s. 22.
71 Ibid., s. 34.
72 Ibid., s. 50.
73 Charles Wilson, op., cit., s. 53.
74 Sylvia Thurp, Medieval Industry 1000-1500, op. cit., s. 433.
75 David S. Landes, The Unbound Premetheus, Cambridge, 1969, s. 45.
76 Paul Manteux, The Industrial Revolution in the Eighteenth Century, New York, 1962, ilk baskı 1927, s. 88.
77 Richard L. Hills, Power in the Industrial Revolution, New York, 1970, s. 6.
78 W.H. Price, Beginning of the Cotton Industry in England, Quarterly Journal of Economics, Vol. XX, s. 608.
79 E. Lipson, The Economic History of England, Vol. II, The Age of Mercantilism, London, 1961, ilk baskı 1931, s. 482.

MİSAFİR

Bir tek öfke, bir tek umut eksik; bunun dışında hepsi var. Öfke ile umut hep bir arada gidiyor, birisi varsa diğeri de oluyor. Öfkesiz umut, umutsuz öfke olmuyor. Bilgesu Erenus, alışılmamış bir hızla güldürüyor ve hüzünlendiriyor. Gülünçlü öge ile hüzün yumakları, alışılmamış bir hızla birbirini izliyor; Bilgesu Erenus öfkeli öge ile umut yumaklarını izleyicisine bırakıyor.

Bilgesu Erenus, izleyicisini çok ciddiye alıyor. İzleyicisine sorumluluk ögesi ile görev yumakları yüklüyor.

Makale yazmıyor; oyun yazıyor. Mehmet Akan, makale okumuyor ve oyun yönetiyor. Bilgesu Erenus-Mehmet Akan işbirliği sevindirici sonuçlar ortaya koyuyor. Misafir'in izleyicileri en azından bir noktadan güven duyabilirler: Sahnede bir tek ukalâ, bir tek bilgiç yok. Hiç kimse ders vermiyor. Herkes oyun oynuyor. Bunun son derece sevindirici olduğunu belirtmek durumundayım. Oyun oynamak güzeldir; oyun izlemeye gelip de oyun bulmak da güzeldir. Misafir'de oyun var.

Kaç tane? Bilgesu Erenus'un oyunları çok; Misafir'de oyun düğümleri var. Bir kaç düzlem, buna bir kaç duvar da denebilir. Ölçme olmadıktan sonra saymak zor, kaç tane olduğunu söyleyemiyorum, görünüyor. Düzlemler, buna duvar da denebilir, birbirine koşut olduğu kadar birbirisini çeliyor. İki düzlemden söz edebilirim: Esnafın Ahilik Teşkilâtı ile kapitalizmin Alman örgütü, biribirine paralel gidiyor ve biribirinden ayrılıyor. Nerede paralel ve nerede ayrı gidiyor? Bilgesu Erenus-Mehmet Akan işbirliğinin sağladığı hız içinde ayrımı izleyiciye bırakıyor.

Bilgesu Erenus, izleyicisine büyük sorumluluklar yük-

tüyor. İzleyicisinin kendi halinde hareketini bekliyor. İzleyicisini harekete getiren sözcükleri kullanmaktan bir çekingenliği var; geçici bir etkilenme olabilir.

Ahilik Teşkilâtı, Bektaşilik ya da tüm Tasavvuf türünden sevgiye dayanıyor. Alman Ekonomisi ise acımasızlık üzerinde ayakta duruyor. Misafir'de bu ayrımı yaşamak mümkün oluyor. Ancak sevgi ya da acımasızlık, Herr Musa'nın yazgısını değiştirmiyor. Herr Musa, atılıyor: Ahilik Teşkilâtı'ndan, Almanya Örgütü'nden, hepsinden önce de evinden atılıyor. Herr Musa'nın yazgısı atılmak; belki de «Misafir» buradan geliyor.

Kimin yazgısı atılmak değil ki?

Oyun, bununla bitiyor.

Korkumu dile getirmek zorundayım: Türk seyircisi, bir kaç düzlemdeki oyunları bir arada ve bir yumak karmaşıklığında izleyebilecek düzeye geldi mi? Risk'dir, alınması gerekiyor. Ancak risk olduğunun da belirtilmesi gerekiyor. Herr Musa'nın Türkiye'de kalan oğlu Yiğit'in, kendisine bakan Ahilik Örgütü'nün başı Yiğitbaşı'na bağlanarak babasını reddetmesi, Herr Musa'nın karısının çarpılarak girdiği Almanya sahnelerinde iki de bir «Yiğit'im, Yiğit'im» diye zırlaması, Herr Musa'nın insan oğlunun yarattığı makinalar ile pestil biçimine sokulma süreci yanında, Türkiye'deki Ahilik Örgütü içinde Yiğitbaşı'nın «pergel» sözcüğü üzerine yarenlerin mum olması, köydeki kooperatifin, kasabada Ahilik Örgütü'nün, Almanya'da Alman ekonomik örgütlenmesinin birbirine rakip sığınaklar olarak ileriye konması, Herr Musa'nın Almanya'daki oğlu Kamer'in anlamadığı dilden yapılan hakaretleri anlayarak karşı koyması ve harekete geçen etten yapılı acımasız Alman Ekonomik duvarlarının altında ezilip ölmesi, Herr Musa'nın kızının bir Almanlaşma sevdası içinde ne İsa'ya, ne Musa'ya yararlı olamaması; Bilgesi Erenus, buradaki ve pek daha çok benzerlikler ile ayrımların görülmesini izleyicisine bırakıyor.

Ne kadarını Bilgesu Erenus, ne kadarını Mehmet Akan bırakıyor, söylemek zor. Ancak pek de önemli saymıyorum. Mehmet Akan'ın hem dünyaya bakışı ve hem de sah-

neye koyuşu ile güven veren bir yönetmen olduğu biliniyor; bunu söylemek o kadar yeni değil. Fakat yine de Herr Musa'nın karısının Almanya sahnelerine çıkışı sırasında çarpılışını son derece çarpıcı bulduğunu belirtmek durumundayım. Yalnız yine de çarpılmıyor, belki de en az çarpılıyor. Burada Bilgesu Erenus'un kadın sezgilerinin rolü olmalı; kadın teorik değil pratiktir, pratiğini yaşıyor, yaşamak tutku olarak çıkıyor. Herr Musa'nın karısı en çok toprağına tutkuludur; ikide bir «kalk gidek» diye tutturuyor.

Amator, Lâtince amare kökünden geliyor; seven demek, amatör Fransızcası oluyor. Ankara Sanat Tiyatrosu'nun oyuncuları yaptıkları işi seviyorlar. Misafir'de hepsi Herr Musa için oynuyorlar ya da çoğu Herr Musa'yı oynuyor. Seçenekleri pek az; Bilgesu Erenus, bütün özenini Herr Musa üzerinde yoğunlaştırıyor. Herr Musa'yı ise Ertan Savaşçı oynuyor. Bu akademik eğitimli oyuncu, İngilizce'nin tiyatro dışı bir deyişi ile, «to steal the scene», sahneyi çalıyor. Ankara Sanat Tiyatrosu'nun oyuncuları, amatorce bir coşku ile, Herr Musa'nın oyununa yardımcı oluyorlar. Yalnızca kutlamak gerektiğini düşünüyorum.

Risk riskdir; aile sığınağından ayrılan, kooperatifle rızkını bulamayan, bir süre ahilik örgütünde sırasını yaşayan, pek de becerili işçi olamayan, oyunda vasıflı işçi sözcüğü geciyor, Musa rızkını Almanya'da arıyor. Bütün dillerdeki risk sözcüğü, Arapça rızk kelimesinden geliyor: Arap taciri rızkını bulmak için dönüş olasılığı yüksek olmayan uzak denizlere açılıyor, bu kavram olarak risktir, sözcük buradan geliyor. Herr Musa Almanya'da oğlu Kamer'in Alman faşistleri tarafından öldürülmesini ve kızının bir piç olmasını yaşıyor. Sonra Almanya'dan atılıyor, güncel deyiş ile «kesin dönüş» yapıyor ve Türkiye'ye geliyor.

Bilgesu Erenus, büyük bir sevinç ile, gülünçlü öğeler ile hüznün hain yumaklarının duşunda, bu sonun ve misafirliğin sona gelişini haber veriyor. Şimdi ne olacak? Çoban Musa, Ahi Musa, Herr Musa, Sığıntı Musa, bundan sonra nereye sığınacak?

Bilgesu Erenus-Mehmet Akan işbirliği çözümlüyor ve

anlatıyor: Kapitalizmin, eski kurumların içini boşalttığını imgelerle veriyorlar. Ama yine de Herr Musa, sonunda, yine de Ahilik Teşkilâtı'na sığınıyor.

Çok acıklı buluyorum.

Ancak pek üzülmüyorum.

Ahilik Teşkilâtı'nda Yiğitbaşı, «pergel» diyor; yarenler elleri kulaklarında otomat oluyor. Herr Musa vuruyor, yarenler cevap vermiyorlar. Verecek oluyorlar, Yiğitbaşı kapıdışarı etmekle tehdit ediyor. Tehdit geçerli oluyor. Herr Musa'nın yumruklarına cevap vermek için Yiğit Başı'nın işareti gerekiyor. İşaret, Yiğitbaşı'nda toplanan bir birikimi yansıtıyor. Birikim, her zaman güç oluyor. Birikim, Ahilik de olsa, bir Teşkilât içinde toplanıyor.

Biroz öfke, biraz umut; eksiklik Ahilik Teşkilâtı'nda çıkıyor.

Bilgesu Erenus-Mehmet Akan işbirliği çok başarılı bir oyunu ortaya çıkarıyor. İzleyici, çok büyük bir hızlılık içinde ve tüm karmaşıklıkları geride bırakan bir akıcılıkla, gülünç-hüzün yumaklarının duşundan geçiriliyor. Arınıyor. Bilgesu Erenus, öyle sanıyorum, izleyicinin tümüyle arınmasını da istemiyor. Eksik olanı, izleyicinin kendisinin tamamlamasını, bir ara pek moda bir sözcükle, üretmesini istiyor. Bunun için izleyicisine güveniyor.

Bilgesu Erenus'un, Mehmet Akan'ın Ankara Sanat Tiyatrosu oyuncularının, Ankara Sanat Tiyatrosu'nun güveninde haklı çıkmasını diliyorum. Hep birlikte.

ANI OKUYUCULARI İÇİN YANLIŞ-DOĞRU CEDVELİ

Anı yazarları portakalın içini sunarlar, kabuğunu kimbilir hangi çöplüğe atarlar. Kimbilir? Bu soruyu Falih Rıfkı soruyor. Falih Rıfkı portakalın kabuğunun atıldığı çöplüğü merak ediyor. Başka meraklar da olabilir. Şöyle: İnsanlar neden anı yazarlar? İşlerini bitiremedikleri için mi? Belki de. Tatminsiz analar kızlarında, babalar oğullarında; genel olarak insanlar da anılarında mı yaşarlar? Mümkün.

Pekiyi, insanlar neden anı okurlar? Daha doğrusu hangi insanlar anı okuyorlar? Bir: Ucuz tarih veya daha doğru bir deyimle, sözde bilim öğrenmek isteyenler. Tekili genel, somutu soyut sananlar için anılar bir büyük hazinedir. İki: Roman yazarları. Kolaycı roman yazarlarının her anıya yaklaşımı ile Hollywod yıldız avcılarının bir restoranda rastladıkları «yeni» yüzlü bir genç kıza bakışları arasında bir benzerlik kurulabilir. Acelecilik ve yeni kazanç imkânları ilk akla gelenlerdir. Ali Fuad Cebesoy'un İstiklâl Mahkemeleri duruşmalarını içeren anılarıyla Kemal Tahir'in Kurt Kanunu ve Vehbi Koç'un Hayat Hikâyesi ile Erol Toy'un İmparator'u, anılardan doğrudan roman yazmaya çarpıcı örnekler oluyor.

Üç: Fıkra yazarları anı okuyorlar. Böylece günlük ve renkli «ahkâm kesmek» daha kolay oluyor. Dört: Bilim adamları, tarih bilimiyle uğraşanlar, anı okuyorlar. Anılar, tarih biliminin en değerli ve aynı zamanda en kuşkulu kaynakları arasında yer alıyor. Anılar, büyük ip uçları verirler, aynı zamanda büyük tarihsel yanılgıların kaynağı

olabiliyorlar. Bu yüzden ciddi tarihçiler, daha doğru bir deyişle, tarih biliminin kuyumcuları, anıları kontrol ederek okuyorlar. Mutlaka karşılaştırarak.

Zekeriya Sertel Yanlış Hatırlıyor

Karı-koca Sertel'lerin anıları Cumhuriyet döneminin değerli kaynakları arasında yer alıyor. Sabiha Hanım'ın anıları çok daha renkli. Ancak çalışmalarım, bende, Zekeriya Sertel'in anılarını yazarken kendisine karşı daha dürüst davrandığı izlenimini yarattı. Buna karşın anılarında çok büyük yanlışlıklar var. Saptayabildiklerimden yalnızca birini yazıyorum. Çünkü Zekeriya Bey'in anılarının bu bölümü, beni ve bu arada bir çoğumuzu, uzunca bir zaman yanılttı.

Şimdi bu yanlışı düzeltiyorum. Sertel, anılarının «Putları Yıkıyoruz!» bölümünde şunları yazıyor: «Nazım'ın bu hücumları, düşmanlarını telâşa düşürdü. Nazım'ın insafı yoktu. Burjuva şairlerini halkın gözünde kepaze etmek için eline bir fırsat geçirmişti. Bu fırsatı sonuna kadar kullanmak istiyordu. Hücumlarını genişletmek, bütün eski kuşak şair ve edebiyatçılarını silip süpürmek hevesine kapılmıştı. Resimli Ay'da 'Putları Yıkıyoruz' diye bir kampanyaya başladık» (*). Buraya kadarı doğru ve herkes biliyor.

Şöyle devam ediyor: «İşte bu düşüncelerle, putlaşmış eski ünlülere karşı bir saldırıya geçtik. İşte en çok sevilen Namık Kemal ile başladık. Namık Kemal'in bir burjuva şairi olduğunu ve kendi sınıfının çıkarlarını savunmaya çalıştığını belirttik. Namık Kemal'in sanat hayatı üzerinde soruşturmalar düzenledik. Röportajlar yayınladık. Ahlâk ve vatan sevgisinden söz ettiği halde, Saray'ın parasıyla

---

(*) *Z. Sertel, Hatırladıklarım, İstanbul, 1977, s. 168-169.*

Bu incelemeyi Nisan 1982 tarihinde, anında, yanıltmaları önlemek amacıyla yazdım. Ancak ilk kez yayınlanıyor.

yaşadığını anlatmaya çalıştık» (*). Yanlış, burada. Üstelik kesinlikle yanlış.

«Putları Yıkıyoruz» kampanyası doğru. Çok etkili olduğu da doğru. Namık Kemal ile başladığı kesinlikle yanlış. Resimli Ay, Namık Kemal aleyhine bir kampanya açmadığı gibi, «Putları Yıkıyoruz» kampanyasının yarattığı etkiyle olsa gerek Namık Kemal'i çok öven bir sayı çıkardı. Bu sayının fotokopisini Meclis Kütüphanesi'nden aldım; şu anda masamda duruyor.

Nazım Hikmet Hatırlamak İstemiyor

1930 yıllarında Namık Kemal ile ilgili kampanya var. Resimli Ay'da değil. Daha sonra ve başka yerlerde. Bunları, ayrıca, yazıyorum. Şimdi tekrar Resimli Ay'a dönüyorum.

Nazım'ın yalnızca anı değeri olan Romantiko'sının ötesinde «anı» adını taşıyan düz yazıları yok. Bütün Eserleri'nin başındaki düzensiz ve kısa giriş ile yurt dışında Türk edebiyatçılarından yapılan çevirilere yazdığı önsözler var.

Nazım Hikmet'in 1955 tarihli «Sabahattin Ali Üstüne» yazısı var. Burada «Putları Yıkıyoruz» kampanyası ile ilgili olarak Nazım'ın görüşleri yer alıyor. «Putları Yıkıyoruz» kampanyasının yarattığı sarsıntı ile gericiler Resimli Ay matbaasına hücuma geçiyorlar. Nazım yazıyor: «Bunun sonucu olarak da, Türk Ocağı, W.M.C. teşkilâtı ve İstanbul polisi elbirliğiyle harekete geçiyor, Resimli Ay matbaası basılıyordu. Başta Zekeriya olmak üzre Sabiha Sertel ve ben linç edilmek istenmiştik. Fakat Resimli Ay mürettipleri ellerinde kumpaslarıyla matbaa koridorlarında görününce saldırganlar yüz geri etmişti» (**). Nazım Hikmet, gerçek ile hayali bir arada yazıyor. Matbaanın basıldığı, Serteller ile Nazım'ın linç edilmek istendiği ger-

(*) Ibid., s. 169.
(**) *Nazım Hikmet, Cilt Sekiz, Sofya, 1972, s. 462.*

çek. Nazım'ı ve Sertellor'i bu linç girişiminden kurtaranların matbaa işçileri olduğu iso bir hayal. En azından Serteller'in ayrı ayrı anılarına göre bir hayal. Bu da normal. Çünkü, Nazım, bu. Şair. İşçi sınıfını hep kurtarıcı olarak görmek ister. Çok güzel; fakat henüz gerçek olmuyor.

Buraya kadarı o kadar önemli değil. Asıl bundan sonrası. «Dergide 'Putları Yıkıyoruz' başlığı altında bir edebiyat münakaşası yapılıyordu. Bu edebiyat münakaşası gerçekte, siyasi demokratik hakları savunuyordu» (*). Doğru değil. Bu sozler, yapılanı yansıtmıyor.

Ancak dahası var ve şoyle: «Bugün olduğu gibi o günlerde de, Sovyetler Birliği'yle demokrasi düşmanları, Faşistler, Turancılar, emperyalizm ajanları tek cephe kurmuşlardı. Bu tek cepheye karşı Resimli Ay da yayınlarında tek bir cephe kurmuştu.» Nazım, Resimli Ay'ı böyle hatırlamak istiyor. Daha doğrusu Nazım Hikmet. Resimli Ay'da yaptıklarını hatırlamak istemiyor.

Resimli Ay'ın Nazım'lı sayılarından bazı başlıklar: «Bab-ı Âli Kavafları». Bab-ı Âli yayıncıları için. «Havlamayınız Efendiler». Resimli Ay, Muhsin Ertuğrul'u böyle savunuyor. «Anneler-Babalar, Çocuklarınızı Bu Cahil Misyonerlerden Kurtarınız». Nazım'ın Yakup Kadri, Peyami, Hamdullah Suphi için şiirleri ve «Putları Yıkıyoruz» kampanyası hop aynı yılda. Resimli Ay, kesinlikle bir «cephe» dergisi değildi.

Nazım'ın «Putları Yıkıyoruz» kampanyasında Namık Kemal yok, fakat Mehmet Emin var. İlginçtir. Nazım Bursa hapishanesinden Vâlâ Nurettin'e gönderdiği mektuplarından birinde şunları da yazıyor: «Bak, tuhaf bir şey gibi gelecek ama, ben bu günlerde Mehmet Emin'i inkâr olunan taraflarıyla keşfettim. Şüphesiz ki, milli Türk şairi filân değil, ama iyi şair. Adamcağızın bu esaslı tarafını kulaktan dolma bir telkinle inkâr eder dururmuşuz» (**). Açık, Nazım yeni bir değerlendirme yapıyor.

(*) Ibid., s. 462.

(**) *Va-Nu. Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1975, s. 411.*

Yalnız Nazım mı? Sabiha Hanım, anılarında, bu kampanyanın sorumluluğunu tümüyle Nazım'ın omuzlarına yıkıyor. Şöyle yazıyor: «1960 senesinde Viyana'da kendisiyle buluştuğumuz zaman pek sevinmişti.» Şöyle devam ediyor: «O zamanki hataları gözden geçirdik» (*). Ve «Nazım gülümsedi» dedikten sonra Nazım'ın şunları söylediğiin ekliyor: «O zaman sekterdik, dedi. Biz meselâ 'Putları Kırıyoruz' kampanyasını neden açtık? Abdülhak Hamid milli şair değilmiş. Memleket konularıyla ilgilenmezmiş. Proleter şairi değilmiş. Saltanat devrinde, proleteryanın daha doğum halinde olduğu bir devirde onun proleter şairi olmasını nasıl bekleyebilirdik?» Gerçekten Nazım bunları söyledi mi?

Bilemem. Bildiğim şu: Türkiye'de Nazım henüz yazılmamıştır. «Yazmak yaratmaktır,» yaratmak ise borçlanmak. Türkiye'nin en büyük yaratıcılarından birisi olan Nazım'a Türk aydını henüz borcunu ödemedi. Şimdiye kadar Nazım üzerine çok kâğıt ve çok mürekkep harcandı. Fakat Nazım'ı yazmış olmak bir yana, Nazım'ı yazmaya başlangıç bile yapılmadı.

Türk aydınının büyük onuru Nazım, bir büyük öğretmen, öğrencisine âşık. Nazım'ın öğrencileri kim? En yoğun olarak emek verdikleri, Kemal Tahir, Orhan Kemal ve ressam Balaban; ne büyük yazık! Ancak, çok şükür, Nazım'ın öğrencileri bunlardan ibaret değil. 1930 sonrası Türk aydınlarının en büyük öğretmenlerinden birisi Nazım'dır. Türk aydınında Nazım içerilmiş durumdadır.

Öğrenci, öğretmenine borçlanır. Türkiye entelijansiyası henüz Nazım'a borcunu ödemedi. Öğretmene borç, yaratarak ödenir. Nazım'a borç Nazım'ı oyırarak ödenmelidir. Türkiye'de Nazım henüz en sevecen, en yaratıcı ve mutlaka eleştirici bir gerçekçilikle ele alınmadı. Nazım'ın estetiği ortaya çıkarılmadı, Nazım'ın şiirleri şiir olmayanlardan ayrılmadı. Nazım'ın yazdıkları içinde Nazım'a lâyık olmayanlar bir kenara konmadı, Nazım'ın düz yazıları konusunda gerçekçi olma cesareti gösterilmedi. Tek

(*) *Sabiha Sertel, Roman Gibi, Ankara, 1969, s. 178.*

kelime ile Türkiye entelijansiyası büyük onuru Nazım Hikmet'e karşı dürüst olma yürekliliğini henüz gösteremedi.

Nazım'ı yazmak benim üzerime görev değil. Bu yüzden, bu güzel ve yaratıcı serüveni başkalarının üstlenmesi için, ip uçlarını yazıyorum: Nazım, Resimli Ay'da doğdu. Resimli Ay da Nazım ile doğdu. 1924 yılında yayınlanmaya başladı. Ancak gerçek doğum, 1929 yılıdır. Ve Nazım, Resimli Ay'a gelinceye kadar sadece bir mechuldür. Resimli Ay'da bir fırtınadır. Ve çok kısa. Bir yıldan çok uzun değil.

Nazım Hikmet, Türk entellektüel hayatında çok büyük ve çok kısa bir fırtınadır. Nazım'ın Türkiye'de etkinlik dönemi Resimli Ay ile başlar ve Resimli Ay ile birlikte ve çok büyük ölçüde kapanır. Nazım bir büyük fırtınadır ve bütün kapılar kapanır. 1930 yıllarının başında Resimli Ay kapanır, 1930 yıllarının sonlarına doğru hapishane kapıları açılır. Arada Nazım, düz yazılarla geçim kapıları arar. Nazım'ın düz yazıları, çok büyük ölçüde, Nazım'a yaraşır olmaktan uzaktır. Bazı şiirleri gibi.

Enver Gökçe Ne Zaman Coca-Cola İçti?

Enver Gökçe, çileli bir yaşamdan sonra, öldü. Şimdi yakından tanıyanları ortak anılarını yazıyorlar. Ben yakından tanımadım. Bu yüzden Enver Gökçe ile ilgili olarak yazılanları okuyorum. Biri şu: «Bedriye'yle anlaşmış, nişan yapacaktık. 7 Eylül 1957 günü onda bulunan yüz liroyla Anafartalar kapalı çarşıdaki kuyumculardan birine gitmek üzere yola koyulduk» (*). Anı, böyle başlamıyor, ama, bir yerinde böyle devam ediyor. Yüzükler alınıyor. «Bedriye'yi eve bırakıp, mutluluğumu duyurmaya ve akşamki aile arasında yapılacak nişana, davete Enver'e gittim.» Enver Gökçe'ye haber veriliyor. «Küçük, üstü ki-

(*) *İhsan Atar, Enver Gökçe'yle, Yazko Edebiyat, Mart 1982, sayı 17, s. 30.*

taplar, dergiler, kâğıtlarla dolu masadan kalkıp sarıldık. 'İkiniz için de sevindim.' Yarım Coca-Cola şişesini uzattı. 'Demlen Ağabey'.»

Bu anı için söyleyeceğim ise şu: Olamaz. Enver Gökçe'nin 1957 yılında Coca-Cola içmesine veya yarım Coca-cola şişesini uzatmasına imkân yok.

İki nedenle. Birinci neden «Türkiye'de Coca-Cola'nın Ekonomik ve Siyasal Tarihi» ile ilgili. Henüz yazılmadı. Burada çok kısa olarak yazıyorum. Türkiye'ye Coca-Cola Amerikan emperyalizmi ile birlikte, belirli bir zaman aralığıyla, ve «Amerikan yaşam biçimi» olarak girdi. Amerikan emperyalizmiyle birlikte Amerikan çavuşları geldi. Bunlar genellikle zenci olan eşlerini de getirdiler. Amerikan emperyalizminin girdiği yerlerde ve bu arada Ankara'da Amerikan çavuşlarının Amerikan yaşam biçimini sürdürebilmeleri için alış veriş yapacakları askeri dükkânlar açıldı. Bunlara P X deniliyordu ve pleks olarak söyleniyordu.

Amerikan emperyalizmi ile birlikte Amerikan yaşam biçimi de Türkiye'ye girmeye başladı. Amerikan yaşam biçimi Türkiye'ye özellikle «iyi aile kızlarımız» ve «iyi aile kadınlarımız» aracılığıyla sokuldu. Amerikan yaşam biçimi Türkiye'ye iyi aile kızlarımızın ve iyi aile kadınlarımızın iç çamaşırlarından girdi. Amerikan çavuşlarının genellikle zenci eşleri naylon kilot, sütyen ve kombinezon giyiyorlar. Bunlara özeniliyordu. Amerikalılar önce az kullanılmış kilot, sütyen ve kombinezonlarını temas ettikleri iyi aile kızlarımıza ve iyi aile kadınlarımıza vermeye başladı. Sonradan talep arttı ve oz müstamel Amerikan çavuşlarının zenci kadınlarının kilot, sütyen ve kombinezonları için bir talep oluştu.

Amerikan çavuşlarının genellikle zenci karıları, şimdi Abdi İpekçi parkı olan yerdeki pieksten sütyen, kombinezon ve kilot alışlarını artırdılar. Biraz kullanıp kuytukta bekleyen iyi aile kızlarımız ile iyi aile kadınlarımıza satmaya başladılar. Daha sonra başka mallarını da kullanıp kullanıp satmaya başladılar. Ancak talep gittikçe arttı. Amerikan emperyalizmi Türkiye'ye iyice nüfuz edin-

ce Amerikan çavuşlarının genellikle zenci karıları bütün gün kilot, sütyen ve kombinezon giymeye başladılar.

Ancak talebi yine de karşılamayan Amerikan çavuşlarının genellikle zenci karıları az kullanılmış mal arzını artırabilmek için huylarını değiştirdiler, geceleri de kilot ve kombinezon giymeye başladılar. Yine de yetiştiremeyince artık kilot, sütyen ve kombinezonları ve diğer mallarını doğrudan doğruya ve el değmeden satmaya başladılar.

İş gelişti ve 27 Mayıs'tan sonra yeni bir aşamaya girdi. Artık Ankara'da Anadolu Klübü'nün karşısında ve Opera Meydanı'nda Amerikan malları satan dükkânlar açılmaya başlandı. Her zaman yaratıcı fakat her zaman güzeli yaratamayan halkımız bunlara uygun bir isim buldu: Biteks. Anadolu'da giyilmiş elbise satılan bit pazarı deyimi ile pieks deyimi birleşti ve biteks ortaya çıktı. Bitekslerde naylon iç çamaşırından başka Amerikan yaşam biçimin simgesi olan diğer mallar ve bu arada da Coca-Cola satılmaya başlandı.

Bu, 27 Mayıs'tan oldukça sonra oluyor. Ancak bu tarihte henüz Enver Gökçe'nin Coca-Cola içtiğini sanmıyorum. Çünkü daha bu tarihlerde Coca-Cola halkımıza ve kuşkusuz halkımızın şairlerine mal olmamıştı. Türkiye'de Coca-Cola'yı önce Amerikan çavuşlarıyla temas eden «iyi aile kızlarımız» ve «iyi aile kadınlarımız» tattı. Sonra Amerika gören uzmanlarımız ve aydınlarımız tattı. Coca-Cola'yı halkımızın tatması, özel sermayemiz ve özellikle de Çukurova sermayemiz aracılığıyla oldu. Çukurova sermayesinden Has Ailesi Türkiye'de yabancı sermayeli Coca-Cola şişeleme tesislerini kurmaya karar verdi.

Neden bu işe Vehbi Koç veya Eczacıbaşı değil de Çukurova sermayesi el attı? Mutlaka bir nedeni olmalı. Bulabildiğim neden şu: Güneyde ve Çukurova'da meyan suyu satılır. Yazın sıcaklarında seyyar satıcılar buz gibi meyan suyu satarlar. «Abu hayat» diye bağırırlar. Dükkânlarının önünde oturan esnaf ve tüccar meyan suyu içer. Has Ailesi'nin de meyan suyu içerek serinlemiş olduğunu düşünebiliyorum. Ancak, Yaşar Kemal duymasın, Çukurova'nın meyan kökü çoktur. Meyan suyu içmekle

bitmez. Çukurova'da Osmanlı'dan kalma bir şirket var: Forbos. Forbos, güneyin kromunu ve meyan kökünü Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç eder. Daha doğrusu ithal eder. Forbos büyük ve özel limanları olan bir şirkettir. Meyan kökünü Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderir. Meyan kökü Amerika Birleşik Devletleri'nde Coca-Cola esansına dönüşür.

Gençliğinde meyan suyu içen Has Ailesi'nin yetişkin çocuklarının, memleketine ve halkına iyilik olsun diye, Coca-Cola şişeleme tesislerini kurmaya kalktıklarını düşünmek mümkün. İyi yıkanmamış bakır taslardan meyan suyu içen halkımızın temiz şişelerden Coca-Cola içmesini sağlamak bir büyük hizmet olmalı.

Yalnız bu hizmeti gerçekleştirmek kolay olmadı. 1960 yıllarında memlekete solculuk hâkim oldu. Yabancı sermayeli Coca-Cola tesislerinin kurulacağını haber alan o zamanın etkin solcu dergisi Yön, kampanya açtı. «Coca-Cola içmeyin, yarısı zehirdir» diye yazılar yazdı. Gençler yürüyüşe başladılar. Meyan suyu içen halkımıza Coca-Cola içirme projesi suya düşecek oldu. Neyse ki, Yaşar Kemal duymasın, Çukurova'nın insanı akıllı olduğunu bir kez daha kanıtladı. Has Ailesi bu işin başına emekli generallerden, MİT müsteşarlığı yapmış, Behçet Türkmen'i getirdi. Behçet Türkmen, şimdiki Dışişleri Bakanı İlter Türkmen'in babasıdır. Başka bir deyişle İlter Türkmen'in babası MİT müsteşarlığı yapmıştır.

Behçet Türkmen, 1960 solculuğunun anti-Coca-Çola kampanyasının üstesinden geldi. Halkımız Coca-Cola içmeye başladı. 1960 yıllarının ortası. Ancak bu tarihte de Enver Gökçe'nin Coca-Cola içtiğine ihtimal vermiyorum. Bunun için ikinci nedene geliyorum.

İkinci nedenle birlikte Can Yücel'i hatırlıyorum. Can Yücel bende hep bir zekâ patlaması etkisi yapar, çarpar. Can Yücel'i, daha doğrusu bu volkanik zekânın, Can Yücel'e karşı direnişini düşündükçe, içimi derin bir hüzün kaplar. Enver Gökçe ile ilgili şiirini önce Cumhuriyet'te, sonra Yazko Edebiyat'ta yayınladı. Sonu şöyle:

Yeu diye seslendi Güler
Bir adam geçti önümüzden. Tam bir eski tüfek
Bu kadar olur ama!..
Demeğe kalmadı, zır kapı!
Gittim açtım,
Karşımda bizim Enver! (*)

Eğer Can bu şiirini daha önce yazmış olsaydı, herhalde Enver Gökçe'nin dostları cenazesinde göğüslerine Enver Gökçe'nin fotoğrafı yerine Can Yücel'in şiirini takabilirdi. Enver Gökçe, bende hep, çilesiyle oynanan bir «eski tüfek» izlenimi bıraktı.

Ne demek eski tüfek? Ne demek «tam bir eski tüfek»? Ne olmadığını söyleyebilirim. Önce şöyle: Bacaklarında balerin elbisesi darlığında Amerikan blue jean'ı, sırtında heybesi, bir yüzü beline kadar uzanan yağlı saçlarıyla, diğeri kalın bir sigara dumanıyla örtülü, tırnaklarının ucu siyah genç ve «solcu» kızlarımız eski tüfek sayılmazlar. Ya da bacaklarında soba borusu türünden bir kadife pantolon, sırtında yelek ile hırka ortası bir giysi, ayağında Bodrum sandalı, saçları kaşlarına sürekli teğet duran, müzikte Ali İzzet, edebiyatta Fakir Baykurt, bilimde Mustafa Akdağ, politikada İzmir İktisat Kongresi'ni yaşayan genç ve «devrimci» arkoklarımız ne kadar eskiseler ve ne kadar çok tüfek sevseler yine de «eski tüfek» olamazlar.

«Eski tüfek» temizdir; eski tüfek önemli ve evrensel günlerde çok daha temizdir. Eski fakat temiz ve ütülü lâcivert elbisesini giyer, göğüs cebine kırmızı bir mendil yerleştirir; evinde veya kentin meydanında, yalnız veya kalabalıklarla gününü kutlar. Eski tüfek kampanyalara çok özen gösterir. Mutlaka uyar. Bu yüzden, ben, Enver Gökçe'nin, eğer içtiyse, çok daha sonraki yıllarda Coca-Cola içmiş olduğunu düşünüyorum.

Ve şunları ekliyorum: Kuşku, deniz üzerinde petrol alevi gibidir. Durmaz, yayılır. Kuşku, karanlık odaya anah-

(*) *Can Yücel, Enver Gökçe'ye, Yazko Edebiyat, Şubat 1982, sayı 16, s. 34.*

tar deliğinden sızan ışık gibidir. Boydan boya deler, gözü alır. Bu nedenle Enver Gökçe'ye 1957 yılında Coca-Cola içirilince kuşku duymaya başlıyorum. Ve başlıyorum: Acaba anıda geçen diğer olaylarda mı böyle? Acaba anı yazarı yılı mı karıştırıyor, yoksa olayı mı? Eğer olayı karıştırıyorsa, kişileri de karıştırmış olamaz mı? Enver Gökçe ile ilgili olarak anlatılanların bir bölümü başka insanların başından geçmiş olmasın? Acaba Enver Gökçe ile ilgili anıların yazarı Enver Gökçe'yi tanıyor mu? Hiç konuşmuş mu?

Kemal Sülker: It's too precise to be true

İngilizcede bir söz var: It's too good to be true. Anlamı şu: Doğru olamayacak kadar güzel. İnanılmayacak kadar güzel de denilebilir. Kemal Sülker'in Yazko Edebiyat'ta yazdıklarını ve özellikle Nisan sayısında yazılanları okuyunca İngilizcenin bu sözünü hatırladım. Biraz değiştirerek: It's too precise to be true. Türkçesi şöyle: Doğru olamayacak kadar net. Kemal Sülker'in anıları doğru olamayacak kadar taze.

1941 yılında Zekeriya Sertel'in Tan Gazetesi'nde oturup sohbet ediyorlar. Esat Adil, Suat Derviş, Nurullah Ataç, Refi Cevat Ulunay, Refik Halit, başkaları ve Kemal Sülker. Sohbet Hasan İzzettin Dinamo'nun üzerinde yoğunlaşıyor. 1941 yılında geçen bu sohbette Ataç, daha 1938 yılında Dinamo'yu beğendiğini yazdığını söylüyor. Ulunay ile Refik Halit «Cevatcığım» ve «Ama Refikciğim» ile açılan bir tartışmayı başlatıyorlar. Ulunay «yapmayın Nurullah Bey» diyor, «daha şiire yeni başladığı anlaşılıyor! 1938'de nasıl olur onu beğendiğinizi yazarsınız? Bize kül yutturmayın!» (*). Tartışma üç yıl önceki Ataç'ın yazısının hatırlanmasıyla ilgili.

Söze Suat Derviş karışıyor. 1941 yılında geçen bu

(*) *Kemal Sülker, Tan'da Tartışılan Şair: Hasan İzzettin Dinamo, Yazko Edebiyat, Nisan 1982, sayı 18, s. 67.*

sohbette Suat Hanım'ın söylediklerini Kemal Sülker 41 yıl sonra şöyle hatırlıyor: «Sayın Ulunay, inanır mısınız bilmem, ben Sayın Ataç'ın Varlık dergisindeki yazısını okudum. Üstelik o dergi yalnız şiir yayımlayan mecmua değil, öykü de, eleştiri de, denemeler de, fikir yazıları da yayımlıyor. Aslında renksiz ve küçük burjuvo anlayışıyla...» Ataç burada Suat Hanım'ın sözünü kesiyor ve «konuyu böyle almayın, Suat Hanım, gerçekten benim yazımı anımsıyor musunuz?» diye soruyor.

Ve ben bu konuşmaya inanamıyorum. Çok basit bir nedenle: Bundan kırk bir yıl önce aydınlarımızın biribirine böyle hitap ettiklerini sanmıyorum. Suat Hanım'ın karşısındakine «Sayın Ulunay» diye hitap ettiğini sanmıyorum. Bir kez böyle sohbetlerde böyle resmî hitap olmaz. İkincisi bu «sayın» kelimesi, 1960 yıllarından sonra İsmet Paşa'nın Türkçeye soktuğu bir iki yüzlü kelimedir. İsmet Paşa'nın yerine geçenler, bunu, çok çirkin bir yaygınlığa ulaştırdılar. Bu kelime solculuğun «arkadaş» kelimesine karşı, orta solculuğun soluk ve aşağılık kompleksi yüklü bir icatı oldu. Türkçede «sayın başbakan katildir» veya «sayın muhalefet lideri hırsızdır» türünden cümleler kuruldu. 1970 yıllarında.

Bu aşağılık kompleksi yüklü «sayın» kelimesini işittiğim zaman gerçekten sinirleniyorum. Bu yüzden dikkatimi çekiyor. 1941 yılında aydınlarımızın iki yüzlü ve aşağılık kompleksi yüklü olduğunu sanmıyorum. Ayrıca «anımsamak» kelimesinin de çok yeni bir icat olduğunu biliyorum.

Kemal Sülker'in anı dizisini okuduğum zaman, ilerde yaşamının önemli olacağını düşünen bir gencin, zamanında almış olduğu notları yazdığını düşünüyordum. «Sayın» kelimesi ve «anımsıyor musunuz?» sorusu bu düşüncemin yanlış olduğunu ortaya çıkardı. Bu durumda Kemal Sülker, 1941 yılındaki sohbeti 1982 yılında hatırladığı gibi yazıyor, olmalı.

Sohbetten hemen sonra Suat Hanım ile Kemal Sülker Meserret Oteli'nin altındaki Meserret Kahvesi'ne gidiyorlar. Nerlman Hikmet de geliyor. Ne konuştuklarını

sanıyorsunuz? Dinamo'yu konuşuyorlar. Üstelik tam bir köy programındaki gibi. Dinamo'nun üç dostu, birbirlerine Dinamo'nun yaşamıyla ilgili biyografik ayrıntıları aktarıyorlar. Tıpkı köy programı için rollerini iyi ezberleyip köy kahvesine gelen üç kişiden birinin Borçlar Kanununun bir maddesinin yedinci fıkrasından bahsetmesi üzerine diğer köylünün Ticaret Kanununun bir maddesinin üçüncü fıkrasını bülbül gibi terennüm etmesi, bunun üzerine üçüncü köylünün en son Yargıtay kararını yorumlaması gibi.

«Suat Abla» Hasan İzzettin Dinamo'nun kayınvalidesi «Fatma Ana» tarafından kendisine anlatılanları diğerlerine aktarıyor. Sülker karşılığını veriyor ve şunları da söylediğini yazıyor: «Dahası var bildiklerimin. Merzifon'da 'Taşan', Samsun'da 'Yürüyüş' dergilerinde şiirler yayımlamış. 1931'de Malatya'da, sonra Adıyaman'da iki yıl öğretmenlik etmiş. Ortaöğretim'de öğretmen olmak amacıyla Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'ne sınavla girmiş. Resim-İş bölümünde okumuş. Bu arada ünlü bir şaire mektuplar yazmış, bunun üzerine polisçe izlenmiş, sonunda bir şiiri sürülerek tutuklanmış ve dört yıl hapse mahkûm edilmiş, 1935'te. Hapisteyken 1937'de Deniz Feneri adlı şiir kitabı yayınlanmış. Kitaba adını veren şiir, daha önce Adsız Kitap'ta yer almış» (*). Kemal Sülker'in 1941 yılında bunları bildiğine ve 1982 yılında bunları hatırladığına inanmakta güçlük çekiyorum.

Suat Derviş'in Ulunay'a anlattıklarından da kuşku duyuyorum. Suat Hanım şöyle söylemiş oluyor: «Cezası 1939'da sona erince İstanbul'a geldi. 'Yeni İnsanlık' dergisinde felsefecilerle birlikte çalıştı, Hilmi Ziya Ülken'le, Hasan Tanrıkut'la arkadaşlık etti, ama sanat dünyamızda yiğit sesler verdi ürünleriyle» (**). Kemal Sülker'in yanlış hatırladığı anlaşılıyor.

Kemal Sülker'in sözünü ettiği «Yeni İnsanlık» dergisinden haberim yok. Baltacıoğlu İsmayıl Hakkı'nın çıkar-

(*) Ibid., s. 73.
(**) Ibid., s. 69.

dığı «Yeni Adam» Dergisi ile kurucular olarak Nurullah Ataç, Hilmi Ziya Ülken, Sabahattin Eyüboğlu ve Muzaffer Şerif ilân edilen, «Sahibi ve Müdürü Hilmi Ziya Ülken» olan «İnsan» Dergisi var. Kemal Sülker'in bu iki isimden bir yeni dergi ismi çıkardığını sanıyorum.

Şunları da eklemeliyim: Ben kartlarla çalışıyorum. Okumak, benim için, kartlara geçirmek demek. Romanları da öyle okuyorum. Kartlara geçirmek sadece bir teknik işlem değil. Benim için kartlara geçirmek, aynı zamanda, somutu veya aynı anlama gelmek üzere gerçeği, mümkün olan en küçük parçalara ayırmak demek oluyor. Gerçeği yeniden yaratabilmek için önce mümkün olan en küçük parçalara ayırmak gerekiyor. Çünkü gerçekçilik, gerçeği yansıtmak demek değil. Gerçeği yansıtmak yeteneksizlerin işidir. Yeteneksizliğe özenmek için bir neden görmüyorum. Gerçekçilik, gerçeği yeniden yaratmaktır. Mümkün olan en küçük parçalara ayrılan somutu yeniden bestelemektir.

Bu eki de şunun için veriyorum: Bu yazıyı yeniden kütüphaneye gitmeden mevcut kartlarıma dayanarak yazıyorum. Daha önce Hilmi Ziya'nın «İnsan» Dergisi'ni de kartlara ayırmışım. Yazarlarının isim listesi iki büyük kartı dolduruyor. Hilmi Ziya, Sabahattin ve Bedri Rahmi Eyüboğlu, Muzaffer Şerif, Ataç, Pertev Boratav, Şekip Tunç, Ahmet Hamdi, Sait Faik, Behice Boran, Orhan Veli, Sıtkı Yırcalı, Melih Cevdet, Cemil Meriç, Cahit Tanyol, Abidin Dino, Cahit Sıtkı, Behçet Necatı ve diğerleri burada yazı yazıyor. Benim kartlarımda «İnsan» Dergisi'nin yazarları arasında Hasan Tanrıkut ve Hasan İzzettin Dinamo da görülüyor. Böylece Kemal Sülker'in anılarındaki bir yanlışı düzeltmiş oluyorum.

Devam etmeden önce bir noktanın altını çizmeliyim. Türkiye'de bir çokları yola çıkarken herşeyi yeniden başlattığını düşünüyor. Bugünlerde de bilim ile sanatın birleştiği görülüyor. Ancak, bu yeni değil. Bilim ve sanatı birbirinden dünyada ve Türkiye'de soğuk savaş ayırdı. Soğuk savaştan önce «İnsan» Dergisi örneğinde olduğu gibi, bilim ve sanat birbiriyle iç içeydi.

Kemal Sülker'in Dinamo anılarında tartışma, Dinamo'nun «Yeni Ses» dergisinde yayınlandığı açıklanan bir şiiri üzerinde oluyor. Sülker, «Refik Halit'in bu açıklamasından sonra Ulunay Yeni Ses'e bakmaya başladı» diye yazıyor. Anıların bu bölümü de bende kuşku yarattı. Çünkü gerek «Yeni Ses» ve gerekse Yeni Ses'den önce yine Yusuf Ahıskalı'nın çıkardığı «Ses» dergileriyle ilgili kartlarında, bu dergilere katkıda bulunmuş sanatçı ve bilim adamları listesinde Hasan İzzettin Dinamo'nun adı görünmüyor. Uzun bir isim listesi var, ancak Dinamo yok.

Kuşku yok, yanılgı benim olabilir. Dikkatsizlikle atlamış olmam mümkün. Ancak artık işin bu yanı o kadar önemli değil. Önemli olsa, tekrar kütüphanelere gidip kontrol ederdim. Buna gerek duymuyorum. Çünkü bir kez Sülker'in anılarından kuşku duymaya başladım. Bir kez Sülker'in anıları benim için kaynak olma gücünü kaybetmeye başladı. Önemli gördüğüm ve altını çizmek istediğim nokta burası.

Bu kısa incelemeyi bitiriyorum. İki nokta ekleyerek. Birincisi şu: Son olarak söz konusu olan «Ses» dergilerinin adının günlük ses ile veya bugün yayınlanan Ses dergisiyle ilgisi yok. «Ses», üç kelimenin baş harflerinden oluşuyor. Dergilerin kapaklarında büyükçe olarak yazılan «Ses» kelimesinin her harfinin altında bu üç kelime yazılıyor. Şunlar: Sanat, Edebiyat, Sosyoloji.

Şaşırtıcı! Daha da şaşırtıcı olan şu: «Sosyoloji» kelimesinin bilimle özdeş tutulduğunu sanıyorum ve bunun üzerinde durmak istiyorum. Türkiye'de uzunca bir süre sosyoloji bilimle özdeş tutuldu. Şu anlamda: Sosyolojiye bilim ölçüsünde prestij ve güç yüklendi.

Mutlaka, nedenleri olmalı. Bir neden ise şöyle olmalı: Sosyoloji, pozitivizmin çocuğudur. On dokuzuncu yüz yılda Batı Avrupa'da marksizme karşı tutunacak bir dal olarak geliştirildi. Yirminci yüzyılda Batı'da marksizm-leninizmin ikna gücünü karşılamak için özenle ön plana itildi. Marksizm olguları çok derinden birbirini kenetlerken sosyoloji birinci provadaki bir erkek ceketindeki gibi dıştan dikişler attı.

Türkiye'ye şimdiye kadar bir tek genel kabul görmüş «ideolog» geldi, adı sosyolog oldu. Ziya Gökalp'in «ideologluğu» ve «sosyologluğu» çok tartışma götürür. Ancak etkinliği tartışma götürmez. İki savaş arasında Türkiye'de, Ziya Gökalp'in etkisiyle olsa gerek, sosyoloji toplumu değiştirme bilimi ile eş düzeyde tutuldu. Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, Hilmi Ziya Ülken gibi, hiç olmazsa nicel üretkenlikleri tartışılmayan, sosyolog ve üniversite müderrisleri çıktı. Bunlara, bir sosyologtan çok pedagog sayılan, Yeni Adam Dergisi'ni çıkaran ve sui generis bir bilim adamı olan Baltacıoğlu İsmayıl Hakkı'yı da ekleyebilirim.

Burada kalmadı. İkinci Savaş'tan hemen önce, fakat asıl savaş yıllarında Ankara Dil-Tarih'te Behice Hanım ve arkadaşları, bu imkânları çok dar bilgi dalını ilerici düşünceye koşmak istediler. Ancak bıraktıkları, ya da daha doğrusuyla bırakamadıkları, sosyolojiyle fazla mesafe katedilmeyeceğini ortaya çıkardı. Bu yüzden olmalı, ilerici düşünceye koşanlar, sosyolojiyi bıraktılar. Sosyoloji de, soğuk savaş döneminde, öncelikle 1960 yıllarında ODTÜ'de ve özellikle Mübeccel Kıray'ın etkisiyle tümüyle Amerikan ampirisizminin batağına saplandı. Bir yanıyla uyuşması, diğer yanıyla ukalâ, fakat her yanıyla sığ bir uğraş oldu.

«Ses» kalabilir; sosyolojiyi unutmak gerek. Birinci nokta, bu. İkincisi ise şu: Bu dünyadan ayrılmış olanlar için ses yok; ancak yaşayan ve canlı anı yazarlarından bir istekte bulunmak bir hak olmalıdır. Daha dikkatle yazmalarında yarar var. Bunun için çok çeşitli nedenler sayılabilir; fakat yalnızca birini yazıyorum: Ben okuyorum. Üstelik dikkatle okuyorum. Çünkü dikkatsiz okumayı beceremiyorum.

İKİNCİ KİTAP

Aydınlar - Aydıncıklar

AYDIN ÜZERİNE TEZLER

«Nihayet eyülere eyilikleri mukabelesinde riayetle ve kemlere kemlikleri içün ihanet olmamağa ve âlim ve cahil temyiz olunmayıp ülemanın kadri bilinmemek ile ülema-i izamın avamı nas nazarında rağbeti kalmadı, izzet ve hörmetle gitti.»

Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, 1631.

«Siyasal iktisat, işçi (iş) ve üretim *arasındaki* doğrudan *ilişkiyi inkâr ederek, işin doğasında var olan yabancılaşmayı gizler. İşin zenginler için harikalar fakat işçiler için mahrumiyet ürettiği doğrudur. Saraylar yapar fakat işçiler için ev olarak ahır üretir. Güzeli üretir, fakat işçi için biçimsizliği yaratır. Emeğin yerine makinaları koyar, fakat işçilerin bazılarını vahşi çalışma koşullarına yeniden atar, bazılarını da makineleştirir. Zekâyı yapar, fakat işçiler için ahmaklık ve avanaklığı üretir.»*

Karl Marx, Economic and Philosophical Manuscripts, 1844.

Türkiye'de aydın ilginçtir. Her ülkede aydın ilginçtir. Doğası gereği öyle. Aydın, biraz da uyumsuz olabilendir. Yaşadığı ortam ile çelişkisi olan kimsedir. Aydın, biraz da, kendi kendisiyle çelişkisi olan kimsedir. Çünkü aydın, tanımı gereği, gelişen kimsedir. Ama çelişki olmadan gelişme olmaz. Aydın gelişen, gelişirken, biraz da, geliştiren kimsedir. Geliştirmeyen, aydın olmaz.

Türkiye'de aydın sevimlidir. Başka ülkelerde de öy-

le olsa gerek. Ancak Türkiye'de ve her ülkede, ancak ölü aydın sevimlidir. Yaşayan aydın pek sevimli olamıyor. Aydın, tarihin malı olunca sevimli oluyor. Bir Namık Kemal. Pek sevimli. Yaşamıyor mu? Bir parça, herkeste ve «hepimizde» yaşıyor. Sürgüne giderken Boğaz'ı geçiren kayıkta, ciddi olarak halkının gelip kendisini kurtaracağını düşünmüş. Beklemiş. Halkı, Namık Kemal'i kurtarmaya gelmemiş. Namık Kemal sürgüne yalnız gitmiş. Namık Kemal sürgüne aydınca gitmiş. Halkının kendisini kurtaracağını bekleyen Namık Kemal bugün yaşamıyor mu? Yaşıyor. Bir parça bugün tüm aydınlarda yaşıyor. Namık Kemal «hepimizde» yaşıyor.

Bir Ali Suavi. Devrimci mi, yoksa şaklaban mı? Tarihçiler cevap vermede şaşırıyorlar. Galiba her ikisi de. Osmanlı'yı terk etmiş. Hyde Park'ta dolaşmış, arkadaşlarıyla tartışmış. Aynı zamanda Hyde Park'ta Marx ile Engels de dolaşıp tartışıyorlarmış. Ali Suavi, Marx ve Engels'i tanımamış, selâm vermemiş. Güzel bir İngiliz kadın ile evlenip Galatasaray'a müdür olmuş. Sonra deli olduğu için tahttan indirilen Murat'ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla Çırağan baskınını düzenlemiş. Okuma-yazma bilmediği için imzasını biri düz, diğeri ters iki V işareti ile atan, ancak bu işaretler Arapçada yedi ve sekiz sayılarını gösterdiği için, Yedi-Sekiz Hasan Paşa adıyla ün yapan Beşiktaş eminî yetişmiş, bulduğu bir süpürgenin sapıyla Ali Suavi'nin başına vurmuş. Ölmüş. Ali Suavi'nin ölümü böyle olmuş.

Kuleli Vakası'ndan sonra Ali Suavi'nin Çırağan Baskısı, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki ikinci «ihtilâl» girişimi sayılıyor. Ali Suavi'nin bıraktığı yerden Kleanti Skalyeri - Aziz Bey Komitesi devam ediyor. Bu ihtilâl komitesi mason locasında kuruluyor. Amacı Mithat Paşa'yı tekrar sadarete getirmek. 26 Haziran 1878 tarihinde ihtilâlci Kleanti ile Aziz Bey buluşuyorlar. İhtilâllerinin başarılı olup olmayacağını anlamak için Silivri'deki Elekli Baba türbesine gidiyorlar ve elek çeviriyorlar. Çevirilen elek ihtilâlin başarılı olacağını gösteriyor. Memnun, Beyoğlu'ndaki Aziz Bey'in evine dönüyorlar. Döndüklerin-

de Zaptiye Nazırı evi basıyor. Yakalananlar, ağır mahkûmiyet alıyorlar.

Kleanti Skolyeri ile Aziz Bey'in kurdukları komite, reformcu Mithat Paşa'yı tekrar başvekil yapmak için girişilen en ciddi teşebbüs olarak kalıyor. Mithat Paşa ise Türkiye tarihinin kaydettiği ilk büyük «cuntacı» olarak görülüyor. Sultan Aziz'i tahttan Mithat Paşa indiriyor. Murat deli çıkıyor. Mithat Paşa, Murat'ı da indiriyor. Abdül Hamit ile anlaşma yapıyor. Abdül Hamit, Saray'a ve yanına, Namık Kemal ile Ziya Bey'i, sonradan Ziya Paşa, olmaya razı oluyor. Mithat Paşa, Abdül Hamit'i padişah yapıyor. Abdül Hamit de Mithat Paşa'yı sadrazam yapıyor. Hamit, kendi deyimi ile, bir süre «kurtlarla birlik uluduktan sonra ilk fırsatta Paşa'dan kurtulma yolları arıyor. Mithat Paşa'nın canına Abdül Hamit kıyıyor. Mithat Paşa, sonunda canını kaybetmiş olsa da, gerçekten büyük bir öğütçü. İngilizlerle kucak kucağa bir ilişki içinde. Yine de büyük bir reformcu.

Mithat Paşa, Koca Reşit Paşa'nın yetiştirmesi. Çağdaş aydın, Tanzimat Fermanı'nı hazırlarken İngilizlerle çok içli dışlı olduğu için Koca Reşit Paşa'ya kızıyor; Reşit Paşa'yı reddediyor. Ancak ilk Kanun-u Esasi'yi, İngiliz Büyükelçisi ile danışa danışa hazırlayan Mithat Paşa'yı hâlâ seviyor. Acaba Mithat Paşa, memurlara ve dolayısıyla aydınlara kredi vermek için Emniyet Sandığı'nı kurduğu için mi? Yoksa mazoşizme düşkün aydınlar, Mithat Paşa'nın boğulmuş olmasına mı yanıyorlar? Her halde, her ikisi de olmamalı. Kızıp kızmamadaki tutarsızlığı başka yerde aramak gerek: Burjuva-demokrat ıslahatlar hazırlarken, en öndeki burjuva devletle yakın ilişkiler kaçınılmaz oluyor. Tıpkı sosyalist aşamada en öndeki sosyalist ülke ile yakın ilişkilerin kaçınılmaz olacağı gibi. Burada önemli olan ilişkiye girenlerin karşılıklı saygıyı ve kendi kendine güveni tutturabilmiş olmaları. Bu açıdan bakıldığında Koca Reşit Paşa'ya kızmak biraz fantazi görünüyor. Koca Reşit Paşa, hâlâ «büyüktür».

1961 - 1971 dönemi Türkiye'de solculuğun yayıldığı dönem. Büyük arayış dönemi. Çocukluk dönemi. Soru sor-

manın heyecanını duyan ve yansıtan çocukluk dönemi. Biraz da çocuksu dönem. Uzun yılların teorik geriliğini, ideolojik susuzluğunu, Asya türü üretim biçimi gibi, Mustafa Kemal'in İngiliz casusu olduğu gibi fantezilerle kapatmaya çalışma dönemi. Hem güzel çocukluk dönemi ve hem de artık biraz usandıran çocuksu dönem.

O dönemde bir «Tanzimat Kafası» veya «Tanzimat Aydını» karalaması çıktı. Mahkûm etmek için «Tanzimat Kafası» demek yetti. Bu karalama ile ilgili olarak söylenmesi gereken şu: «Tanzimat Aydını» karalamasını, 1961-1971 dönemi bulmadı. «Meşrutiyet Aydını» buldu. «Meşrutiyet Aydını» kendi yeniliğini ve gücünü gösterebilmek için Tazminat Aydını'nı reddetti. Cumhuriyet Aydını, Meşrutiyet Aydını'nı kötüledi. Daha sonraki kuşak oydınlar, «Gardrop Atatürkçülüğü» deyimi ile Cumhuriyet Aydını'nı eleştirdi. Bu arada «Tanzimat Kafası» veya «Tanzimat Aydını», Meşrutiyet ihtilâlcilerinin yazılarından alındı, sosyalizmi arayanların yazılarına geçti. Bu arada, kırık bilgilerle, Koca Reşit Paşa'nın defteri dürüldü.

Tazminat Fermanı'nı okuyan Koca Reşit Paşa hâlâ «büyüktür.» Önemli işler yapmıştır. Tanzimat ve Tanzimat Aydını çok önemlidir. Namık Kemal önemlidir, Ziya Paşa önemlidir, Şinasi çok önemlidir.

Ahmet Mithat Efendi, hem bir Tanzimat Aydını'dır, hem de Meşrutiyet. Mithat Paşa, Koca Reşit Paşa'nın yetiştirmesidir. Ahmet Mithat Efendi, Mithat Paşa'nın yetiştirmesidir. İsmindeki «Mithat», hamisi ve yetiştiricisi Mithat Paşa'nın adından geliyor. İsmindeki «Efendi» kelimesini Ahmet Mithat kendisi kazanıyor. Türkiye tarihinde Ahmet Mithat kadar çalışkan bir aydın bulmak mümkün değil. Bir «yazı makinası». Yazıyor, evinin altında basıyor ve tütüncülere bastıklarını kendisi dağıtıyor. Tembel aydının karşıtıdır, Ahmet Mithat.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet aydınından anı yazanların hepsinin anısında var: Herkes okumayı Ahmet Mithat'tan öğrenmiştir. Ahmet Mithat, her eve giren bir okuldu. Ahmet Mithat, Türkiye aydın tarihinin «Hace-i Evvel»idir. İlk öğretmendir. Ahmet Mithat'ın romanlarında astronomiden

tarihe, fizikten coğrafyaya kadar bütün bilgiler var. Ahmet Mithat geleneği bugün de var. Kemal Tahir, tümüyle Ahmet Mithat'tır. Erol Toy, Vehbi Koç'u yazdığı İmparator'da veya Şeyh Bedrettin'i yazdığı Azap Toprakları'nda Ahmet Mithat'tır. Uzun yıllar Bab-ı Âli'de tek başına «Efendi» sözünden anlaşılan Ahmet Mithat'tır. Ahmet Mithat, Türkiye'deki yazarların tümünün «Efendisidir».

Ama Ahmet Mithat, bilgiyi, teoriyi, fıkra yazarından veya romandan öğrenme hastalığının yaratıcısıdır. Kendisi çok çalışkan Ahmet Mithat, Türkiye aydınının tembellik mikrobudur. Türkiye aydınındaki kolaycılığın, ciddi kitap okumama alışkanlığının babası Ahmet Mithat'tır. Türkiye aydınını tembelliğe Ahmet Mithat alıştırdı. Kıvırtmaya da. Bu çalışkan adam, bu «yazı makinası», koruyucusu ve hamisi Mithat Paşa'nın boğulmasını onayladı, savundu. Abdül Hamit ile anlaşarak «Hace-i Evvel» olmak istedi. Öyle oldu. Ve itibardan uzak öldü.

Baha Tevfik'in ise tabutunu dört hamal taşıdı. Türkiye'de ilk felsefe dergisini çıkaran adam, Türkiye'de materyalizmin babası Baha Tevfik'in cenazesinin arkasından yürüyenler tabutunu taşıyamayacak kadar azdı. Hamal tutuldu. Kısa ve neşeli ömrü hakkında ne kadar az bilgi var. Bu az bilgilere göre de Sosyalist Hilmi'nin «akıl hocası» olduğu kesin. Neşeli mizacından, sosyalizmi ciddiye alıp almadığını kestirmek zor. Ölümü ise her aydın için zor. Yalnız. Tabutunu iri yarı dört hamal taşımış. Bir yerde böyle yazıyor.

Hilmi, nereden aklına getirip de «Sosyalist Hilmi» olmuş? Keşke olmasaydı. Türkiye tarihinin kaydettiği ilk sosyalist, keşke «Sosyalist Hilmi» olmasaydı. Hilmi'nin sosyalistliğinin Baha Tevfik'ten gelme ihtimali güçlü. Bu kırmızı yelek giyen, hiç kimsenin ciddiye almadığı, kırmızı arabalarda gezen ve bir ara bol para harcayan adamın, Türkiye tarihinin kaydettiği ilk «sosyalist» olması çok acı. Sosyalist tarihe bir ciddiyetsizlik izi düşürmüş. Öldürülüyor. Öldüren adam «bana sarkıntılık etti» diyor. Sürekli olarak İngilizlerin adamı olduğu iddia edildi. İşi bittikten sonra İngilizler tarafından öldürüldüğü de ileri sü-

rüldü. Her ne ise, Sosyalist Fırka'nın kurucusu ve reisi «Sosyalist Hilmi» gayri ciddi bir adamdı.

Ziya Gökalp ise alabildiğine ciddi. Türkiye'nin ilk büyük düşünürü sayılıyor. İttihat ve Terakki'nin «mürid» sıfatını verdiği kimse. En büyük özelliği çok az konuşması. Tanıyanlar yazıyorlar ve anlatıyorlar. Her toplantıda hiç kımıldamadan oturur, dinlermiş. Ağzını açmazmış. Sonra ve bazan bir terlemeye başlarmış. Terleme, Ziya Gökalp'ın konuşacağının işareti olurmuş. Zira Gökalp, her zaman, konuşmadan önce sıkıntıdan terlermiş. Ziya Gökalp az konuşmasıyla ve teorisyeni olduğu İttihat ve Terakki'nin izlediği politikaya hiç karışmadan büyük düşünür koltuğunu korumuş.

İttihat ve Terakki büyük bir okuldu. Ciddiyetle ve eleştiri ile okunmalıdır. Ziya Gökalp'ı «mürid» ilân etti. Enver, «milli kahraman» oldu. Talât'a «büyük siyasî» sıfatı lâyık görüldü. Abdülhak Hamid «Şair-i Azam» idi. Rıza Tevfik'e «filozof» ünvanı verildi. İttihat ve Terakki, yığınları tutabilmek için «tutamak» noktaları gerektiğini anladı ve bunları yarattı. İttihat ve Terakki'nin bu çizgisini en iyi Türkiye Komünist Partisi anladı. Ancak başka türlü uyguladı. İttihat ve Terakki, kendi adamlarına ve biraz yeteneği olanlara, büyük sıfatlar dağıttı. Türkiye Komünist Partisi ise sıfatı olanlara, komünist ünvanı dağıttı.

İttihat ve Terakki, Jön Türk hareketinin politik hareketi oldu. Jön Türk hareketi Türkiye'ye özgü bir siyasal hareket oldu. Dünya siyaset edebiyatına «Jön Türk» deyimi girdi. Önderlerinden Resneli Niyazi, eylem sırasında hastalandı ve öldü. Enver, öldürüldü. Talât, öldürüldü. Cemal, öldürüldü. Cavit, asıldı. Dr. Nazım, asıldı. Kara Kemal asılmamak için intihar etti.

Tevfik Fikret ise erken yaşında doğal bir ölümle bu dünyadan ayrıldı. Aşırı hassas ve aşırı dürüst, ikisini başka türlü birleştiremediği için de aşırı ölçüde alıngan bu şairi sevmemek mümkün mü? V. Gordlevskiy adında bir Rus araştırmacısının bir kitabı var, 1912 yılında Moskova'da basılmış. Adı şu: Oçerki Po Novoy Osmans-

koy Literatur. Yeni Osmanlı Edebiyatı Üzerine Denemeler Gordlevskiy, Yeni Osmanlı Edebiyatı'na sevecen bir açıdan bakıyor. Yeni Osmanlı Edebiyatı'nı demokratik bir hareket olarak görüyor. 1912 yılında Moskova'da basılmış bu kitabı okuyunca yazarını merak ettim. Şaşırmadım. Gordlevskiy, Ekim Devrimi'nden sonra bir Akademisyen olarak görünüyor. Herhalde parti üyesidir. 1960 yılında Sovyet Bilimler Akademisi, Gordlevskiy'in seçme eserlerini yayınlıyor.

Türkiye'nin sosyalistlerinin bir bölümü ve maalesef önemlice bir bölümü önemli bir hastalığı yaşıyor. Şöyle anlatmak mümkün: Ziraat Mühendisleri, iyi bahçıvanlık yapabilirler. Eğer ziraat mühendisleri, «en iyi bahçıvan bizden olur» derlerse, doğru söylemiş olurlar. Ama bu doğrudan, ziraat mühendislerinin ziraat mühendisliğini bırakıp bahçıvanlık yapmaları gerektiği sonucu çıkarılırsa, yanlış yapılmış olur. Bir doğrudan yanlış sonuç çıkarılmış olur. Tıpkı sosyalistlerin «en tutarlı demokratlar sosyalistlerdir» doğrusunu söyleyerek bundan sonra sosyalist mücadeleyi bırakıp demokrat mücadele ile yetinmeleri halinde yapacakları yanlış gibi. Sosyalistler bu yanlışı yapıyorlar. «Sosyalistler en tutarlı demokratlardır» dedikten sonra sosyalistliği bırakıp demokratlığı seçiyorlar. Ziraat mühendisliğini bırakıp bahçıvanlık yapıyorlar.

Ancak bu hastalık yanlışlıkları artırıyor. Hem demokrat mücadele göklere çıkarılıyor ve hem de Türkiye tarihinin demokratları yerin dibine batırılıyor. Bu, olmaz. Buna izin verilemez. Bu hastalığın tedavi edilmesi gerekir. Türkiye'nin aydın tarihini Mustafa Suphi ile başlatmak acı bir yanlıştır. Mustafa Suphi, bir komünist olarak öldü. Mustafa Suphi hunharca öldü. Bunlar, doğrudur. Fakat Mustafa Suphi'nin komünist yaşamının çok kısa sürdüğü de doğru. Mustafa Sup-

hi, komünist harekete, birçok yanılgıdan ve gerici hareketlerden sonra geldi. Kendisini ispat edemeden öldürüldü. Bunun, Mustafa Suphi'nin talihsizliği olduğundan hiç kuşku yok. Ama talihsizliği talih ve tarih yapmaya da hakkımız yok. Nazım, çok meşakkat çekti. Kendisini kanıtlayarak öldü. Nazım, Türkiye aydınının onurudur. Nazım'da çağdaş aydın kendi zıttını görüyor. Bu yüzden çok seviyor. Nazım, hapishanede ve her yerde bir büyük öğretmendir. Talihin bazı kimseleri ile aynı hapishaneye koyması, o kimseler için, talih ve tarih oldu. Nazım sürekli üretti. Paşazade Nazım hiç kıvırtmadı. İnandığı arkadaşlarının kalleşliğine uğradı. Sarsılmadı. Bütün bunlar, bir eğilim olarak, Türkiye aydınında yok. Nazım'da olanlar, ortalama Türk aydınında eksik. Ama artık Nazım ölümle sınırlı. Artık Türkiye aydını kendi eksiğini Nazım ile kapatamaz. Bu yüzden artık Nazım ile yetinmeye ve Nazım ticaretine ve Nazım sömürüsüne son vermek durumunda.

Nazım sosyalist idi ve aydındı. Sonuna kadar. Tanzimat aydını, Meşrutiyet aydını ve Cumhuriyet aydını tutarlı olamadı. Bunda kuşku yok. Fakat demokrat idi. Demokrat aydın tutarlı olabilir mi? Demokrat hareket bir burjuva hareketi idi. Tutarlı olamaz. Robespier çok tutarlı idi. İdam edildi. Tolstoy, müjiklerin tutarsızlığını yansıttı. Koca Reşit Paşa, Namık Kemal ya da Mithat Paşa, yeni doğmakta olan, korkak, çekingen, iki yüzlü Türkiye burjuvazisine dayanmak zorunda kaldılar. Ne kadar acı! Hem Sultan Aziz'e veya Abdül Hamit'e karşı mücadele edeceksiniz ve hem de maaşınızı sultandan alacaksınız ve sultanın bürokratı olacaksınız. Kendi aydınını sultana teslim eden bir sınıf var. Bu durumda saptanan tutarsızlığa değil, tutarsızlığın bu kadar olmasına şaşmak gerekli.

Ancak nesnel nedeni ne olursa olsun Türkiye aydınının geleneğinde bir tutarsızlık var. Türkiye aydınının bunun acısını ve utancını pek duyduğu anlaşılıyor. Mazoşist bir niteliğinin olmasının bir nedeni burada aranmalı. Geleneğindeki bu tutarsızlıkla ve büyük bir teorik sığlıkla aydın, Türkiye'de, sürekli olarak kendisini kötüler. «Aydın ihanet eder.» Bu söz Türkiye'deki aydının nakaratıdır. Büyük bir güvensizlikle, kurtuluşu kendi dışında ve büyük sayılarda arar. En keskin, en saf ve en ters ifadesini İsmail Hakkı Tonguç'un yazılarında bulmak üzere, aydın için, kurtuluş köydedir. Tonguç çaplı bir aydındır. Doğan Avcıoğlu daha çaplıdır. Büyük bir güvensizlikle ve en keskin, en saf, dolayısıyla da en ters ifadesini Avcıoğlu'nun yazılarında bulmak üzere, aydın için, kurtuluş askerdedir. En sonunda yığınlaşan aydınlar için, kurtuluş işçilerdedir.

Hiç kuşku yok, kurtuluş işçi sınıfındadır. Ancak Türkiye aydınının kurtuluşu, en sonunda, işçi sınıfında araması, köylüde veya askerde aramasından farksız görünüyor. Türkiye aydını, işçi sınıfını değiştirmeden, işçi sınıfı ile kurtulabileceğini sanıyor. Köylü ve asker dalkavukluğu, yerini, işçi tulumuna tapınmaya veya işçi terine yerinmeye bırakıyor. Herhangi bir iş yerindeki cahil ve dönek sendika baş temsilcisini alkışlamak, güvensiz aydın için, en büyük sosyalist eylem oluyor.

«Aydın ihanet eder». Ya işçiler? Nuri Beşer, Avni Erakalın, Seyfi Demirsoy, Halil Tunç, Sadık Şide, İbrahim Denizcier. Suyun bu tarafından ve sayıları az olmayan işçi örneği vermeye gerek yok. «Aydın ihanet eder». Peki, bu sayılan ve sayılmayan işçiler ne yapıyor? Bunlar ne yapıyor? Sözün kısası şu: İşçiler de ihanet eder. Sayıca daha çok. Zaten işçiler ihanet etmese, aydının ihaneti o kadar önemli olmazdı. İlişki karşılıklı.

Fakat şu anda Türkiye sosyalist hareketinin en büyük eksikliği işçilerde ve yığınlarda değil. En büyük eksiklik aydınlarda ve entellektüel yaşamda. Bugün Türkiye'de, Koçi Bey'in yüzyıllar önce yazdığı gibi, âlim ile cahil birbirinden ayrılamaz oldu. Cahillerin hepsi âlim olmadı. Bu sayıda «Durum Saptaması» başlıklı değerlendirmede belirtildiği gibi, sosyalist lider kadrolarının bilinç ve bilgi düzeyi, sosyalist yığınların bilinç ve bilgi düzeyi ile özdeş oldu. Bu sığlık içinde aydın için cahil ve dönek baş temsilciyi alkışlamak sosyalist marifet oldu.

Bugün Türkiye'de devrimci objektivite var. Türkiye'de dağlar ve ovalarda solculuk var. Solculuk yığınlara yayılmış durumda. Türkiye'de her şey var, «bizler» yokuz. Görevinin bilincinde ve başında aydınlar yok. En büyük eksiklik burada. Bu çalışmayı, Türkiye aydınını incelemeyi, bu zamanda yapıyorum. Henüz bitmedi. Gelecek yıl kitap halinde yayınlayabileceğimi umuyorum. Çalışırken tartıştığım arkadaşlarımın isteğiyle bazı «tezleri» yayınlıyorum. İlerdeki çalışmalar sonucunda bunlardan bazılarını değiştirebilirim. Özünü değiştireceğimi sanmıyorum. Bu çalışma ile, Türkiye aydınına, kendisini tanıtmayı amaçlıyorum. Çağdaş aydını, tarihi kökenleriyle buluşturmayı planlıyorum.

Türkiye aydını, rönesansını yapmalı. Orta çağın sonunda, rönesans'da, insanoğlu antik çağa bakarak yeni çağı yarattı. Rönesans'da insan, ilk önce kendisiyle ilgilendi, kendisine baktı ve kendisini sevdi. Petrarka'nın eserlerinde olduğu gibi. Türkiye aydını da kendisiyle ilgilenmeli ve kendisini sevmeli. Ama bir başka yerde yazdım: Sevgide şiddet, ilgide tenkit olmalı. Şiddetsiz sevgiye, sevgi; tenkitsiz ilgiye, ilgi diyemiyorum.

Türkiye'de Çağdaş Aydın Tercüme Odası'nda Doğdu

Türkiye'de çağdaş aydın Tanzimat ile birlikte doğdu. Tanzimat'ta aydın, Tercüme Odası'nda doğdu. Türkiye aydınının morfolojisi çizilirken bu nokta üzerinde ne kadar durulursa durulsun abartma sayılmaz. Çağdaş aydının Tercüme Odası'nda doğmuş olmasının etkileri bugün de devam ediyor.

Olay çok kısa olarak şöyle: Hep devlet ve toprak yutmuş Osmanlı'dan ilk önce Yunan bağımsız bir devlet olarak ayrılıyor. On dokuzuncu yüzyılın üçüncü on yılında. Bu, bir çok bakımdan önemli. Belki «resmî ideoloji» içinde Yunan'a gizlenemeyen bir kızgınlığın sürekli olarak saklı tutulmasında bunun rolü var. Ancak Yunan'ın Osmanlı'dan ayrılıp bir bağımsız devlet kurması, çağdaş aydının doğumunda çok daha ayrı bir öneme sahip. Çünkü o günlere kadar, Bab-ı Âli'de tercüme işlerini hep rumlar üstleniyor. Osmanlı'nın insanı, dil bilmeyi de pek sevmiyor. Doğrusu bunu biraz düzeltmek gerekiyor. Şu şekilde: Çağdaş zaman öncesi Osmanlı aydını dil biliyor. Ancak on bir veya on iki, en fazla on üçüncü yüzyılda kalmış. Bu yüzyıllarda dünyada «bilim dili» öncelikle Arapça. Araplar, bilim ve felsefede ileri olduğu için.

Bir benzetme gerekli: Türkiye ve dünyanın bir çok ülkesi, bugün Lenin'i, Fransızca veya Almancadan okuyor. Avrupa da Rönesans'a kadar Antik Yunan felsefesini Arapça'dan okuyor. Daha da ileri giderek söylemek gerek: Bugün Batı, Doğu'yu ve bu arada Araplar veya Türkler gibi Doğu halklarını küçümsüyorlar ve Yunan uygarlığını göklere çıkarıyorlar oma, yüzyıllar önce bir Yunan felsefesi, bir Yunan sanatı olduğunu Arapçadan öğrendiler. Çünkü Avrupa için de bilim dili Arapça idi.

On dokuzuncu yüzyılın başına gelindiğinde durum çok değişmişti. Fakat Osmanlı aydını hâlâ Arapça veya Farsça düşünüyor. İşte bu sırada tercüme işlerini, Batı dillerine tercüme işlerini, İstanbul'un rumları üstleniyor. Sonra Yunan, bağımsız devlet olunca, Osmanlı, devletin

sırları konusunda rum tercümanlara güvenemeyeceğini anladı. Bunun üzerine Tercüme Odası kuruldu .

Tercüme Odası, bugünkü Dışişleri Bakanlığı'nın nüvesi de oluyor. Fakat bundan çok daha fazla. Türkiye'nin ilk büyük aydınları, Namık Kemal ve Ziya Paşa ve diğerleri, hep Tercüme Odası'ndan yetişiyor.

Tercüme Odası, bir eğilimi çok iyi bir biçimde ortaya çıkarıyor. Osmanlı, kendisine bürokrat ve dolaylı olarak da aydın yetiştirmek için Tercüme Odası'ndan başka, diğerleri ile birlikte, bir de Mekteb-i Osmani, 1855-1874 yılları arasında eğitim yapıyor. Nerede mi? Paris'te. Memur ve dolaylı olarak da aydın yetiştirmek için Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den önce kurulan Mekteb-i Osmani Paris'te eğitim yapıyor.

Bunun üzerinde çok durulabilir. Buna, başka yerde geliştirmek üzere, çok kısa olarak eklenmesi gereken var. Şu: Tercüme Odası'ndan çıkan Türkiye'nin ilk etkin aydınları, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi ve benzerleri, hem ihtilâlci, hem edebiyat adamı, hem gazeteci ve hem de siyasal düşünür oldular. Özetle şu oldu: Tercüme Odası'nda doğan aydın, ihtilâlci, sanat adamı ve siyasal düşünür olarak ortaya çıktı.

Edebiyat adamının, siyasal düşünürlüğe; gazetecinin ihtilâlciliğe özenmesinin geleneğinde bu başlangıç olmalı. Ama söylendi. Bu nokta başka yerde geliştirilecek. Şimdi kısa «tezler» ile yetinmek gerekiyor. Tekrar Tercüme Odası'na dönmek gerekiyor.

Tercüme Odası'na doğan aydın, dış faktör ile aşırı olarak yüklü büyüyor. Yine özet: Türkiye aydını, bütün güzelliklerin ve aynı zamanda bütün çirkinliklerin kaynağını dış dünyada arıyor. Ne yazık! Dış faktörü, bu kadar çok abartan bir başka aydın kümesi zor olmalı. Bu abartmada, Tercüme Odası'nda doğan Türkiye aydını ve özellikle Türk Aydınının, Türkiye'yi öğrenmeden dış dünyayı öğrenmesinin çok büyük etkisi var. Bu etkiyi inkâr etmek mümkün değil. Çünkü insanoğlu, bildiğini tüm dünya sanır. Tüm dünyayı kendi bildiğinden ibaret sanır. Köylü, tüm dünyayı köyü sanır. Kasabalı tüm dünyayı kasabasın-

dan ibaret düşünür. Türk aydını, doğarken, hep dış dünyayı öğrendi.

Bundan kurtulmak gerek. Ne yazık! İlkokul öğrencisi veya ortaokul öğrencisi hâlâ, Orta Avrupa'nın nehirleri veya kasabalarını ezberliyor. Asya'nın yeni doğmuş ülkelerinin sattığı jütün miktarını biliyor. Amerika'nın nehirlerinin uzunluğu veya enini ezberden sayıyor. Sayamazsa sınıfta kalır. Çünkü Tercüme Odası'na doğan çağdaş aydın için hâlâ Avrupa'nın nehirlerinin uzunluğu ile demir cevherinin kilosu çok önemli.

Doğarken Tercüme Odası'na gelen çağdaş Türk aydını, son on yıl içinde çeviri furyasını yaşıyor. Son on yılda, çeşitli ülkelerde, orta düzeyde sendikal eğitim için hazırlanmış olan kitaplar, çok bozuk bir Türkçe ile, Türkiye'de «temel kitap» oluyor.

Bu söylenenlerden hiç kuşku yok, çevirinin gereksiz olduğu sonucu çıkmıyor. Çeviri, iyi veya kötü, temel veya değil, her zaman gerekli. Önemli olarak söylenen bu değil. Önemli olan, tekrar da olsa, şu: Çevirmen olarak doğan çağdaş Türk aydını, dış gelişmeleri abartma eğilimi gösteriyor. Bu abartma eğilimi, çok basit siyasal sarkıklıklara da neden olabiliyor. Bir örnek şurada: 1961-1971 döneminin ikinci yarısında en büyük tartışma dış dinamik - iç dinamik ikilemi üzerine oturdu. Bu uzadı ve anti-emperyalist ve anti-kapitalist mücadele ayrımına dönüştü. Başka nedenler ve özellikle sınıfsal bakış açısının yeniliği ile birlikte, Tercüme Odası'nda doğduğu için dış faktörü abartma eğilimindeki Türkiye aydını, anti-kapitalist mücadeleyi bir kenara itip anti-emperyalist mücadelede karar kıldı. Türkiye ilerici hareketi, şimdi, bunun fiyatını ödüyor. Etkisizliğiyle bunun fiyatını ödüyor.

İbn-Haldun Üzerine

Tercüme Odası'nda doğan çağdaş Türkiye aydını kendisini iyi tanımasa bile, Türkiye aydınını tanıyanlar var. Fakat tanıdıklarını her zaman değil, sınıfsal olarak işle-

rine geldikleri zaman ortaya çıkarıyorlar. Daha önce söylemiyorlar. Marx ve Lenin'in düşünceleri, Türkiye'de de derinlikleri zorlayan bir etki yapmaya başlayınca, «hep çeviri mi olacak, bizim değerlerimiz ne olacak?» diye ortaya çıkıyorlar. Çıktılar.

Bilimi alıp geliştirmeye çalışmak başka, dış faktörü abartmak bambaşka. İkisi arasında hiç ilgi yok. Hiç kuşku yok, bilim evrenseldir. Hiçbir toplum buna kapılarını kapatamaz. Kapattığı takdirde «köylü aydını» ortaya çıkar. Ya da «kendine özgü model» arayışları ile bilim dışı akımlar başlar.

Bu, ayrı. Bunun üzerinde, burada, fazla durmaya gerek yok. Üzerinde durulması gereken şu olmalı: Türkiye aydınının pek teorik yaratıcılığı olamadı. Türkiye aydını, hep teoriyi dışardan aldı.

Tanzimat ve aydını, Batılılaşma yanlısı olarak tanınır. Bu, çok büyük ölçüde, doğru. Ancak tümüyle doğru değil. Tarih-i Cevdet yazarı ve Cumhuriyet'in Medeni Kanununa kadar, sivil yaşamı düzenleyen Mecelle'nin hazırlayıcısı Cevdet Paşa da bir Tanzimat aydınıdır. Üstelik son derece etkili. Cevdet Paşa, Batı'dan teori ve düşünce ile kurum alınmasına hep karşı koydu. Bu yüzden medeni kanun olarak Kod Napolyon'un örnek alınmasına karşı koydu. Başarılı oldu. Kanun-u Esasi'nin ilânına karşı durdu. Başarılı olamadı. Fakat bir Tanzimat Aydını olan Cevdet Paşa, bir Batılı Tanzimat Aydını olan Mithat Paşa'nın karşıtı oldu. Tıpkı Ahmet Mithat Efendi'nin, «dekadan» sözünü Türkiye'nin ihtilâl edebiyatına sokan Ahmet Mithat Efendi'nin, Namık Kemal'in zıddı olması gibi.

Çaplı düşünür Ahmet Cevdet Paşa, bir Osmanlı ve bir Türk aydınıdır. Ancak başkalarıyla birlikte en çok On Dördüncü Yüzyıl Arap Filozofu ve tarihçisi İbn-Haldun'un öğrencisidir. «Kendine özgü» teori yanlısı Ahmet Cevdet Paşa da Türkiye dışından bir teorinin uygulayıcısı oldu.

Türkiye aydınının pek teorik geleneği olamadı. Bunu Türkiye aydını bilir. Geleneği olmadığını açıkça kabul edip söylemese bile eksikliğinin bilincinde olduğunda kuşku yok. Şuradan belli: Fantaziler peşinde koşar. Fantaziler

hastalıklı nitelikler de atır. İdris Küçükömer, hastalıklı fantazilere güzel örnekler sağladı. Örnek olsun, Hürriyet ve İtilâf, Terakki Perver, Serbest Fırka ve Demokrat Parti ve belki de Milli Selâmet zincirini «ilerici» yaptı; İttihat ve Terakki, Cumhuriyet Halk Partisi zincirini bunların gerisine koydu. Bu arada Mustafa Kemal'i de bir İngiliz casusu yapıverdi. Böylece 1920 Devrimi de, örneğin Terakki Perver Fırka muhalefetine göre, daha geride ve İngilizlerin icadı bir hareket oldu. «İdrisi Tarikatı» böyle doğdu. Hâlâ yaşıyor mu? Bilmiyorum.

Bu bir örnek. Üzerinde durulması şu yüzden: Bunlar boşuna çıkmıyor. Uzun yıllar teorik atalet içinde yaşamış Türk aydını, Nasrettin Hoca'nın «ya tutarsa» demesi türünden eksik kalan yıllarını doldurmaya çalışıyor. «Ya tutarsa» diyor, «ya sonra» demiyor.

İbn-Haldun için uyandırılmış merak da aynı yere oturuyor. Ancak önce şöyle demek gerekiyor: İbn-Haldun, çok büyük bir bilim adamı. «Tarih, zahiri görünüşünde, eski zamanlara ve devletlere ait haberlerin naklinden ibaret gibi ise de, hakiki, batını cephesiyle, o insan için tefekkür ve tahkik meydanı olmuştur. O kâinattaki hadiselerin zuhurunun illet ve mebde'lerini inceler, hadiselerinin vuku keyfiyetinin sebeplerini derinliklerde arar; bu yüzden tarih, felsefenin temelidir.» Bu sözler On Dördüncü Yüzyıl Berberi, bilgini İbn-Haldun'a ait. Bunlar zamanına göre çok ileri ve parlak bir teorik açılımı içeriyor. İbn-Haldun, Marx'tan yüzyıllar önce, «zahiri», görünüş, ile «batını», derindeki olgu, arasındaki ilişkiye dikkati çekiyor ve gerçeğin derinliklerde olduğuna parmak basıyor.

Bu kadarı güzel. Ancak yeterli değil. Büyük Arap bilgini İbn-Haldun, Arap halklarında ve Arap topraklarında, örnek olsun, Türkiye'deki kadar önemsenmiyor. İstanbul Darülmuallimin Müdürü, Osmanlı ve Arap aydını Satı Bey, Türkiye'den ayrılıp Suriye'de çalışmalarını sürdürürken Arap aydınının İbn-Haldun'u pek ciddiye almadığını hayretle görüyor. Arap aydınları arasında İbn-Haldun'u canlandırmaya çalışıyor.

Batılıların «Arap Montesquieu» olarak, kendilerince,

övdükleri İbn-Haldun Türkiye'de ise hep önemli oldu, ciddiye alındı. Tarihçi Naima ve Cevdet Paşa, İbn-Haldun'dan en çok etkilenenlerin başında yer alıyor. Ancak Naima ve Cevdet Paşa denilince de bir bütünün çok büyük parçası ele alınmış oluyor. Naima ve Cevdet Paşa ve bir de Kâtip Çelebi bir kenara konacak olursa, Tanzimat aydınına kadar, Türkiye'de etkili düşünürlerden geriye ne kalıyor?

Peki neden? Bir: İbn-Haldun, Türkleri çok övüyor. Türkler övülmeye dayanamıyorlar. O kadar ki, Türkiye'ye ayak basan her seks kraliçesi «erkeklerinizi çok yakışıklı buldum»; her politikacı «başbakanınızın eşi yok, keşke bizim başbakanımız olsa»; her gezgin «ülkenize bayıldım»; her obur «şiş kebabınıza doyamadım» demek zorunluluğunu duyuyor. Türkler övülmeye dayanamıyorlar. İbn-Haldun, Türkleri ve devlet kuruculuğunu övüyor. İbn-Haldun, bir devlet teorisyenidir.

Asıl önemlisi ve iki: İbn-Haldun'un «asabiyet» teorisi var. İbn-Haldun, bir tarihçi olarak, bilimsel yasaları ve daha ileri giderek gelişme yasalarını araştırıyor. İbn-Haldun, devletlerin doğacağını, büyüyeceğini, duraklayacağını ve bir süre sonra yıkılacağını söylüyor. Bunun bir yasa olduğunu ileri sürüyor.

Ne kadar güzel! Kim için? Osmanlı aydını için. İbn-Haldun, Osmanlı aydınını rahatlatıyor. Görkemli Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu, bilimsel olarak, yazmış oluyor. Yıllar önce bunun «teorisini yapmış» oluyor. Osmanlı'nın yıkılması kaçınılmaz. Öyleyse fazla üzülmeye gerek yok. İbn-Haldun, Osmanlı Aydınına bu «tevekkül» anlayışını getiriyor. Rahatlatıyor.

Tanzimat aydını, bu rahatlığı ve tevekkül anlayışını aşmak zorunda kalıyor. Tanzimat'ın yenilikçi kanadı Cevdet Paşa ile mücadele etmek zorunda kalıyor. Ancak 1960 yıllarında, Marx ve Engels'in düşünceleri yığınsal bir yaygınlık kazanmaya başlayınca, Batı'da «aslına dönüş» adı altında saptırma girişimleri çıktı. Marx'ın Ricardo iktisatına dayandığı ileri sürülerek Marx'ın görüşleri yerine Neo-Ricardocu görüşler; Marx'ın Hegel felsefesine dayandığı

söylenip Marx'ın görüşleri yerine Neo-Hegelci düşünceler piyasaya sürüldü. İbn-Haldun, daha sonraki Marx'ın tarih ve bilim anlayışına yakın görüşleri öne sürmüş olduğu için, hem daha öncesi ve hem de «Afrika veya Asya Türü» düşünce biçimi olduğu için İbn-Haldun ön plana çıkarıldı.

Dayanmak, aslına dönmeyi gerektirmiyor. Neo-Ricardocu veya Neo-Hegelci düşünceler Marx ile bağlantıyı kesmek anlamına geliyor. Bunu, 1977 yılında, «Bilimlerin Sonu ve Bilimin Doğuşu» adını taşıyan incelemede yazdım.

Türk Aydını Mazoşisttir.

Tanzimat, iki koldan ilerledi. Ali ve Fuat Paşalar, Koca Reşit Paşa'dan sonra, biri sadrazam ve diğeri Dışişleri Bakanlığında, nöbetle Tanzimat Bürokrasisi veya Tanzimat Diktatoryası'nı oluşturdular. İktidardaki Tanzimat Aydını'nı daha çok Fuat ve Ali Paşalar temsil etti. Muhalefet ise yine daha çok Namık Kemal Bey ile Ziya Paşa'nın isimlerine bağlandı. «Hürriyet Şehidi» Mithat Paşa ise Tanzimat muhalefetinin yönetim adayı oldu. Tanzimat muhalefetinin sadrazam adayı Mithat Paşa, Abdül Aziz zamanında da sadrazamlık yapmıştı. Muhalefet, liderini yönetimden seçmeye dikkat etti. Bu, İttihat ve Terakki'nin Talât Bey'ine kadar sürdü.

Tazimat diktatoryasını sürdürenler de, buna karşı olanlar da hep «Batı yanlısı» ve daha yaygın deyimle «İngilizci» oldular. Ancak arada sırada yerlerini, zamanın pek ünlü Rus Büyükelçisi İgnatiyef'in kuklası olan Mahmut Nedim Paşa'ya veya yaygın deyimle «Nedimov» Paşa'ya bıraktılar.

Tanzimat muhalefeti, Sultan Aziz'i tahttan indirdi. Sultan Murat'ı geçirdi. Sultan Murat deli çıktı. Mithat Paşa belki de bunu daha önceden biliyordu. Çünkü Murat'tan önce veliaht Hamid'i «naip» ilân etmeyi denedi. Hamid, kabul etmedi. Sultandan aşağısına razı olmayacağını bil-

dirdi. Daha sonra deli olduğu belli olan Murat indirildi. Abdül Hamid sultan oldu.

Sultan Aziz intihar etti. İntihar ettiği kesin rapora bağlandı. Ama Osmanlı geleneğinde, intihar etmese mutlak öldürülürdü. Çünkü Osmanlı sarayında sultanlığı sağlama almanın en kesin yolu, yerine geçebilecekleri öldürmek oluyor. Bu, Osmanlı veliahtlarının sinir sistemlerini bozan bir alışkanlık olarak görülüyor. Veliaht, kendisine tahsis edilen bir sarayda, her an öldürülmek ile her an tahta çıkmak arasında ve sadece bu ikisi arasında bir bekleme ve hazırlık dönemi geçiriyor. Bu yüzden ya deli oluyor, ya da vesveseli. Sultan Hamid son derece vesveseli bir Padişah olarak Osmanlı'yı uzun yıllar yönetti.

Sultan Hamid'i tanımak gerekli. Çünkü çağdaş Türkiye aydını üzerinde Sultan Hamid'in hayaleti var. Jön Türk Aydını veya İttihat ve Terakki ihtilâlcisi Sultan Hamid nefreti ile yaşamış. Bugünlere kadar geliyor. Sultan Hamid'in zulmü ve vahşeti. «Kızıl Sultan» deyimi ile bugüne kadar geliyor. Tarihe biraz soğukkanlı bakılınca, Türkiye aydınının mazoşist olduğuna hükmetmek gerekiyor.

Bir Sovyet bilim adamı, Aliev, Tsentral'nıy Gesudarstvennıy Voenne - istoriçeskiy Arhiv'e dayanarak, bir sohbet sırasında, Sultan Hamid'in etrafındaki bu kadar hırsızı neden değiştirmediği sorusuna şu cevabı verdiğini kaydediyor: Onlar doydular; yenilerini göreve getirirsem, yeni gelenler aç oldukları için Hazine'nin kaybı daha çok olacak. Sultan Hamid'in ilginç bir kişiliği olduğu anlaşılıyor. Anılarının okunması da bunu doğruluyor. Kendisi hakkında Avrupa'da çok ağır bir kitap yayınlayan birisi hakkında, anılarında, şu not var: «Bir Türkün, hele eski bir sefaret kâtibinin, böyle hakaret ve iftiralarla örülmüş bir yazı neşretmeğe cesaret edebilmesi ne hazin! Hakikaten müteessir oldum ve bu dalâlet karşısında ağlamaktan kendimi alamadım.» Şöyle devam ediyor: «Bu yeni kitap hakikaten isyan ettirici ve bütün memleket için utandırıcı mahiyette: buna rağmen bu kitabı yazan genç adamın, tekrardan devlet hizmetine alınmasını arzu ediyorum. Kendisine münasip bir mevki verilirse, belki tekrardan bize

minnettar, devlete sadık bir hizmetkâr olur.»

Bu Sultan Hamid'in, bir iki istisna dışında, muhalefetine uyguladığı politikanın özüdür. Sultan Hamid, muhalefetini öldürmekten çok satın almayı tercih etti. Büyük bir casusluk ağı kurdu. Her an kendi muhalefeti ile pazarlığa oturdu. Avrupa'daki Jön Türk muhalefetini, Mısır hidivliği yüzünden Osmanlı sarayı ile ihtilâf halinde olduğu için, finanse eden Mustafa Fazıl Paşa ile anlaşınca Serhafiye Ahmet Celâleddin Paşa'yı Avrupa'ya saldı. Serhafiye, Jön Türk muhalefeti ile anlaştı. Elçiliklerde görevler ve altın dağıttı. Sultan Hamid'ın muhalefete karşı uyguladığı politikanın özünü, muhalefeti satın almak oluşturdu.

Bir Mithat Paşa'yı öldürttü. Bir de Namık Kemal'i Magosa'ya sürdü. Ziya Paşa'nın günlük yazılarından kurtulmak için kendisine Berlin büyükelçiliğini önerdi. Ziya Paşa kabul etmedi. Sonra pazarlıkta anlaşıldı, Suriye Valisi oldu. Ziya Paşa, bugüne kadar süren muhalefetini hep vali olarak yaptı. Servet-i Fünun kurucusu Ahmet İhsan, anılarında, Abdül Hamid'in mabeyininden Dergi'ye iki kimseden yazı geldiğini kaydetti. Bunlardan birisi, Namık Kemal'in oğlu.

Abdül Hamid'in en büyük düşmanı İngilizler idi. Mithat Paşa'nın en büyük seveni de yine İngilizler'di. Mithat Paşa'nın oğlu Ali Mithat Bey, 1903 yılında İngiltere'de yayınlanan Mithat Pasha adını taşıyan kitapta, belgelere dayanarak, Mithat Paşa'nın sadrazam oluşunu İngiltere'nin o zamanki Türkiye Büyükelçisi Henry Elliot'un Londra'ya bildiren raporunun şöyle bittiğini yazdı: «Eskiden hep Majestelerinin Hükümeti'nin öğütlerine göre hareket ederdi ama şu anda İngiltere'ye karşı duygularının ne olduğunu bilmiyorum.» 1917 yılında Sir Peors'ın yine İngiltere'de yayınlanan Abdül Hamid kitabında ise Abdül Hamid'in anasının da, babasının da ermeni olduğu yazıldı. İngilizler Abdül Hamid'e olan tüm düşmanlıkları ile kızgınlıklarını bu kitapta kustular.

Abdül Hamid, iki tarafı birbirine oynama ustası sayılıyor. Tek yanlı İngilizci veya Fransızcı olmadı. İngiltere, Fransa ve Rusya'yı birbirine karşı kullanmaya çalıştı. Bu-

nu bir alışkanlık haline getirdi. Öyle ki bakanlarını da sürekli olarak birbirine karşı kullanmayı denedi. Dalma bazı yerleri boş tuttu.

Düşmanını veya muhaliflerini birbirine karşı kullanma, Osmanlı'nın son ünlü sultanı Hamid'de bir kişilik durumuna geldi. Bu kadar mı? Pek değil. Bu, Osmanlı'nın başından beri böyle oldu. Osmanlı'nın Batı'ya doğru yayılması ve idealist Türk Histeriyografya'sında, Batı'nın Osmanlı atılarını çağırması şeklinde anlatılan genişlemede, Venedikliler ile Cenevizlileri birbirine karşı kullanmanın payı çok büyük. Ayrıca daha Osman Bey'den hemen sonra Bizans topraklarında, bir zaman Venedik'in tüccar yöneticilerine ve bir diğer zamanda Cenevizlere kapitüler ayrıcalıklar tanımanın etkisi, çok büyük.

Bundan ne çıkıyor? Şu: Düşmanları birbirine karşı kullanma Osmanlı'nın yöntemi. Türkiye aydını Abdül Hamid'in kişiliğinde bunu çok iyi görüyor ve çok iyi yaşıyor. Ve düşmanları veya muhalifleri birbirine karşı kullanma, İttihat ve Terakki aydını ile birlikte Cumhuriyet'in kurucularına geciyor. Cumhuriyet'in ilk nesil kurucuları, genç ve ikinci dereceden ihtilâlciler olarak yaşadıkları Abdül Hamid'in kişiliğini, usta bir biçimde sürdürdüler. Cumhuriyet'in kurucu aydın kadrosu Abdül Hamid'in hayaletini yaşadı.

Abdül Hamid'den Cumhuriyet aydınına ve daha sonraki nesillere sadece bu kalmadı. Ciddi bir mazoşizm hastalığı kaldı. Meşrutiyet aydını sürekli olarak kahrolduğuna ağladı. Fakat bakıldığında ve iyice arandığında, Hürriyet Şehidi Mithat Paşa hariç pek kahrolma yok. Yemen'e veya Fizan'a sürgünler var. Fakat bir de muhalefet var. Ayrıca sürekli olarak devlet memuru olarak, öğretmen veya Şura-i Devlet üyesi, kaymakam veya bir benzeri olarak yazı yazmak var, muhalefet var. Hüseyin Cahit, en sert muhalefetini yaptığı zaman bile memur. Maaşlı.

Mazoşizm, Cumhuriyet aydınında da var. Örnek olsun ve köy öğretmenleri alınsın. Türkiye'de köylü ideolojisinin en net temsilcisi İsmail Hakkı Tonguç'un deyimi ile, canlandırmaya gittikleri köyde, kaç öğretmen silâhlı teca-

vüz ile karşı karşıya geldi? Şu bir edebiyat haline getirilen köy öğretmeninin çelişkisi kimle oldu? Mahrumiyet içinde yaşadılar. Özveri ile çalıştılar. Bunlar saygıya ve şükrana değer. Fakat bundan ötesi? Tek kelime ile mazoşizm.

Ve bu mazoşizm tüm ilerici hareketin hastalığı haline geldi. Ortaya sadece ölüleri ile övünen bir sosyalist hareket çıktı. «Biz ölürüz, bizi öldürürler, hesap soracağız». İşte bu kadar.

Öldürdükleri doğru değil mi? Doğru. Üstelik son zamanlarda çok arttı. Bunlar üzerinde tartışma yok. Ama mazoşizmden sosyalist harekete hayır da yok. 1977 seçimlerinde İstanbul'da milletvekili adayı oldum. Konuşanların çoğu, ilk kez sosyalizmi dinlemeye gelen işçi ve emekçilere «biz sosyalistler!!!! bizi öldürürler, bizi hapse atarlar, aç bırakırlar!!» diye söze başlıyordu. O zaman da anlatmaya çalıştım: Hiç kimse ölmek için veya kulağının kesilmesi, arkosından şişlenmesi için sosyalizme gelmez Eğer bunlar için geliyorsa, hastadır ve mazoşisttir, acıdan zevk alıyordur. Böyleleri sosyalizme ve sosyalist harekete gelmemeli. Sosyalist hareketin hastalarla işi yok. Sosyalizm acı çekmek için değil acıları dindirmek içindir.

Hiç kimse ölmek için bir harekete gelmez. Ancak bir harekete geldikten sonra, teori ve pratiğin sıcaklığında pişer, zaman içinde pişer. Ve artık acıdan da, ölümden de korkmaz. Çünkü teori ve pratiğin buharında pişmiş olanlara acı işlemez. Ölüm seve seve gelir. Bundan gayrisi mazoşizmdir. Bundan gayrisi, belli bir eksikliği, bir hastalıkla örtmeye çalışmak demek.

Seve seve ölmek başka, insanın ölülerine üzülmemesi bambaşka. Mazoşizm, ölülere üzülmeyi önlüyor. Geçen yıl, içlerinde çok yakından tanıdığım ve pek sevdiğim genç arkadaşlarımın da bulunduğu altı TİP üyesi bir gecede hunharca katledildi, yedinci ölüme yatırıldı. TİP Genel Başkanı Behice Boran, Başbakan Ecevit ile görüştü, sonra televizyonda konuştu: «İyi kabul gördük». Peki, başka ne görülebilirdi ki? Ecevit, yedi gencin hunharca katledil-

diği bir ülkenin en sorumlu başbakanı. Başka ne gösterebilirdi ki? Behice Boran, bu vesile ile televizyona, işçi sınıfı partisi olduklarını söyledi. Önemli nokta burada: Yedi gencin öldürüldüğü zaman işçi sınıfı partisi olmanın hatırlanmasında. Mazoşizm geleneği bugüne kadar geliyor. Kimin işçi sınıfı partisi veya hareketi olduğunu ölülerin sayısı belirliyor! Ve işçi sınıfı partisinin tartışma konusu olduğu bir zamanda, ölüler, sevinç getiriyor.

«Bağımsızlık» İle Yan Yana Gelme, Marksizmin Türkiye'ye Girişini Geciktirdi

Burada örnek Türkiye İşçi Partisi'nden alındı. Sadece örnek alındı. Yoksa mazoşist geleneği sürdürme açısından TİP'in bir ayrıcalığı yok. Tıpkı Tercüme Odası'nda doğmuş aydının dış dünyayı daha çok bildiği için dış faktörü abartması gibi, ben de TİP'in içinden geldiğim için, örneği buradan seçtim. Yoksa «biz hepimiz birbirimize benzeriz». Bu açıdan fazla fark yok.

Ayrıca burada farklar değil, ortalama durum ve eğilim çıkarılmaya çalışılıyor. Bugün yaşayan ve acı bir fiyat karşılığında sürdürülen mazoşist eğilim Abdül Hamid dönemine kadar gidiyor. Belki Türk aydını Abdül Hamid'e çok kızmak için mazoşizmi üretti. Halbuki eğitime pek düşkün Türkiye aydınının Hamid'de sevecek çok yan bulması mümkün. Osmanlı'da hiçbir dönemde Abdül Hamid'in zamanında olduğu kadar eğitime önem verilmedi ve okul açılmadı.

Fakat Abdül Hamid devrinde sadece çok okul açılmadı. Ruslar, Batum, Kars ve Bayezit'i aldılar. Karadağ, Sırbistan, Romanya bağımsız oldu. Bulgaristan bir prenslik haline getirildi. Avusturya, Bosna ve Hersek'i işgal etti. Fransa, Tunus'u aldı. İngiltere Kıbrıs'a yerleşti ve Mısır'ı işgal etti. Doğu Rumeli Bulgaristan'a verildi. Girit koptu. Osmanlı Abdül Hamid döneminde Hemingway'in balığına benzedi. Belki Türk aydını, Abdül Hamid'e bunun için kızıyor. Belki de Tür kaydını Osmanlı İmparatorluğu'-

nun parçalanmasının acısını yaşıyor. Bunun için Abdül Hamid'in kendisine işkence yaptığını sanıyor.

Bilinmez. Fakat bilinmesi gerekli, hiç olmazsa sorulması zorunlu, sorular var. Osmanlı ve Türk aydın, doğarken ihtilâlci olarak doğdu. Politikacı olarak dünyaya geldi. Politikacının ilkeleri var. Fakat tabuları yok. Osmanlı aydınının da pek tabusu yok. Öyle ki mütarekede bolşevizmi kınaması için işgal kuvvetleri tarafından baskı altında tutulan şeyhül islâm, Kur'an'da komünizmin olmadığını söyleyerek, reddediyor. Çünkü Birinci Savaş'tan sonra Osmanlı aydını için komünizm kurtuluş umudu haline geliyor. Osmanlı aydınının pek öyle tabularla ilgisi görünmüyor.

Şimdi soru şu: Marx ve Engels, günlük yazılarında Türkofil olarak görünüyorlar. Hep Osmanlı devletinden yana bir tutum alıyorlar. Şu nedenle: Marx ve Engels, Rus çarlarının despotluğundan tiksiniyorlar. Rus çarlığının gerilemesinin dünya devrimini yaklaştıracağını düşünüyorlar. Bu, Osmanlı'dan yana bir eğilimi belirliyor. Böyle bir durum Osmanlı aydınının Marksizme yakınlık duymasını kolaylaştırıcı görünüyor. Ama olmuyor. Neden olmuyor?

Bu soruyu sormak gerek. Çünkü Cumhuriyet öncesi Türkiye aydını, Batı'da gördüğü her akımdan ümit duymuş. Marksizm hariç. Din mi? Uzatmadan ve kesin cevap vermek gerek: Kesinlikle hayır. Peki, ne? Burada kesin bir cevap verme iddiası yok. Fakat şu olabilir: Osmanlı'da aydının tek amacı, İmparatorluğu korumak. Ermenilere, Bulgarlara, Yunan'a karşı korumak. Tüm bağımsızlık hareketlerine karşı Osmanlı'yı korumak, aydının tek amacı oluyor. Fakat Osmanlı aydını, karşısındaki tüm bağımsızlık hareketlerini Marksizme bulaşmış olarak görüyor. Tek amacı Osmanlılığı yaşatmak olan Türkiye aydını, tüm akımlara yakınlık duyuyor fakat Marksizmden uzak kalıyor.

Bu cevap doğru mu? Tersinden bakılınca doğru görünüyor. Birinci savaştan sonra Osmanlı tarihe karışıyor. Osmanlı'dan Anadolu'da bir avuç toprak üzerinde bir Tür-

kiye kalıyor. İşgal altında Türkiye. Bağımsızlığını kurtarmak isteyen Türkiye. Ve işte bu sırada Türk aydını için komünizm çok yüksek bir ideal oluyor; Bolşevizm bir kurtarıcı olarak görünüyor.

Bunun kanıtlarını başka bir yerde yazdım. Burada sakıncalarını yazıyorum. Türkiye'de Marksizmin bağımsızlıkçı yanının, daha da giderek, kurtarıcı yanının aşırı olarak vurgulanması, sosyalist harekette çok büyük yanlışlıklara kaynaklık ediyor. Bir: Bağımsızlıkçı veya kurtarıcı olduğu için sosyalist harekete gelenler, şu veya bu ölçüde bağımsızlık sağlandığı veya kurtuluş gerçekleştiği düşüncesine ulaştıkları zaman, teker teker, hareketten ayrılıyorlar. Bir ara çok güçlü olarak ortaya çıkan hareketin birdenbire boşaldığı görülüyor. Kuruluşunun ilk on beş yılında Türkiye Komünist Partisi bu açmaz ile karşı karşıya geldi. Bunu yenebildiğini söyleyemem.

İki: Türkiye aydını, iki yanıyla da, Marksizmi bağımsızlık hareketi ile özdeş olarak içine attığı için, sosyalizmi hep bir «araç» olarak algılıyor. «Araç» olarak sunulmasını istiyor. Bu, 1961-1971 dönemi Türkiye İşçi Partisi'nin en önemli hastalığı oldu. TİP, sosyalistleri «gerçek milliyetçiler» ve sosyalizmi de «İkinci Kurtuluş Savaşı» olarak sunabildi. Önce çekici göründü. Şimdi sakıncaları ortaya çıkıyor. Sosyalizmi, bir yaşam biçimi olarak değil de, sosyalizmin sağlayacaklarından birini ön plana çıkararak sunmanın sakıncalarını Türkiye sosyalist hareketi şimdi, çok ağır bir fiyatla, yaşıyor. Sosyalist harekete, sağlayacaklarından birisi için gelenler, bunu sağlayacağını vaad eden bir sahte peygamber çıkınca hemen peşinden koşuyor.

Kızmamak gerek: Çünkü, gelenlere, «biz öldürüz ve bizi öldürürler» nakaratının dışında sosyalizm anlatılmıyor ki! Sosyalizmin bir yaşam biçimi olduğu anlatılmıyor ki! Sosyalizm bir yaşam biçimidir, bir bütünlüktür; bunu sosyalizmden başka hiçbir sistem veya sahte peygamber veremez. Bunu anlatmadıktan sonra kızmak niye? Hâlâ «sosyalistler en tutarlı demokratlardır» nakaratı ile idare etmek niye? Sosyalistler ne zaman kendileri olacaklar?

«İdadi üçe ve Harbiye bire geçtiğim seneler, Girid'e gitmiştim. Suda'da anneannemin, Resmo'da anneciğimin yanında ancak iki üç hafta kaldım, tatil aylarından kalan zamanımı Hanya'da Vali Hasan Paşa oğlu, arkadaşım Yahya Hayati ile geçirdim. Millet ve vatan için yüreği çarpan, kültürlü, şair ruhlu bir gençti. Onda kitap pek çoktu. Namık Kemal'in, Abdülhak Hamid'in, Ziya Paşa'nın, Şinasi'nin, Eşref'in, Sezayi Bey'in.. hemen bütün yasak kitapları onun evinde okudum. Mithat Paşa'nın II. Abdülhamid'e kabul ettirdiği Kanun-u Esasi'nin metninden başka, müstebit padişahın büyük inkılâp kahramanını nasıl alda tıp muhakeme altına aldığını ve Tayif'te nasıl boğdurduğunu anlatan yazıları da, orada, gözlerim yaşlı, gönlüm gayz ile dolu okumuştum». Bunlar, bir komünist aydının anılarında yer alıyor. Anılar 1960 yılında basılıyor. Burada yazılanlar, Türkiye'de ilk kuşak komünistlerin çok büyük bir bölümünün «okuma listesi» ile ilgili bilgiler veriyor. Çok acı ve acı olduğu kadar da komik: İlk kuşak komünistlerin çoğu, Namık Kemal'i okuyarak, komünizme geliyorlar.

Bunları, umuyorum, gelecek yıl yayınlayacağım kitapta çok daha geniş olarak ele alabileceğim. Bu anıların yazarı Ahmet Cevat, İttihat ve Terakki'ye girdiği için Harbiye'den kovuluyor ve sürülüyor. Bunları, bu komünistin 1960 yılında yayınladığı anılarından öğrenmek mümkün. Ancak aynı anılardan Ahmet Cevat'ın bir ara komünist olduğunu öğrenmek kesinlikle mümkün değil. Söylemiyor. İz bile düşmüyor.

Fakat biliniyor. Türkiye Komünist Partisi kurulduğunda Ahmet Cevat, daha sonraki yılların dil devrimcisi Ahmet Cevat Emre, TKP'nin önde gelen yöneticileri arasında giriyor. Yurt dışında Komintern'in önde gelen görevlilerine muhatap oluyor. Mustafa Suphi'nin katlinin üçüncü yılında Moskova'da yayınlanan kitapçığa yazıyor. Şunları yazıyor: «Paşalar, beyler, corbacılar, ağalar, hocalar, işte sağmal inek gibi istismar ettikleri emekçi kitlelerini da-

ima zulmette tutmak için, onlara şuur ışığı vermek isteyen komünistleri lânetle, nefretle, ateşle, demirle kovalarlar. Darağacına çekerler. Denize veya zindana atarlar; sonra «aman aramıza sınıf nifakı girmesin, millî birliğimize halel gelmesin» gibi «bihaya riyakârlıklar savururlar». Burada geçen «bihaya riyakârlıklar», hayasız ikiyüzlülükler anlamına geliyor.

Şöyle yazıyor: «Trabzon kurbanlarının hepsi de değerli, pek değerli arkadaşlardı. İçlerinde hakiki ve emin proleter liderleri, fedakâr ve gayur militanları vardı. Şu anda gözümün önünde mert tavırları, sevimli çehreleri birbirine karışarak tecessüm ediyor. Ben onları öyle bir kül halinde Karadeniz'in korkunç girdabına atıldıkları o kanlı birlik şeklinde hafızama gömmek, kalbimi onlara mezar etmek istiyorum. Çünkü onların cümlesi bizim için, komünizm için, proleterler için, mazlumlar için aynı kıymette, aynı meziyettedirler». Bunları 1923 yılında yazıyor.

Ahmet Cevat Emre, 1960 yılında yayınlanan anılarında, 1928 yılında alfabe komisyonuna seçilişini ve 26 Haziran 1928 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan ilk toplantıyı anlatıyor. Şöyle anlatıyor: «Gözlerim, komisyonu karşılamak için ayağa kalkan büyük adama çevrilmiş, gösterilen yere oturdum. Aramızda üstü kitaplar, kâğıtlar, yazı cihozları ile yüklü, geniş bir çalışma masası vardı. O anda Dolmabahçe Sarayı'nın muhteşem ve yaldızlı salonu, geniş pencereleri görüş sahasına serdiği peyzajı, duvarlardaki Ayvazofski'nin mehtaplı deniz tabloları, herşey benim için silinmişti; kafamı yalnız Türklüğün büyük diriltıcisi dolduruyordu!» Ahmet Cevat devam ediyor: «Mütevazi bir düşünüş işçisi gibi, vestonsuz, krem rengi gömleğinin açık ve devrik yakasından uzanan eşsiz baş, dikkatin en olağan üstü ifadesiyle bizi dinliyor.» Komünist aydın Ahmet Cevat, burada, hayranlığı aşan bir aşkla Mustafa Kemal'i «tasvir» ediyor.

Sonra zaman devam ediyor. Ahmet Cevat'ın tam anılarını yayınlayacağı sırada, 1960 yılında, 27 Mayıs gerçekleşiyor. Bunu da ihmal etmiyor ve yazıyor: «İkinci Cumhuriyeti büyük bir lider, Orgeneral Cemal Gürsel hazırlı-

yor. Bu hazırlık senelerden beri devam eden bir terbiye. kalplere, kafalara, vicdanlara bir ideal vermek terbiyesidir. İdeal, muhataraya düşen millet ve vatanı kurtarmak, ilerletip yükseltmek, medenileştirmek aşkıdır.» Sonra ekliyor: «Vatan ve millet aşkının ilk prensibi feragat, şahsî ihtiras iblisini yüreklerden, kafalardan, vicdanlardan söküp atmaktır. İşte Büyük Lider, böyle bir terbiye sistemiyle, arkadaşlarını yetiştirmiştir.»

Böylece ve kısaca, bir Meşrutiyet ve Cumhuriyet Aydını ve bir ilk kuşak komünistinin tipolojisi, çeşitli tipolojilerden birisi, çizilmiş oluyor. Çizilen tipoloji için söylenecek olan, eskilerin pek güzel deyimi ile, şöyle: «Ne utanmaz köpekleriz, kimi görsek etekleriz».

Türk Aydını Kısırdır

Peyami Safa, 1938 yılında, Türk İnkılâbına Bakışlar adıyla bir tefrika yayınlıyor. O zamanlar ve uzun süre yazarı olduğu Cumhuriyet Gazetesi'nde. Sonra kitap haline getiriyor. Bu kitabına, yine 1938 yılında yazdığı önsözde, şunları söylüyor: «On beş seneden beri, otuz iki dişini kilitleyerek yutkunan ve susan Türk mütefekkirlerinin önüne tarihin yığdığı meseleler, daha içindeki sırları değil, dışındaki bağları bile çözülmemiş sıra sıra denkler haline duruyor; bunların isimleri bile Türk inkılâbı için neşredilmemiş bir tek cildi dolduracak kadar çoktur.» Peyami Safa'nın deyimi gerçekten güzel ve gerçekten gerçekçi: «Otuz iki dişini kilitleyerek yutkunan ve susan Türk mütefekkirleri.»

Peyami Safa, aradan yirmi yıl geçtikten sonra, kitabının ikinci baskısına yazdığı önsözde, hiç bir yeniliğin olmadığını belirtiyor. Yine doğru söylüyor. Türkiye aydını, en çok ve ortalama olarak, Kemalist Devrim ile övünüyor. Dünyada, belki de, Kemalist Devrim konusunda en az düşünüp, en az yazmış olanlar Türkiye'den çıkıyor. Türkiye, kendi tarihini yabancı ülkelerin arşivlerine göre yazan, belki de tek ülke özelliğini taşıyor. Türkiye aydını ve bi-

lim adamı için, Türkiye'nin düşünen adamları için, utanç verici bir durum: Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Genelkurmay Başkanlığı, hele hele Dışişleri Bakanlığı arşivleri hâlâ Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı araştırıcılara kapalı. Kullanamıyorlar. Utanç verici yanı burası değil. Şurası: Türkiye aydını, sömürgeleştirilmiş kafalar gibi, bunları istemenin hakkı olduğunu düşünemiyor.

Bunda kendi geleneğinin etkisi çok büyük. Tercüme Odası'nda doğmuş olmasının rolü büyük. Bilmeyi çevirme ile eş tutan bir aydın tipolojisinin düşünme alışkanlığı çok zayıf olacak. Ancak hepsi bu kadar değil. Türkiye'de çağdaş aydın Tanzimat ile doğdu ama, yoktan var olmadı. Tanzimat öncesinin hiçbir birikimi olmadığını söylemek mümkün değil. Mutlak var. Buna da fıkh geleneği demek mümkün. Fıkh, vahiylerden çıkarılmış bir şeriat bilimi oluyor. Osmanlı'nın son zamanlarına kadar, Mülkiye gibi en laik yüksek okulların bile en temel derslerinden birisi ilm-i fıkh idi.

Fıkh, skolastik felsefenin İslâma yansımasıdır. Skolastiğin temel ilkesi Crede ut İntelligam oluyor. Bilmek için inanmak, anlamına geliyor. Bilmek veya anlamak için inanmak gerek. Önce inanılacak ve ancak önceden inananlar bilebilecek. İnanmadan bilmek mümkün değil. Bilgi, gökten vahiy yoluyla gelmiş doğrulara inanmak yoluyla öğrenilecek. Daha açıkcası, vahiy yoluyla gökten gelen doğrulardan türetilecek. Aristo mantığı ile.

Tercüme Odası'nda doğum fıkh alışkanlığı ile birleşince, gökten gelen vahiylerin yerini, Prens Sabahattin'de Le Play, Ziya Gökalp'de Durkheim, 1950 siyasalbilimcisinde Duverger, aynı dönem iktisatçısında Samuelson, 1960 solculuğunda Paul Baran veya Andre Gunder Frank, daha sonralarda Marcuse, şimdilerde ikinci kez moda olan Althusser alıyor. «Der ki» diye başlayıp, bunların veya benzerlerinin yazdıklarından, dış dünyadan vahiy yoluyla gelen doğrulardan, bunlar söylediği için doğruluğuna inanılan hükümlerden, istidlal yoluyla, bilgi türetiliyor. O kadar ki, örnek olsun, Birikim yayınları içinde çıkan kitaplarda «burada Althusser Stalin'i savunuyor ama siz bak-

mayın; bize yazdığı mektuplarda eleştiriyor» türünden dipnotlara da rastlanıyor.

Tercüme Odası'nda doğum ile fıkh geleneği her yerde hüküm sürüyor. «En sosyalist» akımlar da, Marx-Engels veya Lenin ve Stalin'i bir kenara bırakıp, sosyalizmi kurmuş ülkelerde veya Çin veya Arnavutluk gibi çok ciddi bunalımları olan rejimlerde orta düzeyde sendikal eğitim için yazılmış kitaplardaki cumlelerden, çok genel doğrulardan, yine istidlal yoluyla, yeni bilgiler veya teoriler üretmeye kalkıyorlar. Türkiye'nin düşünsel yaşamını daha da kısırlaştırıyorlar.

«En sosyalist» akımlar, ne yaptıklarını, bilinçsiz bir bilinç ile biliyorlar. Böyle bildikleri için kendi eksikliklerini bir Nazım Hikmet sömürüsü ile gidermeye çalışıyorlar. Çağdaş Türkiye aydınının Nazım Hikmet'e bu kadar çok sarılmasının bir diyalektik nedeni var. Çağdaş aydın, Nazım'da kendi zıddını yaşıyor. Türkiye aydınının onuru Nazım ile Türkiye aydını, zıdların birliğini oluşturuyor. Türkiye aydını ne kadar kısır ise, Nazım o kadar üretken; Türkiye aydını ne kadar kafa tembeli ise Nazım o kadar çalışkan ve Türkiye aydını ne kadar kıvırtkan ise, Nazım o kadar dimdik. Pek sevecen. Çok büyük bir öğretmen. Çalıştığı malzemeyi seven. Zaman zaman elindeki malzemeye âşık olan veya âşık olmuş gibi davranan. Eline düşen malzemenin sınırını bilen. Hapishanenin tanıdığı seçme özgürlüğü ile sınırlı malzemesinden, Balaban'dan bir ressam; Kemal Tahir'den bir romancı; Orhan Kemal'den bir öykü yazarı yaratmayı deneyen. Türkiye aydını arasında, bodur makiler içinde bir kavak gibi dimdik ve yapayalnız duran Nazım'da Türkiye aydını kendi eksiğini buluyor. Bu yüzden ve kendi kısırlığını gizlemek için, şu son günlerde, sahne sanatçısından eli saz tutana kadar, yayıncısından işsiz düşmüş yazarına dek, yaşlısından liseye yeni girmiş devrimcisine kadar Türkiye aydını Nazım Hikmet'i sömürüyor.

Türkiye aydını kısırlığını, kısırlığını gizlemek için bir sömürü halinde işlediği Nazım Hikmet'te de gösteriyor. Nazım ile ilgili olarak Türkiye aydınının bir numaralı sorunu «Nazım'ın Kadınları» oluyor. Nazım kiminle yattı, kiminle kalktı? En büyük sorun, bul Bir de kim Nazım'ı daha çok severdi? Bu Yeşilçam veya Bab-ı Âli madrabazlarının yaptıkları ile boy ölçüşebilecek sorumsuzluk karşısında, «hep birlikte» utanmak gerekli. Nazım'ın sanatı hakkında yazılı olan, «Nazım'ın Kadınları» hakkında yazılı olanlara göre ne kadar az.

Nazım'ın şiirleri var. Bir de romanları ve piyesleri var. Roman ve piyeslerinin başarısız olduğu açıkça söylenmeli. Nazım'ın sanatının ve gücünün açıkça ortaya konması için bu gerekli. Ne yazık! Şimdiye kadar Nazım'ın sanatı ile ilgili olarak Türkçede iki değerli çalışma yayınlandı. Birisi, Afşar Timuçin'in Nazım Hikmet çalışması. Ne kadar az ilgi uyandırdı. Diğeri Kemal Tahir tarafından yayınlanan, Nazım Hikmet'in hapishaneden yine hapishanede olan Kemal Tahir'e yazdığı mektuplar. Bu mektuplarda Nazım Hikmet'in sanat ile ilgili görüşlerini, yer yer siyasal düşüncelerini ve hepsinden öte, tükenmez insan sevgisiyle geleceğe güvenini bulmak mümkün.

Nazım Hikmet'in Kemal Tahir'e mektupları çok güzel. Fakat ilk hedefine ulaştığı söylenebilir mi? Kemal Tahir'in, Nazım Hikmet'in büyük başarısızlığı olduğu inkâr edilebilir mi? Fethi Naci, bu konuda da çok doğru bir noktaya parmak bastı: Kemal Tahir'in romanlarından hareketle, Kemal Tahir'in insan sevmediğini yazdı. Çok doğru. Nazım Hikmet, Türkçeyi zenginleştirdi. Mektuplarının hedefi Kemal Tahir, tek kelime ile, Türkçeyi bozdu. Nazım bir entellektüel idi. Öğrencisi Kemal Tahir, hapishanede ki köy ağalarının seksüel gerilimini çarpık bir aynadan Türk kadınına yansıtan bir kasaba münevveri oldu.

Türkiye aydını, Nazım Hikmet'i, kendi kısırlığını gizlemek için sömürüyor. Kemal Tahir, Türkiye aydınının kısırlığını bir ticarî sömürü aracı haline getirdi. Kısır ve tem-

bel Türkiye aydınına. Ahmet Mithat Efendi geleneğinde, okuduğu bir kitaptan bir «teori» çıkarıp sundu. Bir süre yutturdu. Tıpkı sevecen fakat kötü huylu annelerin, dişleri yeni çıkan bebeklerine, cızbız köfteyi önce ağızda çiğneyip sonra vermesi gibi. Cızbız köfteyi ve tükrükleyip yutturması gibi.

Kısır Türkiye aydını siyasal teori üzerinde kafa yormadığı, bilimsel kitaplar okumayı pek sevmediği için ve Kemal Tahir bunları gördüğü için, Türkiye aydınına, tarih ve coğrafyayı, felsefe ile toplama ve çıkartmayı romanlarda vermeye kalktı. Bir tarih veya anı kitabından bir roman yazdı; tarih ile coğrafyayı ve felsefe ile toplama, çıkarma, bölme ve çarpmadan oluşan dört işlemi birbirine karıştırdı. Bu karışıklık içinde hem bir «düşünür» oldu ve hem de «Tahiri Tarikatı» kuruculuğuna yükseldi.

Ancak sözu uzatmaya gerek yok. Sözün kısası şu: Kemal Tahir, bir çarıklı erkânı harptır. Bir yarı-cahil ve bir yarı-aydındır. Çetin Yetkin, 1970 yılında yayınladığı ve soldaki tartışmaları konu alan kitabı için, Kemal Tahir ile konuşmuş. Bir soruya, Kemal Tahir, aynen şu cevabı vermiş: «Rusya'ya gittiğim zaman bana sordular. Çin meselesi hakkında ne düşünüyorsun diye. Ben dedim ki, 'Neresidir? Çin nedir? Yani bir madde midir bu? Nedir, şeye mahsus mu, gökyüzündeki mesele mi?' 'Nasıl, sen Çin'i bilmiyor musun?' dediler. 'Yahu haberim yok, Çin ne demek? Çin nedir yani? Çin böyle külâh mıdır? Sonra, gökyüzüne attığınız şeylerin içindeki maddelerden biri midir?' 'Yahu Çin.' dediler, 'Çin... Mao Ce Tung.' 'Yahu' dedim, 'siz bana Türkiye'yi sormuyorsunuz da, neye Mao Ce Tung'u soruyorsunuz? Ne ilgim var benim Mao Ce Tung ile? Sizinle olan ilgim lalettayin iki memleketle olan ilgimdir. Beni fazla ilgilendirmiyor. Benim işime yarar mısınız, yaramaz mısınız? Siz birbirinizi öldürüyormuşsunuz, kesiyormuşsunuz, katiyen beni ilgilendirmiyor. Herhalde bir sosyalizm yapıyorsunuz, aklımın ermediği bir şey yapıyorsunuz; bu beni ilgilendirmiyor... Türkiye'yi öğrenemedik biz, nereden Mao Ce Tung?'» İşte böyle cevap veriyor ve

söylüyor. Türkiye'de, her köy kahvesinde, böyle bir çarıklı erkânı harp bulmak mümkün.

Özet şu: Kemal Tahir, bir yarı-cahildir ve yarı-aydındır. Kemal Tahir'de bir keramet veya bir «düşünür» bulanlar tüm cahildir. Kemal Tahir bugün okuyucusunu buluyor. Sağ okuyucunun malı oluyor. Ecevit'in kişiliksiz televizyonu Türkiye'nin Dostoyevskiy'i diye reklâm yapıyor. Özetin özeti şöyle oluyor: Kemal Tahir'in tüm yazıları ve romanları sağ okuyucunun malı olsa ve yerine Peyami Safa'nın, örnek olsun, Dokuzuncu Hariciye Koğuşu veya Matmazel Noraliya'nın Koltuğu altınsa, «ilerici edebiyat» zararlı çıkmaz. İlerici okuyucu da zararlı çıkmaz.

Türkiye'de Yeni Düşünce Dergilerde Oluştu ve Yayıldı

Türkiye aydını pek kitap okumayı sevmiyor. Ahmet Mithat Efendi'nin alıştırdığı gibi, basitleştirilmiş veya ağızda çiğnenip «roman» haline getirilmiş kitapları okuyor. Bir kasaba kurnazı olan Kemal Tahir, bunu görüp bildiği için, oldukça çok sattı.

Kitap okuma geleneği az. Gazete okuma geleneği ise var. Hürriyet, Günaydın, Tercüman ve Milliyet şu andaki tirajları ile bir çok ülke için büyük gazete sayılıyor. Gittikçe artan bir gazete geleneği var. İçeriği ayrı. Ancak içeriği ne olursa olsun gazete «günlük» yayın yapıyor. Günlük yayın günlük etki yapıyor. Bu etkiyi önemsememek gerekli. Türkiye'nin son seksen yıllık tarihine bakıldığı zaman, hatta bu geçmiş yüzyıla çıkarıldığı zaman, en etkili aracın dergi olduğu ortaya çıkıyor. Türkiye'de, iyi veya kötü, ileri veya geri, tüm «büyük işler» dergilerde ve dergilerle yapılmış.

Demek ki, Türkiye'de bir etkin dergi geleneği var. Belki de son zamanlarda dergiciliğe bu kadar çok ilgi duyulması bunun, bilinçsiz de olsa, anlaşılmış olmasından ileri geliyor. Bunun ciddi bir tarihsel dayanağı olduğu görülüyor. Burada, görüleni göstermek gerekiyor.

Jön Türkler'in, Osmanlı, Şura-ı Ümmet, Meşveret ve

İçtihat Dergilerini ve biraz da, bunları biraz daha geliştiren Ziya Gökalp'ın Küçük Mecmuasını bir kenara koyun, Mustafa Kemal'in programından hiçbir şey kalmaz. Mustafa Kemal, ne yaptı ise bu dergilerde yazılı. Mustafa Kemal çok büyük bir burjuva-demokrat ihtilâlci olarak, yirminci yüzyılın büyük bir politikacısı olarak ve bugün sosyalist ihtilâlcilerin de ders alması gereken bir örgütçü olarak, yazılanları uyguladı. İttihat ve Terakki'nin yapamadığını yaptı.

Türkiye Komünist Partisi'nin Aydınlık Dergisi önemli bir dergi olamadı. Olabilseydi işler daha başka türlü gelişebilirdi. Ancak Türkiye Komünist Partisi yoneticiliğinden gelme Şevket Süreyya'nın Kadro Dergisi çok onemli bir dergi oldu. Türkiye'deki komünist hareketin etkisizleştirilmesinde, Türkiye entelijansiyasının kafasından sınıf çelişkisinin çıkarılmasında ve giderek uzun yıllar Türkiye Komünist Partisi'nin de «Kemalist İdeoloji» ile yetinmek durumunda kalmasında Kadro çok etkin oldu.

Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Muammer Aksoy'un ön planda, Bülent Ecevit, Sadun Aren, Bahri Savcı'nın daha arka planda rol oynadığı Forum Dergisi ve aynı kaynaktan yararlanan, ancak giderek Doğan Avcıoğlu ile Mümtaz Soysal'ın etkin olmaya başladığı Metin Toker'in Akis Dergisi, Türkiye'nin bir döneminde bugün için akıl almaz bir etkinliğe ulaştı. 27 Mayıs sadece ve sadece, Forum'da yazılanları, Akis'te yazanların veya Akis'in meşhur ettiği kimselerin eliyle uygulamakla yetindi. 1920 Devrimi, İttihat ve Terakki Dergilerini kaynak saydı. 27 Mayıs için sadece Forum ve Akis Dergileri vardı.

Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu tarafından kurulan fakat Doğan Avcıoğlu'nun etkisinde ve Avcıoğlu'nun ismine bağlı olarak çıkan Yön Dergisi, son yirmi yılın en etkin dergisi olma özelliğini hâlâ koruyor. Bu dönemde çıkan Sosyal Adalet ve Ant, hiç bir zaman kişilikli ve etkili olamadılar. Yön ve daha sonra Doğan Avcıoğlu'nun «dar politika» için çıkardığı Devrim Dergileri, başarıya ulaşamayan 9 Mart 1971 hareketinin programını oluşturdu.

12 Mart, 9 Mart 1971 hareketini hazırlayanlardan ve tüm ilerici düşünce ve entelijansiyadan intikam almaya başladı. Mazoşist Türkiye aydını, yığınsal işkence ve ölümleri görmeye başladı. Daha sonraki yıllarda, ölüm günlük olay oldu. Ölümün bu kadar yakın olması, yaşamayı seven ve zahmete alışkanlığı olmayan Türkiye aydınını kurutmaya başladı. Şimdi bu kurutmadan geçirilmiş Yön okuyarak ve TİP toplantılarına gidip TİP'e oy vererek yetişmiş aydın, Ecevit'in bürokrasisini meydana getiriyor. Beceriksizliği yükleniyor.

Burada bir parantez açılması gerekti. Biraz uzun olabilir. Ancak bu parantez, çok uzun bir yazının çok kısa bir özeti olacak. Şöyle: 12 Mart'tan, 12 Mart dönemi işkencelerinden Türkiye, işçi sınıfının ve «demokrat hareketin» veya pek ne anlama geldiği bilinmeden, ne anlama geldiği hiç bir yerde yazılmadan tekrar edilerek alışılan bir deyimle «demokratik kütle orgütleri» tarafından harekete getirilen demokrat mücadele ile çıktı. Bunlar söyleniyor. Söylenecek. Hiç kuşku yok, söylenenler doğru.

Ancak bu doğrularla birlikte söylenmesi gereken başka doğrular var. 12 Mart'a Türkiye, Türkiye kapitalizminin ekonomik ve Türkiye toplumunun politik sorunları yüzünden girdi. Keyf olsun diye girmedi. 1968 ve 1969 yılından itibaren Türkiye, buzdolabı, çamaşır makinası, televizyon, elektrik süpürgesi, otomobilin yapım ve satımında bir sıçrama aşamasına girdi. Yapacak ve kapalı bir ekonomi gibi, yalnızca iç pazarda satacak. Geniş ve bugün de yaşanan 12 Mart, böyle bir sorun ile başladı.

Marx ise Kapital'de böyle bir sorunun ne demek olduğunu yazdı. Tüketim malları departmanında üretim artacak olursa ve dış ticaret imkânları olmadığı için kapalı bir ekonomi zorunlu oluyorsa, ücret ve maaşları artırmaktan başka çare yok. Bunu, Ecevit'in artık tarihe mal oldu dediği Marx, yüz yıl önce yazdı. Ecevit, kendisini iktidara getiren ve şimdi karşısındaki sorunların kaynağını bilmiyor ama, Marx bunu tam yüz yıl önce, Türkiye'nin bu sorunla karşı karşıya geldiği tarihten yüz yıl önce, yaz-

dı. Yığınsal boyutta dayanıklı tüketim aracı üretilecek olursa ve bunlar ihraç edilemiyorsa, bunlar içerde satılacak. Bunu işçiler ve memurlar alacak. En büyük sayı burada. Öyle ise, böyle bir sorunla karşı karşıya geldiği zaman Türkiye kapitalizmi, ücret ve maaşları pek öyle dondura-maz. Dondurup da kendi buzdolabı, otomobil veya televizyonunun satışını önleyecek kadar akılsız değil.

Ancak ücret ve maaşları dondurmadıktan sonra, daha da geriye götürmedikten sonra, faşizme ne gerek var? Bu, bir. İkincisi şu: Bu devamlı olacak mı? İç pazarın «satura» olduğu, doyuma geldiği bir noktada, artık bütün dikkatleri dış pazara çevirmek gerekecek. Öyleyse gelecek yıllara şimdiden hazırlanmak gerek. Yine Marx'ın şeması kullanıldığı zaman, dayanıklı tüketim araçlarının ihraç edildiği veya sermaye malları üretimine ağırlığın çok verildiği bir zamanda, ücretleri artırmak değil azaltmak gerek. Böyle bir durum gerekecek. Öyleyse, Marx'ın şemasına uygun olarak hareket edecek olan Türkiye kapitalizmi, ücretleri yüksek tuttuğu bir sırada bile ücretleri düşüreceği bir döneme göre hazırlanmak durumunda. Öyleyse sendikal hareket içinde ücretlerin düşürülmesi ve dondurulması aşamasına gelindiğinde mukavemet edecek örgütleri içinden fethetmek gerek.

Öyleyse 12 Mart döneminde, sonra Ecevit'in ilk hükümetinde ve ücretlerin dondurulmadığı bir dönemde, ilerde mukavemet etmesi kesin DİSK'in içini düzeltmek gerek. Öyleyse Kemal Türkler - Bülent Ecevit - Vehbi Koç üçgenini şimdiden kurmak gerek. Bu üçgen kuruldu.

Bu üçgeni, DİSK içinde bir sınıf mücadelesi olduğunu, mümkün olan bütün kanıtlarıyla Yürüyüş Dergisi yazdı. 1975 yılı ilkbaharında yayına başlayan Yürüyüş Dergisi 12 Mart sonrasının en yaratıcı ve daha sonraki yıllara kalıcı tek Dergisi oldu. Ve burada parantez kapandı. Yürüyüş Dergisi, kolleksiyonları açık, Türkiye aydınının kurutulmasını önlemeyi en büyük sorunlardan biri saydı.

Yürüyüş, etkin olamadı. Türkiye solunun etkisizleşme sürecine girdiğini sadece Yürüyüş gördü, bunu durdurmak için mücadele etti, fakat etkin olamadı. Ancak Yürüyüş'-

ün önceden haber verdiği bütün olumsuzluklar, maalesef, bugün tümüyle gerçek oldu. Ecevit'in, MHP'ni Türkiye solcuları üzerinde bir Demokles'in kılıcı gibi kullanmak istediği, DİSK'i zayıflattıktan sonra bir kenara koyacağı, Kemal Türkler - Bülent Ecevit - Vehbi Koç üçgeni ve tüm bunların ötesinde, yığınlara götürülmüş bir program olmadığı sürece her umudun yalancı kalmaya mahkûm olduğu, hepsi ortaya çıktı.

Burjuvazi, Murat otomobil ile Marlboro sigarasının işçi konutlarına kadar uzandığı bir zamanda, bir yandan Foşist örgüt ile öldürerek; diğer yandan, Ecevit'in eliyle güvercin uçurarak ve en önemlisi Türkiye aydını ile beraber tüm solcu hareketin içini boşaltarak bugünlere hazırlandı. Bunu yalnızca ve tüm politik kanıt ve teorik çözümlemesiyle Yürüyüş Dergisi ortaya koydu. Eğer başka bir dergi veya yayın organı da koyduğunu söylüyorsa, tartışma açık. Tartışmadan korkmamak gerek. Türkiye solculuğu bu etkisizlik noktasına, tartıştığı için değil, tartışmadığı için geldi.

12 Mart sonrası dönemde, Yürüyüş'ten ayrı olarak Birikim Dergisi etkinlik ve saygınlık kazandı. Birikim, bir noktayı, çok iyi bir şekilde gördü ve değerlendirdi: boşaltılmış aydının ve aydınlaşan işçilerin, tek başına bildiri dağıtmak veya afiş asmak ya da orta düzeyde bir sendikacıyı alkışlamaktan sıkılacağını önceden gördü. Bu yüzden sürekli ve haklı olarak, teori ihtiyacı üzerinde durdu. Birikim, etkinlik ve saygınlığını buradan aldı.

27 Mayıs, Forum'un önerdiği kurumları kurdu. Senato, Üniversite özerkliği, yargıç güvencesi, Anayasa Mahkemesi hep Forum'da yazıldı. Biçimsel önerilerde Forum çok açık oldu. Bundan sonra ne yapılacağı konusunda ise «en iyisini bilim adamı yapar» demekten ileri gidemedi. Bunu açıkça söyledi. Tek söylediği bu oldu. Bu yüzden 27 Mayıs, bütün işleri profesör ve docentlere bıraktı. Biraz da böyle batırdı. Biraz da bu yüzden battı.

Birikim, «teori gerek», sözünden ileri gidemedi. «Teori gerek ve anahtarı Birikim'dedir». Öz olarak Birikim'in söyledikleri bu oldu. Bu arada dar politikanın partiler ara-

cılığıyla yürütüldüğünü görerek parti kavramına karşı tutum aldı. Burada Yürüyüş ile tam karşı karşıya geldiler. Yürüyüş, kıraç toprakta parti kavramını savundu. Parti olmadan, hiçbir güzelliğin olamayacağını, çok inatla savundu. Birikim, parti kavramını kötülerken artan bir dozajda antisovyetizm ile örgütlenme ilkelerini çürütmeyi üstlendi. Bu, Birikim için kaçınılmaz. Çünkü bir teori ile ortaya çıkılmadıkça, özgün çözümlemelerden ısrarla kaçınıldığı sürece, Birikim'in okuyucu ve yandaş bulabilmesi için parti kavramı ile Leninist örgütlenme yapısına cephe alması gerek. Bunu yapıyor. Bunu yapması Birikim'i, bir 27 Mayıs'ı olmayan Forum olmaktan kurtaramayacak.

Ataç Hakkında

Ataç, Ulus'ta yazdı. Bir de Son Havadis'te yazmış. Nurullah Ataç, bir Türk aydını idi. Ataç, büyük bir kavgacı aydın idi. Ataç, küçük sorunlar üzerinde büyük ve güzel kavgalar veren bir aydındı. Küçük davaların büyük savaşçısı. Böylesi kaldı mı? Kalmaması ne kadar yazık! Büyük davaların küçük savaşçılarından geçilmediği bir dönemde, Ataç, büyük bir aydın olarak hatırlanmalı. Sosyalist mi? Kesinlikle hayır. Nesli tükenmiş bir türden: Demokrat. Sonuna kadar demokrat. Şimdilerin ziraat mühendisliğini bırakıp bahçıvanlık yapan solcuları, Ataç'ı, ne kadar çok severdi. Şöyle bir sıralama çıktı: Yurtseverler, demokratlar, sosyalistler... Bu sıralamada Ataç'ı en başa koyarlardı. Tabii yine sosyalistler en arkada yer alırdı. Her halde Türkiye'deki sosyalistlerin boyu kısa; hep en arkada sıraya giriyorlar.

Ataç, yaşadığı dönemin en etkin eleştirmeni oldu. Herkes Ataç'tan korkardı. Ataç, günlük yazmış. 22 Aralık 1953 Salı gününe ait günce'sinde Ataç şunları yazmış: «Bugünkü Son Havadis'te Muzaffer Erdost'un 'Ataç'a Sevgi, Saygı Borcu' adlı yazısını okudum. Hoşuma gitti doğrusu, övülmekten kim hoşlanmaz?» Günce, böyle başlamış. Bir paragrafı şöyle: «Muzaffer Erdost bana 'Evet, siz hal-

ka inmediniz şimdiye kadar, halka inmenin bayağı bir iş, eşkin (adi) bir iş olduğunu söylediniz. Halkın ardından gitmeye özenmediniz. Önderlik yapabilme gücünü kendinizde buluyordunuz' diyor. 'Halka inme' sözüne öteden beri sinirlendiğim doğru. Kendini beğenmektir halka 'inmeğe' kalkmak. 'Ben öyle yükseğim, böyle yükseğim, benim düşündüklerimi çevremdekiler anlayamaz, bari ben o ince, büyük düşünceleri bırakayım da halkın anlayacağı şeyler söyleyeyim' demektir. Hani radyoda 'Köylü Dayı', 'Köylü Amca!' diye bir takım soğukluklar yapılıyor, onun gibi. Kişinin kendi kendine de, çevresine de borcu yükselmeğe çalışmaktır, gözü aşağıda değil, yukarıda olacaktır. Kendini yükselttiği ölçüde çevresini de, bütün toplumu da yükseltir.» Tam, Ataç konuşuyor.

O günkü günce'sini şöyle bitiriyor: «Muzaffer Erdost kendisinde benim etkimi duyduğunu, kendisini seve seve bu etkiye bıraktığını söylüyor. Daha gençtir, şimdilik bir zarar yok öyle olmasında. Ama dilerim, çabuk kurtulsun benden, dünyanın büyük düşünürleri, büyük yazarları var, tanısın onları, onların etkisinden geçip kendi kendini arasın, bulsun.» Tam Ataç konuşuyor. Hem kendisine son derece güveniyor, hem de çok mütevazi.

Yürüyüş, zamanında etkin olamadı. Sonra olacak. Ataç, zamanında çok etkin oldu. Bu küçük kovgaların büyük kavgacısını şimdi kaç kişi hatırlıyor? Ama Türkiye'de yazı ile kavga etmeyi öğrenmek isteyenler, mutlak Ataç okumalı. Ataç'ın yazı ile kavga tekniklerine doyum olmaz.

«Yenilgi» Öğretmen

«Yenilgi» öğretmen, öğretmenlerin en sabırlısı. Dünyada her yerde ve Türkiye'de, tarihin her kesitinde ve şimdi de, yenilgi halkların öğretmenidir. Yenilginin öğretmen olduğu bilgisini, Marx'tan başladı, 1848 yenilgisi üzerine yazdı.

Meşrutiyet aydınının ideolojisi osmanlıcılık ile islâm-

cılık oldu. Osmanlı aydını, bu ideoloji ile, Osmanlı İmparatorluğu'nu sürdüreceğini düşünüyordu. Garpçılar ve İttihatçılar da osmanlıcı ve islâmcı idiler. Türkçüler İttihat ve Terakki içinde etkinlik ve bir ölçüde de itibardan yoksun bir akım idi. «Türk» kelimesi Osmanlı'daki hakaret yüklü anlamını yitirmekten uzaktı. Meşrutiyetin ikinci kez ilân edildiği zaman tablonun buna yakın olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bundan sonraki on yıl içinde osmanlıcılık da, bir siyasal akım olarak, islâmcılık da tarihe karıştı. Güçlü bir ideolojik ve politik muhalefet nedeniyle değil. Savaş nedeniyle. Balkan Savaşı, osmanlıcılık ideolojisinin sonu oldu. Balkan Savaşı'nda Türkler, osmanlıcılık ideolojisiyle bir arada yaşamayı planladıkları halk ve milletler ile savaş ettiler. Yenilen osmanlıcılık ideolojisi oldu. Birinci Savaş'ta ise Arap dünyasının müsluman halkları Osmanlı'dan ve Türkler'den yana olmadılar. Kurtuluş Savaşı'nda ise, sonradan siyasal tartışmalara kaynaklık eden Ağa Han'ın gönderdiği altınlardan başka, islâm dünyasından ciddi bir yardım gelmedi. Birinci Dünya Savaşı da islâmcılık ideolojisinin mezarı oldu.

Inanılmaz olan ortaya çıktı. On yıl önce «Türk» kelimesi hakaret yüklü bir anlama gelirken 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruldu. Çok hızlı bir gelişme. Burada vurgu hızlılık üzerine.

Türkiye'nin ilerici düşüncesi şimdi bir yenilgiden çıkıyor. Yenilgi bir anlamda 1969-1979 dönemini içine alıyor. Kimi, karşı çıktığı fakat yığınları ve yoldaş aydınları ikna edemediği için yenik düşüyor. Kimi inanarak burjuvazinin arkasından gittiği için yenik kalıyor. Karşı çıktığı fakat akıntıyı durduramadığı için yenilenlerle, burjuvazinin mavi gömlekli güvercinlerine inanarak yenik düşenler aynı noktada durum saptaması yapıyorlar.

Şimdi «yenilgi» öğretmen ön plana çıkıyor.

Türkân Şoray ile Fatma Girik Hakkında

Türkiye aydını, gürültüyü sever; yalnızlıktan korkar. Halbuki aydın, tanımı gereği, bunun tersini özler. Belki

de aydın derinliği olmadığı için Türkiye aydını, gürültüye ve kalabalığa tapıyor. Hep birlikte TİP'li oluyor, sonra MDD patlıyor. Hep birlikte MDD oluyor. Sonra, hep birlikte, öğrencilerinin öğrencisi olup öğrencilerin peşlerine takılıyor. Kırlara ve kentlere, gerillaya çıkıyor. Sonra hep birlikte «doktorcu» oluyor, sonra TSİP oluyorlar ve sonra yeniden, hep birlikte, TİP'li oluyorlar. Sonra yine hep birlikte ilerliyorlar. Sonra hep birlikte dağılıyorlar. Kapalı Çarşı'da bir rehberin öncülüğünde alışverişe çıkmış, zamanı az, giysileri renkli, gözleri tabelâ ve vitrinlerde, bir turist konvoyunu andırıyorlar. Hep birlikte bir vitrinden diğerine koşar gibiler. Sanki birbirlerinden ayrılırlarsa kaybolacaklar. Birbirlerini sevmiyorlar. Biraz kıskanıyorlar. Ama yine de birlikte koşuyorlar. Ortak gürültülerini seviyorlar.

Halbuki aydın, zaman zaman ve özellikle yenilgi dönemlerinde, sessizliği ve yalnızlığı sevebilmeli. Aydın, eğer ihtilâlci olacaksa, yalnızlığa cüret edebilmeli. Yalnızlığa cüret edebilenler, sonra, kalabalıklarla buluşabilirler.

Atac, ihtilâlci olmadı. Fakat yalnızlığa cüret edebiliyordu. Günce'sinde yazıyor. İsmi var, ancak, buraya aktarmak için gerek yok. Bugünün ünü olan bir yazarı. Kitabını Atac'a göndermiş. Ve üzerine «Çağımızın Büyük Ustasına, sevgi ve saygı ile» diye yazmış. Atac şöyle yazıyor: «Böyle pöhpöhlu lâkırdılardan hoşlanmam. Dilerim, kitap bana yanlışlıkla gönderilmiş olsun.» Atac, bu.

Kitabı yine de okumuş. Beğenmemiş. Bir şiirinde, kitabın yazarı, «seviyorum erkekce» diyormuş. Atac devam ediyor: «Bu 'erkekçe' sözü, böyle övünçlü söylenildi mi utandırır beni, erkek olduğum için utandırır. Af dilemek isterim kadınlardan, kızlardan. En aşağı otuz yüzyıldır süren erkek egemenliğinin, kuvvete dayanan bir egemenliğin uydurduğu bir bayağılık. Kadını küçük göreceksiniz, ona, 'sen benim gibi olamazsın!' diyecek, bir oğlunuz doğdu mu göğsünüzü kabartıp bir kızınız doğunca yerineceksiniz... Erkeklerin bu zorbaca kurulmalarını gördükçe tepem atıyor.» Sonra yine aynı yazarın «hürriyet» istediğini söylüyor. Devam ediyor ve soruyor: «Önyargılarla (peşin-

hükümlerle) böyle kolayca bağdaşabilen bir kişi ne yapacak özgürlüğü? Gerçekten özgür kişi kendini önce önyargılardan kurtarmaya çalışan kişidir.» Ataç özgürlüğü biliyor.

Türkiye'de iki kadın da özgürlüklerini biliyor. Bu iki kadın, öyle dil bilen, kolejlerde okumuş, roman yazan veya Davino'yı güzelleştiren bir diksiyonla konuşan türden değil. Ama ikisi de aydınca yaşıyor. Türkiye ortamında zor sayılan, nice üniversite mezunu kadının sokağa düşürdüğü bir ilişkiyi, övünmeden ve yerinmeden sürdürüyorlar. Türkân Şoray ve Fatma Girik, kendi seçtikleri bir yaşamı kendileri için yaşıyorlar. Kalabalıkların önünde kendi beğendikleri ile yalnız ve gürültüsüz yaşayabiliyorlar. Her ikisi de, ayrı ayrı, aydın olarak yaşıyor. Aydın olarak yaşamak için, her zaman, çok okumak gerekmiyor.

Sosyalist İktidar, Ekim 1979

AHİR ZAMAN PEYGAMBERİ EBU CEHİL KEMAL TAHİR (*)

Peygamberler Arap topraklarından çıkmış: Musa, İsa ve Muhammed. Dünyanın son zamanında gelecek peygamber, kutsal kitaplara göre ahir zaman peygamberi de, her halde Arap topraklarıyla ilgili olacak. Şu günlerde gelecek

(*) Bu incelemenin başlığından dolayı, her zaman olduğu gibi yazılı değil sözlü, çok eleştiri aldım. «Ebu Cahil» demenin büyük bir yanlış olduğu söylendi. Doğru, yanlıştır. Doğrusu «Cehil» veya «Cahl». Ancak «Cahl» telâffuz edilirken genellikle «Cahıl» biçiminde çıkıyor. İslâmik kaynakları okumuş halk da, bu yüzden, «Cahil» değil «Cahıl» diyor.

Bu incelemeyi Türkiye'nin kültür devrimini yaşadığı, tüm kültürel inceliklerin ihmal edildiği bir dönemin sonlarına doğru yazdım. «Cehil» veya «Cahl» sözcüğünün, bu yüzden, dikkatleri istemediğim bir yere çekeceğini düşündüm. Şimdi düzgün biçimiyle yazıyorum.

Burada yeri gelmişken, Peygamber Muhammed'in cesedini gördüğü zaman, «ümmetimin firavunu» dediği Ebu Cehil hakkında ansiklopedik bir bilgi verebilirim. Benim incelememi tamamlayacak:

«Asıl adı Ebu'l-Hakem' Amr b. el-Mugire olup, kendisine, anasına nispetle, İbn el-Hanzeliye de denir; Mekkelidir ve Kureyş'in meşhur Mahzun ailesine mensuptur. Bir rivayete göre, Peygamber ile hemen aynı yaşta idi.

Ona dair rivayetlerin tarihi kıymeti pek azdır. Her halde aşikâr olan bir cihet varsa, o da Mekke eşrafı arasında Peygamberin en şiddetli muhaliflerinden biri oluşudur. Peygamber aleyhindeki bütün mücadelelere karışırdı. Söylendiğine göre müslümanların kendini müdafaadan aciz olanlarına kötü muamele etmiş, hatta bir de kadın öldürtmüştür. Peygamber'e her fırsatta dil uzatmış, fakat mucize eseri olarak ona el kaldırmamıştır.»

İslâm Ansiklopedisi, Dördüncü Cilt, s. 15.

olursa, mutlaka Arap olması gerekecek. Çünkü şimdi Arap modası var. Para, Arap modasını yarattı. Türkiye ahir zaman peygamberine kavuştu. Kitaplarından sonra söyleşileri, kutsal deyişle, hadisi, yayınlanıyor. Milliyet Gazetesi, Kemal Tahir'in hadis-i şerifini yayınlıyor. Milliyet Gazetesi, Ahir Zaman Peygamberi Ebu Cehil Kemal Tahir'in kutsal söyleşilerini, kutsal kitaplardaki deyişle, hadis-i kudsiini, yayınlıyor.

Bu kıyametli günlerde Türkiye'ye bir peygamber gerekiyor. Dolmuş müziğinden sonra, Euro-vision şarkısı da «arabesk» olunca, peygamber de öyle olacak. Arabesk olmak biraz da erkek çocuğa düşkün olmak demek. Babalar, erkek çocukların babası olarak anılırlar. Ebu Bekir, ünlü halife, Bekir'in babası demek. Ebu Firaz, Türkiye'deki resmi Filistin temsilcisi, Firaz'ın babası demek. Ebu Cehil da cehilin babası anlamına geliyor. Kemal Tahir Ebu Cehil oluyor. Ebu Cehil Kemal Tahir, aslında, Türkiye'nin tüm cehillerinin babasıdır.

Milliyet'teki kutsal söyleşi, hadis-i kudsi, Ebu Cehil Kemal Tahir Hazretleri'ne mi ait? Söylemek zor fakat önemli değil. Ebu Cehil Kemal Tahir Hazretleri bu dünyadan ayrıldıkları için kendileri söyleyemezler. Ancak halifeleri var. Bunlar da ağızlarını açmıyorlar. Bu kutsal söyleşinin, hadis-i kudsi, tahiriler arasında büyük bir homurdanmaya yol açtığı rivayet ediliyor. Tahirileri açığa çıkardığı söyleniyor. Ancak henüz halifelerden bir işaret gelmedi. Her halde homurtu, tartışmalarının sesidir. Ve bir gün, bir işaret gelecektir. İşaret gelinceye kadar hadisin, Ebu Cehil Kemal Tahir Hazretleri'ne ait olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Türkiye'nin sosyalizme gebe olduğunu anlamak için yalnızca basına bakın. Büyük sermayenin sözcüsü değil, büyük sermayenin kendisi olan büyük basına. Ne yapıyorlar? Bir işleri var: Anti-sosyalizm. Tercüman, sosyalizmle özdeş tuttuğu Rusya'ya karşı, eski tarihle 93 ve yeni tarihle 1877 Türk-Rus savaşının acılarından medet umuyor. Hürriyet, bir sol çeşni vererek Sovyetler Birliği'ndeki Türk kökenli Sovyet yurttaşlarını kaleme alıyor. Milliyet, Ebu

Cehil Kemal Tahir'in hadisinden, Mustafa Suphi'nin, öldürtülmesini Lenin ve Stolin'in istediğini anlatıyor. Büyük sermayenin kendisi olan büyük basın, kendi kurallarını çiğneyerek, artık tek işlevini, doğacak olan sosyalizmi doğmadan öldürmede buluyor. Bunu, basın sanıyor.

Ebu Cehil Kemal Tahir'in cehaletini ilk kez yazmıyorum. Kemal Tahir'in aynı zamanda Ebu Cehil olduğunu, Mustafa Suphi'yi Lenin'in öldürttüğünü iddia etmesine bağlamıyorum. Çok daha önce yazmış olduğumu söylemek zorundayım. Bu Dergi'nin Sosyalist İktidar'ın, ilk sayısında yer alan Aydın Üzerine Tezler'in bir bölümünü Kemal Tahir'e ayırmıştım. Şunları yazmıştım: «Kemal Tahir, bir yarı-cahildir ve yarı-aydındır. Kemal Tahir'de bir keramet veya bir 'düşünür' bulanlar tüm cahildir. Kemal bugün okuyucusunu buluyor. Sağ okuyucunun malı oluyor. Ecevit'in kişiliksiz televizyonu Türkiye'nin Dostoyevskiy'i diye reklâm yapıyor. Özetin özeti şöyle oluyor: Kemal Tahir'in tüm yazıları ve romanları sağ okuyucunun malı olsa ve yerine Peyami Safa'nın, örnek olsun, Dokuzuncu Hariciye Koğuşu veya Matmazel Noraliya'nın Koltuğu alınsa 'ilerici edebiyat' zararlı çıkmaz. İlerici okuyucu da zararlı çıkmaz»[1]. On ay kadar önce yazdıklarımı, kutsal söyleşi yalnızca doğruladı. Aşırı doğruladı. Bu yüzden eklemem gerek: Ebu Cehil Kemal Tahir, sağ politikada yerini buluyor.

Zorunlu olarak: Neden doğrulanıyor ve neden yerini buluyor? Kaçınılmaz olarak ve bir tek nedenle. Sui generis, nev-i şahsına münhasır, kendine özgü, hep aynı anlama gelir. Lâtince. Osmanlıca ya da Türkçe. Bir toplumun sui generis, nev-i şahsına münhasır ya da kendine özgü olduğunu kanıtlama sevdaları her ülkede, değişimin tohumlarının atıldığı her toplumda, olmuştur. Bu sevdadan vazgeçmeyenler, gericiliğin batağına batmıştır. Ebu Cehil Kemal Tahir, son derecede kıt bilgisiyle, Osmanlı'dan bu yana Türkiye'nin sui generis olduğunu anlatma sevdasına kapılmıştır. Şimdi hadisleriyle milli görüş'e doğru yol alıyor. Gericiliğin batağına yatıyor.

Mustafa Kemal, garpçıdır. Lenin ise zapadnik. Zapad-

nik, kendisi için Lenin'in de kullandığı bir kelime ve tam karşılığı garpçı demek. Rusya'da Ilericilik, bir zapadnik hareket olarak başladı. Zapadnikler, Slavyanofil'lere karşı, slav sevdalılarına karşı, amansız bir mücadele vererek geliştiler. Slavyanofiller, Rusya'nın sui generis olduğunu iddia ettiler. Lenin, Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi adını taşıyan kitabını, çok büyük ölçüde, slavofillere öldürücü darbe indirmek için yazdı. Öldürücü darbe indirildi. Rusya'da sosyalistler, zapadniçestvo akımlardan doğdular. Türkiye'de sosyalistler garpçı mücadelenin devamıdırlar. Türkiye'de yenilikçi akımların en son sahibidirler.

Ebu Cehil Kemal Tahir ise bir gericidir. Bir Osmanlı sevdalısı, bir Osmanlıcıdır. Ebu Cehil Kemal Tahir bir Osmanlı sevdalısı, fakat aynı zamanda, bir Mustafa Kemal Paşa hayranıdır. Mustafa Kemal'i Osmanlı'yı sürdüren bir paşa olarak gördüğü sürece bir Mustafa Kemal Paşa hayranıdır. Aynı zamanda bir İttihat ve Terakki hayranıdır. Ebu Cehil Kemal Tahir hem Osmanlıcı, hem İttihat ve Terakkici ve hem de yaşacıdır. Çünkü bir cahildir.

Ebu Cehil Kemal Tahir, çok roman yazdı. Romanları çok tartışıldı. Dünyada ve Türkiye'de çok roman yazan, romanları çok tartışılan fakat hiç bir romanı roman olarak tartışılmayan sui generis, kendine özgü, bir yazar oldu. Peygamberliği işte burada doğdu. Roman yazıp bilim saçan bir adam oldu. Ebu Cehil Kemal Tahir, her okuduğu «bilimsel» kitap ya da anıdan bir roman çıkardı. «Kemal Tahir, Türkiye aydınının kısırlığını bir ticarî sömürü aracı haline getirdi. Kısır ve tembel Türkiye aydınına, Ahmet Mithat Efendi geleneğinde, okuduğu bir kitaptan bir 'teori' çıkarıp sundu. Bir süre yutturdu. Tıpkı sevecen fakat kötü huylu annelerin, dişleri yeni çıkan bebeklerine, cızbız köfteyi önce ağızda çiğneyip sonra vermesi gibi. Cızbız köfteyi çiğneyip ve tükrükleyip yutturması gibi.» Bu cümleler, daha önce Aydın Üzerine Tezler'de yazıldı.

Bu noktayı biraz daha açmak gerekiyor. Aslında Ke-

mal Tahir, bir kısırlık ile bir tembellikten yararlanıyor. Türkiye'nin bilim adamlarının kısırlığı ile aydın okuyucularının tembelliğinden kaynaklanıyor. Bilimsel çalışmaların azlığında, Kemal Tahir, rastgele eline geçirdiği tarih kitaplarıyla anılardan roman yazıyor. Tembel okuyucu da bunları roman değil bir tarih kitabı olarak okuyor. Tıpkı orta öğretimde tecrübeli bir tarih öğretmeninden Baltacı Mehmet'in aşk hikâyelerini dinlerken duyduğu ilgi ve rahatlıkla Kemal Tahir'in romanlarını okuyor.

Yorgun Savaşçı Kim?

Örnek olsun ve Yorgun Savaşçı ele alınsın.

Yorgun Savaşçı, Ebu Cehil Kemal Tahir'in en önemli romanıdır. Fakat, roman değildir. Yorgun Savaşçı'da bir tek «insan» yok. Yorgun Savaşçı'da romanın «kahramanı» Cehennem Cemil bile yok. Yaşamaz. Cehennem Cemil, okuyucuyu ilgilendirmez. Ebu Cehil Kemal Tahir'in bozduğu Türkçe ile «ilgilendirebilemez». Çünkü Yorgun Savaşçı'da Cehennem Cemil bir insan olarak ele alınmıyor, tarihsel bir figüran olarak geçiyor.

Yorgun Savaşçı, bir roman değil bir telefon rehberidir. Mütareke'den başlayıp Kurtuluş Savaşı'nın ilk dönemine kadar uzanan bir zaman kesitinde ve tercihli olarak telefon olabilecek herkesin ismi yazılıdır. Enver'in amcası Halil Paşa'dan Vali Reşit'e, Bekir Sami Bey'den İbrahim Temo'ya, Çerkez Ethem'den Kuşçubaşı Eşref'e kadar herkesin ismi bu telefon rehberinde var. Ancak telefon rehberinin sayfaları arasında reklâm kuşakları yerine seks hikâyeleri var. Örnek olsun, İttihatçı Vali Reşit'in Mütareke döneminde polislerce kovalanmasını ve yakalanacağı zaman intihar etmesini Cehennem Cemil'in yeni başlayan aşk odasından seyretmeye ne dersiniz? Cemil'in kuzini ve şehit arkadaşının dul karısı Neriman, nazlı nazlı «uslu dur.. çek.. çek elini» diyor. Sonra «ödüm kopuyor gebe kalırım, diye... uykularım kaçıyor» diyor. Sonra Von Kres Paşa'nın Cemil'e hediye ettiği dürbünle

oynamaya başlıyor. Sonra, birdenbire, «A... A... nedir o? Birini kovalıyorlar Cemil Abi... Silâh çekmiş polis..» diye bağırıyor. Vali Reşit'in intiharı böyle anlatılıyor. Yorgun Savaşçı bu şekilde başlıyor. Sonra Neriman, Cemil Abisi ile evleniyor.

Ebu Cehil Kemal Tahir'in en ünlü kahramanı Yorgun Savaşçı Cehennem Cemil bir İttihatçı mı, yoksa Kemalist mi? Anlamak zor. Ancak zor da olsa bir ip ucu var. Profesör Sencer Divitçioğlu, Yorgun Savaşçı gibi ünlü ve aynı zamanın ürünü, «Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu» adlı kitabına başlarken, çok beğeniyor olmalı, bir alıntıya yer veriyor. Hemen girişin altındaki bu cümle şöyle: «Bir şeyin tabu olması için anlaşılması değil, anlaşılmaması şarttır»[2]. Bu önemli cümleye imza olarak Kemal Tahir ve kaynak olarak da Yorgun Savaşçı yazılıyor.

Çok güzel ve rastlantı değil. Bir süre için ve küçük bir değişiklikle «bir şeyin moda olması için anlaşılması değil, anlaşılmaması şarttır.» Bu söz, Ebu Cehil Kemal Tahir'in baş eseri için, kendisi için ve aynı dünya görüşünün bir zamanki «bilim adamı» Sencer Divitçioğlu için ve Divitçioğlu'nun baş eseri «Asya Üretim Tarzı» için de geçerli. Belki de daha çok bunlar için geçerli.

Özellikle Ebu Cehil Kemal Tahir için. Bu özellik, Ebu Cehil Kemal Tahir'in üslûbundan, biçeminden, ileri geliyor. Artık bu biçemin niteliği ve kökeni konusunda çok açık olmak gerekiyor. Kısaca şunu söylemek zorunlu oluyor: Ebu Cehil tam bir köylü. Köylü mantığıyla köylü tartışma yöntemine sahip. Türkiye'nin köylerinde namlı pehlivanlar gibi ünlü tartışmacılar olur. Tartışmalar da, pehlivan güreşleri gibi, bir ömür devam eder. Köy camiinde ve eğer köylülük kasabada devam ediyorsa belli bir kahvede münazaracılar bir araya gelirler. Çaylar söylenir. Seyirciler hazırlanır. Bir gülünçlü seyir başlar.

Köy camii ya da kasaba kahvesindeki tartışmanın amacı, ortak doğruyu bulmak değil. Karşısındakini «faka bastırmak» veya «tongaya düşürmek». Tartışmada başarının ölçüsü ise seyirciler güldürmek veya seyircilerden alkış almak. Bu rakip tartışmacının mantık hatalarını bul-

makla mümkün. Aslında bütün tartışma doğruluğu tartışmasız kabul edilen belli önermelerden yeni önermeler ya da söz türetmekten ibaret. Bu yüzden köy camii veya kasaba kahvesindeki münazarada «bak şimdi nereye geliyorum» veya «ne demiştik» ya da «yahu nerede kalmıştık» türünden kendi kendine hatırlatmalar veya rakip tartışmacının aşırı bir iddiası karşısında «höösst bre» türünden ünlemler çok kullanılır.

Bunlar Kemal Tahir'in alâmet-i farikası, ayırıcı işareti, oluyor. Kemal Tahir'ın dünyasında herkes böyle konuşuyor. Gerçekte Ebu Cehil Kemal Tahir'in dünyasının Hacivat ile Karagöz'ün dünyasından farksız olduğu ortaya çıkıyor. Hiç bir seyir değeri olmayan Hacivat ile Karagöz'de seyirci kelime oyunlarıyla güldürülüyor. Ancak gülmek için de seyircinin büyük ölçüde cehil ve aynı ölçüde de tembel olması gerekiyor. Bu yüzden artık Hacivat ile Karagöz'e Türkiye'nin çocukları bile gülmüyor. Hacivat ile Karagöz, Türkiye'nin köy camiileri veya kasaba kahvelerinin gülünçlü tartışmalarını, anlaşılmaz bir inatla, sürdürmeye çalışıyor. Kemal Tahir, bıraktığı eserleriyle, aynı işi edebiyatta yapıyor.

Ebu Cehil Kemal Tahir'in romanlarına giren herkes çok konuşur. Kemal Tahir'in romanlarında toplum yoktur, bunun yerine köy camiindeki münazara vardır. O kadar çok konuşan var ki, kimin ne dediğini anlamak mümkün değil. Biçem aynı köy kahvesindeki tartışma biçemi olduğu için, amaç «faka bastırmak» olduğu için, her iddianın karşıtını da bulmak mümkün. Bu yüzden örnek olsun. Yorgun Savaşçı'nın İttihatçı mı, yoksa Kemalist mi olduğunu anlamak mümkün değil. Yine bu yüzden, Ebu Cehil Kemal Tahir'in Kemalist mi, İttihatçı mı olduğuna karar vermek zor.

Her halde tesadüf olmamalı. Çünkü Ebu Cehil Kemal Tahir, Yorgun Savaşçı'da yazıyor: «Bir şeyin tabu olması için anlaşılması değil, anlaşılmaması şarttır.» Yorgun Savaşçı'da birçok «milli» kahraman konuşuyor. Ancak Ebu Cehil Kemal Tahir, anlaşılmak değil anlaşılmamakta kazanç gördüğü için, sui generis görüşlerini, Osmanlıcı dün-

ya teorisini, bir «milli» kahramana değil, «Deli Gavur» ya da «Alman Gavuru» olarak nitelediği Doktor Karlos'a konuşturuyor. «Deli Gavur» Doktor Karlos, Mezopotamya'da arkeolojik araştırmalar yapıyor ve «Siz benim geçmişi aradığımı sanıyorsunuz ama yanılıyorsunuz, ben sizin geleceğinizi aramaktayım, yerin altında» diyor[3]. Yorgun Savaşçı, 1965 yılında yayınlanıyor. Böylece Ebu Cehil, 1965 yıllarında Türkiye entelijansiyasında pek geçerli olan tarih aşkını ve toplumların bugününü anlayabilmek için çok eskilere, arkeolojik kazıların derinliklerine kadar, gitmek gerektiği düşüncesini romana dökmüş oluyor.

Ebu Cehil Kemal Tahir'in eserlerinde herkes konuşuyor ve herkes çok uzun konuşuyor. Köy camiinde olduğu gibi sözü alan susmasını bilmiyor. Ebu Cehil'in okuyucuları, roman yazılırken yakınında olmadığı için müdahale de edemiyorlar. Bu yüzden olsa gerek, Deli Gavur Doktor Karlos da uzun uzun konuşuyor. Ebu Cehil, bunları romana yazıyor. Buraya, ne yazık, bu çok uzun tiraddan uzun sayılması gereken bir bölüm, bir paragraf değil bir paragrafın bir parçasını, almak zorunlu oluyor. Söz, Doktor Karlos'un: «Kurakta sizin toprak, hiç sapan görmemiş gibi taş kesilir. Taşkınlar, tarlaların yarısını alır denize götürür, yarısını dar vadilere indirip bataklık yapar. Bataklıklardan insan barınamaz. Bu yüzden, Adana, Küçük, Büyük Menderes ovaları gibi verimli ovalarınız ancak on dokuzuncu yüz yıl ortalarında tarıma açılabilmiştir. Daha önceleri buralarda göçebeler hayvan otlatıyorlardı. Bu özellikteki topraklarda, Batıda olduğu gibi, özel mülkiyet yerleşip gelişemez, zenginlikler sayılı ellerde toplanamaz. Sizde batı anlamında FEODALİTE'nin bulunmaması bundandır. Çünkü ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir FEODAL, böyle topraklarda serflerini doyurup kendisini zengin edecek tarımı, yalnız kendi gücüyle sürdüremez!»[4] Feodalite ve Feodal, romanın aslında büyük harfle yazılıyor. Ebu Cehil Kemal Tahir, cahil olduğunu kabul ettiği okuyucusuna, «hööst, halt etme» diyor. «Küçük harfle yazsam dikkat etmezsin, görmen için, önemini anlaman için, büyük harfle yazıyorum» diyor. Her

büyük harfli yazar türünden okuyucusuna hakaret ediyor. Okuyucuyu ahmak yerine koyuyor.

Fakat Doktor Karlos'un sözü ve sayısız paragraflarından birisi henüz bitmedi. Kaldığı yerden devam ediyor. «Türkçesi, toprakları tarımda tutmak için gerekli bayındırlık işlerini ancak devlet yapabilir. İşte bu sebepten, sizin topraklar haklı olarak devletin mülkiyetindedir. Gene bu sebepten batıda devlet, sırasında bir sınıfın öteki sınıfı ezmek için kullandığı araç haline geldiği halde, sizin devlet, ana ödeviyle toplumu IHYA EDİCİ'dir. Yani, batıda devletin olmadığı zamanlar, toplumlar var olmuştur ama, Doğu'da devletsiz toplum görülmemiştir. Sizde devlet toplumun var olma-yok olma şartıdır. Siz, farkına varın varmayın her şeyi devletten beklersiniz. Bizde ağalık olmakla olduğu halde, sizde elbette vermekle olacaktır. Siz devletinizi TALANCILIK'la suçlarken, batı kültürünüzle, batılı devletmiş gibi yorgunluyorsunuz.» İşte böyle. Ebu Cehil Kemal Tahir'in peygamberliği, Türkiye'nin kendine özgü olduğu düşüncesi, daha sonra moda olacak olan «Kerim Devlet» ve «Ceberrut Devlet» kavramları buradan geliyor. Deli Gavur Doktor Karlos'tan geliyor.

Pek acı. Türkiye dünyasının, Türkiye'nin teorik yapısının, Türk modelinin, Batı'dan ayrı olduğunu da Deli Gavur söylüyor. Türkiye'nin teorik yapısının Batı'lı olmadığını yine Batılılar söylüyor. Pek acı olan bu. Pek gerçek olan da bu. Asya üretim biçimi üzerine tartışmalar, Türkiye'de doğmadı, Batı Avrupa'da fışkırdı. 1960 yıllarının ortasına doğru. İbn Haldun, bu dönemde ve Avrupa'da moda oldu (*). Asya-Afrika ülkelerinde feodalitenin olmadığı, kapitalizmin doğmayacağı, dolayısıyla feodalite-kapitalizm-sosyalizm zincirinin kırılabileceği düşüncesi bu dönemde yoğunlaştı. Bu ilgi üzerindedir ki, Londra'daki

(*) Bu konuyu yakında okuyucuya ulaşacağını umduğum yeni bir kitabımda ele aldım. Burada sadece değiniyorum.

«Bir Yeni Cumhuriyet İçin» çıktıktan sonra yasaklandı. İki kez Yüksek Mahkeme'de berat etti. Yakında okuyucuya ulaştırabilmeyi umuyorum. 1984 Ekim Notu.

Lewrence and Wishart yayın evi, Grundrisse'nin bir bölümünü, saygıdeğer E. J. Hobsbawm'ın ön sözüyle, İngilizcede ilk kez ve «Kapitalist Öncesi Ekonomik Formasyonlar» adıyla yayınladı. 1964 yılında. Yorgun Savaşçı bir yıl sonra yayınlandı. 1965 yılında.

Pek acı ve pek gerçek olanın bir temel nedeni olmalı. Var. Şimdi daha iyi anlaşılıyor: 1960 yılları bir geçiş dönemi oluyor. Soğuk savaştan çıkış dönemi oluyor. Dünya sosyalist sistemi, soğuk savaş döneminde ve çıkarken, kapitalist sistem ile emperyalist sistem arasında bir ara yol olarak «kapitalist olmayan yolu» öne sürüyor. Asya ve Afrika topraklarında «kapitalist olmayan yolu» deneyen ülkeler ortaya çıkıyor. Teorik açıdan tartışılabilir ve politik açıdan anlaşılabilir kapitalist olmayan yolu izleyen ülkelerin de katkısıyla soğuk savaşın tahribatı hafifletiliyor çıkış kolaylaşıyor.

Kapitalist olmayan yol, sosyalizme açılabilecek bir yol olarak düşünülüyor. Politik zorunlulukların bastırdığı siyasal işlevini yerine getiren ancak teorik azgelişmişlikten kurtulamayan bir deneme olarak, bugün, arkada kalıyor. Asya ve Afrika toplum yapısının sui generis olduğu teorisi ise, emperyalist dünyanın, sosyalizme açılabilen kapitalist olmayan yola karşı bulduğu çözüm oluyor. Osmanlı yapısının özgüllüğü üzerine vurgulama, reel sosyalizme kapalı bir sistem olarak ortaya çıkarılıyor. Bu nedenle Kemal Tahir'in Yorgun Savaşçı'sı ile Sencer Divitçioğlu'nun Asya Türü Üretim Tarzı broşürü çıkınca, zamanın saygın Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, «Türk Sosyalizmi» kisvesi altında dünya sosyalist sistemine karşı kampanyayı başlatıyor.

Burada ise bir parantez gerekiyor. Parantez, bilim ve politika ilişkisi üzerine. Gelişmelerinin sınırında bilim ve politika, birbirini tamamlar, birinin eksiğini diğeri karşılar. Dünyanın büyük politikacılarının, aynı zamanda çok büyük bir bilim adamı olması bundandır. Gelişmelerinin ortak sınırında teori ve pratiğin birleşmesi, bilim ile politikanın aynı kapta erimesi demektir.

Parantez devam ediyor. Türkiye'nin kendine özgü

bir teorik yapısı olduğu düşüncesinin üç önde gelen savunucusu Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu ve Mehmet Ali Aybar oldular. Bakın şimdi ne yapıyorlar. Aybar, «eurocommunism'i ilk önce ben keşfettim» diye övünüyor. Her ağzını açışında dünya sosyalist sistemi ve sosyalizmi karalıyor. Dr. Divitçioğlu, Rusya'da 1905 Devrim dalgasını bastırmak için alınan Stolipin reformlarını andıran Demirel-Özal tedbirlerine alkış tutuyor. Ebu Cehil Kemal Tahir ise Mustafa Suphi'yi Lenin ve Stalin'in öldürttüğünü miras olarak bırakıyor. Üçü de anti-sosyalist politikada açığa çıktılar.

Parantez hâlâ devam ediyor. Gelişmelerin sınırında bilimsel açıklık yeterli değilse karanlığı politika açar. Politikada tıkanıklık olunca, yolu açmak için bilimsel açıklık gerekir. Ancak bilimsel açıklığı anında politikada denemek zorunludur. İşte örneği: Dr. Divitçioğlu ile Ebu Cehil'in ortak Türkiye modelinin bilimsel özünü görmekte güçlük çekenlerin yapacağı iş politikada sınamak olmalı. Anında. 1960 yıllarının ikinci yarısında. 1960 yıllarının ikinci yarısında TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın izlediği sosyal politikaya bakmak, Ebu Cehil Kemal Tahir'in Yorgun Savaşçı'sının gerici özünü görmek için yeterli.

İ ve T ile CHP, TKP ile TİP ve TİP-TKP-TSİP

Yorgun Savaşçı kim? İttihat ve Terakki'nin mücadelesinde hedeflerine ulaşamadan kavgadan yorulanlar. Cehennem Cemil veya Patriyot Ömer türünden İttihat ve Terakki'nin gözüpek silâhşörleri. Şimdi mütareke dönemindeler. İstanbul'da. Hayatları için saklanıyorlar. Mütareke polisi peşlerinde. Yorulmuşlar. Birbirine «ilk ödevi» yaparken duydukları heyecanı anlatıyorlar. İttihat ve Terakki mücadelesinde «ilk ödev» ilk öldürme oluyor. Patriyot Ömer anlatıyor: «İlk ödevi aldığım günün gecesi... Uyuyamadım ben... O gece tek başıma hep düşündüm.

Sonunda ölümden korktuğumu anladım. Ama, başkalarının beni öldüreceklerinden değil... Kendi kendimi öldürmeğe karar vermişim gibi..»

Bundan sonra şöyle devam ediyor: «Patriyot, uzunboylu konuşmuş gibi yorgun, sustu. Cemil yatağa girdi. Tavanın arabesk nakışlarına bakarak, eski köşkün pervazlarında inleyen rüzgârı dinledi. Sofadaki yaşlı saat hırıltıyla ikiyi vurdu.» Sonra konuşma yeniden başladı. Cehennem sordu. «Sevindin mi başarınca... 'Ne kadar kolaymış...' diye şaştın mı? Kaçıncıda iyice alıştığına inandın?» Patriyot cevap verdi: «Sevinmedim, hayır... Kibirlendim. Her insan beceremeyeceği işi, yüz akıyla başarmanın kibiri. Bir çeşit rekor kırma.. Rekor kırmadan sonraki..» Burada söze Cehennem giriyor: «Yorgunluk mu?» Patriyot da doğruluyor: «Evet, yorgunluk... Yorgunluğu şimdi farkettim inanır mısın?»

Konuşma böyle devam ediyor. Kemal Tahir, yorgun savaşçıda köy özlemini dile getiriyor. Hep umut kırıklığı, köyün tek düzeliğine özlem olarak yansıyor. Cehennem Cemil konuşuyor: «Napalım bilir misin Patriyot... Ben alayım Neriman'ı... Basıp gidelim!» Patriyot Ömer soruyor: «Gidelim mi? Nereye?» Cehennem Cemil, bu soruya, yorgun savaşçının gizini açıklayarak cevap veriyor: «Buluruz bir yer barınacak... Debelandik yeterince... Sıramızı savdık!... Dileyen bahtını denesin! Devleti kurtarsın! Gecsin başına kurulsun!.. Nasıl?» Yorgun Savaşçı böyle konuşuyor. Sonra Kemal Tahir ekliyor: «Uzaktan uzağa bir köpek uludu.» Cehennem Cemil, yavaşça bağırıyor: «Köy yakını..» Ebu Cehil Kemal Tahir'in bütün söylemek istediğini, «ana fikri», bu sayfalar açıklıyor. Cehennem Cemil köyün sükûnetine koşarak kavgayı bırakmıyor. Yorgun Savaşçı Cehennem Cemil, hayal kırıklığını aşıyor, Anadolu'ya geçiyor, mücadeleye devam ediyor, Cumhuriyet'in kurucuları arasına katılıyor.

Hepsi bu. Kemal Tahir de bu. Aslında şu: Kemal Tahir, yanlışlıkla doğrunun en sığ bir biçimde birbirine karıştığı yazardır. Kemal Tahir, çok basit doğrulardan çok büyük yanlışlar çıkarabilen bir yazardır. Özelliği bura-

dan geliyor. Ahir zaman peygamberi olması da buradan geliyor. Kemal Tahir, Kurtuluş Savaşı'nın yorgun bir kurmay takımının komutasında yorgun savaşçılardan oluşan bir orduyla yapıldığını görüyor. Bu gözlem, doğrudur. Kemal Tahir, Kurtuluş Savaşı'nın kurmay takımının İttihat ve Terakki'den kaynaklandığını da görüyor. Bu gözlem de doğrudur.

Bu basit ve doğru gözlemlerden çok büyük yanlışlar çıkarıyor. Kemal Tahir'in İttihat ve Terakki'nın iki gözü pek silâhşörünün yorgunluklarını konuşturduğu sayfanın başında, Cemil Ömer'e soruyor: «Mustafa Kemal'i öldürecek miydin? Halil Paşa elini tutmasaydı?» Patriyot Ömer buna tek kelime ile cevap veriyor: «Evet.» Böylece Yorgun Savaşçı'da Ebu Cehil Kemal Tahir, Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki arasında bir ihtilâfın tohumlarını ekiyor.

Bir noktada, tekrar, açık olmak gerek. Roman yazarı, tarihsel olaylara uymak zorunda değil. Ancak tarihçi tarihi tahrif edemez. Ebu Cehil, Yorgun Savaşçı ile roman yazmadı. Tarih yazdığı düşüncesinde. Okuyucu da Yorgun Savaşçı'yı bir tarih olarak okudu. Dolayısıyla şunu söylemek gerekli: Mustafa Kemal Anadolu'da duruma hakim oluncaya kadar Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki arasında ciddi bir ihtilâftan söz etmek mümkün değil. Böyle bir ihtilâfa inanmak Ebu Cehil Kemal Tahir için peygamberlere özgü bir dar görüşlülük, Mustafa Suphi için ise ölümcül bir yanılgı oldu.

Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki nefretini içinden bir türlü atamayan Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki komünist hareketi kontrol altına almak için kurduğu resmi Türkiye Komünist Fırkası'nı İttihatçıların Mustafa Kemal'e karşı bir oyunu saydı. Mustafa Kemal'in yardımına koşmak için, Sovyet Rusya'daki komünistlerin uyarısına rağmen, büyük bir hırsla Anadolu'ya koştu. Ölümüne koştu. Çünkü daha işin başında Mustafa Kemal ve arkadaşları için ciddi İttihat ve Terakki sorunu yoktu. Ancak ürkütücü bir komünizm sorunu vardı.

Ebu Cehil Kemal Tahir, Mustafa Suphi gibi, sınıf çe-

lişkisini küçümsedi. Türkiye'nin sui generis olduğunu ileri sürmenin arkasında sınıf çelişkisi ve mantığını küçümsemek yatıyor. Sınıf çelişkisini küçümsemek ise, Mustafa Suphi'de olduğu gibi, aynı sınıfsal kaynaktan gelen İttihat ve Terakki hareketi ile Müdafaa-i Hukuk hareketi arasındaki sürtüşmeleri abartmak demek oluyor. Bunu uzlaşmaz bir çelişki haline çıkarmak demek oluyor. Dolayısıyla 1920 yaz ve sonbaharında Bakü'de İttihatçıların ve başta Enver'in etkinliğini kıran Mustafa Suphi ile Ankara'daki Mustafa Kemal arasında doğal bir ittifak aranıyor. Böyle bir doğal ittifak bulununca da Mustafa Suphi ve arkadaşlarının boğdurulmasının sorumluluğu Lenin ve Stalin'in omuzlarına bindiriliyor.

Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan kutsal söyleşi, hadis-i kudsi, İsmet Bozdağ adında bir gayri meşhur şöhrete açıklanıyor. Ebu Cehil Kemal Tahir, Milliyet Gazetesi'nde yayınlandığına göre, 7 Kasım 1968 tarihinde şunları «sohbet» ediyor: «Fransız Marksistleri, Cezayir üzerinde çalışırken, kendi bildikleri metodların Cezayir toprakları üzerinde yürümediğine dikkat etmişler ve Marks'ı yeniden inceleyince, Asyetik Üretim Biçimi'nden ayrıca söz ettiğini görmüşlerdir. Bugünlerde benim yüzdürmeğe çalıştığım bu fikir, memleketimiz için çok önemlidir. Düşünün ki, 1917'de bir Sultan Galiyef, Lenin gibi bir teorisyene, Asyetik Üretim Biçimi ile Marksizm uygulamaları arasında yeni bir dengenin kurulması gerektiğini söylüyor»[6]. Ebu Cehil, Yorgun Savaşçı'da asya türü üretim biçimini yüzdürmeğe çalışıyor.

Ancak Asya türü üretim biçimini yüzdürmek kolay değil. İnsanın derisini yüzerler. Ebu Cehil'e göre bu işi daha önce Sultan Galiyef yapmayı denemiş. Lenin ile Stalin, Sultan Galiyef'in çaresine bakmışlar. İnanılır gibi değil ama hadisinde bunlar geçiyor. Ebu Cehil Kemal Tahir Hazretleri buyuruyor: «Bu başka metodlar, Sultan Galiyef tarafından geliştirilecek ve uygulanacağından, elbette Sovyetler Birliği'nin en büyük parçası ve nüfusun en büyük bölümü üzerinde söz sahibi olacak demekti. Değil Lenin, Marks'ın kendisi bile olsa, böyle bir nüfuzun doğ-

masını istemez, Sovyetler Birliği'nin bu yoldan parçalanmasına razı olmazdı. Ayrıca bu elde edilecek güçle, partinin ve devletin ele geçirilmesi de uzak bir ihtimal değildi. Sultan Galiyef, Sovyetler Birliği'nin tehlikeli adamlarının en başında geliyordu.»

Burada bir nokta. Şair ve Yazarlar Sözlüğü, Kemal Tahir hakkında çok kısa bilgi verirken bir ayrıntıyı unutmuyor. «Çeşitli takma adlarla polis romanları yazdı»[3]. Bu, şu olsa gerek: 1950 yıllarının ortalarında daha sonra çıkan James Bond romanlarından daha seviyesiz Mayk Hammer romanları çıktı. Türkiye'de yayıncılar önce Mayk Hammer'i çevirdiler. Bu romanlarda hafiye Mayk Hammer, güzel kadınlarla yaşadığı seks maceralarından da aldığı güçle hep ülkesini bilinmez tehlikelerden kurtardı. Son derece basit kurgusu olan bu romanları, daha sonraları, Türkiye'nin yayıncıları çevirmeyip Türkiye'de yazdırdılar. Bunların yazarları arasında Kemal Tahir'in de olduğu hep söylendi. Şair ve Yazarlar Sözlüğü, Kemal Tahir'in gerçekten ilkel Mayk Hammer romanları yazdığını ileri sürmüyor, ancak bu kanıyı güçlendiriyor. Ebu Cehil Kemal Tahir'in, daha sonraki yazıcılığında da bu sulu seks sahneleriyle yüklü ilkel polis mantığından kurtulamadığı anlaşılıyor ve Sultan Galief, elinde bir sır ile ilk Sovyet iktidarını parçalayacak bir tehdit olarak parlıyor.

Ebu Cehil anlatıyor: «Sultan Galiyef, Sovyetler Birliği'nin tehlikeli adamlarının başında geliyordu.» Siz şimdi, bu durumda Lenin ve Stalin olsanız, ve Ebu Cehil Kemal Tahir'in mantığıyla hareket etseniz ne yaparsınız? Önce Sultan Galiyef'i öldürürsünüz. Ebu Cehil de bunu söylüyor. Ancak burada kalır mı? «İşte Mustafa Suphi, Sovyetler' Birliği'nin en tehlikeli adamı Sultan Galiyef'in sekreteri idi. Bütün mektuplaşmalar, telgraflar elinden geçiyor, en önemli konuşmalar önünde yapılıyordu»[4]. Şimdi durum ve bir James Bond filmi hatırlayın. Kurt köpekleri ile korunan, elektrikli tellerden geçilen, asansörlerle inilen bir yerde bir tatar bilim adamı, tel tel sakallı birisi, dünyayı yıkacak bir formül geliştiriyor. Siz James Bond olsanız ne yaparsınız? Bu adamı, Sultan Galiyef'i, yok

etmez misiniz? Peki yok ettikten sonra, bu tatar bilim adamının sadık sekreterini ne yaparsınız? Sağ bırakır mısınız? Her halde bırakmazsınız. Sultan Galiyef'ten sonra Mustafa Suphi'yi öldürürsünüz veya öldürtürsünüz.

Kemal Tahir de aynen böyle yapıyor. Lenin ve Stalin'e önce Galiyef'i, sonra da Suphi'yi öldürtüyor. Ancak bir sonraki sohbetinde Galiyef'in Suphi'den yıllar sonra öldüğünü anlıyor. Bir müddet sonra İsmet Bozdağ'ın bürosuna gidiyor, «yahu, biz yine yanılmışız galiba, arkadaşlı» diyor. Ancak sonunda köylü veya peygamber mantığıyla Sultan Galiyef daha sonra ölse de Mustafa Suphi'nin Galiyef'in sırlarını bildiği için Lenin ve Stalin tarafından öldürüldüğünü yeniden «ispat» ediyor. Bu noktaya yeniden geleceğim. Şimdi Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki ilişkisine dönmek gerekli.

Ebu Cehil Kemal Tahir de, Mustafa Suphi de sınıf mantığından yoksun oldukları için Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki arasına şiddetli bir çelişki sokuyorlar. Ebu Cehil, Yorgun Savaşçı'da bir İttihat ve Terakki silâhşörüne Mustafa Kemal'in öldürme teşebbüsü yüklüyor. Hiç bir kaynakta buna rastlamadım. Bundan da öte, Talât ile Mustafa Kemal'in birbirini idare ederek dostça mektuplaştıkları bir zamanda, Enver ile Mustafa Kemal'in birbirinden saygı ile söz etmek zorunluluğunu duydukları bir tarihte, Yorgun Savaşçı'da Enver'in amcası Halil Paşa «Mustafa Kemal'in bizimkiyle anlaşabileceğini sanmıyorum Patriyor..»[10] diyor.

Böylece Kemal Tahir, diğer ünlü eseri, Kurt Kanunu, için hazırlık yapmış oluyor. Kurt Kanunu, İzmir Suikastı ve dolayısıyla İttihatçıların İstiklâl Mahkemesi eliyle temizlenmesinin «romanı» olarak yazılıyor. Kurt Kanunu, bir diğer roman yazarının deyişiyle, «Kemal Tahir'in tek romanıdır, o da çocuk romanıdır» (*). Kurt Kanunu'nda, Yor-

(*) Bu değerlendirmeyi, bir sohbetimizde, Yaşar Kemal yaptı. Yaşar Kemal şimdi kendi deyimiyle, İsveçya'da ve güvenlik içinde yaşıyor. Şu veya bu nedenle bu değerlendirmesini unutmuş olabilir. Ancak bu çok değerli bir değerlendirmedir. Sahipsiz kalmaz. Yaşar Kemal unuturşa, ben sahiplenirim.

gun Savaşçı'dan farklı olarak yer yer insan manzaralarına rastlanıyor.

Yorgun Savaşçı'da, Ebu Cehil Kemal Tahir, Patriyot Ömer'e Mustafa Kemal'i öldürme görevi veriyor. Patriyot Ömer, İttihat ve Terakki'nin silâhşörlerinden. Kurt Kanunu'nda aynı Ebu Cehil bu kez, Kara Kemal'i başka türlü konuşturuyor. Mustafa Kemal'in İstiklâl Mahkemesi'nde idama mahkûm ettirdiği İttihat ve Terakki'nin büyük örgütçülerinden Kara Kemal, Kurt Kanunu'nda kıstırıldığı kapanda konuşuyor. Daha doğrusu Kemal Tahir konuşturuyor: «Gazi Paşa'yla... Tevfik Paşa'yı İstanbul dışına kaçırıp Padişahtan yeni kabine isteyecektik. Harbiye Nazırı olacaktı, Mustafa Kemal Paşa... Canbulat'la Rauf üstümüze geldiler, emirerinin aptallığı yüzünden... İsmail Canbulat bizi başbaşa görünce pirelendi. Hırçınlık etti boş yere... Komitacılıkla suçladı Paşayı»[11]. Kemal Tahir, İttihatçıların önde gelen bir örgütçüsünü Mustafa Kemal'i bakan yapacaklarını söyletiyor.

Hiç aslı yok. Mustafa Kemal bakan olmak istedi. Doğrudan doğruya padişaha mektup yazdı. El yazısıyla mektubu Belleten'de yayınlandı. Mustafa Kemal mektubunda kendisiyle bakan olması istediği bazı kimselerin ismini de verdi. Canbulat da bunlardan birisi. Sonra Canbulat asıldı. Rauf, mahkûm oldu.

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'den değil padişahtan bakanlık istedi. Padişah vermedi. Daha sonra Mustafa Kemal başına geçtiği bir hareketle padişahlığı devirdi. Mustafa Suphi ise doğrudan doğruya üyesi olduğu İttihat ve Terakki'den bakanlık istedi. İttihat ve Terakki'nin merkez komitesi bakanlığı vermedi. Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'ye küstü, karşısındaki en gerici harekete katıldı. İttihat ve Terakki, karşısındaki gericilerle birlikte Mustafa Suphi'yi de Sinop kalesine mahkûm etti. Suphi kaçtı. Rusya'da savaş esiri oldu. Sonra Bolşeviklerin savaş esirleri arasındaki propagandasından etkilendi, komünist oldu. Ancak İttihat ve Terakki'ye kinini hiç azaltmadı. Mustafa Kemal, Anadolu içindeki komünist hareketi eritmek için bir resmi parti kurunca, Mustafa Sup-

hi içindeki İttihat ve Terakki kiniyle bunu İttihatçıların bir oyunu olarak kabul etti. Mustafa Kemal'in yardımına, gerçekte ise ölümüne, Anadolu'ya koştu.

Mustafa Kemal ile Mustafa Suphi arasındaki fark belli oluyor. Mustafa Kemal çok daha tutarlı ve çok daha sınıfsal hareket ediyor. İttihat ve Terakki kadroları içindeki sürtüşmeleri zaman içinde erteleyebiliyor. Liderliğine yükseldiği burjuva hareketinin selâmeti için işçi sınıfı ve emekçileri kontrol altına almayı, işçi sınıfı ve emekçilerin siyasal örgütlenmelerini boşa çıkarmayı ön plana alıyor.

Kurt Kanunu'nda ve aynı yerde Kara Kemal anlatıyor: «Savaşın kaybedileceği anlaşılınca, birtakım hazırlıklar yapılmıştı Anadolu'da... Gerekirse çete savaşları sürdürmek için... Sonra, Karakol Cemiyeti'ni kurduk Kara Vasıf'la.. Paşa'nın emrine vermek istedik. Lüzumu kalmadı. Partiyi kurmadan önce, İzmit'e çağırdı beni.. Görüştük uzunboylu... Büyük bir yanlışlık yaptım, olduğumdan çok daha güçlü görünmek istedim. Kimi durumlarda güçlüyken güçsüz görünmek götürür insanı başarıya... Çoğu zaman da, güçsüzsem güçlülük taslarsın. İzmit'te İttihatçılık hâlâ büyük bir güçmüş, ben de onun, büyük başkanıymışım gibi konuştum.» Burada yazılanlar, büyük ölçüde, doğru.

Kara Kemal'in İzmit'te Mustafa Kemal ile ne konuştuğu bilinmiyor. Ancak Kara Kemal'in, gençler arasındaki deyimle, «hava basmış» olduğu anlaşılıyor. Mustafa Kemal'in Kara Kemal'i İzmit'e çağırdığını herkes biliyor. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulmasından hemen önce. Bu da gösteriyor: Mustafa Kemal, kendisini iyice sağlam hissedinceye kadar İttihatçılar ile çatışmaktan kaçınıyor.

Ancak ısrarla ve büyük bir özenle, İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerini Kurtuluş Savaşı'ndan uzak tutmaya çalışıyor. Talât'a, Enver'e ve hatta Kara Kemal'e karşı son derecede saygılı bir dil kullanıyor. Bunları mücadeleden uzak tutuyor. İttihat ve Terakki deneyiminden geçmiş, ancak İttihat ve Terakki'nin sorumuna katılmamış olanları kadrosuna almak için büyük bir özen gösteriyor.

Öyleyse bir sonuç çıkıyor. Cumhuriyet, İttihat ve Terakki'nin deneyimli genç takımının işi oluyor. Ancak bu kadar değil. Mustafa Kemal veya İsmet Bey'in İttihat ve Terakki üyeliği pek kuşkulu. Öyleyse sonuç şöyle değişiyor: Cumhuriyet ve şimdiki değil, kurucu Cumhuriyet Halk Fırkası, İttihat ve Terakki'nin eteklerinden kaynaklanıyor.

Buradan ikinci sonuca kısa bir adım var. Lenin yazıyor: Tarih on yıllarla sayılıyor. Tarihte yıllardan daha çok on yıllar birim oluyor. 1970 yıllarının görünümü yanıltıcı sonuçlara yol açmamalı. 1960 yıllarında Türkiye'de sosyalist hareket yüzeysel fakat çok görkemli bir yaygınlığa ulaşıyor. Bu doğrudan doğruya Türkiye İşçi Partisi'nin eseri. Türkiye İşçi Partisi'nin bu başarı dönemi denilince de üç isim akla geliyor. Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren. İlk ikisinin yaşamlarının her hangi bir bölümünde TKP üyesi olduklarına dair hiç bir iddia yok. Üçüncüsü, Sadun Aren, ise 1951 tevkifatı sırasında İngiltere'de idi. Tevkifattan sonra döndü. Çok kısa bir tutukluluk döneminden sonra beraat etti. Çok uzun yatmadığı için de TKP tezviratına hedef oldu (*).

İkinci sonuç şöyle oluyor: Türkiye'deki siyasal örgütlenmelerde İttihat ve Terakki ve Demokrat Parti'den sonra üçüncü önemli hareket olan 1961-1971 dönemi Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Komünist Partisi'nin eteklerinden doğuyor. Türkiye Komünist Partisi'nin sorumuna katılmamış fakat şu veya bu ölçüde TKP deneyimini izlemiş kadrolardan oluşuyor.

İlk iki sonuçtan bir üçüncüsü çıkıyor: Türkiye'de tip-tkp-tsip'in sosyalizmi kurma şansları görülmüyor. Zaten böyle bir iddiaları yok. tip-tkp-tsip Türkiye'de demokrasiyi kurma sevdasındalar. Demokrat yöntemlerle demok-

(*) Bu isimlerle birlikte akla gelebilen bir de Nihat Sargın var. Ancak Nihat Sargın, birinci ve ikinci TİP'te genel sekreterlik yapmasına rağmen hiç bir zaman birinci takımda yer alamadı. İkinci TİP deneyiminde Nihat Sargın'ı birinci takıma sokabilmek için çok çaba harcadım. Olmadı. Çapı elvermedi.

rasinin kurulamayacağını görmeden. tip-tkp-tsip demokrat yöntemlerle demokrasinin kurulamayacağını anlayamadan demokrasiyi kurtarma sevdasına o denli kapılmışlar ki, sosyalizmi kuranlara da «bu demokrasi değildir» diye karşı çıkabilecekler. O zaman görecekler. O zaman, tarihte başka örnekleriyle de görüldüğü gibi, sosyalistlerin demokratlarla nasıl savaştıklarını, sosyalistlerin, sosyalizmin kurulmasına karşı çıkan demokratları da nasıl ezdiklerini o zaman görüp anlayacaklar.

Türkiye'de tip-tkp-tsip'in sosyalizmi kurma şansı da yok, iddiası da. Ancak Türkiye'de sosyalizmi tip-tkp-tsip deneyimini bilenler, bu deneyimi geride bırakanlar, kuracaklar. Yalnızca bunlar değil, tip-tkp-tsip deneyimini kuşku ile izleyen, Türkiye'nin içine girmiş olduğu nesnel ve öznel koşullarda sosyalizmin kaçınılmaz olduğunu görenler. Hiç kuşku yok, iktidar perspektifinden yoksun devrimci demokratlara iktidar hırsı aşılayarak ve iktidar için işbirliği yaparak.

Mustafa Suphi'nin Ölümü

Bu geleceğin ve nesnel olarak yakın geleceğin işi. Bu anlamda bugünün işi. Bugünün işi olduğu için de tarihçinin işi değil. Bu yüzden, bugünlük bugünün işi için söylenenler yeterli.

Ancak dün için söylenenlerden çıkarılacak yan sonuçlar var. Tüm sığlığına rağmen 1961-1971 dönemi, bir büyük başarıdır. Türkiye'nin sosyal mücadele tarihi, bu büyük başarıyı, Türkiye Komünist Partisi'ne değil, Türkiye Komünist Partisi'nin eteklerinden gelenlere borçludur. Tarihin belli kesitindeki bu görkemli açılımı, TKP üyesi olmayan veya TKP tarafından reddedilen bir kurmay takım yönetti.

Peki, bu durumda TKP ne yaptı? İlk önce söylenecek olan şu: Pek rahatsız oldu. TKP, Türkiye'nin sosyal mücadeleler tarihinde görkemli açılışa damgasını vuramamaktan dolayı, çok rahatsız oldu. Ancak bu rahatsızlığı

Türkiye İşçi Partisi'ne karşı şiddetli bir muhalefete dönüştürmedi. Çünkü bu sırada TKP çok ciddi bir sorunla karşı karşıya idi. Mihri Belli, TKP'nin yurt dışına götürülemeyeceği görüşünü savunuyor ve yurt içinde etkili oluyordu. TKP, TİP ile uğraşmak yerine «kendi Mihri Belli» sorunu ile uğraşmayı tercih etti.

Mihri Belli ise «Eski Tüfek» ya da yabancı dillerdeki kullanımıyla «Old Guard» davranışın tipik bir örneğini verdi. Görkemli açılışı yapan Türkiye İşçi Partisi'ni vesayeti altına almaya çalıştı. Burada Fikir Klübü, Fikir Klüpleri Federasyonu transformasyonundan sonra Devrimci Gençlik, Dev-Genç olan araştırıcı, heyecanlı, hırslı ve kavgacı gençliği çok büyük ölçüde etkiledi. Mihri Belli, TKP'nin bugün de savunduğu Milli Demokratik Devrim veya yeni adıyla Ulusal Demokratik Devrim veya bunun şemsiyesi olan Milli Demokratik Cephe ya da Ulusal Demokratik Cephe'nin ilk açık ve yaygın ideologlarından birisi ve en etkilisi oldu. Belli, MDD veya UDD ideolojisini, Doğan Avcıoğlu'nun yönetimindeki saygın Yön Dergisi'nde «konuk yazar» olarak ve «Eski Tüfek» imzasıyla yaptı.

İşte tam bu noktada Türkiye'nin sosyal mücadeleler tarihinin anomalilerinden, en karışıklarından, birisi ortaya çıktı. Türkiye'de aydın düşüncenin açıklığa çıkarılabilmesi için bu anomalinin aydınlatılması gerekir. Bu yapılacak. imdilik yalnızca teşhis etmek gerekecek. Şöyle: Yurt dışındaki TKP, yurt içinde kendi ideolojisine en yakın olan MDD görüşünü savunan Mihri Belli ile yine Silâhlı Kuvvetler içinde örgütlü bir radikal kadro ile temel reformları yapmayı amaçlayan Doğan Avcıoğlu'na karşı cephe aldı. Sosyalizm için ortaya çıkan TİP ise Kemal Tahir - Sencer Divitçioğlu - Mehmet Ali Aybar üçlüsünün sui generis model arayışlarıyla «Türk Sosyalizmi» batağına doğru kaydı. Aslında ideolojik olarak MDD ile «Türk Sosyalizmi» birbirine çok daha yakın iken giderek bu üç merkez arasındaki dairevi kavga kızıştı (*). Fizik darbelerle TİP karşıloştı.

(*) Divitçioğlu, kitabının ikinci baskısına 1971 yılında

Geçerken bir ara sonuç çıkıyor. Şu: MDD ya da UDD veya Milli Demokratik Cephe ya da Ulusal Demokratik Cephe bir medüz, bir deniz anasıdır. Kimsenin elinde kalmaz. Uzaktan pırıl pırıl görülür. İçi boştur. Doldurmak mümkün değil. Elinize alırsınız, acıtmaz yakar. Kimse elinde tutamaz. Mihri Belli de tutamadı. Bir zamanlar tam elindeydi. Şimdi kaydı yığıldı. Bu, Mihri Belli'den daha çok MDD'nin medüz niteliğinden ileri geldi.

Milli Demokratik Devrim çabalarından Mihri Belli'ye şimdi hoş bir seda kalıyor. Belli'nin, MDD ideolojisiyle yıkadığı devrimci gençliği TİP örgütlerinin üstüne saldığı biliniyor. Devrimci gençlik siyasal eylemini bir ölçüde de TİP binalarını basarak geliştirdi. Arada ölümcül sonuçlar veren kavgalar olmadı, ancak kavgalar oldu.

O zaman bunlara çok kızılıyordu. O zamanlar Türkiye İşçi Partisi'nin Bilim Kurulu üyesiydim, ben de çok kızıyordum. Şimdi ise anlamaya çalışıyorum. Bir açıdan bakıldığında, o çatışmalarda, iki yanlış kavga ediyordu. İki fetiş kavga ediyordu. TİP, bugün için anlaşılması pek zor bir inatla, legalite fetişizmini savunuyordu. TKP veya TKP geleneğinden gelenler ise anlaşılmaz bir kıskonçlıkla illegalite fetişizmini savunuyorlar. O gün de, bugün de. Bugün de değişen yok. TİP, legalite fetişizmini bayrak yapıyor. TKP ise bütün eksikliklerini, bütün yetersizliklerini, bütün aksaklıklarını illegalite fetişizmi arkasında saklıyor.

Geçerken çıkarılan ara sonuç kaydedilerek devam edilecek olursa, 1960 yıllarında açılımı yapabilen Türkiye İşçi Partisi'nin bir TKP veya TKP geleneği sorunu olduğu görülüyor. Eskiler her zaman bir kenarda kalmayı kabul edemiyorlar. Başarılı hareketin onurunu istiyorlar, ha-

---

yazdığı önsözde, «bu kitap ile, ittifaklar konusunda, Avcıoğlucular ile Belliciler'in asker-bürokrat kısmi birleşik cephesine sekte vurulacağı sanılarak, oportünist damgası giyip, Amerikan Muhipler Derneği'ne üye kaydedildik» demek ihtiyacını duyuyor.

S. Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, İst., 1971, sayfa 7.

rekete sahiplenmek istiyorlar, bunlar olmazsa vesayet altına almaya çalışıyorlar. 1960 yıllarının sosyal mücadeleler tarihinden bunu net bir biçimde çıkarmak mümkün oluyor. İttihat ve Terakki'yi eleştirel bir gözle incelemiş olduğu anlaşılan Mustafa Kemal ise bunu daha 1920 yıllarında çıkarıyor. Mustafa Kemal, siyasal dehasını daha işin başında gösteriyor, İttihatçı kodamanlara karşı, tarihin çok başarılı kaydettiği, bir strateji saptıyor. Uyguluyor.

Ebu Cehil Kemal Tahir, Kurt Kanunu'nda yine köy camiine bağdaş kurmuş, konuşuyor veya konuşturuyor. Kurt Kanunu'nda, kapana kısılmış Kara Kemal konuşuyor: «Şimdi, Abdal Kadir oğlum, Anadolu savaşını başarıya ulaştıran asker-sivil kadronun çoğunluğu İttihatçıydı. Bunlardan küçük bir grup Gazi Paşa'nın takımına katıldı. İlk çatışma, biliyorsun, Padişahlık-Halifelik meselesinde patlak verdi. Demek ki, ergeç karşı karşıya gelecektik. Kaçınılmaz kaderdi bu»[15]. Doğruyla yanlış iç içe. Yanlış olan şu: Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin önemli kadrolarını aldı. Liderlerini dışarda bıraktı.

Öyle görünüyor ki, Mustafa Kemal İttihat ve Terakki'nin dışarda kadroları ile çatışmaya gireceğini biliyordu. Bunu hep erteledi. Bunu hep İttihat ve Terakki'den gelenlerle yaptı. İdeolojik düzeyde, İttihat ve Terakki'ye karşı, İttihatçıların önde gelen yazarı Yunus Nadi'yi kullandı (*). Ekonomik düzeyde de pek önde gelen olmasa bile sorumlu bir İttihatçı olan Mahmut Celâl'i, Celâl Bayar, kullandı. Üçüncüsü, yine öyle görünüyor ki, Mustafa Kemal İttihat ve Terakki'ye karşı mücadelesini mümkün olduğu ölçüde barışçıl, aynı anlama gelmek üzere, ekonomik yöntemlerle yapmak istedi. İş Bankası'nın kuruluş amaçlarından birisi, İttihatçı ve İngilizce Maliye Nazırı Cavit'in kurduğu, İttihat ve Terakki burjuvazisine dayanan ve İttihat ve Terakki burjuvazisini daha da zenginleştirmek

(*) Bugün Nadi Ailesi'nin malı olan ve uzun yıllar Cumhuriyet Gazetesi olarak kullanılan şimdiki Cumhuriyet Gazetesi'nin yanındaki tarihsel köşk, İttihat ve Terakki'nin genel merkezi idi. Mustafa Kemal, Yunus Nadi'nin almasını sağladı.

amacını güden, İtibar-i Milli Bankasını ortadan kaldırmaktı. Mahmut Celâl, Cumhuriyet iktidarının merdivenlerinde İttihatçı burjuvaziyi, başında bulunduğu İş Bankası aracılığıyla, iflâsa sürükleyerek yükseldi. İttihatçı burjuvazinin yerine Cumhuriyetçi burjuvazi yaratarak yükseldi.

Ebu Cehil Kemal Tahir'in en büyük alışkanlığı basit doğruları çok abartmasıdır. Peygamberliği de buradan geliyor. Basit doğruları çok abartmak, bir basit ve küçük doğrudan çok büyük yanlış çıkarmak demektir. Ebu Cehil Kemal Tahir, bir «düşünür» veya peygamber özelliğini buradan alıyor.

Türkiye Üzerine Tezler'in birinci kitabının üçüncü baskısında yazdım: Mustafa Kemal bir «Osmanlı Aydını» olarak doğdu ve bir Osmanlı aydını olarak öldü. Kişisel olarak hep Osmanlı kaldı. Ancak her devrim lideri gibi yaptığı devrimi abartmak zorundaydı. Kendinden öncekilerden çok büyük ölçüde ayrıldığını yaymak zorundaydı. Bunu yaptı. Aslında yaptıklarının pekçoğu İttihatçıların kafalarında ve yayınlarında yazılıydı. Mustafa Kemal, İttihatçıların hedef olarak koyup da gerçekleştirmediklerini eyleme geçirdi.

Mustafa Kemal için ciddi bir İttihatçı sorunu olamaz. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin devamıdır. Aynı zamanda reddidir. Geliştirerek başarıya ulaştırdığı için hem devamı, hem de reddidir. Bunu Ebu Cehil görmek istemiyor. Her halde gericiliği, Osmanlıcılığı savunabilmek için. Bunu Mustafa Suphi göremiyor. Her halde İttihat ve Terakki ile olan kavgasını sürdürebilmek için.

Farklı yolun yolcusu oldular. Fakat net olarak söylemek gerek: Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'den çok daha çaplıdır, çok daha tutarlıdır. Mustafa Kemal'in yaşamındaki zigzag, Mustafa Suphi'nin yaşamındakinden çok daha azdır. Mustafa Kemal, kendisini kanıtlayarak öldü. Mustafa Suphi ise en son olarak girdiği yolun en başında düştü. Tarih ve talih Mustafa Suphi'yi, en son çıktığı yolun başında Mustafa Kemal'in karşısına düşürdü.

Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'in İttihatçılarla olan sorunlarını erteleyemeyeceğini hayal etti. Yolun başında

ise Mustafa Kemal'in sorunu İttihatçılar değildi. Mustafa Kemal, 1920 yılının sonbaharında Anadolu'da yerleşmeye başlayan komünist hareketle savaşını ertelemeyeceğini gördü. «Komünist» Mustafa Suphi'nin görmediğini «burjuva» Mustafa Kemal gördü. Görmek önemlidir. İşin başında görebildiği için Mustafa Kemal burjuva hareketini başarıya ulaştırabildi. İşin başında görmediği için Mustafa Suphi, başında bulunduğu komünist hareketi maceraya götürdü, kendisiyle birlikte on beş şehite mal oldu.

Bunları ve mümkün olan belgeleriyle birlikte Turkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında yazdım. Burada tekrarlamayacağım. Çok kısa değinerek, mümkün olan yeni eklemeleri yapacağım.

Önce yöntemsel bir noktaya değinmeliyim. Türkiye'nin taze araştırıcılarında ve bu arada Ebu Cehil türünden ülema'da bir belge manyaklığı sezliyor. «Bir yeni belge buldum ki, ortaklık karışacak». Sanki sosyal bilimlerde atomik keşiflerle işler alt üst olacak. Arşivden bir belge çıkacak, bütün tarih alt-üst olacak. Sosyal bilimlerde hiç bir belge gerçeği önemli ölçüde değiştiremez. Sosyal pratikte gerçek çok sayıda belgelerden oluşur; bu yüzden bir veya birkaç belge gerçeği pek değiştiremez. Bu, bir. Fakat asıl önemlisi, ikincisi. Bugün Türkiye'de sosyal bilimlerde eksik olan yeni belgelerden daha çok mevcut olanı kullanmaktır. Daha açıkcası belge bilim değildir. Pratik teori değildir. Doğa resim değildir. Gözlem edebiyat değildir. Belgeyi bilim saymak, pratiği teori kabul etmek, doğayı resim olarak sunmak, gözlemi edebiyat sanmak ampirisizmin ta kendisidir. Materyalist diyalektiğin tam karşıtıdır, düşmanıdır.

Şimdi eklemeye geliyorum. Şeyh Sait İsyanı ile İzmir Suikastı hazırlıklarını Mustafa Kemal ve kurmayı bir altın fırsat olarak değerlendirdi. Her ikisini de oluşumundan haberdar oldukları düşünülebilir. Her ikisini de yeni iktidar, yerleşmek için, burjuva terörü için, kullandı. Her ihtilâl bir terörle yerleşir. Anadolu İhtilâli'nin önündeki Fransız İhtilâli Robespiere Terörü ile yerleşti. Anadolu İhti-

lâll'nin yanındaki Humeyni Devrimi bile kendine özgü bir terör uyguluyor.

Geçmişten kopmak, terör demektir. Bu, bir. İkincisi, Osmanlı alınan canın yerine konamayacağını bilmez. Osmanlı politikacısı, yalnızca karşısındakine haber göndermek için de can alır. Can almak, Osmanlı politikacısında, Kızılderilinin duman göndermesi gibidir. Her zaman değil, zaman zaman.

Üçüncüsünü, düşünülecek bir hipotez olarak yazıyorum: Üzerinde düşünmek ve çalışmak gerek. İttihatçıların temizlendiği 1926 yılları, Türkiye'nin İngiltere ile Musul sorununda ihtilâfa düştüğü ve Musul'un İngiltere lehine Türkiye'nin aleyhine çözümlendiği bir zaman. Gerçekten suçsuz yere asılanların başında ise İttihatçıların, İngilizci niteliği tartışmasız, ünlü Maliye Nazırı Cavit var. Sonra mahkûm olup Londra'ya giden, uzun yıllar orada kalan, Kurtuluş Savaşı'nın yabancılara güven veren liderlerinden Hamidiye Kahramanı Rauf var. Diğerleri var. Çok büyük ölçüde, 1926 yılında temizlenenlerin İttihatçıların İngilizci kanadı olduğunu söylemek mümkün. Almancı kanadı ve lider kadrosu, Talât, Enver, Cemal daha çok önce öldürüldüler. Talât ve Cemal suikastla, Enver ise bolşevizme karşı savaşırken öldüler.

Burada yazılanlardan Mustafa Kemal'in asılanlardan daha «millici» veya anti-İngilizci olduğu sonucu çıkartılmalı. Tam tersine, Mustafa Kemal İngilizleri sever. İşin başından beri İngilizlerle dost olmak ister. Bu, doğrudur. Ancak küçük ve basit bir doğrudur. Bu küçük ve basit doğrudan da Ebu Cehil türünden «düşünür» örnekleri çok büyük «teoriler» veya yanlışlar çıkardılar. Mustafa Kemal'in İngiliz casusu olduğunu ileri sürdüler.

Örnek, işte: «İngilizler Mustafa Kemal'i Enver'le birleşsin diye mi yolluyorlar, sakın?»[13] Ebu Cehil Kemal Tahir, Yorgun Savaşçı'da bu soruyu ortaya atıyor. Kendine güvenden yoksun, dış faktörle aşırı ölçüde yüklü Türkiye entelijisansiyası da bunu hemen kabulleniyor. Türkiye'deki Tahiri ve bunun bir kolu olan İdrisi Tarikatları, Mustafa Kemal'in İngilizlerin «adamı» olduğuna inanıyorlar.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin adamıdır. Kesinlikle İngilizlerin adamı değildi. Kesinlikle İngilizlere düşman değildir. İngiltere'ye karşı savaşırken bile İngiltere'ye dost olmayı hayal etmiştir. Doğrusu budur. Ancak eksiği de şudur: Mustafa Kemal'in büyük yetkilerle Samsun'a nasıl çıktığı bilinmiyor. Mustafa Kemal de, Kemalist tarihçiler de bu noktayı karanlık tutmayı seviyorlar.

Mustafa Kemal, Nutuk'a şöyle başlıyor: «1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım»[11]. Hepsi bu kadar? Nasıl çıktı. Saray'ı nasıl ikna etti, işgalciler nasıl razı oldular, bunların cevabı yok. Bu cümleden hemen sonra «genel durum ve görünüş» diye devam ediyor. Samsun'un genel durum ve görünüşü değil. Dünyayı anlatmaya başlıyor. Bundan sonra bir daha bu konuya da dönmüyor. Kemalist tarihçiler de bu konuya yaklaşmıyorlar bile.

Bu konuda şimdiye kadar öne sürülmüş tek ikna edici açıklama Sovyet Bilim Adamı A. Noviçev'e ait. 1951 yılında Voprosı İstorii'de çıkan incelemesi. Bu incelemeyi, Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabının sonunda, özetledim[15]. Burada tekrarlamayacağım. Özetin özeti ile yetineceğim: Samsun ve yöresinde Sovyet, o zamanki Türkçesiyle Şura, türünden örgütlenmeler var. İhtilâlci, komünizan köylü hareketleri var. Mustafa Kemal, bunları bastırmak için ve çok büyük yetkilerle Samsun'a çıkıyor.

Bu tez, bazı belgelerle destekleniyor ve ikna edici görünüyor. Ancak bundan Mustafa Kemal'in bir burjuva ihtilâlcisi olduğu ortaya çıkmakla birlikte, İngilizlerin «adamı» olduğu kesinlikle ortaya çıkmıyor. İlk başlarda, yine Mustafa Kemal'in bu tür köylü hareketlerini bastırmadığı da görülüyor. Bastırdığı daha sonra görülüyor. Mustafa Suphi'nin ölümüyle aynı zamana denk düşüyor.

Şimdi Mustafa Kemal'in İngilizlerin «adamı» olmadığını, oncak, İngilizleri sevdiğini bir kenara bırakarak tekrar İttihatçıların asılmasına gelmek gerekiyor. Burada şu soru ortaya çıkıyor. Mustafa Kemal, İttihatçıların İngilizci kanadını, İngilizleri Türkiye ile yakın ilişkilere zorlamak

için temizlemiş olamaz mı? Bu bir sorudur ve üzerinde ciddiyetle durulması gerekir.

Burada bu sorunun cevabı aranmıyor. Ancak burada bu sorunun sorulması gerekiyor. Şu nedenle: Mustafa Kemal, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesini, ideolojik nedenler bir yana, doğrudan doğruya Sovyet Rusya'yı Kurtuluş Savaşı yapan Türkiye ile Türkiye'nin istediği koşullarla anlaşma yapmaya zorlayacağı inancı ile uygun görmüştür. Açıkçası, Mustafa Kemal'in düşüncesi şudur: Türkiye'de ciddi bir bolşevik örgütlenmesi olmadığı sürece Sovyet Rusya, Türkiye ile Türkiye'nin uygun gördüğü koşullarda dost olacaktır.

Bu tezi, ayrıntılarıyla ve belgeleriyle, Tezler'in ikinci kitabında geliştirdim[19]. Bu tezin en önemli belgelerinden birisi de Ali Fuat Cebesoy'un Moskova Hatıraları'nda yer alıyor. 1955 yılında yayınlanmış. Kendiliğinden orada yıllarca durmuş. Türkiye'nin belge manyağı taze araştırıcıları ya da Ebu Cehil türünden peygamberleri bakmışlar, görmemişler.

Moskova Sefiri Ali Fuat, Moskova'ya giderken Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin imzasını taşıyan Eylül 1920 tarihli bir kararı da yanına alıyor. Bu sıralarda Türk-Sovyet görüşmeleri devam ediyor. Henüz sonuçlanmamış. Bu karar, bir karardan çok bir durum değerlendirmesi niteliğini taşıyor. Türk-Sovyet görüşmeleri devam ederken Londra'da da Sovyet-İngiliz ticaret görüşmeleri sürüyor. Hükümet kararında ise «Londra'da pazarlık yapan bolşeviklerin karşısına müslümanları harekete getirerek çıkabiliriz» görüşü savunuluyor. Komünizmin yayılma dönemlerinde müslümanlık ile oynamanın kökenleri çok eskilere gidiyor. Görülecek.

Aynı değerlendirmede yer alıyor: «Vrangel ileri yürüyüşü ile Kafkas şimendiferlerini katederse, Moskova'nın mebdei hayatiyesi olan Bakü petrolü ile kara irtibatı yeniden münkati olacak ise Bolşevik aleminin şark muvasalası ve Asya tehlikesi silâhı bertaraf edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri halen Bolşevikliğe bir sene evvelki gibi mütemayil olmayıp son aylar zarfında

hadis olan vukuat ve suistimalât ile ondan mütehaşi ve mutazarrır olduklarından Bolşevikler aleyhine vukubulacak tahrikata kolayca iltihak edebilirler.» Şu Mustafa Kemal'in dramına bakın: Sevdiği İngilizlerle savaşıyor, sevmediği Bolşeviklerle dost olmaya çalışıyor.

Devam ediyor: «Bolşevikler bu programda kimsenin, yani bizim celbi teveccüh için ihtiyar ettiğimiz hattı hareketten müstefit olmuşlar ise de esas itibariyle henüz bize ihtiyaçtan müstağni bir hale gelmemişler ve gerek hudutlarımızda ve gerek memaliki mütecavirede Türkiye'yi bolşevize edecek teşkilâtı tamamen ihzar etmekle beraber memleketimizi bolşevik inkılâbı ile henüz tamamen ellerine geçirememişlerdir.» Bugünkü dille özeti şu: Bir, Bolşeviklerin hâlâ Türkiye'ye ihtiyacı var. İki, Bolşevikler Türkiye'de bolşevik ihtilâl için hazırlık yapmışlardır. Üç, ancak henüz bolşevik ihtilâl olmamıştır.

Bir hatırlatma: Bu, başında Mustafa Kemal'in bulunduğu bir Bakanlar Kurulu kararıdır. Bu kararda çıkarılan bir sonuç var ve bir tanesi de şudur: «Bu ihtimaller karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de komünist inkılâbı vücude getirmeyi acil ve halli lâzım bir çare addedecekler, fakat bunda muvaffak olamadıkları, yani Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla iktifa edarek hakiki bir ittifak esasını temin ve tetkike girişeceklerdir.» Hepsi, burada özetleniyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları, eğer Türkiye'de komünist hareketler ezilirse Sovyet yöneticilerinin Türkiye ile, Türkiye'nin koşullarıyla, dostluk anlaşması imzalayacağına inanıyorlar.

Bu Bakanlar Kurulu Kararı, Türkiye'deki komünist ve komünizan hareketleri temizleme kararıdır. İçerde bir sınıf savaşı kararıdır. Sonra olaylar, böyle gelişmiştir.

Mustafa Kemal önce içerdeki komünistleri temizledi. 13 Eylül 1920 tarihinde, Mustafa Suphi'ye mektup yazdı. Bu mektupta Türkiye Komünist Fırkası'nın sadece kendisiyle temas ve irtibat kurmasını istedi. «Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirakiyun (Komünist, y.k.) Teşkilâtıyla tamamen işbirliği edebilmek için Büyük Millet Meclisi'ne tam yetkiye sahip bir temsilci gönderilmesini» istedi. Mus-

tafa Kemal, Mustafa Suphi'ye davetiye çıkardı.

Aynı tarihte ve henüz Moskova'ya Sefir olarak gönderilmemiş olan Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat'a da bir mektup gönderdi. Mustafa Kemal, sınıf arkadaşı Ali Fuat'ta solculuğa yatkın bazı nitelikler görmüş olmalı ki, anti-komünist politikalarında ilk önce hep Ali Fuat'ı ikna etmeye çalıştı. Mustafa Suphi'ye davetiye çıkardığı gün Ali Fuat'a şifreli bir mektup yazdı. Şöyle: «Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilâtı kurmak için olağanüstü faaliyete başlamışlardır. Bakü'ye gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla Türkiye Komünist Genel Merkezi'ni meydana getirdiler. Tamamen Bolşevik fikirlerine kazanılan saf ve saf olmayan kişileri sahilin her noktasına çıkardıkları gibi, içerde de Eskişehir ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Amaçları memlekette bir sosyal devrim yapmaktır.» Böyle bir devrimin sonuçlarını da, Mustafa Kemal, şöy'e görüyor: «Bu halde memleket doğrudan doğruya üçüncü Enternasyonale yani Rusya'ya bağlı olacağından Bolşevikler hiçbir taahhüt ve yardıma lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve Batılılarla politik pazarlıklarında daha güçlü durum elde etmiş olacaklardır.» Tartışmaya gerek duyulmayacak kadar açık değil mi?

Bütün bunlar varken, Ebu Cehil Kemal Tahir, «üzümünü ye bağını sorma» diyerek bir üzüme benzettiği bir belge buluyor ve hadisini tevdi ettiği İsmet Bozdağ'ın odasına giriyor. Konuşuyor: «Al oku bakalım. Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Suphi için neler düşünüyor?.. Mustafa Suphi'nin ortadan kalkması, hem Moskova'yı, hem Ankara'yı sevindirip oynatmayacak mı?»[1] Gerçekten zavallı köylü peygamber! Ebu Cehil'in üzüme benzettiği bu belgede, şimdiye kadar yazılıp söylenenlere eklenen hiç bir yenilik yok.

Ebu Cehil bununla da yetinmiyor. Köylü muhayyilesinden, Mayk Hammer romanlarındakinden de tiksindirici yalanlar çıkıyor. Şöyle: «Nitekim Mustafa Suphi ve arkadaşları, Trabzon'dan Yahya Kâhya'nın bulduğu bir motora bindiler, denize açıldıktan az sonra da Kâhya'nın ada-

mı Faik Reis, başka bir motorla peşlerine düştü ve geriye sadece Mustafa Suphi'nin güzel Rus karısı ile döndü. Sovyetler, böyle bir heyetin toptan katledilmesi karşısında, Türk Dışişlerine durumu soruyor ve aldığı cevapla yetiniyor. Rusların bize para yardımı yapmalarının da bu olaydan sonra olduğunu söyleyeyim de, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının kimin emriyle boğazlatıldığını siz kendiniz çıkarın!»[18] Ebu Cehil çıkarmak için «bir şey» bırakmıyor ki. Gayet açık oluyor: Lenin ve Stalin parayı vaad ediyorlar. Mustafa Kemal ve arkadaşları boğduruyorlar. Anlaşmada bir de Rus olduğu için, motordaki tek Rus olduğu için olsa gerek, Suphi'nin karısının canının bağışlanması da yer alıyor. Buna da uyuluyor. Tam Türkiye'de her hangi bir köy camine lâyık bir öykü. Bir köylülerden birisinin «acep kadın nasıl imiş bre Kemal Efendi Hazretleri» diye sorması eksik. Bir de Ebu Cehil Kemal Tahir'in, kendine özgü biçimiyle, «höööst, desturrr!» demesi.

Türkiye'den bakınca Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinde hiç bir sır kalmıyor. Türkiye'de belge manyakları, her hangi bir eylemde bir kişinin tutumunu saptayabilmek için mutlaka üzerinde imzası olan belge bulmak gerektiğine inanıyorlar. Hiç de öyle değil. Kişinin durumu, olayların akışının tutarlı mantık örgüsü içinde anlaşılabilir. Bu yüzden, Mustafa Suphi ile ilgili işlemde Mustafa Kemal'in birinci dereceden katkısı var. Başka türlü de olamaz. Tabii, tüm uyarılara karşın, Mustafa Suphi'nin İttihat ve Terakki kininden kurtulamaması, 1920 yılındaki olaylar matriksini değerlendirememesi de etkili oluyor. Birinci dereceden.

Burada iş bitiyor. Ancak, Ebu Cehil Kemal Tahir'in hadisi, anti-sosyalizmi tek yayın hedefi haline getiren Milliyet Gazetesi'nde yayınlanıyor. Türkiye'nin sosyalist devrimci objektivitesinde Milliyet Gazetesi'nin anti-sosyalizmi temel yayıncılık ilkesi haline getirmesi anlaşılabilir. Ancak daha az anlaşılabilir olan nokta var. Ebu Cehil Kemal Tahir'in mantığından kaçıyor. Şöyle: Eğer şu veya bu nedenle Mustafa Suphi'nin eylemlerini durdurması ge-

rekse, bunun için ölmesi gerekir mi? Ne gücü var ki Sovyet topraklarında? İkincisi, varsayılsın ki, ölmesi gerekti; neden Karadeniz'de ölsün? Üçüncüsü ve asıl önemlisi, Mustafa Suphi ölmeden önce yaptıklarıyla değil ölümüyle komünist oldu, üne kavuştu.

Sonucu, neden yerine koymamak gerekir. Ebu Cehil Kemal Tahir'in kendi ölümünden sonra ortaya attığı, Mustafa Suphi'nin ölümünden genç Sovyet Rusya'nın çıkarı olduğunu iddialarını araştırmak gerek.

Bunun için çok kısa hatırlatmalar yararlı olacak. Mustafa Suphi ve arkadaşları 1921 Ocak ayının son günlerinde öldürülüyor. 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında dostluk anlaşması imzalanıyor. Aynı tarihte, 16 Mart 1921 tarihinde, Sovyet Rusya ile İngiltere arasında ticaret anlaşması imzalanıyor. Bu, oslında ticaret anlaşmasından öte. Dünyanın ilk sosyalist devletinin emperyalizmin o zamanki lideri İngiltere tarafından fiilen tanınması anlamına geliyor. Lenin ve diğer yöneticiler bu anlaşmaya çok büyük bir önem veriyorlar. Gerçekten çok önemlidir. Aynı tarihte, bir önceki veya bir sonraki ayda, Sovyet Rusya, İran ve Afganistan ile de benzer dostluk anlaşmaları imzalanıyor. Nisan 1921 tarihinde ise Sovyet Rusya, içerde Novaya Ekonomiçeskaya Politika'ya, NEP, başlatıyor. NEP, içerde kazanımları pekiştirmek için gerilemek anlamına geliyor. NEP, atılmak için enerji toplamak anlamına geliyor. NEP, bir çok cephede birden uygulanıyor.

1920 yılı bir açıklığı getiriyor: Gelişmiş kapitalist ülkelerde devrim dalgası geçmiştir. Münih ve Berlin Sovyetleri kısa zamanda ezilmiştir. Artık Rosa Lüksemburg ve arkadaşları spartaküsler yok. Macar Sovyeti de yıkılıyor. Genel durum böyle.

1920 yılının en önemli olaylarından birisi, yıl ortasında toplanacak olan Komünist Enternasyonal'in İkinci Toplantısı oluyor. Lenin, buna hazırlanıyor. Çok çeşitli cephede birden uygulanan NEP'in hazırlıklarını burada bulmak mümkün. Lenin Komünist Enternasyonal'in İkinci Toplantısı için «Ulusal ve Kolanyal Sorunlarla İlgili Tez tas-

lakları» hazırlıyor. 1920 Haziran başında Lenin yazıyor: «Şimdi dünyanın siyasal durumu proleterya diktatoryasını gündeme getirmiştir. Dünyada siyasal gelişmeler, zorunlu olarak, bir tek odak noktasında yoğunlaştı: Dünya burjuvazisinin, bir tarafında, dünyanın her ülkesindeki ileri işçilerin Sovyet hareketinin; diğer tarafında, sömürgelerdeki ve tek kurtuluşlarının Sovyet sisteminin dünya emperyalizmine karşı zafer kazanmasında olduğunu acı deneyimleriyle öğrenen ezilmiş ulusların ulusal kurtuluş hareketlerinin, kaçınılmaz olarak, gruplaştığı Sovyet Rusya Cumhuriyeti'ne karşı sürdürdüğü mücadelede»[10]. Çok açık olmalı. Lenin, dünya devrimini gerçekçi olarak değerlendirerek, ilk ve tek sosyalist ülkeyi dünya emperyalizminin yıkıcılığından korumayı birinci görev sayıyor. Ulusal kurtuluş hareketlerinin başarıya ulaşmasının da tek koşulunu burada görüyor.

Bu nokta üzerinde durmak gerekli. Durulacak. Hiç bir edebiyat, hiç bir «bilimsel» gevezelik, dünya sosyalizminin bugün ulaştığı düzeye gelebilmesinde tek ve ilk ülkede sosyalizmi yaşatmanın can alıcı önemine gölge düşüremez. Bu, her türlü önemin ve vurgulamanın üstündedir. Yeni nesiller bunu anlamakta güçlük çekebilirler, ancak anlamak zorundadırlar. Çünkü ilk ülkede sosyalizmi yaşatmanın önemini anlamadan sosyalist olmak mümkün olmaz.

Ama kolay olmamıştır. Tedbirli Lenin başlatmış, Stalin yaşatmış ve yerleştirmiştir. Ancak kesinlikle kolay olmamıştır. Önemli görevler düşmüş, önemli görevler yerine getirilmiştir. Yalnızca Sovyet topraklarında değil. Dünyanın her tarafında işçi sınıfı partileri, büyük özverileyle, Lenin'in Komintern'in İkinci toplantısı için hazırladığı tezlerde belirttiği gibi ilk Sovyet iktidarını yaşatmayı birincil önemde saymışlardır. Zaman zaman kendi gelişmelerinin sekteye uğraması pahasına bu önemli görev için üstlerine düşeni yapmaya çalışmışlardır. Bunlar arasında, hiç kuşku yok, Türkiye Komünist Partisi de vardır ve Türkiye Komünist Partisi'nin katkısı hep değerlendirilmiştir.

Bu görevin ve yapılan işin geride kalması, yapılan

işin önemini küçümsemenin gerekçesi olmamalı. Ayrıca dünya sosyalist hareketinin pratiğindeki bazı oluşumlar artık çok gerilerde kalan bu son derece önemli tarihsel görevi ışığında anlaşılmalı. Hülyalı ve tedbirli politikacı Lenin'in bu tarihsel kavşakta hazırlamış olduğu tezler de bu çerçeve içinde değerlendirilmeli.

Lenin hem hülyalıdır hem bilim adamı, hem de tedbirli politikacı. Her açıdan. Tezlerinde «tüm komünist partileri burjuva-demokrat kurtuluş hareketlerine yardım etmelidir» diye yazıyor. Leninizmi anlamak Lenin'in demokrat hareketlere karşı tutumunu anlatmakta yatıyor. Lenin, Marx'ta açık olmayanı geliştiriyor. Marx, Kapital'i başka hiç bir şey için olmasa bile, demokratlarla sosyalistleri ayırmak için yazıyor. Lenin, sosyalistlerle demokratların işbirliği yapabileceğini ortaya çıkarıyor. Ancak bu kadar değil. Demokratlarla sosyalistleri Marx'ta olduğundan çok daha net bir biçimde ayırarak. Aynı tezlerde, aynı sayfada «geri ülkelerdeki burjuva-demokrat kurtuluş eğilimlerine bir komünist renk verme girişimleriyle kararlı bir biçimde mücadele etme zorunluluğu» üzerinde duruyor[20]. Lenin, koyunla keçiyi, sosyalistlerle demokratları, karıştırmaya kesinkes karşı çıkıyor.

Lenin'in bu tezlerinde, bugün Türkiye'de ve yeniden islâmda sosyalizm hayalleri arayacak olan safdilleri uyaracak bir bölüm de var. Unutmamış: «Avrupa ve Amerikan emperyalizmine karşı kurtuluş hareketini hanların, toprak sahiplerinin, mollaların ve benzerlerinin durumlarını sağlamlaştırma girişimleriyle birleştirmeye çalışan panislâmizm ve benzeri eğilimlerle mücadele zorunluluğu» vardır.

Lenin, Komintern'in İkinci Toplantısı'na sunulacak olan tezlerinin özünü şu cümlelerle açıklıyor: «Komünist Enternasyonal, kolonyal ve geri ülkelerde burjuva demokrasisi ile geçici bir ittifak yapmalıdır, fakat, onunla birleşmemelidir ve her şart altında, en embriyonik halde olsa bile, proleter hareketin bağımsızlığını korumalıdır»[21]. Beklenebeği gibi Lenin'in bu tezleri, Komintern'da tartışmalara yol açıyor.

Komintern'in İkinci Kongresi'ndeki Hindistan temsilcisi M.N. Roy, Lenin'in bu tezlerinin ilerisinde önerilerle ortaya çıkıyor. Bir başka deyişle Lenin'in tezleri, özellikle geri ülkelerden gelen komünist delegeler tarafından «geri» bulunuyor. Batı dünyasında Bolşevik İhtilâli'nin tarihçisi E.H. Carr, kendi çevirisiyle Lenin'den yukardaki alıntıyı yapıyor ve ekliyor: «Lenin'den bağımsız olarak hazırlanmış olan Roy'un tezleri, Lenin'inkilerle çelişmiyordu. Fakat vurgularında önemli ölçüde farklıydı ve can alıcı taktik sorunlarda, farklı sonuçlara vardığı görülüyordu. Roy, kolonyal ülkelerde, birincisi, kapitalist düzen içinde siyasal bağımsızlık isteyen ulusal burjuva demokrat hareketlerle, ikincisi 'her türlü sömürüye karşı topraksız köylünün mücadelesi' arasında çok yalın bir ayırım yapıyordu. İkinci tür hareketi birincisine tâbi kılma girişimlerine muhalefet etmek Komintern'in işi olmalı»[22]. Roy şunları da ekliyor: «Kurtuluş hareketinin gerçek gücü, temeli, sömürgelerde burjuva-demokrat milliyetçiliğin dar çerçevesi içine sıkıştırılamaz.»

E.H. Carr «Roy'un tezleri Lenin'kiler kadar sempati topladı» diyor. Lenin, Komintern Genel Kurulu'nda komisyon raporu üzerine yaptığı konuşmada bunları saklamıyor. Ulusal ve Kolonyal Sorunlar Komisyonu Raporu üzerindeki konuşmasına şöyle başlıyor: «Yoldaşlar, ben kısa bir giriş yapacağım; daha sonra Komisyon Sekreteri Yoldaş Maring tezlerde yoptığımız değişikliklerle ilgili ayrıntılı bilgi verecek. Bunu, ek tezleri formüle eden Yoldaş Roz izleyecek. Komisyonumuz, başlangıç tezlerini, değişik haliyle, ve ek tezleri oy birliği ile kabul etti. Temel sorunların hepsinde, böylece, tam ittifaka ulaştık»[23]. Lenin, ortak görüşe ulaşabilmek için etkin bir çaba harcıyor.

Lenin, «yalnızca benim tezlerimle ilgili olarak değil daha çok Yoldaş Roy'un tezleri etrafında Komisyon'da gayet canlı tartışma oldu» diyor. Hemen ekliyor: «Sorun şöyle kondu: Biz, kurtuluş yolunda olan ve bunlar arasında savaştan sonra ilerlemeye doğru belli adımlar atan geri ülkeler için ekonomik kalkınmada kapitalist gelişme

aşamasının kaçınılmaz olduğu iddiasını doğru mu kabul edeceğiz? Biz bu soruyu olumsuz olarak cevaplandırdık. Eğer muzaffer proletarya bunlar arasında sistematik propaganda yaparsa ve Sovyet hükumetleri ellerindeki tüm imkânlarla bunların yardımına gelirse, bu durumda geri halkların kapitalist kalkınma aşamasından kaçınılmaz olarak geçmesi gerektiğini varsaymak yanlış olacaktır»[24]. Bu düşüncelerin oluşturulmasında geri ülkelerden gelen komünistlerin görüşlerinin önemli rol oynadığında hiç kuşku yok.

Artık durumun açıkça ortaya çıktığı görülüyor. Lenin, Mustafa Kemal'in liderliğindeki burjuva-demokrat hareketlerle geçici bir ittifaktan yana. Komünist partilerin bunları desteklemesini istiyor. Bu durumda, Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal'i desteklemek istemesi, doğrudan doğruya Lenin'in politikasına uygun düşüyor. Bu yüzden, Mustafa Suphi'nin ölmesi değil ölmemesi, kesinlikle Lenin'in izlediği politikanın bir gereği oluyor. Bu durumda Mustafa Suphi'nin öldürülmek üzere Türkiye'ye Lenin tarafından gönderildiği veya ölümünün Lenin'in de isteklerine denk düştüğü idiası Ebu Cehil Kemal Tahir'in köylü muhayyelesinden çıkmış adi bir yalan oluyor.

Bir son nokta: Leninizm, zaman zaman demokratlarla işbirliği yapılabileceğini anlamak demek. Ancak demokratlarla sosyalistleri karıştırmamak demek. Lenin, Mustafa Kemal'in komünistlerce desteklenmesinin savunuculuğunu yapıyor. Fakat Mustafa Kemal ve diğer demokratların komünist renk çalmalarına kesinlikle karşı çıkıyor. Bu yüzden ve başka bir nedenle değil, Mustafa Kemal'in kurdurduğu resmi Komünist Partisi Komintern'e alınmıyor.

Sosyalist İktidar, Temmuz 1980

Ahir Zaman Peygamberi Ebu Cehil Kemal Tahir'in NOTLARI

1 Y. Küçük, Türkiye Aydını Üzerine Tezler, Sosyalist İktidar, Sayı 1, Ekim 1979, s. 99.
2 S. Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, İst., 1971, İkinci Baskı, s. 15
3 K. Tahir, Yorgun Savaşçı, İst., 1965, s. 140
4 ibid., s. 144
5 ibid., s. 112
6 Kemal Tahir'in Söyleşileri, Milliyet, 14 Haziran 1980
7 Şükran Kurdakul, Şairler ve Yazarlar Sözlüğü, Ank., s. 234.
8 Kemal Tahir'in Söyleşileri, op. cit.
9 Kemal Tahir'in Söyleşileri, Milliyet, 15 Haziran 1980
10 Kemal Tahir, Yorgun Savaşçı, s. 139
11 Kemal Tahir, Kurt Kanunu, Ank., 1969, s. 276
12 Kemal Tahir, Kurt Kanunu, s. 152-153
13 Kemal Tahir, Yorgun Savaşçı, s. 139
14 Atatürk, Söylev, Birinci Cilt, s. 1
15 Y. Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, İkinci Kitap, İst., 1979, s. 705 ve sonrası
16 ibid., s. 658 ve sonrası ile s. 114 ve sonrası
17 Kemal Tahir'in Söyleşileri, Milliyet, 15 Haziran 1980
18 Kemal Tahir'in Söyleşileri, Milliyet, 14 Haziran 1980
19 V. İ. Lenin, Collected Works, Cilt 31, s. 146
20 ibid., s. 149
21 ibid., s. 150
22 E.H. Carr, The Bolshevik Revolution, 1917-1923, Cilt 3, London, 1966, s. 256
23 V. İ. Lenin, op. cit., s. 240
24 ibid., s. 244

KOLAY OKUYUCUYU AŞMAK YA DA AYDINCIKLAR

Makar Devuşkin, Dostoyevskiy'in ilk kahramanı, «İnsancıklar» da ilk romanı. İnsancıklar'da Makar Devuşkin, Varvara Alekseyevna'ya mektuplar yazıyor. Çarlık Rusyası'nın küçük ve yoksul memuru, kaldığı harabe hanın penceresinden gördüğü, yoksul kadına oşkını yazıyor. Mektuplar «Varenka yavrum» diye başlıyor, «parmaklarınızdan öperim anacığım» diye bitiyor. Tabii bu başlangıç duygusallığın da başlangıcı oluyor. Daha sonra yükseliyor. Alekseyevna'nın cevapları, daha az duygu, daha çok saygı ve bir miktar da akıl içeriyor. Birbirini seviyorlar. Hiç kuşku yok.

Bir yüz yıldır İnsancıklar, edebiyat öğrencinin ve izleyicinin demirbaşları arasında yer alıyor. Bir kimse, eğer İnsancıklar'ı okumamışsa, ciddi bir edebiyat öğrencisi olduğunu söyleyemez. Hiç kuşku yok, yazamaz. İnsancıklar'ı okumadan, öykü ya da roman yazmak çok büyük bir cüret işi olmalı. Böylelerinin yazdıklarına değil, cüretlerine hayranlık duyulmalı. Türkiye cüreti bol bir ülke. İnsancıklar'ı okumadan roman yazan var mı, söylemek zor. Ancak okuduğu roman sayısı yazdığı roman sayısından az olan «yazar» var mı? Her halde var. Yazılanlardan öyle anlaşılıyor.

Türkiye, aynı zamanda ve İnsancıklar açısından, şanslı bir ülke. Çünkü Nihal Yalaza Taluy'un çevirisi var.. Gerçekten nefis. Her halde «aslından güzel» böylesi emek ürünleri için söylenebilir. Bu nefis, duyarlılık dozacı çok yüksek Türkçe ile Makar ve Varenka mektuplaşıyorlar. Makar tüm mektuplarında, yoksulluğun derinliğinde öz-

verinin yüksekliği ile ölçülen çok büyük bir aşkı dile getiriyor. Varenka ise sadık, müteşekkir ve sevecen. Mektuplar birbirini izlerken Makar'ın özverisi inanılmaz boyutlara ulaşıyor; Varenka da minnet duygularını anlatacak kelimeler bulamıyor.

Roman böyle devam ediyor. Fakat böyle bitmiyor. Dostoyevskiy ile özdeş bir melankoli dalgasıyla sona eriyor. Makar Devuşkin, «Çok kıymetli dostum Makar Alekseyeviç!» hitabı ile başlayan bir mektup alıyor. Şöyle başlıyor: «İşte hepsi olup bitti. Ben de kaderimle başbaşayım. Mesut olup olmayacağımı bilmiyorum, ama Tanrının emrine boyun eğeceğim. Yarın gidiyoruz. Sizinle son olarak vedalaşıyorum, kıymetli dostum, velinimetim, canım benim! Arkamdan üzülmeyin, mesut olun, beni hatırlayın ve Tanrıya emanet olun. Ben de sizi düşüncelerimde, dualarımda sık sık hatırlayacağım.» Varenka, Makar'ı çok büyük bir duyarlılıkla seviyor ama kendisini büyük bir kararlılıkla isteyen ve de sermayesi olan Bikov ile evleniyor. «Ben de kaderimle başbaşayım» diyor.

Varenka, mektubun altına bir de «hamiş» koymuş. Şöyle: «İçim parçalanıyor, gözyaşlarımdan boğuluyorum. Allaha ismarladık. Allahım, ne kadar üzgünüm! Unutmayın zavallı Varenka'nızı, unutmayın!» Tabii böyle bir haberin Makar'ın ruhunda ne büyük depremlere yol açacağını okuyucu tahmin edebiliyor. Ama ne mümkün! Makar'ın kederi tahminleri çok aşıyor. «Anacığım, baha biçilmez, canım Varenkam!» Hemen kaleme sarılıyor. «Sizi götürüyorlar, gidiyorsunuz. Sizi benden ayıracaklarına keşke göğsümden kalbimi çekip koparsaydılar! Ne biçim iş bu: hem ağlıyor, hem gidiyorsunuz!» Makar Devuşkin olanları anlamakta güçlük çekiyor. Ancak yapabileceği bir şey de yok. Yapacağı şu: «Hayır Varenka, yarın kalkacağım, yarına kadar iyileşirsem kalkarım! Kendimi arabanızın tekerleklerinin altına atacağım, ama sizi bırakmayacağım. Olacak iş mi bu Allahaşkına! Ne hakla yapılıyor bu? Ben de sizinle gideceğim. Almazsanız, arabanızın peşinden koşarım, olonca gücümle, soluksuz kalana kadar koşarım.»

Tembel ve tembel olduğu için ahmak ya da ahmak ve ahmak olduğu için tembel Makar'a bunları söylemek düşüyor. Çünkü Makar'ın aşkında şiddet, ilgisinde tenkit bulunmuyor. Sevgisinde şiddet ve ilgisinde tenkit olmayanlara, her zaman ve her yerde, hüsran düşüyor. Arabanın arkasından koşmak düşüyor. Bir de şu düşüyor: «Ben de sizinle gideceğim. Almazsanız, arabanızın peşinden koşarım olanca gücümle, soluksuz kalana kadar koşarım. Nereye gittiğinizin farkında mısınız anacağım? Değilsiniz; bunu benden sorun. Orası bir steptir canım, step; yalın bir step, şu benim avucumun içi gibi cırılçıplak! Orada duygusuz karılarla cahil, sarhoş herifler yaşar. Şimdi orada ağaçlar yaprak dökmüştür, yağmurlar, soğuklar başlamıştır. Siz de kalkmış böyle bir yere gidiyorsunuz.» Ne kadar onursuz bir aşk! Çünkü içinde şiddet yok. Başlangıç aşaması olan ilgide ise tenkit yok. Tam tembel ve ahmaklara göre bir aşk.

Tam Aydıncıklar'a göre bir aşk. Daha doğrusu tam Aydıncıklar'a göre bir davranış. Sonu hüsrana mahkûm. Sonu arabanın arkasından koşmaya mahkûm. Ne kadar acı bir benzeme? «Yaşasın DİSK, yaşasın işçi sınıfımız, biz seni çok severiz.» Makar Devuşkin için önemli olan aşk. Birleşme değil, kaynaşma değil, iktidarını gösterme değil. Çünkü Makar'ın aşkında şiddet yok. Kendisinde de yok ya. «İşçi sınıfımız, biz seni çok severiz..» Sonra «İşçi sınıfımız, sen öncüsün, biz senin peşinden gideriz.» Tıpkı Makar gibi, tıpkı Aydıncıklar gibi. «Biz de sizinle gideceğiz. Almazsanız, arabanızın peşinden koşacağız, olanca gücümüzle, soluksuz kalana kadar koşacağım.» Sonra «İşçi sınıfımız, sen öncüsün, biz senin peşinden koşarız. Biz senin peşinden sermayeye koşarız, Halk Partisi'ne koşarız, Ecevit'e koşarız. Çünkü sen öncüsün ve biz seni çok severiz.» Sonra «İşçi sınıfımız, sen hiç üzülme, biz senin yerine üzülürüz.» Sonra «İşçi sınıfımız, nereye gittiğinizin farkında mısınız, orası bir steptir, İşçi sınıfımız. Biz seni orada yalnız bırakmayız. Orada duygusuz karılarla cahil, sarhoş herifler yaşar. Biz seni orada yalnız bırakmayız. Biz de sermayeye koşarız, Halk

Partisi'ne, Ecevit'e koşarız. İşçi sınıfımız, sen üzülme. Biz üzülürüz..» Aşkında şiddet, ilgisinde tenkit olmayan başka ne yapabilir ki?

İlk bakışta şaşırtıcı görünüyor. Fakat sonra tarihsel ve mantıksal olarak doğru olduğu ortaya çıkıyor. Gerçekten de korsan ile tüccar arasında hem baba-oğul ve hem de ikiz kardeş ilişkisi var. Korsanlık yapabilmek için, en azından tüccar malı yüklü bir kadırga gerekli. Doğu Akdeniz'den İtalya'ya seyreden. Örnek olsun. Korsan bunu zaptedecek. Ancak kadırgadaki malların kullanım değeri için değil. Değişim değeri için. Kuzey Afrika'da, şimdiki Fas ve Cezayir'de satacak. Korsan tüccar olacak. Korsan tüccar oldu.

Aynı şekilde. Tembel ile ahmak arasında da baba-oğul veya ikiz kardeş ilişkisi var. Ahmak her zaman tembeldir. İşi tembelliğe vuran ise, bir süreç içinde, ahmak olur. Ve ahmak, yüzünden anlaşılır. Beyin, ahmağın yüzündedir. Ahmağın yüzü yumuşaktır ve hafif kaygandır. Makar Devuşkin ahmaktır. Makar'ın yüzü yumuşaktır. Şiddet yoktur.

Son on yıl içinde Türk aydını tembelleşti. Tembelleştirildi. Kendi kendisini tembelleştirdi. Tembel aydın, aydın olmaktan çıktı. Aydıncık oldu. Dostoyevskiy'in İnsancıklar'ı gibi. Buna katkı çok oldu. Politikadan katkı geldi. Politikada bütün çözümler «tek yollu» oldu. Birisi «daha çok öldürmek» dedi. Bir diğeri «ille de DGM» dedi. Bir başkası «her zaman güvercin uçurmak» dedi. «Biz» ise hep birlikte «yaşasın işçi sınıfımız» dedik. «Biz seni çok severiz!» Ancak sevgide şiddet ve işçi sınıfına ilgide tenkit olmadığı için «yaşasın işçi sınıfımız» sermameyi seçti. Ve Aydıncık arkadan bakakaldı. Şöyle dedi: «Hayır Varenka, yarın kalkacağım, yarına kadar iyileşirsem kalkarım! Kendimi arabanızın tekerleklerinin altına atacağım, ama sizi bırakmayacağım!»

«Tek yollu» çözümlerin heyecanı ile düşünme unutuldu. Fakat katkı bundan ibaret olmadı. 1960 yıllarının başında Türkiye üzerine yazılar ve araştırmalar heyecan yaratıyordu. O kadar ki, 1923 İzmir İktisat Kongresi'ni ye-

niden basmak bile, yaratılan ilgi ile, basana daha sonraki yıllarda bir bakanlık sağladı. Sonra «Abç» dönemi başladı. «Altını ben çizdim». Türkiye'nin ilericileri Marx, Engels, Lenin ve Stalin'i okumaya başlarken bir de altını çizme alışkanlığı edindiler. Neden o cümleyi çizdiler de bir sonraki cümleyi çizmediler, kimse bilmez. Ancak bu her iki dönemin de bir heyecanı ve yaratıcılığı vardı. Yeni kaynak bulmak veya altı çizilecek cümle araştırmak da heyecanlıdır. Fakat bundan sonraki dönemde, son on yılda, enternasyonalizmi keşfetme heyecanı ile, sosyalizmi kurmuş ülkelerde daha çok sendika kurslarında kullanılmak üzere hazırlanmış el kitapları, temel kitapların yerini aldı. Tembelleşme başladı. Basit cümlelerle basit gerçekler, temel kitapların yerini aldı.

Ancak en büyük katkı sanattan geldi. Saz, tek duyulan ses oldu. İlerici kulaklar, klasik batı müziğine kapandı. Popülizmin yedi başlı canavar olduğu bir kez daha ortaya çıktı. Anadolu köylerinin yeteneksiz âşıklarının yerini, son on yıl içinde, üniversiteliler aldı. Hep birlikte tembellik yarışına ve işin en kolayına kulaklar da katıldı. Sazı çok büyük ustalıkla kullanan, sesi çok büyük bir yumuşaklıkla dinlenen belli sanatçıların dışında bir «sömürü müziği» müzik zevkini körleştiren bir geçim yolu oldu.

Sazdan da büyük katkı, edebiyattan geldi. Tiyatroya haksızlık etmemek gerek, en büyük katkı tiyatro ile birlikte edebiyattan geldi. Okuyucuyu tembelleştiren ve giderek de ahmaklaştıran köy romanından sonra «devrimci roman» geldi. Öykü ya da roman yazmak, çok fazla para getirmese de, en kolay mesleklerden birisi oldu. Maoculuk gibi bir iş, İstenilen yaşta, istenilen zamanda, hiç bir hazırlık olmadan, hiç bir birikime gerek görülmeden girilen bir meslek oldu. Çünkü «devrimci roman» bir formüle kavuştu.

Şimdi iş kolay. Formül veya reçete var. «Bir devrimci roman» mutlaka 1961-1971 Türkiye İşçi Partisi ile başlamalı. Çünkü hemen hemen ve fiilen herkes TİP ile başlıyor. Bir «devrimci roman» için yüz gram TİP gere-

kiyor. Yetmiş gram da Dev-Genç. Sonra seksen gram da kır ya da kent gerillasına yataklık. Etti iki yüz elli gram. Buna yüz gram da varlıklı ailelerin bunalmış kızlarını koymak gerekli. Yatağa kolay giren türden olmalı. Yüz elli gram da Henry Miller'in Seksus-Neksus-Pleksus serisinden ödünç alınırsa bir «devrimci roman» yazılmış olur. Bu beş yüz gramlık ya da beş yüz mumluk roman demek.

Herkes okuyabilir. Tabii herkes yazabilir. İçinde seks var. Yaygın olmayan türleri de. Dil bilen bunalmış, bunalımını patlatacağı yeri bilmeyen kızlar da var. Romanın seksen gramlık yataklık bölümü, roman yazarına, çok büyük özgürlük ve yaratıcılık olanağı getirir. Yataklık ev, bir gecekondu kızının evi olabilir. Buradan hapishaneye uzanan, türlü güçlükleri yenerek ve sadakatle mahpuslara yemek taşıyan devrimci kızın aşkı doğabilir. Bu aşk mutlaka aftan sonra bir partide devam eder. Yataklık ev, ya da, iyi bir servet bırakarak erken ölen ve böylece devrimci harekete ve tabii devrimci romana hizmet eden bir burjuvanın, vücudu hâlâ genç, karısının evi olabilir. Burada da inanılmaz bir hızla doğan ilişki de, bir başka partiye kadar gider. Burada uzatmaya gerek yok. Ama «devrimci roman» yazarı istediği kadar uzatabilir. Tek sınırlama «yaşasın işçi sınıfımız» tarafından seçilen ve desteklenen Ecevit'in uyguladığı kâğıt sıkıntısından gelebilir. Ancak «devrimci roman» yazarı da, işçi sınıfını çok sevdiği için ve işçi sınıfını yalnız bırakmayarak Ecevit'in yanına kadar gittiği için buna katlanır.

Okuyucu da katlanır. Bu, bir gazeteci cümlesi kadar renksiz titreşimi olmayan, imajlardan yoksun cümlelerin yan yana getirilmesinden oluşan bu edebiyat eserini okur. Her yerde okur. Kahvede okur, trende okur. Eğer otomobil kullanıyorsa kırmızı ışıkta durunca da okur. Çünkü bu roman, her yerde ve her sayfasından başlanarak okunabilir. Çünkü bu tür romanların başı ve sonu olmaz. İsteyen istediği yerden okur. Aslında bu romanları hiç kimse okumaz. Herkes göz gezdirir. Göz gezdirme, okumanın yerini alır. Kırık bir sesin eşlik ettiği saz, müziğin yerini

alır. Sendika kursları için hazırlanmış el kitapları ekonomi politiğin klasiklerinin yerine geçer. «Yaşasın işçi sınıfımız» çığlıkları, işçi sınıfını iktidara getirerek yaşatmanın yollarını düşünüp araştırmanın yerini alır. Tek kelime ile tembel ve ahmak, aydının yerine geçer.

Kolaycı ve kolayı seven bir okuyucu ortaya çıkar. Çıktı da. Edebiyat öğretmeni «yavrum, Nazım'ı anlat» diye sormaya başlar. Öğrenci «Nüzhet Hanım ile evlendi» diye cevaba başlar. «Sonra yavrum?» Sonra cevap da devam eder: «Türkiye'de iki kez daha evlendi.» Öğretmen sordukça cevap devam eder: «Yurt dışında da evlendi.» Öğretmen dinler, öğrenci bir etrafına bakar ve mahcubiyetini yendikten sonra «evlenmeden de sevdi» diye devam eder. «Bursa hapishanesinde de sevdi.» Öğretmen kendi bilgisinin aynısının öğrencisinde olduğunu görür ve sevinir. «Biraz da başka yanlarından söz et, yavrum.» Cevap devam eder: «Zekeriya Sertel'i hiç sevmezdi, ama, Kemal Sülker'i çok severdi.» Bu minval üzere. Öğrenci *on numara* alır. Herkes bildiğini birbirine aktarır.

Gerçekten utanılacak bir durum. Türkiye aydınının onuru, büyük mücahit Nazım Hikmet için yazılanlar ve bilinenler bundan ibaret. Tembel ve ahmak okuyucu, Nazım'ın kimlerle yatıp kimlerle kalktığını çok iyi biliyor. Ama Nazım'ın ne bildiğini bilmiyor. Merak etmiyor. Nazım'ın şiir, edebiyat ve sanat hakkındaki görüşlerini merak etmiyor. Nazım'ın sadece yatıp kalktığı için Nazım olduğunu sanıyor. İki istisnası ile Nazım hakkında çıkmış olan kitapların bu düzeyde olması ne kadar utandırıcıl İki istisna ile. İstisnaların birisi, çok şükür, yine Nazım'a ait. Otobiyografik romanı olan «Romantika» değil. Romantika, Nazım'ın en şanssız ve çapsız eseri olsa gerek. Ama Kemal Tahir'in «en büyük, edebiyat eseri» olan Nazım Hikmet'in hapishaneden Kemal Tahir'e yazdığı mektuplar. Bir başucu kitabı. Ama tembel ve ahmak okuyucuya pek cazip gelmiyor. İstisnaların ikincisi Afşar Timucin'in yazdığı Nazım Hikmet kitabı. Felsefi birikimi de dahil Nazım'ın ne bildiği ve nasıl düşündüğü konusunda son de-

rece saygıya değer, onurlu ve büyük bir adım. Büyüklüğü, ilk olmasından ileri geliyor. Ancak tembel ve ahmak okuyucu pek ilgi duymuyor.

Kolayı seven kolay okuyucuyu, bu sistemi yarattı. Türkiye edebiyatı yarattı. Tabii Türkiye edebiyatçıları yarattı. Türkiye edebiyatı kendi yarattığı okuyucunun altında eziliyor. Baş kaldırmak mecburiyetinde. Türkiye edebiyatı, kendi eseri olan bu kolayı seven kolay okuyucuya baş kaldırmak zorunda. Kurtulmak için. Gelişmek için. Kurtulmak ve gelişmek için mutlaka başkaldırmak gerek.

Türkiye edebiyatı, kendi eserinin altında eziliyor. Bu ilk defa mı oluyor? Kendi yarattığı eserin altında ezilmek ilk defa olmuyor. İnsanlığın başına ilk defa gelmiyor. İnsanoğlu ilk sanat eserinin altında da ezildi. Soyutlama ve imajlarla ifade etme anlamında insanoğlunun ilk sanat eserlerinden birisi «Tanrı» oldu. İnsanoğlu, kollektif olarak ve büyük bir estetik eylem olarak, Tanrı'yı yarattı. Tanrı'yı, doğa ve toplumdaki bütün çirkinlik ve kötülüklerden arınmış olarak yarattı. Tanrı'yı tüm güzellik ve iyiliklerin tek kaynağı olarak yarattı. Zavallı insanoğlu, bir süre sonra, kendi elleri ile yarattığı Tanrı karşısında ezildi. Tanrı, insanoğlunu ezmek için kullanıldı (*).

Buraya kadar güzel. Ancak fetişizm kavramının güzelliği ve üretkenliği burada kalmıyor. İnsanoğlu, ilk büyük ve kollektif estetik eylemi ile, Tanrı'yı yarattı. Doğa ve toplumdaki tüm çirkinlik ve kötülüklerin karşısına Tanrı'yı koydu. İlgi duyan ve seven Tanrı'yı koydu. Ama Tanrı'nın sevgisine şiddet de koydu. «Tanrı çarpsın» kavramı bu yüzden çıktı. Tanrı, Makar Devuşkin değildir. Sevgisinde şiddet var. Çarpar. İlgisinde tenkit var. Kaşlarını çatar. Her yerde hazır ve nazır. Görür ve kaşlarını çatar. İnsanoğlu, böyle bir Tanrı yarattı. Fakat daha sonra Tanrı gidip fetiş gelince ve kendisini yaratanları ezmeye başlayınca, Tanrı ile insanoğlu arasına, Hristiyanlıkta resmen, İslâm da fiilen ruhban sınıfı girdi. Din esnafı girdi. Fetişi, kendi geçimlerinin ve arada bir uçağa binip Tanrı katına çıkmanın silâhı haline getirdiler. Karşılaştıkla-

(*) 1984 Ekim yazımı.

rında, bilmedikleri için, karakola götürecekleri iyilik ve güzelliklerin anahtarının kendilerinde olduğunu ilân ettiler. Geçimlerini sürdürmek için.

Bıkov ya da Bekov Varenka'yı aldı. Makar, «kendimi arabanızın tekerleklerinin altına atacağım, ama sizi bırakmayacağım» diyor. Ancak ruhban sınıfının, din esnafının, ya da politika esnafının arabasının devamlı yürümesi için arabanın tekerleklerinin altına kimsenin atılmaması gerekiyor. Bunun için de tüm müminlerin, tüm inananların, tembel ve ahmak olması gerekiyor. Makar Devuşkin, o güzelim mektupların yazarı, tembel ve ahmaktır. Aşkında şiddet, ilgisinde tenkit yoktur. Bu yüzden arabanın önüne atılmıyor. Varenka sevmediği yere gidiyor. «Duygusuz karılarla cahil, sarhoş heriflerin» yaşadığı, Bıkov ya da Bekov denilen adamın yanına gidiyor.

Buna engel olmak gerek. Tembelliğe ve ahmaklığa son vermek gerek. «İşçi sınıfımız, biz seni çok severiz. Seni öncü sayarız, senin peşinden Demirel'e veya Ecevit'e gideriz.» Bu tembelliktir ve ahmaklıktır. Aydınların değil Aydıncıklar'ın işidir. Aydın, aydıncık değildir. Çoğalmak ister. Ama aydın yalnız da kalır. Kalabalığa tapmaz. 1977 yılında İstanbul'da Demirel ve Ecevit milyonların oyunu aldı. 1977 yılı 1 Mayıs'ında Taksim Alanı'na işçi sınıfından yarım milyon toplandı. Ama 1977 Haziran ayında işçi sınıfı adayları beş bin, 1977 Aralık ayında ise, en fazla on bin kadar oy aldı. 1977 yılında beş bin veya on bin, yarım milyondan çok daha değerlidir. Aydın bunu bilir. Aydıncıklar ise başkasını.

«İşçi sınıfımız, biz seni çok severiz. Ama kendimize de güveniriz. Senin hatırın için ve seninle beraber olmak için sermayenin yanına gitmeyiz. Sermayeden uzak yalnızlığımızı çok severiz.» Aydın bunu söyler. Ancak kolay okuyucu, kolayı seven okuyucu, aydıncıklar, Makar Devuşkin, bunu söyleyemez. Çünkü sevgilerinde şiddet, ilgilerinde tenkit yoktur. Çünkü Makar Devuşkin'in kendisine hiç güveni yoktur. Makar, bir ahmaktır.

Edebiyat, bugün, kolay okuyucuyu aşmak zorunda-

dır. Tembel ve ahmak okuyucuyu yenmek zorundadır. Bunun için, bir süre için de olsa, yalnızlığa razı olmak zorundadır. Edebiyatta, bugün, en büyük devrim budur. Devrimciler, bir süre, yalnızlığa alışmalıdır. Sonra arkası gelmeye başlar.

Başladı bile.

Edebiyat Cephesi, 16-31 Ağustos 1979

SABAHATTİN ALİ VE ÖLÜMÜ

«Bizler», Türkiye'nin «solcuları», özellikle Türkiye'nin «solcu aydınları», ölümü pek severiz. Ama normal ölümü değil. Poliste ölmeyi severiz. Hem de çok. MİT'te ölmeyi ise daha çok severiz. Ancak poliste veya MİT'te öyle kalp sektesinden ölmeyi de sevmeyiz. «Bizler», Türkiye'nin «solcu aydınları» poliste ya da MİT'te işkence ile ölmeyi çok severiz. Bu tükenmez sevgimiz yüzünden olsa gerek, en sonunda Sabahattin Ali'yi MİT'te ve işkence ile «öldürdük.»

Türkiye'nin solcu aydınları ölümü çok seviyor. Ölümle kendisini ispat etmek istiyor. Ölümle ispat, kendini ispat etmenin en kolay yöntemlerinden birisidir. Boş geçen bir yaşamı ölümle taçlandırmak çok kolay olmalı. Türkiye'nin solcu aydınları, sosyalizm için kısır geçen bir yaşamı ölümle doğurgan yapacağını sanıyorlar. Şu gün, Türkiye, faşist kurşunlara kurban giden solcu aydınların arkasından kıskançlıkla ve büyük bir hasetle ağlayan solcu aydınlarla dolu. Bu zamanda Türkiye'de aile meclislerinde kendisinin neden öldürülmediğini büyük bir utangaçlıkla anlatan çok sayıda solcu aydın var. Şu günlerde Türkiye'nin solcu aydınları yaşamanın mı, yoksa ölümün mü daha güzel olduğunu kestiremiyor. Karar veremiyor. Ölümü sevmek bir özellik. Diğeri ise tembellik. Tembel geçen bir ömrü ölümle taçlandırmak kolay görünüyor. Ölümle doğurmak, ölümle yaratmak kolay sayılıyor. Kolaycılık, «biz» Türkiye'nin «solcu aydınları» için bir kimlik kartı oluyor. Bu yüzden tembelliği ve kolaycılığı bir

özellik haline getirmiş olan Türkiye'nin solcu aydınının ölümü sevmesi çok doğal oluyor. Bu, en sonunda MİT'te ve işkence ile «öldürdüğümüz» Sabahattin Ali için yazılmış üç kitapta açıkça görülüyor. Sabahattin Ali ile ilgili bu üç kitabın dört yazarı işi kolay tutmuşlar. Kitaplarına emek koymamışlar. Kemal Bayram, Filiz Ali, Atillâ Özkırımlı ve Asım Bezirci'nin imzasını taşıyan üç Sabahattin Ali kitabının ortak özelliği, içlerinde pek az emek bulunması. Yaratıcı emek ise hiç yok. Bu yüzden kitapları, aydınlıktan çok daha alaca karanlık veriyor.

Bu kitapları incelerken, kendimi bir parçası saydığım Turk aydınları adına utandığımı söylemeliyim. Bu kadar az araştırma ile, bu kadar az düşünerek neden ve nasıl kitap yazılır, anlamakta güçlük çekiyorum. Bu incelemeyi daktiloya geçirdiğim bu Haziran ayında, Sabahattin Ali'nin cesedinin bulunduğunun iddia edildiği 1948 yılı Haziran ayından bu yana 32 yıl geride kaldı. Kitaplarda 32 yıl öncesinin klişeleri tekrarlanıyor. Aradan bir 12 Mart geçtiği için, bu klişelere bir de işkence ekleniyor.

Yazık! Ama böyle. Daha doğrusu şöyle: «Sabahattin Ali'ye Kırklareli'nde bir hafta aralıksız işkence yapılmıştır. Bu işkence sırasında dozaj fazla kaçırılmış ve Sabahattin Ali öldürülmüştür.» (Kemal Bayram, Sabahattin Ali Olayı, önsöz). Kemal Bayram bunları yazıyor. Daha doğrusu uyduruyor. Kahrolası bir köylü dünya görüşü ile uyduruyor. Sabahattin Ali'nin işkencede ölmesi gerektiğini düşünüyor. Kahrolası bir köylü ideolojisiyle bu işkencenin bir hafta sürmesi gerektiğine inanıyor. Buna inanıyor. Kanıt olarak da yalnızca şunları ekliyor: «Nitekim bu durumu halen çok iyi bilenler vardır. Örneğin, İstanbul'da, 12 Mart'ın içeriye attığı kurmaylardan Talât Turhan'a, bir akşam yemeğinde yanında bulunan ve yüksek bir emniyet görevlisi olan kişinin 'Sabahattin Ali sınırdan Kırklareli'ne getirildiğinde sorguya çekildi, fakat konuşmadığı için sıkıştırıldı ve bu sıkıştırma sırasında öldü, hem de inleyerek kollarımda can verdi' dediği nakledilmektedir.» Kanıt da bu. Ancak bunun ne ölçüde bir kanıt olabileceği bir yana, Kemal Bayram'ın 472 sayfalık kitabında «12 Mart'-

ın içeriye attığı kurmaylardan Talât Turhan» ile bir konuşma bile yok.

Sabahattin Ali'nin MİT'te «konuşmadığı için» sıkıştırıldığı, işkence gördüğü ve «bu işkence sırasında dozaj fazla kaçırılmış» olduğu için öldüğü iddiası sadece bir iddia. Hiç bir dayanağı yok. Doğru olabilir veya olmayabilir. Ancak doğru olabileceğini gösteren en küçük bir kanıt bile yok. Kemal Bayram Çukurkavaklı'nın «köylü muhayyilesi» dışında.

Çok çürük bir iddia. Sabahattin Ali'nin «konuşmadığı» ise çok daha çürük bir iddia. Bir kez Sabahattin Ali, en kibar deyimiyle çok «konuşkan» bir kimse. Bakın şöyle: «Konuşkan, şakacı, neşeli, özgür yaradılışlı bir genç olan Sabahattin Ali» diye yazıyor, Asım Bezirci. (A. Bezirci, Sabahattin Ali, sayfa 23) Kızı Filiz Ali babasının konuşkanlığını savunuyor: «Sabahattin Ali'nin şık giyinmesi, Karpiç lokantasında yemek yemesi, o dönemin ileri gelen devlet adamlarıyla senli benli konuşması, her sınıftan insanla ilgilenip, dost olması nedense kimilerine pek batmış.» (Filiz Ali, Sabahattin Ali, sayfa 58) Kızı Filiz Ali Laslo'nun savunmasından anlaşıldığına göre Sabahattin Ali yalnızca «konuşkan» değil, aynı zamanda zamanın devlet adamlarıyla «senli benli» konuşkan.

Sabahattin Ali'nin yakın çevresinden Mediha Esenel, o zamanki soyadıyla, Mediha Berkes, şu bilgiyi veriyor: «Sabahattin kısa boylu, topluca, dalgalı gri saçlı, yüz hatları çok muntazam, yakışıklı, sevimli bir adamdı. Çok konuşurdu. Onunla sorulu-yanıtlı karşılıklı konuşmak galiba olanaksızdı. Yani bulunduğu yerde genellikle o konuşur biz dinlerdik. Aramızdaki iddialı kişiler onun bu huyuna kızıyor idiyseler de ben hiç şikâyetçi değildim.» (F. Ali - A. Özkırımlı, Sabahattin Ali, sayfa 76) Dostça seven bir kimse, Mediha Esenel, «geveze» tanımını veriyor. Bir kimse sevdiği bir kimsenin «geveze» olduğunu anlatmak isterse, böyle söyler.

Önce dost, sonra düşman olanlar ise başka türlü söyler. Türkiye'de ırkçı ve faşist akımların büyük ismi Nihal Atsız, bir zamanlar Sabahattin Ali ile yakın dost ol-

muş. Daha açıkçası Sabahattin Ali, Atsız ile dost olmuş. Bu yüzden Nihal Atsız, «Sabahattin Ali benim tanıdığım, hem de çok iyi tanıdığım bir insandır» diye yazıyor. (Atsız, İçimizdeki Şeytanlar, 1940, sayfa 4) «Bundan dolayı cevabım tepeden inme olacak ve onu çökertecektir.» Böyle devam ediyor.

Tanışmalarını anlatıyor: «Ben onu 1926-1927'de, Türk Ocağı'nda tanıdım. Bir koç kişi, Türk Ocağı'nda 'Kızıl Elma' diye ayrı bir oda açtırmıştık... Muallim Mektebi'nde talebe olan Sabahattin Ali de oraya gelenlerden biri idi. Lüzumundan pek fazla ve gürültü ile konuşan, ağır sözlere bile kızmayan ve herkesle hemen lâubali olan bu cocuk bir takım manzumeler yazıyor ve emsaline göre muvaffak da oluyordu... Kendisini ilk gördüğüm zaman, pek yüksekten konuştuğu için, talebe öğrendiğim bu gence 'Siz Yüksek Muallim Mektebi'nden misiniz?' diye sormuştum. O hemen sırıtmış ve 'Hayır, Alçak Muallimdenim' diye cevap vermişti.» Bir düşman da böyle yazıyor.

Ancak dostu ile düşmanının yazdıkları arasında öz olarak, pek büyük bir fark yok. Sabahattin Ali'nin olduk olmadık yerde ve ağzına ne gelirse esirgemediği açıklıkla ortaya çıkıyor. Böyle bir kişiliğe, en kibar ve dost deyimiyle «fazla konuşuyor» demek gerek.

Fakat bu kadar değil. Çünkü bu kadarı önemli değil. Önemli olmayan yerlerde «fazla konuşuyor» olmak, hiç de önemli olmayabilir. Ancak iş böyle değil. Zekeriya Sertel, Kemal Bayram'ın teybine şunları söylüyor: «Bizim zamanımızda tanıdığımız Sabahattin çok zeki, yetenekli, hareketli, ele avuca sığmaz coşkun bir gençti. Fakat dostu düşmanı ayırt etmezdi. Benden çıkar benim düşmanım bildiğim adamla ilişki kurar, ondan çıkar onun düşmanı kabul ettiği kişi ile görüşürdü. Özellikle sonraları aydınlar arasında faşistler ve biz sosyalistler gruplaşmaya başladık. Sabahattin gelir bizim grupla buluşur, görüşür, bir de bakarsınız ertesi gün faşistlerle de görüşürdü.» (Kemal Bayram, Sabahattin Ali Olayı, sayfa 238) Bu, bir açıklığın başlangıcı oluyor. Burada da bir parantez açmam gerekli oluyor. Bundan sonraki incelemede, Sa-

bahattin Ali'nin İçimizdeki Şeytan romanını da ele aldığım zaman yazacağım; Nazım Hikmet'ten bu yana gelen ve Asım Bezirci ile okullara doğru yol alan 'İçimizdeki Şeytan' romanının anti-faşist olduğu klişesini biraz yumuşatmak gerek. Bunu, bundan sonraki incelemede yapacağım. Şimdilik devam etmek gerek. Zekeriya Sertel de devam ediyor: «Onun için 'insan insandır' bu nedenle herkesle ilişki kurardı. Fakat bu tür ilişki o zaman bizim anlayışımıza uymuyordu. Bize ters görünüyordu. Bir çok kimseyi de zaman zaman kızdırıyordu. Eleştirilere uğruyordu. 'Canım, konuştuysam ne olmuş yani?' derdi ve gene sürdürürdü. Bizden çıkar, polis müdürüne giderdi. Polis müdürü bizim birinci sınıf düşmanımız. Bizi yakalamak için neden oryordu. Bunlara benzer bize ters gelen işler yapardı.»

Şimdi şu söylenebilir ve bir haklılığa sahiptir: Zekeriya Sertel, Nazım ile ilgili olarak yazdıklarıyla, tanıklığını kuşku altına almıştır. Bu yüzden Sabahattin Ali ile ilgili söylediklerine de kuşku ile bakmak gerektiği ileri sürülebilir. Buna katılırım. Ancak, ne yazık ki, başka tanıklar Sertel'i doğruluyor. Niyazi Berkes, Sabahattin Ali ile dostluk döneminde Ankara'da bol bol «salak» olduğunu hatırlıyor. Bunları Sabahattin Ali'nin evi dolayısıyla hatırlıyor. «Bunların kimilerine Sabahattin'in evinde rastlardım» diyor. (F. Ali - A. Özkırımlı, Sabahattin Ali, sayfa 72) Aynı dönemdeki soyadı ile Mediha Berkes de şunları kayıda geçiriyor: «S. Ali'nin yazılı değil de sözlü ilişkilerine gelince, bu hepimize korku salardı. Onun çok çeşitli, karşıt fikirli tanış ve ahbapları vardı. Onlarla açıkça tartıştığını, zamanın devlet adamlarına her aklına geleni söylediğini bize kendisi anlatırdı.» (F. Ali - A. Özkırımlı, sayfa 81) Çok açık ve gerçekten açık: Sabahattin Ali, yaşadığı sürece dostlarına «korku salan» ilişkiler içinde bir kimse.

Bundan kuşku duyulmaması gerekiyor. Sabahattin Ali, Kuyucaklı Yusuf'un yazarı. Bu inceleme için Kuyucaklı Yusuf'u yeniden okudum. Tek kelime ile «nefis». Ne kadar güzel ve ne kadar büyük bir roman! Sabahattin

Ali, başka değerli eserlerle birlikte Kuyucaklı Yusuf'un yazarı. Kendisine sadece şükran duymak gerek. Ancak bilerek. Bilinmesi gerek: Sabahattin Ali, örnek bir yaratıcı. Fakat kesinlikle örnek alınmaması gereken bir insan. Bu bir. İkincisi şu: Sabahattin Ali'nin örnek yaratıcılığı, kesin olarak, kişisel zaflarını örtmenin gereği olarak kullanılmamalı. Üçüncüsü ve en önemlisi ise şu: Solcu ve solcu aydın örnektir. Fakat solculuk, kişisel zaafların maskesi yapılmamalı. Bu nokta çok açık olmalı. Solcu olmak için peygamber olmaya gerek yok. Hiç kuşkusuz, kişisel eksiklikleri olanlar do solcu olacak. Yalnız, solculukta ilerleme kişisel zaaflardan arınma demektir. Yoksa solculukta geçen yılları kişisel zaafları artırmanın, kişisel zaafları kişiliklerin ayrılmaz bir parçası haline getirmenin gerekçesi ~~yapmak~~ gerek.

Devam. Muvaffak Şeref'in tanıklığına güvenmemek için bir neden görmüyorum. Kemal Bayram'ın teybine şunları anlatmış: «Sabahattin herkesle dost olurdu. Bu arada bir şeyi de ayırdedememiş olabilir: Millî Emniyet unsurlarını. Çok zeki idi ama, kişilerin bir teşkilâta karşı zekâ gösterdiği söylenemez. Yani o Millî Emniyeti de 'aldatabilirim' kanaatinde idi. O suretle, bu bağlantılar kurulmuş olur. Bu bağlantıları kuranların da o sıralardaki sanat muhitlerinin sol görünenlerinin olduğu kanaatindeyim!» (Kemal Bayram, Sabahattin Ali Olayı, sayfa 292) Muvaffak Şeref'in «sanat muhitlerinin sol görünenleri» ile kastettiği, özellikle, avukat Mehmet Ali Cimcoz ile karısı Adalet Cimcoz olmalı. Sabahattin Ali, bunların yakın dostu. İstanbul'da, Cimcoz'ların evinde kalıyor. O zaman da iddialar bol. Cimcoz'ların, özellikle Adalet'in Millî Emniyet'te olduğu ileri sürülüyor. Sabahattin Ali'nin bu iddialara ve bunlara rağmen Cimcoz'ların evinde neden kaldığı sorusuna verdiği cevabın «daha emniyette hissediyorum» olduğu biliniyor. Üstelik tüm bu iddialar varken Sabahattin Ali, Bulgaristan'a geçtikten sonra okunacak olan iki mektubundan birisini karısına, diğerini Cimcoz'lara yazıyor.

«Sabahattin Ali Olayı» ile ilgili olarak buraya kadar

yazdıklarımdan ilginç bir tablo çıkıyor. Bu ilginç tablo karşısında utandığımı tekrarlamam gerekiyor. Öyle sanıyorum; Asım Bezirci, F. Ali - A. Özkırımlı ve özellikle Kemal Bayram kitaplarını yazarlarken kitaplarının okunmayacağını düşünmüş olmalılar. Ya da hiç düşünmemişler. Düşünmeden kitap yazmışlar. Çünkü buraya kadarki bütün bilgileri, Atsız'dan küçük bir ekleme bir yana, bu kitaplardan aldım. Bu kitaplardan aldığım bilgiden şu çıkıyor: Milli Emniyet'in şöyle veya böyle, fakat özellikle zor kullanarak, Sabahattin Ali'den öğreneceği hiç bir bilgi yok. Sabahattin Ali ne biliyorsa, Milli Emniyet tamamını biliyor. Sabahattin Ali'nin Emniyeti *de sırdaş* tutan bir kimse olduğu kesinlikle ortaya çıkıyor.

«Solcu aydınlar» olarak gerçekten utanılması gereken bir durum. Solculuk, tembelliğin, kolaycılığın, kaytarıcılığın maskesi yapılıyor. Elinize teybi alacaksınız, kapı kapı dolaşacaksınız. Teybi çözeceksiniz. Bir kitap olacak. Ya da birikmiş mektupları alacaksınız, birkaç saygıdeğer dosttan anı toplayacaksınız, bir kitap olacak. Bunları özetleyeceksiniz, yanlış-doğru bazı bilgiler ekleyeceksiniz, başka bir kitap olacak. İş bu kadar kolay.

Düşünmek, yok. Araştırmak, yok. Teypten çıkanları veya mektuplarda ya da anılarda yazılanları bile okumak yok. Sadece içgüdüler var. Poliste ölmek var. İşkence ile ölmek var. «Biz» Türkiye'nin «solcu aydınları» için kusur yok. Eksiklik yok. «Biz» Türkiye'nin, «solcu aydınları» hep kusuru karşımızda aradık. «Kendimizde» de kusur olabileceğini söyleyenlere ise sadece kızdık. Kemal Bayram'ın Aziz Nesin'e kızdığı gibi. Aziz Nesin şunları söylediği için. «Sabahattin Ali'nin de kişi olarak kusurları, eksikleri, yanlışları vardı. Bunlar ucundan, kenarından ele alınarak yazılıp söylenirse olmaz. Yazacağım bir gün. Hem Sabahattin'i MİT öldürtmedi. Kişisel kusurlarının sonucu oldu başına gelenler. Devletin yetkili organlarının bir kişiyi öldürtmek için tuzak kuracağına inanmıyorum ben. Markopaşa'yı ben çıkardım. Herkes bilir bunu. Sabahattin Ali sadece yazı yazardı. Yazdıkları için, devlet bir adamı neye öldürtsün? Beni neden öldürtmedi?» (Kemal Bay-

ram, Sabahattin Ali Olayı, sayfa 354) Türkiye'de solcu basının en büyük başarılarından birisi olan Markopaşa'da Sabahattin Ali ile beraber çalışmış olan Aziz Nesin, Sabahattin Ali'nin ölümü ile ilgili olarak, «kişisel kusurlarının sonucu oldu başına gelenler» diyor. Böylesine önemli bir iddia bir kenara atılıyor.

Aziz Nesin, büyük bir ihtimalle bazı bilgi veya sezgisine dayanarak, önemli bir uyarıda bulunuyor. Benim incelemem Sabahattin Ali'nin ölümünde, Sabahattin Ali'nin önemli kusuru olabileceğini gösteriyor. Ancak Aziz Nesin'in, Kemal Bayram'ın teybinden çözülen cümlelerinin bir bölümünün çok şanssız olduğunu belirtmeliyim. Öyle görünüyor ki, bazı çok önemli doğrular Kemal Bayram'ın teybine kaydedilirken ve çözülürken önemli ölçüde bozuluyor.

Aziz Nesin, Kemal Bayram'ın teybine göre, «Sabahattin'i MİT öldürtmedi» diyor. Öldürtmemiş olması mümkün. Ancak bundan emin olmak zor. Bu, bir. İkincisi şu: «Devletin yetkili organlarının bir kişiyi öldürtmek için tuzak kuracağına inanmıyorum ben.» Bu sözlerin çok yanlış çözülmüş olması mümkün. Devlet aygıtının bir parçası olan gizli örgütlerin sürekli olarak tuzak kurma üzerine çalıştıklarını herkes biliyor. Gizli örgütler, devletin burjuva legalitesinin dışında tutulan parçalarıdır. Devletin, deyim uygunsa, «legal» illegalitesidir. Devlet sınıf şiddetini legal ve illegal yollarla sürdürür. Şiddetin içinde ölüm de, öldürmek de yer alır. Gizli örgütler devletin «legal» illegal şiddet aygıtlarıdır. Bunlar yettiği ölçüde salt illegal örgütlere gerek kalmaz. Bugün bunlar yetmiyor. Bu yüzden devlet açıkça devlet legalitesinin dışında kalan faşist ve öldürücü örgütleri kendisinin bir parçası sayıyor.

Bunları Aziz Nesin'in bildiğinden hiç kuşku duymuyorum. Ancak Aziz Nesin'in, bozuk bir teypten çözülen bu sözlerle «bir şeyler» anlatmak istediğini sanıyorum. «Yazdıkları için, devlet bir adamı neye öldürtsün? Beni neden öldürtmedi?» Yazdıkları için devletlerin öldürttüğü çok adam var. Bunları da bilen Aziz Nesin «beni neden öl-

dürtmedi?» diye soruyor. Aziz Nesin'in, bozuk teypten çözülen o sözlerle, asıl anlatmak istediğinin bu soruda yattığına inanıyorum. Aziz Nesin'in «beni neden öldürtmedi?» sorusuyla devlete başkaldıranların özel bir düzen içinde yaşamaları gerektiğini anlatmak istediğini düşünüyorum. Ve buna yüzde yüz katılıyorum.

Baş kaldırma kolay bir iş olmamalı. Solculuk bir baş kaldırmadır. Baş kaldıranlar özel bir dikkat ile yaşamak zorundadırlar. Başlarını dik tutabilmeleri için. Hiç kuşku yok, «dünyanın nimetleri», Andre Gide'in başlığıyla, dünyanın solculuğu içindir. «Dünyanın nimetleri» için hırs duymayanlar pek solcu olamazlar. Ancak solcu, hırs duyduğu dünyanın nimetlerine oruç tutabilen kimsedir. Yeni bir dünyada ortakça tüketebilmek için.

Ölüme ve öldürülmeye çare değil. Çare de her zaman gerekli değil. Ama solcu «açık vermeden» yaşayabilen kimsedir. Dünyanın nimetlerini «açık vermeden» tüketebilendir. Aziz Nesin «beni neden öldürtmedi?» derken, kendisi adına, bunu kastediyor, olmalı. Özel bir özenle yaşadığı biliniyor. Sabahattin Ali'nin ise, en kibar deyimle, özel bir özensizlikle yaşamış olduğu ortaya çıkıyor. Bunun çıkması gerek. Üzüntülü olabilir. Fakat mutlak yararı görülecek.

«Sabahattin orta boyluydu. Tombulcaydı. Gözlüklerinin arkasında pusuya yatmaz, gözlüklerinin arkasından insanın gözüne dostça, bazan dost bir alaycılıkla bakardı. Bakışları arasıra mahzunlaşırdı. Bazan gereğinden çok telâşlandığı olurdu. Bazansa kendisine, sırf kendisine, gereğinden çok güvenirdi. Yumruklarına değil, zekâsına «Ben, elbette, bizim polis haflyelerinden, komiserlerinden, müdürlerinden, içişleri bakanlarından zekiyim, akıllıyım, derdi.» Bütün bunları, «Sabahattin» için Nazım söylüyor. Nazım bunları, Sabahattin Ali'nin «İçimizdeki Şeytan» romanının Rusça basımı için kaleme almış. Filiz Ali ile Atillâ Özkırımlı da kitaplarına «önsöz yerine» kullanıyorlar.

Türkiye'nin onuru, büyük aydın, Nazım Hikmet bunları «boşa» söylüyor olmamalı. Anlatmak istedikleri var. Kaldığı yerden devam ediyor: «Sabahattin, elbette bütün

bu saydıkları ve yamaklarından zekiydi, akıllıydı. Ama onlar sinsi, zalim ve kurnazdılar, örgütlüydüler. Oysa Sabahattin hiç bir örgüte bağlı değildi. Türkiye Komünist Partisi'nin çok yakın sempatizanıydı, ama üyesi değildi. Parti üyesi olsaydı, bu, hapislere girmesini ve katledilmesini belki yine de önleyemezdi. Ama o kahrolası faşist provakasyonuna o denli kolayca düşmezdi, bir ormanda öylesine kolayca katledilmezdi.» Burada Nazım bir büyük doğru ile küçük yanlışı içiçe dile getiriyor.

Nazım, herhalde, boşa konuşmuyor. Sabahattin'in «kahrolası faşist provakasyonuna o denli kolayca» düşmesinden acılanıyor. Bu, Sabahattin gibi birisine Nazım türünden bir büyük aydın tarafından yapılabilecek en büyük suçlamalardan birisi olsa gerek. Ve şimdilik bunu not etmek gerek: Sabahattin, en azından bir provakasyona kolayca düşmüştür. Nazım, bunu kaydediyor ve Sabahattin'in disiplinsizliği için «Parti üyesi olsaydı» diyor. Çok doğru. Küçük yanlış ise bundan gerisi. Nazım, Sabahattin için, «Türkiye Komünist Partisi'nin yakın sempatizanıydı» diye yazıyor. Nazım'ın bu iddiasını doğrulayacak hiç bir kanıt yok. Yalanlayacak çok sayıda işaret var.

Bu nokta, «Sabahattin Ali ve Ölümü» sorununu aşacak önemde. Şundan dolayı: «Türkiye Komünist Partisi ve Sovyetler Birliği historiografisi, İkinci Büyük Savaş'tan hemen sonra, Şefik Hüsnü'nün partisiyle hemen hemen aynı zamanda ortaya çıkan Türkiye Sosyalist Partisi'ni nerede ise «hain» ilân ediyor. Benim araştırmalarım, Türkiye Komünist Partisi ve Sovyet historiografisini doğrulamıyor. Şimdilik, daha sonraki araştırmalarla, düzeltmek, geri almak, değiştirmek ya da daha da güçlendirmek koşuluyla şunu söyleyebilirim: Türkiye Sosyalist Partisi de bayağı bir sosyalist partidir. Bu, bir. Ayrıca Türkiye Sosyalist Partisi'nin başkanı Esat Adil'in bir «burjuva ajanı» olduğunu gösteren hiç bir kanıta rastlayamadım. Şu anda Türkiye Komünist Partisi ve Sovyet historiografisinin iddialarının aksine Esat Adil'e de, en az Şefik Hüsnü'ye olduğu kadar, saygı duyuyorum. Bu, iki.

Bunları şunun için söylüyorum: Türkiye'nin onuru,

Büyük Aydın, Nazım'ın iddialarının tam aksine Sabahattin'in Türkiye Komünist Partisi'nin değil Esat Adil'in partisinin sempatizanı olduğunu sanıyorum. Nitekim polis de bunu böyle biliyor olmalı. Çünkü Sabahattin Ali'nin öldürülmesinden sonra elbiselerine tanıklık etmek üzere polis, Aziz Nesin ile birlikte Esat Adil'e başvuruyor.

Ancak daha önemlisi var. Sabahattin'in sempatizanlığını ciddiye almaya imkân yok. Kişiliği elverişli değil. Şimdilik böyle anlamakta bir yarar var. İleride daha da açık olacak. Çünkü henüz yayınlananlar az. Eksik. Örnek olsun, Sabahattin Ali'nin Aziz Nesin'e yazdığı mektuplar henüz yayınlanmadı. Fakat Aziz Nesin'in Marko Paşa'daki işbirlikleri dolayısıyla Sabahattin'e yazdığı mektupların bir bölümü, Filiz Ali ile Atillâ Özkırımlı'nın kitabında var. İşte bir paragraf: «Bir mektubunda, (her bakımdan müstakil olmamız) gerektiğini söylüyorsun. Bu biraz tefsire muhtaç. Biz kendi fikirlerimize, inandıklarımıza bağlıyız, yani bizim hücumlarımız, hiç bir prensibe bağlı olmayan insanların rastgele saldırışları değildir. Vatan gazetesi değiliz her halde.» Aziz Bey, Sabahattin Ali'ye gönderdiği mektupta «Vatan gazetesi değiliz her halde» demek ihtiyacını duyuyor. Bu, Sabahattin'in hem Türkiye Komünist Partisi ve hem de Türkiye Sosyalist Partisi'nden uzak durmak istediği şeklinde anlaşılabilir. Şimdilik böyle anlamakta bir sakınca yok.

Sabahattin Ali'nin en büyük hizmetlerinden birisi Aziz Nesin ile birlikte Marko Paşa'yı çıkarmış olmasıdır. Marko Paşa, henüz yeteri kadar incelenmemiş bir büyük solcu basın başarısıdır. Bunu ileride incelemeyi umut ediyorum. Aziz Bey, bugün Marko Paşa'nın tümüyle «kendisine ait» olduğunu ileri sürüyor. Fakat yalnız bugün ileri sürmüyor. Daha Marko Paşa çıkarken Sabahattin Ali'ye gönderdiği «Azizim Sabahattin» diye başlayan «dinle beni» diye devam eden çok sert mektubunda «biliyorsun ki fikir halinden iş haline kadar Marko Paşa bana aittir» diye yazıyor. Türkiye'de solcu basının en büyük başarılarından birisi, Yön Dergisi bir diğeridir, Marko Paşa'nın Türkiye Komunist Partisi'nden çok Esat Adil'in Türkiye Sosyalist

Partisi'ne yakın olduğunu sanıyorum. Aziz Nesin, çok şükür, yaşıyor. Yazdıklarım yanlış ise, düzeltebilir.

Bunları, Nazım'ın yanlış olabileceğini göstermek için yazıyorum. Nazım'daki böyle önemsiz yanlışları bulma zamanı gelmiştir ve geçmektedir. Nazım, bu tür yanlışlar için haklı gerekçelere sahiptir. Şu açıdan: Sabahattin her halde bir Nazım sempatizanıdır. Daha da önemlisi, Sabahattin, çok büyük ölçüde, «bir Nazım ürünüdür». Çok büyük ölçüde:

Burada bir büyük parantez daha gerekli. Artık Nazım'daki küçük yanlışları bulmaktan korkmamak gerekli. Daha önemlisi Nazım'ı asıl büyük yapan özellikleri ortaya çıkarmak gerekli. Türkiye'de çok büyük bir «Nazım ticareti» var. Nazım ne yemiş, Nazım ne içmiş ve nerede hangi kadınla birleşmiş.. Piyasada meta bunlar. Bunlar çok. Ama Nazım'ın edebiyat görüşü, Nazım'ın estetiği, Nazım'ın dünya görüşü, Nazım'ın politikası.. Bunlar yok. Halbuki Nazım bir büyük estettir.

Bundan da öte. Türkiye'yi inceledikçe Türkiye'yi öğreniyor muyum? Bunu söylemek başkalarının işi. Benim söyleyeceğim ise şu: Türkiye'yi inceledikçe Nazım'a hayranlığım artıyor. Bir büyük nedenden dolayı: Nazım bir büyük öğretmendir. Türkiye'de en talihsiz öğretmen de Nazım'dır. Ne büyük talihsizlik! Tarih Nazım'a dersane olarak hapisaneyi sunmuş. Ne büyük talihsizlik! Nazım öğrencilerini seçemiyor. Büyük öğretmen Nazım'a öğrencileri, mahkeme seçiyor. Nazım, öğrenci olarak, gönderilenleri kabul ediyor. Ve Nazım ne kadar mütevekkil! Bir katilden ressam yapıyor: Balaban, Orhan Kemal'den yazar, Kemal Tahir'den romancı yapıyor. Nazım'ın işi çok zor.

«Büyük Öğretmen» Nazım, hapisane duvarlarını ancak mektuplarıyla aşıyor. Nazım, hapisaneden Sabahattin'e yazıyor: «Edebiyatımızın bugünkü şartları seni öyle bir yere getirmiş ki, rehberlik etmeğe ve bunun mesuliyetlerini yüklenmeğe mecbursun. Verimlisin, bu sana rehberliğinde en büyük yardımcıdır.» (Filiz Ali - Atilla Özkırımlı, Sabahattin Ali, sayfa 187) Nazım, üretim gücü ile

rehberlik arasında çok yakın bir ilişki görüyor. Hiç kuşku yok, doğruyu görüyor.

Nazım neler yapmıyor ki, «Bak konkre konuşuyorum: Hikâye ve romanda bugün sen vardın, senden sonra Kemal Tahir var, sonra Orhan Kemal var, Suat Derviş var. Kemal Tahir'le Orhan Kemal biri daha ileride, biri henüz civciv, fakat dehşetli vaatlerle dolu bir civciv, biri yazdıklarını neşretmek imkânsızlığı içinde, ötekisinde bu imkân henüz belirmiş, Suat Derviş'e gelince galiba artık yazmıyor, velhasıl büyük Türk hikâye ve romanının tek bayrağı *bilfiil sensin!*» Nazım Hikmet, öğrencilerine karşı çok titiz konuşuyor.

Nazım Hikmet bir büyük öğretmen olduğu kadar bir estet ve gerçekçi eleştirmendir. Sabahattin Ali'ye yazdığı şu paragrafın bugün de geçerli olduğuna inanıyorum: «Sait Faik diye bir yazıcı var. Belki istidatlı, fakat hâlâ ne yapmak istediğini bilmeyen, yazıcılığın mesuliyetini anlamamış, işin daima kolayına ve cilâlısına kaçan bir delikanlı. Onu seninle birlikte, senden sonra bile saymıyorsam sekterliğimden değil. Sonra Sefer Aytekin diye bir delikanlı var. Orhan'dan daha civciv, bak onunla şahsen uğraşırsan iyi olur. Bir de Denizin Çağırışı mı diye bir kitap çıkaran bir delikanlı var. (Özkırımlı buraya Kemal Bilbaşar notunu düşüyor, y.k.) Onunla da çok uğraşılır, fazla emek çekilirse belki bir şey olur. Eskilerden Reşat Nuri dama vaziyette. Bir kitap yazdı ömründe: Yeşil Gece, ondan sonra ve dahi duralar. Yakup Kadri dünyaya biraz geç gelseymiş yani şimdi 24-25 yaşında filân olup senin kürsünde ders almak durumda bulunsaymış adam olurmuş. Gelgelelim ki erken gelmiş dünyaya.» Bunlara sadece «çok güzel» demek gerekiyor. Yakup Kadri, büyük yeteneğiyle gerçekten erken gelmiş. Reşat Nuri gerçekten bir roman yazmış, Sait Faik ise gerçekten yazıcılığın mesuliyetini anlamadan bu dünyadan geçmiş.

Bu kadar değil. Nazım, yalnızca Resimli Ay Dergisi'nde Sabahattin'i keşfetmiyor. Mektuplarında sorumluluğa çağırıyor. Büyük tehlikelere karşı uyarıyor. Nazım, Türk edebiyatının başına bir dert olan «köylü edebiyatı» ve bu-

nun siyasal sorunlarını çok önceden görüyor. 1943 yılı Mayıs ayında «Kardeşim Sabahattin» diye yazıyor. Yazdıklarında yirmi yıl sonra, otuz yıl sonra, yüzde yüz doğru çıkan şu görüşler var: «Yeni Dünya'da birbirinden güzel ve sana lâyık bir çok hikâyeler var. Yalnız, bilmem bir şeye dikkat ediyor musun, bizim edebiyata, aşağı yukarı bütün tabakalarıyla köylü girmeğe başladı, bunda senin hizmetin büyüktür. Lumpen proleter de bilhassa şiirde bol bol giriyor. Fakat henüz sahici proleter girmedi. Halbuki Türkiye realitesinde sahici proleter, sanayi amelesinin orta tabakası, ne Lumpen, ne kara amele, ne de ustabaşı kaymak tabakası, sahici Türk proleteri bir vakıadır. Ve gerek karakter, gerekse istikbal insanı olarak enteresan tiptir, en üzerinde durmağa değer insandır. İşte yeni Dünya'da öyle bir tek insan yok.

Bu meselenin üzerinde duruşum senin eserlerin için değil, fakat bilhassa bir çok şairler ve bazı hikâyeciler için sahici millet, sahici halk edebiyatı denince lumpen proleter muhitinin yahut en fazla fakir ve orta köylü muhitinin verilmesi zehabına düşülmüş ve bu suretle de bir küçük burjuva anarşist temayülün alıp yürümesinden dolayıdır.» Büyük öğretmen Nazım, 1943 yılında uyarıyor. 1950 yıllarının soğuk savaş edebiyatı ve 1960 yıllarının «devrimci» köylü edebiyatı, Nazım'ın uyarısının sonuç vermemesine rağmen, ne kadar gerekli olduğunu gösteriyor.

Yayınlanan mektuplar bile Nazım'ın öğrencisi Sabahattin ile çok uğraştığını ortaya çıkarıyor. Nazım Hikmet bütün yeteneklere ihtimam gösteriyor. Sabahattin Ali'nin edebiyatında her halde rol oynuyor. Fakat kişiliğinde rol oynadığını söylemek çok zor. Sevgisiz ve hırçın bir annenin çocuğu olduğu anlaşılan Sabahattin Ali bütün ömrü boyunca negatif ile pozitif arasında sıçrayan elektrik akımı gibi sürekli olarak kendine güven ile vesvese arasında yaşıyor.

Bazı nedenleri olmalı. Evliliğine kadar tüm aşklarında hüsrana uğruyor. Âşık olduğu kadınlar Sabahattin'e âşık olmuyor. Evlilik tekliflerine hep olumsuz cevap alı-

yor. Bu olumsuz cevaplardan bazılarının belgeleri bugüne kalmış. Bunlardan birisi, Sabahattin Ali çevresinden Ayşe'ye ait. Filiz Ali ve Atilla Özkırımlı, Ayşe'nin Sabahattin Ali'ye yazdığı mektupları yayınlıyorlar. Bunlar, tek kelime ile, son derece ilginç mektuplar. Mektuplardan, Pertev Boratav'ın halen yaşadığına işaret ettiği Ayşe'nin de son derece ilginç bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılıyor. Sabahattin Ali uzmanlarının Ayşe'de mektup olup olmadığını neden araştırmadıklarını ve Ayşe ile neden konuşmadıklarını anlamak zor.

Ayşe, 15 Mart 1933 tarihinde Sabahattin Ali'ye mektup yazıyor. Mektubunda «şimdiye kadar kaç kişi ile evlenmek istedin?» diye soruyor. Cevabını Ayşe veriyor: «Sayısız.» (F. Ali - A. Özkırımlı, sayfa 155) Bunu, Sabahattin'in kendisine evlenme teklif etmesi üzerine yazıyor. «Seni melâike zannetmo gibi bir cahillikte bulunmamıştım, yanlış anlamışsın. Bilâkis ne fesat şey olduğunu gayet iyi bilirim!» Aynı mektupta bunlar da yazılıyor. «Her ne ise alayı bırakalım do, sana ciddi şekilde şunu söyleyeyim ki: Bizim evlenmemize imkân yok.» Yakın arkadaşı Ayşe, Sabahattin Ali'nin evlenme teklifini reddediyor.

Ayşe, Sabahattin'e evlilik yerine, nasihat veriyor: «Hem sen, sendeki ruhi dalgaların, med ve cezirlerin kolay kolay farkına varmıyacak sakin, sade, evden anlar bir hanım kızla evlenmelisin ki bedbaht olmayasın..» Ayşe'nin Sabahattin Ali üzerinde çok büyük etkisi olduğu ortaya çıkıyor. Bu nasihatı bir değil iki kez yerine getiriyor. Hem özel yaşamında Aliye Hanım ile evleniyor. Aliye Hanım, Ayşe'nin tarifine uygun düşüyor. Ayrıca edebiyat yaşamında Macide'yi yaratıyor. Bundan sonraki incelemede ele alacağım «İçimizdeki Şeytan» romanındaki Macide, Ayşe'nin tanımına denk düşüyor. Aynı romanda Macide ile Ömer evleniyor. Ömer ilerici yazarların hiç sözünü etmemesine rağmen ve ırkçıların iddia ettikleri gibi, Sabahattin Ali'nin kendisine çok yakın düşüyor. Dolayısıyla Sabahattin, Ayşe'nin öğüdünü bir değil iki kez yerine getiriyor. Hem gerçek yoşamda ve hem de romanda sakin bir kızla evleniyor.

Ayşe, son derece ilginç bir kadın. 1934 yılının Ağustos ayının onbirinde, o sıralarda Ankara'da olan Sabahattin'e bir mektup yazıyor. Çok hoş: «Demek Ankara'da pek sıkılıyorsun. Hak veririm. Bu devirde Türkiye'nin en çekilmez yeri Ankara'dır. Altı ok acınacak bir şekilde batar insana orada. Altıok'un altını, mektubunda, Ayşe çizmiş. İşte bu Ayşe, yakın arkadaşı ve dostu Sabahattin'in evlenme teklifini reddediyor. Aynı mektubunda, bir anlamda, Sabahattin Ali'nin evlenme teklifini neden reddettiğini de yazıyor: «Bir de Lenin'in karısı olmak, onunla beraber çalışmak, beraber ihtilâl yapmak isterdim. Yani, büyük bir idealin içinde küçük bir ömrümü eritmek isterdim.» Ayşe'nin mektubundan, 1930 yıllarının ortasında, Türkiye'nin solcu aydınlarının pek çaresiz oldukları anlaşılıyor

Bir sonraki mektubunda Ayşe bunu çok güzel yazıyor: «Lenin'in karısı olmak tahassürünü duyuşum bu çemberin altında ıstırap çekişimden ve hiç bir şey yapmak kudretinde olmayışımdan ileriye geliyor. Yani, Lenin'in karısı olmayı istemek benim için bir ihtiyaç ve bence rüyo gibi, bir ruhu decharge'dır.»

Sabahattin Ali'nin, «her şeyden evvel seni evlenmeyecek kadar yakın bulurum» diyecek kadar yakını olan Ayşe'nin, derinliğine olan bir aydın olduğu anlaşılıyor. Derinliği olduğu için Sabahattin'in derinliğine inebiliyor. Sabahattin Ali'yi görebiliyor. Bir mektubunda Sabahattin'e şunları yazıyor: «Seni, kimsenin hatta annenin bile sevemiyeceği fikrini ortaya atıyorsun. Ve isbat olarak, böyle bir şeye imkân yoktur çünkü diyorsun. Bunun sebebini biliyor musun, seziyorsun yalnız... Nereden bu nevi şeyler aklına gelir, ne diye bunları araştırırsın. Madem ki bu şekilde hüküm veriyorsun ben meseleyi şöyle hallederim: Ya sen hiç kimseyi, hatta anneni bile sevmiyorsun, yahut kimse senin gibi sevmiyor.. Kendinden başka kimseyi sevmeyen, samimi bir anı olmayan ve suni bir halde yaşoyan insanlar vardır. Bunlar başkalarının da kendilerini sevebileceklerine ihtimal vermezler tabii. Bir de sevgisi fevkalâde çok olan ve herkesten başka kuvvette seven insanlar vardır. Bunları da kimsenin sevgisi tatmin

edemez. Etraflarını daima soğuk görürler ve bir türlü gönül rahatlığı duyamazlar. Sende bu iki neviden insanın da yaşaması ihtimali var. Ve elbet adımların kimseninkine uymaz.» Sabahattin Ali «uzmanları», Sabahattin Ali üzerine kitap basanlar bu paragrafı iyice not etmek durumundadırlar.

Her aydın ve hiç kuşku yok, her yazar derinliklerinde belli bir dengesizliği korumak zorundadır. Kendisiyle ve içinde yaşadığı dünya ile dengeye ulaşmış bir kimsenin aydın, solcu ve giderek yazar olmasına imkân yok. Çünkü denge ölüm demektir. Uyuşmak demektir. Gelişmenin durması demektir. Çünkü gelişme dengesizliktedir. Çünku gelişmenin tohumları uyuşmamakta yatar.

Sabahattin Ali'nin dengesizliklerinin derinliklerinde korunamayacak kadar buyuk olduğu anlaşılıyor. Sabahattin Ali, derinliklerinde sağlıklı bir dengesizlik yerine iki kompartıman saklıyor. Her kompartımanda yandakine ait bir dünya yer alıyor. Sabahattin Ali bazan bu kompartımanların birine, bozan da diğerine sığınıyor. Öyle anlaşılıyor.

Sabahattin Ali, Almanya'ya devlet bursu ile oğitime gidiyor. Gidenler arasında Melâhat Togar da var. Sabahattin'in Melâhat'a âşık olduğunu gösteren işoretler var. En azından yokın arkadaş oluyorlar. Melâhat Togar şunları anlatıyor: «Bir gün, Sabahattin'in geri çağrıldığını öğrendim. Almanya'ya gideli, sanırım 1,5 yıl olmuştu. Yoksa bir ay daha mı fazla? Bilmiyorum. Okuduğu okulda Alman arkadaşlarına komünist düşünceler aşılıyormuş, dediler. Okul idaresi ile çatışmış. Almanlar onu istememişler? Benim kulağıma böyle geldi. Aslını kendinden öğrenemedim. Palas pandıras yurda dönmüş olmalı idi. Çok üzüldüm.» Almanya'daki eğitimden aniden dönüyor. Nedenini Almanya'daki arkadaşları öğrenemiyorlar. Aslında hiç kimse öğrenemiyor. Çok konuşkan Sabahattin, bu konuda çok susuyor.

Hem de çok susuyor. Nihal Atsız, Sabahattin Ali'nin «İçimizdeki Şeytan» romanına tepki olarak «İçimizdeki Şeytanlar» broşürünü çıkarıyor. Bunda Sabahattin Ali ile

tanışıklığını da anlatıyor. Broşürün beşinci sayfasında yazıyor: «Birkaç ay süren bu ilk tanışıklıktan sonra Anadolu'da bir yere ilk muallim olarak gitti. Tatilde İstanbul'a geldiği zaman ben Yüksek Muallim mektebinde idim. Sabahattin Ali birkaç günde bütün Yüksek Muallim talebesiyle sıkıfıkı ahbap olmuş ve herkes onun hayatını bütün teferruatı ile öğrenmişti.» (Atsız, İçimizdeki Şeytanlar, 1940, sayfa 5) Sabahattin Ali sürekli olarak anlatan bir kimse.

Nihal Atsız'ın yazdığına göre, Sabahattin Ali arkadaşı Nihal Atsız'a, Almanya'dan neden kovulduğunu da anlatıyor. Atsız'ın broşürünün aynı sayfasında yer alıyor ve Asım Bezirci de bu öyküyü olduğu gibi kitabına geçiriyor: «Okuduğu mektepte bir gün Alman talebelerden biri 'bu parazit Türkleri buradan kovmalı' demiş. Sabahattin Ali hemen fırlamış: 'Biz sizin hükümetinize hükümetimiz tarafından verilen para ile okuyoruz. Parazit değiliz. Sözünü geri al' demiş. Talebe sözünü geri almayınca tokadı indirmiş. Alman hükümeti de böyle talebe istemediğini söyleyerek onu geri yollamış.» (Atsız, İçimizdeki Şeytanlar, sayfa 5; Asım Bezirci, Sabahattin Ali, sayfa 24) Böylece şu ortaya çıkıyor: Sabahattin Ali, Almanya'daki eğitimini ansızın kesmek zorunda kalıyor. Sabahattin'in Almanya'daki ilerici arkadaşları bunun komünizm propagandasından ileri geldiğini biliyorlar. Sabahattin Ali'nin Türkiye'deki gerici arkadaşları ise milliyetçilikten olduğunu öğreniyorlar.

Sabahattin Ali Konya'da öğretmenlik yaparken Mustafa Kemal'e hakaret dolu bir şiir okuduğu gerekçesiyle mahkûm oluyor. Sabahattin Ali'yi mahkûm ettirenler, daha sonraki yılların ünlü sağcıları. Asım Bezirci, bu mahkûmiyeti bir komplo olarak niteliyor. Hiç kuşku yok, komplodur. Komplonun konusu da Sabahattin Ali'nin bir özel sohbette okuduğu şiir oluyor. Asım Bezirci «şiir Almanya'da yazılmış olup Sivas'taki bir Bektaşi hareketiyle ilgiliydi, bazı yerleri değiştirilmişti, üstelik, içinde Atatürk'ün adı da geçmiyordu» diye yazıyor. Bezirci'ye göre bu şiirin bir dörtlüğü şöyle: / Asarlar mı hâlâ hakka tapanı / Me-

bus yaparlar mı her şaklabanı? / Köylünün elinde var mı sabanı? / Sıska öküzleri dirilmiş midir?» Böylesine kötü bir şiir için mahkûm olmak çok acı olmalı.

Asım Bezirci, mahkûmiyet şiiri ile ilgili olarak bu bilgiyi veriyor. Nihal Atsız ise bir zamanlar dost olduğu Sabahattin Ali'ye sonradan düşman kesiliyor. Bu düşmanlık zinciri içinde 1944 yılında «Türkçü Başvekil» Saraçoğlu'na açık mektuplar yazarak solcuları ve bu arada Sabahattin Ali'yi jurnalliyor. Bu jurnalde mahkûmiyet şiirinden şu örneği veriyor: «İsmet girmedi mi hâlâ hapise / Kel Ali'nin boynu vurulmuş mudur?» Buradaki İsmet, İsmet İnönü ve Kel Ali de, İstiklâl Mahkemelerinin ünlü başkanı Ali Çetinkaya.

Sabahattin Ali'nin mahkûmiyetine gerekçe yapılan şiir hakkında farklı bilgiler var. Ancak burası pek önemli değil. Sabahattin Ali komplo sonucu girdiği hapisaneden çıkıyor. İş bulamıyor. Zamanın devlet erkânı iş bulması için bir şiir yazması gerektiğini söylüyorlar. Sabahattin Ali şiir yazıyor. Yazdığı bu şiir konusunda çeşitli kaynaklar arasında hiç bir fark yok. Bu şiirinde: «Sensin çeyrek asırlık günlerimi dolduran / Seni çıkarsam, ömrüm başlamadan bitiyor» satırları yer alıyor. Sabahattin burada bir kadına yeni bir aşkını dile getirmiyor. Aynı şiirde şu satırları da yazıyor: «Kısacası: Gönlümü verdim Ulu Gazi'ye / Göğsümde şimdi yalnız onun aşkı yatıyor» Sabahattin Ali, Mustafa Kemal'e aşkını böyle abartmalı bir biçimde dile getiriyor. Tekrar devlet memuriyetine giriyor.

Sabahattin Ali, İçimizdeki Şeytan romanını yazıyor. Bu güzel romanı Nazım Hikmet dahil tüm ilerici sanat çevreleri anti-faşist bir roman olarak nitelliyorlar. Hiç alâkası yok. Bu, bundan sonraki incelemenin konusu. Sabahattin Ali, İçimizdeki Şeytan romanını faşizmin yerleşmek üzere olduğu 1930 yıllarının sonlarına doğru faşizmi yerleştirmeye çalışan Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmî organı Ulus Gazetesi'nde yayınlıyor. Romanın faşizm ile veya anti-faşizm ile bir ilgisi yok.

Romanda ve romanın yapısı içinde pek önemli olma-

yan bir yerde bir sanatçı - bilim adamı - gazeteci çevresi var. Tipler çiziliyor. Zamanın faşistleri bu tipleri üzerlerine alıyorlar. Nihal Atsız, çok kızıyor. Eski arkadaşına karşı «İçimizdeki Şeytanlar» broşürünü çıkarıyor.

Sabahattin Ali'nin içinde iki ayrı kompartıman olduğu anlaşılıyor. Yazdıklarına bakılacak olursa, Atsız'ın ise tam bir «hasta» olduğunu düşünmek gerekiyor. Broşürünün ilk paragrafında şunlar yer alıyor: «Önceleri milliyetçi iken sonradan saptarak komünist olan, fakat düşüncelerini değiştirdiğini ispat etmedikçe kendisine iş verilmeyeceği söylendikten sonra sözde hükümet tarafına geçen Sabahattin Ali, İçimizdeki Şeytan adında bir roman çıkardı.» (Atsız, İçimizdeki Şeytanlar, sayfa 1) Hastalık burada görünmüyor. Atsız, Sabahattin Ali'ye bol bol küfür ettikten sonra, broşürünü şu cümle ile bitiriyor: «Fikir sahasında bizimle boy ölçüşemezsiniz. Fakat gizlice bazı kimseleri kandırabilirsiniz. Bunun da önüne geçmek için sana en şerefli iki silâhtan biriyle, ikimizden biri ortadan kalkıncaya kadar, vuruşmayı teklif ediyorum. Bilmem ki bu şerefi de tepecek misin?» (Atsız, İçimizdeki Şeytanlar, sayfa 16) Atsız, Ali'yi düelloya çağırıyor. Haste.

Fakat Atsız bu broşürü 1940 yılında yazıyor. Bu tarihte Sabahattin Ali, Kuyucaklı Yusuf ve İçimizdeki Şeytan'ı, on büyük iki eserini, yazmış ve geride bırakmış durumda. Atsız, Sabahattin Ali'nin hükümete yakın olmasından çok endişeleniyor. «Fakat gizlice bazı kimseleri kandırabilirsiniz!» Atsız eski yakını Sabahattin Ali'den «sözde hükümet tarafına geçen Sabahattin Ali» olarak söz ediyor. Aklınca hükümeti uyarıyor.

Uyarmasına da devam ediyor. «Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup» yayınlıyor. Bir değil iki kez. Asım Bezirci, bu mektupların 1941 yılında yayınlandığını yazıyor. (Asım Bezirci, Sabahattin Ali, sayfa 41) Nihal Atsız'ın biyografisinde ise 1944 tarihini taşıyor. (Sakin Öner, Nihal Atsız, 1977, sayfa 39) Sabahattin Ali, bu mektuplar dolayısıyla, Nihal Atsız aleyhine hakaret davası açıyor. Dava 1944 Mayıs oyında görülüyor. Asım Bezirci «yargılama sırasında bazı üzücü olaylar çıktı» diyor. Ancak araş-

tırmak gereğini duymuyor. Sabiha Sertel'in anılarında yazılanla yetiniyor. Halbuki en azından zamanın gazetelerini incelemiş olsa, öğrencilerin küçük bir sağ terör yaratmış olduklarını görürdü.

Atsız'ın bu mektubu sadece Sabahattin Ali'yi konu almıyor. Sabahattin Ali ile başlıyor ve Pertev Naili Boratav, Sadreddin Celâl ve diğerleri ile devam ediyor. Atsız, «hem Türkçü, hem de Başvekil» olan Şükrü Saraçoğlu'na devlet kadrolarında çalışan solcuların listesini vermeye çalışıyor. «Bugün Maarif Vekâletine bağlı Dil Kurumu azasından ve Ankara Devlet Konservatuarı öğretmenlerinden bir Sabahattin Ali vardır. Hemen hemen bütün kendisini tanıyanların komünistliğini bildiği Sabahattin Ali 1931 yılarında Konya'da 14 ay hapse mahkûm edilmişti.» (S. Öner, Nihal Atsız, sayfa 30) Sabahattin Ali, Nihal Atsız bunu ve Konya'daki şiiri yazdığı için çok kızıyor. Adları geçen diğer kimseler hareketsiz kalırken Sabahattin Ali, Nihal Atsız'ı mahkemeye veriyor. Sonunda Nihal Atsız gerçekten mahkûm oluyor. Bir süre sonra da içlerinde Nihal Atsız ve Alpaslan Türkeş'in bulunduğu ırkçıların tutuklanması başlıyor. Bir süre sonra da Tan Olayı ve Dil-Tarih olayları başlıyor. Bunları başka yerde yazdım.

Şimdi yazma sırası başka tarafta. Nihal Atsız, «hem Türkçü, hem de Başvekil» Saraçoğlu Şükrü'ye «hemen hemen bütün kendisini tanıyanların komünistliğini bildiği Sabahattin Ali» hakkında jurnal mektubu yazıyor. Sabahattin Ali'nin sırdaşı olmuş olan Sevgi Sonlı ise Sabahattin Ali'nin kendisine şunları anlattığını yazıyor: «Kendisi gibi hazırcevap olan Şükrü Saraçoğlu ile ara sıra lâf yarıştırırlarmış. Bir gün yazarın sırtında İngiliz kumaşından şık bir kostüm görmüş. 'Bu ne biçim proleter kılığı. Sabahattin?' diye sormuş. 'Devrim gerçekleşince proleterlerin nasıl giyineceğine bir örnek' karşılığını almış. 'Sen bana böyle propaganda yaparsan, halimiz duman' diye gülmüş Saraçoğlu!» (F. Ali - A. Özkırımlı, Sabahattin Ali, Sayfa 124) Şükrü Saraçoğlu'nun Sabahattin Ali'yi «Sabahattin» diyecek kadar yakından tanıdığı anlaşılıyor.

Bu kadar değil. Daha ileri. Bu kez Muvaffak Şeref

anlatıyor: «Sabahattin son zamanlarına kadar Ebert'in tercümanıydı. Emin Türk de Ebert'in tercümanıydı. Hepsi tanırdı. İnönü de tanırdı. Ben, bir tanesine tanık oldum. Bir gün Saraçoğlu geldi Karpiç'e. Biz ailecek, iki aile, Sabahattin, karısı, ben ve karım oturuyorduk. Saraçoğlu 'Merhaba Bolşevik' dedi Sabahattin'e. Şakalaşırlardı. Yani Sabahattin'in bolşevikliğini ciddiye almıyorlardı.» (Kemal Bayram, Sabahattin Olayı, sayfa 291) İnceleme önemli bir yere doğru geliyor.

Burjuvalar, devlet, başbakanlar «Sabahattin'in bolşevikliğini ciddiye almıyorlardı.» Yaşamı biraz incelenirse ortaya çıkıyor: Sabahattin Ali'nin solculuğu ciddiye alınamaz. Burada bir parantez açmak ve bu incelemeyi neden yazdığımı açıklamak durumundayım: Bu incelemeyi, edebiyat tarihinin karanlık noktalarından birisini aydınlatmak için yapmıyorum. Edebiyat tarihçisi değilim ve olmaya da niyetim yok. Bu incelemeyi Türkiye aydınını daha iyi anlamak ve yazmak için yapıyorum. Türkiye aydını ise geçmişinde edebiyatla pek içiçe. Bunu sağlılık işareti sayıyorum ve bugünün aydınının sanattan kopmasını önemli bir eksiklik görüyorum. Fakat şu anda bu incelemeyi bunun için yazmıyorum. Şunun için yazıyorum: Son on yıl içinde Türkiye'de bir tur aydın türedi, mantar gibi yayıldı. Bunlar, solculuğa, sosyalistliğe ciddiyetsizlik damgası yapıştırıyorlar. Davranışlarıyla ciddiyetsizlik damgası vuruyorlar. Büyük yazar Sabahattin Ali beyle solculuğa ciddiyetsizlik damgası vuran aydın tipolojinin çizilmesinde bir model oluyor. Maalesef bir model oluyor. Büyük bir yazar olduğu için hakkında anılar anlatılıp, bilgiler toplanabiliyor. Bilgiler, bilimsel çalışmada ve tipoloji çizmede vazgeçilmez gerekler oluyor.

Burada bir önemli sonuç çıkmış oluyor: Sabahattin Ali solculuğu yüzünden öldürülmemiştir. Sabahattin Ali'nin solculuğunu burjuvazi ciddiye almaz. Ayrıca solculuk nedeniyle adam öldürmede, 1948 yılında, sıra Sabahattin Ali'ye gelmez. Bu önemli sonucun bir eki var. Sabahattin Ali yazarlığı nedeniyle de öldürülmemiştir. 1940 yıllarında

Türkiye'nin burjuvazisi yazarları hapise atıyor. Henüz öldürmüyor. Nazım hapistedir.

Edebiyat tarihçiliği Türkiye'de en şanssız ve en geri meslekterden birisi olmalı. Bir meslek, bir profesyon ki, profesyoneli yok. Edebiyat fakülteleri pek edebiyatla uğraşmıyor. Edebiyat tarihçiliği, bu yüzden, edebiyat alanında yeteneklerini ispat edememiş edebiyatçılara, anı yazarlarına ve amatörlere kalıyor. Halbuki tarihçilik ciddi bir meslek ve bilimdir. Türkiye'de edebiyat tarihçiliğinin düzeyi gayri ciddidir. Amatörler ya da anı yazarları veya anı toplayıcıları güncelin etkisinde kalıyorlar. Halbuki tarihçilik güncelin etkisinde kalmamaktır. Güncelin önemini bir kenara koymaktır.

Sabahattin Ali Olayı'nda bu nokta çok acı bir biçimde ortaya çıkıyor. İçimizdeki Şeytan romanını ırkçılar hedef seçince bu roman anti-faşist oluyor. Hele bir de Nazım böyle demişse, artık bundan sonra gelenlerin işi papağanlık oluyor. Sabiha Sertel, Sabahattin Ali'nin «Sırça Köşk» öyküsünü, yayınlanmadan önce, okuyunca çok beğeniyor. «Seni yaşatmazlar» ya da benzeri bir sözle beğenisini açıklıyor. Daha sonra ortaya çıkan gayri ciddi tarihçiler, Sabahattin Ali'nin Sırça Köşk'ü yazdığı için öldürüldüğünü ileri sürecek kadar ileri gidiyorlar. Ya da zamanında beğenildiği için hâlâ beğenmek ihtiyacını duyuyorlar. Halbuki Sırça Köşk, ancak güncelliğinde önemli olabilecek bir öyküdür. Şimdi ne sanat, ne de politika açısından hiç bir öneme sahip değil. Gayet amatör bir öykü.

Önemli sonuç, önemli sorunu ortaya çıkarabilen sonuç oluyor. Bir önemli sonuçtan bir önemli sorun çıkıyor: Sabahattin Ali neden öldürüldü? Sabahattin Ali'nin öldürüldüğü muhakkak. Peki neden öldürüldü?

Bilinenler şunlar: Resmen açıklanan polis kayıtlarında Sabahattin Ali'nin cesedinin 16 Haziran 1948 tarihinde Bulgar hududuna yakın bir köyde bulunduğu yer alıyor. Elbiseleri teşhis için arkadaşları Aziz Nesin, Esat Adil ve diğerlerine 1948 sonbaharında bir zamanda gösteriliyor. Yakınları, Sabahattin Ali'nin öldürüldüğünü ce-

sedinden değil, elbiselerinden teşhis ediyorlar. Sabahottin Ali'nin katili olarak gösterilen Ali Ertekin, 1948 yılı sonlarına doğru yakalanıyor. Sabahattin Ali'nin Bulgaristan'a geçerken Ali Ertekin tarafından kafasına vurularak öldürüldüğü ise 12 Ocak 1949 tarihli gazetelerde yazılıyor.

Bu bilinenlerden bir sonuç çıkarmak ise mümkün görünüyor. Bir kez bulunan ceset, çürümüş ve kemik haline gelmiş bir ceset. Bunun Sabahattin Ali'ye ait olması mümkün. Fakat olmaması da mümkün.

Kemal Bayram, otopsi yapan doktorla da konuşmuş. Kemal Bayram, Dr. Cevdet Tan'a «otopside siz vardınız değil mi?» diye sormuş. Aldığı cevap şu: «Tabii, tabii vardım. Otopside biz bir cesedin kadın mı, erkek mi olduğuna mafsal kemiklerinden, boyunu uzun kemiklerin ölçüsünden, yaşını uzun kemiklerin röntgeninden aşağı yukarı tahmin edebiliriz. Bulduğumuz sonuçlar ve rakamlar Sabahattin Ali'nin boyuna, cinsiyetine, kısmen de yaşına uyuyordu.» (Kemal Bayram, Sabahattin Ali Olayı, sayfa 348) Otopsi kemik yığını üzerinde yapılıyor. Dr. Tan, daha önce Sabahattin Ali'yi tanımıyor. Ölçüler, kendisine polis tarafından veriliyor. Dr. Tan şöyle söylüyor: «Cesedin kime ait olduğu, identitesi, yani şahsiyeti söylenmişti. Bizim otopside o zaman, asıl önemli olan kafatasının ağır bir cisimle parçalanmış, delinmiş olmasıydı.» Demek ki, ortada cesedin kişiliğini belli edecek bir otopsi yok. Yerine bir kemik yığını görüp bu kemik yığınına «Sabahattin Ali'dir» diyen bir doktor var.

Bu durumda bu kemik yığınının Sabahattin Ali'ye ait olduğuna inanmak için hiç bir neden bulunmuyor. Dolayısıyla, Sabahattin Ali'nin bir başka yerde işkence ile öldürülüp cesedinin bir ağaç altına konulduğu iddiasının hiç bir ciddiyeti kalmıyor. Gayri ciddi bir iddia oluyor.

Burada ciddi olan bir tek nokta var: Polis, Sabahattin Ali'ye ait olduğunu iddia ettiği bir kemik yığınını 16 Haziran 1948 tarihinde kayıtlara geçiriyor. Başka bir tarihte de olabilirdi. Ancak benim araştırmalarım 16 Haziran tarihinin önemli olduğunu gösteriyor.

Önemi açabilmek için bir parantez açmalıyım. «Çağımız kapitalizmden sosyalizme geçiş çağıdır». Bu çok söyleniyor. Bazı toplantıların duvarlarına afiş olarak da yazılıyor. Bu söz toplumlar için söyleniyor. Ancak 1917 Ekim Devrimi'nden bu yana kapitalizmden sosyalizme geçiş yolu toplumlar gibi, bireylere de açılıyor. Kapitalist ülkelerde zaman zaman «hürriyeti seçen» kimseler günlük yayın organlarının konusu oluyor. Kapitalist ülkelerin bireyleri sadece bunları biliyor. Sosyalist ülkelerin yurttaşları ise tersini biliyor. Kapitalizmden sosyalizme geçen bireyleri biliyor. Önce tek ülkeye, Sovyetler Birliği'ne, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok ülkeli dünya sosyalist sistemine geçen bireyler oluyor.

Sosyalizm kurulduğundan beri sosyalizme geçenlerle hürriyeti seçenler arasında bir karşılaştırma yapılmış değil. Ancak 1940 yıllarına kadar Sovyetler Birliği'ni, mümkün olduğu kadar yakından incelemeye çalışmış bir uzman olarak, şunu söyleyebilirim: Sosyalizm kurulduğundan beri birey olarak sosyalizme geçenler, hürriyeti seçenlerden kat kat fazladır.

Türkiye'den de. Türkiye'den sosyalizme geçenler Nazım Hikmet ya da sonradan üne kovuşmuş kimselerden ibaret değil. En azından Fahri Erdinç'in otobiyografik romanında kendisiyle beraber geçen adı duyulmamış iki kişi daha var. Sabahattin Ali öldürüldüğü zaman polis iki kişiyi daha arıyor. Aslında daha açık yazayım: 12 Ocak 1949 tarihli gazetelerde de yazıldığı gibi Sabahattin Ali'nin öldürülmesi olayında polis «Bulgaristan'a adam kaçıran bir şebeke» arıyor. Sabahattin Ali'nin öldürülmesinin düğümü burada yatıyor. Polis, Sabahattin Ali'yi biliyor. Polis, gayet iyi bildiği Sabahattin Ali'yi aramıyor. Polis, Bulgaristan'a adam kaçıran bir şebekeyi arıyor.

Kapitalist ülkede, Türkiye'de yaşayanlar, yalnızca «hürriyeti seçen» uyumsuzları bilirler. Ancak kapitalist devlet daha çok bilir. Kapitalist devletin sosyalist ülkede diplomatları vardır. Sosyalist ülkenin basını, özellikle yeni kurulan sosyalist devletin basını ve radyosu, sosyalizme geçen bireyleri duyurur. Bunu, örnek olsun, Bulgaristan'-

daki Türk diplomatlar da duyar. Birbiri arkasından sosyalizme geçen Türkleri de duyarlar. Bunun üzerine, devlet bunun nasıl olduğunu araştırmaya başlar. Bu Türkiye devletinin önemli bir sorunu olur. Önemli sorunu olmuştur: 12 Ocak 1949 tarihinde Sabahattin Ali'nin ölümünü haber veren gazeteler, polisin «Bulgaristan'a adam kaçıran bir şebeke peşinde» olduğunu ve Sabahattin Ali'nin ölümünü böylece tesbit ettiğini yazıyor.

Şimdi sonuca önemli ölçüde yaklaşmış oluyoruz. Fakat daha yol var. Yolda da bir durak var: Edebiyat tarihçileri, kitap yazıcıları ciddi olmak zorundalar. Hele solcu iseler biraz daha ciddi olmak zorundalar. Edebiyat tarihçiliği ya da kitap yazmak, düşük ücretli bir hevesliye teyp çözdürmek veya toplanmış anılara imza atmak ya da yazılı eserlere makas biçmek demek değildir. Başkaldırma ciddiyet ister. Solculuk başkaldırma demektir. Solculuk, tembelliğin kılıfı değildir.

Solculuk, kolaycılık demek değildir. Solculuk başkaldırmadır. Başkaldıranların tedbir alması gerekir. Başkaldıranlara karşı tedbir alınır. 12 Ocak 1949 tarihli gazeteler, «Huduttan Bulgaristan'a kaçarken» üst başlığı ile «Sabahattin Ali'yi Öldürdüler» haberini veriyor. Vatan Gazetesi'nde sağ üst köşede dört sütun. Türkiye'nin o tarihlerde çılgın bir anti-komünizm isterisi içinde olduğu hatırlanırsa fazla büyütülmemiş olması dikkatı çekici.

Bu haberin altında, aynı günkü Vatan'da, bir başka haber var. «Aşırı Sağ ve Sol Cereyanlara Karşı Tedbirler» üst başlığı ile «Dün Halk Partisi Grubunda Hükümetin Görüşü ve Ceza Kanununda Yapılacak Tadiller İzah Edildi» haberi veriliyor. Bu haberi de okuyunca ister istemez şu Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek dişi kalmış bir papağan olduğuna inanmak gerekiyor. Sürekli olarak «aşırı sağ ve sol cereyanlara karşı» bir papağan. Artık Halk Partisi'nin «aşırı sağ ve sol cereyanlara karşı» olduğunu söyleye söyleye ömrünü tamamlayacağı açıkça ortaya çıkıyor.

Sabahattin Ali'nin ölümunu veren haberlerde altı ay kadar önce öldürüldüğü yazılıyor. Polisin, ilk anda bilgi

verirken, neden bu kadar cömert olduğunu anlamak zor. Sonra neden, 12 Ocak tarihinde açıklanıyor?

Geçmiş günlerin gazetelerinde fazla bir ip ucu yok. Tabii bir ip ucu var: Sabahattin Ali'nin ölümünün açıklanmasından önceki gazeteler sürekli olarak «hürriyeti seçen» Bulgarlarla ilgili haberler veriyor. Kimisinde fotoğraf var. Kimisinde hiç bir bilgi ve ayrıntı yok. Haberin yazılışı bile masal olduğu izlenimini veriyor. Ancak 11 Eylül 1948, 12 Eylül, 17 Eylül, 24 Eylül, 28 Eylül, 29 Eylül, 8 Ekim, 26 Ekim, 21 Aralık, 23 Aralık, 7 Ocak tarihli Vatan Gazetesi hep «hürriyeti seçen» haberlerle dolu. Bu arada 12 Ocak tarihinde Türkiye'den sosyalizme geçişin zor olduğu gösterilmek istenmiş olabilir.

Fakat bu kadar değil. 4 Ocak 1949 tarihli Vatan Gazetesi'nin birinci sayfasında bir küçük haber var. Başlığı şu: «Türkiye İşçi Partisi Hakkındaki Haber». Alt başlığı ise şöyle: «Siyasi Mahfillerce Teyit Edilmiyor.» Haberin tamamında ise şunlar yazıyor: «Akşam gazetelerinden biri dünkü nüshasında, İngiliz İşçi Partisi'nin programını esas tutan bir Sosyalist Parti kurulacağını yazmakta idi. Esat Müstecaplıoğlu ile Şevket Süreyya'nın bu kurucular arasında olduğu söylenen bu partinin kurulacağı haberi şehrimizin siyasi mahfillerince teyid edilmemiştir.» Sabahattin Ali'nin öldürülmesinin kamu oyuna açıklanmasından bir hafta kadar önce, Sabahattin Ali'nin dostu Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun da adını içine alan bir sosyalist partinin kurulmayacağı haber verilmiş oluyor. Sabahattin Ali'nin başının taşla parçalanarak öldürüldüğü haberi her halde Türkiye'nin solcu kadrolarını ürkütmede önemli bir işlev görüyor. Soğuk savaşın coşkunluğunda bu olayın da payı olmalı.

Ancak kabul etmek gerekir ki, 12 Ocak 1949 tarihi etrafındaki gazete araştırması Sabahattin Ali'nin öldürülmesine fazla açıklık getirmiyor. Bu yüzden 16 Haziran tarihi etrafındaki olaylara bakmak zorunlu oluyor.

18 Mayıs 1948 tarihli Vatan Gazetesi «Bulgaristan'dan İlticalar» üst başlığı ile üç sütun üzerinden «Bir Bulgar Uçağı Yeşilköy Hava Meydanına İndi» haberini veri-

yor. Haber şöyle: «Bulgaristan'dan firarlar çoğalmaya başlamıştır. Bundan on gün kadar evvel yurdumuza iltica eden bir Bulgar tayyareci subayından sonra yeni bir firar hadisesi daha olmuştur.» 19 Mayıs tarihli gazete bu olayı unutuyor. «CHP Grubunda Sollara Karşı Tedbir Alınıyor» haberini veriyor. Solculuğa karşı önlem almak için on kişilik bir komite kuruluyor. İçinde Nihat Erim var.

21 Mayıs tarihli Vatan «Avrupa'da Askerî Paktlar Sistemi» haberini yayıyor. Sekiz sütun. Pek sevinçli. «Amerika Askeri İşbirliği Yapılmasını Destekliyor.» Ancak bir de üzüntülü haber var. «Türkiye'ye Karşı Sinir Harbi» üst başlığıyla «Stalin Üs İstemekten Meğer Vazgeçmiş!» deniliyor. Vatan, böyle bir haberden üzgün görünüyor.

22 Mayıs tarihli gazete, sekiz sütun ile «Kominformo. Yurdumuzda Nasıl Çalışıyor?» kampanyasını açıyor. 26 Mayıs 1948 tarihinde birinci sayfa «Kızıl İhtilâlciler» başlığına ayrılıyor. «Sağ ve Sol Cereyanlar» ile CHP komitesinden de haber var. 3 Haziran tarihinde ise «Komünist Propagandası Yapan Sekiz Talebe» haberi okunuyor. 13 Haziran, Truman'ın «Dünyada Yeniden Bir Güvenlik Hissi Doğabilmesi İçin Sovyet Tecavüzünün Durması Lâzımdır» dediğini duyuruyor. Bu haber, «Kızılordu'nun İstilâ Emelleri» başlıklı bir başka haberle süsleniyor.

15 Haziran 1948 tarihli Vatan ise «Bulgaristan'ın İstanbul Konsolosluğu» üst başlığı ile ve birinci sayfada «Yeni Konsolos Şehrimize Geldi, Vazifesine Başladı» haberini veriyor. Son derece barışçı. 16 Haziran tarihinde «Solcu Profesörlerin Dün Duruşması Başladı» haberi yer alıyor. Alt başlığında «Pertev Naili, Niyazi Berkes, Behice Boran İsnatları Reddettiler» deniliyor. 18 Haziran, CHP Grubu'nun «Sağ ve Sol Cereyanlarla Mücadele Kararları» ile ilgili haberleri getiriyor: «Tahrik Edici Faaliyette Bulunanlarla Neşriyat Yapanlar Askerî Mahkemelerde Muhakeme Edilecek». Aynı günkü gazete «Bulgaristan Dün Hükümetimize Bir Nota mı Verdi?» başlığı ile gayet tedbirli ve fakat «hava» hazırlayıcı bir haberi yayıyor. «Türk

Gazetelerinde Çıkan Bazı Yazıları Protesto maksadiyle verildiği söyleniyor.»

Şimdi bir hatırlatma gerekiyor. Polis hiç de gerekli olmadığı halde Sabahattin Ali'nin cesedinin 16 Haziran 1948 tarihinde bulunduğunu kayıtlara geçirmek ihtiyacını duyuyor. 17 Haziran tarihinde gazetelere Bulgaristan'ın Türkiye'ye bir nota verdiği, ihtiyatlı olarak, sızdırılıyor. Bu 18 Haziran tarihinde gazetelerde yer alıyor.

18 Haziran tarihinde olduğu iddia edilen bir olay ise 19 Haziran tarihindeki gazetelerde yer alıyor. 19 Haziran tarihli Vatan Gazetesi, gazeteci deyimiyle sürmanşet, şu haberi veriyor: «Bulgarlar Hududumuzda Bir Hâdise Çıkarttılar.» Sekiz sütunluk bu haber «Bulgar Çetecileri Bir Köyümüzü Bastılar» diye devam ediyor. Gazete boydan boya: «Çetecilerle Birkaç Saat Müsademe Edildi.» Yine devam ediyor: «Köy Halkından Bir Vatandaş, Bu Müsademede Şehit Düştü.»

Politikada da, bilimsel araştırmada da tesadüfe hiç inanmam. Polisin Sabahattin Ali'nin Bulgaristan'a kaçarken öldürüldüğünü iddia ettiği yere yakın bir yerde, polisin cesedin bulunduğunu iddia ettiği tarihten iki gün sonra, Bulgaristan ile Türkiye arasında bir sınır çatışması olduğu haberi kuşkuluyla karşılanmalı. Çok ciddiye alınmalı. «Köy Halkından Bir Vatandaş, Bu Müsademede Şehit Düştü.» Olayların akışında bu kadar uyum biraz fazla.

Ancak daha fazlası bir gün sonra. Bir gün sonra Vatan Gazetesi'nin sekiz sütunluk başlığı şöyle: «Hususi Surette Giden Arkadaşımız Mehmet Ali Yalçın Bildiriyor.» Doğrusu altı aydır üzerinde çalıştığım bu araştırmanın bu bölümünü daha önce yapmadığım için üzgünüm. Zamanın Vatan Gazetesi muhabiri Mehmet Ali Yalçın, eskiden Demokrat Partili, sonra AP'li May Yayınevi'nin sahibi Mehmet Ali Yalçın'dır. Yakın bir zaman önce öldü. Eğer ölmeseydi, bu köyde neler gördüğünü, bu bilgilerin ışığında yeniden anlattırmak mümkündü.

20 Haziran tarihli Vatan Gazetesi'nde yazdıkları, bu incelemenin tutarlılığı açısından, inanılır gibi değil. «Çe-

teciler Köyden Bir Kaç Kişiyi Kaçırmak İstiyorlardı. Fakat Üç Buçuk Saatlik Bir Boğuşmadan Sonro Kaçmak Zorunda Kaldılar.» Gerçekten inanılır gibi değil. Tarih gerçekten bir bilimdir. Şu açıdan bilimdir: Polis, Sabahattin Ali'nin öldürüldüğünü 12 Ocak tarihli gazeteler aracılığıyla duyuruyor. Polis kayıtlarında Sabahattin Ali'nin Bulgaristan'a kaçmak isterken öldürüldüğü, polisin Bulgaristan'a adam kaçıran bir şebekenin peşinde olduğu, Sabahattin Ali'nin cesedinin ise 16 Haziran tarihinde bulunduğu yer alıyor. 12 Ocak 1949 tarihinde unutulmuş olan 18 Haziran tarihine dönüp bakıldığında ise, Sabahattin Ali'nin öldürüldüğü sınır bölgesinde Bulgaristan ile bir çatışma olduğu haber veriliyor. İşin daha ilginç yanı bu çatışmanın Bulgar çetecilerinin «köyden bir kaç kişiyi kaçırmak istemeleri» üzerine çıktığı ileri sürülüyor. Bulgarlar Türkiye'nin bir köyünden neden adam kaçırsınlar?

21 Haziran tarihinde yine Mehmet Ali Yalçın «Menhus Tecavuzün Tafsilâtı» ile ilgili haberlerine devam ediyor. Yine sekiz sütun. Ancak yine ilginç: «Köyden Bazı Kimseleri Kaçırmak Istediler.» Bu, sekiz sütun üzerine. Aynı haberde bir de şu var: «Topraklarımızda Ölen Çeteci Sünnetli Çıktı.» Şimdi bunda ne var? Bulgaristan'da milyonlarca müslüman Türk var. Bunun içinde çok sayıda inanmış komünist var. Ölen birisinin, bu yüzden, sünnetli olmasında şaşılacak ne var? Yoksa bu Sabahattin Ali mi?

Buradan sonuca geliyorum. Burada «sünnetli çeteci» olarak ölen kimsenin Sabahattin Ali olduğunu iddia etmiyorum. Olabilir. Ancak Sabahattin Ali'nin buna benzer bir biçimde öldürüldüğüne inanıyorum. Sabahattin Ali'nin, bir köylü hayal gücüyle ortaya atıldığı gibi, MİT'te bir hafta aralıksız işkence sonunda öldürüldüğünü gösteren bir tek kanıt bile bulmak mümkün değil. Üstelik işkence ile öldürülmesini destekleyecek kanıtı bırakınız, bir tek mantıkî gerekçe bile göstermek mümkün değil. Sabahattin Ali'nin resmen iddia edildiği gibi, kendisini Bulgaristan'a kaçırmak için para alan Ali Ertekin tarafından, başına taşla vurularak öldürüldüğü iddiası da inandırıcı

değil. Ayrıca Ali Ertekin'in, MİT ya da o zamanki adıyla Millî Emniyet mensubu olduğu tezine de katılmak zor.

Benim yaptığım araştırmadan çıkan sonucu şöyle özetleyebilirim: Sabahattin Ali, polisin, Bulgaristan'a sürekli olarak adam kaçıran bir şebekeyi yakalama çabalarında bir «yem» olarak kullanılmıştır. Sabahattin Ali böyle bir «operasyon» içinde bir «yem» olarak kullanılırken öldürülmüştür.

Bu sonucun birinci bölümüdür. Asıl önemli yanı ikinci bölümüdür. Burada da iki şık var. Sabahattin Ali kendi kaçışını Millî Emniyet'in mutlak bildiğini mutlak biliyor, olmalı. Bu durumda birinci şık şu: Sabahattin Ali, Millî Emniyet'in bilmesine rağmen Millî Emniyet'i atlatabileceğine inanıyor. İkinci ve daha güçlü şık ise şu: Sabahattin Ali, kendi kaçışına izin verilmesi karşılığında, Bulgaristan'a adam kaçıran şebekenin yakalanmasında Millî Emniyet ile işbirliği yapıyor.

Bu ikinci şıkkın doğru olmamasını temenni ederdim. Ancak bu şıkkın daha güçlü ve doğru olduğuna inanıyorum. Çünkü birbirinden bağımsız olarak anlatılanların hepsi bu noktaya doğru yoğunlaşıyor.

Zekeriya Sertel anlatıyor: «Bir gün bize, merhum avukat Celâl Sofu'nun karısı Melek Sofu hanım geldi. Bunlarla pek iyi dosttuk biz. Moda'da oturuyorlardı ve komşumuzdular. Bir gün oturup konuşurken 'Yahu Zekeriya Bey, bu Sabahattin Ali yurt dışına kaçacakmış. Kamyon arıyorlarmış bu iş için, bana geldiler. Kamyon parası istediler, vereyim mi?' dedi.» (Kemal Bayram, Sabahattin Ali Olayı, sayfa 244) Çok açık oluyor: Sabahattin Ali'nin yurt dışına gitmek istediğini, bunun için bir kamyon aradığını, kamyonculuk yaparak polisi kandıracağını çok önceden tüm dünya biliyor. Melek Sofu'dan Sabahattin Ali'ye kamyon parasını Adalet Cimcoz istiyor.

Zekeriya Sertel devam ediyor: «Onların polis oldukları söyleniyordu. En önemli delil olarak da, onların evi tüm aydınlara açıktı o zamanlar. Haftada bir ya da iki kez kokteyl parti verdikleri söylenirdi. Ne Adalet Cimcoz'un, ne de kocası Mehmet Ali Cimcoz'un gelirinin bunu kaldır-

maya elvermediği de söylenirdi. 'Nereden buluyorlar bu parayı' diye düşünülürdü. Kesinlikle bildiğimiz herhangi bir şey yoktu. Tahmin ediyorduk. Sabahattin 'Canım ben düşmanın üstüne yürürüm' derdi.» Bu noktanın çok açık olması gerekiyor. Dostları, Sabahattin'i, Cimcoz'lara güvenmemesi için ısrarla uyarıyorlar. Bunu yalnızca Zekeriya Sertel söylemiyor. Bütün dostları söylüyor. Sabahattin Ali'nin cevabı «canım ben düşmanın üstüne yürürüm» oluyor.

Burada bir noktanın daha irdelenmesi gerekiyor. Türkiye'nin solcu aydınları ölümü sevdikleri kadar ajan hikâyelerini de çok seviyorlar. Sürekli olarak ajan ya da provokasyon arıyorlar. Bu da ilkel bir merak olmalı. İlkelliği şuradan geliyor. Doğruluğunu ya da yanlışlığını göstermek çok zor. Ama üzerinde uzun uzun konuşmak, ajan ya da provokatörleri içki masalarında mezo yapmak çok kolay. Halbuki ihtilâl olmadan ajanda da provokatörlerin pek azı bilinebiliyor. Halbuki bir kimsenin zararlı işler yapması için, polisle işbirliği yapması için, mutlaka ajan olması gerekmiyor.

Polis, sadece ajanları kullanmaz. Polisin kullandıkları arasında ajanlar kadar eksikli olanlar yer alıyor. Örnek olsun, Rasih Nuri İleri, Mehmet Ali Cimcoz'un karısı Adalet'in ve Adalet'in kardeşi Ferdi Tayfur'un esrar kullandıklarını ileri sürüyor. Bu doğru ise, ki doğru olması mümkündür, 1940 yıllarının Türkiyesi'nde sanatçı bir çift kardeşi polisin çok çeşitli işlerde kullanması mümkündür. Dolayısıyla Adalet'in ajan olması gerekli değil. Sabahattin Ali Olayı sırasında, pek bilincine bile varmak istemeden, polise çok büyük «hizmet» yapmış olabilir. Bütün bilgiler bu yöne doğru akıyor. Burada Adalet'in ajan olup olmaması ise hiç önemli değil.

Adalet Cimcoz için söylenenler Sabahattin Ali'yi öldürmüş olmayı üstlenen Ali Ertekin için de geçerlidir. Sabahattin Ali'nin öldürülmesine kadar Ali Ertekin'in bir Milli Emniyet Ajanı olmasına imkân yok. Türkiye'de hiç bir gizli örgüt bir mensubunu katil olarak mahkeme önüne çıkarmaz. Biraz ciddi olmak gerek. Hiç bir Milli Emniyet

mensubu, bir katil suçunu yüklenerek mahkemenin önüne çıkmaz. Öyle kolay değil. Bu olayın 1950 yılından önce olduğunun hatırlanması gerekir. Kimse, 1950 yılındaki henüz tartışması bile yapılmayan bir af hayaline dayanarak mahkeme önüne çıkmaz. Solcu olmak, mantıklı olmaya mani sayılmamalı.

Ali Ertekin, Bulgaristan'a adam kaçıran şebekedendir. Yakalanmıştır. Polis, Ali Ertekin'e, büyük bir ihtimalle, «ölümlerden ölüm beğen» demiştir. Ali Ertekin, Sabahattin Ali'yi öldürdüğünü kabullenirse daha hafif bir ceza ile kurtulacağına inandırılmıştır. Böyle bir durumda, Ali Ertekin gibi geçmişi çok karışık bir sabıkalıyı Sabahattin Ali'nin katili rolüne ikna etmek zor olmamalıdır. Ali Ertekin, daha sonra Milli Emniyet'e girmiş olabilir. Burasını tartışmıyorum.

Sıra devamında. Kemal Bayram da ajan ve provokatör peşinde. Mehmet Ali Aybar'a soruyor: «Bu dönemde Sabahattin Ali'nin yakın çevresi içine girmiş ajan, provokatör şeklinde kimseler tanıdınız mı?» Mehmet Ali Aybar cevap veriyor: «Olabilir. Söylediğim gibi, Sabahattin çok ahbabı olan bir tipti. Ne acı ki, çok yere girip çıkardı. İlişki kurduğu kişiler arasında öyle kimseler de bulunabilir. Sabahattin zekâsına son derece güvenen bir arkadaşımızdı. 'Ajan olsun, ne olacakmış ajan olursa? Ben onları rahatlıkla karşımda oynatabilirim' şeklinde düşünürdü.» (Kemal Bayrom, Sabahattin Ali Olayı, sayfa 51) Çok benzer bir düşünceyi, nerede ise aynı kelimelerle, Muvaffak Şeref de tekrarlıyor: «Sabahattin herkese dost olurdu. Bu arada bir şeyi de ayırdedememiş olabilir; Millî Emniyet mensuplarını. Çok zeki idi ama, kişilerin bir teşkilâta karşı zekâ gösterdiği söylenemez. Yani o Millî Emniyeti de 'aldatabilirim' kanaatinde idi.»

Mehmet Ali Aybar da söylüyor: «Ayrıca polis Bulgaristan'a kaçacağını da öğrenmiş durumda.» Politikada ve araştırmada polisin akılsız olduğunu düşünmek olmaz. Polisin de kendine özgü bir aklı var. Polis, Sabahattin Ali'nin kaçma planını sadece haber almıyor. Öyle görünüyor ki, hazırlıyor. Sabahattin Ali ise «çok zeki.» Nazım Hik-

met de yazıyor: Sabahattin Ali «ben, elbette, bizim polis faaliyetlerinden, komiserlerinden, müdürlerinden, içişleri bakanlarından zekiyim, akıllıyım» derdi. Muvaffak Şeref Anlatıyor: «Sabahattin Ali, Millî Emniyeti «aldatabilirim» düşüncesindeydi.

Böyle düşünen bir kimse Millî Emniyet'i «aldotmayı» dener. Aldatmak için işbirliği gerekir. Millî Emniyet ise Bulgaristan'a adam kaçıran bir şebekenin peşindedir. Bulgaristan ise bir sosyalist ülkedir. Kapitalizmden sosyalizme geçenler, Bulgaristan sınırlarından öyle her istedikleri yerden, her istedikleri zamanda geçmemelidirler. Kapitalizmden sosyalizme geçmek, sosyalist ülkenin de işbirliğini gerektirir. Türkiye'nin polisi bunu da bilmek isteyecektir.

Bu durumda Sabahattin Ali'nin oldürüldüğü yörede ve cesedinin bulunduğunun polis kayıtlarına geçirildiği bir tarihte Türkiye'den «adam kaçırma» gerekçesiyle Bulgaristan ile Türkiye arasında bir sınır çatışması olduğunun haber verilmesi tesadüfi olmuyor. Sabahattin Ali'nin bir «yem» olarak kullanıldığı görüşü güç kazanıyor.

Son bir nokta kalıyor. Sabahattin Ali, «kaçış» planını uygulamaya koymadan önce İstanbul'da Cimcoz'lardo ve zaman zaman da Rasih Nuri'lerde kalıyor. Sabahattin Ali, vesveseli birisi. Cimcoz'lara güvenmesi için bir neden yok. Ama her halde işbirliklerine ihtiyaç hissediyor. Ali Ertekin'e güvenmesi için ise hiç bir neden yok. Bu yüzden sosyalizme geçtiğini bir şifre ile Rasih Nuri'ye bildirmeyi kararlaştırıyorlar. Sabahattin Ali, sosyalizme geçtiğinden emin olunca yeşil bir kalemle bir kartviziti imzalayacak, yalnızca Rasih Nuri ile kendisinin bildiği bir yerde, kartvizitin üstünde bir nokta olacak, bu kartviziti Ali Ertekin'e verecek, Ali Ertekin berber Hasan'a getirecek, Rasih Nuri berber Hasan'dan alacak ve Ali Ertekin'e ücreti ödenecek. İşin ilginç yanı şu: Bütün bunlar planlandığı gibi oluyor. Bulgaristan hududundan Ali Ertekin aracılığıyla imzalı, noktalı kart Rasih Nuri'ye kadar geliyor.

Öyleyse? Rasih Nuri İleri yazıyor: Ali Ertekin «kızgınlıkla Sabahattin'i öldürseydi, parasını alamazdı. Cün-

kü kartı alamazdı. Orda durup da tehditle Sabahattin'e kartı da yazdıramazdı. Bu kolay bir iş değildi. Sabahattin'e böyle bir şey yapamazdı. Örneğin yakalanıp yazdırılsaydı, nokta şifresini bilmedikleri için, iş gene karışırdı. Demek ki, Sabahattin Ali hududu geçtiğine emindi. Bu nasıl olabilirdi? Her halde orda bir senaryo yapılmıştı. İstranca dağlarında dolaştırıldıktan sonra, Bulgar muhacirlerinden Millî Emniyet Ajanı birkaç kişi, köylü kılığında karşısına çıkartılmış, belki üniformalı görevli bir kişi de bu oyunda yer almış, onlarla konuşmuş ve bu konuşmanın sonunda Bulgaristan'a geçtiği zehabına kapılmıştır. Bu kanaate varmanın sonucu, 'geçtim artık' düşüncesiyle, Ali Ertekin'e kartviziti verip geri yollamıştır. Kuşkusuz Ali Ertekin kendisine Sofya'ya kadar refakat edecek değildi. Hududu geçirip memlekete, İstanbul'a geri dönecekti.»

Rasih Nuri'nin yazdığı bu «senaryo» doğru olabilir. Fakat doğru olması için bir neden yok. Bulgaristan sınırında Millî Emniyet'in böyle bir senaryoyu oynamada hiç bir kazancı yok. Sabahattin Ali ellerinde. Ali Ertekin, tanık. Maksat Sabahattin Ali'yi öldürmek ise bu oyuna gerek yok. Buraya kadar gelmeye de gerek yok. Bütün bu oyunla, kartvizitin gideceği berber Hasan'ı ve Rasih Nuri'yi ele geçirmek istedikleri düşünülebilir. Bu da yok. İkisine de karışmıyorlar. Ayrıca Sabahattin Ali'nin «çok zeki» olduğunda herkes görüş birliğinde. Sabahattin Ali gibi roman yazarı bir kimse bir sınır köyünde «Bulgar muhacirlerinden Millî Emniyet ajanı birkaç kişi köylü kılığında karşısına çıkarılırsa» bu oyunu hemen anlar.

Öyleyse bir tek sonuç kalıyor: Sabahattin Ali, Bulgar sınırına ulaştı. Kartviziti imzaladı, Ali Ertekin'e verdi. Yanındakilerle vedalaştı. Bulgaristan tarafından Bulgar askerleri göründü. Tam bu sırada Türkiye tarafından ateş başladı.

Şimdiki bilgilere göre başka bir çözüm yok. Bu çözümde mutlaka Millî Emniyet ile işbirliği var. Çünkü Sabahattin Ali, kaçış planının Millî Emniyet tarafından bilindiğini biliyor. Sabahattin Ali, Millî Emniyet'e «birşey»

vermeden, sosyalizme geçmesine izin verilmeyeceğini bilecek durumda.

Öyleyse sonucun sonucu: Kemal Bayram, teybini almalı ve daha önce soru sorduğu kimselere, burada yazılanların ışığında, yeniden sorular sormalı. Atilla Özkırımlı, anıları toplayıp yayınlarken bir de kendisi okumalı. Asım Bezirci de, özellikle, büyük yazarlar hakkında bilgi veren kitaplar yazmadan önce biraz daha araştırma yapmalı.

Edebiyat Cephesi, 1-31 Temmuz 1983

★

. . . . . .

Edebiyat Cephesi'nin A. Nesin'in yazısı için açıklaması:

SABAHATTİN ALİ'NİN ÖLÜMÜNDEKİ GİZLE İLGİLİ YENİ İPUÇLARI

Arkadaşımız Yalçın Küçük'ün geçen sayımızda yayınladığımız «Sabahattin Ali ve Ölümü» adlı yazısı umulanın üstünde büyük bir yankı uyandırdı.

Bugüne dek Sabahattin Ali üzerine yazılmış kitapların yetersizliğini ve değerli yazarın öldürülmesiyle ilgili varsayımların inandırıcılığının zayıflığını savlayan bu yazının, konunun yakın tanıklarını birtakım açıklamalara girişmeye zorlayacağını bekliyorduk. Nitekim, bu sanımızda yanılmadığımız, değerli yazarımız Aziz Nesin'in, anılarının tamamını yazmayı gene ileri bir tarihe bırakmasına karşın bölük pörçük de olsa bazı ipuçlarını açıklamasıyla doğrulandı.

Aziz Nesin ustanın aşağıda yayımladığımız yazısının da büyük yankılar uyandıracağına yürekten inanıyoruz. Nesin, bir yandan Sabahattin Ali üzerine yazılmış bazı kitapların nasıl hazırlandığı hakkında yeni bilgiler verirken, öteyandan da Sabahattin Ali'nin ölümündeki giz perdesini biraz daha aralayabilecek yeni tanıklar göstermek-

tedir. Umarız bu yeni tanıklar Sayın Çetin Altan ile Sayın Faruk Erem yeni açıklamalarda bulunur. Edebiyat Cephesi olarak bu arkadaşlarla ilişkiye geçeceğiz.

Gene Aziz Nesin'in yazısında sözünü ettiği «Sabahattin Ali'nin ölümünden sorumlu olarak» kendisine adı verilen «sonradan başbakanlık da yapmış», ölümü sırasında «bakan» olan kişinin kimliğinin de açıklanmasında sayısız yararlar var. Ancak, tahminimize göre sözü edilen kişi Nihat Erim olmalı. Şayet tahminimiz doğru ise, 19 Temmuz'da Nihat Erim'in öldürülmesiyle bir önemli tanığı daha yitirdik demektir.

Edebiyat Cephesi olarak, bu konunun üzerinde duracağız.

Edebiyat Cephesi, 1-15 Ağustos 1980

DÜNYANIN EN BORÇLU İNSANI

Aziz Nesin

Kendimi bütün dünyanın gelmiş geçmiş en borçlu insanı sanıyorum. Ve bu sanının altında, hele ölüme doğru yaklaştıkça, her gün daha çok eziliyorum. Hiç bir namuslu kişi borçlu ölmek istemez. Ben de borçlu ölmemek için çırpınarak çalışıyorum. Ama çalıştıkça da borçlarım artıyor.

Ne çok borcum var. Bana borçlu olmanın sorum duygusunu, bu bilinci veren halkıma borçluyum. Bana erişmeyi hayal bile edemeyeceğim olanakları bağışlayan okurlarıma borçluyum. Kendi sınıfıma borçluyum. Yaşadığım olayların doğruca tanıklığını yapmak; salt tanıklığını da değil, yorumlarını, değerlendirmelerini yapmak da borcum. Bu borçları, salt okurlarım, salt halkım, salt sınıfım için değil, bütün dünya için de ödemem gerekiyor.

Bu ağır borcu her hücremde, iliklerime değin duyu-

yorum. Bu borç, bu sorum, beynime gittikçe batan bir diken gibi... Kendi kendime duyduğum bu sorum, altında her gün daha çok ezildiğim ve ödemek için gecemi gündüzüme katarak çalıştığım bu borç duygusu yetmiyor gibi, okurlarım da bana bu borcu anımsatmak için, beni durmadan uyarıyorlar:

«Anılarını yazıp bitirmek borcundur...»

«Şunu da yazmalısın...»

«Filânca yazıyı yarıda kestin tamamlamalısın...»

«Seni şöyle şöyle eleştirdiler. Sana şöyle şöyle saldırdılar. Amo sen sustun...»

Kimi sözlü uyarıyor, kimi mektupla yazılı... Örneğin, Almanya'da çalışmakta olan genç yazarlarımızdan Şinasi Dikmen 1 Temmuz tarihli mektubunda bana şöyle yazıyor:

«...Bizim gibilerin yanlış bildikleri ya da hiç bilmedikleri o denli çok şey var ki... (...) anılarınızı yazmazsanız en büyük kötülüğü yapacaksınız, bana ve benim gibilerine. Anılarınızı ne denli çabuk yazarsanız, öğreneceklerimizi o denli çabuk öğrenmiş oluruz. «Son Konuğuma Mektup»tan önce yazmalıydınız aslında anılarınızı. Neden yazmadınız? Ne zaman yazacaksınız? (...) Yazmadıysanız, olayları sonradan değerlendirecek biz gençlere en büyük kötülüğü siz de yapmış olmuyor musunuz? Hem «Benden önceki kuşaktan ve benim kuşağımdan her ölen, açıklanmamış bir destan gibi yitiyor ve söyleyemediği doğruları kendisiyle birlikte toprağa gömüyor.» diye gençlere yol gösteriyor; hem de o destancılardan birisi olarak kendiniz de kimi doğruları açıklamıyorsunuz. Neden? Niçin? Ne hakla?

Sizden öğreneceklerim salt edebiyat konumu, biçimi değil. Bunları bana isterseniz öğretirsiniz, ama sizden öğrenmek istediğim kimi şeyler için tarihsel hakkımız var ki iki elimiz -varsa- öbür dünyada yakanızda kalır. Halkını, işçi sınıfını gerçekten sevenler, gerçekleri yazdığınız sürece sizinledir.»

Ortalama haftada iki-üç böyle mektup ve her gün karşılaştıklarımdan iki-üç kişi... Sanki benim borçluluk duy-

gusu altında ezilmem yetmezmiş gibi... Ve açıkçası, borcunu ödeyememiş, üstelik ödemek için umut göremeyen bir yazar olarak utanıyorum da...

Toprağın, yerin onlarca, yüzlerce metre altından birtakım kırık tabak, çanak, çömlek çıkarıp, taş çatlatan bir sabırla günlerce, haftalarca, aylarca uğraşıp, birkaç yüz, hatta bin yıl öncesinin bu keramik, tahta ya da pişmiş toprak, kil, tuğla parçalarını bir araya, her parçayı kendinden kopmuş olan parçayla yanyana getirerek birleştiren, parçaları bütünleyen insanlara büyük hayranlık duyuyorum.

Yeraltından parça parça çıkarılıp bütünlenen arkeolojik kalıntılar gibi, tarih de, toplumbilim de, parça parça kalıntıları toplanıp derlenip bütünlenmelidir. Bu bütünlenme yapılmazsa, doğruları öğrenme olanağımız yoktur. Kör değneğini beller gibi bize her ne öğretilmişse, onları doğru sanarak aldanırız.

Edebiyat tarihimiz için, parça parça veriler birleştirilip bir doğrunun bütününe varılmadı, ama günün birinde -ben göremesem bile- nasıl olsa bu işin yapılacağına büyük umutla inandım. Nasıl olsa doğrular ortaya çıkacaktır. İnsansoyu sürgit yanıltılamaz.

Yalçın Küçük, Edebiyat Cephesi Dergisi'nin 1-31 Temmuz tarihli sayısındaki «Sabahattin Ali ve Ölümü» başlıklı yazısında bu işi oldukça iyi yapıyor. Yani, tıpkı bir arkeoloğun yeraltından araştırıp bulup çıkardığı kalıntının parçalarını birbirine ekleyip bütünleştirmesi gibi. Yalçın Küçük de Sabahattin Ali konusu üstüne toplayabildiği parçapürçük bilgileri, belli bir mantık bağlacıyla birleştirerek bütünlüyor ve böylece doğruya en yakın olanı ortaya koyuyor. Tastamam doğruyu bütünleyemiyorsa bu, bulabildiği parçaların yetersizliğindendir. Hiç değilse, bu konuda şimdiye dek yazılıp anlatılanların doğru olamayacağı kuşkusunu araştırmacılara sunuyor.

İnsansoyuna saygımız varsa, her konuda nasıl olsa doğruların ergeç ortaya çıkacağına inanmamız gerekiyor.

Yalçın Küçük de söz konusu yazısında, bir anlama, bana ödemem gereken borcumu anımsatıyor, bu konuyu

yazmam gerektiğinde dolaylı olarak beni uyarıyor. Hele yazısının bir yerinde şöyle diyor:

«Aziz Nesin, çok şükür, yaşıyor. Yazdıklarım yanlış ise, düzeltebilir.»

Doğrusu bu, bir goreve çağrıdır.

Sabahattin Ali konusunda da bütün bildiklerimi doğruca yazmamın bir görev olduğunu bildiğim halde yazmak istemedim. Bu konuda yazdıklarım, kimi doğruları okurlara sezdirebilmek içindir. Nitekim Yalçın Küçük, bu doğrulardan kimilerini sezebilmiştir.

Salt Sabahattin Ali değil, Nazım Hikmet ve daha başka konularda da, yazmam gerekenleri, yazabileceklerimi bütünüyle yazmadım. Bugüne dek yazmamış olmam, hiç yazmayacağım anlamına gelmez. Şimdilik yazamıyorum, çünkü bu konular, derinlemesine ve genişlemesine yazılmalıdır ki, okurca aydınlanmayan, açıklanamayan hiç bir yanı kalmasın. Parçapürçük yazılırsa, gerçekler tastamam onlatılamayacağı için yanılmalara neden olur. Nitekim, Vatan Gazetesi'ndeki Nazım üzerine yazılarım, bu türlü kimi yanılmalara neden olmuştur. Söz konusu Nazım Hikmet yazısı, aslında dört yazılık bir dizi olacaktı. Ama yazıma aktardığım Nazım'ın bir şiirindeki bir dizeye yanlış demeleri yüzünden o yazı uzadı. Topluca saldırıya geçtiler. Bu haksız saldırılar karşısında yazıları uzatmak zorunda kaldım ki bu yanlıştı. Gerek Nazım, gerek Sabahattin konusunda yazmak soluklu bir iştir, zaman ister. Kimileri, eleştiri sınırını aşan saldırılardan korkup sindiğimi, bu yüzden sustuğumu sanıyor. Hayır, Nazım'ı kıskandığım için o yazıları yazdığımı söyleyeni, beni Nazım'ın sahte dostu göstereni yazdıklarına pişman edecek yazıları yazmak için zamana gereksinmem var da ondan şimdilik yazamıyorum.

Benim yaşımda ve yerimde olan bir yazarın, salt yazarak borcunu ödeyebileceğine inanmadığım için, örneğin Türkiye Yazarlar Sendikası gibi, zamanımın pek çoğunu alan örgütsel çalışmalar içindeyim. Bu örgütsel çalışmalarla da borcumu ödemeye çalışıyorum.

★

Gerek Sabahattin Ali, gerek Nazım Hikmet ve gerek bunlar gibi çok ciddi konularda niçin ivedilikle yazmadığımın yanıtını, Yalçın Küçük söz konusu yazısında şöyle veriyor:

«Sabahattin Ali ile ilgili bu üç kitabın dört yazarı işi kolay tutmuşlar. Kitaplarına emek koymamışlar. Kemal Bayram, Filiz Ali, Atillâ Özkırımlı ve Asım Bezirci'nin imzasını taşıyan üç Sabahattin Ali kitabının ortak özelliği, içlerinde pek az emek bulunması. (...) Bu kitapları incelerken, kendimi bir parçası saydığım Türkiye'nin solcu aydınları adına utandığımı söylemeliyim. Bu kadar az araştırma ile, bu kadar az düşünerek neden ve nasıl kitap yazılır, anlamakta güçlük çekiyorum.»

İşte benim niçin Sabahattin Ali için yazmadığım, Yalçın Küçük'ün bu satırlarından anlaşılıyor. Okurlarımın utanacağı bir kitap yazmak istemem. Bugüne dek her ne yazdımsa, iyi yazdım, kötü yazdım, ama her yazıma nice varsa bütün soluğumu koydum.

Filiz Ali'yle ortak yazar olarak çalışmış olan Atilla Özkırımlı için, bu konuda söyleyeceklerim var. Üç ya da dört yıl önce Atilla Özkırımlı TYS Yönetim Kurulu üyesiyken bir toplantımızda Sabahattin Ali için bir kitap çıkarmamız gerektiğini söylemiştim. Bunun nedeni, Sabahattin'le birlikte yaşamış, O'nunla arkadaşlık etmiş, ölümü olayına yakından uzaktan tanık olmuş kişiler, ölüm nedeniyle, gittikçe azalmaktaydı. Bunlardan Sabahattin üzerine sözlü bilgiler toplamak gerekiyordu. Eleştirmen ve edebiyat tarihçisi de olduğu için, Atilla Özkırımlı arkadaşımızı bu işle görevlendirdik. O da kabul etti. Hatta, kimlere başvurması gerektiğini bildiren bir de adlar çizelgesi yaptık. Bununla da kalmadık, TYS olarak bir de sesalma makinesi satın alıp Atilla Özkırımlı'ya verdik. (Bunca yıldanberi o sesalma makinesi hâlâ Atilla Özkırımlı'dadır. Yönetim Kurulu'nda birkaç kez söz konusu olmuştur.) Atilla Özkırımlı, üstlendiği bu görevi uzun zaman yapmadı. Birkaç kez anımsattım, uyardım, rica ettim. Özellikle, Yassıada davalarında MİT ajanı olduğu ortaya çıkan Aziz Bilâloğlu'yla konuşması için çok üsteledim. O sıra İstan-

bul Spor-Sergi Sarayı yönetmeni olan Aziz Bilâloğlu hastaydı. Niçin O'nun konuşmasının önemli olduğunu da anlattım.

Atilla Özkırımlı, ses bandına saptayacağı bütün bu konuşmaları bize getirecek ve bunları değerlendirerek, Sendikamız yayını olan bir kitap çıkaracaktık.

Epiy zaman sonra, Atilla Özkırımlı'nın Aziz Bilâloğlu'yla yaptığı konuşma Birikim dergisinde çıktı. Daha sonra Kırımlı adını taşıyan «Sabahattin Ali» kitabı yayımlandı. Üstelik bu kitapta, özellikle Sabahattin'in eşi Aliye Ali'nin bana lâf dokunduran sözleri de yer aldı. (Bayan Aliye, yanıtımı almak için sırasını ve zamanını beklesin.)

Kemal Bayram'ın kitabına gelince... Yalçın Küçük yazısında «Kemal Bayram'ın Aziz Nesin'e kızdığı gibi.» demiş. Doğru... Bana gönüllü düşman değilse, o yazıyı her okuyan, bu kızgınlığı görebilir. Peki, neden bana kızmış Kemal Bayram?

İlhan Selçuk bir gülmece dergisi çıkarıyordu. Hiç istemediğim halde, beni de bu dergiye üstleyerek ortak yaptı. İşte o dergide, Kemal adlı bir genç çalışıyordu gelgit işlerinde. Köy Enstitüsünden ayrılmaymış. Sonra ben Karikatür Yayınevi'ni kurunca, benim yayınevimin de posta mutemedi olarak yanımda çalıştı. Sonra Akşam gazetesinde yönetim işlerinde, daha sonra da Akşam gazetesinin Adana temsilciliği görevinde bulundu. Adana'ya gidişimde, beş bin faşistin üstüme saldırıp da ölümden kılpayı kurtulmam olaylarından birine de tanıktır.

Daha sonra gazete sahibi oldu.

İki üç yıl önce bir sıcak yaz günüydü. Çatalca'da Vakıf'taydım. Vakıf kapısında bir özel arada durdu. Arabadan bu Kemal Bayram'la Halûk Yetiş indi. Halûk Yetiş üzerinde durmam gerekir. Markopaşa olayında, daha başından beri hep şu üç kişi olmuştur: Mustafa Uykusuz, Halûk Yetiş ve ben... İkisi de yaşıyor, kendilerine sorulabilir. Sabahattin bu iş için 600 lira sermaye koymuştu ve işin çok kıyısındaydı. Markopaşa'ya on'u geçmeyen başyazıdan başka katkısı olmamıştır.

Kemal Bayram, Küçükçekmece'de (belki de Büyük-

çekmece'de) bir yazlık evi (belki de villâ demişti) olduğunu söyledi. Beni dostluk ziyaretine gelmişler sanarak sevindim. Tüpgaz ocağında çay yaptım kendilerine.

Kemal Bayram, bir iş için bana geldiğini söyledi. Sabahattin Ali üzerine bir kitap hazırlıyormuş. Arkadaşlarından bilgi topluyormuş. Ben de nasıl öldürüldüğü konusunda bilgi verir miymişim?

Çok canım sıkıldı. Çünkü büyük bir saygısızlık vardı ortada, çok büyük... Bu adam, benim yazar olduğumu bilmiyor mu? Yazılacak bir şey varsa, ben kendim yazarım, ne diye başkasına anlatayım da o yazsın? Benim elim kalem tutmuyor mu? Yazmıyorsam, demek bir nedeni var... Elbet yazacağım.

Kendisine çok ters,

— Bu konuda konuşmak istemiyorum... dedim.

Bu konuşmaya Halûk Yetiş tanıktır.

— Neden? diye sordu.

Bu soru artık iyice (...) tı.

— Kendim yazacağım elbet, ne diye sana anlatayım, dedim.

Bu kez üsteledi de üsteledi. Yok anlatmak görevimmiş, şuymuş buymuş... Nasıl öldürülmüşmüş?

Yalçın Küçük şöyle yazıyor:

«Bunları Aziz Nesin'in bildiğinden hiç kuşku duymuyorum. Ancak Aziz Nesin'in bozuk bir teypten çözülen bu sözlerle «bir şeyler» anlatmak istediğini sanıyorum.

Önce şunu söyleyeyim ki, ben teype konuşmadım. Kemal Bayram'a, bu konuda konuşmayacağımı söyledikten sonra, ne diye teype konuşayım? Teypte sesim varsa çıkarsınlar ortaya... Ola ki, teknik çok ilerledi, şimdi düğme filân gibi sesalıcılar varmış, böyle bir araçla sesimi almış olabilirler... O da olmaz. Çünkü, ben öyle aptalca konuşmam.

Sözde şöyle demişim: «Yazdıkları için devlet bir adamı niye öldürtsün... Beni neden öldürtmedi?»

Bunlar yanlış değil, yalan!.. Doğrusu şu. Konuşmam için o denli çok üsteledi ki, şöyle şeyler söyledim:

— Ben Sabahattin Ali için de, ölümü için de uzu-

uzun yazacağım. Bu önemli olay ucundan kıyısından anlatılırsa, yanlış anlaşılabilir. (O günlerde Nazım Hikmet için yazdıklarım da ucundan kıyısından yazılmış oldukları için yanlış anlamalara neden olmuştu.) Bu yüzden istemiyorum anlatmak...

Yine üsteledi. Konuk gelmiş, daha başka türlüsünü söylemek zor. İlle de MİT nasıl öldürdü diye soruyor.

— MİT öldürmüşse ne diye öldürecek? Markopaşa'yı çıkarıyor diye... Markopaşa'yı benim çıkardığımı, herkes biliyordu, MIT de biliyordu elbet... Markopaşa çıkmasın diye adam öldürmek gerekseydi, beni öldürürlerdi, ne diye Sabahattin'i öldürsünler... Nitekim, Sabahattin öldükten sonra da Markopaşa yine çıktı...

İşte sözlerim bunlar. Böyle değilse, ses alma makinesinden yaysınlar bakalım.

Ah sevgili Yalçın Küçük, burgu gibi derine inen zekânla «Aziz Nesin, yazdıkları için devlet bir adamı niye öldürsün, gibi aptalca bir söz söylemez...» diyebilmiş olsaydın beni ne çok sevindirecektin...

Devlet niçin Sabahattin Ali'yi öldürecek ya da öldürtecek? Sabahattin bir örgütün önderi değil, yöneticisi değil, hatta üyesi bile değil... ucundan kıyısından söylemek istemiyorum ama, yazıya başlayınca hiç söylemeden olmuyor. O sıra Şefik Hüsnü'nün partisi yasal olarak Türkiye İşçi Köylü Partisi var. Esat Adil, Sabahattin'in gençliğini biliyor Balıkesir'den... Anhasını minhasını biliyor. Mansur Tekin de öyle. (Bunların hepsi yazılacak yaşarsam.) Sabahattin, Şefik Hüsnü'nün partisine girmek için başvurdu. Partiye alınmadı. Neden? Hatta, zengin kitaplığını partiye bağışlamak bile istedi, tek alsınlar diye... Alınmadı. Sonra, Esat Adil'in partisine girmek istedi. Hatta, iki partinin arasını bulmak, onları uzlaştırmak gibi bir misyonu da gönüllü olarak üstlendi. Yine olmadı.

İşte yine ucundan kıyısından bir şeyler söyledim. Olmadı...

Haaa, neden bana Kemal Bayram kızdı? Çünkü, konuyu en geniş bilen adam olarak kendisine olayı anlatmadım, anlatmayacağımı da ters biçimde söyledim. Bun-

don başka o sıralar, Büyük Grev adlı öyküm yüzünden toplu saldırılara uğramaktaydım. Eh, bir saldırı daha, belki puvan alınır... Çok gelmiştir başıma, zaman zaman toplu saldırılara uğramışımdır. Bir hafta önce boynuma sarılanlar, bir hafta sonra karşılaştığımızda, başlarını benden kaçırmak için havada kuş ararlar.

Kemal Bayram yaptığı yanlışı ve haksızlığı öylesine biliyor ki, yazdıklarına sanki pek aldırmışım gibi, bana kaç kez kendisini bağışlatıcı sözler söylemiştir. Oyso darılmodım.

Neden yanıt vermedim Kemal Bayram'ın kitabındaki yanlışa ya da yalana, diye sorulabilir. Hangi birine? Zamanım mı var?

Bugün doğruların dosdoğru yazılmasının bir engeli de, gericilerin bu yazıları kendi amaçlarına göre çarpıtarak sömürmeleri tehlikesidir.

Ucundan kıyısından böyle konuların yazılmasına karşıyım ama, yine de, yazmaya zaman bulamam korkusuyla, kimi ipuçları vermek istiyorum.

İki kişi, birbirinden habersiz olarak, aşağı yukarı on altı yıl arayla bana Sabahattin Ali'nin ölümünden sorumlu olanın adını vermişlerdi. Bu kişi, sonradan başbakanlık da yapmış olan, cinayet sırasındaki bir bakandı. Bana duygu tanığı olarak olayı ilk anlatan Çetin Altan'dır. Çetin Altan'a bu olayı niçin yazmadığını sorduğumda, o bakanın kendisine iyilik etmiş olduğunu söylemişti. Aynı adam, 12 Mart'ta Çetin Altan'a kötülük de etti. Ve Çetin'in bu olayı bana anlatmasından on altı yıl sonra, başka tanıklarla aynı olayı bana Faruk Erem anlattı. Gerek Çetin Altan'ın, gerek Faruk Erem'in yapacağı açıklamalar, gizi yıllardır süren bu cinayeti oldukça aydınlatacaktır. Kaldı ki, onların bana anlattığı, benim Sabahattin Ali'yi devletin öldürtmediği düşünceme de uymuyor. Bana göre Sabahattin Ali'yi, devlet ya da devletin herhangi bir kuruluşu öldürtmüş olamaz. Çünkü, devlet eliyle işlenecek böyle bir cinayetin hiç bir mantıksal nedeni yoktur. Ancak, kaatilin sonradan korunmuş olduğu da, gerek dava duruşmalarının gidişinden, gerek kaatile dört yıl gibi çok

oz hapis cezasının verilişinden ve iki yıl sonra da tahliye edilmesinden belli olmaktadır.

Sabahattin Ali'nin öldürülmesinde Cimcoz'ların parmağı ve işlevi olduğu, bana göre, kökünden yalandır. Bu yalanı, kimin, niçin, neden çıkarmış olduğunu da kendimce bilmekteyim. Bildiklerimi yazamadan öldürüm korkusunu da taşımıyor değilim. Kimi açıklamaları yapmamı istemeyenlerin, erken ölmem için Tanrılarına dua etmekten başka umarları yoktur.

Hiç değilse buncasını yazayım, dedim. Nasıl olsa günün birinde bir gerçek arayıcısı çıkar, bulduğu parçaları birbirine ekleyerek doğrunun bütününü ortaya koyar. Yine de bu olayların ucundan kıyısından yazılmasını doğru bulmuyorum. Yalçın Küçük'ün söz konusu yazısı, buncacık olsun bir açıklamaya beni zorlamış oldu.

Kendimi dünyanın en borçlu insanı saydığım için, Sabahattin Ali'yi de, Nazım Hikmet'i de, yaşadığım olayları da yazmak boynumun borcudur. Ben yaşamayı dünya nimetlerinden nasiplenmek için değil, borçlarını ödemek için istiyorum.

BİR AHLÂK DERSİ

Aysel Özakın'ın, ilk romanı Gurbet Yavrum'dan sonra okumamaya karar vermiştim. Bir nedeni Balzac'a inanmamdır. Balzac, ilk romanın hep otobiyoğrafik olacoğını ve iyi roman yazabilmek için bunların yayınlanmayıp yakılmasını öğütlüyor. Bir diğer nedeni ise, bir romana biraz anı, biraz gezi ve bir de sol politika yüklenince okuyamıyorum. Bu nedenle daha sonraki ürünleriyle hiç ilgilenmedim. Bunları, Aysel Özakın'ın değil kendi eksikliğim olarak yazıyorum.

Ilgisizliğim, genç bir meslektaşımın, bir hanım öğretim üyesinin «hocam, mutlaka okuyun, beğeneceksiniz» diye ısrar etmesine kadar sürdü. Neden söz ettiğini sordum. «Kadın-erkek ilişkisi, ayrıldığı kocasını yazıyor.» Bunun üzerine çok müphem olarak Aysel Özakın'ın benim çok sevgili ve yakın bir arkadaşımla evlenip ayrıldığını hatırladım. Emin olmadığım için sordum: «İçine kapanık bir güzel adam mı?» Cevap, «güzel olup olmadığını bilmiyorum, ama, içine kapanık.»

«Genç Kız ve Ölüm» romanında, Cemil, eski karısı Nuray Ilkin'e «kendisini her zaman herkesten gizler gibi yaşamış olan bir insanın hayatını kullandın, niçin? Bir başarı kazanmak için mi?» diye soruyor. (Genç Kız ve Ölüm, s. 127. Bundan sonra yalnız sayfa numaralarını vereceğim.) Romanın bu sayfasına arkadaşımın ismini yazdım. Ancak bu incelemede kesinlikle yazmoyacağım. Yalnız bu tam benim arkadaşımdır. Romanın sonlarına doğru şöyle bir paragraf var. Olduğu gibi alıyorum: «Telâşlanma, dedi Cemil. Seni suçlayacak değilim. Aşkımızı güzel anlatmışsın. Şiirsel bir anlatımla... Ben de öyleyim

işte. Romanda anlattığın gibi... Korkak, bireyci, içe kapanık ve hâlâ sana oşık..» (s. 158) Buraya da arkadaşımın ismini yazdım. Yirmi yıldır görmedim. Korkaklığı sonradan çıkmış veya roman yazarı yaratmış olabilir. Ancak böyleydi. Şiir, yaşamıydı. Biz, sanıyorum Ergin Günçe, Rimbaud adını takmıştık, «Rembo» diye çağırırdık.

Nuray İlkin, romandaki romancı hanım, Cemil'i güzel yazmış. Ancak bu güzelliği kolay elde ettiğini düşünüyorum. Başka bir deyişle romanını kolay yazmış olmalı. Çünkü «benim arkadaşım» veya romandaki ismiyle Cemil, romanesk bir tipti. Romanı kolay yazılır türden.

Bu noktayı açmam gerek. Çünkü bu, bu incelemenin amaçlarıyla da ilgili. Amaçlarım arasında «benim arkadaşım» ile Cemil arasında paralellikler kurma yok. Bilim, somutun zenginliğinde soyutlamaktır. Sanat, bu zenginliği imajlar veya imgeler, yoluyla yeniden yaratmaktır. Ressam, bir tek modele dayanabilir. Romancı bunu yapmamalıdır. Otobiyoğrafik romanlar, bir tek modele dayanır. Yoksulluğu ve eksikliği buradan kaynaklanır.

Ancak bu bir tek model, romanesk ise, karmaşık ise, somutun zenginliğini içinde barındırıyorsa, siluetinin arkasında bir zenginliği içeriyorsa, yoksulluk ve eksiklik azalır. «Genç Kız ve Ölüm» romanında durum böyledir ve Aysel Özakın, modeli açısından şanslıdır. Ancak yine de kısıtlıdır. Çünkü romanda Cemil'den «yitik kuşak» üyesi bir kişi olarak söz edilmesine karşın, Nuray İlkin'in bu kuşak ile ilgili algılamaları Cemil'i aşmıyor. Marx'ın deyimini bir daha tekrarlayacak olursam, «somutun zenginliği» yok. Burada bunu yapmaya çalışacağım. Eksiği gidermeye çalışacağım.

Önce, ilerde daha ayrıntı ile değinmek üzere, çok küçük bir parantez açmak zorundayım: Bu romanla ilgili olarak Yazko Edebiyat'ın düzenlediği açık oturumu okudum. Çok, ama çok şaşırdım. Ne kadar yazık! Bir roman pek güzide bir topluluk tarafından ne kadar yanlış anlaşılıyor ve ne kadar yanlış tanıtılıyor.

Bir parantez daha açayım. Sömestir bitimiyle başlamak üzere, Haziran ortasıyla bu inceleme için daktilo

başına oturduğum Temmuz sonuna kadar geçen zamanı, ciddi olmayan fakat ciddi ağrılar verebilen bir rahatsızlıktan dolayı sürekli olarak halı üzerinde uzanarak geçirdim. Bir yanıyla çok da iyi oldu. Okuma eksikliklerimi gidermeye çalıştım. Adalet Ağaoğlu'nun, Akdeniz kumsallarında geçen Yazsonu'nu, Temmuz sonunda Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen bir toplantıdan yararlanarak Karadeniz kumsallarında okuyacaktım, olmadı. Sağlık nedenleriyle halı üzerinde okudum. «Genç Kız ve Ölum» ile birlikte. Yapmakta olduğum bir çalışma dolayısıyla Yaşar Kemal'leri tekrar okumak gerekiyordu. Beceremedim, okuyamadım. Edebiyat Cephesi'nde 1969-1979 Türkiyesi'ni «kültür devrimi» olarak nitelemiştim. Her türlü kültürel değerlere savaş açılan bir dönem. Şimdi bir adım daha ileri gidiyorum: Türkiye'nin Kafkaesk bir dönem yaşadığını düşünüyorum. İnsanlarımızın hamam böceklerine dönüştüklerini düşünüyorum. Bu yüzden Kafka'yı yeniden okudum. Ancak panzehiri ile birlikte: Homeros. İnsandan Tanrı erkeklerin Tanrıçalarla yaşadığı bir evren. Bu incelemede bunlardan yararlandığım görülecek.

Bir de İoanna Kuçuradi'den yararlandığım görülecek. Bir davette, her şeyi bırakıp uzun uzun Türk Aydınını tartışmıştık. Sonra, lütfedip, kitaplarını gönderdi. Yine halı üzerinde okudum ve pek yararlandım. İki yanlış eleştiri türünden söz ediyor. Biri, okuyucu üzerindeki etkisi ve dayalı ve «beğendim» veya «beğenmedim» türünden. Diğeri, Profesör Kuçuradi'nin sözleriyle, «bir yapıta geçerli bir genel değer yargısına, çoğu zaman da moda bir akıma, okula, kurama göre değer biçme» oluyor (*). Gerçekten de Yazko Edebiyat'ın açık oturumunda «Genç Kız ve Ölüm» romanı için yapılan, çok büyük ölçüde, budur. Romana, «moda» kadın hakları veya kadının özgürlüğü açısından bakılıyor. Aysel Özakın'ın romanının kadın özgürlüğü ile pek ilgili olduğunu düşünemiyorum. Olduğu

(*) *İoanna Kuçuradi, Sanata Felsefeyle Bakmak, Ankara, 1979, s. 92.*

yerler var. Ancak buralarda kadın özgürlüğüne ters düşüyor. Ayrıca pek değerli eleştirmenlerin ve bu arada bilim adamlarının, romanda kadın sorunlarının incelenmesinin, sayılarının hızla artışını büyük bir mutlulukla izlediğim çağdaş kadın yazarlarımızla başlatma eğiliminlerini, bilgisizlik değilse de affedilmesi pek zor bir yanılgı olarak görüyorum. Bunlara örnekler vereceğim.

Şimdi bu iki parantezi kapatıyorum. Devam ediyorum: «Genç Kız ve Ölüm» romanı, Nuray İlkin'den çok Cemil üzerine kuruludur. Cemil'i anlatmaya çalışıyor. Anlatabiliyor mu? Anlatabilmek için anlayabilmek gerek. Nuray İlkin, Cemil'i şöyle anlatıyor: «Pikaba bir plak koyuyordu. Sigarasını tüttürüyor ve göz kapakları ağırlaşıncaya kadar o köşede oturuyordu. Böyle anlarda, acaba, diye düşündüğüm oluyordu. Acaba bu mutlu yüzün gerisinde bir keder var mı?» (s. 40) Nuray İlkin, Cemil'in yüzünün gerisini hiç göremiyor. Bu yüzden olsa gerek, romanın sonuna doğru, sessiz ve içine kapanık Cemil, Nuray'a patlıyor: «Peki sen beni anlıyor musun?» (s. 163) Cemil'i tanıyan, Cemil'le romanda yazılı olduğu gibi, saatlarca konuşmadan şarap veya kanyak içmiş birisi olarak, bu sorunun cevabını vereyim: Nuray İlkin de, Aysel Özakın da Cemil'i anlamıyor.

Söyledim, tekrar ediyorum: Burada Cemil'i savunacak değilim. Cemil'den çok, Aysel Özakın'ın «yitik kuşak» dediği kuşak ile ilgileniyorum. Nuray İlkin, bu kuşağı bilmiyor. Bilmediği için de bu kuşağı ve dolayısıyla Cemil'i anlayamıyor. İlgimin ilk nedeni, bu yüzden, romanın dokusuyla ilgili. Bu doku içinde Cemil'in kuşağı ile ilgili ilmikler eksik. Bunun doldurulması gerek.

Cemil'in kuşağına bir rakam takmak mümkün: 37 doğumlular. Bu, bu kuşakla ilgimin ikinci nedenini meydana getiriyor. Daha önce yine Edebiyat Cephesi'nde yazmıştım. Çağdaş Türkiye'de üç kuşak görüyorum. Birincisi, 1830-1840 doğumlular. İnceledikce bu kuşağa şükran borcum artıyor. Namık Kemal, Şinasi, Ahmet Mithat Efendi ve arkadaşlarının kuşağı. Çağdaş Türkiye'de ilk romanı bunlar yazdı. İlk tiyatroyu bunlar oynadı. İlk gazeteyi

bunlar çıkardı. İlk ihtilâl örgütünü bunlar kurdu. İlk anayasayı bunlar ilân etti. Arkasından ikinci kuşak geldi. 1880-1890 doğumlular. Bu kuşak Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve arkadaşlarının kuşağı. Bunlar ne yaptı? Yapılması çok zor olanı. Yirminci yüz yılın ilk on yılında «Türk» kelimesi hâlâ hakaret anlamına geliyordu. İkinci on yılının başında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurdular. Kendine güvenini yitirmiş bir yığına, güveni verdiler. Cumhuriyeti kurdular.

Üçüncü kuşak, öyle sanıyorum, 1930 doğumlular olacak. En ümitsiz görünen bir zamanda bu kuşağın Türkiye'de yeni dönüşümlerin sürükleyicisi olacağına inanıyorum. Ilgimin ikinci nedeni budur. Bu noktayı fazla açmama imkân yok.

Üçüncü nedene geliyorum Daha önemli bir neden. Üzerinde durmama izin verileceğini ümit ediyorum. Nuroy Ilkin «yitik kuşak» diyor, ben kafkaesk bir süreçten söz ediyorum. Bu durumda umutlu olmaya imkân var mıdır? Cevap: Ancak böyle durumlarda umutlu olunabilir. Eğer bir kuşak yitik değil de güçlü ve başarılı ise, düzen sağlam temeller üzerindedir, demek. Kafkaesk durum, dönüşüm objektivitesiyle çok yakından ilgilidir.

İki örnek vermem mümkün. Birisi, Rusya ile ilgili. 1897 yılında Rusya'da işçi sınıfı hareketi ikiye ayrılmıştı. Sekse göre değil yaşa göre. Bir grup stariki, yaşlılar anlamına geliyor. Diğer tarafta molodeşi var, gençler demek. Lenin, stariki sayılıyor ve 27 yaşında bulunuyor. Demek ki, kuşağı ortada yok. İkinci örneği Türkiye'den veriyorum: Mustafa Kemal kurduğu Cumhuriyet'i gençliğe emanet etti. Neden acaba? Gençlik meçhuldür ve yine de yeni bir düzen emanet edilmiştir. Neden acaba? Bir tek cevabı var: Mustafa Kemal ve arkadaşları kendi kuşaklarına güvenmemektedir. Dahasını söylemek mümkün: Her dönüşüm, bir kuşak içi kavga ve savaş ile gerçekleştirilir. Bu yüzden kuşak ne kadar yitikse, kafkaesk süreç ne kadar etkinse, dönüşüm şansı o denli yüksektir. Kuşkusuz ceteris paribus varsayımıyla.

Dördüncü nedene geliyorum. Bu kuşak romanesktir

ve yaşayan kuşaklar arasında romanesk olan yanlızca budur. Bunu uydurmuyorum, yazılmış romanlardan çıkarıyorum. Firuzan'ın öykülerini çok büyük bir hazla okudum. Ancak şimdiye kadar sonuna kadar okuyamadığım pek az romandan birisinin adını vereyim: 47'ler. Firuzan olmayacak bir işi yapmaya çalışmış. 47'lerin romanını yazmak imkânsız; çünkü, yine Ioanna Kuçuradi'nin bir diğer kitabında okuduğum bir kavramla, bunların «yüzleri silinmiş» (*), daha doğrusu gelişmemiş. 47 yıllarında doğan, soğuk savaş döneminde ilkokulu bitiren ve yirmi yaşında büyük bir sığlıkta katılaşıp dağlara çıkan ve telef olan, bu özverili kuşağın romanı yazılamaz. Ancak destanı yazılır. Homeros'un yazdığı gibi, bu gelişmemiş, teorik derinliği bulamamış kavgacıların, eylemlerinin destanı yazılır. Destan yazmak için yüz gerekli değil. Homeros'un kahramanlarının hiç birinin yüzünü hatırlamak mümkün değil, Afrodit'in bile .

Başka örnekler eklenebilir. Demirtaş Ceyhun'un Yağmur Sıcağı'nda bir 47'li kişi, Zekeriya, kişi değil bir robottur. Daha doğrusu bir siluet. Demirtaş'ın tüm çabalarına karşın romanının tek romanesk «kahramanı», yaşayan ve gelişen kişisi Profesör Ali İhsan oluyor. Adalet Ağaoğlu'nun «Bir Düğün Gecesi» içinde benzer değerlendirme yapılabilir. Çok kişili bu roman, bir 47'li olabilecek Ayşen'e değil Ömer'e dayanıyor (**). Örnekleri çoğaltmaya gerek yok, roman yüzleri ve derinlikleri olanlar üzerine yazılabiliyor.

57'lilere gelince, umutlanmak için çok daha az neden var. Bunlar orta ve yüksek öğrenimlerini Türkiye'nin kültür devrimi dönemi içinde yaptılar. Aysel Özakın'ın roma-

---

(*) *Ioanne Kuçuradi, Silinmiş Yüzler Karşısında, Çağın Olayları Arasında, Ankara, içinde.*

(**) Adalet'in bu romanı üzerine yapılan tartışmayı biliyorum. Ayrıntılı görüşlerimi ayrıca yazacağım, şimdi şu kadarını söyleyeyim: Bu romanın çalıntı olduğuna bütün Türkiye ikna edilse, ben ikna edilemem. Çünkü nasıl yazıldığını biliyorum. Adalet, romanını yazarken, özellikle Ömer'i geliştirirken, uzun konuşma ve tartışmalarımız oldu. Ömer, kendi bağımsız gelişmesiyle ortaya çıktı, ancak, yaratıcısının yapmış olduğu çeşitli tartışmalardan etkilenerek gelişti.

nındaki Seçkin bunlardan birisi ve prototipi. Büyük kentlerde yaşamalarına rağmen yüzlerinde bir taşra sığlığı, politikada dar pratikçilik, düşünce ve davranışta ampirisizm bunların temel özelliği. Şu anda, kendilerini kanıtlayabildikleri dar siyasal pratik bir duraklamaya uğraşınca kafkaesk sürecin girdabı içine düştüler. Kültür devrimi içinde insanla ilgili tarifler erozyona uğradığı için de, bu kuşak içinden kurtuluşu «bunalmada» veya 1907 sonrasında Gorkiy'in «utanılası on yıl» dediği dönemde olduğu gibi erotizmde bulanları çoğalıyor. Bu kuşağın en gelişmiş tipleri, romanlardan daha çok psikiyatri kliniklerine konu olabilecekler.

Öyleyse Cemil ve kuşağı üzerinde durmada, Türkiye'de romanın gelişmesi ve kuşkusuz estetik açıdan, yarar var. Bir başka açıdan, kadınının gelişmesi açısından da, yarar var. Bunun için, Yazko Edebiyat'ın açık oturumunda değerli konuşmacıların dikkatinden kaçan, Aysel Özakın'ın dürüstlüğünü kanıtlayan ve bana göre, romanını önemli ölçüde açıklamaya yarayan bir alıntı yapmam gerek. Şöyle: «Evet, dedi Nuray, alaycı, kırık bir gülümsemeyle. Özgür olmayı, geleneklere başkaldırmayı senden öğreniyordum. Senin bana okuttuğun kitaplardan.» (s. 185) Nuray, bunları, Cemil'e söylüyor. Ben de açıkça söyleyeyim: Okumaya başlamadan, «eğer Aysel Özakın dürüstse» diye düşünüyordu, romanında böyle bir cümle olacağına inanıyordum.

Cemil'in kuşağını bildiğim için, Cemil'in kuşağı bir «kitabi kuşak» olarak bilinmelidir. Okuduğu bir-iki kitabı papağan gibi tekrarlayan, ayakları havada kişiler anlamında değil. Okuduğu kitapları sındiren, bu kitapların teorik çerçevesini kavramaya çalışan ve bu kavrayıştan sonra «teorik» yaşayan insanlar anlamında. Cemil, teorik yaşayan bir insandır ve Nuray bunu anlamamıştır. Cemil, okuduğu kitaplardan ve yaşadığı çevreden kadının özgür olması gerektiğini çıkarmıştır ve Nuray ile evlenir evlenmez bunu uygulamaya koymuştur. «Genç Kız ve Ölüm» kadının erkek tarafından özgürlüğe kavuşturulması sürecinin romanıdır.

Sıra Cemil ile kuşağının kitaplarıyla morfolojisini çizmeye geldi. Ancak bundan önce yine iki parantez açmak zorunluluğunu duyuyorum. Birincisi birikim ve gelişme ile ilgili. Gelişme için birikim gerekiyor, birikim bir noktadan sonra gelişmeye patlıyor. Öyleyse şu soru ortaya çıkıyor: Toplumlarda ve tarih içinde kültürel birikim nerededir? Bu soruya üç ikilem içinde şöyle cevap vermek mümkün: Sınıflı toplumlarda kültürel birikim mülksüzlerde değil mülk sahiplerindedir; bir eğilim olarak proleteryada değil burjuvazidedir. Eğer mekân ikilemi kullanılacak olursa, kültürel birikim köyde değil kenttedir. Üçüncü olarak seks ayrımı yapılacak olursa, kültür kadında değil erkekte birikmiştir.

Ve ne yazık ki böyledir. İkinci parantez ise şöyledir: Bugünlerde sanat çevrelerinde Plehanov'un tartışılmaya başlandığını gördüm. Okuduğum bir-iki örnekten tartışılanı pek kavrayamadım. Kuşkusuz bunu kendi eksikliğim sayıyorum. Ve söz Plehanov'dan açılmış iken Plehanov'da anlayabildiğim bir noktaya değinmek istiyorum. Selected Philosophical Works'un birinci cildinde ayrıntı ile yer alıyor. Bundan yüz yıl kadar önce bu zamanlarda Rusya'da devrimci hareket içine bir «kapitalizm okulundan geçmek» hastalığı musallat oluyor. Kapitalizmden öğrenilecek, sonra da kapitalizm yenilecek. Ancak önce bu okula gitmek gerek.

Eğer Nuray Ilkin ve romanı, bir kadın hareketini temsil ediyorsa, öyle sanıyorum, bu kadın hareketi içinde «erkeğin tezgâhından geçmek» fraksiyonunu temsil ediyor. Nuray Ilkin, Cemil'den düşünmeyi, okumayı ve başkaldırmayı öğreniyor. Bu okulu bitiriyor. Sonra, Yozko Edebiyat'ın açık oturumunda ihmal edilen bir başka okula gidiyor. Bu okula «Orhan'ın Yeri» adını verebilirim.

«Bardaklarımızı tokuşturduk. Merakla baktık birbirimize. Belki o benim görevlerimi yerine getirip, onu her zaman mutlu edip edemiyeceğimi anlamak istiyordu. Bense benim okuduğum kitapları okumamış olan bir insanla hangi anlamı bölüşeceğimi merak ediyordum. O erkekti ve bir erkek bir kadından daha bilgili olmalıydı.» (s. 113)

Bu, Nuray İlkin'in romanından. Nuray İlkin, Cemil'den sonra Orhan'dan ne alacak? Orhan'da ne varsa. «Bir arabası, bir bürosu vardı.» (s. 112) Orhan varlıklı. «Köşedeki kadın berberine girdim. Mizanpili, manikür ve pedikür yaptırdım.» (s. 114) Nuray, Orhan'ın Yeri'nden bunları alabiliyor. «Orhan'ın ortağı ve ortağının karısı akşam yemeğine bize geldiler. Avrupa'ya birlikte gidecektik. Yol haritasını getirdi Orhan. Nerede kaçar gün kalabileceğimizi tartışmaya başladık.» (s. 116) Nuray İlkin, öyle anlaşılıyor, arabayı, berberi ve Avrupa'yı bölüşmek için Orhan'ın Yeri'ne gidiyor. Orhan'la evleniyor.

Nuray Ilkin, romanında, bu bölümü çok kısa tutuyor. Pek utangaç. Aysel Özakın, romanına bunları koymakla dürüst davranıyor. Neden mi? Şundan: Bizim meslekte Batılı iktisatçıların pek sevdikleri benim ise tutmadığım bir kavram var. «Gizli işsizlik.» Yarı işi olan veya iş yoğunluğu düşük olan çalışmalar için kullanılıyor. İngilizcesi «disguised unemployment». Bu kavramı sevmemekle birlikte burada benzer bir kavramın ortaya çıktığını görüyorum: «Gizli orospuluk.» Bu kavramın literatüre geçeceğinden emin olduğum için İngilizcesini yazıyorum. «Disguised prostitution.»

Nuray Ilkin, Orhan ile evliliği dolayısıyla bir «gizli orospu» durumundadır. Romanında Orhan'a yakınlık duyduğunu gösteren bir tek işaret yok. Ama evleniyor. Görülüyor, bu evliliği eğitimini artırıp özgürleşmek için yapıyor. Ancak bir noktayı unutmamak gerekiyor: Kadının özgürleşmesi süreci, antik çağdan kalma bu mesleğin ortadan kalkması anlamına gelmiyor. Bu nedenle ister özgür veya isterse özgürleşme süreci içinde bir kadın bir takım maddî olanaklar için bir evlilik kuruyorsa veya maddî konfordan ayrılamadığı için evliliğini bozamıyorsa «gizli orospu» tanımı ortaya çıkıyor, demektir.

Özgürleşmek için «kapitalizmin okulundan geçmek» işçi sınıfını, batığa götürüyor. Özgürleşmek için «erkeğin tezgâhından geçmek» düşüncü ise böylesi kadınları yoksulluğa ve bitişe yaklaştırıyor. Aysel Özakın'ın romanında Nuray Ilkin şöyle konuşuyor: «Hayır, dedi. Artık çok

geç. Doğa terketmiş beni. Öç alıyor sanki.» (s. 190) Nuray İlkin, romancı oluyor. Kadın olamıyor. Bitiyor.

Parantezi kapatıyorum. Kapatırken romancı Aysel Özakın'ın bu «erkeğin tezgâhından geçmek» düsturunu romanına alırken gerçekçi davranmış olduğunu belirtmeliyim. Şu nedenle: Türkiye'nin siyasal umutsuzluğu içinde yaygınlaşma eğilimi gösteren bir özgürleşme ve özgürleştirme yöntemi olarak ortaya çıkmaya başladığı görülüyor. Bir tarafta şu görülüyor: Özgürleşmek isteyen bu yeni kuşak kadınların önce özgürleştiricilerini özgürleştirmeye çalıştıkları gözleniyor. Bu aşama başarıyla kapanırsa, ya büyük kentlerde ya da bir deniz kıyısında bir özgürlük eğitimi başlıyor. Diğer yandan da, bu eğitimi iş edinmiş misyoner ruhlu erkekler ortaya çıkıyor. Kısa süreli özgürlük kursları açıyorlar. Sonra da kafesin kapağını. Kurstan geçmiş olanlar ya uçuyor ya da düşüyor. Aysel Özakın'ın romanında, öyle sanıyorum, Nuray İlkin-Orhan evliliği veyo bir ara pek mode ancak benim sevemediğim bir kelimeyle, «birlikteliği», bu filiz veren bu gerçekliği yansıtıyor.

Tekrar; sıra Cemil ile kuşağının kitaplarıyla morfolojisinin çıkarılmasına geldi. Burada anahtar Nuray'dır. Çok basit bir nedenle ve şöyle: «O yıl liseyi bitirmiştim. İlk sigarayı Cemil tutmuştu bana, ilk içkiyi o içirmişti ve bana kitaplar vermişti. Tutkuyla koşmuştum yeniliğe doğru. İnsanın saçma yazgısından ve özgürlüğünden sözeden yazarların kitaplarına doğru.» (s. 102) Nuray İlkin'in bu itiraflarına bir de şunu ekleyebilirim: «Kadınla erkek arasında eşitliği yüceltiyordu.» (s. 101) Bundan çıkardığım sonucu da yazayım: Cemil, Nuray İlkin'in öğretmenidir. Nuray, hem kişilikli ve gelişkin bir insan ve hem de özgür bir kadın olma yolundaki ilk ve yoğun derslerini Cemil'den alıyor.

Şimdi tekrar ediyorum: Cemil romanesktir, Cemil'ın kuşağının, marksist anlamda, en gelişmiş örnekleri kitabî kişilerdir ve teorik yaşarlar.

Bu kuşak hangi kitapları okuyor? Öğrencinin okuduğu kitaplar öğretmenin seçtiği kitaplardır. Ve bunlar «in-

sanın saçmo yazgısından ve özgürlüğünden» söz eden kitaplardır. Daha açıkçası eksistansiyalist edebiyattır.

Nuray İlkin'in romanından: «Nereye gidiyorduk? Duygularımızın yolunda ilerliyorduk. Yabancı bir şehirde bir faytonda, gecenin ıssızlığında... 'Beyaz Geceler'in kişileri sanıyorduk kendimizi. Gerçeği duygularımızla değiştirmek, gerçeği düşe çevirmek büyülüyordu bizi.» (s. 35) Dostoyevskiy'in Beyaz Geceleri, okunan kitaplardan birisi. Ne kadar güzeldir! Kaç kez okuduğumu bilmiyorum. 47'li veya 57'li kuşağın bunu okumaması ne büyük yazık!

Nuray İlkin daha sonra, benim Türkiye'nin kültür devrimi dediğim 1969-1979 yıllarında olsa gerek, sol politikaya ilgi duyuyor. «Ulusal Kültürün Oluşturulması» konulu bir açık oturumu izliyor. Nuray İlkin'in romanından: «Yoksul ve ezilen insanları anlattığı için hayranlık duyulan Dostoyevski mistik, gerici bir yazardı. Daha önceki kuşakları sarmış olan Kafka bireyci, karamsar, umutsuz bir yazar.. Camus durmaden hayatın anlamsızlığını ve insanın saçmo yazgısını dile getirip duran, Sartre insanın toplumsal ilişkilerin ürünü olduğunu göz ardı eden, bireysel ve soyut özgürlüğü savunan bir yazar.» Nuray İlkin açık oturumu bunları dinliyor ve romanı şöyle devam ediyor: «Toplantı çıkışında Cemil beni almaya gelmişti. Dile getirilen düşünceleri coşkuyla aktardım ona. Alaycı bir gülümsemeyle yanıldıklarını söyledi. Yıllardır sevdiği yazarlara bağlıydı o ve bu eleştirileri çocukça, acemi dar bir görüşün ürünü olarak görüyordu. Bir kere daha yollarımızın ayrılmakta olduğunu düşündüm.» (s. 124) Bir taşralı sığlığıyla Cemil ile evlenen Nuray İlkin, Türkiye'nin kültür devriminden payını almakta gecikmiyor.

Cemil'in kuşağının okuyanları eksistansiyalist yazarlarla yetiştiler. Yalnızca romanlarını okumadılar. Eksistansiyalizmin felsefesine daldılar. Sartre'ın «eksistansiyalizm hümanizmdir» denemesi, Cemil'in başucu kitabı gibiydi. Kuşkusuz, bir de «Yabancı».

Nuray İlkin'in romanından: «Birden nasıl oldu bilmiyorum Camus'ünün 'Yabancı' romanını anımsadım. On se-

kiz yaşımdayken okumuştum. Cemil'le bizi birbirimize bağlayan kitaplardan biri olmuştu. Roman kahramanı kendisini saran, çeviren herşeye yabancı duyuyordu kendini, annesine bile..» (s. 105) Bir noktayı eklemek gerekli. Cemil'in Nuray Ilkin'e Yabancı'yı doğru okuttuğunu sanmıyorum. Buradaki «okuma» doğru değil. Yabancı'da önemli olan, bir kimsenin çevresine veya annesine yabancı olması değil. Hızlı değişen veya bunalımlı toplumlarda çok büyük bir çoğunluk, annesine yabancıdır. Bu, normal. Yabancı'da önemli olan insanın kendisine, kendi varlığına ve yaşamına yabancı olmasıdır. Camus, Yabancı'da ve Veba'da varolmanın güçlüğü kadar varolmaktan vazgeçmenin kolaylığını ön plana çıkartıyor. Yabancı'yı doğru anlayamaması, Nuray İlkin'in Cemil'i doğru çözümleyememesine yol açıyor. Cemil, Yabancı'yı içerdiği için Nuray Ilkin'in kendinden ayrılmasını, sanki başkasından ayrılıyormuş gibi, karşılıyor. «Kızımı yanıma alarak İstanbul'a doğru yola çıktım. Cemil eşyaların toplanmasında, kargoya verilmesinde yardımcı oldu.» (s. 101) Bir de şunu yaptı: «Bizi trene kadar geçirdi. Kızına acıyla bakarken kendisinin suçsuz olduğunu ona anlatmaya çalışıyordu sanki. Benimle tokalaştı. 'Hadi bakalım' dedi yumuşak bir sesle. Bize uzun uzun el salladı.»

Cemil ve kuşağı başka kitaplar da okudular. Şiirde İkinci Yeni'yi, tiyatroda Ionesco'yu izlediler. «Cemil bana İonesco'nun oyunlarından bazı sahneleri anlatıyordu. Gergedan'ı anıp anıp gülüyordu. Topluma, kurallara uyanlar gergedanlaşıyor işte. Kurallara uymamak, toplumdan uzak kalmak için birbirimizi gitgide daha çok seviyorduk.» (s. 155) Gergedan'ı 1950 yıllarının ortalarında Ankara'da Devlet Tiyatrosu oynadı. Uzun uzun tartıştık, ben ve arkadaşlarım eleştirisi için toplantılar düzenledik. Bir de, Devlet Tiyatrosu'ndan önce İonesco'nun Ders'ini çevirip Siyasal Bilgiler'de sahneye koyduk.

Cemil ve kuşağı başka kitaplar da okudular. Ancak sol kitaplar okumadılar. Çünkü daha önceki kuşaklar sol kitaplar bırakmadılar. Çünkü daha önceki kuşakların bir

kısmı içerde bir kısmı sessizlikteydi. Dünya ise bütün sıcaklığıyla soğuk savaşı yaşıyordu.

Daha önceki kuşaklardan Cemil ve arkadaşlarına iki kitap kaldı. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin kütüphanesinde bir bez ciltli Max Beer'in Sosyal Mücadeleler Tarihi ve bir de Haydar Rifat'ın Sermaye Özeti vardı. Ancak kütüphaneci Hüseyin Efendi bunları herkese ve kolaylıkla vermezdi. Önce her biri için bir Bafra sigarası rüşvet gerekti. Sonra son derece çalışkan ve öğrenci içinde aktif olmak gerekti. Ne için mi? Hüseyin Efendi bu kitapları okuyanları Birinci Şube'ye bildirirdi. O zamanlar Birinci Şube, çalışkan ve çok okuyan bir kişi değilse adamı «komünist» saymazdı. Hüseyin Efendi eğer çalışkan olmayan bir kişiyi bildirmişse Birinci Şube «tescilini» yapmazdı. O zamanlar Birinci Şube'nin başında bizim «Sarı Nevzat» dediğimiz bir müdür vardı. Birinci Şube'ye düştüğümüzde bize uygar davranırdı. Şimdi biz, o dönemden kalma arkadaşlar, bazan pek övünüyoruz: «Bizim müdürümüz İstanbul'a vali oldu diyoruz.»

Nereden nereye? Çok okumayanın ve sanatla uğraşmayanın «solcu» sayılmadığı bir dönemden Türkiye'nin kültür devrimine.

Nuray İlkin doğru yazıyor. Cemil, 1960 yıllarının görkemli sol mücadelesinde aktif bir rol almamıştır. Aysel Özakın, bir romancı olarak, çok şanslıdır, bir kuşağın, marksist anlamda, en gelişmiş örneğini tanımıştır: «İyi bir insan» (s. 139), siyasal aktiviteden uzak, okuduğu kitaplarda yaşayan ve kendi kendine yetebilen. Bu yüzdendir ki, bu kuşak, 1960 yıllarının sol mücadelesinde önde değil destekde bir yer aldı. Cemil, en gelişmiş örneklerinden birisi olduğu için, dışında kaldı. Sol mücadele ise 1920 ve hatta 1910 doğumlularla, bir sembol rakamla, 47'lilere kaldı. 1970 yıllarında ise aynı mücadele bir yandan 1910 veya 1920 doğumlularla, yine bir sembol rakamla, 57'lilerle sürdürüldü. Ve ortaya üzerinde ciddiyetle düşünülmesi gereken bir durum çıktı.

Görebildiğim kadarıyla «Genç Kız ve Ölüm» romanı Cemil üzerine ve bu eksene göre kuruldu. Roman değe

rini Nuray İlkin'den değil Cemil'den alıyor. Buna iki nokta daha eklemem gerekiyor. Birincisi şu: Eğer romanın bir yeni baskısı yapılacak olursa, ilk otuz sayfayı çok büyük ölçüde atmak gerek. Roman, «Ankara garına indim» diye başlayabilir. Böyle başlamalı. Mustafa Kemal de «Samsun'a çıktım» diye başlıyor. Bandırma vapurunda yolculuğun nasıl geçtiğini, İnebolu'da ne olduğunu kimse merak etmiyor (*). Aysel Özakın, neden Polatlı'daki köylüleri anlatıyor, neden tuvalete sivil gidip polis üniformasıyla çıkan hanım üzerinde duruyor, hiç anlayamadım. Bunlar bir öykünün veya bir başka romanın malzemeleri olabilir. Bu romanda yerleri yok. Romancı, yeteneksiz bilim adamları türünden, sanıldığı kadar özgür değildir. Romancının, ne kadar ilginç veya şaşırtıcı olursa olsun, romanın kurgusuyla ilgisi olmayan sayfaları doldurma özgürlüğü yok (**). Bu yüzden ilk otuz soyfa metinden çıkartılmalıdır. Otuz birinci sayfanın son paragrafı, roman açısından, önemlidir. Halası, çocukluğunda, Nuray İlkin'e şöyle demektedir: «Rahmetli annene benziyorsun, dedi. O da erkeklerle yarışıp dururdu. Kadın kadınlığını bilmeli. İşte annen sonunda...» Bu, Nuray İlkin'in sorunudur ve bir başka sayfada kullanılmalıdır.

İkincisi ise şu: Aysel Özakın, romanında, Çernişevskiy'in Ne Yapmalı'da, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mahur Beste'de kullandığı bir tekniği başarılı sayılabilecek bir düzeyde uyguluyor. Biliniyor ama tekrarda sakınca yok, Mahur Beste'nin sonunda Tanpınar, romanının kahramanı Behçet Bey ile mektuplaşıyor. Aysel Özakın da bir bölümüne şöyle başlıyor: «Nuray'ın romanında anlatmayı isteyip de anlatamadığı çok şey vardı. Bunları yazma cesaretini gösterebilseydi bir kadınla bir erkeğin arasına giren düşmanlığın, yabancılığın kaynağını da gösterebilirdi belki.» (s. 164) Aysel Özakın, burada romanına di-

(*) Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında Mustafa Kemal'in neden o tarihte ve niçin Samsun'a çıktığını merak ettim. En azından ilginç sorular çıktı.

(**) Bilimsel çalışmada tez, romanda kurgu konusunu başka bir incelemede ele alacağım.

şardan müdahale ediyor. O zamana dek edilen izlenimlerden ayrı «sürpriz» bilgiler veriyor. «Cemil ilk geceden başlayarak ona saldırmaya hakkı olan bir erkek olarak çıkmıştı karşısına. Cemil'e olan güveni böyle sarsılmıştı. Evlilikle birlikte karısının bedeninin sahibi olduğunu göstermeye çalışan bir erkek..» (s. 165) Bu, bir.

İkincisi şu: «Bence romanınız Batı'da yıllardır sürmekte olan Kadın hareketini Türkiye'de başlatabilecek nitelikte bir roman.» (s. 130) Murat adında bir dergi sahibi ve deneme yazarı bunları Nuray'a söylüyor. «Teşekkür ederim». Cevap olarak Nuray bunları söylüyor ve «gülümseyerek kadehine» uzanıyor.

Ve bu kadarı yetiyor. Bir romancı romanında romanına «kadın hareketini Türkiye'de başlatabilecek nitelikte bir roman» diyor ve roman böyle kabul ediliyor. Buna son derece şaştığımı söylemeliyim. Ev işlerinden sıkılan ilk kadın Nuray mı? İlk gecede hayal kırıklığına uğrayan tek kadın da Nuray mı? Bununla mı başlar, Türkiye'de kadın hareketi?

Türk aydınına ve eleştirmenine şaşıyorum? Sabiha Sertel, «bunu yayınlarsan başına iş açılır» dediği için Sabahattin Ali'nin ilkel öyküsü Sırça Köşk bir harika olur, Nihal Adsız «beni yazıyor» dediği için İçimizdeki Şeytan kırk yıl anti-faşist sayılır, salt Nazım'ın kaleminden çıktığı için Romantika roman kabul edilir. Bütün bunlarla Türkiye'de yalnızca bir «estetik boşluk» yaratılmış olduğu bile fark edilmez. Sonunda belki de farkedilen kendi boşlukları olur, bunu kapartmak için de «roman var mıdır?» diye bir soru ortaya atılır.

Tüm eleştirmenler için pek yararlı bir bilgi: Bir roman ile ilgili olarak en son başvurulacak tanık romanın yazarıdır. Eleştirmen, ürünü, yaratıcısını ve toplumu bir arada düşünmek ve irdelemek durumundadır. Roman yazarının bunu yapmasına imkân yok. Ayrıca sanatçı yaratıcılıkta önemli olan bilgi veya bilinç değil, sezgidir. Sezgiye dayanan yargılar ise her zaman aydınlatıcı olamıyor.

Ama ne kadar yazık! Aysel Özakın romanında roma-

nı hakkında «kadın hareketini Türkiye'de başlatabilecek nitelikte bir roman» dediği için romanı da öyle okunuyor. Aysel Özakın'a kızmak mümkün mü? Kendimize, aydınımıza, okuyanımıza kızmamız gerek.. Daha önemlisi okuma geleneğimizi değiştirmemiz gerek. Başka yerde yazdım, yine yazacağım, «Ahmet Mithat Efendi geleneği» dediğim bu alışkanlığa ne zaman son verilecek? Türk aydını, tarihi, coğrafyayı, adab-ı muaşereti, fiziği, astronomiyi hep Ahmet Mithat Efendi'nın romanlarından öğrendi. Bu gelenekle, örnek olsun, Kemal Tahir'in hiç bir romanı roman diye okunmadı. Ve ne büyük yazık, bu güzel ülkede romandan başka yazısı olmayan Kemal Tahir bir «büyük düşünür» olarak gömüldü. Şimdi korkuyorum ve sabahları Çankaya'dan aşağıya yürürken sık sık karşılaştığım Atilla İlhan'a da söylüyorum, Fena Halde Leman ve Dersaadette Sabah Ezanları da Kemal Tahir okunduğu gibi okunuyor. Ben her ikisini de başka türlü okudum.

«Genç Kız ve Ölüm» Türkiye'de bir kadın hareketinin ideolojisini oluşturacak bir kitap gibi değerlendiriliyor. Daha ileri de gidiliyor, kadın sorununun, şimdi sayılarının hızla arttığını mutlulukla izlediğimiz kadın yazarlarımızla birlikte romanda ele alındığı ileri sürülüyor. Ne büyük haksızlık ve ne büyük yanlışlık!

Üzerinde durmak gerekiyor. Bu incelemeyi bununla bitireceğim. Ancak anlayamadığım bir sorun var: Nedir, bu kadın hareketi? Kate Millet'in kadınlar için geliştirdiği «birinci vazifen her hal ve şerait içinde yatmaktır, ihtiyaç duyduğun bilgi İngilizce seks kitaplarında mevcuttur» düsturu ise, bunun son zamanlarda ele alınmaya başlandığını kabul ederim. Ancak bunu pek fazla önemseyemiyorum. Kadının kurtuluşu ile seksüel emansipasyonu özdeş tutmanın, ilk önce, kadınlara haksızlık olduğunu düşünüyorum.

Yok eğer, kadın hareketi kadının kişilik kazanması, gelişmesi, zenginleşmesi, erkekden ayrı olarak insiyatif alması ise, bu, Türk romanında çok işlenmiş bir konudur. Ve çok güzel işlenmiştir. Bir kaç örnek verebilirim. Be-

nim Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde okuttuğum master düzeyindeki bir ekonomi dersinde öğrenciyi okumakla sorumlu tuttuğum dört romandan birisi Üç İstanbul'dur. Bu dersle ilgili olarak bir sınavda sorduğum soru şudur: «Üç İstanbul'da, bütün eleştirmenler, Adnan üzerinde duruyor, halbuki önemli olan Belkis'tir. Neden?» Bu soruya öğrencilerimin çok değerli eleştirmenlerden daha değerli cevaplar verdiklerini söyleyebilirim.

Belkis, harika bir kadındır, bir güçtür. Osmanlı ile birlikte çökmüştür. Örik'in Abdülhamit Düşerken'inde Nimet bir başka gelişmiş kadındır. Deyim uygunsa, her ikisi de «erkeklere üstündür.» Türk romanında bunlar çoktan var. Bir de Bihter var. Halit Ziya'nın her zaman ve tekrar tekrar okunabilecek büyük romanı Aşk-ı Memnu'da. Ahmet Oktay nedense Bihter yerine Firdevs üzerinde duruyor. Firdevs'in kızını «pazarlaması» üzerinde duruyor. Bihter varken neden Firdevs üzerinde durulur, yine anlayamıyorum. «Romanda kadın» demek için mutlaka pazarlanan veya pazarlayan mı olması gerekiyor.

«Demek bu evlilik, o kadar istenen, gerçekleşmesine o kadar çalışılan bu evlilik, işte şu karanlıktan başka bir şey değildi. Şimdi bu evliliğin üstün niteliklerini oluşturan şeyler; o kızlık yatağının üzerine bir ebemkuşağı gibi açılan mücevherler, kumaşlar ve süs eşyaları, hep bir avuç hulya külleri biçiminde odanın karanlıklarına serpiliyor, dağılıyordu» (*). Bunları Bihter düşünüyor. Nuray, Cemil'e kızarken, Bihter evlilik kurumunu eleştiriyor.

Bir kurum olarak evliliğe cephe almadan kadın nasıl kurtulur, bilemiyorum. Ancak bu konuyu burada bırakıp, «kadında doyumsuzluk» konusunun da daha önce ele alınmış olduğunu göstermek istiyorum. Şöyle: «Ve bilinemez bir duyguyla karşısında ince gömleğinin içinde titreyen vücudu çıplak, çırılçıplak görmek istedi. Omuzlarından kurdeleleri çözdü, gömlek kayarak göğüslerinin üstünde ve belinde hafif bir duraklamadan sonra ayaklarının dibine düştü. Uzun siyah saçlarını sinirli ellerle tuttu, kıvır-

(*) *Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 165.*

dı. Bunları, çıplaklığını bozmaması için kaldırdı, ta başının üstüne darmadağınık tutturdu. Çırılçıplak, kendine baktı.» Bunu yapan da Bihter. Kocası, efendi, iyi insan ve biraz yaşlı Adnan Bey'i yatak odasından uzaklaştırdıktan sonra oluyor.

Osmanlı Sarayı'nda mabeyn başkâtipliği yapmış Halit Ziya'nın güzel «seks» romanı yazabileceği de anlaşılıyor. Daha ilerde devam ediyor: «Evet, bu bedeni seviyordu. Kalbinde onun için bir sevgi, bir tutkunluk vardı. Bu vücut onundu ve kendisine hafif bir gülümsemeyle bakıyordu. Aynanın içindeki bu beyaz resim ince, çok belirsiz, havaya benzer mavi bir çizgiyle yerinden ayrılmış gibiydi. Çevresinde açılan ince mavi aynanın arasında kabarıyor, bir canlılık kazanıyor, tablodan ayrılarak Bihter'e, öbür Bihter'e yaklaşıyordu. Orada iki Bihter, tüm gem vurulmuş aşkları, gelişecek göğüsleri yakan bir öpüşün titreyişleri içinde, öldürücü ve hırpalayıcı bir kucaklaşmayla birbirinin kollarına atılmaya hazır iki vücut beliriyordu» (*). Burada Bihter, doyumu kendisinde aramanın eşiğindedir.

Şimdilik bir sonuç: Türkiye'de her şeyin yeni başladığını düşünmek doğru değil. Bir de soru: Genç Kız ve Ölüm'de, kadının kişilik kazanmasının «ideolojisi» nedir? Daha önce bunu «erkeğin tezgâhından geçmek» olarak niteledim. Şimdi bir adım daha atılabilir. Bu ikinci adıma, Yazko Edebiyat'ın açık oturumunda Tomris Uyar parmak basıyor. Tomris Uyar, bir yanlışla birlikte Genç Kız ve Ölüm ile ilgili çok geçerli bir saptama yapıyor. Şöyle: «Bana sorarsanız, ikinci kümedekilerde görülen en büyük aksaklığın, yine egemen ideolojiden hareketle yalnızca tepki getirme yanlışına düşmeleri, aşılan yolu aşılmamış sayarak feodal erkeğe, onun değerlerine öykünmeleridir. Aysel Özakın, içtenlikli sorular getiren Genç Kız ve Ölüm adlı kitabında sık sık bu tuzağa düşüyor. Sokak duvarına oturmak, kahvelere dadanmak, ıslık çalıp elleri cebinde yürümek gibi aydın erkeklerin artık pek yüz verme-

(*) *Halit Ziya Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu, s. 171.*

dikleri hakları yeniden gündeme getiriyor» (*). Tomris Uyar, bir küçük yanlışla birlikte pek doğru bir değerlendirme yapıyor.

Önce küçük yanlıştan başlayayım. Tomris Uyar, beni affetsin, feodal erkeği bilmiyor, hiç tanımamış. Tanıtayım. Yakınlarda sinemalarda İnnocento adında bir film oynadı. Bu filmin kahramanı tam bir feodal erkektir ve şöyledir: Feodal erkek, evlilik dışı ilişkisini ayağa düşürmez, metresi ile karısını yüz yüze getirmez. İkisini de ve kendi ölçülerinde korur. İnnocento filminde olduğu gibi feodal erkek sevgilisi olduğu sürece karısıyla aynı yatağı paylaşmayacak kadar kendisine karşı dürüsttür. Ancak karısının da bir sevgilisi olabileceğini düşünmesini önleyen boş bir gururun sahibidir. Bunu öğrendiği zaman şaşkındır, çocuğunun, karısının sevgilisinden olduğunu düşündüğü zaman ise yalnızca bir zavallıdır. Bebeği, dondurarak öldürecek kadar acımasızdır. Bütün bunlardan sonra da kendisini vuracak kadar onurludur.

Ve feodal erkek meyhaneye gitmez. Meyhane, lumpenlerin, artizanların, kulakların, küçük burjuvazinin ve sanatçıların yeridir.

Bu ayrıntı üzerinde neden duruyorum? Feodalitenin doğru dürüst anlaşılmaması, bizde, bir edebiyat sorunu haline geldiği için. Feodalite bir bütün olarak kötüdür ve mahkûmdur, bir sistem olarak aşılmıştır. Bu, feodalitede «güzel yanlar» olmadığı anlamına gelmiyor. Hiç kuşkusuz feodalitede söze bağlılık, onur için yaşamı risk etme, belli ölçüde bir dayanışma türünden «güzel yanlar» var. İşte Yaşar Kemal bunu anlamıyor. Feodal ilişkiler zinciri içinde bulabildiği bazı «güzel yanları» çıkış noktası yapıp tüm feodal sisteme bitmez-tükenmez bir coşku duyuyor. Romanlarında ve yakın zamanlarda okuduğum balıkçı öyküsünde, pre-kapitalist ilişkilere övgü düzen bir coşkulu yazar konumuna bürünüyor.

Nuray İlkin'in romanından: «Bir başka buluşmada ıssız bir tepeye çıkmıştık. Bir tümsekten atladı Cemil ve

(*) *Yazko Edebiyat, Haziran 1981, s. 130.*

az ilerde durup beni bekledi. Onun gibi atladım ben de. 'Bravo, dedi Cemil, erkek kızsın sen!' Hoşlandım bu sözünden ve erkek kız gibi davranmaya çalıştım.» (s. 152) Kurtulmak isteyen kadın «erkek kız» olmaya çalışıyor.

Biraz daha. Cemil'i tanıdığımı ve çok yakın arkadaş olduğumu yazmıştır. Bizim dar arkadaş grubumuzda, Cemil'in, benim bir kız arkadaşımız vardı: Ülkü. Güzel gözlü ve güzelce bir arkadaşımız. Hep erkeklerin yaptığını yapmak isterdi. Yapardı da. Bu yüzden tam bir «erkek kız» idi. Ancak ben, bu guzel gözlü güzelce arkadaşımız için «erkek kız» ismini hiç hoş bulmadım, bu yüzden «Baba Ülkü» dedim. Çeyrek yüz yıl oldu, hâlâ böyle tanınıyor. Şimdi yurt dışında yaşıyor.

Cemil'in Nuray'a sürekli olarak Baba Ülkü'den söz ettiğinden hiç kuşkum yok. Ülkü, erkeklerin yaptığı her şeyi yapmak istiyordu. Kuşkusuz, erkek meyhanelerine gitmek istiyordu. Pantolon, cekat giyip, bir de kısa saçlarını içine alan bir fötr şapka ile en karanlık erkek meyhanelerine giderdi.

Aysel Özakın'ın romanından: «İki yanı meyhaneler, lokantalar, birahanelerle dolu laş sokaktan geçerken bir an durdu, çevresine bakındı Nuray. Kimileri yorgun, dalgın, kimileri öfkeli, sıkıntılı, kimileri keyifli ya da arsız görünen çeşitli yaşlarda erkekler... Çoğu esmer ve bıyıklı... Yemek kokularıyla birlikte bir uğultu yayılıyordu dışarıya, sokağa. Nuray bir an bu lokantalardan yada meyhanelerden birinin kapısını açıp girmeyi, kendisine bu erkeklerin arasında bir yer bulmayı geçirdi içinden.» (s. 142) Ancak Nuray ilkin bu cüreti kendinde bulamıyor.

«Genç Kız ve Ölüm» romanında eğer varsa, kadın hareketinin niteliği ortaya çıkmaya başlıyor. Bu, erkek ideolojisini benimseyip erkeği örnek almaya çalışan bir kadın hareketine benziyor. Bu nedenle böylesi bir «kadın hareketi» üzerinde biraz daha durmak gerekiyor.

Bunun için Nazım'ı hatırlamakta yarar var. Nazım'ın Piraye'ye Mektuplar'ı, bir erkeğin bir kadına aşkının sınırsızlığını gösteriyor. Nazım Hikmet böyle bir insan. Bu yanını, ilk eşi dostumuz Nüzhet Hanım'dan da dinle-

dim. Nazım'ın bu yönünü, Nazım'ı tanıyan ve benim güvendiğim bir dostuma sorduğumda, doğruladı ve ekledi: «Aynı anda, aynı yoğunlukla ve büyük bir içtenlikle iki kadını birden sevebilirdi.» Buna inanıyorum.

Bir de şuna inanıyorum: Zekeriya Sertel, daha sonraki Nazım kitabında değil, kendi anılarında yazıyor. «Nazım çapkın değildi, kadınlar şımartırdı.» Doğrusu bu yargıya hem inanıyorum ve hem de seviniyorum. Türk aydınının büyük onuru Nazım'ın bir «çapkın erkek» olmamasına çok seviniyorum.

Neden mi? «Çapkın erkek» erkeklerin karikatürü, en ilkeli, en az gelişmişi ve en yoksulu olduğu için. «Çapkın Erkek» tipinin ne kadar sığ, ne kadar fakir ve komik olduğunu algılayabilmek için Aşk-ı Memnu'da Behlül'ü gözler önüne getirmek yeter. «Çapkın erkek» mutlak eksikli bir insandır ve çapkınlıkla kendisini kanıtlamaya çalışmaktadır. Halbuki yaptığı, gelişmemiş kişiliğini tüketmekten başka bir şey değildir.

Bunları da şunun için yazıyorum: «Kadın Hareketi» içinde bir akım, Genç Kız ve Ölüm romanında da görüldüğü gibi erkeği model alıyor. Erkeklik ideolojisinin en gelişmiş ve en patolojik tipi ise «çapkın erkek» oluyor. Ve büyük bir doğallıkla ortaya «çapkın kız» veya «çapkın kadın» çıkıyor. «Çapkın kız» veya «çapkın kadın» da, erkek karşıtında olduğu gibi, kadınlığın en ilkelini, en az gelişmişini ve en yoksulunu simgeliyor. Gelişmemiş bir kişiliği tüketme anlamına geliyor. Bu tüketme, erkek ve kadın arasındaki eşitsiz gelişmeye uygun olarak, kadın türünde daha hızlı ortaya çıkıyor. Dolayısıyla da «çapkın erkek» komik, «çapkın kadın» ise zavallı bir görünüm veriyor.

Öyleyse kadın hareketi, eğer varsa, bir ucta erkeği model alıp erkeğin en patolojik örneklerine öykünme olarak gelişiyor. Diğer ucta ise, Batı Avrupa veya Kuzey Amerika'daki akımlarda görüldüğü gibi, erkeği düşman sayıyor. Bu ise, sınıf dışı her türlü düşmanlıklarda olduğu gibi, kendi hastalığını da beraberinde getiriyor. Kadının kurumasına yol açıyor. İki türlü. Birisi Nuray'da oldu-

ğu gibi «kadınlığı kaybedip bir kişilik» (s. 192) kazanıyor. İkincisi ise Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kadın hareketlerinde, bir eğilim olarak görüldüğü gibi, lezbiyanizmi bir kurtuluş haline getiriyor.

Bunun bir kurtuluş olduğuna inanamıyorum. Gerçi gerek strüktürel ve gerekse ideolojik olarak, deneyime dayanan, bir yargım olamaz. Ancak aynı kavramın başka uygulamalarını biliyorum. «Siyasal lezbiyonizm» denebilecek bir olgudan söz edebilirim. Kısaca şöyle anlatılabilir: İşçi kutlesi olmayan aydın hareketi veya aydını olmayan işçi sınıfı politikası. Türkiye ilkini 1940 yıllarının ortasında, ikincisini 1970 yıllarının ortasından sonra yaşadı. Sonuç ortak sorumluluğumuz» ile birlikte ortada.

1940 yıllarının ortalarında işçiler sol aydınları seyretti. 1970 yıllarının ortalarında, aydınlar ve bütün çabalara karşın, işçi hareketini seyirlik sandı. Kurtuluş olamadı.

Kurtuluş, kesinlikle aydının işçileşmesinde veya işçinin aydınlaşmasında değil. Her ikisinin kendi gelişkinlikleri içinde birleşmesinde. Kadının kurtuluşu da kendi gelişkenliği içinde gelişgin erkekle birleşmesinde. Başka yolu yok.

Bu birleşme nasıl olacak? Hiç kuşku yok, Yazko Edebiyat'ın açık oturumundaki kullanılan bir deyimle, puritan olacak. Açık oturumda bu deyim Doç. Dr. Şirin Tekeli tarafından kullanılıyor ve şöyle: «Öyle anlaşılıyor ki, 1980'lerin toplumcu gençliği için de Aleksandra Kollontai'nin düşlediği, sosyalist bir devrimle elele gitmesi gereken, kadının ve insanın cinsel baskılardan kurtuluşu demek olan 'kanatlı eros devrimi' gündemde değildir; onlar da Lenin'in Kollontai'ye karşı, Clara Zetkin'e karşı savunduğu cinsel puritanizmin etki alanında tutsaktırlar». (*) Doğrusu son yargı hiç anlayamıyorum.

Puritanizmin iki anlamı var. Birisi ilişkide «temiz» davranma anlamına geliyor. Bir diğeri ise her türlü davranışta sofuluk demek oluyor. Şirin Tekeli Hanım, izin ve-

---

(*) *Yazko Edebiyat, Haziran 1981, s. 126.*

rirse ve gerekli tevazu ile birlikte, yazayım: Lenin'i biraz biliyorum. Hiç bir görüşünde sofuluğa rastlamadım. Kadın-erkek ilişkilerinde 'temiz' davranmak ise, bunun doğru olduğunu düşünüyorum.

Kollontay'a gelince. Resimlerine baktım. Çok güzel bir kadın. Yirmi altı yaşında büyükelçi. İhtilâlci ve kadın - erkek ilişkilerinde devrimci. Ayrıca Merkez Komitesi'nde hep Lenin'in yanında. Bütün bunlar güzel. Güzel olmayan ne? Lenin zaman zaman sıkıştığında ve Kollontay'ı aradığında, Kollontay'ın bir bahriyeli asker bulup Kırım sahillerine eğlenmeye gittiğini öğreniyor. Buna pek kızıyor. Kim kızmaz? Kadının gelişmesi sorumluluğunu unutması mı, demek? Sorumluluk gelişme ile birlikte artar.

Bu inceleme burada bitti. Kafka ile Homeros'u okumaya devam edebilirim. Kafka, insanları hamam böceğine dönüşünü yazıyor. Homeros, insandan Tanrı erkeklerle Tanrıçaların birlikte yaşamalarının ve savaşlarının destanını yazıyor. Ben de, hamam böceğinden milyonluk bir sürüyü ezmek için Tanrısal erkeklerle Göksel kadınlardan kaç düzine gerek, bunu düşünüyorum.

Yazko Edebiyat, Ekim 1981

BİR AHLÂK DERSİ

Aysel Özakın

Yalçın Küçük'ün «Yazko Edebiyat» dergisinin ekim sayısında «Bir Ahlâk Dersi veya Genç Kız ve Ölüm» adıyla yayımlanan yazısına bir bakış açısının, bir tutumun yanlışlığını belirtmek amacıyla karşı çıkıyorum. Türkiye'de siyasal kimliği ve siyasal yazılarıyla tanınan bir kişinin bir edebiyat ürününe bu kadar öznel, bu kadar çarpık bir bakış açısıyla yaklaşmasını ülkemizde düşünce ortamının gelişmesi, serpilmesi açısından bir sakınca ola-

rak görüyorum. Yalçın Küçük benim otobiyografik roman yazdığımı varsayarak beni romandaki kadın kahramanla özdeşleştirmekte ve ilkel bir dedikodu düzeyinde saldırıya geçmektedir. Yalçın Küçük bundan sonraki etkinlikleri arasına eleştirmenlik gibi dikkat ve bilimsel bir yöntem gerektiren bir uğraşı sokmak istiyorsa bir romanı doğru okumayı öğrenmelidir. Kendisi Genç Kız ve Ölüm romanını dedikodu fırsatı yakalamaya çalışmadan okumayı başarabilseydi Nuray İlkin'in eksik ve bireysel başkaldırışının romanda eleştirildiğini ve Nuray İlkin'in eksikliğinin aşılması doğrultusunda bir arayışın söz konusu olduğunu anlayabilirdi. Romanda savunulan Batıdaki apolotik feminist hareket değildir. Tersine kadın sorununa Türkiye'nin toplumsal ve siyasal koşulları gözönünde tutularak yaklaşılmaya çalışılmaktadır. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de kadının erkekle birlikte ve erkekten farklı olarak yaşadığı sorunları vardır. Kadın sorununun kaynağı toplumsal ve ideolojiktir ve çözümü de politik bir çözümdür. Bizim savunduğumuz kadın hareketi erkeğe karşı değil, baskıya karşıdır, baskı araçlarını elinde tutan erkeğe karşıdır. Kadın erkek ilişkisindeki baskı araçlarını elinden kaçırmaktan ve kadın kişiliğinin gelişmesinden korkan erkeğin eksik bilinci ise dünyayı değiştirmeye yetmeyecektir. Özlemimiz kadınla erkeğin ayrı düşmesi değil, kadınla erkeğin her türlü yabancılaştırıcı koşulların, yabancılaştırıcı bir ideolojinin dışında eşitlik ve gelişkinlik içinde birbirlerine en üst düzeyde kavuşmasıdır. Birbirlerini gizli ve açık çıkar kaygısıyla tuzağa düşürmeden, birbirlerinden korkmadan, birbirlerini alçaltmadan... Baskı, kirli, içtenlik ise temizdir.

Yazko Edebiyat, Aralık 1981

BİR ESTETİK KURAMI (*)

Falih Rıfkı Roman'ına neden «roman» adını koydu, bir türlü anlayamıyorum. Güzel ama roman değil. Ancak «roman» kelimesinin çok çekici olduğunu biliyorum. İnsanlar güzel bir yüzün güzelliğini anlatmakta güçlük çekince «resim gibi» diyorlar. «İyi» ve anlamlı geçtiğine inanılan bir ömür için de «roman gibi» deyimi kullanılıyor. Sabiha Hanım gerçekten roman gibi olan yaşamını anlatan kitabına «Roman Gibi» başlığını koydu. Bu, bana, Turkiye'de ilk materyalist felsefeci Baha Tevfik ve dolayısıyla Sosyalist Hilmi konusunda tek kaynak olan Bezmi Nusret'in anılarının başlığını hatırlatıyor: «Bir Roman Gibi.» Halide Nusret Zorlutuna da, kendi yaşamını bir de-

(*) Bu inceleme, Edebiyat Cephesi'nde yayınlanan «Gelişme ve Estetik» ve «Sabahattin Ali ve Ölümü» ile Yazko Edebiyat'ta yayınlanan «Bir Ahlâk Dersi» başlıklı incelemelerimin devamıdır.

Sonuncu inceleme ile ilgili olarak çok kısa soyleyeceklerim var: Bu incelememden dolayı Aysel Özakın'ı üzdüğümü anladım ve buna çok üzüldüm. Böyle bir niyetim yoktu. Hâlâ sevdiğim bu romanın yazarına yardım ettiğimi düşünüyorum. Fahrettin Demir'e teşekkür borçluyum. Değerli eleştirisiyle benim yazımdaki yanlış anlaşılma ihtimallerini azaltıyor.

Toplumumuzda, insanımızda, aydınımızda ve mutlaka «bizim tarafta» hastalıkları ve çirkinlikleri teşhis etmeğe çalışıyorum. «Bizim taraf» daha sağlıklı ve daha güzel olmalıdır. Olacaktır.

Bir Ahlâk Dersi'ne tepki olmalı: TMMOB tarafından, Kasım ayının ikinci yarısında düzenlenen Teknik Kongre'nin son gününde, son oturumunda, değerli Profesör Asaf Sayaş Akat ile birlikte konuştum. Konuşma bitince, bana, kan rengi çok güzel bir gül verdiler. «57'ler adına» olduğunu belirttiler. Buna çok sevindim ve burada sevincimi yazıyorum.

vir ile özdeşleştirerek, anılarına «Bir Devrin Romanı» ismini koymuş.

Falih Rıfkı'nın Roman'ına neden roman adını koyduğunu anlamıyorum. Ancak insanların romanesk bir yaşama özlem duymalarını anlıyorum. Çünkü çok insanî bir olgu. Burada «insanî» kelimesini günlük anlamda değil tarihsel anlamda kullanıyorum. Şöyle: Engels, 1845 tarihli İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu'nda, sanayi devriminden öncesi emekçilere «gerçekte insan değillerdi» diyor. Engels «entellektüel açıdan ölü» bu yığınları «insana lâyık» görmüyor. Fiziksel anlamda değil, tarihsel anlamda insan ve roman aynı zamanda tarih sahnesine çıkıyor. Roman burjuva devrimiyle birlikte yazılmaya başlanıyor. Roman ve insan aynı tarihte doğuyorlar.

Burjuva devrimi ile birlikte büyüyen yalnızca, Adam Smith'in ünlü kitabının başlığıyla, Wealth of Nations, Ulusların Zenginliği, değildir. Burjuva devrimi ile birlikte asıl zenginleşen insanın kendisidir. İnsanın iç dünyasıdır. Burjuva devrimi ile birlikte insanın iç dünyası senfonik bir yapı kazanır. Roman, bu senfoninin kelimelerle ifadesidir. Burjuva devrimi ile insanın iç yapısı köylü tek düzeliliğini geride bırakıyor. Ekonomide sektörlerin ve çelişkinin artması gibi. Buna paralel olarak, insanın iç yapısı da, vulgar bir köylü türküsündeki tek sesliliği çok aşıyor. Burjuva devrimiyle birlikte yalnızca toplumda değil insanın kendi dünyasında da çelişkiler artıyor. Roman bunu konu alıyor.

Romancı Oğuz Atay, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Profesör Mustafa İnan'ın öğrencisi olmuş. Profesör İnan ve romancı Atay bugün yaşamıyorlar. Kanser her ikisini de almış. Oğuz Atay, göçmeden önce, diğer çalışmalarıyla birlikte Bir Bilim Adamının Romanı'nı da bırakmış. Burada Mustafa İnan'ın yaşamı yazılıyor. Mustafa İnan, Adana'nın çok yoksul bir çocuğu. Çok zeki. Yurt dışında doktora yapmış, Teknik Üniversite'ye rektör olmuş. Herkesin, öğrencilerinin ve Oğuz Atay'ın sevgilisi. Bir Bilim Adamının Romanı'nda Oğuz Atay bunu yazıyor. Hemen söylemeliyim. Bir roman yazmıyor. Ortada roman yok.

Mustafa İnan'ın lineer, doğrusal, bir yükselişi var. Hiç çelişkisi yok. Bir iç dünyası olduğu izlenimini bile edinmedim. Varsa bile tek sesli. Yok, demek.

Buna rağmen Bir Bilim Adamının Romanı'nı hem okuyor, hem de okutuyorum. Akademi'de, doktora düzeyinde, yer yer bilim tarihini de içeren Araştırma Yöntemleri dersi veriyorum. Merhum Cavit Orhan Tütengil'in metod kitabıyla birlikte dört sanat eserini, zorunlu ve minimum, okuma listesi olarak tutuyorum. Bunlar, Goethe'nin ölümsüz Faust'u, Bertold Brecht'in Galilei Galileo'su, Balzac'ın çok az bilinen fakat benim yıllar önce çocukluk uykularımı kaçıran Mutlak Peşinde'si ile Oğuz Atay'ın Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan'ı.

Oğuz Atay'ın bu romanını neden okuduğumu ve okuttuğumu yazacağım. Bu da zorunlu. Çünkü bu incelemem Oğuz Atay'ın bu romanıyla birlikte Sabahattin'in İçimizdeki Şeytan ve Vedat Bey'in Bir Gün Tek Başına romanlarıyla ilgili. Çünkü her üçü de Türk aydınının nasıl çirkin ve nasıl güzel olduklarıyla ilgili. Şimdi beni çok ilgilendiriyor.

Ancak bundan önce bir soru: Acaba Oğuz Atay, Bir Bilim Adamının Romanı'nı yazmadan önce Mutlak Peşinde'yi okudu mu? Bu soru şunun için: Daha önce yazmış olduğum için yeniden kimseyi üzeceğimi sanmıyorum. Türkiye'de bazı roman yazarlarının okudukları roman sayısının yazdıkları roman sayısından daha az olduğunu sanıyorum. Mutlak Peşinde'de Claes Balthazar, akıllı kızı Marguerite'e «ben aradığımı bulmadıkça sefilin biriyim» (*) diyor. Ne kadar güzel! Mustafa İnan'ın hiç böyle bir sorunu olmamış.

Balthazar bir asildir ve düzenli bir yaşamı var. Kimyasal olarak bir maddeyi parçalamaya merak salıncaya kadar. Bu merak, Balthazar için, yavaş yavaş bir aşk olur ve diğer bütün aşkları unutturur. Karısı Josephine'i de. Ve Josephine, büyük bir umutsuzluğa dönüşen büyük aş-

(*) Balzac, Mutlak Peşinde, Sabiha Rifat-Oktay Rifat çevirisi, Milli Eğitim Bakanlığı, klasikler dizisi, ikinci basılış 1965, s. 183

kıyla yavaş yavaş ölüme doğru yol alır. Balzac, bilim ile bir kadının aşkı arasındaki trajediyi ne güzel yazıyor: «İlmin bir kadın gibi kocasını elinden aldığını anlayınca damarlarında İspanyol kanı dolaşan bu kadında İspanyol ruhu baş kaldırdı, kıskançlık kalbini kemiriyor, aşkını tazeliyordu. Ama ilme karşı elden ne gelir? O daima ezen, zalim, devamlı kudretle nasıl başa çıkılır? Görünmeyen bir rakip nasıl yok edilir? Tabiatın aciz yarattığı bir kadın, zevkleri sonsuz, cazibeleri daima yenileşen bir düşünce ile nasıl mücadele edebilir? Zorluklar içinde daha da güzelleşen, tazeleşen, en aziz alâkalarını bile unutturacak kadar bir erkeği dünyasından uzaklaştıran, fikirlerin işvesine karşı ne yapılabilir?» Somut ve soyut, ancak böylesine ve birbirine sarılmış bir güzellikte bir arada olabilir. Belki bir de şunu eklemekte yarar olabilir: Marx ve Engels de, Balzac gibi, aydınlanma çağının çocuklarıdırlar. Bilimsellikleri oradan gelir. Marx ve Engels için de bilim «daima ezen, zalim, devamlı kudrettir».

Ve başka bir çalışmamda Georgescu Rogen'den aktardığım bir uyarlama ile, ünlü bir şarkının sözleriyle, bilim «is a very splendored thing», veya «harikulâde bir şeydir». Üstelik bütün büyük yaratıcılar için böyle olmuştur. Bütün büyük yaratıcılar bir bilim adamının bilimsel araştırmadan duyduğu haz ile bir kadın vücudundan aldığı haz arasında bir paralellik ve bir zıtlık kuruyorlar. Buna da şaşmamak gerekiyor. Çünkü bir bilim adamı için bir yeni araştırma, yeni tanınan bir kadın vücudu kadar giz ve haz doludur. Faust, bunun üzerine kuruludur. Faust'ta Mefisto, kadın dünyasının sakladığı giz ve haz düğümleriyle Faust'u araştırmadan alıkoymaya çalışır.

Mefisto, işvelere güvenir. Josephine Balthozar yenilgiyi kabullenir. Kocasına şöyle seslenerek: «Aşk büyüktür ama sonsuz değildir. Halbuki bilgide öyle sonsuz derinlikler var ki senin oralara yalnız gitmene tahammül edemem.» Başka bir yerde şunları da ekleyerek: «Evet, sen dünyadan elini eteğini çektin. Görüyorum ki içinde ilim, senden daha kuvvetli, seni çok yükseklere uçurmuş, artık yerlere inip, zavallı bir kadına arkadaş olamazsın.» Bun-

lar sevdiği adamı bilim canavarına kaptırmış bir kadının hıçkırıklarıdır.

Bir Bilim Adamının Romanı'nda ise hiç hıçkırık yoktur. Aslında romanda hiç bir çelişki yok. Herşey o kadar olağan ki. Çalışkan, terbiyeli ve taşralı Teknik Üniversite öğrencisi Erenköy'de köşkte oturan bir ailenin kızına ders veriyor. Sonra pek ihtirassız bir doğallıkla birbirini beğeniyorlar. Sonra birbirine evlenme teklif ediyorlar. Mustafa İnan o kadar utangaç ki, parkta yan yana oturup evlilik teklifini yazılı olarak yapıyor. Böylece duygularının bir bölümünü gizliyor olmalı. Daha çok gizlemek için olsa gerek, üstelik almanca yazıyor. Oğuz Atay'ın romanında bu almanca yazılar var. Sonra evleniyorlar. Sonra her ikisi de profesör oluyor. Sonra, daha önce tabii, çocukları oluyor. Sonra...

Fakat çok ilginçtir. Mustafa İnan Faust'un problematiğini biliyor. Yahya Kemal ile yakın dostluk kurmuş olan bu roman kahramanı, divan edebiyatını seviyor. Fuzuli'yi biliyor. Çok ilginçtir bilime inanç beslemiyor. Oğuz Atay, Mustafa İnan'ın notlarından, şunları aktarıyor: «Şu muhakkaktır ki erişmenin muayyen bir yolu yoktur, eskilerin dediklerine göre o yüksek mefkûreye erişmenin yolu dünyada mevcut insan sayısı kadar olmak icabeder, herkes kendi kudreti ve ihatası nisbetinde kavrar veya yakınında hisseder, bazıları ilim yolunu seçtikleri halde bazıları da aşk yolunu tercih ederler, hatta büyük şairimiz Fuzuli, bu yollar arasında bir tercih yapmak cesaretini bile göstermiştir» (*). Bunları söylüyor ve Fuzuli'nin şu dörtlüğünü aktarıyor,

«İlim kesbiyle payei rifat
Aşk imiş her ne var alemde
Arzuyu muhal imiş ancak
İlim bir kıylükal imiş ancak» (**).

(*) *Oğuz Atay. Bir Bilim Adamının Romanı. Ankara, 1975, s. 182.*

(**) Oğuz Atay'ın yenileştirmesiyle,

«Mustafa İnan iç dunyası ile Doğuya bağlıydı, bütünüyle bağlıydı.» Oğuz Atay böyle yazıyor. Mustafa İnan sık sık «biz ziyan olmuş bir nesle mensubuz» diyor. Bir Profesör arkadaşının söylediğine göre «bilimsel geleneği olmayan bir ülkede» (s. 90 ve 91) bilim adamı olmanın güvensizliğini yaşıyor. Bu yüzden olsa gerek, sığ fakat geniş bir ilgi alanı yaratıyor. Derin olmak ihtiyacını duymuyor. Bu nedenle olsa gerek, sınırlı bir gelişme gösteriyor. Buna bağlı olsa gerek, sınırlı bir güzelleşme gösteriyor.

Guzelleşme, bu incelemenin konusu. Konuya yaklaşıyorum. Ancak bundan önce bu pek de roman olmayan romanı neden okuduğumu, neden okuttuğumu ve neden önemsediğimi açıklamam gerek. Bir kez Türkiye'nin çok zengin bir pratik yığınını geride bırakarak bilimselliğin en acımasız ve en hülyalı zembereği içine girdiğini hissediyorum. Oğuz Atay, çok değerli bir araştırma yapmış. Hastalıklı Amerikan ampirisizmini reddedebilen her üniversite çok güzel bir doktora çalışması olabilecek bir monoğrafi var ortada. Eğer roman olamamışsa sorumluluk Oğuz Atay'ın değil.

Mustafa İnan, 1941 yılında İsviçre'den doktorasını alıp akademik karyere başlamış. Kendisini «ziyan olmuş bir nesle mensup» saymasına rağmen şanslı olduğu bir yan var: Mesleğe soğuk savaştan önce girmiş. O beyinleri morga kaldıran soğuk savaştan önce. Bu yüzden soğuk savaşın bilim adamları türünden tek yanlı değil. İlgi alanı çok geniş ve Divan edebiyatı ekseninde olsa da, sanatla yakından ilgili.

Oğuz Atay'ın romanında yazılı: «Erdal İnönü'ye göre Mustafa İnan'ın en ilginç tarafı, bir bilim adamı olarak sanatçı yönünün bulunması.» (s. 231) Burada önemli olan nokta şu: Her aydın, bu arada bilim adamı sanatla uğ-

---

Bilim elde ederek yükseklere çıkmak
Saçma bir istekmiş ancak
Dünyada ne varsa hep aşkmış
Bilim boş bir konuşmaymış ancak

raşabilir. Önemli olan bu değil. Önemli olan, her ciddî araştırmacının, eğer ciddî sözünü hak etmesi söz konusu ise, sonatla ilgilenmesi gerektiğidir. Oğuz Atay'ın romanında bu gerekliliğin gerekçesini fizik profesörü Erdal İnönü şöyle anlatıyor: «Özellikle araştırmacı olan bir üniversite hocası için sanatçı ruh gerekli şeydir. Araştırmaya değer problemler bulabilmek ve bu problemleri sonuca götüren çalışmalar yapmak ve yaptırmak için kuru bir bilim adamı olmak yetmez; bunun için yaratıcı olmak, yani bir bakıma sanatçı olmak gerekir. Ve doğrusu, «bravo Erdal İnönü» demek gerekir. Gerçekten çok doğru ve dolayısıyla çok güzel.

Ancak benzer güzellikler Balzac'da da var. Balthazar, karısı Josephine'e şunları söylüyor: «Şairi şair yapan görüş kudretiyle, âlimi âlim yapan istidlal kudreti gözle görülebilen ama halkın manevî hadiseler sınıfına koyduğu, aslında tabiî hadiselerden başka bir şey olmayan, elle dokunulmaz, ölçülmez benzerliklere dayanır. Peygamber görür ve netice çıkarır. Ne yazık ki, bu nevi benzerlikler tahlil veya müşahedeye gelmiyecek kadar az, göze görünmeyecek kadar da belirsizdirler.» Ne yazık ki, dil eski ve daha önemlisi çeviri başarılı olmaktan çok uzak.

Josephine, kusurlu olduğu için Balzac'ın «ne mutlu kusurlu kadınlara, aşkın ülkesi onlarındır» dediği Josephine, bir ara kocasına yalvarıyor: «Benim güzel, aslan Claes'im, birok da bahtsız sanatkârların, ıstırap içindeki büyük adamların saadete ermek için muhtaç oldukları o kadın şefkatiyle senin asil kalbini sarayım. Bana kabalık edebilirsin, kalbimi kırarsın istersen, ama bırak da iyiliğin için sana biraz karşı geleyim. Bana vereceğin nüfuzu hiç bir zaman suistimal etmiyeceğim. Meşhur ol, ama mesut da ol. Bizi kimyaya değişme.» Fakat Balthazar kimyayı seçiyor. Dünyasal yaşamı unutuyor. Bütün serveti gidiyor. Josephine'in deyimiyle, «büyük ağaçlar gibi çevresindeki toprağı kurutuyor.» Kendisi de büyük bir pejmürdelik içinde gidiyor.

Fakat Balzac, bu adam için, şunları yazıyor: «Bu ada-

mı her gören onun bu dünyadan el çektiğine üzülüyor, 'gençliğinde kim bilir ne güzel insandı' diyordu. İşte bayağı bir hata. Balthazar Claes, hiç bir zaman şimdiki kadar şairane olmamıştı. Flaman dürüstlüğü, sabır, saf bir ahlâk anlayışıyle dolu olan bu başı, Lavater (zamanında bir filozof, y.k.) hiç şüphesiz incelemek isterdi. Bu başta her şey geniş ve büyük çapta idi, bu başta ihtiras bile, kuvvetli olduğu için, sakin görünüyordu.»

Balthazar, araştırmasına başlarken asil ve güzel. Oğuz Atay'ın romanının arkasında Mustafa İnan'ın resimleri var. Ayrıca romanda şu bilgiler de var: «Mustafa İnan'ın çocukluğunu ve ilk gençliğini bilenler çoğunlukla, onun güzel bir adam olmadığını söylerler.» Halbuki Profesör Eren Omay, romancı Oğuz Atay'a, Profesör Mustafa İnan'ın dinlediği bir konferansıyla ilgili izlenimlerini şöyle aktarmış: «Üniversitedeki arkadaşlarım gibi ben de düşünme sanatına pek aldırmıyordum. Bu yüzden Hoca'nın anlattıklarını pek hatırlamıyorum. Oysa hafızam kuvvetlidir. Belki de konudan çok, sahneye çıkan Mustafa İnan'ın etkisinde kalmıştım. Hoca tam anlamıyla bir artistti. Özellikle sesinin tonu ve jestleri beni çok etkilemişti. Adana şivesiyle konuştuğu güzel türkçenin de bunda payı vardı. Bütünüyle güzel bir adam seyrediyorduk. Yanımda oturan iki kadın birbirine durmadan Hoca'nın güzelliğinden söz ediyordu.» (s. 168) *Gelişme güzelleştiriyor.*

Oğuz Atay'ın monoğrafisinin önemini burada görüyorum. Bir Bilim Adamının Romanı'nda gelişme ile birlikte bir güzelleşme süreci ortaya çıkıyor. Sınırlı bir güzelleşme. Buradaki sınıra, ilerde, değinebileceğim. Yalnız şimdi ortaya çıkmaya başlayanın önemine ve muhtemel genişliğini göstermem gerek. Bunun için Fikret'in Ferda şiirini hatırlıyorum. Fikret'in Ferda, bugünkü dille Yarın, şiiri şöyle başlıyor :

> **Ferda senin, senin bu teceddüt, bu inkılâp...**
> **Her şey senin değil mi zaten?.. Sen, ey şebâb, (*)**

(*) Şiir diliyle olmayan Türkçesi şöyle:

Fikret'in gençlere ithaf ettiği bu ölümsüz şiirinin bir bölümünde şunlar var :

Asrın, unutma, barikalar asr-ı feyzidir:
Her yıldırımda bir gece, bir gölge devrilir,
Bir ufk-ı itilma açılır, yükselir hayat;
Yükselmeyen düşer, ya terakki, ya inhitat!

Fikret, bu yüz yılın başında bu yüz yılın parlak bir olgunlaşma yüz yılı olacağını duyuyor. Yıldırımlar, mutluluğun habercisi oluyor. Her yıldırım bir karanlığı daha geride bırakıyor, bir yükselme ufkunu açıyor. Ve Fikret, bu yüz yılın başında, gençlere sesleniyor: «Yükselmeyen düşer, ya ilerleme, ya çökme!» Gerçekten de, örnek olsun, Fikret'in şiirinden on beş yıl kadar sonra, yükselemeyen Trotskiy çökmeye başlıyor.

Biraz açmam gerekiyor; mümkün olan ölçüde. Trotskiy'in katkılarını abartmamak lâzım. Ancak bir 1905 yılını, bir 1917 sonrası iç savaşı Trotskiy olmadan düşünmek mümkün değil. Kuşkusuz düşünülebilir, fakat hem 1905 ve hem de 1907 fakirleşir. Trotskiy'siz düşünmek de fakirleştirir. Trotskiy'in başından beri «çirkin» olduğunu ileri sürmek de fakirleştirir.

«Herkes bir noktaya kadar...». Böyle de düşünülebilir. Yalnız bu düşünmek demek değildir. Neden, herkes bir noktaya kadar? Bu sorunun cevabı Fikret'de var: «Yükselmeyen düşer, ya terakki, ya inhitat!» Gelişmeyen çirkinleşir. Gelişmek için güvenmek gerekir.

Zavallı Trotskiy! Aşırı entellektüel ve kendisine bir aşırı güvenle dolu. Belki de kendisine aşırı ölçüde güvendiği için olmalı, Ekim Devrimi'ne güvenemedi. Trotskiy,

---

Yarın senin, senin bu yenilik, bu devrim..
Her şey senin değil mi zaten?.. Sen, ey gençlik

A. Kadir, erişilmez şiirli türkçesiyle Fikret'i de yenileştirmiş durumda. Ancak bu şiirle ilgili yenileştirmesini sevemiyorum.

A. Kadir, Bugünün Diliyle Tevfik Fikret, İstanbul, 1980, s. 138

1923 yılından itibaren, başlatılmasında kendisinin de katkısı bulunan devrime güvenini yitirdi. Öncü işçilerin önce Birinci Büyük Savaş'ta, sonra da iç savaşta kırılmış olmasından büyük bir yeise kapıldı. Bu yüzden yeni kuruluşu küçümsedi. Giderek entellektüel perfeksiyonizmin girdabına düştü, kuruluşun kırılmasını özledi. Karşı çıktı ve en sonunda Hitler ordularından medet umdu (*). Güzel başlamış yaşamını acı bir çirkinlikle sona erdirdi.

«Yerinde say!..» yalnız askerlikte var. İnsan oğlu yerinde sayamıyor. Ya ilerliyor, ya geriliyor. İlerleyemeyen hastalanıyor. Hastalıklı oluyor. Ve burada, kimseyi üzmeden, bir örnek daha vermek mümkün görünüyor. Bu örnek şu: 1940 Kuşağı».

Kuşakları, iki tür yaşlandırmak mümkün. Birisi, dünyaya giriş tarihini başlangıç alıyor. Doğum tarihlerine göre bir kuşak ayırımı. İkincisi, sosyal pratiğe giriş tarihine göre kuşaklandırma. Ben birincisini yapıyorum, «1940 Kuşağı» deyimi ikincisine göre. İkinci yolun daha doğru olduğunu düşünüyorum ve Türkiye'de sosyal pratiğe 1940 yıllarında giren bu kuşağı anlayabilmek için çok çaba harcıyorum. Dönemin yayınlarını, mümkün ölçüde yeniden okuma bir yana, bu kuşağı yaşamış ve değerlendirmelerine güvendiğim kimselerle konuşuyorum. Örnek olsun, Aziz Nesin lütfedip benden esirgemediği zamanlarda bana çok değerli ip uçları verdi. Yalnız bu dönemle sınırlı kalmayarak.

1940 Kuşağı nedir? Marksist anlamda bu kuşağın en gelişmiş tipi kimdir? Hasan İzzettin Dinamo mu? 1940 Kuşağı denildiği zaman Hasan İzzettin Dinamo akla gelir

---

(*) Trotskiy ile ilgili bu çözümlemeleri 1981 Ocak ayında yayımcıma teslim ettiğim «Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu» adını taşıyan kitabımda, bana göre, inandırıcı ölçülerde geliştirebildim. Kitabın arka kapağında da «bu çözümlemelerin benim bildiğim dillerde ilk kez yapıldığını» belirtmek ihtiyacını duydum. Benimki doğru veya yanlış; ancak bundan böyle Türkiye'de bazı düşüncelerin ilk kez ortaya konabileceğine inanıyorum.

Kitabı, zamanı gelince, çok gecikmeden, okuyucuya ulaştırabileceğiz.

mi? Kuşkusuz tersiyle birlikte: Hasan İzzettin Dinamo denilince akla yalnızca 1940 yılları mı gelir? «En gelişmiş tip» tipolojisi bunu gerektirir. Peki, bu kuşağın özelliği nedir? Bir eğilim olarak, Marksist yöntem eğilimlerle ilgilidir, somut ise son derece zengindir. Bir eğilim olarak 1940 Kuşağı için ne denir? Sözü, Hasan İzzettin Dinamo'ya bırakmanın yeridir: «Burda yalnız Rıfat Ilgaz'la A. Kadir'den söz edişim öteki değerli toplumcu şairleri unuttuğumdan değildir. Birkaç zaman önce Akşam gazetesince bana yöneltilen buna yakın bir soruya o zamanın bütün toplumcu şairlerini kapsayan bir yanıt vermişim. Öyle ki bu şairlerin çoğu zamanın külleri altında unutulup gitmişlerdi. Sevineceklerini sanıyordum. Bir gün bunlardan birine Babıali'de rastladım. Eski 1940 şairi gelip sevinçle elimi sıkacağına şöyle bir yarım daire çizerek, asık, öfkeli bir suratla benden uzaklaşırken, sağ kolunu sol eliyle yarısından tutarak 'soktuğun kazık yetmiyor mu, gerisini mi sokacaksın?' diyerek, beni şaşkınlıklar içersinde bırakıp gitmişti. Şimdi benzer durumda bir çok ad sıralamaktan, haklı olarak çekiniyorum» (*). 1940 Kuşağı, daha sonraki yıllarda, bir eğilim olarak, korkaktır, ürkektir ve hastalıklıdır.

Ve o kuşak 1940 yıllarının başında ne kadar gür, ne kadar heyecanlı ve ne kadar inançlıdır! Ne kadar sağlıklı! Dinamo'nun 1942 tarihli «Bağımsızlık Marşı» şiirine bakın.

O eski, kara ve kanlı düşmanımız bizim
Faşizm geliyor Türkiye'ye doğru
yine Faşizm!
Radyolar,
Kesin aşk şarkılarını
Marş okuyalım.
Bir kez daha bu kutsal toprak uğruna
Ölmenin
O ölümsüz tadını duyalım.

(*) *H. Altınkaynak. Edebiyatımızda 1940 Kuşağı. İst., 1977. s. 121. H.İ. Dinamo ile konuşma.*

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, umudun en yüksek noktasında, bu kuşak pek de hak etmediği umudunun gerçekleşmesini beklerken, bir yandan baskı, bir yandan da soğuk savaş ile karşılaştı. Tek kelime ile: Bu kuşak boşaltılmış bir içki şişesi içine kondu, mantarı kapatıldı. Nefes alanlar veya nefesi uzun olanlar çok azdı. Çoğu güvenlerini, umutlarını, gelişmelerini yitirdiler ve hastalandılar. 1960 yıllarının ortalarında içerde onbeş milletvekili ve dışarda Vietnam'ın sağladığı doping ile hayata döner gibi oldular. Ben bu kuşağı bu dönemde tanıdım. Bunlarda hep, gülen yüzlerde bir çift elemli göz ve insan ararken insandan kaçış gördüm. Bu dönemde Ankara'da Kalem Meyhanesi'nde bu kuşaktan Mehmet Kemal, «eskiden bir masaydık, şimdi bir meyhane dolduruyoruz» diyordu. Seviniyor muydu, üzülüyor muydu, söylemek çok zor.

Tek tek güzel olmak da çok zor. Çünkü gelişme toplumsaldır, umut ise tarihle sınırlı. Mustafa İnan ne yapabilirdi? Mekanik profesörü oldu. Mekanik çok mekanik bir bilgi dalıdır. Üstelik, özellikle 1940 ve 1950 Türkiyesi'nin bir mekanik profesöründen, ders vermekten başka, isteyeceği başkaca bir işlev yoktur. Bugün daha az, ancak daha önceki otuz yıl içinde çok daha fazla, Türkiye teknoloji ithal eden bir ülke. Toplum pek öyle fantazilerle uğraşmaz ve olmayan problemlerini bir mekanik profesörünün önüne çıkarmaz. Nitekim çıkarmadı. Türkiye ekonomisi mekanik profesörü Mustafa İnan'dan hiç bir mekanik probleminin çözümünü istemedi. Öyle anlaşılıyor, mekanik profesörü Mustafa İnan da, örnek olsun, Amerikan ekonomisinin mekanik problemlerini çözmeye hiç özenmedi. Oğuz Atay'ı okumak bana güç verdi. Mustafa İnan bir başka dilde çalışma yazabilecek durumda iken Türkçenin dışında yazı yazmadı. Ve bütün bu sınırlılık içinde, yine Oğuz Atay yazdı, Mustafa İnan, bir mekanik profesörü olarak beyin hücrelerini tembelleştirmemek için olsa gerek, sevdiği divan şiirlerini bir de tersinden ezberlemeye çalıştı. Ne kadar acı ve ne kadar «ataturka» ve o kadar da güzel.

Mustafa İnan'ın bir profesör arkadaşı söylüyor ve Oğuz Atay yazıyor: «Bence Mustafa matematikçi olmalıydı.» (s. 199) Çok çok doğru. Eğer Mustafa İnan matematikçi olsaydı, sığ ve doğrusal bir gelişmenin sınırlarını aşabilirdi. Pratiğin eksiğini, bir ölçüde, teori ile tamamlayabilirdi. Matematikte ve özellikle teorik matematikte bu mümkün.

Burada bir parantez gerekiyor. Türkiye'nin yakın geleceğinden, çok uzak olmayan geleceğinden, son derece iyimser olduğumu belirtmeliyim. Türkiye özellikle son yirmi yılında, her türlü aşağılık kompleksini açığa çıkartan, bir pratikler zenginliğini yaşadı. Şöyle de söylenebilir: Bu ülkenin yanlış yapma dehasına hâlâ bir açık kapı bırakmakla birlikte, düşünülebilecek yanlışların çoğunu «hep birlikte» yaşadık ve geride bıraktık. Önümüzde doğrular var. İkincisi, kötüleşir görünen dünya konjöntürü, diyalektik olarak en elverişli konumuna giriyor. Gerginleşen uluslararası ilişkiler, Türkiye'de doğruları daha ön plana çıkartan, doğruları daha çok aratan, bir dış faktöre dönüşüyor.

İyimserim, ancak, bir önemli kötümserlik kaynağım var: Türkiye'de en taze ve en ön sırada yer alan yeteneklerin tıp, mimarlık, mühendislik, işletme türünden alanlara gitmesi. 1990'lar Türkiyesi'ni kararlan bu eğilimdir. Bu alanlarda etkin olabilmek için fazla yetenekli olmaya hiç gerek yok. Fakat yetenekli olanların matematik, fizik, tarih ve filoloji türünden alanlara gitmemesi, bu alanların liseleri bitiren marjinal öğrenciler tarafından seçilmesi ve çok daha önemlisi, bu alanların bu alanları sevmeyenlerin doldurulması «normal bir aklın» sınırlarını çok zorluyor.

Ancak durum böyle. Bunun ne anlama gelebileceğine bir örnek ise şöyle: İkinci savaş sonrası kalkınmayı ön plana çıkardı. Arkasından marksizmin ekonomik faktöre verdiği önem daha çok anlaşılır oldu. Bu ise iktisatı cazip bir meslek haline getirdi. Arkasından da iktisatın vulgarize edilmiş biçimi olan işletmeciliği. İktisat denince Amerika'nın vulgar Samuelson iktisatı, işletme denilince de bunun daha da basitleştirilmiş biçimi akla geldi. Son-

ra ne oldu? Sonra «bizler», iktisat hocaları, üniversitelerin iktisat derslerinde cehaleti okutmaya başladık, işletmo derslerinde bilgisizliği pazarladık. Bugün Türkiye'de iktisat derslerinde bilgisizliği okutuyoruz, işletme derslerinde cehaletin reklâmını yapıyoruz.

Sonra? Sonra bir mühendis çıkıyor, en iyi iktisat işleri kendi haline bırakmaktır, diyor. Sonunda bu söylenecek olunca, iktisat derslerinde cehaletin okutulmasına şaşılır mı? Çünkü işleri kendi haline bırakmak cehalettir. İnsan oğlunun tüm mücadelesi işleri kendi eline almak için değil midir? Bilgi ile donatılmış kendi ellerine.

Sonra? Sonra işletmelerde tüm satış sorunu, Mahmut Paşa çığırtkanlığını ulusal ağız yapmakla çözümleniyor. «Duruun...», «Gelinnnn!!!!», «Alın!» Hiç bir tepki yok. Yalnızca iktisat ve işletme müderrislerinden alkış var.

Cehalet, adı çığrılınca, alkış tutuyor. Yirmi yıl önce atılan tohumlar bugün ürün oluyor. İnsan aklının gelişimine ters bir pratik, «teorisiz» bilimden alkış topluyor. Bu örnek, 1990'lar Türkiyesi'ni kararlan bir eğilime ışık tutuyor.

Yalnız, söylenenleri abartmamak gerek. Mustafa İnan'ın sınırlı gelişmesini veya bu anlamda gelişememesinin en önemli nedeni, çok uygulamalı bir alanın, uygulamasının sınırlılığı olduğu bir dönemde, kıraç toprağına takılıp kalması değil. Diğer kapıyı da kendisine kapatmış olması. Şöyle: «Cemal Gürsel'e, 'ben siyasetten anlamam' dedim. Gürsel güldü. 'Ben de anlamam Mustafa Bey' dedi. 'Sizi kader zorlamış, çevrenize toplanmışlar bu sebepten' dedim. 'Ben sizin gibi merkez değilim paşam' dedim. Uzun uzun düşündü, Cemal Gürsel 'Başkasını bulamazsam gene de seni bayındırlık bakanı yapacağım' dedi.» (s. 226) Mustafa İnan siyasete ilgisiz.

Aslında Mustafa İnan, bilime ilgisiz. Mustafa İnan'ın çok parlak bir hoca olduğu anlaşılıyor, bilim adamı değil. Eğer bilim adamı olsaydı siyasete ilgisiz olmazdı. Çünkü nasıl sezgi bilgi öncesiyse, siyaset bilim ötesidir. Siyaset bilimdir: bilimin sınırları anlamında. Bilim yasaları ortaya çıkarmakla uğraşır. Siyaset, ortaya konmamış ya-

saları sezmek ve formüle etmeden uygulamaya koymak demektir. Siyaset bilimdir: Büyük bilim adamları her gün çıkmaz. Büyük siyasetçiler de. Büyük bilim adamları bilimde ihtilâl yapandır. Büyük siyasetçiler, toplumda ihtilâl yapandır. Büyük siyasetçiler, çağların sınırlarında dolaşan bilim adamlarıdır. Onlar, bilim adamları türünden yalnızdırlar. İhtilâl, onlar için, bir kadın vücudu gibi gız ve heyecan doludur. Temkinle yaklaşılır. Çünkü risk edilen, bilim adamından farkı olarak, laboratuvarda patlayacak cam tüp değil, siyasetçinin özgürlüğü ya da hayatıdır.

Mustafa İnan'ın sınırlı gelişmesinin asıl gizi burada yatıyor. Mustafa İnan'ın içinde şeytan yatmıyor.

Halbuki Mustafa İnan, İsviçre'de doktorasını tamamlayıp İstanbul'da akademik karyere başladığı yılda henüz Sabahattin'in İçimizdeki Şeytan'ının tartışması küllenmemiş olmalı. Henüz tartışma bitmemiş. İnsan bu tartışmanın yapılmamış olmasını diliyor. Çünkü sol entelijansiya ve gayri resmi edebiyat tarihi bu anlamsız tartışmadan anlamsız etkilerinden kurtulamıyor. Kurtarmak gerekiyor.

Mustafa İnan, İçimizdeki Şeytan'ı okudu mu? İçimizdeki Şeytan, üç insan üzerine kuruludur. İnsanları çirkinleştiren içlerindeki şeytandır, bu tez naiv cehaletin adıdır. Ömer haykırır gibi konuşur: «Evet, evet onun korkusu... İçimde bu ürkek dünyayı yaratan onun korkusu.... Ben bu değilim... Ben başka bir şeyler olacağım... Yalnız bu korku olmasa... Hiç bir şeyi bana tam ve iyi yaptırmayacağına emin olduğum bu şeytandan korkmasam...» (*) İçimizdeki Şeytan romanı Ömer ile başlar.

İnsanları kötü yapan, kendi iradelerinin dışında insanlara komuta eden içlerindeki şeytandır. İnsan, Ömer türünden, şeytanın oyuncağı aciz bir hayvandır. İçimizdeki Şeytan romanı bu tezle başlar, bunu yıkmak için yola çıkar ve doğrusu çok güzel de yıkar. Roman bütünüyle bununla ilgili. İnsanların neden güzel ve neden çirkin olu-

---

(*) *Sabahattin Ali, İçimizdeki Şeytan, Birinci Basım 1940, Ankara, 1974, s. 50.*

şuyla ilgili. Üstelik çok ilgili. O kadar ki romanda fizik olarak güzel insanlar var. Bunların içleri de güzel. Romanda fizik olarak çirkin insanlar var. Bunların içleri de çirkin. Yansıma, Sabahattin'in bu güzelim romanında, bu kadar yalın bir biçimde ortada.

Bir örnek: «Dik durmağa çalışan eğri bir baş üzerinde, yandan ayrılmış, seyrek ve kır saçlar vardı. Yirmibeş mumluk lâmbanın altında parlayan bu saçların dibinde, bir yara izi pembeliğinde kirli bir deri görünüyordu. Aynı derinin devamı gibi duran alın kısmında boydan boya uzanan buruşukların arasında kabarık ve yağlı etler dolduruyordu. Bal rengindeki gözleri dayak yemiş bir kedininkiler gibi ağır ağır kımıldıyor ve gayet açık, gayet hayvanca bir ifadeyle bir şeyler istiyordu. Burnunun uç tarafındaki mesameler büyümüş ve bunlardan ince yağlar sızmıştı. Bu uzun ve küt burun, gözlerininkine pek benzeyen hayvanca hareketlerle sanki uzanıp kısalıyordu. Bütün yüzü, çıkmaya başlayan sakallarının dibine kadar, haşlanmış gibi kırmızı ve pırıl pırıl yağlıydı. Bu yağlar dudaklarının kenarında meze bakiyeleriyle karışarak, daha iğrenç bir hal alıyordu.» (s. 249-250) Okuması bile son derece tiksindirici.

Kim bu adam? Romandaki adı İsmet Şerif. İsmet Şerif'i bugünkü nesiller tanır mı? Hiç sanmıyorum. Romandaki diğer kişileri kim tanır? Şunları: «Nihat'ın sözlerine dikkat et! Neredeyse bir kuvvet dini icat edip ona tapacak... En hararetli taraftarları da etrafındaki aptal çocukları bir yana bırakırsak, İsmet Şerif'le profesör Hikmet... Her üçünün müşterek bir vasfı var: Her biri, hilkatin birer tokatını yiyerek, hayatta birer cihetten zayıf ve aciz kalmış insanlar. Nihat'ın illetlerini bilirsin. Zaten bir yüzüne bakmak kâfi... Sıska vücudu, incecik kolları ve sinirden başka bir şey bulunmayan suratı ile bir palyaço kadar biçare bir mahlûk..» (s. 226) Bunlar, kim?

Merakta bırakmak istemem. Ancak Türkiye'de yeni bir romanın kişilerini deşifre etme alışkanlığının yeni olmadığını söylemeliyim. Bu konuya geleceğim. Ancak buradaki sorumluluğun eleştirmene veya edebiyat tarihçi-

sine ait olmadığını belirtmeliyim. Sorumluluk, taşrada şipşak fotoğraf çeker gibi roman yazanlarındır. Ve Sabahattin, içimizdeki Şeytan romanı dolayısıyla böyle bir eleştiriyi hak etmekten çok uzaktır. Sorumluluk, «ideolojik yönde taşıdığı olumlu özelliklere karşın, içimizdeki Şeytan, estetik yönden yeteri kadar güçlü değildir» türünden yargılarda ve bu yargıların sahiplerindedir (*). İçimizdeki

(*) *A. Bezirci, Sabahattin Ali, İstanbul, 1979, s. 187.* Burada ekleyeceklerim var. Ben ne eleştirmenim, ne de edebiyat tarihçisiyim. Çok saygım var, ancak hiç niyetim yok. Türkiye'de yaratılanlarla ve Türkiye'nin yaratacaklarıyla ilgiliyim. Sabahattin ile ilgim ise, sonuna yaklaştığım aydın çalışmamdan doğuyor. Sabahattin Ali, bana, belli bir tipolojiyi çizmede çok büyük yardımlar ediyor. Yaşamı ile.

Her araştırma giz ve heyecan doludur. Sabahattin ile ilgili araştırmalarım da öyle oldu. Temkinle hareket etmek gerek. Temkinle yazdım. Bugün yazdıklarımın doğruluğundan en küçük kuşkum kalmadı. Yurt içinde ve dışındaki yeni araştırmalarım yazdıklarım konusunda en küçük bir bilimsel kuşku bırakmadı. Bunları yazacağım.

Ancak ekmeğini edebiyat eleştirilerinden veya tarihçiliğinden kazananlara söyleyeceklerim vardır. Hayrettin Dalokay, Sabahattin'in ölümüyle ilgili adli tıpta çalışmıştır. Söyleyecekleri olacaktır. Dostum Vedat Dalokay aracılığıyla öğrenmek istediklerimi öğrendim. Sabahattin'in kurşunla mı, yoksa taşla mı öldürüldüğü konusunda söyleyecekleri öğrenilmeğe ve kayıda düşürülmeğe değer.

İkincisi bir fıkra yazarına mektubundan Ayşe İlhan'ın hayatta olduğunu öğrendim. Ayşe İlhan, 1930 yıllarında Sabahattin'in evlenme isteyen mektubunu «ben Lenin'le evlenmek istiyorum» diye red cevabı veren çok hoş bir hanımdır. Sabahattin'in kişiliğini açacak mektuplar Ayşe İlhan'da olmalıdır.

Ayşe İlhan'ın hayatta olmasına çok seviniyorum. Sabahattin'in ölümüyle ilgili olarak kamu oyunu yanıltmada önemli bir rol oynayan kişilerden birisi Mehmet Ali Yalçın idi. Yazık ki öldü.

Ayşe İlhan'ın açıklayıcı olacağında kuşkum yok. Bana öyle geliyor. Sabahattin karısını seçerken de, İçimizdeki Şeytan'da Macide tipini yaratırken de Ayşe İlhan'ın mektuplarındaki telkinlerin etkisinde kaldı.

Dr. Hayrettin Dalokay ve Ayşe İlhan, araştırıcılarını ve bu arada ekmeğini edebiyat üzerinden kazananları bekliyor.

Şeytan, estetik açıdan son derece güçlü ve dar anlamda bir ideolojisi olmayan bir romandır.

İçimizdeki Şeytan, Türkçede Dostoyevskiy'e en çok yaklaşan romandır. Dostoyevskiy'in sürprizleriyle doludur. Ömer, Macide ve Bedri, sanki Dostoyevskiy'in romanlarından çıkmış Türkiye'ye gelmişler. Ancak sonunda kendine güvenen bir yaşlı dostunun kasasından para çalan Ömer, güzel, offedici, bilinçsiz bir melek olan Macide ile olmadık yerde yardıma hazır, aşık ve özverili, hiç kuşku yok solcu ve müzisyen Bedri o kadar «bizden» ki, Dostoyevskiy'in etkisi bir Fransız konyağı gibi tadında kalıyor.

Sıra çirkin adamlara geliyor. Ve bu incelemenin tezlerinden birisidir: Çirkinlik doğuştan değildir. İsmet Şerif, Nihal Atsız'dan öğreniyoruz, Peyami Safa'dır. Kim bu Peyami Safa? Bugünkü ilerici okuyucu hiç tanımıyor ve okumuyor. Peyami Safa, Nazım'ı Nazım yapan Sorteller'in Resimli Ay Dergisi'nin önde gelen yazarlarındandır. Bundan elli yıl önce. Bu Dergi'de Peyami Safa'nın ne güzel yazıları var! Nazım Olayı'nın doğuşuna en büyük destek olanlardan birisi. Çok yakın dostlar. Resimli Ay'da, Peyami Safa'nın Dokuzuncu Hariciye Koğuşu üzerine bir eleştiri var. İmzasız, ancak, Nazım'ın olduğunu sanıyorum (*). Bir bedii eserden, bir estetik yapıttan, ancak bu kadar haz alınabilir ve yazılabilir.

Bazı arkadaşlarımın, bütün enerjilerini, yazdıklarımdan dolayı bana küfretmeye ayırmalarına üzülüyorum. Araştırma için enerjileri kalmıyor.

(*) Bu incelemeyi yazdıktan sonra Sabiha Sertel'in anılarını kartlara geçirmek üzere tekrar ele aldığımda, bu sanımın bir kaynağının Sabiha Sertel olabileceğini gördüm. Sabiha Hanım bir yerde, Nazım için şunları yazıyor: «Bir zamanlar Peyami Safa'yı da kazanmak sevdasına tutulmuştu. Peyami o zamana kadar vasat hikâyeler, romanlar yazardı. Nazım'la temasa geldikten bir müddet sonra Dokuzuncu Hariciye Koğuşu romanını yazdı. Nazım Resimli Ay'da bu kitabın tenkidini yaparken Peyami'yi övüyor kendi sanat görüşünü belirtiyordu.

Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 130.

Burada, şimdilik, Nazım ile Peyami ilişkisinin bir kazanma çabasından daha ilerde olduğunu söylemeliyim.

Bir yazdığımı bir daha yazıyorum: İlerici okuyucu Kemal Tahir'in bütün romanlarıyla Peyami Safa'nın bir kaç romanını değiştirse kârlı çıkar. Sabahottin'in romanındaki İsmet Şerif işte bu kimsedir ve sonradan sat değiştirir. Yine Nihal Atsız'dan öğreniyoruz, romandaki Profesör Hikmet, Profesör Mükrimin Halil'dir. Atsız'a göre «romanda adı söylenmeyen tatar suratlı herif ise ya Profesör Zeki Velidi, yahut Abdülkadir İnan olacaktır. Yine ırkçı Nihal Atsız'a göre «romanda, kim oldukları anlaşılmayan bir de muharrir Hüseyin Beyle Nihat var» (*). Bütün bunlara bir de şunu eklemek gerekiyor: Nihal Atsız'ın kim olduğunu anlamadığı Nihat'ın, Nihal Atsız'ın kendisi olduğuna inanılıyor. Kırk yıl önce.

Bir nokta: Türkiye'de bir kırık plak gibi tekrarlanan İçimizdeki Şeytan romanının ideolojik açıdan güçlü olduğu tezi, romandan, romanın okunmasından, çıkmıyor. Hiç kimsenin bunu çıkarmasına imkân yok. Bu nokta görülecek. Romanda bir ideoloji veya daha doğrusu bir dar politika arama alışkanlığı, çok güncel ve çok somut bir olgudan doğuyor (**). Irkçı Nihal Atsız ile solcu Sabahattin Ali'nin bir zamanlar çok yakın arkadaş olmasından doğuyor. Asıl adıyla Hüseyin Nihal Atsız, Sabahattin'in romanı yayınlanır yayınlanmaz çıkardığı İçimizdeki Şeytanlar adını taşıyan broşüründe şunları söylüyor: «Sabahattin Ali benim tanıdığım, hem de çok iyi tanıdığım bir in-

---

(*) *Atsız, İçimdeki Şeytanlar, İstanbul, 1940, s. 13.*

(**) Bu güzel ve somut olgunun bir edebiyat tarihi hükmü haline getirilmesinde Nazım'ın kişiliğine yaslanmanın önemli bir rolü var.

Nazım'a aşırı ölçüde yaslanma zaman zaman büyük bir tembelliğin gerekçesi oluyor.

Nazım şunları yazıyor: «Sabahattin Ali, İçimizdeki Şeytan adlı romanında, Türkiye faşistleri, ırkçıları ve pantürkistlerinin iç yüzünü meydana çıkardı. Bu kitabın ortaya çıkması büyük gürültülere sebep oldu. Faşist basını onun üzerine atıldı.»

Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Sekizinci Cilt, Sofya, 1972, s. 468-469.

Nazım'ın otoritesine dayansa da, artık güncel gürültülerin tarih hükmü haline gelemiyeceğinin bilinmesi zamanı geldi.

sandır. Bundan dolayı cevabım tepeden inme olacaktır ve onu çökertecektir.» (s. 4) Gerçekten de Türk faşizan hareketinin bu önde gelen ismiyle Sabahattin, bir zamanlar, çok yakın arkadaşlık yaşadılar.

İçimizdeki Şeytan romanında güçsüz ve, iradesiz ancak faşist olmayan Ömer, karanlık işlerin militanı Nihat ile çok yakın arkadaşlık yapıyor. Atsız ise İçimizdeki Şeytanlar broşüründe şunları yazıyor: «Benim bu romanda ilişeceğim nokta hususi bir kasıtla yazılmış olmasıdır. Sabahattin Ali bu memlekette ırkçı, turancı ve anadolucu olan milliyetperverleri hep satılmış insanlar olmakla itham etmek istiyor ve romanını yazarken de bugün aramızda yaşayan bazı kimseleri, tabii biraz değiştirerek, romanına sokup onları küçültmek istiyor.» Sabahattin'in romanının «ideolojik gücü» ile ilgili nakaratın kaynağı burada yatıyor. Tek kelime ile abartma.

İkinci nokta: Sabahattin, milliyetçilerin arasından solculuğa geldi. Onların içine girip çıkma alışkanlığını hiç bırakmadı. Ancak milliyetçiler, Sabahattin'i hiç affetmediler. Doğrudur, Sabahattin'i sol entelijansiyanın yumuşak karnı saydılar. Ayrıca Atsız, eski arkadaşıyla sorunlarını bir kan kavgasına döktü. Savaş yıllarında başbakanlara jurnaller yazdı: Bunlarla ün kazandı. Birinde şunları yazdı: «1 — Bugun Maarif Vekâletine bağlı Dil Kurumu azasından ve Ankara'daki Devlet Konservatuarı öğretmenlerinden bir Sabahattin Ali vardır. Hemen hemen bütün kendisini tanıyanların komünistliğini bildiği Sabahattin Ali 1931 yılında Konya'da 14 ay hapse mahkûm edilmişti. Sebebi de başta o zamanki Reisicumhur Atatürk olduğu halde bütün devlet erkânını ve rejimi tehzil eden manzum bir hezeyanname yazmasıydı. Bazı mısralarını bugünkü mebusların da bildiği bu hezeyannamenin tamamını Konya'daki adliye arşivinden bulup çıkarmak kaabildir.» Başbakan Saraçoğlu'na yazılan bu jurnal şöyle devam ediyor: «Sayın Başvekil! Buraya bilmecburiye yazarken büyük bir ıstırap duyduğum iki mısraında (beni mazur görmenizi rica ederim) bu vatan hainı şöyle diyordu:

İsmet girmedi mi hâlâ hapse
Kel Ali'nin boynu vurulmuş mudur?

Maarif Vekâletinin sevgili memuru bulunan bir komünistin, hapise girmesini temenni ettiği İsmet, pek kolaylıkla anlayacağınız gibi, o zamanki başvekil, şimdiki Reisicumhur ve hepsinin üstünde İnönü zaferlerinin başkumandanı İsmet İnönü..» (*) Atsız, hiç sevmediği İsmet Paşa'yı sevecek oluyor.

Bu kan davası burada kalmıyor. Ünlü Sabahattin Ali-Nihal Atsız Davası (**) şeklinde devam ediyor. İlginç oluyor «dava görülürken, 1944 nisanında Ankara Adliye Binası çoğunluğunu SBO öğrencilerinin oluşturduğu bir sağcı grup tarafından basıldı» (***). Çok ilginçtir, zaman oluyor, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin aktif öğrencileri Sabahattin Ali-Nihal Atsız davasında Atsız'dan yana bir güç oluşturuyor.

Üçüncu nokta: İlerde çok daha ayrıntıyla yazılacak olan bu ayrıntıların önemi şurada. içimizdeki Şeytan romanına yüklenilen «ideolojik tez» romanın kendisinde değil roman dışındaki gelişmelerden doğuyor. Türk ırkçı hareketinin *alınganlıklarından doğuyor.* Ayrıca görülecek; ırkçıların bu şamatası olmasaydı Sabahattin'in bu romanında «ideolojik tez» bulmak mümkün olmayabilirdi. Çünkü romanda, romanın en güzel yonlarından birisi, kişilerin solculuğu da, ırkçılığı da son derece empresyonist bir biçimde verilmiş. Sabahattin'in İçimizdeki Şeytan romanında, vulgar sol tiyatrolarda okunan türden makaleler yok. Ayrıca, Asım Bezirci'nin sözünü ettiğim kitabında çok yerinde ve doğru olarak değindiği gibi, ırkçı olduğu kabul edilen kişilerle ilgili öyküler romano zorla sokulmuş izle-

---

(*) *S. Öner, Nihal Atsız, İstanbul, 1977, s. 30.*

(**) *Ayın Tarihi, sayı 130, Eylül 1944.*

(***) *B. Oran, İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar, SBF Dergisi, Eylül 1969, Cilt XXIV/3, s. 254.*

nimini veriyor. Fakat yine de romanın bir bütün olarak güzelliğini bozmuyor.

Şimdi sıra, kısaca, bir romanın kişilerini deşifre etme alışkanlığında. Burada, buradaki sorumluluğun roman yazarlarında olduğunu tekrarlamak zorundayım. Burada teorik bir yanlışlıktan çok pratik bir sorumluluk olduğunu düşünüyorum. Yine tekrarlamak zorundayım: Bilim de, sanat da bir soyutlama eylemidir. Somutun zenginliğinde soyutlama hem en zoru ve hem de en yaratıcı olanıdır. Ancak unutmamak gerekir: Her soyutlama bir seçme işidir. Her yaratıcı bir seçicidir. Her büyük yaratıcı bir büyük seçicidir.

Seçmesini bilmeyen yaratmasını bilmez. Yaratıcı, somutun çeşitliliği içinde, aynı anlama gelmek üzere somutun gelişmiş zenginliğinde soyutu bulabilir. Bu bir yol. En zor fakat en güvenilir olanı. Ancak aynı yaratıcı bir tekil somutta aynı zenginliği bulduğunu düşünebilir. İçi çok sesli ve çelişkileri barındıran bir somut, bir yaratıcı için, model olabilir. Yaratıcı bunu seçebilir. Ancak her seçme bir sorumluluktur. Bir Bilim Adamının Romanı'nda böyle bir model var, ancak ortada roman yok.

Çok açık olmak gerek: Gerçekçilik, gerçeğe cehalette sadakat göstermek demek değildir. Gerçekçilik, gerçeğe diyalektik olarak bağlı olmaktır. Bir sanat eserini bir köy röportajından ayıran temel özellik gerçeğe sadakatte aranmamalı. Nasıl sadakat? Diyalektik bağlılık.

Diyalektik doğada ve toplumda var. Ancak tekil somutta bulmak çok zor. Fakat yaratıcı kendisine güveniyorsa meydan onundur, sorumluluk da. Yaratıcı, bu arada romancı, kendi sorumluluğunu başka yerde aramamalı. Kızması gerektiği zaman kızgınlığının objesini doğru seçmeli.

Eklenecekler var: Bir tekil somutu veya bir kişiyi roman kahramanı yapmakla, salt bu nedenle, bir roman ne değer kazanır, ne de kaybeder. Nasıl yapıldığına bakılmak gerekir.

Bir örnek ve bu örnek bundan sonra alacağım roman: Bir Gün Tek Başına. Bu roman, 27 Mayıs öncesinin genç-

lik eylemlerini konu alıyor. Çok ayrıntılı bir gazete taramasına dayandığı izlenimini edindim. Sanki bir belgesel senaryo hazırlığı var, sonradan vazgeçilmiş ve roman yazılmış. Eylemler ve eylemciler var, bunların içinde son derece güzel bir «tip», 37'lerden Günsel var. Örgütleyici durumda. Günsel'in ilişkide olduğu bir sol politik hareket ve bunun bir de lideri var: «Baba». Romanın iskeleti böyle. Baba'nın düşünceleri ise şöyle: «Yeni bütçe dolayısıyla istatistikleri karıştırıyorum bugünlerde. Sayılara bakıyorum. Tıpkı Osmanlı'nın son günleri... Sığınmışlar düvel-i muazzamaya. Ağzının içine, eline bakıyorlar. Sürünmeye bayılır onlar da... Ne ondurur, ne güldürürler. Yüz yıla yakın var ki, ülkede dönemselleşme bu. Tam böyle anlarda, birilerinin ayranı kabarır. Duman ederler ortalığı... Vatan, Millet derken bir bakarsınız eski hırsızlar yine yerlerini almışlar. Bir tür oyun. Tefeci, bezirgân, finans kapital ortaklığının indi bindi oyunu» (*). Baba'nın görüşleri bu ve bu görüşler romanda sık sık tekrarlanıyor.

Kim bu «Baba?» Türkiye'de sosyal mücadele ve tarihiyle ilgilenenler için hiç yabancı değil, pek tanıdık birisi. Türkiye'yi «tefeci, bezirgân, finans ortaklığı» olarak görme tezi, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın alâmet-i farikası. Hiç kuşku yok, Vedat Türkali'nin romanındaki «Baba», Nazım'ın mektuplarında «deli oğlan» adıyla geçen Dr. Hikmet'tir. Vedat Bey, ya isteyerek ya istemeyerek, bu konuda kuşku bırakmıyor. Romanın bir yerinde Baba'nın adını açıklıyor: «Reşit Ataşlı.» (s. 585) Dr. Hikmet Kıvılcımlı ile Reşit Ataşlı isimleri arasındaki çağrışım gerçekten çok kısa.

Kemal Tahir'in, Vedat Bey'in romanında Fahir Cemal mi, bir tane ve benim çok sevdiğim eseri var. Eserlerinin en güzeli: «Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar.» 1940 yıllarında, bir hapishaneden bir hapishaneye Nazım'ın Kemal Tahir'e mektuplarını içeriyor. Bir hazine

---

(*) *Vedat Türkali, Bir Gün Tek Başına, İst., 1980, s. 100.*

değerinde bir kitap. Ve bir mektup: «Zaman zaman aklıma şu deli oğlan, doktor Hikmet geliyor. Yahu ne acaip insan bu, bir tarafı nasıl doğru, sıhhatli de, bir tarafı Dostoyevski tipi gibi. Gitti, gömüldü, ses seda çıkarmaz. Kılıç balığı gibi küser. Bir taraftan da acıyorum oğlana. Her ne hal ise» (*). Nazım, bu; büyük sanatçı sezgisi. Dr. Hikmet'in romanının yazılabileceğini daha o günlerden seziyor.

Dr. Hikmet, tam bir roman tipi çiziyor ve hâlâ romanının yazılması gerekiyor. Vedat Bey, Dr. Hikmet'in romanını yazmıyor, Dr. Hikmet'i romana koyuyor. Olduğu gibi. Dr. Hikmet, Türk sosyal mücadelesinin, marksist anlamda, en gelişmiş tiplerinden birisini meydana getiriyor. Bütün güçlü ve zayıf taraflarını, övüncünü ve çelişkilerini içeriyor. Büyük özverisi var, inatçı, hiç bir teorik değeri yok. Çok çarpıcı gözlemleri var; doğruyu bulmak için önemli, ancak doğruda durmasını bilmiyor. Dr. Hikmet, en çarpıcı gözlemi en doğru sanıyor. Evrensel olabilmek için ulusal olmak gerektiğini seziyor, fakat, Osmanlıcanın güzel deyimiyle ehem ile mühimi ayırt edemiyor. Her büyük sanatçı, her büyük bilim adamı, her büyük politikacı, aynı zamanda, bir büyük seçicidir. Dr. Hikmet seçmesini hiç bilmedi. Ne evrensel, ne de ulusal olabildi; ne İsa'ya, ne de Musa'ya yaradı. İnatçı yaşamı, ömrünün en az elli yılını uğruna mücadele ederek harcadığı bu ülkeden uzak, bir gurbet yalnızlığında sona erdi.

Sanat ve politika, seçme yeteneği ister. Fakat seçimin güzelliğini tarih ve pratik belirler. Darwinism bir tür ilkel bilimdir ve acı hükmeder.

Dr. Hikmet yazılmalıdır. «Deli oğlan» tanınmalıdır. Genç nesiller kendi ölülerini bilmelidir. Tapınmadan ve sıfırlamadan.

Şimdi sıra tekrar, Deli Oğlan'dan içimizdeki Şeytan'a geldi. Bir Ömer vardı. Ömer, çok zayıf bir kişiliğe sahip: «Ömer'in hiç değilse bu akşam, böyle bir davete razı

(*) *Nazım Hikmet, Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar, Ankara, 1968, s. 155.*

olmağa niyeti yoktu. Fakat veznedarın görünüşünü insanı telâşa düşürecek gibiydi. Zaten Ömer, bütun patavatsızlığına rağmen, kendisinden bir şey isteyen bir insana ret cevabı vermeyi hemen hemen asla becerememeyen kimselerdendi. Çok kere acele bir iş için yolda giderken herhangi geveze bir arkadaşı onu lâfa tutabilir ve yarım saat saçma sapan konuştuğu halde Ömer onu bozmağa ve 'yeter, işim var!' demeğe muktedir olamazdı.» (s. 127) Ömer, Macide'ye aşık oldu. Ömer, vapurda bir gün, bir güzel kıza tutuldu. Yanında arkadaşı Nihat var. Ömer, her ne pahasına Macide ile konuşmak isterken, Macide'nin yanındaki hanım Ömer'i çağırdı. Emine Hanım, hem Mocide'nin ve hem Ömer'in yakını çıktı. Balıkesirli Macide, Emine Hanım'da kalıyor ve Konservatuvar'da okuyor. Sabahattin'in romanında bu tür sürprizler çok, hiç biri yadırganmıyor. Evleniyorlar.

Macide «Ömer'i seviyordu.» Sabahattin Ali'nın böyle demesine bakmamak gerek. «Bundan şüphesi yoktu.» Şüphe etmek gerek. Sabahattin, romanın başından tanıttığı Macide'nin daha sonra tanıttığı Ömer'i sevebileceği konusunda kuşku saçıyor. Ustalıkla. Tırnak içindeki cümleler birbirini izliyor ve şöyle devam ediyor: «Hatta belki bu sevgide vücudunun rolü kafasının rolünden daha büyüktü.» İşte, bu pek doğru. «Kocasının seyrek tıraş olan yanaklarını okşarken, yahut onun biraz kalınca ve bir çocuk dudaklarına benzeyen dudaklarını dikkatle seyrederken derisinde garip ürpermeler duyar ve kollarını utana utana, fakat kendisinden hiç ummadığı bir hararetle, onun boynuna sarardı. Ne de olsa taşralı.»

«Ona bağlılığı yalnız bu sevgiden doğmuyordu. Macide birkaç oylık beraber yaşayışları esnasında Ömer'in ne kadar zayıf tarafları bulunduğunu sezmişti. Kocası her şeyden evvel bir anlık arzuların zavallı bir oyuncağıydı. Beraber alışverişe gittikleri zaman bile bu huyu hemen kendini gösterir, çay fincanı almak için girdikleri bir dükkânda alacalı bulacalı Japon taklidi bir vazo görüp almağa kalkar, Macide ona paralarının yetişmeyeceğini, bunun lüzumsuz olduğunu anlatmakta müşkülât çekerdi.

Bu gibi hallerden sonra üzerine bir mahzunluk çöküyor ve Macide böyle zamanlarda onu bir çocuk gibi kollarının arasına alıp avutmak istiyordu.» (s. 179-180) Macide ise bir kararlı melektir.

Balıkesir'den para gelmeyince Emine Hanım'ın evinden, pek de kibar olmayan bir biçimde, kovulur. Daha doğrusu söz söyletmez, gideceği yeri olmadan çantasını alır. Yine tam bir Dostoyevskiy sahnesi: Ayaklarının sürümesiyle Ömer'le karşılaşır. Bundan sonrası Ömer'in tek odalı peşmürde pansiyonuna. «Eyvah... Şimdi yatacağım ha!.. Beraber mi? Tabii beraber... Sanki buraya gelirken bunu bilmiyor muydum? Bilerek ve isteyerek geldim. Neden korkuyorum... Senelerden beri hiç bir insanla birlikte yatmamıştım. Fakat bu başka... Beni kollarının arasına alacak ha? Sonra güzel dudaklarını yakından, ta yanıbaşından göreceğim... Hatta öpebileceğim... Evet... Hem nasıl öpeceğim... Aman yarabbi, ne kadar utanmazca şeyler düşünüyorum... Neden utanmazca olsun... Ben artık kadın sayılırım... Bir kadın böyle şeylerden utanır mı?» (s. 121) Çok sesli bir iç dünya.

Macide, Balıkesir'de bir küçük öğrenci ve Bedri, Macide'nin müzik öğretmeni. Roman Balıkesir'de başlıyor. Başlarken şöyle oluyor: «Bedri istasyona giderken bir arabaya binmişti. Yolda birkaç arkadaşıyla beraber giden Macide'yi gördü. Çocuklar hocalarını başlarını eğerek selâmladılar. Bedri olsun, Macide olsun, bu anda birbirlerine gözlerini çevirmekten bile kaçtıkları halde, uzun uzun bakıştıklarını zannettiler.» (s. 37) Bir öğrencinin öğretmenine kalp atışları daha güzel anlatılabilir mi?

Kuruluş olarak İçimizdeki Şeytan romanı, Ömer ile Bedri ikilemi üzerinedir. Macide sanki, diyalektik anlamda, zıtların birliğini sorgulemek için kullanılan bir araçtır. Macide, Ömer'den çok büyük seksüel tatmin alıyor, fakat, yine de bir eksiklik duyuyor. Şöyle düşünüyor: «Bir insandan bu kadar çok şey talep etmek belki doğru değildi. Fakat Macide kendisini her an düşünen, sadece aşk ve istek değil, bunlar derecesinde de hürmet telkin eden, sadece bir küçük kardeş, yaramaz bir çocuk değil, aynı

zamanda bir ağabey, bir destek olan bir insanın yakınlığını daima arıyordu.» Eklenmesi gereken şu oluyor: Macide bunu kendi başına düşünemez. Dünyada bir Bedri olduğu için düşünüyor.

Romanın güzelliği burada. Macide'nin düşünebildiğini okuyucu da düşünüyor. Roman, yukardaki alıntıdan sonra, şöyle devam ediyor: «Bedri'nin onları sık sık görmeğe geldiği günlerde Macide'nin bu arzuları büsbütün arttı. Bazı hatıralarla henüz bağlı bulunduğunu hissettiği eski hocasında bol bol mevcut olan bu vasıfları Ömer'de görmek istiyor, garip bir korkuya veya kıskançlığa benzeyen hislerle kocasına sokuluyor ve onun alâkasını çekmeğe çalışıyordu. Bedri'ye hatta biraz kızgın gibiydi. Onun kendisine karşı olan hislerini gayet iyi seziyor, bunlardan dolayı onu kabahatli bulmağı aklına bile getirmiyor, yalnız şimdiye kadar Ömer'de görmemeğe çalıştığı kusurların apaçık gözlerinin önüne serilmesinde onun tesiri olduğunu düşündükçe istemiyerek hiddetleniyor ve ruhunda zorla ayakta tuttuğu bir muvazenenin bozulmasından korkuyordu.» (s. 183-184) İçimizdeki Şeytan romanının özeti, bu. Bunun ideolojisi nerede?

Bir nokta daha. Macide «çok fena yapıyoruz» diye mırıldandı. «Ömer de, ben de.. Ben eski talebesiyim... Beni seviyor ve mesut olmamı istiyor... Bunu muhakkak istediğini biliyorum. Ömer'i de çok seviyor... Belki dünyada bulunmaz bir arkadaş... Fakat bizim yaptığımız doğru mu? Bir aydan beri geçinmemize o yardım ediyor... Halbuki üstüne başına bakılınca pek para içinde yüzmediği anlaşılır...» Gerçekten de Bedri, para içinde yüzmüyor. Çok büyük ve zor sorumlulukları var.

Ama roman bu. Romanda Bedri, Macide'yi sevdiğini saklamak için en küçük bir caba harcamak gereğini bile duymuyor, fakat, kendisine bile söylemiyor. Bedri, bu, solcu. Bedri'nin solculuğunu Macide anlıyor. Ancak Macide solculuğu da, sosyalizmi de bilmiyor. Macide, bilmediğini anlıyor. Şöyle: «Dün akşam ne güzel ve ne doğru söyledi... Bu meşhur ve malumatlı adamlar onun gözlerini boyamamışlar... Demek herkesin öyle olması ve onla-

rı beğenmesi şart değil... Belki de Bedri bizim bilmediğimiz şeyi biliyor: Bu manasız ve boş hayattan daha başka bir şeyler olması lâzım geldiğini ve bu başkasının ne olduğunu... Eğer biliyorsa...» (s. 268-269) Hepsi bu kadar. Solculuğu bilmeyen birisi için sosyalizm «bu manasız ve boş hayattan başka» bir hayattır.

Bu nokta üzerinde durmam gerekiyor. Bunu «biz» ve bu arada ben, kendi sosyal pratiğimizde kendimize bir türlü anlatamadık. Solculuğa henüz ilgi duyan birisi için dünya sosyalist sisteminin başarıları hiç önemli değil. Bir başka dünyanın nimetleri önemlidir. Bir «cennet» önemlidir. Yalnız cennet kadar önemli bir nokta daha var: Kalpazanlar cenneti anlatamaz. Ve burada simetri yok. Cehennemi anlatmak için derviş olmaya imkân yok. Fakat cennet ancak bir tür dervişlerin ağzında inandırıcılık kazanıyor. «Ne fevkalâde bir adam... Öyle ya, başında bu kadar felâket varken kendini kaybetmemesi, Ömer gibi bir arkadaşın her haline, en dayanılmaz muamelelerine tahammülü, bana karşı aldığı vaziyet ve karşılığında bir şey beklemeden gösterdiği alâka... Daha birçok şeyler onun nasıl düşünen, duyan ve bunları ölçüp biçtikten sonra verdiği kararlara göre hareket eden bir insan olduğunu gösteriyor..» Macide, Bedri için böyle düşünüyor.

İdeolojinin bir yanında böyle bir solculuk yatıyor. Bedri, vulgar sol tiyatroların yeteneksiz aktörleri gibi makale okumuyor. Bedri'nin solculuğunu Macide algılıyor ve Sabahattin Ali, Macide'nin dünyasına yazıyor. En ilkel ve en etkileyici bir biçimde. Nihat ve arkadaşlarının faşistliği de aynen yazılıyor. Macide'nin anlayabileceği bir biçimde. Macide, artık Ömer'i bırakmayı kararlaştırıyor. Mektup yazıyor, aşkını dile getiriyor. Mektubu Ömer'e verecek. Veremez. Çünkü, Bedri geliyor ve Ömer'in tutuklandığı haberini veriyor. Nihat ve arkadaşlarıyla birlikte.

Albay Türkeş, Velidi Togan, Nihal Atsız ve arkadaşları, İkinci Büyük Savaş faşist Almanya aleyhine dönünce tutuklandılar. Çok sonraları. Sabahattin'in İçimizdeki Şeytan romanı, İkinci Büyük Savaş'ın hemen başında resmi Ulus Gazetesi'nde tefrika edildi. Sanatçı sezgisiyle Sa-

bahattin sanki bu tutuklamayı haber veriyor.

Bedri, Macide'ye anlatıyor: «Nihat ve etrafına topladığı delikanlılar, gençlik, gayesizlik yüzünden ve biraz da külâh kapmak arzusuyla, bir takım mecmualar, broşürler neşretmeğe, memleket ve millet sevgisini inhisar altına alıp etrafa küfür ve iftira yağdırmağa başlamışlardı.» (s. 272) Bedri devam ediyor: «Bunlardan biri, ara sıra Nihat'ın yanında gördüğümüz o Tatar suratlı herif de mevkuflar arasında.. Neyse, fazla tafsilât vermeğe hacet yok, bu coşkun gençler, bir kısmı bilerek, bir kısmı bilmiyerek, mükemmel bir ağın içine düşmüşler... Kendi fikirlerimizi söylüyoruz ve yazıyoruz sanırken, yabancı ve barbarca kanaatlerin tercümanı, zavallı birer oyuncağı olmuşlar.» Faşizm böyle çiziliyor. Elma kelimesini kullanmadan elmanın tanımı yapılıyor. Bir de şu ekleniyor: «Birçok insanlar düşünüşlerinin istikametinde kanlarına, yedinci cedlerinin nesebine veya doğduğu yere göre tasnif ve defterlere kaydedilmiş... Bu arada bir hayli de para dalaveresi dönmüş... Yalnız bundan ancak kodamanlar istifade edip öteki zavallı çömezler pir aşkına bağırmışlar...» Çok güzel, kötülük ancak böylesine güzel anlatılabilir.

Roman, budur. Sanıldığının aksine, bu romanın, öyle bir ideolojik tezi yok. Dar anlamda bir ideolojisi yok. Anti-faşist veya anti-ırkçı bir roman değil. Çünkü hepsi bu kadar. Sabahattin'in bu romanıyla ilgili kırk yıllık yanlışı düzeltmek gerek. Burada bunu yapıyorum.

Fakat İçimizdeki Şeytan romanının bir estetik tezi var. İlk bakışta çok basit: Güzel işi yapanlar güzeldir; çirkin işi yapanlar çirkindir. Çok basit, ancak, Türkiye'nin sosyal pratiğinde bazı çok büyük basitlikler unutuluyor. Yirminci yüz yılın son yirmi yılında, hiç unutulmaması dileğiyle, hatırlatıyorum: Cenneti kalpazanlar anlatamazlar, cehennemi tarif için derviş olmaya gerek yok.

Ancak İçimizdeki Şeytan romanının bir estetik tezi var. O kadar basit değil. Ömer, tutukludur. Ama bırakılacak. Çünkü yalnızca aczi yüzünden ırkçıların arasındadır. Ömer, asıl kendisine güvenen bir yaşlı dostunun ka-

sasından şantajla para almıştır. Bundan vicdanı yanıyor. Macide'nin kendisini bırakacağından habersiz. Macide'den ayrılmaya karar veriyor. Macide'yi götüremeyecek kadar zayıf ayakları var. Bunu biliyor. Bedri'den bunu rica ediyor.

Ömer, bu. Nihal Atsız yazıyor: «İçimizdeki Şeytan hakkında Bozkurt dergisinin üçüncü sayısında bir tenkit yazan Reha Oğuz Türkkan'ın da gözünden kaçmadığı gibi romandaki Ömer, bir çok noktalarda Sabahattin Ali'ye benziyor.» (*) Şimdilik bu konuda görüşlerimi yazmıyorum. Atsız, bir zamanlar yakın arkadaşı Sabahattin için, şunları da yazıyor: «Ömer günün birinde hırsızlık etmiştir. Sabahattin Ali hırsız değildir ama bir gün cebinde parası yokken bir lokantaya girip yemek yediğini, sonra gizlice sıvıştığını bize gülerek anlatmıştı. Belki Sabahattin Ali bunu da yapmamıştı. Ama tuhaflık olsun diye, orjinal gözükmek için söylemişti. Çünkü o herşeyi yapmış olmak zevkini tatmak isterdi. Kâh esrar içip Ayasofya meydanında kustuğunu, kâh bir satıcıya bir lira verip beş liranın üstünü aldığını, bazen de şair Yusuf Ziya ile bir lirasına tavla oynarken hiyle ile partiyi kazondığını anlatırdı. Bunların çoğunu yapmış değildi. Yalnız yapmasını düşünür ve yapmış gibi anlatırdı.» Burada da şimdilik şu kadarını yazıyorum: İçimizdeki Şeytan romanı, böyle bir tipin, net, fakat sevecen bir eleştirisi oluyor.

Tutuklu Ömer, Bedri'ye ne güzel konuşuyor: «İyilik demek kimseye kötülüğü dokunmamak değil, kötülük yapacak cevheri içinde taşımamak demektir. Bende bu fena cevher fazla miktarda mevcutmuş. Belki herkeste var.. Fakat insan olan onu söküp atmasını yahut boğmasını biliyor... Dokunmadan bırakmak, bir gün başını kaldırmasına meydan vermek olur..» (s. 284 Tam bir ahlâk dersi başlıyor. Ömer, farkında ve ekliyor: «Sana ahlâk vazı edecek değilim.»

Bir ahlâk dersi: «Halbuki ne şeytanı azizim, ne şey-

(*) *Nihal Atsız, İçimizdeki Şeytanlar, İstanbul, 1940, s. 10.*

tanı? Bu bizim gururumuzun, salaklığımızın uydurması... İçimizdeki Şeytan pek de kurnazca olmayan bir kaçamak yolu... İçimizde şeytan yok... İçimizde aciz var... Tembellik var... İradesizlik, bilgisizlik ve bunların hepsinden daha korkunç bir şey: hakikatları görmekten kaçmak itiyadı var... Hiç bir şey üzerinde düşünmeğe, hatta bir parçacık durmağa alışmayan gevşek beyinlerimizle, kullanmağa lüzum görmeyerek nihayet zamanla kaybettiğimiz biçare irodemizle hayatta dümensiz bir sandal gibi dört tarafa savruluyor ve devrildiğimiz zaman kabahati meçhul kuvvetlerde, insan iradesinin üstündeki tesirlerde arıyoruz.» İşte, bu kadar. Bu günkü nesiller ne Nihal Atsız'ı, ne Mükrimin Halil'i, ne Stalin'in yazılarında Validov diye geçen Velidi Togan'ı, ne diğerlerini biliyor. Ancak insanın içinde şeytan olup olmadığını sezmesi gerekiyor. Bunun için Sabahattin'in romanı çok iyi bir kitap.

İçimizdeki Şeytan romanı böyle bitiyor. Bundan sonra çok az kaldı. Ömer, kaldığı yerden devam etti: «Bu böyle devam edip gidecekti, fakat tesadüf karşıma Macide'yi çıkardı. Onu nasıl sevdiğimi, ne kadar sevdiğimi anlatacak değilim.» Bedri de seviyor. Macide ise her ikisini seviyor. *Pratik olarak Ömer'i, teorik olarak Bedri'yi seviyor.* Yalnız çok kesin, Ömer Macide'den ayrılıyor: «Nasıl isterseniz öyle yapın.. İstersen onu al, bir kardeş gibi yanında tut, istersen onunla evlen... Beni dünyada mevcut farz etmeyin... Tamamiyle ayrı yollara ve ayrı dünyalara gideceğiz... Ben bir molozdan bir adam yapmaya çalışacağım...» (s. 287) Tam zamanı. Molozdan adam yapmak, patlıcandan imam bayıldı yapmak türünden yaratıcı bir eylem. Buna ihtiyaç var, çünkü «biz» Türkiye'nin kültür devrimi süreci içinde «mucizevi» işler yaptık, imambayıldı aldık ve bol miktarda patlıcan yarattık.

Macide, pratik sevgisini arkada bırakıp teorik aşkıyla birlikte yürüyor. Bedri, «onu unutamayacaksınız!... ondan ayrılamayacaksınız!» diyor. Macide, ayrılmak için Ömer'e yazdığı mektubu Bedri'ye veriyor. Ekliyor: «Fakat beklemek lâzım... Uzun zaman!» Romanın son cümlesi, bu.

Ne zaman? Unutmamak gerek: Nazım'dan önceki on

büyük «şairimiz» Tevfik Fikret'tir. Fikret, gençliğe, «asrın, unutma, barikalar asrı-feyzidir» diyen şairdir. Unutmamak gerek: Nazım, Fikret'in söylediklerini daha güzel söyleyen kimsedir. İçimizdeki Şeytan tartışılırken Nazım içerdedir. 28 yıl tutan iki mahkûmiyeti çekmek üzere. «Yirminci Asra Dair» şiirini yazıyor. Sevgilisi, karısı, Piraye'ye gönderiyor: «Küçük bir şiir yazdım. Seninle konuşma tarzında. Fikirlerini bildir. Şiir işte :

— Uyumak şimdi,
uyanmak yüz yıl sonra, sevgilim...
— Hayır, kendi asrım beni korkutmuyor
ben kaçak değilim.
asrım sefil,
asrım yüz kızartıcı,
asrım cesur,
büyük
ve kahraman.
Dünyaya erken gelmişim diye kahretmedim hiçbir zaman,
Ben yirminci asırlıyım
ve bununla övünüyorum.
Bana yeter
yirminci asırda olduğum safta olmak
bizim tarafta olmak
ve dövüşmek yeni bir alem için... (*)

Kadına, İstanbul'a, Piraye'ye gönderilen şiirdir, erkeğe, Çankırı'ya, Kemal Tahir'e gönderilen düzyazı. Nazım, Bursa hapishanesinden Çankırı hapishanesine yazıyor: «Dayan Kemal. Yirminci asırda dünyaya geldiğimiz için hapishanelerimizde sevinelim. Yirminci asırda ve bizim safta dünyaya gelmek saadettir. Yirminci asırda doğmuş olmakla mağrurum» (**). Yirminci yüz yılın sonuna yirmi yıl var.

27 Mayıs'ta ise kırk yıl vardı. Vedat Türkali, Bir Gün Tek Başına romanında, yirmi yıl sonrasının kırk yıl önce-

---

(*) *Nazım ile Piraye, İstanbul, 1975, s. 150, 151.*

(**) *Nazım Hikmet, Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar, op. cit., s. 93.*

sini yazıyor. Bu yaklaşık altı yüz sayfalık roman, «1959'un sonbaharında» (*) başlıyor. Burada Günsel var; Nazım'ın dilinden düşürmediği bir kelime ile «dehşetli» güzel. Yalnızca fizik anlamda değil. Başka açılardan o kadar güzel ki, o kadar mükemmel, idealist ve «ideal» ki, fizik güzellik doğallıkla çıkıyor. Aksi algılanamıyor. 1937'lilerden, 27 Mayıs'a yol açan öğrenci eylemlerinde pek önde, örgütçü, açıkça sosyalist, özverili ve hoş görülür, kesin kararlı, aşık olabiliyor, sosyal mücadeleyi bırakmış 1940 kuşağından bir eski solcuyu, Kenan'ı, sevebiliyor, evliliği önemsemiyor, Kenan'ın karısıyla olan ilişkilerini rahatlıkla ele alıyor, ilk kez girdiği bir garsonyer kendi evi gibi yadırgamıyor, gedikli sosyalist ihtilalci «Baba» ile Bayar-Menderes istibdadına baş kaldıran öğrenciler arasında çok usta bir bağ oluyor, kitaplardan daha akıllı konuşuyor... Günsel çok güzel bir kız. Vedat Bey'in romanında iç dünyası ve romanı yazılmamış «Baba», uzun yıllar içi boşaltılmış bir içki şişesi içinde yaşamanın bütün sıkıntı ve tutarsızlıklarını cisimlendiren Kenan ve Günsel'den oluşan bir üçgen var.

«Baba» romana girmekle birlikte roman dışı kalıyor. Kenan, son derece gerçekçi. Günsel ise en güzeli. Pek seviyorum. Ancak gerçekçi mi, bunu tartışmak istiyorum.

Önce yine parantezler açmam gerekiyor. Birinci parantez şu: Romanda kurgu ve tip, romanın sine qua non, diğer bir deyişle olmazsa olmaz, özelliği değil. Kurgusuz ve kahramansız roman olabilir. Sevgi Soysal'ın Yenişehirde Bir Öğle Vakti böyledir. Türk edebiyatında dev adımlarla yürürken bu dünyadan göçen Sevgi'nin, diğer iki romanından, Yürümek ve Şafak, çok daha güzel. Kurgusuz ve kahramansız roman olabilir. Ancak bunun tersi doğru değildir. Bir modanın kasırgasıyla ancak kurgusuz ve kahramansız olanının roman olabileceğini düşünmek doğru değildir. Bu, bir. İkincisi, kurgusuz ve kahramansız romanın daha kolay olacağı düşünülüyor. Tam bir saçma. Çok daha zordur, çok büyük ustalık istiyor. Üçüncü-

(*) *Vedat Türkali, Bir Gün Tek Başına, İstanbul, 1980, s. 12.*

sü, Türkiye bir yeniden kuruluşun içine giriyor. Böyle bir dönemde özellikle tipli romanların çok büyük işlevleri var. Olacak. Romancı ve roman sosyal mücadelenin dışında değil. Olamaz.

İkinci parantezden önce romandan bir uzun paragraf: «Orta boylu, zayıfça, kırçıl saçlarını tepesinde toplamış, güler yüzlü bir kadın, arkasında iki kişi ile içeri girmişti. Hepsi ayağa kalktılar. Günsel'in 'teyze' dediği, Baba'nın karısı Hatice hanımdı. Ötekiler de Baba'yı görmeye gelmiş biri dokuma, biri tütün işçisi eski iki arkadaşıydı. Günsel'le de tanışıyorlardı. Yolda rastlamışlar Hatice hanıma... Kenan'la, da tanıştılar. İşçilerle Baba konuşuyordu artık. Eisenhower'in o günlerde Türkiye'ye gelişinin anlamını soruyordu işçiler. Gazeteler 'iyi niyet ziyareti' diyorlardı. Tütüncü tatlı bir Rumeli ağzıyla:

— Abe, iyi niyetli olsa gelir mi buraaa? diyordu. Niçin vardır dedim altında bir tilkilik...

— Hem de tilkiliğin büyüğü var.

Baba gülümseyerek anlatmaya başladı...» (s. 104 - 105) Baba anlatmaya devam ediyor, ben de tekrarlamağa: Birinci tekrar Vedat Bey'in romanının çok iyi bir gazete taramasına dayandığı oluyor. Sanki bir belgesel senaryo için malzeme toplanmış. Romanda, daha ötede, senaryocu cümlelerini hatırlatan pasajlar var: «Köfteci, aşçı, işkembeci, kitapçı, kâğıtçı..... Aşağı yukarı koşturan taşıtlar, insanlar... Ebussuut caddesine girerken koca bir kamyonun yolunu kesen tepeleme yüklü arabayı çekmek için nallarıyla granit parkelerden kıvılcımlar çıkaran ağzı köpüklü beygirler. Dünyayı yönettiklerini sanan calımlı trafik polisleri.» (s. 22) Bunları romanın gerçeklere dayandığını vurgulamak için yazıyorum.

İkincisi, bir başka incelemede, Bir Ahlâk Dersi, bu dönemi bildiğimi ve yaşadığımı yazdım. Gerçekçilik tartışmasını açabilmek için, özür dileyerek, bunu tekrarlamak durumundayım. O zamanlar Türk yüksek öğrenim gençliğinin kütlesel örgütü Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Ankara Üniversitesi Talebe Birliği, 1960 yılından sonra önce Sosyalist Fikir Klübü sonra Dev-Genç olan Fikir

Klübü ve bilumum sosyal pratisyenler cemiyetlerinin ya yöneticisi ya da genel başkanıydım. Eisenhower'ın geldiği günü çok iyi hatırlıyorum. Uçağı Türk havalarına girmeden bir kaç saat önce, beni, Ankara'da SBF yurdundan aldılar. Çankırı caddesindeki birinci şubeye tıkadılar, Türkiye'den ayrıldıktan bir kaç saat sonra bıraktılar. «Eisenhower'in yaşamını güvence altına almak için» dediler. Eskiden büyük devletlerin başkanlarının yaşamını güvence altına almak zor değildi. Eisenhower, Ankara'da uzun kalmadı. Uğradı, gitti.

Günsel, Kenan'a şunları söyledi: «Bugün Ticari İlimler Akademisi'nin Talebe Cemiyeti Kongresi vardı, Polisle çatışmalar olmuş. Bizim çocuklar var orada. Bu akşam gelirler bana.» (s. 141) Doğru, Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun, üniversite ve yüksek okul birlikleri aracılığıyla, her fakülte ve yüksek okuldaki bütün öğrencileri kapsayan talebe cemiyetleri meydana getiriyordu, üstelik hepsinde kavga oluyordu.

Bu kavgalarla ilgili iki açıklama: Cumhuriyet Türkiyesi'nde ilk kez oluyordu. İlk kez öğrenci gençlik, Mareşal'ın cenaze töreninden geçici olay hariç, polisle kavga ediyor. Bayar - Menderes istibdadı, demokrat ideallere kavuşan yüksek öğrenim gençliğini, öğrenci cemiyetlerini kontrol ederek, sultası altına almak istiyor. Kavga, Bayar - Menderes istibdadı ile. Ancak, ikinci açıklama, fiilen, gerici, şoven, kültürsüz kürd öğrencilerle. Bayar - Menderes rejimi ilerici gençliğe karşı ancak, kürdçülük mamasıyla harekete getirebildiği, gerici, şoven, kültürsüz kürd gençlerini kullanabiliyordu. Dolayısıyla, Vedat Bey'in nerede ise belgesel romanına konu olan gençlik olaylarının bir cereyanı da, bir eğilim olarak, Türklük-Kürdlük çatışmasıydı.

Türkiye'de ilerici gençliğin tarihinde bu da var. Bilinmesinde yarar var. Vedat Bey'in romanında bir çok tanıdık isim var. Nuri, «Castro» Nuri, Raif, avukat, Nurettin, tıp doktoru Nurettin olmalı; bunları tanıyorum. Fakat Günsel'i tanımıyorum. Çünkü yoktu.

Parantezi kapatıyorum ve tüm bu tarihsel bilgileri

şunun için vermiş oluyorum: Bir Gün Tek Başına romanının gerçekçi olup olmaması için Günsel'in olup olmaması önemli değil. Kesinlikle belirleyici değil. Çünkü gerçekçilik bir protik olgu değil; bir teorik sorundur. Gerçekçiliği bir pratik olgu olarak düşünmek, felsefeyi, Feurbach'ın kaba materyalizminde bırakmak demek. Gerçekçilik bunun çok ötesindedir. Ancak aradaki sınırın, ilk bakışta görüldüğünden, daha önemli olduğunu belirtmeliyim. Çünkü bayağı bir köy röportajı ile bir sanat eseri arasındaki sınır burada yatıyor. Bu yüzden, Vedat Türkali'nin romanının gerçekçi olabilmesi için, belli başlı tiplerinin pratik olarak değil bilimsel anlamda var olması gerekiyor. Embriyonik halde, rüşeym halde, var olmak bilimsel anlamda var olmanın sınırları içine giriyor. Ayrıca sanatta embriyonik halde olanı vermek, bilimden farklı olarak, çok daha kalıcı eserlere yol açıyor. Turgenyev'in Babalar ve Oğulları ve hatta Ham Toprak'ı, en çok bu yüzden, kalıcıdır.

Günsel «bizim çocuklar var orada» diyor. Yoktu. Ama hiç önemli değil. Gençlik kavgalarının, Günsel aracılığıyla, romanın içine giremeyen Baba'ya bağlanmasına hiç itirazım yok. Kabul. Üstelik siyasal tarih açısından da iyi olduğunu düşünüyorum.

«Ne görüyoruz bugün? En geri tefeci-bezirgân zümrelerle, kapitalizmin en son aşamasının, emperyalizmin, kucaklaşıp tepindiği bir ülke... Finans kapital saltanatı. İş Bankası grubunun baş mimarı Celâl Bey'in başta bulunması rastlantı değil.. Kim verdi bu fırsatı onlara? Tarihin iki büyük avanlığı: Birincisi - yağmaya katılmış, suç ortaklığı etmişleri bir yana bırakırsak - yönetimi elinde tutan sivil, asker bürokratların dar görüşlülüğü, bir soy kafasızlığı. İkincisi harpten hemen sonra ülkeye yönelmiş Stalin, Molotof politikası... Bunlar olmasa bu yola düşmeyecek miydi bu tefeci bezirgân finas kapital toplumu? Tarihte zorunluluk da vardır, sorumluluklar da...» (s. 101) Bu görüşler Baba'nın. Bu görüşlere hiç katılmadığımı ve tümüyle yanlış bulduğumu şimdi yasaklanmış olan kitabımda yazdım.

Fakat bu ayrı. Baba, bir inatçı mücahittir. Tarihi biri-

kim içinde ve bilimsel olarak, 1950 yılların ortalarından itibaren başlayan öğrenci kavgalarının bir yere bağlanmasından daha doğal ve haklı bir iş olamaz. Bağlanacak. Yalnız 1950 yılının başından itibaren bir «dağılmışlık» var. Soğuk savaşın morgunu, bir başka açıdan, Türkiye'nin sosyal mücadele tarihi de yaşıyor. Baba, inat ediyor. Etkisiz, fakat renk veren, Vatan Partisi hareketini sürdürüyor. Bu yüzden, 27 Mayıs öncesindeki gençlik kavgaları, Günsel aracılığıyla, Baba'ya bağlanıyorsa gerçekçi sayılmalı.

Vedat Bey, sosyal mücadeleye 1940 yıllarında başladığı romanda da yazılan, 1950 yıllarında kitapçılık yaparken kendisine güvenini yitiren Kenan'ı çok güzel ve son derece gerçekçi anlatıyor. Zaman zaman «bolşevik damarı» tutan Kenan'a bir gün en yakın arkadaşı şöyle bağırıyor: «İçmesini de bilmezsin. Neyi bilirsin ki? Edebiyat dedik, o da boş çıktı. Hani kitap yazacaktın? Yazsana. Yazarlar, sanatçılar toplansın yörene. Hepsi aç köpeklerin. Topla işyerine. Ara sıra karınlarını doyur. Allah Allah diyorlar, iki günde üne kovuştururlar seni.» (s. 25) Kenan'ın yakın arkadaşı Rasim, acı ancak güzel konuşuyor.

Kenan ve türleri, çok korkak, polis, bunlar için, bir obsesyon. Polis, Kenan ve arkadaşlarının bir düşünce konusu olmaktan çıkmış, beyinlerinin bir parçası olmuş. Vedat Bey güzel yazıyor, şöyle: «İçinde yine o eziklik duygusu belirmeye başlamıştı Kenan'ın. Günsel'e belli etmemeye çalışarak dönüp arkalarına baktı. Tek tük gelip gidenler vardı caddede. Ara sıra bir kamyon, ya da otomobil geçiyordu. İzleyen olursa dünyada anlaşılmaz. Günsel birden:

— Herkesi, her zaman izleyecek kadar memur yoktur ellerinde, dedi.

Kenan utanmıştı. Korkak damgasını yedik. Alay ediyor. İçimi okuyor bu kız benim.

— Haklısın, dedi. Korkaklığıma ver. Biraz sonra ayrılacaksın benden. Ben bütün gece seni düşüneceğim. Başına bir şey geldi mi? diye.» (s. 107) Günsel'in başı-

na çok önemli işler gelmiyor. Fakat Kenan, 1940 yıllarında Baba'nın etkisiyle değil Günsel'e olan aşkından işçilere koşuyor. İşçiler, bu yeniden canlanmış solcuyu, bir güzel dövüyorlar, hastanelik ediyorlar. Kenan, son derece mahcup, Günsel'e anlatmak zorunda kalıyor. Günsel'in tepkisi şöyle oluyor: «İyi etmişler. Ellerine sağlık. Kötü şey yapar mı onlar?» (s. 347) Tabii, Türkiye'de kötü şeyleri yalnızca aydınlar yapar. Bir de sevişirler. «Bir bahar coşkusunda arınır gibi gülüyor, gülüyordu Günsel.. Gözleri yaşarmıştı. Gülmesi kesildi yavaşça... Sımsıcak isteğe battı birden. Kenan'ı kollarıyla kuşattı. Hay Allah, bu adam!... İşçiler de dövmüş.. Neyim diye tanıtayım bu adamı?» Gerçekten öyle değil mi? Bir aydın işçilerden dayak yeyince daha büyük sevgilere layıktır! Çünkü her tarafında gül bitmiştir!

Kenan'ın Günsel'e bakışı şöyle: «Kurtar beni. Ne olursun kurtar beni!.. Seni seviyorum.» (s. 115) Bu kadar basit. Gerçekten de. Sosyal mücadeleye 1940 yıllarında giren, 1950 yıllarını içi boşaltılmış bir içki şişesinde mantarın altında yaşayan, Kenan ve benzerleri, gerçek yaşamda 1969 yıllarında, Vedat Türkali'nin romanında 1959 yıllarında Günsel ve benzerlerine kurtarıcıları gözüyle baktılar. Kendi yalnızlıklarının zıttını kalabalıklarda, hareketsizliklerinin karşıtını coşkulu eylemlerde buldular. Böylece, Türkiye'de sosyal mücadelenin yenilgilerine, karınca kararınca katkıda bulundular. Kişiliklerinden, bir anlamda imbiklenmiş pratikler zenginliği demek olan teoriyi ışıldatmak yerine, tekil pratiklerde kurtarıcılarına kavuştular.

Günsel, kurtarıcı oldu. Kurtarıcının bütün özelliklerine sahip. Ve olacak. Belki bir tek kusuru var. Bir mutluluk anında Kenan'ın «bütün güzel şeyler burjuvaların mı?» sorusuna akıllıca cevap veriyor: «Daha bir süre öyle.» Fakat «peki, sen kiminsin?» sorusuna henüz «özgürleşmiş» bir kadın gibi cevap veremiyor. Henüz mülkiyet kavramına yeterli ölçüde karşı değil, kendisini mülk olarak düşünmekten uzaklaşamamış. «Senin, yalnız senin.» (s. 167) diye cevap veriyor.

«Kenan öyle mutlu bakıyor ki, duygularını saklamak

için başını çevirdi Günsel, sonra önüne baktı.» Ben ise Günsel'de başka kusur bulamadım. İlişkilerinin başından itibaren Kenan çok sıkıntılı, çok genç ve deneyimsiz Günsel ise son derece rahat: «Sağol!.. Aslında hiç de kötü bir kısmet değilsin... Evli, çocuklu olman biraz düşündürür belki ya, yakışıklılığın bütün eksiklerini örtüyor yine de.. Hem şimdi modaymış.. Kızlar evli erkekleri ayartıyorlarmış..» (s. 147) Günsel dalga geçiyor. Fakat her zaman ve her yerde değil: «Günsel'in bir şey demesine kalmadan bir itiş kakış oldu. Yerlere kitaplar savrulmuştu. Yöredekiler birden kaçışmışlar, saldıran üç polis bir öğrenciyi yakalayıp çekmeye başlamıştı. Kaçışanlardan bir kaçı döndü, atılıp atılmamak arası bakıyorlardı ki Günsel fırladı birden.. Oğlanlar da yüreklenmişti. Atıldılar.» (s. 416) Eylemi, biliyor.

Tarihi de. Kenan «Fransız işçisi Balzac okurmuş» diye söze başlayacak oluyor. Günsel gerekli cevabı buluyor: «Devrimi edebiyatın sınırları içinde düşünüyorsunuz da ondan. Fransız devrimini yapanlar, 17 devrimini, Çin devrimini yapanlar hep bu Balzac okumayanlar!.. Ola ki hiç okumayanlar.» (s. 108) Günsel, salt yanlıştan da kötü bu yanlışla doğrunun karışımı düşünceleriyle Kenan'ı susturabiliyor. Yalnız üstünlüğünü sadece bununla sınırlıyor. Hatta bu üstünlükten olsa gerek, kadınca, çok daha sevecen, çok daha hoş görülü ve anaç olabiliyor. Bir defa kusmuklar içinde sarhoş Kenan'ı garsonyerine kadar taşıyor, nerede ise sırtına alıp yukarıya çıkarıyor, yatırıyor, temizliyor ve hiç kızmıyor. «Benim sarhoş sevgilim. İçki yasak sana artık. Görürsün!» (s. 337) Hepsi, bu kadar.

Şimdi soru şu: Günsel gerçekçi mi? Bu soruyu cevaplayabilmek için bir tespit gerek. Günsel, çok güzel. Bunda, hiç kuşku yok. O zaman gerçekçilik sorusu şöyle bir soruya dönüşüyor: Türkiye toplumu, bırakınız 1950 yıllarını, altmış yıllarını, yetmiş yıllarında bile böylesine bir güzelliği yaratabilir mi? Bu sorunun cevabı için de iki açıklama gerekebilecek. Bir, güzellik toplumsal ve eylem kollektiftir. İki, belli güzelliklerin doğabilmesi için eylemin birikmesi gerekir.

Soruyu cevaplandırmaya devam ediyorum. Nazım'dan önce Türkiye'nin ilerici büyük şairi Tevfik Fikret'tir. Fikret, «asrın, unutma, barikalar asr-ı feyzidir» diyerek yirminci yüz yılı sezen şairdir. Nazım ise şunları söyleyebilmiştir: «Yirminci asırda dünyaya geldiğimiz için hapishanelerimizde sevinelim. Yirminci asırda ve bizim safta dünyaya gelmek saadettir. Yirminci asırda doğmuş olmaktan mağrurum.» Ve Nazım hapiste «Piraye İçin Yazılmış: Saat 21-22 Şiirleri» yazabilen şairdir. Şöyle bitiyor:

Ne güzel şey hatırlamak seni.
Sana tahtadan bir şeyler oymalıyım yine:
bir çekmece
bir yüzük,
ve üç metre kadar ince ipekli dokumalıyım.
Ve hemen
fırlayarak yerimden
penceremde demirlere yapışarak
hürriyetin sütbeyaz maviliğine
Sana yazdıklarımı bağıra bağıra okumalıyım...
Ne güzel şey hatırlamak seni:
ölüm ve zafer haberleri içinden,
hapiste
ve yaşım kırkı geçmiş iken...

Bu incelemeyi burada kesiyorum.

Yazko Edebiyat Cephesi, Şubat 1982

TÜRKİYE DÜŞÜN İHRAÇ EDEBİLİR Mİ?

Düşünmenin bir bütünlüğü olmalı. Çaresizlik düşünmenin anası sayılmalı. Türkiye ödemeler dengesi sorunu ile kıvranıyor. İhracat ya da çok bozuk bir Türkçe ile «dışsatım» en kutsal kavram haline geldi. Getirildi. İhracat için dışa açılmak gerekli oldu. Dışa açılmak, Türkiye'nin dışına mal satmak demek. Düşünmenin bütünlüğü burada önem kazandı. Artık her mala mal denmez, oldu. Mallar içinde dışarıya satılanlar, ihracata konu olanlar, ayrıcalıklı mal sayıldı. Mallar da sınıflara ayrıldı. Düşünme burada kalamadı. Edebiyata uzandı. Edebiyat da sınıflara ayrıldı. Paris'te veya Londra'da okunan, daha bilimsel bir deyimle, basılan edebiyat, ayrıcalıklı edebiyat sayıldı. En çok ihracat yapan işadamlarına ödüller verildi. En çok dışarda basan edebiyat, göğüs kabartıcı sayıldı. Düşünmenin bütünlüğü burada ortaya çıktı. Düşün alanında Türkiye neden dışa açılamıyor? Bu soru ortaya çıktı.

Hoş bir soru. Üstelik ciddi. Türkiye'nin sınırlarını çok açıyor. Ancak Türkiye'yi çok yakından ilgilendiriyor. Önce şunu söylemek gerekiyor: Uluslararası ticaretin bir temel kuralı var. Kendi ülkesinde belli bir pazar genişliğine ulaşmamış hiç bir mal dışarıya çıkamıyor. Aksine bir tek örnek yok. Çok sözü edilen Japonya'nın oyuncak imal edip ihraç etmesi, sadece magazin yazılarına konu olabilir. Bir ciddiyeti yok. Japonya'nın dışarıya açılmasında da hiç bir öneme sahip değil. Önemli olan şu: İhraç edebilmek için önce yerli piyasada tutunmak gerek. Bundan çıkan çok açık. Düşün alanı da dışarıya açılabilmek için önce Türkiye piyasasını tutabilmek zorunlu.

Hiç bir ülkede sadece dışa satmak için düşün ürünü

üretilemez. Bu, elde edilen ilk sonuç. İkincisi, sadece dış pazara dayanılarak sürekli olarak bir malı üretmek mümkün olmaz. Çünkü dış pazar dalgalıdır ve kaprislidir. İyi ilişkiler ile bir malı bir sure ihraç etmek mümkün. Batı'nın belli başlı başkentlerinde «emigre», göçmen, Türklerin yardımı ile bir edebiyat eserine bir süre piyasa kurmak mümkün. Ancak devamı zor. Ya da konjonktürel olarak bir edebiyat eseri dış piyasalara çıkabilir. Bu, biraz da Türkiye'nin NATO'ya girdiği dönemde Avrupa güzellik yarışmasını kazanmasına benzer. Devam etmez.

Das Deutsche Wort şöyle yazıyor: «Yakup Kadri, Yaban'ıyla Avrupa'nın artık ihmal edemeyeceği şayanı dikkat bir sima olarak Garp edebiyatının Forum'una ayak basıyor. Anadolu'da Yunanlılara karşı harbin derin ve sarsıcı sahneleri, bir köyün tahribi, feci bir surette işgali, bu müthiş reallst ve yer yer lirik renkler olan eserin sert profilini teşkil ediyor.» 1930 yıllarının başlarında yazılan Yaban Almancaya çevrilince, hakkında bunlar yazılıyor. Avrupa'nın Yakup Kadri'yi, Yaban romanı ile, artık ihmal edemeyeceği yazılıyor. Fakat ihmal ediyor. Türkologlar dışında bugün Avrupa'da Yaban'ı ve Yakup Kadri'yi kaç kişi hatırlıyor? Üstelik, hiç kuşku yok, Yakup Kadri yeni Türkiye'nin en usta yazarlarından, Yaban da en özgün romanlarından birisi. Sormak gerek, Türkiye'de kaç kişi böyle düşünüyor?

Mal ihracatında olduğu gibi edebiyat da dahil düşün alanında dışa açılırken piyasa örgütlerinin rolünü ihmal etmeye imkân yok. Ama abartmamak gerekli. Bir noktada çok açık olmak zorunlu. Edebiyat da dahil düşün alanında Türkiye, kendine özgü evrenseli üretmediği sürece dışa açılamaz. Dışa açılması çok mu önemli? Bu, ayrı. Aslında hiç de önemli değil. Ancak çok önem verenler var. Söz bunlar için. Türkiye, edebiyat da dahil tüm düşün alanında Türkiye'ye özgü evrenseli yaratamadığı sürece, dışarıya ancak orizi olarak açılabilir. Çokça zaman ancak yapay olarak çıkabilir. Daha doğrusu ancak, iç pazarı genişlemede bir reklâm aracı olarak kullanmak için dışa çıkabilir.

Yukarıda söyleneni biraz açmak gerekiyor. Açmak, düzeltmek oluyor. Düzeltme ise şöyle: Türkiye, kendine özgü ürünlerle evrenseli aşmadığı sürece dışarıya açılamaz. Bu, tarihin çözümlemesinden ortaya çıkan bilimsel bir yasa. İngiltere, pamuklu dokuma ile evrensel yünlü dokumayı aştığı için dış dünyaya açıldı. Sonra yerleşti. Pamukta görülen, daha önce ve daha sonra, her türlü düşün alanında yaşandı.

Kendine özgü ürün, özgün ürün demek. Özgün ürün kendiliğinden ortaya çıkmıyor. Bir birikimi gerektiriyor. Birikim ise tarih demek. Tarih yoksa, ürün de yok. İnsanların ailelerinin geçmişiyle, ulusların tarihleriyle övünmeleri boşuna değil. Çünkü tarih, zenginlik demek. Tarihsizlik, yoksulluk demek. Ve sormak gerek: Türkiye'nin kaç tane yazılmış edebiyat tarihi var? Yazılmış edebiyat tarihi olmayan bir ülkenin dışarıya edebiyatçı çıkarmaya çalışması bir ham hayaldir. Bir reklâmdır. Şimdi sormak gerek: Türkiye'nin kaç tane yazılmış düşünce tarihi var? Sistematik olmaktan çok uzak, çözümsel derinlikten çok yoksun. Hilmi Ziya'nın Çağdaş Düşünce Tarihi, yakın zamanlara kadar ancak Hacı Bayram'daki MSP kitapçılarında bulunabiliyordu. Çok şükür, bu tek kitabın şimdi yeni baskısı yapıldı. Düşünce tarihi olmayan bir ülke düşün ihraç edebilir mi? Ve yine sormak gerek: Türkiye'nin felsefe tarihi var mı? Nermi Uygur'un Türk Felsefesinin Boyutları, bir kez değil beş defa okunsun, içinde Türkiye'ye özgü bir felsefe kırıntısı bulunabilir mi? Felsefesi bu kadar fukara bir ülkenin dışa sunulacak düşün ürünü ya da edebiyatı olur mu?

Hiç mi olmayacak? Mutlak olacak. Şimdi de hepten yok değil. Şimdi öncüleri var. Öncüler, her zaman şanssızdırlar. Çok övülürler, çok yerilirler. Şimdi çok övülüyorlar. Üstelik pek haksız olarak. Ancak bunlar aşılacak. Hem bunlar aşılacak, hem de Türkiye kendine özgü ürünlerle evrenseli aşacak.

Ne zaman? Bacon, Galileo, Descartes, Newton, Shakespeare ve Copernicus ne zaman tarih sahnesine çıktılar? Bir zaman kuşağında. Yakın zamanların ilk yüz

yıllarında. Kuzey'de Felemenk İmparatorluğu'nun, Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme ve genişlemesinin durduğu bir zamanda. İngiltere'de, daha sonraki bazı tarihçilerin, ilk sanayi devrimi olarak adlandırdığı bir dönüşüm zamanında. Bu dönüşümü belki de en iyi Copernicus sistemi açıklıyor. Copernicus, görüneni tersine çeviriyor. Görünene ya da görünüşe bakılacak olursa, dünya yerinde duruyor ve güneş dönüyor. Copernicus, bu sistemi tersine çeviriyor. Eşsiz bir derinlemesine bakış ile güneşin sabit ve dünyanın döndüğünü ileri sürüyor. Copernicus, bir dünyanın yıkılıp bir başka dünyanın kurulduğunu haber veriyor. Copernicus, görünüş ile özün aynı olmadığını söylüyor. Copernicus, yüz yıllar sonra gelerek Marx'ın yolunu açıyor. Ne zaman? Dünya pratiğinin bir sistemden bir başka sisteme geçiş kuşağında.

Önemli olan burası. İster sanat ve isterse dar anlamda düşün alanında olsun, bir ülkeye özgü fakat aynı zamanda evrenseli aşan ürünler, pratiğin çok hareketli olduğu zamanlarda ortaya çıkıyor. Özgün pratik, özgün düşün eserlerini çıkarıyor. Yaban'ın çıkışı da bunu göstermiyor mu? Yaban ne zaman yazıldı? Cumhuriyet Türkiyesi'nin bu en özgün romanlarından birisi, 1930 yıllarının başlarında yazıldı. 1930 yılları ise Kemalist İdeoloji ve uygulamanın oluşma yılları oldu. Türkiye, kendine özgü pratiği ve ideolojiyi yarattığı zamanda, özgün düşün eserini de çıkarabildi. Ancak pratiği ve ideolojisi özgün olmakla birlikte evrenselin gerisinde kaldığı için dış piyasalara yerleşemedi.

Tek başına olmadı. Tek başına çıkmak olmuyor. Yaşayanlar ihmal edilirse, Cumhuriyet Türkiyesi'nin en özgün düşün eserleri olarak, Yakup Kadri'nin Yaban'ı ile birlikte Şevket Süreyya'nın İnkılâp ve Kadro'su, Limancı Ahmet Hamdi'nin İktisadî Devletçilik'i ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun İctimaî Mektep'i sayılabilir. Çok ilginçtir, bunların dördü de aynı zaman kesitinde su yüzüne çıkıyor. 1931, 1932 ve 1933 yıllarında. 1923 yılından 1963 yılına kadar uzanan kırk yıllık bir zaman kuşağı ele alınırsa, en özgün düşün ürünleri, kırk yılın üç yılında toplanıyor.

Fay Kirby, Columbia Üniversitesi'nde yaptığı doktora tezinde, İçtimai Mektep yazarı İsmail, kendi yazışına göre İsmayıl, Hakkı Baltacıoğlu için «Baltacıoğlu Türk pedagojisinin babası ve uluslararası ölçüde bir pedagoji düşünürüdür» diyor. Modern zamanların en önde gelen düşünür-pedagogları sayılan Dewey ve Kerschensteiner'den çok üstün tutuyor. Yüzde yüz haklı. Yakup Kadri, bir düşünür-romancı olarak, Yaban'da şunları yazdı: «Türk köylüsünün ruhu, durgun ve derin bir sudur. Bunun dibinde ne var? Yalçın bir kaya mı, balçık yığını mı, bir yumuşak kum tabakası mı? Keşfetmek mümkün değil.» İsmail Hakkı Tonguç, Baltacıoğlu İsmail Hakkı'nın sistemini daraltıp çarpıtarak ve Yakup Kadri'nin son derece düşündürücü sorularını görmezlikten gelerek Köy Enstitüleri uygulamasını başlattı.

1930 yıllarında. Sadece Köy Enstitüleri mi? Halkevleri ve beş yıllık planlar, 141-142 ve grev ile toplu sözleşmeyi yasaklamalar, sendika yönetimine mutemet kimseleri getirip öğretmen örgütlerini kapamalar, Tarih Tezi ve Dil Tezi ile Büyük Muzik İnkılâbı ve diğerleri, Kemalizm adına ne varsa hepsi bu döneme rastladı. Beğenilir ya da beğenilmez, ancak kabul etmek gerek. Türkiye sadece 1930 yıllarında özgün olabildi. Daha açık söylemeli: Türkiye, Osmanlı'dan 1923 yılında değil 1930 yıllarında koptu. 1930 yılları eski bir dünyadan başka bir dünyaya geçiş yılları oldu. Yaşayanlar ihmal edilecek olursa Türkiye'nin en özgün düşünürleri bu dönemde çıktı. Rastlantı değil.

Kim ne derse desin, Kemalizm'in en büyük ideoloğu Şevket Süreyya Bey'dir. Kemalizm, adını Mustafa Kemal'e; ideolojisini Şevket Süreyya'ya borçludur. Sovyet yazınında Şevket Süreyya'nın adının önüne «renegat» kelimesi konur. «Dönek» anlamına geliyor. Türkiye Komünist Partisi yöneticiliğinden gelme Şevket Süreyya Bey, 1930 yılları başlarında yayınladığı Kadro Dergisi ve baş eseri İnkılâp ve Kadro ile, Türkiye'nin düşün yaşamından sınıf ve çelişki kavramını kazıdı. Tek başına, Kemalizm'in «sınıfsız ve kaynaşmış» kütle inancı buradan geldi.

Türkiye'de sınıf çelişkisi kazındı. Dışarıya çıkarıldı. İhraç edildi. Bu iş de Limancı Ahmet Hamdi'nin omuzlarına düştü. Cumhuriyet'in İstanbul Liman Müdür ve sonraki yıllardaki adıyla Ahmet Hamdi Başar, 1950 yıllarında Batı dünyasında moda olan kalkınma teorilerini 1930 yıllarının başında geliştirmiş olan bir kimse. Son derecede ilginç bir kafa yapısı olduğu anlaşılıyor. Cumhuriyet'in en önemli işlevinin «müstemleke ve farklılık tezadını tasfiye etmek» olarak görüyor ve göstermeye çalışıyor. «Farklılık tezadı» dediği, gelişmişlik farkı olsa gerek. Bunun aşılması gerektiğini yazıyor. Yazdıkları arasında bugün bile çok önemli olanı var: Türkiye, Batı'nın bunalımlı olduğu zamanda sıçrama yapabilir.

Bugün Türkiye, kendi bunalımının Batı'dan geldiğini söyleyerek kendisini avutmaya çalışıyor. Bundan tam kırk altı yıl önce, Türkiye'nin burjuva düşünürü Ahmet Hamdi, Batı'nın ekonomik bunalımlarla zayıf düştüğü zamanların Türkiye'nin sorunları çözebilmesi için en elverişli zamanlar olduğunu yazıyor. Zamanında, bir ölçüde, Türkiye'yi etkileyebiliyor. Sonra unutuluyor. Dışarda duyulduğunu gösteren bir işaret yok. Bugün ise hatırlayanı bile yok.

Düşün ürünlerinin bir bütünlüğü var. Tek başına yükselme ve dışarıya açılma imkânsız değilse de, pek zor. Her alanda ve alanların çoğunda, Türkiye'ye özgün ve evrenseli zorlayan eserler beraberce çıkacak. Bütünlük sadece burada değil. Toplumun pratiği ve pratiğin değişmesiyle evrenseli zorlayan eserler birlikte görülüyor. Bir ölçüde, 1930 yıllarının başlarında Türkiye'de olduğu gibi. Türkiye, kendine özgü bir sistem çıkardı, bu zamanda özgün eserler yaratıldı ve bir bölümü dışarıya çıkabildi.

Kısa bir süre için ve sınırlı olarak. Çünkü Kemalizm özgün olmakla birlikte evrenseli aşan ve belirgin özellikleriyle kendini sürdüren bir sistem olmaktan çok uzaktı. Kemalizm, Türkiye'nin ürettiği buzdolabından farksız bir sistem oldu. Avrupa'ya gönderilemiyor. Fakat Afrika'da ve Arap ülkelerinde yer yer alıcı bulabiliyor. Arçelik buzdolapları gibi. Alıcı buldu.

Bir süre topraklarda gömülü kaldı. Sonra özellikle 1960 yıllarında Nasırizm olarak fışkırdı. Aynı zamanda Türkiye'ye yeniden cazip geldi. Türkiye'de 1930 yıllarında ve özellikle Köy Enstitüleri olarak atılan tohumlar, meyvelerini yanlış yerde fakat 1960 yıllarında vermeye başladılar. «Köy öğretmeni», köyde kalmayıp kent köyü yazan edebiyatçı oldu. Türkiye edebiyatı Kemalist gerçekçiliği yaşadı.

Düşün ürünlerinde Türkiye'nin dışa açılabilmesi için bütün bunların geri kalması gerek. Bütün bunlardan arınmak gerek. Ve Türkiye'nin yeni bir dünyaya doğru değişmeye başlaması gerek. Edebiyat ve daha genel düşün eserlerine bakılacak olursa, değişme başladı bile. İlk işaretler ve ilk ürünler var. Ancak sadece öncüler.

Milliyet Sanat, 12 Kasım 1979

KEMALİST ESTETİK VEYA RABİA İLE PEREGRİNİ'NİN EVLİLİĞİ

Roman denince akla Fransız romanı geliyor. Şaşmamak gerekiyor. Ancak düşünmeli. Fransız romanı çok mu güzel? Güzel, ama, neden? Fransız romanı çok güzel: çünkü, yeni bir dünya ile birlikte doğdu. Yeni dünya, yeni insan demek. Fransız romanı, yeni ve evrensel olmaya mahkûm insanla birlikte doğduğu için güzel. Fransız romanı, Büyük Fransız Devrimi, birlikte doğduğu için güzel ve evrensel. Şöyle de söylemek mümkün: Büyük Fransız İhtilâli olmasaydı Fransız romanı bu kadar güzel ve bu denli evrensel olamazdı.

Fransız romanında Jülien Sorel var, Kırmızı ve Siyah'ta. Jülien Sorel kapitalizm içinde kapitalizme başkaldırıdır. Tarihle sınırlıdır. Yaşamı kadın üzerine, kapitalizmin ilk bakışta cennet duygusu veren zenginliklerini hem hırsla istiyor ve hem de küçümsüyor. Bunun için olsa gerek, ölüme bu kadar kolay gidebiliyor. Tıpkı Robespiere gibi. Bu, dünyanın nimetlerinden uzak, Büyük Fransız İhtilâli'nin büyük ihtilâlcisi, bu doğuşu için yaşamını verdiği burjuva dünyasını ne kadar küçük görüyor! Burjuva ihtilâlinin bu büyük evlâdını hiç bir burjuva nimet kandırmıyor ve doyurmuyor. Ölüme kolaylıkla gidiyor. Jülien Sorel ile Jakoben Robespiere arasında çok kısa bir mesafe bulunuyor. Robespiere olduğu için Jülien Sorel ve yazarı Stendhal evrensel olabiliyor.

Roman denince akla Rus romanı geliyor. İngiltere'de de roman var. Birleşik Devletler'de de. Ancak roman denince akla Fransız romanı veya Rus romanı geliyor. Ve

üstelik birbirinden ne kadar farklı. Jülien Sorel ile Raskolnikov kadar farklı. Jülien Sorel ne kadar akılcı, ne kadar net ve ne kadar güvenli! Tıpkı Beethoven'in muziği gibi. Suç ve Ceza'da Raskolnikov ise son derece mistik. Tıpkı narodniçestva döneminin narodnik revolüsyonerleri gibi. Raskolnikov'un ihtiyar kadını öldürmesindeki sükûnet ile narodniçestva revolüsyonerlerinin çara suikasta hazırlanırken gizledikleri sessizlik aynı derecede ve son derece ürpertici görünüyor.

Raskolnikov Sibirya'ya sürgüne ne kadar rahat gidiyor. Sanki ihtiyar kadını öldürüp parasını Sibirya'ya gitmek için sakladı. Raskolnikov'dan sonra Sibirya'ya sayısız Rus ihtilâlcisi sürüldü. Böylece Rus romanı ile «Rus» ihtilâli, daha doğru deyimiyle, Büyük Ekim Devrimi arasında bir köprü kuruldu. Kısaca, bu köprü şu: Rus romanı, Büyük Ekim Devrimi olduğu için evrensel oldu. Büyük Ekim Devrimi, bir yeni dünyaya bir yeni köprü kurdu. Yeni dünya, yeni insan demek. Büyük Ekim Devrimi'nden önceki Rus romanında bu yeni insanın habercileri var!!

«Fransız» romanı evrenseldir, «Rus» romanı evrensel. Çok tuhaf görülebilir: Evrensel olabilmek için ulusal olmak gerekir. Şöyle de söylenebilir: Ulusal düzeyde evrenseli aşmadan evrensel olmak mümkün değil. Ulusal Rus ve Fransız romanı evrensel olabildi. Fransa ve Rusya evrensel oldular. Yakın çağlarda birbirini izleyen iki ayrı dünya kurdular. Önce tek ülkede kurdukları «dünya», volkanik seller gibi diğer dünyalara yayıldı.

İki örnek: Soğuk savaş ampiristleri veya «elektronik beyin» manyakları için geçerli sonuçlar yeterli sayılmaz. Soğuk savaş sosyologları veya tenekeci olmaları gerekirken babalarının zoruyla üniversite müderrisi olmuş «komputür hastaları» için, iki «data» veya gözlemden bir sonuç çıkmaz. Böyleleri için, gözlemleri artırmanın hatırına bile, tarihi hızlandırmak diye bir endişe olmaz. Çünkü tarihi hızlandırmak tarihin verilerini değiştirmek demek. Yeni dünya ve yeni insan demek. Yeni dünya ve yeni insan komputürlere ve «elektronik beyin» manyaklarının beyinlerine sığmaz.

Bunlara söz yok. Bu paragraftaki söz önce Yaşar Kemal'e. Çukurova güzel değildir, dağlarıyla ovasıyla hiç de romanesk değil. Çukurova'nın dağını veya ovasını harekete getirmekle, unutulmamalı ancak kuklalar ölçüsünde hareket edebilirler, yeni dünya ve yeni insanı haber vermenin imkânı yok. Sonra, bu paragraftaki söz, Çetin Altan'a. İnsan müslüman ise besmele yerine, insan yurttaş ise merhaba yerine, hem müslüman ve hem insan ise hem besmele ve hem de merhaba yerine, ve hep «evrensel» dese evrensel olamaz.

Evrensellik bir coğrafya sorunu veya bir bireysel beceri işi değildir. Türkiye'de bugün evrensellik ihracatın bir fetiş haline getirilmesiyle ilgilidir. Yaşar Kemal ile Çetin Altan bu anlamsız hummaya gönül vermiş görünüyorlar. Pek yazık. Burjuvazinin bütün değerleri esir yapan ihracat seferberliğine katılmış görünüyorlar. Halbuki ihracat da, evrensellik de sanıldığı kadar önemli olmaktan çok uzak. Birisi işadamlarının, diğeri ilkokul çocuklarının en önemli hedefidir. Her ikisi de amaç değil sonuçtur. Amaç, Türkiye'de yaşayanları üretimle donatmaktır; amaç, Türkiye'de yaşayanları geliştirecek yaratıcı ürünler verebilmektedir. Amaç, Türkiye'dir. Amaç, Türkiye'de yaşayanların başını dik tutmaya katkıda bulunmaktır. Bu «iyi» yapılırsa, evrensellik gecikmez.

Çünkü evrensellik toplumsaldır. Toplumsal olamayan ihracat da, evrensellik de geçici olmaya mahkûmdur. İşte örnek: Sinekli Bakkal. Sinekli Bakkal, Türkçenin erişilmez niteliklere sahip ürünlerinden birisi olma özelliğini taşıyor. Evrensellik hummasına tutulanların hatırlamasında pek büyük yarar görüyorum, Sinekli Bakkal ilk önce İngilizce olarak ve Londra'da yayınlandı. Bir Türkün kendinin olmayan bir dilde yazdığı ilk roman olmalı. Öyle anlaşılıyor, yayınlandığı zaman, yine İngiltere'de, övgü dolu eleştirilere yol açtı.

Adı, Clown and the Daughter. Türkçesiyle, Palyaço ve Kızı demek. Ve hemen söylemek gerek, Sinekli Bakkal'ın, Palyaço ve Kızı adıyla yayınlanmamış olmasına hayıflanmamak mümkün değil. Çünkü roman, Palyaço «Kız

Tevfik» ile kızı Rabia üzerine. Sinekli Bakkal adı, bu romanın değerlendirilmesinde, bir çok yanlışlığa başlangıç olmuş. Statik, durağan ve bir mekânı anlatan bir roman olarak algılanmış. Gerçek ise roman Rabia'nın yükselen ve heyecan veren gelişme çizgisi üzerinedir.

Kuşku yok, yanlış değerlendirmelerin tek kaynağı Türkçe isminde aranmamalı. Buradaki yanlışlığın bir önemli kaynağı «bizim» çok daha genel yanlışlığımızda yatıyor. «Bizler» kendimizi yabancı aynalarda seyretmeyi pek seviyoruz. Medreselerde okutulan Arap tarihleriyle körüklenen ve ondokuzuncu yüzyılda bir yazgı olarak «alnımıza» yapıştırılan aşağılık kompleksimizle yabancıların ve özellikle Batılıların tuttukları aynalardaki şeklimizi pek «benimsiyoruz.» Batılı aynalardaki şeklimizi «kendimiz» ve «kişiliğimiz» sanıyoruz. Sinekli Bakkal'ı da «kendiliğimizden» değil, ilk defa yayınlandığı bir Batı dilindeki değerlendirmelere göre algılıyoruz.

Bu, bir mekânsal ve mekanik algılamadır. Ve her zaman ağırlıklı Times Literary Supplement'in 7 Aralık 1935 tarihli sayısında yazıldığı biçimiyle şöyledir: «Bu romanda batı romancılığının Beyoğlu'sundan ve uydurma Doğu'sundan eser yok. Fakat Abdülhamit Türkiye'sinin en gerçek bir hayat örneği var. Ayrıntılar zengin ve doğru, karakterler son derece canlı, en hakim tutkulardan en küçük zaaflarına kadar gerçek romanının önemli olayları insana tabii heyecanları hissettiren bir kabiliyet gösteriyor» (*). Sinekli Bakkal, Abdülhamit döneminin bir kesitini anlatan zengin ayrıntılı bir çalışma olarak ele alınıyor.

Batılı aynalara «tutkunluğumuz» nedeniyle olmalı, Ahmet Hamdi de böyle bakıyor. Şöyle bakıyor: «Aslı İngilizce yazılan Sinekli Bakkal, edebiyatın ve resmin bize ait şark olarak tanıdığı yerli bir dekor içinde (II. Abdülhamit devrinin çok melez ve içten çok şarklı havası ve dekoru)

(*) Çeviri bana ait değil. Kitabın otuz yedinci baskısına yayınevi tarafından konulan bilgiler arasında yer alıyor. Bu incelemede yapacağım bütün atıflar 1980 tarihli otuz yedinci baskıyadır.

fantastik kahramanlarıyle kaybedilmemesi lâzım gelen değerlerin ve yeni, kurtarıcı düşüncelerin sentezini veren güzel, romanesque tarafı bol bir geçmiş zaman rüyasıdır» (*). Tanpınar'ın algılaması, Times Gazetesi'nin edebiyat ekindeki değerlendirmeden bir adım daha ileri, ancak, özü aynı.

Palyaço ve Kızı üzerinde kendi pratiğimizle, kendi tarihimizle, kendi dünyamızla durmak gerek. Çok ve çok öğreticidir. Burada bunu yapmayı deniyorum. Birinci ders veya aynı anlama gelmek üzere, birinci soru şu: Neden, İngiltere'de bir Türkün İngilizce olarak yazdığı bir roman ilk kez basıldı? Hiç kuşku yok burada Halide Edip Hanım'ın kişiliğinin önemli bir rolü var. Tam anlamıyla romanesk bir kişilik. Amerikan kolejini ilk bitiren Türk kızı. Tam bir burjuva entellektüeli ve tam bir burjuva ihtilâlcisi. Kurtuluş Savaşı'nda adına idam fermanı yazılan ilk kadınımız. Yirminci yüz yıl Türkiye'sinin pek büyük bir avuç Türk kızından, hanımefendisinden birisi.

Mandacılığını hiç önemsemiyorum: Teorik olarak. Ayrıca yazacağım. Kuşkusuz, manda istemiştir. Bir somut. Ama «mandacı» Halide, bulduğu burs ile Sabiha ile Zekeriya'yı Ameriko Birleşik Devletleri'ne gönderirken kendisi boynunda idam fermanı Anadolu'ya savaşa geçmiştir. Tebdil-i kıyafet. Turkish Ordeal. Türkün Ateşten Gömleği'nde, yazıyor: Kocası Adnan Adıvar, işçi çarşafından görünen parmaklarının, kendisine ihanet ettiğini haber veriyor. Pek özenli ve hep manikürlü parmaklarını işçi par-

---

(*) *Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, İstanbul, 1977, s. 121.*

Burada bir uyarıya gerek duyuyorum: Zaman zaman Türk aydınını modern bir baloda renkli giysileri içinde sahnenin bir tarafından diğer tarafına gidip gelen kalabalığa benzetiyorum. Hep birlikte ve bir uçtan diğer uca. Şimdi «Tanpınar'ı keşfettik.» Reddettiklerimiz gibi ölçüsüz keşfediyoruz. Ahmet Hamdi mezarından çıkıp yanılmaz ve bir bütün estet oluveriyor.

Uyarı şu: Ahmet Hamdi, değerli ve duyarlı ipuçlarının yazarıdır. Işımaya başlayan bir gecede yanmakla sönmek arasında tereddüt eden bir lâmba gibidir. Sevilir, kabul ediyorum. Çünkü tereddüt sevgilidir. Hiç projektöre aşık olan var mı?

maklarına çevirebilmek için özel bir çaba gerekiyor. Memoirs, Mor Salkımlı Ev'de yazıyor: İlk kocası ünlü «riyaziyun» Salih Zeki, karısı Halide'yi, siyah çarşafının altında renk renk kadife giysiler içinde hep ve pek süslü buluyor. Halide Edip Hanım, Sinekli Bakkal'da bir evi güzelleştirmek için hep mor salkım ile süzleyen, mor salkımlı evde büyüyen bu mistik kadınımız «benim ömrüm boyunca kurtulmaya çalıştığım, fakat kurtulamadığım sınıfın tutuculuğu» diyerek kendisini eleştirmekten geri kalmıyor (*). Mustafa Kemal'in, Şam'da, Sofya'da, Pera'daki yaşamıyla ilgili bilgi kırıntıları, Ankara bozkırında Halide Çavuş ile ilişkisi ve Birinci Savaş yıllarında bile «ailecek» Nice'de tatil yapabilen Uşakizade'lerin kızı Lâtife ile evliliği, burjuva ve burjuva-entellektüel kadınlarına bir meyli olduğunu gösteriyor.

Sinekli Bakkal, Palyaço'nun kızı Rabia ve daha doğrusu Rabia'nın yükselişi üzerinedir: «Ve Rabia büyüyordu. Sırf kol, bacak uzamasından ibaret bir büyüyüş değil, benliğinden hasıl olan başkalıkla, yeni kudretle olgunlaşan bir büyüyüş. O, Sinekli Bakkal'ı, babasından çok meşgul ediyordu. Yaşıtlarından bir baş uzun, kafası dimdik, karşısındakilerin gözlerine bakmaktan sıkılmayan cesur bakışlı, servi vekarıyla dolaşan bir kız... Bir kadın gibi gençlik çağına gelince fıkara sınıfı işçi kadınlarının giyinişini seçti. Uzun, bol bir siyah yeldirme, belden aşağı düşen beyaz patiska başörtüsü ve üstünde her zaman arkaya atılan ve hiç bir zaman inmeyen bir pece.» (Sinekli Bakkal, s. 86-87) Burjuva sınıfının yirminci yüzyılda iyice belirginleşen tutuculuğundan kurtulamayan yirmili yılların bu ünlü sürgünü, en önemli romanının en önemli kahramanına işçi giysileri giydiriyor. Pek güzel!

Halide, İttihat ve Terakki'nin ünlü Tanin Gazetesi'nin ünü hızla artan feminist yazarıdır. Güzel mektuplar alır. Bir okuyucu mektubuyla da ölümle tehdit edilir. 31 Mart'ta ölüm kapıyı çalar. Halide Edip, 31 Mart'ı başlatan ge-

---

(*) *Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, İstanbul, 1979, s. 131. İlk baskısı, Memoirs, Londra, 1926.*

rici askerlerin baş hedefleri arasında yer alır. Önce bir komşusuna, sonra bir tekkeye, sonra Amerikan Koleji'ne sığınarak hayatını kurtarmaya çalışır. Yetmez, Mısır'a kaçar. Buradan Londra'ya. Yirminci yüz yılın ilk on yılında Halide, Londra'da içlerinde daha sonra büyük üne kavuşacak olan Lord Russel da olmak üzere önde gelen İngiliz aydınlarıyla dostluk kurar. Hiç kuşku yok, kitabının yayınlanmasında bu dostlukların etkisi var. Çok sonraları, örnek olsun, Yaşar Kemal veya Çetin Altan'ın da bu dostlukların önemini kavradıklarını sanıyorum.

Ancak ilk dersten bir yan ders: Kişisel etkileri abartmak Türkiye'yi küçümsemek demektir. Halide Edip'in kişisel çevresini abartmak 1930 Türkiye'sini küçümsemek demek olacak. Şöyle de söyleyebilirim: 1930 yıllarında dünya «Türk Dünyası» ile ilgilidir. Gerçekten kapitalist dünya, yeni şekillenen Kemalist Türkiye'ye kapitalist ve sosyalist dünyalar arasında bir yeni dünya ihtimaliyle bakıyor. Bu yüzden, yine örnek olsun, Yaban, anında başka dillere çevriliyor. Kadro Dergisi çeşitli başkentlerde günü gününe izleniyor. Mısır'da nerede ise her sayısı, arapça yeniden basılıyor. Bir yandan iki dünya arasında, diğer yandan, islâmik gelenek ile misyoner Batı yayılmacılığından bir yeni doğum bekleniyor. Ne kapitalist ne sosyalist, ne müslüman ne hıristiyan ve mümkünse, bir yeni insan bekleniyor. 1930 yıllarında Türkiye yeni bir dünya değil, Batılılar için maliyeti pek düşük bir denemedir (*).

Türkiye'ye merak olduğu surece Türkiye'nin yaratıcı ürünlerine ilgi doğuyor. Sonra? Eğer merak ortadan kalkarsa, ilgi de kalkıyor. Sinekli Bakkal'ın başına gelen bu olmalı. Bir İngilizin, kültürlü bir İngilizin, Doğu'ya meraklı bir İngiliz entellektüelinin bile Clown and the Daughter romanını hatırladığını sanmıyorum. Bu dersin bugün Türkiye'nin evrensellik hummasına tutulmuş soyları sayılamayacak kadar fazla yaratıcısı için değerli bir ders olduğunu düşünüyorum. Bu, yararlı bir humma değil. Si-

(*) Türkiye böylesine bir ilgiyi, bir de 1960 yıllarında gördü. 1970 yıllarında söndü.

nekli Bakkal Türkiye'de okunuyor. Kırkıncı baskıya doğru gidiyor. Daha da okunacak. Türkiye yeni dünyasını ve yeni insanını yarattığı zaman da okunacak. O zaman gerçekten ve kalıcı olarak evrensel olabilecek ürünlerimiz arasında yer alabileceğini düşünüyorum.

Sinekli Bakkal'ı «biz» okuyabiliriz. Bağımsız ve özgür olarak. Bu ikinci derstir: Palyaço ve Kızı bir feminist romandır. Bir kez daha yazdım, tekrarlıyorum: Türkiye gibi büyük zenginliklere gebe bir ülkede hiç kimsenin hiç bir tarihi kendisiyle başlatması doğru olmaz. Ayrıca, bir romanın feminist bir roman olabilmesi için, içinde mutlaka pazarlanan kadın olması gerekmez. Sinekli Bakkal'da pazarlanan kadın yok. Fakat Sinekli Bakkal'ın bütün kadınlarının kişiliği var. Hepsi de kendi dünyalarında pek güçlü yaratıklar. Sinekli Bakkal'ın erkeklerine gelince, Palyaço «Kız Tevfik» boşta olmak üzere hepsi pek zayıf (*). Halide Edip'in bunu büyük bir bilinçle yaptığından kuşku duymuyorum.

Rabia, Emine'nin kızı. Emine ise ne istediğini bilen bir kimse. Kız Tevfik'te, Rabia'nın anası ne arayacağını biliyor: «Bütün hükmedici tabiatlar gibi o da, balmumu gibi kalıptan kalıba giren Tevfik'te, ideal bir koca sezdi.» (Sinekli Bakkal, s. 17) «Tevfik'in ağzından, oyunculuğu bırakıp, bakkallık edeceğine dair söz alır olmaz, imamın evinden kaçtı.» İmam da Emine'yi evlâtlıktan reddetti.

Titiz, ters, «kalbi kuru, kafası dar, dili zehir» ve Tevfik'in hiç bir zaman doymadığı Emine'nin babası İmam İlhami, Türk aydınının Osmanlı döneminden miras aldığı olumsuz niteliklerin çoğunu barındırıyor. Bunlar saymakla bitmez, sadece birini aktarıyorum: «Cemaate aşılamak istediği nas'lar bıçak gibi keskindir. İnsan için hayatta iki yol vardır: Biri cennete, biri cehenneme çıkar. Vaizlarında imam ikinci yolu daha parlak, daha canlı anlatır. Cehennemin bilmediği köşesi, azabın tanımlayamayacağı

(*) Osmanlı dönemini konu alan romanların çoğunda, Üç İstanbul, Abdülhamit Düşerken, Aşk-ı Memnu, Sinekli Bakkal, bu güçlü kadın-zayıf erkek ikilemi üzerinde ayrıntıyla durulması gerekiyor.

şekli yoktur. Ona göre cehennem yolcuları, cümbüşe düşkün gafillerdir. Bunu öyle bir onlatır ki, cemaatin gençlerinde hemen bu gafillere katılmak hevesi uyanır.» (Sinekli Bakkal, s. 14-15) Ve maalesef, genellikle, böyle oldu. Yürüyuş Dergisi'ni yonettiğim 1975-1978 döneminde sürekli olarak, «cehenneme methiye» düzen yoldaş yazarları uyarmak zorunda kaldığımı hatırlıyorum. Hep İmam İlhami'yi hatırlayarak. Faşist güçleri, faşist örgütü, capsız bir emekli albayı, her yere sızabilen, her örgütü elde eden, her yerde olan, bir güç olarak göstererek güçlendirdiler. Güçsüzlüğüne güç eklediler. Maşalıktan çıkarıp bir kişilik verdiler. Ve İmam İlhami gibi, bir yığın bilinçsizin bu capsız emeklinin yanına gitmesine katkıda bulundular. Politikanın bir iktidar işi, bir güç sorunu olduğunu, bir türlü anlamadılar.

İmam İlhami'ye göre «cennet yolcuları», bugünün bir tür solcularına benziyor. Şöyle: «Cennet yolcuları bambaşka insanlardır. Gülmezler. Onlar için zevk ve neşe veren her şey günahtır. Oyun ve eğlence zihniyetiyle yapılan her iş büyük suçlardandır. Cennet yolcularının suratları asık, kalpleri acı içinde, her an ahret düşüncesiyle meşguldürler.» Bunları çok iyi tanıyorum. Bir de şunu eklemek gereğini duyuyorum. Sinekli Bakkal'da Halide Edip mor salkımlı eve özlem duyuyor ve sürekli olarak cenneti reddediyor. Mor Salkımlı Ev'de ise şunları yazıyor: «Yıllar yılı gençliğimin tabii olan içgüdülerini boğdum durdum. Ama yine de içimde gençlik, daha doğrusu çocukluk yaşadı. Aslında büyük veya küçük her sanatkârın, hatta kendini tüketmemiş olan fikir adamlarının bu görünen özelliğidir.» Katılmamak mümkün değil. İki açıdan. Cennette çocukluk yasaktır. Çocukluk ise yaratmaktır.

Rabia'nın babası Kız Tevfik, Emine'nin karşıtı idi ve «evvelâ pisti.» Ve «sonra yattığı, kalktığı, çalıştığı zaman belli değildi. Sabahları yatağından kaldırmak için bacağından sürüklemek gerekti. Hele yatak çarşaflarını sigara külüne bulayıp yatakta sigara içişi, Emine'yi zıvanadan çıkarıyordu.» Ne yazık ki, Emine Sinekli Bakkal'da çok kısa yazılmış. «Emine nihayet son sözünü söyledi. Tev-

fik yola gelmezse, kendisi tezgâh başına gececek, bakkallık edecek, onu da çırak gibi kullanacaktı. Ve bir gün arkasında yeldirme, başında başörtü geldi, tezgâh başına geçti.» (Sinekli Bakkal, s. 18) Kız Tevfik ise yaradılıştan çırak doğmuştu. Çok daha sonra, uzun hikâye, Rabia babası Kız Tevfik'i bulunca, Kız Tevfik, kızı Rabia'nın çırağı oldu.

Kolay olmadı. «Ağzı köpürerek Sabiha Hanım'a tam cephe hücuma geçen Emine, Tevfik'in döndüğünü duyunca, pattadak düştü, bayıldı. Ayılır ayılmaz, biricik çocuğunu o soytarıya vermektense eliyle boğmak için Rabia'nın gırtlağına atıldı. Bütün konak, Emine'yi zaptetmeye uğraşırken, Sabiha Hanım imama haber yolladı.» (Sinekli Bakkal, s. 65) Ve bu, Kız Tevfik için, inat ile, Emine'nin, sevginin, Rabia'nın kavgasının başlangıcı oldu.

Emine, bu kavgayı kaybetti. Rabia, bu kavgayı kazandı. Sevgi ve akıl Rabia'da olduğu için. Ne yazık Sinekli Bakkal'da Emine çabuk öldü. Öldüğü zaman Tevfik çok ağır hastaydı. «Tevfik, sokaktan gelen tekbir seslerini dinliyordu.» Kızına seslendi: «Cenaze geçiyor, Rabia pencereden bak, kadın mı erkek mi?» Sanki Tevfik, geçenin büyük zaafı olduğunu biliyor. Devam ediyor: «Rabia'nın yüzü cama yapıştı, kaldı. Bunca yıl onun başını yiyen, rahat huzur vermeyen kadın, şu şalların altındaki ince tabutun içinde miydi? Üstünde pembe bir krep, belki Tevfik'e hoş görünmek için bağladığı krepti.» Rabia, anasının cenazesini babasından sakladı. Öyle kolay olmadı. «Rabia, yüzüstü kapandı, hıçkıra hıçkıra ağlıyordu.» Ağlarken inliyordu: «Sakın sen olme Tevfik, sakın sen ölme Tevfik.» (Sinekli Bakkal, s. 110 ve 111) Emine öldü.

Sinekli Bakkal'da Sabiha Hanım, Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın karısıdır. Emine gibi bir dünyası olan bir yaratık. Rabia'nın hafız sesinin güzelliğini farkeder etmez, kendisine de okuması için hemen konağına alıyor. Sinekli Bakkal'ın bütün kurgusu da böyle başlıyor. Konağın müdavimleri arasında Selim Paşa'nın Jön Türk oğlu Hilmi'nin arkadaşı piyano öğretmeni Peregrini de var. Zap-

tiye Nazırı Selim Paşa'nın konağında Kemalist Estetik buluşma var. Mistik Osmanlı kızı hafız sesli Rabia ile rönesans veya Peregrini ya da evlilikten sonraki, hiç de rastlantılı olmayan ismiyle, «Osman» buluşuyor. Batı'dan teknik, Anadolu'dan madde bir araya geliyor. Evleniyorlar. Beste yapıyorlar. Çocukları oluyor. Beste çok sesli. Yerel bir nakaratı var. Çocuk «karmaşık» olacak. Rabia çocuğun org çalmasını istiyor. Piyano değil.

Sabiha Hanım, bir kezinde, Rabia'yı aratmak için kâhyası Şükrüye Hanım'ı Emine'ye gönderiyor. Sabiha'yı büyük bir kızgınlıkla, Emine anlatıyor: «Şükriye Hanım, Rabia'nın henüz çocuk denilecek çağda olduğunu söyleyince bütün bütün köpürdü. Memeleri koynunda elma gibi, âdet görmesi yaklaşmış koskocaman kız! Biricik evlâdını böyle sokaklara salan Sabiha Hanım'ın düzgününden, allığından, rastığından, seviciliğinden ve daha nelerinden tutturdu.» Bütün bunların bir ölçüde abartmalı olduğunu düşünmek mümkün, oma yine de Sabiha Hanım'ı yansıtıyor.

Sabiha Hanım, kocası Zaptiye Nazırı Selim Paşa'yla ilgilenmez görünerek idare ediyor. Çerkez güzeli halayık Kanarya ile ilişkisine, kendi kontrolu içinde olduğu için olmalı, müsamaha ediyor. Bir süre sonra Kanarya saraya, şehzade hanımı olmaya gönderiliyor. Beceriyor. Belki Kanarya'nın uçmasından, belki oğlu Hilmi'nin Jön Türk oluşundan Zaptiye Nazırı Selim Paşa zaptiye nazırlığından istifa ediyor. Sabiha Hanım, «hata ettin» diyor. Selim Paşa'nın cevabı ilginç: «Öyle ama, ben artık Genç Türklere falaka atamaz, onları süremez hale geldim. Bunları yapamayan adam bu devletin güvenini elinde tutamaz.» İhtilâlci bir ortamda işkencecilerin kalbinin de, kollarının da yorulduğu anlaşılıyor. Sabiha Hanım'ın tepkisi ise mutluluk veriyor: «Sabiha Hanım eğildi. Kocasının elini yakaladı ve dudaklarına götürdü.» (Sinekli Bakkal, s. 49) Sinekli Bakkal'ın kadınları gerçekten güzel!

En güzeli, gerçekten, Rabia. Belki de diyalektiğin en doğurgan yasalarından birisinin çocuğu olduğu için, belki de zıtların birliğinden doğduğu için, bu kadar güzel.

Kız Tevfik ile Sinekli Bakkal'da olmayan ancak rahatlıkla eklenebilecek bir sıfatla, «Erkek» Emine'nin kızı. Rabia'yı duyarak yaratan Halide Edip Hanım, anasıyla babasının evliliğini oldukça mistik bir biçimde anlatıveriyor: «Dışı ve içi hiç birbirine benzemeyen bu iki çocuğu, tabiat, hesaba, mantığa sığmayan hikmetiyle birleştirivermişti.» (Sinekli Bakkal, s. 15) Rabia, babasından, sınır tanımayan bir sevme gücüyle bağlanma içgüdüsünü aldı.

Emine'den aldıklarını ise Halide Edip olanca açıklığıyla yazdı. İşin içine Peregrini'yi de sokarak ve şöyle: «Rabia'yı en çok tahlil eden, yüzünün günden güne aldığı mânâyı gözden kaçırmayan önce Peregrini oldu. Karşıt etkilerin bu küçük yüzde çarpışmasını insan, boğa güreşini seyreden bir İspanyol tutkusuyla takip ediyordu. Kızın tabiatında riyazete temayül vardı, manevî bir perhizkârlık vardı, süratle düşünüp salim kararlar olmak kabiliyeti vardı. Bunlar hep ilk yılların çetin mücadelesi, sıkı terbiyesi ve imamla Emine'den gelen irsî tesirlerin bileşkisinin eseriydi. O kadar tiksindiği anasından ona bir hayli kuvvetli şeyler geçmişti. Kalbinin bir tarafında kendine acı verenleri hiç bağışlamayan bir kuruluk vardı, kindardı.» (Sinekli Bakkal, s. 73-74) Hırsını gizleyen bir sükûneti vardı.

Halide Edip'in «onu bir şeye karar vermek kadar üzen bir şey yoktur» diyerek anlattığı Tevfik'in kızı Rabia sanki ahenkli ve acısız bir karar mekanizması olarak yaratılmıştı. Bu yüzden olmalı Peregrini'ye olan aşkının bilincine varmadan diğer aşkları reddedebiliyordu. Bilâl'i kırmadan ve kalbinden yaralayarak reddetti. Hilmi'nin Jön Türk arkadaşı Galip ile evlenmeyeceğini Sabiha Hanım'a bildirdi. En yakınlarından cüce Rakım'ın «Galip gibi istediğin kalıba sokacağın kocayı bir daha bulamazsın» demesi de para etmedi. Ortada hiç bir iz, söylenmiş söz yokken Sabiha Hanım'ı şaşırtacak soruyu soruverdi: «Hanımefendi, bir Müslüman kızı bir Hıristiyanla evlense ne olur?» Sabiha Hanım «Ne tuhaf sual kızım» diye cevap verdi. «Bir şey olmaz... Çünkü kimse nikâhlarını kıymaz, çünkü şeriat bırakmaz.» Rabia da bırakmıyor. «Fakat şe-

riatı dinlemeseler, evlenseler..» Sabiha Hanım, Rabia'nın aklından geçenin Peregrini olduğunu aklına bile getirmiyor. Rabia'nın aklında birisinin olduğunu bile düşünemiyor. «Mahalleli ikisini de taşa tutar.» Hafız Rabia böyle bir şer'i cevabı kabullenemiyor. «Fakat Hıristiyan karısı olan Müslüman erkek yok mu?» Bu soru üzerine iki Osmanlı kadını arasındaki bu tartışmayı Sabiha Hanım bitirmek zorunda kaldı. «Erkekler başka.. O kadarını bilemedin mi?» (Sinekli Bakkal, s. 93) Bir erkekler dünyasında erkekler kadınlar için de başkadır.

Rabia, en büyük sevgisi Tevfik'ten, Tevfik'in tek aşkı Emine'nin cenazesini saklayacak kadar acımasız, aynı katılığı kendisine karşı da gösterebiliyor. Sevgisini kendisinden saklayabiliyor. Ancak uzun da olsa sadece bir süre. Sonra birdenbire dökülüyor: «Kanarya kendi kendine 'bunların arasında bir şey oluyor, Allah sonunu hayretsin' diyor. Efendi'nin, duvar dekorlarındaki resim ağzına benzeyen kıvrık dudakları gülümsüyor, 'Sinekli Bakkal kızları hep böyle şarkı söylerler' diyor. Peregrini'nin dimağı 'nereye gidiyorsun? Onun çektiği sulh bayrağı olmadığını görmüyor musun? Mor, kırmızı sulh bayrağı olur mu? Mahalle delikanlıları gibi bahçeden bahçeye mendil sallamak ne olur?' diye onunla eğleniyor. Rabia'nın günahkâr kalbi 'Rabbim, beni affet.' diye yerlerde sürünüyor. Vehbi Efendi'nin yüzü endişeli, 'nihayet Havva cennet bahçesindeki yılanla yüzyüze geldi' diye mırıldanıyordu.» (Sinekli Bakkal, s. 194) Açılma ve açıklama böyle oluyor.

Mor Salkımlı Ev'de Halide Edip romanlarından yalnız Sinekli Bakkal ve Sinekli Bakkal kahramanları içinde de yalnız Tevfik için açıklama yapıyor. Şöyle: «Ramazan gecelerinde Ahmet Ağa beni karagöze de götürürdü. Üsküdar çarşısında büyük bir kahvede oynatılırdı. Sokakları kalabalıktı, kız-erkek alay alay çocuk, hatta büyükler kahvenin bahçesine dolardı. Sinekli Bakkal'daki Kız Tevfik bu akşamların bende bıraktığı izlenimden bir hayli şey

olmıştır» (*). Sinekli Bakkal'ın Mor Salkımlı Ev'den aldıklarının daha fazla olduğunu düşünüyorum.

Halide, Amerikan Koleji'ne ilk Türk kızı olarak girdiği zaman, daha önce özel dersler aldığı için, özellikle edebiyatta oldukça ileri bir durumda. Diğer arkadaşlarından matematikte geri. Babası, Yıldız Sarayı kâtiplerinden Edip Bey'den matematik dersleri için bir hoca bulmasını istiyor. Edip Bey, ünlü matematikçi Salih Zeki Bey'i buluyor ve ikna ediyor. Yaz tatilinde ders başlıyor. Bundan sonrasını Halide Edip yazıyor: «Vakans sona erip de Koleje'e döndükten sonra, Salih Zeki Hoca her hafta daima bilimsel konulara dayanan, bazen de bir üniversite dersini hatırlatan uzun mektuplar yazardı. Yılın sonlarına doğru benimle evlenmek için bir teklif yaptığı zaman düşünmeden kabul ettim.» Halide, matematik öğretmeni Salih Zeki ile düşünmeden evleniyor. Rabia, tıpkı Halide gibi kendisinden oldukça yaşlı, ancak bu kez piyano öğretmeni Peregrini ile hızla evleniyor.

Ünlü matematikçi veya eski deyimiyle «riyazî» Salih Zeki bir kez daha evlenmek istiyor. Feminist Halide Hanım'ın buna razı olması mümkün değil. Ayrılıyorlar. Halide Edip daha başka söz etmiyor. Fakat Halide Edip'in gerek Salih Zeki'ye ve gerekse Dr. Adnan Adıvar'a, Rabia gibi, derinden bağlandığını sezmek mümkün.

Halide Edip'in Rabia gibi mistik bir yanı olduğunda hiç kuşku yok. Salih Zeki'den ayrıldıktan sonra hasta oluyor. Bir süre Fazlıpaşa'daki evde yatıyor. Şöyle anlatıyor: «Sokak seslerine karşı duşkünlüğüm o günlerde başlar. Benim en çok hoşlandığım ses cuma akşamları geçen bir kör dilencininkiydi. Yataktan kalkıp bakmadan, bir eli şakağında, başı bizim evin duvarında olduğunu, ahenkli bir inilti yle 'Ya Resulallah, ya Resulallah' diye başladığı zaman sezerdim. Hep saba makamında söylerdi. 'Allah' kelimesi en güzel, en uzun ve boğazındaki nefes tükeninceye kadar sürerdi.» Halide'nin oldukça dindar bir çocukluğu var.

(*) *Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, İstanbul, 1977, s. 77-78.*

«İtiraf ederim ki, bütün hayatımda hiçbir musiki sanatçısıyla bu kadar doğaüstü bir ruh birliği duymuş değilim. O da kendini dinleyen biriyle bu birliği kurduğunu sezmiş gibiydi. Çünkü zaman zaman değneğini taşlara vurarak adeta 'dinliyor musun, orada mısın?' der gibi biraz durur, sonra o garip ilâhisini sürdürürdü» (*). Hiç kuşku yok, son derece mistik.

Kendini avutmasını biliyor. Rabia da öyle. Sabiha Hanım ile Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın oğlu Hilmi Jön Türklük'ten sürgüne gönderilir. Kız Tevfik de. Tevfik'in bu işe nasıl girdiği yazılmaya değer. Hiç kuşkusuz, Hilmi yüzünden. Bu nedenle Sabiha Hanım sorar: «Hilmi'ye lânet okuyorsun, değil mi, Rabia'cığım?» Rabia'nın cevabı şöyle: «Vallahi, billâhi, kör olayım okumuyorum. Hem siz şimdi Tevfik'i düşünmeyin. O, Taif kalesini orta oyunu meydanına çevirir.» Zaptiye Nazırı Selim Paşa daha doğrudan konuşur: «Oğlum gene Tevfik'i mahvetti. Bizi affedecek misin, yavrum?» Bu kez Rabia'nın cevabı daha toptancı olur: «Yapmayın.. Babam, Hilmi Bey'i ne kadar sever.. Beni sevdiğinden çok sever... Eminim, o kendisi hiç üzülmemiştir... Ne yapalım? Alnımızın yazısı.» (Sinekli Bakkal, s. 246-247) Hepsi bu kadar. Zayıflar kendileri için üzülmesini bilmezler.

Hilmi ile Tevfik'in sürgünlük öyküsünün yazılması gerek. Yalnız daha önce Sinekli Bakkal'ı okumanın üçüncü dersi var. Şöyle: Zayıflara ancak sadakat kapısı açıktır. Doğru olabilmek için güçlü olmak gerek. Her güçlü doğru olmaz veya doğruda kalamaz. Ancak doğru olmak veya doğruda durabilmek için mutlaka güçlü olmak gerek. Tevfik çok zayıf olduğu için ancak sadık olabiliyor. Güzel bir kalbi olduğu için de çok sadık olabiliyor. Karşılıksız sadakat. Bu yüzden ağır işkencelere dayanabiliyor. Taif'de sürgüne gidiyor. Niyazi, Enver ve Eyüb Sabri türünden başlattığı yiğitlikler sonucu açılan İkinci Meşrutiyet ile özgürlüğüne dönüyor.

Doğru olabilmek için güçlü olmak gerek. Doğruda

(*) *Mor Salkımlı Ev, s. 142.*

durabilmek isteyen Türk aydını güçlü olmak zorunda. Ayrıca doğru, güç ile desteklenirse, gerçek, kaşık yerine yumrukla verilirse, kafalara daha kolay giriyor. Gücün ise yalnızca iki kaynağı bulunuyor. Biri madde veya aynı anlama gelmek üzere kütle. Aydın, kütlelerden güç alabilir. Tek başına geçici kalmaya mahkûm. Aydın, teoriden veya aynı anlama gelmek üzere inançtan güç alabilir. Çok büyük bir güçtür ancak kurutabilir. Kütleleşemeyen inanç, tıpkı keskin sirke gibi kendi kendini yer; kurutur ve bitirir. Her zaman değil, çok zaman.

En son kuşak Türk aydını, 57'liler, doğruyu bulamadılar ve doğruda kalamadılar. Güçlü olamadıkları için. Politikada dar pratikçiliği kütlelere ulaşmak sandılar. Bilimde, soğuk savaşın mirası olan Amerikan ampirisizminin batağında dolaştılar. Estetikte, burada yazmaya çalıştığım Kemalist Estetik'in 1970 yıllarındaki mantıki ucu olan büyük bir yerellik ile haşır neşir oldular. Kemalist Estetik'in mantıki sonu olan yerellik ile bezendiler. Bu nedenle hem bir kuşak olarak ve hem de teker teker insan olarak doğru olamadılar. Doğru olamamak, Türk aydınının en son kuşağının temel çizgilerinden birisi oldu.

Ve politikada dar pratikçiliğin sonu görününce, ve üniversitede ampirisizm para getirmez olunca ve yerelliğin kültürsüzlük olduğu gözler önüne serilince, çok büyük bir eğilimle, çözümü, erotizmde buldular. Şaşmamak gerek; politik olarak ele alındığında, erotizm insan vücuduna uygulanan dar pratikçiliktir. Şaşmamak gerek; bir düşünme veya düşünmeme yöntemi olarak alındığında, erotizm insan vücuduna uygulanan ampirisizmdir. Şaşmamak gerek, bir kültür sorunu olarak düşünüldüğünde erotizm, insan vücuduna uygulanmış, Kemal Tahir türü bir yerelliktir ve Kemal Tahir türü bir kültürsüzlüktür.

Bu aşılacak.

Aşmanın yolu güçlenmektir. Kütle içinde güçlenmek ise tarihle sınırlıdır. Bireysel tercihi aşabilir. Bu durumda inançla güçlenmek ve tarihin sınırını uzatmak için yaşamak gerekir. Hapishanede de olsa. Örneği var, bir mektupta: «Yaşamak benim için sadece bir vazife oldu. İşte

bundan dolayı da korkunç, kahrolası bir kuvvete ulaştım. Taşın, demirin, kuru tahtanın kuvveti... Hani cüzzamlıların bedenleri hassasiyetini kaybedermiş ya, onların burunlarını yaksan hissetmezlermiş. İşte benim ruhum, yani şuurum, yani beynim ve cümle-i asabiyyem o hale geldi. Artık ıstırap çekmeme imkân yok. Hayatımdan bu iki kelimeyi attım.» (*) Nazım'ın hapisliğinin sonlarına doğru Vâlâ Nurettin ile karısı Müzehher'e yazdığı bu mektupların inanç ile güç ve güç ile doğruluk arasındaki ilişki açısından son derece açıklayıcı olduğunda kuşku yok.

Mektubun devamı, hem bu ilişkiyi ve hem de Tevfik'in Taif'deki bahtiyarlığını açıklayabilecek güçte. Şöyle: «Gayet kuvvetliyim. İnsafsız, haşin, acı bir kuvvet de değil. Çünkü, bunlar da bir çeşit cümle-i asabiye işidir, hassasiyet meselesidir. Sadece kör bir kuvvet, tablat kuvveti gibi bir şey. Niye bu hale geldim? Zayıf bir insanken, sadece insanken, ne kadar bahtiyardım? Niçin bu bahtiyarlığı kaybettim? Niçin böyle kuvvetli bir insan oldum? Bunun sebebi bir değil, yığınla... Yazmağa değemez.» Nazım böyle yazıyor.

Yazmağa değer. «Niçin böyle kuvvetli bir insan oldum?» Bunun sebebi yığınla değil, bir. Bunun sebebi sosyal mücadeledir. Sosyal mücadelenin büyük hozzı ve sosyal mücadelede en can yoldaşların büyük ihaneti, bir mücahit için, çeliğe verilen su gibidir. Esneklikle birlikte kırılmazlığı ortırır.

Eminim Nazım, Gladkov'un Çimento'sunu okumuştur. Çünkü yazdıkları, Daşa'nın başından geçenleri hatırlatıyor. Bu roman ve Daşa, 47'li Türk aydınlarını ve özellikle «kızlarımızı» çok etkiledi. Çoğu Daşa'nın serüvenini yaşamadan Daşa'laşmaya özendiler. Kadınlıklarını attılar. Ressam olmak için pipo ve sakal olmanın yeteceğini düşünen «aydınlarımız» türünden güçlü ve doğru olabil-

---

(*) «Yaşamak vazife haline gelince elden geldiği kadar da uzun yaşamak icabediyor. Onun için sıhhatıma da elden geldiği kadar bakıyorum.»

Va-nu, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul, 1975, s. 365.

mek için vücutlarındaki bazı tuşların tellerini kopardılar, kolplerine giden bazı damarları kestiler. Ancak Daşa'nın pratiğini yaşamadan Daşa olmanın mümkün olmadığını anlayamadılar. Bu yüzden Daşa en kuvvetli olduğu zaman bile güzeldi; taklitleri en zayıf oldukları zaman bile çirkin kaldı.

Zayıf, bahtiyar ve sadık Tevfik. Sadakat, feodal insana özgü bir nitelik. Bir burjuva için fazla «ilkel» ve anakronik bir kavram. Burjuvazinin insanda aradığı kavramlar başka, verimlilik, uyum, başarı, materyel çıkarı gözetme ve benzerleri. Başkaları eklenebilir, ancak, sadakat kesinlikle yok. Kapitüler postanede ihtilâlci belgeler yakalatan, üstelik bu kez gerçekten kadın giysileri içinde «Kız Tevfik», ise sadık, ve ne için sadık olduğunu bilmeden. Nasıl yakalandığını yazacağım, fakat, önce söylediklerine bakmak gerek: «Hafiyelik edeyim, diyorsunuz, Bey'im, bu iş elimden gelmez.» Tevfik doğrudur, fakat doğruluğu bilmez. Sadık olduğu için öyledir başkası elinden gelmez. Şöyle: «Kurbağa, sümüklüböcek, domuz yemek teklif edilince nasıl bazı adamların midesi dönerse - hatta en büyük lokantalarda ve altın tabaklarda - hafiyelik teklif edilince de midesi bulanan adamlar vardır. Tevfik bunlardandı. O kadar tiksinti duydu, o kadar zaafının, aczinin, hastalığının tesiriyle bu tiksinti arttı ki, birdenbire bir çocuk gibi ağlamaya başladı.» (Sinekli Bakkal, s. 117) Adı üstünde Kız Tevfik bu. Ağlar.

Tevfik işkencede: «Fakat bana söyle, Tevfik. Hele seni postaya yollayan oğlumsa sıkılma. Hilmi mi? Söyle... Yemin ederim ki sana bir daha dayak attırmam. Hem cezan - söylersen - daha hafif olur. Seni yakın bir yere sürerim, aylık bağlatırım. Rabia'yı da senin yanına yollarım. Söyle, Hilmi mi?» Evet Hilmi, ancak: «Paşa gene eğildi, Tevfik'in yüzüne baktı. Gözlerinden çenesine uzanan siyah, beyaz, kırmızı çizgilerin üstünden yaşlar akıyordu, morarmış dudakları oynuyordu. Fakat ağzından hiç bir ses çıkmıyordu.» Kız Tevfik işkencecilere sır vermiyordu. Zayıf ve sadık.

Tevfik işkenceye nasıl düştü? Kısaca anlatmam ge-

rek. Bunun için önce bazı düzeltmeler lâzım. İlki şu ve Kemalist tarihin tam tersi: Kapitülasyonları Osmanlılar keşfetmediler. Osmanlılar, «osmanlı» bir çok kurum gibi kapitülasyonları da hazır buldu. Zaptettikleri yerlerde vardı, aldılar. Kapitülasyonlar, orta çağın en yaygın ve en evrensel kurumudur. Timar sistemi gibi. Bunu aldılar. Bu, bir. İkincisi, kapitülasyonların Osmanlı ekonomisine çok zararı oldu. Bunda kuşku yok. Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde kapitülasyonların Türk ihtilâlci hareketlerine çok büyük yararları oldu. Bu, az biliniyor.

Bir yararı şöyle: Gazeteleri kitapçılar ve tütüncüler satıyordu. Ancak kitapçıların bir bölümü Düvel-i Muazzama yurttaşıydılar. Büyük devletlerin bu Dersaadet'teki yurttaşlarının dokunulmazlıkları vardı. Kemal Bey'in, Şinasi'nin, Ziya Paşa'nın Batı Avrupa kentlerinde çıkardıkları ihtilâlci gazeteleri, bu tütüncü ve kitapçıların önündeki vitrinde İstanbul aydını rahatça okuyabiliyordu. Bir olayı biliyorum; bugünkü Tünel'in hemen giriş kapısının önünde bir yerde böyle bir kitapçının önünde ihtilâlci gazeteyi okurken o kadar bir kalabalık oldu ki, zaptiye nazırı müdahale etmek ihtiyacını duydu. Kitapçıyı nezarete götürdü. Elçiliğin «baştercümanı» müdahale etti. Sonunda Osmanlı devleti ilgili hükümetten özür diledi.

Bu o kadar önemli olanı değil. Her büyük devletin kendine özgü posta sistemi vardı. Kapitulasyonlara göre bunlara dokunmak mümkün değil. Düvel-i Muazzama'nın posta sistemi Batı Avrupa'dan İstanbul'a ihtilâlci gazete, İbret, Muhbir veya Dergi Meşveret, Osmanlı taşıdılar. Osmanlı Zaptiyesinin bunlara dokunması imkânsız. İçeri girmesi imkânsız. Ancak postanenin çıkışında şüphelendiklerini yakalayabilirler. Kadın giysileri içinde Kız Tevfik, unutup eteğini kaldırınca kıllı bacaklarından tanındı.

Jön Türk Türkiye'sinde ihtilâl hareketi bir kelebek gibi bir okuldan diğerine uçtu. Tıbbiye-i Şahane'de başladı, çökertildi; Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye kondu. Harbiye'de kök saldı, Bahriye'ye geçti. Bahriye'de bir hücre kuruldu. Bundan sonrasını İttihatçıların istihbarat ve ihtilâl örgütü Teşkilât-ı Mahsusa'nın son başkanı Albay

Hüsamettin Ertürk anlatıyor: «Bahriye kâtiplerinden Ali, Kasımpaşalı Sadık, Ali Rıza, Seyfi Beyler, Mektebin hademesi Trabzonlu İğri Boyunlu Osman'ı, Mahmutpaşa yokuşunda kapitülasyondan faydalanarak postahane açmış olan Fransızların bulunduğu yere gönderiyor, Paris'ten gelen bu gazeteleri aldırıyordu.» (*) Kız Tevfik de Fransız postahanesine gidiyor. Ancak başka ülkelerin postahaneleri de var. Örnek olsun, Galata'da Mehmet Ali Paşa Hanı'nın karşısındaki Avusturya postahanesi işe yaradı.

Fakat Bahriye Mektebi hademesi İğri Boyunlu Osman'ın hizmeti fazla sürmedi. Albay Ertürk anlatıyor: «Heybeliada'da hademe boynu eğri Osman'ı da bekçiler yakalamışlar, Beyoğlu Mutasarrıfı Enver Bey'e götürmüşlerdi. Osman, teşkilâta mensup herkesi ele vermiş ve kısa zamanda jöntürklerin mühimleri, bu suretle yakalanmıştı. Ben de tevkif edilerek Taşkışla'daki hapishaneye sevkedilmiştim.» Yakalananların hepsi, Türk yenilik tarihinde «Şeref Vapuru» olarak bilinen bir vapura bindirilip sürüldüler (**).

Halide Edip Hanım kahramanını hademe İğri Boyunlu Osman'dan seçmiyor. Bir halk sanatçısını yaratıyor. Yardımcısı Selim Paşa'ya haber veriyor: «Mesele daha çok ciddi, Paşa'm. Herifi kadın kıyafetiyle Fransız postanesinden çıkarken yakaladık. Üstünde koca bir paket, zararlı evrak.» Burada bir parantez: Görülüyor, Sinekli Bakkal'ı benim «okumam», Batılıların ya da Ahmet Hamdi'nin okumasına pek benzemiyor. Ve zayıf, bahtiyar, sadık ve sanatçı Tevfik hiç kimseyi ele vermiyor.

Ancak dördüncü ders: İllegalite döneminde de herkes illegal olamaz. Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın oğlu Jön

---

(*) *S.N. Tansu, anlatan Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1969, s. 20.*

(**) Cumhuriyet Gazetesi'nin şimdiki binasının önündeki eski binası, bilindiği gibi, İttihat Terakki'nin merkezi idi. Önünden geçen sokağın adı Şeref Sokağı'dır. Şimdi de öyle mi, bilmiyorum. Şeref Vapuru ile ilgili olması mümkün. Önemi şurada: Muhalifleri zaman zaman İttihat Terakki yönetimine «Şeref Sokağı Yönetimi» de diyorlar.

Türk Hilmi nasıl illegal olur? Aynı evde yaşıyorlar. Paşa, Jöntürklüğünden emin olduğu oğlunu yakalamak istiyor. Daha hikâyesinin başında Halide Hanım Sinekli Bakkal'da Selim Paşa konağını anlatıyor: «En keyifli olduğu akşam, mutlaka bir Genç Türke sopa attırdığı, işkence ettiği, vapura koyup sürdüğü günün akşamıydı. Kaç defa 'Hilmi'nin Genç Türk olduğunu görsem, tabanlarını didik didik edecek bir falakaya çeker, sonra Fizan'a sürerim' demişti. Hilmi de bir taraftan annesine tuhaf şeyler okuyor, Genç Türklükten söz ediyor, hatta padişaha dil uzatıyordu. Fazla olarak arkadaşları pek garip, pek züppe gençlerdi. Kiminin saçı uzun, kimi hep frenkçe konuşur.» Ne güzel! Dünyanın her yanında ve özellikle Türkiye'de ihtilâlciler biraz ekzibisyonist oluyorlar.

Doğrusunu söylemek gerek, Selim Paşa, Tevfik yakalandıktan sonra Hilmi'deki değişmelerden içten içe memnun oluyor. Halide Hanım bunu hissettiriyor. Paşa, evinde provokasyona başvuruyor, «bir soytarıyı kendine siper eden korkak herifi elime geçirebilsem» diye ortaya bağırıyor. Hilmi, ihtilâlci pratik içinde, hem temkinli ve hem de gururlu davranıyor. «Kafa tutan bir Hilmi.. Adeta peltekliğini unutan sert ve açık bir erkek!» Yalnız, akılsız kabadayı değil. Provokasyona kapılmıyor. Yine de sürgün. Çünkü illegalite döneminde de herkesin illegal olması mümkün değil.

Hilmi, Tevfik ve diğerleri yine bir vapurla sürgüne gittiler. Bir Hürriyet ile döndüler. Jön Türk İhtilâli ile geldiler. Büyük bir sevinçle karşılandılar. Tevfik gelirken bir hatip «bizleri kurtaran şanlı hürriyet kahramanlarından biri» diye haykırıyordu. Elleri ileriye doğru bağırıyordu. «Hatip, ellerini, hürriyetin gönüllü muhafızı, pencelerini halka uzattı. Kısa parmaklı, geniş, kıllı ve korkunç iki el. Tevfik Göz Patlatan Muzoffer'in ellerini tanıdı.» (Sinekli Bakkal, s. 301) Tanımaz mı? Göz Patlatan Muzaffer, başkalarına ve bu arada Tevfik'e işkence yapandı.

Ama Tevfik böyle incelikler üzerinde duracak adam değildi. Çünkü Tevfik'i Rabia ve kocası, eski adı Peregrini, isterseniz rönesans da diyebilirsiniz, yeni adı Osman kar-

şılıyordu. Osmanlı'nın bu en büyük ihtilâlinde Hafız Rabia, kocası İtalyan Osman, isterseniz Bizans da diyebilirsiniz, sürgünden Kız Tevfik'i karşılıyorlardı. Bir de torun var: Rabia'nın org çalmasını istediği, daha doğmadan «fakat insanın içi öyle karmakarışık olması iyi olacak, Osman» diyerek reçetesini yazdığı yeni çocuk. Hafız Rabia ile İtalyan Osman'dan Osmanlı topraklarına yeni bir çocuk doğacak, içi senfonik olacak. «İnsanın içi hiç sıkılmayacak.» (Sinekli Bakkal, s. 241) Bu, söz Rabia'nın.

Şimdi artık Kemalist Estetik'i yazabilirim. Bazı hazırlıklara gerek var. İlk hazırlık Köprülüzade Mehmet Fuad'dan. Önce şunu söylemem zorunlu: Fuad Köprülü, yirminci yüz yıl Türk üniversitelerinin, Darülfünun dönemi dahil ve bugüne kadar, bir mucize adamıdır. Çalışmasına göre çok büyük verimi var. Yol açıcı çalışmaları var. Marksizmin önde gelen düşmanlarından; bulgularında marksizm ile çatışanı çok az. Çalışmalarının çoğu ilk günkü tazeliğini koruyor. Ve bu madalyonun bir yanını meydana getiriyor. Diğer yanında «insan» Fuad Köprülü var. Başkaları yazdı, ben tekrarlıyorum: Şımarık, egoist, yüreksiz ve güvenilmez. Sözünü edeceğim çalışması hem güçlü bilim adamı yanını ve hem de zayıf kişiliğini birleştiriyor.

Önce bir parantez: Özür dileyerek başka yerde yazdığımı tekrarlamak zorundayım: Kemalist Historiagrafya'nın tezlerinin aksine 1920 yılları modern Türkiye'nin tarihinde pek etkili değil. Kurtuluş Savaşı hariç; öyle önemli yenilikler yok. Tarih açısından 1920 yıllarına ancak interregnum demek mümkün. Fakat Fuad Köprülü'nün de dahil olduğu «İstanbul» için, 1920 yılları bundan da az.

İstanbul bana hep bir esnaf güruhu olarak göründü. Türkiye'de hiç bir güzellik İstanbul'da doğmadı: Kendisi hariç. Kurtuluş Savaşı İstanbul'a rağmen kazanıldı. Hareket Ordusu Selânik'ten geldi. Alemdar Mustafa Paşa ise Rusçuk'tan. İstanbul'un esnaf güruhu, hem Mahmut Şevket Paşa'yı ve hem de Alemdar Mustafa Paşa'yı İstanbul'a sokmak istemedi.

İstanbul'da esnaf güruhu hem Mahmut Şevket Paşa'yı ve hem de Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürdü. Ve İs-

tanbul'da büyük bir güruh Mustafa Kemal Paşa'yo Alemdar Mustafa Kemal Paşa gözüyle baktı. Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Mustafa Kemal'in Ali'leri, Kılıç Ali ve Kel Ali, ve diğerlerine, herhalde «Rusçuk Yaranı» aydınlara bakar gibi baktı. Rusçuk Yaranı aydınları ayrıca yazacağım. Alemdar'ı İstanbul'a getiren bu aydınların her biri, gericiler tarafından hunharca öldürüldüler. Rusçuk Yaranı'm, her birinin şehit edilişi bir dram olan bu aydınları, tekrar yaşatmak «boynumuzun borcudur.»

İstanbul Darülfünunu'nun önemli bir bölümü de dahil İstanbul'da büyük bir guruh Mustafa Kemal'e Alemdar Mustafa Paşa gözüyle baktılar. Mustafa Kemal'in de bunu bıldığini hissediyorum. Bu yüzden pek sevdiği Pera'ya 1927 yılına kadar gitmedi. Bu yüzden o denli kuşkulu yaşadı. Bu yüzden çocuksu suikast girişimini buyüttü; İzmir Suikastı'nı yarattı. Sonra doğruları yumrukla anlatmak ihtiyacını duydu. Yumruğun ahengine ilk ayak uyduran İstanbul Darülfünunu'nun harika çocuğu Köprülüzade Mehmet Fuad oldu.

Köprülüzade Mehmed Fuad'ın «Bizans Muesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri» adını taşıyan önemli çalışması bu uyumun ürünüdür. 1931 yılında Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası'nda yayınlandı. Hemen yabancı dillere çevrildi. O sırada sürgünde yaşayan Halide Edip Hanım'ın bu çalışmayı okuduğundan hiş kuşkum yok.

Tartışma veya soru şu: Bir Osmanlı düzeninden söz edilebilir mi, yoksa Osmanlı olarak bilinen bir «Müslüman Bizans İmparatorluğu» mudur? Hepsi bu kadar. Aslında hepsi şu kadar: Kemalist Historiagrofya bu soruyu bile ortadan kaldırdı. O kadar ki, Kemalist Tarih ile Kemalist Estetik'in çocukları olan Kemal Tahir ile Mehmet Ali Bey (Aybar) 1960 yıllarında elele vererek Osmanlı'nın «özgün» yapısından ve büyük bir cehaletle bir «Türk Sosyalizmi» kurmaya kalktılar (*). Çözüm bulamamak bir yana, ciddi

(*) Türkiye'nin sosyalistleri, «bizler», son yıllara kadar, politikada, tarihte ve estetikte Kemalizmin Sol Kanadı olmaktan öteye geçemedik. Kemalist Estetik'i, 1960 yıllarında «tür-

bir sorunun bile arkasında kaldılar.

Köprülü'nün bu ciddî soruya verdiği cevap hem parlak bilim adamlığına ve hem de zayıf kişiliğine pek uygun. Özetle şöyle: Bizans'ın Osmanlılar üzerinde etkisinden söz etmemek gerek, Bizans'ın Selçuklular ve daha öncesi Abbasiler ve Emeviler üzerinde etkileri var. Osmanlılara Bizans'tan değil bunlardan geçmiştir.

Bu cevap inanılmaz gibi görünür; bu yüzden aktarma yapmak zorundayım. Çünkü bu tartışma hem Kemalist Estetik ve hem de Sinekli Bakkal'ın dayanakları için önemli. Ve başlangıçta şöyle: «Osmanlılar'ın doğrudan doğruya Bizans'tan almış oldukları zannolunan bazı müesseseleri, menşei velev ki Bizans olsun, Selçuklular'dan geçmiş değil midir? Hatta, Emeviler ve Abbasiler zamanında İslâm âlemiyle Bizans arasındaki devamlı münasebetler, İslâm medeniyetinin Doğu - Roma'dan bir takım müesseseler alması neticesini doğurmuş değil midir? Bu müesseselerden Abbasiler yoluyla - doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak - Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na, onlardan Anadolu Selçukluları'na ve onlardan da Osmanlılar'a geçmiş olanlar yok mudur?» (*) Köprülüzade Mehmet Fuad, artık Ankara'ya yerleştiğini düşündüğü yeni yönetime açıkça ters düşmemek için bir soruyu bir çok soruyla cevap vermeye çalışıyor. İşin başında.

İncelemesinin sonuna doğru daha açılıyor: «Hulâsa, maddî medeniyet itibariyle Bizans'ın Türkler üzerinde müessir olduğu tarihi bir hakikattir» (**). Aynı yerde bunu yumuşatmak için şunlar yazılıyor: «Ancak, bütün bu tesirlerin mahiyetini, derecesini ve bilhassa zamanını - yani Osmanlılar zamanına mı, yoksa Selçuklular zamanına mı ait olduğunu - tayin için uzun tetkiklere ve müstakil monografilere ihtiyaç vardır» (***). Ancak daha ilerde sonuca varmaktan çekinmiyor: «Bizans devlet müessesele-

---

kü, kilim, bakır sosyalizmi» olarak yaşadık. Nazım, Kemalist Estetik'in dışına uzanabilen bir etkinliğe yol açamadı.

(*) *M. Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseseleri Üzerinde Tesiri, İstanbul, 1981, s. 27.*

(**) ibid., s. 194.

(***) ibid., s. 194.

.rinin Osmanlı devlet müesseseleri üzerinde hiç bir bariz tesir icra etmemiş olması, Osmanlılar'dan evvelki devirlerde de böyle bir tesirin bulunmadığına asla bir delil teşkil edemez.» (*) Böylece Köprülüzade Mehmet Fuad hem bilimsel gerçekleri söylemek ve hem de kişisel geleceğini garantilemek becerisini bir arada gösteriyor. Tıpkı daha az parlak bir Osmanlı ulaması gibi.

Rabia, Osman'a yakınıyor: «Fakat sen bizim tarihimizi okumadın mı? Osman? Hepimizin damarlarında o kadar başka başka kanlar var ki..» (Sinekli Bakkal, s. 240) Halide Edip, bunu, Köprülü'den biliyor. Rabia nereden biliyor ki? Rabia, şimdiki nesiller okumuyor ama, Tarih-i Cevdet'i biliyor. «Karşıki odadan Cevdet Paşa Tarihini aldı. Osman'ın koltuğunda uykusu gelinceye kadar okudu.» (Sinekli Bakkal, s. 224) Ancak Cevdet Tarihinde bunlar yok. O neslin okuyabileceği Mustafa Nuri Paşa'nın Netayic-ül Vukuat'ında çok kısa değinmeler var.

Halide Edip Hanım, İstanbul Darülfünunu'nda öğretim üyesi. Bilgili bir kimse. Sinekli Bakkal'ın kurgusunda bir Türk rönesansı düşünmek mümkün. Rabia ile Peregrini'nin evliliği bir kendine dönüş oluyor.

Burayı da açmak mümkün. Önce bir parantez: Tarihe ve dünyaya eşitsiz gelişme yasasının getirdiği aydınlıktan bakıyorum. Marx, bu yasadan söz ediyor. Althusser, bu yasanın Marx'a ait olduğunu yazdı. Althusser'in bu işlerden anlamadığını beş yıl önce yazdım. Eşitsiz gelişme yasası, Marx'ın sisteminin dışındadır. Lenin, geliştirdi. Ancak Lenin'in bu yasanın kendi sistemi içindeki yerinin bilincinde olmadığını düşünüyorum. Eşitsiz gelişme yasası, henüz yeterli ölçüde geliştirilmiş olmaktan uzak (**). Yine de çok büyük açıklıklar getiriyor.

Onaltıncı yüz yıl sonu ve on yedinci yüz yıl başında Osmanlı düzeni doruk noktasında. Olgunluğunu yaşı-

---

(*) Ibid., s. 223-224.

(**) Eşitsiz gelişme yasasıyla ilgili çalışmalarımın bulunduğu noktayı bir başka yerde yazdım.

Y. Küçük, Gelişme ve Eşitsiz Gelişme Yasası, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 2, Sayı 6, Kış 1981.

yor. Osmanlı, Batı'dan çok ileri. Aslında Batı Avrupa'nın sözü bile yok. On altıncı yüzyıl ile on yedinci yüzyılda Batı Avrupa, Marx'ın ufuk açıcı deyimiyle, «burjuvazinin çocukluk dönemini» yaşıyor. Copernicus, Kepler, Galilei, Shakespeare, Descartes, Newton türünden Batı dünyasının tanıdığı en büyük «dev çocuklar» bu dönemde doğuyor. Eşitsiz gelişme kendini gösteriyor: İleri olan geriye düşüyor, geri olan ileriye geçiyor. Batı'ya göre daha ileri ve aynı anlamda iç çelişkileri daha yumuşak Osmanlı düzeni, olgunluğunun fiyatını ödüyor. İlerleyememek bir yana, yerinde de duramıyor.

Parantezi kapatırken şunları söylemek gerek: Türkiye ile Batı Avrupa arasındaki diyalektik ilişkiyi bir coğrafya sorunu olarak alanlar hep yanıldılar; bir tarih sorunudur. Bir mekân sorunu değil, bir zaman sorunudur.

Böyle ele almak Kemalist Estetik'i ve açmazlarını daha kolay anlamaya yarayacak. Ziya Gökalp, 1923 yılında yazdığı Türkçülüğün Esasları'nın bir yerinde hem açıklamaya yardımcı oluyor ve hem de açmazlarını kuruyor. Şöyle: «Memleketimizde bunlardan başka, yan yana yaşıyan iki musiki vardır. Bunlardan birisi halk arasında kendi kendine doğmuş olan Türk musıkisi, diğeri Farabi tarafından Bizans'tan tercüme ve iktibas olunan Osmanlı musikisidir. Türk musikisi ilham ile vücude gelmiş, taklitle hariçten alınmamıştır. Osmanlı musikisi ise, taklit vasıtasıyla hariçten alınmış ve ancak usulle devam ettirilmiştir. Bunlardan birincisi harsımız, ikincisi ise medeniyetimizin musikisidir» (*). Görülüyor, «medeniyetimizin musikisi» Bizans musikisi oluyor.

Bir nokta eklenebilir ve denemesi çok kolaydır. Burjuvazinin çocukluk döneminin başlarına ait herhangi bir Avrupa ülkesi müziği dinlenirse dinlensin bunun aynı müzik olduğu görülecektir. Osmanlı'nın olgunluk ve burjuvazinin çocukluk döneminde, gerçek Doğu olan Çin bir yana, bütün dünya ve bu arada hiç bir zaman Doğu olma-

(*) *Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1961, s. 23.*

yan Osmanlı mülkü ile Batı, çok büyük ölçüde, bir ve aynıdır.

Çaplı bir bilim adamı olmaktan çok uzak Ziya Gökalp bunu görüyor. Ancak bunu görürken hiç bir bilimsel temeli olmayan medeniyet ve hars ayrımı ile Kemalist Estetik'in ilk tohumlarını atıyor. Şöyle yazıyor: «Evvelâ, hars milli olduğu halde, medeniyet beynelmileldir. Hars, yalnız bir milletin dini, ahlâkî, hukuk, muakalevi, bedii, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenktar bir mecmuasıdır. Medeniyetse, aynı mamure'ye dahil bir çok milletlerin içtimaî hayatlarının müşterek bir mecmuasıdır.» Böyle bir ayırımı ciddi saymak mümkün değil. Ancak Ziya Gökalp bundan çok ciddi sonuçlar çıkarıyor: «İşte Türkçülüğün vazifesi, bir taraftan yalnız halk arasında kalmış olan Türk harsını arayıp bulmak, diğer cihetten Garp medeniyetini tam ve canlı bir surette alarak millî harsa aşılamaktır» (*). Sinekli Bakkal'da yapılan da bu oluyor.

Rabia ile Peregrini evleniyorlar. Beste yapıyorlar. Çocukları oluyor. Doktor Osman'a müjdeyi veriyor: «Oğlunuz müzisyen olacak. Cher Maitre, annesi klorform altında bir düziye şarkı söyledi. Müzikli ameliyat... Ha ha ha.» (Sinekli Bakkal, s. 299) Roman burada şöyle devam ediyor: «Bunu doktor Salim söylüyordu. Fakat Osman o müzikli ameliyatın her anını dinlemişti. Rabia ne garip sesler çıkarmıştı. Bunların bazıları müzik olabilirdi. Mevlit'in 'doğum' parçası, mukabelelerinden yerler ve hepsinin arasında o iki buçuk ham, haşin ses... Define getiren perinin türküsü.» Buradaki define getiren perinin türküsü Rabia ile Osman'ın ortak bestelerinde geçiyor. Ancak Mevlit'in 'doğum' ya da Mevlit'teki deyimle 'Peygamberin Velâdeti' bölümü, Sinekli Bakkal'da yok. Çalışma odamda var. Bu bölümün başını aktarıyorum.

Amine Hatun Muhammed anesi
Ol sadeften doğdı ol dür danesi

Çünkü Abdullah'dan oldı hamile
Vakt irişdi hafta vü eyyam ile

(*) Ibid., s. 31.

Hem Muhammed gelmesi oldı yakın
Çok alâmetler belürdi gelmedin

Osman buna muzik yazacak. Ziya Gökalp'e göre Mevlit hars oluyor. Osman, Mevlit'ten, örnek olsun, bir hüzünlü opera yaparak «garp medeniyetini tam ve canlı bir surette alarak milli harsa aşılamış» olacak.

Bu kadar değil. Kemalist Estetik'in siyasal dayanaklarını bir kenara bırakmak zorundayım. Tarım ürünlerine taban fiyatları ve Koy Enstituleri ile köycülük önemli bir blok oluşturuyor. Kemalist Estetik'te yeri, ilk bakışta sanıldığından da, önemli. Ancak bu incelemenin veznini düşünerek bu önemli bloku da, başka bir yere ayırmam gerekiyor.

Başlıyorum. Bir: Sinekli Bakkal, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın roman ödülünü kazanıyor. Bu, Sinekli Bakkal'ın vaftiz edilmesi demek. İki: Sinekli Bakkal'ın yayınlandığı tarihlerde Kemalist Estetik'in oluşumuna katkıda bulunmak için Yahya Kemal ortaya çıkıyor. Yahya Kemal, Osmanlı hazzını yeni bir dille anlatan şiirleriyle değil, yazısıyla etkili olmaya çalışıyor. Şöyle de söylemek mümkün: Sorbon'da ekonomi politik okumuş olan Yahya Kemal «Mektepten Memlekete» (*) kampanyasını açıyor. Türk edebiyatını ve daha çok da Turk resmini kararlan bu etkili yazı üzerinde durmak gerek.

Yahya Kemal soruyor: «Acaba bizim vatanımız gibi, geniş bir memleketi olup ta, onu asla görmiyen edebiyatta, gözleri ecnebi bir âleme dalmış ve yalnız o âlemden bahseden başka bir millet var mıdır?» Gayet açık; bu, bir sorudan daha çok bir suçlama oluyor. Suçlama gerek-

(*) Yahya Kemal'ın yazısı hemen sloganlaştırıldı ve «Mektepten Memlekete» adını aldı. Aslı şu:

Yahya Kemal, Memleketten Bahseden Edebiyat, Kültür Haftası, 1936, Sayı 1.

«İşte Yahya Kemal'e mektepten memlekete davasında hak kazandıran noktalardan biri budur.»

Ahmet Hamdi, Bizde Roman, Kültür Haftası, 1936, Sayı 3, s. 45.

celî bir kararla son buluyor: «1870'den sonra, edebiyatta, Şarktan çıkma zarureti vardı, çıktık, bu çıkış çok iyi oldu. Avrupa kültürünün mektebine girdik, orada okumağa koyulduk, yetmiş senedenberi de okuyoruz; yazık ki mektepten henüz çıkmadık; hâlâ bocalıyoruz. Millî ihtiyacı hiç duymadan ve duyar yaratılışta olmıyan alafranga Türklerle konuşmak bile faydasızdır; çünkü onlar 'Mektep'i, 'Gaye' telâkki ediyorlar; lâkin 'Mektep' vasıtadır. 'Gaye' bizim milliyetimizdir. Onun Avrupa medeniyeti içinde, tıpkı diğer milliyetler gibi bir 'hüviyet' oluşudur. İşte ihtiyacı duyan ve duyacak yaratılışta olan Türklerin 'Mektepten memlekete' gelmeleri ve memleketi Türk edebiyatının çerçevesi haline getirmeleri lâzımdır.» Yahya Kemal, Sinekli Bakkal'ı tekrarlıyor ve tamamlıyor.

Henüz değil. Henüz tamamlanmadı. Kemalist Estetik'in doğuşu da Sabahattin ve Bedri Rahmi Eyüboğlu kardeşlerin katkısını, daha doğru bir deyimle «günah ve sevabı» mutlaka yazılmalıdır. Bedri Rahmi, Türk resminin yerelleşmesinde çok büyük bir isim. Kısaca değineceğim. Yalnız, yöneticinin Sabahattin Eyüboğlu olduğunda kuşku yok. Sabahattin Eyüboğlu'nun bir yazısı ise çok ama çok etkili. Bu yazının, Türkiye'nin estetiğinin oluşumundan çıkarılması gerek.

Yahya Kemal'in yazısı Kültür Haftası Dergisi'nin ilk sayısında yayınlandı. Eyüboğlu'nun «Yeni Türk Sanatkârı yahut Frenkten Türke Dönüş» incelemesi İnsan Dergisi'nin ilk sayısında yayınlanıyor (*). «Ben şöyle bir tarif teklif edeceğim: Yeni Türk sanatkârı Avrupa'ya frenk hayranlığı ile gidip Türk hayranlığı ile dönen adamdır» (**). Geçerken şunu söylemeliyim: Eyüboğlu'nun verdiği tarifte tek doğru, Türk sanatkârının adam olduğudur. Fakat «dönen adam» değil.

Kurguda önemli halkalar meydana çıkmaya başlıyor. Şunun eklenmesi gerek: «Ben şimdilik Türk sanatı-

---

(*) Azra Hanım (Erhat) bu incelemeyi ayrıca Bütün Yazıları 1 de yayınladı.

(**) *S. Eyüboğlu, Yeni Türk Sanatkârı yahut Frenkten Türke Dönüş, İnsan, 1938, Sayı 1, sayfa 31.*

nın frenk şuurile kendi kıymetlerini idrak edişinden isimlerin fevkinde bir vaka olarak bahsediyorum. Bununla beraber bu idraki tipik bir şahsiyete icra etmek mümkündür. Bence yeni Türk sanatını yukardaki tarife uygun olarak en iyi temsil eden Türk, Yahya Kemal'dir. Onun şiirde yaptığını her türk sanatkârının kendi dünyasında yapması icap ettiğine ve Türk sanat tenkidinin onu bir kriter sayabileceğine eminim.» Sabahattin Eyüboğlu Yahya Kemal'i «model» olarak sunuyor ve pek çok yazık ediyor (*). Eyüboğlu'na göre her sanatkârın Yahya Kemal'i örnek alması gerekiyor. Osmanlı titreşimlerini yeni bir teknikle, hiç kuşku yok ustalıkla, şiire döken Yahya Kemal'i en çok da Bedri Rahmi ile Abidin Dino model sayıyorlar. Birazdan değineceğim, ibrik'e tapınmayı resim olarak sunuyorlar. Kemalist Estetik, Bedri Rahmi ile Dino'nun elinde, resimde, büyük bir yerelliğe ve zorunlu bir dejenerasyona ulaşıyor.

Kemalist Estetik'e İbrik'in sokulmasının bir işlevi olmalı. Fakat yine de tam değil. Yunus Emre eksik! Önemi nin belirginleşmeye başladığını sandığım bu incelemesinde Sabahattin Eyüboğlu devam ediyor: «Meselâ frenk misti-

---

(*) Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerek. Yahya Kemal'i model yapmaya Ataç karşı çıkıyor: Bugünkü yeni, kuvvetli sanatkârların da Yahya Kemal'in fikirlerine karşı komaları, başka bir şey yapmak istemeleri tabiidir.»

Nurullah Ataç, Bir Mektup, İnsan, 1938, Sayı 4, s. 371.

Burada yazdıklarım için önemli gördüğümden yazıyorum. Hececilerden Yusuf Ziya, Yahya Kemal'in portresini «onun ölümü ile büyük bir şair, küçük bir insan kaybettik» diyerek tamamlıyor.

Yusuf Ziya Ortaç, Portreler, İstanbul, 1960, s. 141.

Sabahattin Eyüboğlu'nun, İnsan Dergisi'nde, bu derginin çıkış hazırlıklarında Nazım da var, ancak tutuklanıyor, Yahya Kemal'i örnek sanatçı ilân etmesinde, Nazım'ın tutuklanması ve bu tutuklanmadan kendisini kurtarma endişesinin rolü var mı?

Aydın Üzerine Tezler'in Üçüncü Kitabında, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun yazmacılığa vurmasında, Sabahattin'in ölümünün rolü olduğunu gösterebildiğimi düşünüyorum. 1984 Ekim Notu.

sizminden Türk mistisizmine dönüş derken benim ilk teadim Burhan Toprak'tır. O'nun taze bir idrak hamlesi halinde çıkmış olan Yunus Emre'sini Türk şuurunun kaynaklarından biri olarak görüyorum. Burhan Toprak, Avrupa'ya Pascal hayranlığı ile gidip Yunus hayranlığı ile dönmüştür.» Ben ise Yunus'un Türk aydınının bilincinden çıkarılması gerektiğine inanıyorum (*). Yalnız yine Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerekiyor: Sabahattin Eyüboğlu ne yaptığını biliyor. Yunus ile mistizmi soktuğunu biliyor. Üstelik Yunus bir başlangıç. Acıl ustasına, Yunus'un sadece bir ümmi taklitçisi olduğu, kendi adına «Romalı», «Rumi» sıfatını ekleyen Mevlânâ Celâleddin ve dönen adamlarına kapıyı açıyor.

Yalnız yine Sezar'ın hakkını Sezar'a vermenin yeri. Halide Edip Hanım bu konuda çok net. Sinekli Bakkal'da bir Vehbi Dede var. Rabia'nın en sevdiği insan. Rabia'ya usul, arabi ve farisi öğretiyor. Türk romanlarının çoğunda görülen bir «joker» insana benziyor. Her yerde hazır ve nazır, üstelik iyilik meleği bir insan. Çok da biliyor. Duyduğu kuşkulu. Yaşına rağmen Rabia'nın sırdaşı. Sinekli Bakkal'daki adı Vehbi Efendi.

Burada çok yadırgonmıyor. Çünku Sinekli Bakkal'da Vehbi Efendi bir mevlevi dedesi. Bunlar gerçek yaşamda da yaşamazlar, romanda yaşamamaları göze batmıyor. Hilmi'nin jöntürk arkadaşlarından Şevki Bey, Peregrini'yi uyarıyor: «Bence imam, bizim memleketimiz için Dede'den daha az zararlıdır. Dervişin felsefesindeki uyuşturucu, uyutucu zehir imamın cennet, cehennem masallarından daha çok tehlikeli. İmam sadece batıl itikatların doğurduğu bir sürü masalı tekrar ediyor. Dede iyilik, kötülük arasındaki farkı kaldırıyor. İyiyi fenayı tablolarında boya diye kullanan sanatkâr bir Allah kavramı çıkarıyor. Bunun mantıki sonucu ne oluyor, bilir misiniz? Bu inanış, insanları zulme ve zalimlere karşı hoşgörücü, ilgisiz yapar.» (Sinekli Bakkal, s. 55) Halide Edip'in romanesk ve

(*) Gerekçelerimin bir bölümünü YAZKO'nun Mart 1982 tarihinde İstanbul'da düzenlediği aydın sempozyumunda açıklamaya çalıştım.

ihtilâlci yaşamı, etkilerini gösteriyor. Her konuşma veya yazışmasında Türk aydınının bilincini Yunus'a indirgeyen Yaşar Kemal'in bunu okuması gerekiyor.

Şimdi sıra Burhan Toprak'ta. Aziz Bey, son Edebiyat Yıllığı'nın sunu yazısında net ve gerekli bir değerlendirme yapıyor. «Örneğin, 1933 yılında, o zaman Güzel Sanatlar Akademisi Yönetmeni olan Burhan Ümit Toprak, Yunus Emre Divanı'nı yayımlayana dek, seçkin Türk aydınları Yunus'tan habersizdiler» (*). Burhan Toprak, Yunus'u haber vermenin de ötesinde Türk aydınının bilinç repertuarına soktu.

Burhan Toprak, Yunus Emre'yi sanatoryumda ve öyle anlaşılıyor, Tanrı katına yakın olduğu bir zaman keşfediyor. İlk baskısı 1934 yılında yapılan kitabında içtenlikle anlatıyor: «Bir gün Alp dağlarında, sanatoryumda, Pascal'ı okurken, aklıma, lisenin sınıflarında hocamın aylarca okuttuğu Yunus Emre geldi. Pascal'da fevkalâde önemli bulduğum şeyleri Yunus'ta da görmüş gibiydim. İstanbul'a yazdım. On beş gün sonra Divan geldi. O günden itibaren bir dua kitabı gibi Yunus Emre Divanı'nı yanımdan ayırmadım» (**). Burhan Toprak, kendi dua kitabını Türk aydınının dua kitabı haline getirmeyi beceriyor. Bunda Güzel Sanatlar Akademisi'nin başına geçmesinin de rolü olmalı.

Kendi sıkıntılarını toplumun sorunları haline getirebi-

(*) *Aziz Nesin, Sunu, Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1982, s. 17.*

Edebiyat Yıllığı için bir küçük düzeltme: Bu sırada, Mareşal Çakmak'ın damadı Burhan Toprak henüz Akademi Müdürü değil. Daha sonra.

«1936 yılında Burhan Toprak, Güzel Sanatlar Akademisi müdürü oldu.»

(Turan Erol, Günümüz Türk Resminin Oluşum Süreci İçinde Bedri Rahmi Eyüboğlu, teksir, 1978, s. 97.

Turan Erol, düşüncelerimi test etmek imkânını bulduğum bu değerli çalışmasının düzeltilmiş tek nüshasını okumamı sağladı. Teşekkür borçluyum.

(**) *Burhan Toprak, Yunus Emre, İstanbul 1972, s. 15.*

len aydınlar vardır. Toprak bunlardan birisi: «Yunus Emre'yi bulmadan önce Türk edebiyatının havasından bunalıyordum. Şairleri lüzumundan fazla tekdüzen, lüzumundan fazla sade, bir kelime ile bayağı buluyordum.» Divan edebiyatına gelince en büyükleri bile Burhan Toprak'ı «deli edecek kadar iğrendiriyordu.» Bu durumda Burhan Toprak ne okuyacaktı? «İşte bu tiksinme, beni edebiyatımızdan uzaklaştırmıştı. Sevdiğim yazarların hemen hepsi yabancı idiler. Ama onlara da bütün bütün kendimi verecek kadar ısınamıyordum. Üzerinde doğup büyüdüğüm toprak, dedelerim ve kanım beni onlardan ayırıyordu.» Bir nokta: Türk milliyetçiliği en çok 1930 yıllarında kuruldu. Devletçilik ile birlikte.

Kemalizm yalnızca 1930 yıllarında oluştu. Daha açıkcası, Cumhuriyet Türkiye'si yalnızca ve kısmen 1930 yıllarında özgün olabildi. Devletçiliği ile, köycülüğü ile, Türk Parasını Koruma yasası ile, Kemalist Estetiği ile, kısmen tarafsız dış politikası ile ve diğer öğeleriyle Kemalizm 1930 yıllarında kuruldu. 24 Ocak kararları Kemalizm'i tasfiye kararlarıdır. Devletçiliği tasfiye, 1567 sayılı kanunu ortadan kaldırma girişimleri, Kemalizm'i tasfiye girişimleridir. Kemalizm'i sosyalistlerin değil de kapitalistlerin tasfiyeye kalkışmaları, tarihte başka yerlerde de görülen ve açıklanması mümkün paradokslardandır.

Ayrıca Kemalizm'in başka sorunları da var. Burhan Toprak, doğruya yaklaşıyor: «Yunus Emre Türk ortaçağının en büyük yıldızıdır» (*). Ve ortaçağdan akan bu yıldız Kemalist Estetik'te kurucu taşlardan birisi oluyor. Bu bir paradokstur.

Kemalist Estetik'ten yeni kuşak aydınlara geçen bir paradoks. Bu paradoksu sürdürmek için bir neden var mı? Hiç bir neden yok. Yunus, çok büyük bir şair olan Mevlânâ Celâleddin'in ümmi bir izleyicidir; idealizm felsefesinin kültürsüz bir mensubudur. Türk aydını Yunus'un şiirinden değil yaşamından dersler çıkarabilir. Yunus bir inanç uğruna kırk yıl inat etmiştir. Bu inat çok güzel. Yu-

(*) Ibid., s. 17.

nus, Türk derviş geleneğinde olduğu gibi, bir inanç uğruna kırk yıl odun taşımıştır. Bu çok daha güzel. Bunun ötesinde Yunus için söylenecekler, Nazım'ın yer yer şiir tadı kaybolan Berkeley şiirinde söyledikleridir.

Behey
Berkley.
Behey meyhane kızlarının kara cübbeli kavalyesi,
Kıralın şövalyesi,
sermayenin altın sesi
ve Allahın piskoposu!
Felsefenden tüten günlük kokusu
başımızı döndürmek içindir.
Hayat kavgasında bizi
dizüstü süründürmek içindir (*).

Kemalist Estetik'in öğelerini saymaya devam ediyorum; sonuna yaklaştım. Sıra, Rabia'nın Türk resmine yansımasında. Yansıyor: İbrik. Bunun için ve yine 1936 yılında Bedri Rahmi'ye dönmek veya Bedri Rahmi ile başlamak gerekiyor. Turan Erol yazıyor: «'Odasında sarı gül gibi açan' bir Çanakkale testisinin yanına bir gün bir bakır ibrik bulup getiriyor. İbrikteki biçim olgunluğuna mı, Çanakkale testisindeki gevrek sırın içe gül ferahlığı veren rengine mi baksın, şaşırıyordu. Bakır ibrik'te 'Şark en asil ve sağlam mimarisini buluyordu.' Onu 'Süleymaniye kadar seviyor ve medreselerimiz kadar derin ve saygılı bir hisle önünde ürperiyordum!' diye yazıyordu» (**). Kutsal, dindar, gururlu, plastik ve Abidin Dino'nun açtığı ib-

---

(*) *Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Birinci Cilt, Sofya 1967, s. 132-133.*

Nazım'ın Berkeley üzerine şiir yazarken, daha sonra Yunus moda olunca, Yunus üzerine şiir yazmayışı üzerinde düşünmek gerek. Berkeley şiiri üzerinde ayrıca yazacaklarım olacak.

(**) *Turan Erol, Bedri Rahmi Eyüboğlu, op. cit., s. 93. Aktarmanın içindeki alıntılar Bedri Rahmi'den. B.R. Eyüboğlu, Bir Bakır İbriğin Hikâyesi, Tan, 8 Nisan 1936.*

rik tartışmasında daha sonra ileri sürdüğü gibi somut, «halkımızın» her sabah tuvaletine giderken, aptest alırken, su içerken, tarlada çalışırken yanından eksik etmediği ibrik, böylece estetiğin bir parçası olmaya başlıyor.

Abidin Dino daha ileri gidiyor. İbrik tablolarından bir sergi açıyor. Yeni Adam, Uyanış, Yeni Ses Dergilerini ve bazı günlük gazeteleri içine alan Türk entellektüel hayatının büyük «ibrik tartışması» başlıyor. Tartışma en sonunda «Abidin Dino sen bir ibriksin» hükmü ile sona eriyor.

Baltacıoğlu İsmayıl Hakkı, Dino'nun ibrik tablolarını görünce dayanamıyor ve Dino'ya bir açık mektup yayınlıyor: «Abidin, Balıkesir'de bulunduğum zaman, Halkevi salonunda teşhir ettiğin ibrik tablolarını seyretmiştim. O zaman da sana söylemiştim: Ateşle oynama, elin yanar sonra! İbriklerini Ankara Sergisi'nde görenlerin çoğu şaşakalmışlar. Şimdi herkesin dilinde bu apteshane ibrikleri de ne? sözü düşmüyor. A çocuk, sende de kabahat var ya, apteshane ibriklerinden başka birşey bulamadın mı, resmini yapacak? Sen de benim gibi kaçığın birisin» (*). Bunu, bir eleştiri sanmamak gerek. Haklı olarak yaratıcılıkta «çocuk» ve «kaçık» kelimeleri övgü anlamına geliyor. Buna katılıyorum. Burjuvazinin çocukluk döneminin en değerli ürünlerinden birisine, Erasmus'un ürününe «Deliliğe Methiye» adının verilmesi boşuna olmasa gerek.

Nitekim Baltacıoğlu, aynı mektubunda, övgüsünü böyle «yaratıcı dili» ile değil günlük dille de yazıyor: «Dayanamıyorum, itiraf ediyorum: Ben de zaman zaman çömlekçilerden ibrik, kavanoz gibi şeyler alır, geçer karşısına saatlerce bakarım. Hiç şüphe yok ki, bunlar estetik dehamızın cisimlenmiş cevherleridir.» 1930 yıllarında Kemalist Estetik'in oluşum süreci içinde ibrik sevgisinin bir kütlesel tutku olmaya başladığı görülüyor.

Abidin Dino çok çok memnun. Baltacıoğlu'ndan geri kalmıyor ve «Baltacıoğlu'na Açık Mektup» yazıyor. Bütün bunlar çeşitli dergi ve gazetelerde. Baltacıoğlu, daha son-

(*) *İ.H. Baltacıoğlu, Abidin Dino'ya Açık Mektup, Yeni Adam, 1940, sayı 264, s. 10.*

ra kendi dergisi Yeni Adam'da yayınlıyor. Dino, Baltacıoğlu'na «hocam» diyor, «Maarif Sergisi'ne giden ibrikler hakkındaki iltifatını ve takdirini çerçevelettim. Ve muska gibi yatağımın başına astım, belki şifa bulurum veya büsbütün işi azıtırım.» Yunus ve ibrik ile düşünme süreci başlayınca «muska» yerini alıyor.

Ancak yine Sezar'ın hakkını Sezar'a vermenin sırası. Ataç, İbrik'li estetiğe de itiraz ediyor. Baltacıoğlu, Dino'ya mektubunda, «estetik dehamızın cisimlenmiş cevheri» deyişini kullanıyor. Başka bir deyişle estetik dilini kullanıyor. Böylece ibrik, özünde maddeye dönüşmesi veya soyutun somutlaşması oluyor. Ataç, 25 Birincikânun 1939 tarihli Haber gazetesinde Baltacıoğlu'na açık mektup yazıyor. Öyle anlaşılıyor, 1930 yıllarında «aydınlarımız» kapalı mektuplardan korkuyorlar. Ataç da açık mektup yazıyor: «Siz o ibrik resimlerinin güzelliğini anlıyorsunuz, diyelim ki ben de anlıyorum, fakat onlardan anlamak için lâakal benim kadar olmak lâzım. Onlarla büyük kütleye resim hazzını vermek kabil mi? Siz karşınıza bir ibrik, bir çömlek alıp seyretmekten hoşlanırmışsınız, iyi, fakat siz mücerred sanattan anlıyan bir adamsınız. Herkesten mücerred sanatı sevmesini, onu anlamasını bekleyebilir miyiz?» Zavallı Ataç'ın ibrik seyretmekten bir zevk almadığı görülüyor. İbrikleri somut değil, çok büyük bir soyutlama olarak görmek istiyor.

Ancak Dino'dan beş gün sonra, yine Haber Gazetesi aracılığıyla aldığı bir mektup yanıldığını gösterecek. Abidin Dino, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın sadık bir ressamı, «Anadolu seyahatinde Parti'nin sergisi için yaptığım ibrikler muharebemizin başlangıç noktasını teşkil ediyor» diye başlıyor. «Kendimi değil, ibrikleri müdafaa etmek isterim.» İşte müdafaa: «Gelgelelim ibriklere, belki dikkat etmişsindir, resmini yaptığım ibrikler köylünün hayatına girmiş nesnelerdir. Tarlada susayınca ibrikten su içer, ölülerini o ibrikten akan su ile yıkar, velhasıl ibrik köylünün yegâne çocukluk ve ihtiyarlık arkadaşıdır.» Kuşku yok, «köylümüzün» bu kadar yakın arkadaşı bizim de arkadaşımızdır.

Dejenerasyon başlıyor. «Yine belki yanılıyorum ama, köylünün intibaları beni teşvik eder mahiyette.» Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Abidin Dino'yu teşvik ettiğinde hiç bir kuşku yok. Bu teşvik, daha güzel Türkçesiyle, bu özendirme, soyutu kaybettirme yönünde oluyor. İbrikle başlayan yazmayla süren, soğuk savaşta hem soyut ve hem somut olarak tam bir kaçışa dönüşen bu eğilim, 1960 yıllarının «kilim, bakır, türkü sosyalizmi» döneminde resim platformunu yalnızca Balaban'a bırakıyor. Ne büyük acı ve ne büyük kayıp!

Kayıp bununla da sınırlı kalmıyor. 1930 yıllarında tarım ürünlerine taban fiyatları ve Köy Enstitüleri ile desteklenen Kemalist Estetik, Kemalizm açısından en değerli ürünlerini, yine 1960 yıllarında veriyor. Köy Enstitülü yazarlar, rönesanstan, burjuvazinin çocukluk döneminden, arkasından gelen aydınlanma çağından ve bunları izleyen gelişmelerden habersiz bir biçimde, her biri bir yerel ağızla kaleme aldıkları köy röportajlarını edebiyat olarak yayınlıyorlar. Edebiyata egemen oluyorlar.

Soğuk savaş döneminde Türkiye'ye de egemen Amerikan ampirisizmi ile de birleşince, soyut ve soyutlama her türlü estetik çabanın ve davranış biçiminin dışına itiliyor. Soyut ve soyutlama unutuluyor. Ortada somut kalıyor. Her türlü yaratıcılığın, Marx'ın çok yerinde deyişi ile, somutun zenginliğinde soyutlama olduğu, bilinçlerden çıkarılıyor.

Somut, kendi halinde, bir değer taşımaz. Somut kendi zenginliğinde bir değer taşıyor. Somutun zenginliği, soyuta açtığı kapıdadır. Her türlü yaratıcı süreçin başında bunun çok iyi kavranması gerekiyor. Eğer Marx'tan öğrenilmiyorsa, bunu, çok «somut» bir örnekle anlatabileceğimi sanıyorum. Anlatmaya çalışacağım ilişki, estetiğin, yerelliğin ve ampirisizmin girdabından kurtulmasıyla ilgili. Şöyle: Balık, deniz değildir. Balık, bir deniz ürünü. Denizi hatırlatır. Ancak balık eti, hiç bir zaman, net değil. Zaman zaman başka et türlerine benzer. Buğulamada bilinen lezzet kaybolabilir. Izgarada kömür, tavada yağ içine sinebilir. Denizi hatırlatır; deniz değildir. Hiç

kimse balık yediği zaman denizi yediğini düşünmez. Ancak her kimse havyar yediği zaman deniz yediği inancındadır. Havyar denizdir, denizin cevheridir, havyar denizin dibidir. Havyar soyut denizdir, deniz, somut havyar (*). Yaratmak, somutun zenginliğinde soyutlamak ve-

(*) Bu yüzden genç ressamlara, öykü ve roman yazarlarına, her yeni yaratma işine başlamadan önce bir dilim ekmeğin üzerine önce tereyağı ve sonra havyar sürerek yemelerini tavsiye ederim. Masraflıdır, biliyorum; ancak eğer siyah havyar bulurlarsa tercih etmelidirler. Daha pahalı, kuşku yok, fakat yaratma ucuz bir süreç değil. Ayrıca havyar yiyemiyorlarsa Marx okuyabilirler. Grundrisse'den başlanabilir. Türkçesi kısaltmalı; mümkünse, bir yabancı dilde okumakta yarar var.

(Bu incelemenin yazımı biter bitmez, dostluğundan kıvanç duyduğum ve çok yararlandığım Aziz Nesin okudu. Yurt dışında bir toplantıya katılmadan önce de, ilk eleştirilerini gönderdi. Aziz Nesin son derece acı ve güzel eleştirilerinde deniz-havyar ikilemini ilginç bulmakla birlikte bilimsel saymadığını yazdı.

Kısaca açıklamam gerek: Bilimsel çalışmada kategori ve tipolojinin önemi çok büyük. Yol açar. Daha önce görülemeyenlerin görülmesini sağlar. «Kemalist Estetik» kavramını çok ürkek yazdım. Daha yayınlanmadı. Bu kategorinin kime ne açıklık getireceğini, şimdiden, bilemem. Ama bana getirdiği açıklıkları sayabilirim. Bu kategorinin yardımıyla şimdi kimi «kişilerimizi» çok daha net görüyorum. Şöyle: Bir yandan süslü divan şiirinin, diğer yandan kıraç Orhan Veli dizelerinin propagandasını yapan Ataç; profesyonel olarak klasik filolog, ve bir yandan Homeros çevirmeni, diğer yandan Halikarnas Balıkçısı ile Anadolu maviliklerine, Sabahattin Eyüboğlu ile köylü çorap nakışlarına aşırı tutkulu Sevgili Azra Hanım, marksist anlamda Kemalist Estetik'in en gelişmiş tipleridir. Artık her yazısında «yaşa varol Mustafa Kemal Paşa» ile başlayan ve aynı zamanda usandırıcı bir Osmanlıcılık ile giderek çok geri bir islâmcılığı savunan Atilla İlhan, Kemalist Estetik'in, bilimsel anlamda, en sağlıksız ve yine teknik anlamda «en dejenere» örneğidir. Genç Enis Batur, her yazısında Kemalist Estetik'in daralan kıskaçları arasında, Batı'daki yeni biçimlerle Cumhuriyet döneminin Osmanlıcı yazarları arasında, çırpınmaktadır.

Havyar-Deniz ikilemine gelince, burada ekleyeceklerim, benim için daha şaşırtıcı oldu. «Havyar denizdir, denizin cevheridir.» Bununla soyut ve somut ilişkisini anlamaya ve anlatmaya çalıştım. Bunu nereden çıkardım?

ya oynı anlama gelmek üzere, somutu imbikten geçirmek. Havyar denizin, doğal olarak, imbikten geçirilmiş biçimidir.

Aşağılık kompleksinden kurtulmalı ve açık söylemeli: «Tarihimizin» «kültürel» «zenginlikleri» pek sınırlıdır. Çok da önemli değil: Türkiye'nin «geleceği» zengin. Bunu hissediyorum. Ancak «tarihimizin» «kültürel» «zenginliklerinin» sınırlı olduğunun kabul edilmemesi, edilememesi, bir «millet» yaratma zorunluluğu, burjuvazinin siyasal açmazlarının soyut ile somut ve havyar ile deniz ilişkisini saptırması, estetiğin çarpıtılmasına yol açtı.

Sondan bir önce: Rabia ile Peregrini evlendi. Bu, 1935 yılında oluyor. Halide Edip Hanım bu evliliği Londra'da yazıyor. Ancak tam bu sırada Ankara'da Atatürk'ün «Büyük Musiki İnkılâbı» başlıyor. Radyoda Türk müziği yasaklanıyor. Radyo hep Klasik Batı müziği çalıyor.

Rabia ile Peregrini'nin evliliği ile Kemalist Estetik açılıyor. Hafız Rabia, Sabiha Hanım'a okumaya geliyor.

Düşünmenin devinimi üzerinde düşünürken, daraldığım zamanlar ve kuşkusuz, sık sık, Marx ve Engels'in ortak çalışması Alman İdeolojisi'ni okurum. Burada düşünmenin heyecan dolu yolunda düğümler içinde hazinecikler görürüm. Kemalist Estetik incelemesini bitirdikten sonra tekrar Alman İdeolojisi'ne döndüm. Daha önce görmediğimi sanıp da şimdi görebildiğim şu:

«Tatlı su balığının 'özü' nehrin suyudur. Ancak nehrin suyu, nehir sanayinin hizmetine konur konmaz, boya ve diğer ürün artıkları ile kirlenir kirlenmez, vapurlar seyri sefere başlayınca veya su, basit drenajın balığı var olma vasatından yoksun edebileceği kanallara, akıtılır akıtılmaz, balığın 'özü' olmaktan çıkar ve artık uygun bir var olma vasatı değildir.»

Marx-Engels, Collected Works, Vol. 5, s. 58-59.

Mümkün, havyar-deniz tipolojisini çizmeden önce balık-nehir suyu tipolojisinden etkilendim. Mümkün, ama, bilmiyorum. Bildiğim şu: Havyar-deniz tipolojisini çizdikten sonra var olan balık-nehir suyu tipolojisini bilinçle görebildim.

Öyleyse bulmak, görmektir. Görmek de bulmak. Ve benim çizdiğim tipolojide somut ile soyut ilişkisi, Marx ve Engels'in tipolojisindekinin tersidir. Şunu da ekleyebilirim: Havyar-deniz ikilisi, balık-nehir suyu ikilisinden çok daha açıklayıcıdır. Haziran 1982]

Bu sesi Jön Türk Hilmi de duyuyor. Hilmi heyecanını, babasına anlatıyor: «Ne kontralto... Ne zengin ses... Fakat nasıl biteviye... Nasıl Mısır Arabı gibi inleyerek okuyor... O, daimi legato'dan her halde onu kurtarmalı.» Tekrar ediyorum, bunları söyleyen Jön Türk ihtilâlcisi Hilmi. «Ben olsam, derhal Peregrinl'yi hoca diye tutarım. İki yılda o ses, bir mucize haline gelir.. Kim bilir, belki de Avrupa sahnelerine çıkacak Prima Donna olur. Fakat yapılamoz ki.. Bu geri kafamız..» İttihat ve Terakki yapamaz ama Kemalist Türkiye yapabilir. Sinekli Bakkal'ın yazıldığı sırada Carl Ebert Ankara'da Konservatuar'ın başına gelir.

Tekrar Jön Türk dönemine: Bu, müslümanların tahkir edilmesi demek değil mi? Zaptiye Nazırı Selim Paşa bu soruyu soruyor: «Bir müslüman milletinin an'anesini, medeniyetini neden her vesile ile tahkir ediyorsun?» Bu soruya cevap olarak Ziya Gökalp yerine Hilmi konuşuyor: «Medeniyetimiz yok ki, tahkir edeyim. Ziya Paşa'nın dediği gibi, sizin tahkir ettiğiniz küfür diyarı, mamureler, kâşânelerle dolu, mülk-i islâm baştan başa virane.» (Sinekli Bakkal, s. 39) Viranenin mamure olması için bu evlilik gerek.

Evlendiler. Sonra «Rabia merdiven ayağından kalkacağı zaman yer otlından gelir gibi, inilti gibi sesler duydu. Bu, Osman'ın Tılsımlı Kuyusu. Ne garip melodi.» Osman, operası üzerinde çalışıyor. Rabia düşünüyor: «Şimdi kovanın dibe vuruşunun gürültüsünü yapmak istiyor, diyor, hep Osman'ın operasının sahnelerini düşünüyordu. Ne de olsa kendisinin bu operanın yapılışında emeği vardı. Osman ona geceleri eski havaları söyletiyor, özellikle rüzgârın, eşyanın çıkardığı sesleri taklit ettiriyordu. (Sinekli Bakkal, s. 290-291) Sonra Osman çalışırken Rabia birden bire kapıya dayandı: «Osman, perinin defne türküsünü buldum.» Osman bu anda kendinden geçmiş, tam yaratacak. Karısına gitmesini söyledi. «Rabia gitmedi. Kapıya dayandı. Billûr sesi o iki buçuk sadayı söyledi. Biri çok pes, öteki çok yüksek, sonra bir iç çekişi gibi yarım ses.» Beraberce besteye devam ettiler. Yaratmanın büyük gerginliği.» Rabia konuşmuyordu. Oda loş-

tu. Osman eğildi, gözlerini aradı. Yüzü, karaltılar içinde, çekik acılı bir karaltı. Dudakları kısık, bal rengi gözleri kapana tutulmuş yaralı dişi kaplan gibi.» Tabii ki, Osman çok endişelendi ve «ne var, hasta mısın?» diye sordu. Rabia'nın doğum sancıları başlamıştı. Halide Hanım biliyor, yaratmak doğurmak demekti.

Hepsi bu kadar. Belki tekrarlamakta yarar var. Sinekli Bakkal'ı benim «okumam» başka okumalara benzemiyor. Çok doğal kendi okumamın daha geçerli olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden, örnek olsun, Fahir İz'in okuması yanlış. Şöyle: «Yazarın ilkin İngilizce olarak yazıp yayınlamış olduğu en ünlü yapıtı Sinekli Bakkal benim kanıma göre, Batılı okurların egzotik konulara meraklı göz önünde tutularak planlanmış ve yazılmıştır» (*). Öyle sanıyorum. Fahir İz, Sinekli Bakkal'ı egzotik konunulara meraklı Batılı okurlar gibi okuyor.

Berna Moran da Sinekli Bakkal'a, Althusser'in yararlı deyimi ile, romanın problematiğiyle değil kendi incelemesinin problematiğiyle bakıyor: «Rabia ve Peregrini Türk toplumunda rastladığımız tipler değiller ama Adıvar onları Doğu ile Batı olarak birleştirirken her ikisine de simgesel bir genellik yüklemiş olur» (**). Bir romanın tiplerinin bir toplumda her elinizi attığınız zaman milyonlarcasına rastlayacağınız kişiler olduğunu sanmıyorum.

Rabia'nın Türk toplumunda rastlanan bir tip olduğunda kuşku yok. İtiraz edilen, herhalde, Peregrini olmalı. Peregrini de Türk toplumunda bir romana girebilecek kadar yaygın. Bir tek örnek vereyim: 1848 Burjuva ihtilâllerinde Avrupa'da yenilen ve hayatını kurtarmak isteyen bir çok ihtilâlci Türkiye'ye sığındı. Şimdiki Batılılar pek bilmez ama Türkiye için büyük bir sorun oldu. Türkiye'ye çok baskı yapıldı. Büyük Reşit Paşa bunları geri vermedi. Bunlardan birisi Polonyalı bir yüzbaşı, Kostantin Bor-

---

(*) *Fahir İz, Yüzyılımız Türk Romanı Üzerine Düşünceler. Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1982, s. 151.*

(**) *Berna Moran, Batılılaşma Sorunu ve Türk Romanının Bazı Özellikleri, Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı 1982, s. 162.*

jenski idi. Osmanlı oldu. Adını değiştirdi. Mustafa Celâlettin Paşa oldu. Türkiye tarihinde ilk büyük Türkçülerden birisidir. Oğlu Ferik Enver Paşa'dır. Ferik Enver'in kızı Celile Hanım'dır. Celile Hanım'ın oğlu Nazım Hikmet'tir.

Son nokta: Sinekli Bakkal Clown and the Daughter adıyla önce İngilizce yayınlandı. Halide Edip Hanım bunu Türkçeye çevirdi. Türkçesi tam bir çeviri. Şöyle cümlelerle başlıyor: «Köşenin başında durup bakarsınız, her pencere kırmızı toprak saksılar ve kararmış gaz sandıkları görürsünüz.» (Sinekli Bakkal, s. 13) Cümlenin güzel olmaması bir yana Türkçede «gaz sandığı» çok zor bir kavram. Türkiye'de gaz, sandığa değil tenekeye koyuluyor.

Yalnız bu bilinen ve çok yazılan eksikliğine rağmen Sinekli Bakkal, bir Türk tarafından kendinin olmayan bir dilde yazılmış bir roman. Trajik olarak Kemalist Estetik'e uygun. Bu yüzden merak ettim ve bu incelemeyi yazmadan önce aslını okumak istedim. Ankara'da Kemalist dil ve tarih tezlerini geliştirmek için kurulmuş Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi var. Kütüphanesinde Clown and the Daughter yok. Ankara'da Milli Kütüphane var. Clown and the Daughter yok. Ankara'da İngilizce eğitim yapan bir üniversite ve bu üniversitede zengin ve «her ne ararsan bulunur derde devadan gayrı» ODTÜ Kütüphanesi var, bu kitap yok. British Council'in kütüphanesinde de yok. Diğer kütüphanelerde de yok. Türk Dil Kurumu, Siyasal Bilgiler, Türk Tarih Kurumu Kütüphanelerinde yok.

Çok şaşırdım.

Nisan 1982

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK AYDINI

Aydın, aklını kullanarak mücadele eden insandır. Aydın, aydınlatmak ister, otomatiktir. Ancak kaçınılmaz olarak engelle karşılaşır; bu yüzden, mutlak, mücadele etmek gerekir. Öyleyse, Arapça 'münevver' kelimesinin doğrudan çevrisi olan 'aydın', Batı dillerindeki 'entellektüel' kelimesine göre çok daha fazla enerji yüklüdür. Ancak 'entellektüel' kelimesindeki akıl unsurundan yoksundur. Bu nedenle olsa gerek, Türkçede 'aydın' kelimesi yerine zaman zaman 'entellektüel' kelimesini kullanmak zorunlu oluyor.

Aydın, yalnız kimsedir. Yalnızlıktan korkan fakat yalnızlığa katlanabilen kimsedir. Aydın için yalnızlıktan kurtulmak amaç; yalnızlıktan kaçmak ise ölümdür. Yalnızlığa dayanmak aydının yaşam sınavı, daha uygun bir deyimle, Darwinist geçitidir. Darwinist sınavdan başarıyla geçemiyen aydın ölüme mahkûmdur. Ölü aydın mücadele edemez; toplumuna ve insanlığa hizmet veremez.

Yalnızlığın aydının Darwinist sınavı olması, aydının temel niteliğinden, aydının mücadele eden bir insan olma özelliğinden ileri gelmektedir. Mücadele toplumsaldır. Toplum içinde yapılıyor. Bu yüzden mücadeleyi kazanma çok karışık toplumsal koşullara bağlı oluyor. Aydın ise aklını kullanarak mücadele eden insan olmakla birlikte her mücadeleyi kazanmanın toplumsal şansından yoksun bulunabiliyor. Bu nedenle yenilgi zaman zaman aydının yazgısı sayılabiliyor. Öyleyse her yenilgide canını yeniden kazanan aydına, Çağdaş Türkiye'nin ilk büyük aydınlarından Namık Kemal ile birlikte,

Musırrım, sabitim tâ can verince halka hizmette
Fedakârın kalır ezkârı daim kalb-i millette

demek düşüyor.

Son yüz elli yılda, zaman oldu, Türkiye'de iki aydının adını anmak suç sayıldı. Bunlardan ilki, «canını verinceye kadar halkına hizmette sabit ve ısrarlı olduğunu» söyleyen ve «milletinin kalbinde isminin daima hatırlanacağına» inanan Kemal'dir. Kemal'in adı ikinci Meşrutiyet ile birlikte suç olmaktan çıktı ve görkemli bir aydınlıkla Cumhuriyet'e teslim oldu.

Adını anmanın suç sayıldığı Türkiye'nin ikinci büyük evlâdı Nazım'dı. Türk aydınının büyük onuru Nazım, Cumhuriyet'in ilk on yılında «putları yıkıyoruz» kampanyasını açtı. Bu kampanyaya ilk hedef olarak, Kemal'in yetiştirmesi ve büyük umudu Abdülhak Hamit'i seçti. Resimli Ay, gördüğü tepki nedeniyle olsa gerek, daha sonra Kemal'i övmek zorunluluğunu duydu. Nazım burada da, «Türkiye'de burjuva inkılâbının ilk kuvvetli şair mübeşşirlerindendir» diyerek, Kemal'i, «kalb-i milletten» çıkarma kampanyasını başlattı. Nazım, etkilediği sol aydınlarla birlikte, hürriyet şairi'ni Türk aydınının gönlünden söküp atmaya çalıştı. Tarihsel açıdan bakıldığında da büyük ölçüde başarılı olduğunu söylememek imkânsız.

Ancak neden çalıştı, neden bunu yaptı? Her halde aydın-ihtilâlci olduğundan. İhtilâlci kendiyle önceki nesiller arasında köprüler aramaz, uçurumlar görür. Tarihçi ise, kendi pratisyenleri olarak gördüğü ihtilâlciler arasında ilmikler atmağa çalışır. Ve Türkiye'nin bu iki büyük evlâdı arasındaki uçurumları örmek için şimdilik eğri fakat bir tek ilmik yetebilecektir. Darwinist sınavdan gül rengi bir yüzle çıkabilen aydın, Kemal'in bıraktığı yerden Nazım ile birlikte,

— Kül olayım
Kerem
gibi
yana
yana.

Ben yanmasam
sen yanmasan
biz yanmasak
nasıl
çıkar
karanlıklar
aydınlığa...

diyebilecektir. Yalnızlıktan kurtulmanın aydının amacı olduğu görülebilecektir. Yalnızlıktan kaçmayan aydın toplu olarak yanmayı düşleyebilecektir.

Çünkü aydın toplumsal bir yaratıktır. Toplumsal olduğu için ve toplumsal olduğu kadar da tarihseldir. Tarih ise on yıllarla sayılır. Bu yüzden de Cumhuriyet dönemi aydınını on yıllık kesitlerle çözümlemek gerekiyor.

Bir bütün olarak ele alındığında aydın, Cumhuriyet'in ilk on yılında yeni, etkin ve yaratıcı değildir. Yeni olduğu zaman etkin değil; etkin olduğu zaman ise yeni ve yaratıcı olmaktan çok uzaktır. 1920 yıllarında Türk aydın hareketi birbiriyle arada bir temasa gelen, üç ayrı kanaldan akıyor. En etkin kanal bir tarihsel marangozluk misyonu ile Genç Osmanlılar'ı veya Jön Türkler'i uyguluyor. Daha uygun bir deyişle, yer yer parlak fakat eklektik Jön Türk Proğramı 1920 yılları Türkiyesi'nin sevecen marangozluğunda bir uygulama alanı buluyor. On dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısında muhafazakâr fakat yaratıcı aydın Cevdet Paşa'nın Mecelle tezi karşısında yenilgiye uğrayan kapitalist Avrupa'dan medeni yasa ithal etme düşüncesi, 1920 yıllarında gerçekleştiriliyor. Namık Kemal'in, defteri sol dize koyarak da yazma kolaylığı olan arapça alfabeye karşı genellikle masa gerektireceği gerekçesiyle de korşı çıktığı Latin alfabesi yine 1920 yıllarında Türkiye'nin resmi alfabesi oluyor. 1910 yıllarında İstanbul yüksek öğrenim gençliğinin emperyalist ülkeleri protesto için havaya attığı fesin yerine yine 1920 yıllarında şapka giyiliyor. Türk aydınının etkin kanalı, 1920 yıllarında, hazır bulduğu bir ölçüde de içerdiği proğramı titiz bir seçicilikle uygulamaya koyuyor.

Üniversite ya da o zamanki deyimle Darülfünun için-

de ve İstanbul'da toplanmış «ulema» ise Anadolu İhtilâli'nin farkında görünmüyor. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki yeni oluşumu, muhtemel Rusçuk Yaranı Alemdar Mustafa Paşa veya Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın hareketi gibi kısa ömürlü görüyor. Bu anlayışla olmalılar, Darülfünun Emaneti, şimdiki deyimle Üniversite Rektörlüğü, Cumhuriyet İstanbul'unda Darülfünun bahçesinde fotoğraf çektiren kız öğrenciler hakkında disiplin kovuşturması açıyor. Ulema, bu vurdumduymazlıktan, henüz İstanbul'a gitmek yerine İstanbul'u kuşatmayı tercih eden Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da patlayan sert uyarısıyla vazgeçiyor.

1920 yıllarında Türk aydın hareketinin en yeni fakat etkinlikten uzak kanadı, en büyük bir rastlantıdır. «Aydınlık» Dergisi etrafında toplanıyor. Gençlikleri ve bir ölçüde de yurt dışında eğitimde olmaları nedeniyle, Kurtuluş mücadelesinin dışında kalmış olan Şefik Hüsnü ve Vedat Nedim Beyler, diğer arkadaşlarıyla birlikte, kalbleri Türkiye'nin kurtuluşunda, gözleri Rusya'da dünyaya açılan yeni pencerede, bir zor amalgamı yapmaya soyunuyorlar. Enternasyonalist sosyalist ihtilâli ile burjuva ulusal kurtuluş hareketi arasında bir teorik açıklığı bulamamanın tarihsel çaresizliği içinde gittikçe artan yalnızlıklarını yaşıyorlar.

Cumhuriyet'in ilk on yılı renkli, ancak aydın kişiliğini bulamadan tamamlanıyor. Kişiliğini bulamayışı bir başka açıdan da belli oluyor: 1920 yılları Türkiyesi'ne hiç bir dergi damgasını vuramıyor. Bu nokta üzerinde bir nebze durmak gerek. Yalnızca Türkiye'de değil, dünyanın bir çok ülkesinde önemli hareketler dergiler etrafında gelişiyor. Gazeteler kalıcı etki yapmıyor. Şu anlamda: Gazeteler kütlelere hitap ediyor, dergiler elitlere yöneliyor; gazeteler balta tutan elleri çoğaltıyor, dergiler mimar yaratıyor. Toplumsal marangozlar, dergilerin tutkun okuyucularından veya dergilerin geniş yazar kadrosundan çıkıyor.

Hiç kuşku yok, 1930 yıllarının aydın hareketine ve aydın hareketinden öte, çok önemli ölçüde, siyasal yapısına

«Kadro» Dergisi damgasını vuruyor. 1920 yıllarının «Aydınlık» Dergisi kanalından gelen Şevket Süreyya Bey ile Cumhuriyet öncesi dönemde İstanbul'da gazetecilik yapan edip Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun ismine yazılı «Kadro» Dergisi çağdaş Türkiye'nin kısa ömürlü fakat en etkin organlarından birisi oldu. Az zamanda çok ve büyük işlevler gördü. Kadro Hareketi, bir yandan Kemalist ideolojinin oluşumuna katkıda bulunurken diğer yandan da Kemalist rejime sadakat ifade etmeyen tüm aydınların ve aydın hareketlerinin ortadan kaldırılmasının aracı olarak ortaya çıktı.

Kadro Hareketi ile birlikte Türk aydını «yaban» oldu. Kadro Dergisi ile birlikte Kadro Dergisi'nin sahibi Yakup Kadri, Kadro Dergisi'nde «işte roman!» çığlıklarıyla karşılanan Yaban romanını yazdı. Yaban'da da şunları: «Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve bu yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun.» Kadro Hareketi ile birlikte bir avuç aydın bir yumak aydını, yüz yılların yoksulluğu için, suçlu sandalyasına oturtuyordu. Ceza almamanın bir kapısı açıktı: Kemalist inşa hareketine katılmak.

Kadro, dünyanın elverişli koşulu içinde 1920 yıllarında Türk entelijansiyasına, uzun bir hazırlık dönemi olmadan, girip yerleşen sınıf kavramını kazıdı. Sınıf kavramı yerine milliyet fikrini yerleştirmeye çalıştı. Her milliyetçilik girişiminde olduğu gibi «dış düşman» ihtiyacını duydu ve büyük ekonomik bunalım içinde bocalayan gerbini kapitalist ülkelerini ve dolayısıyla emperyalizmi dış düşman olarak seçti. Bundan aldığı hızla fakat içerde sınıf mücadelesini suç sayan bakış açısının çıkardığı büyük engellerle sosyalist dünyaya titrek bir dostluğun savunucusu oldu. Böyle bir çerçeve içinde de, Kadro içinde Şevket Süreyya Bey, Kadro'ya dost, ancak çok daha az etkin Kooperatif Dergisi'nde Limancı Ahmet Hamdi, sonraki ismiyle Ahmet Hamdi Başar, 1960 yıllarının Na-

sırıst dünyasında moda olan «kapitalist olmayan yol» tezinin parlak ama geçici kurgularını yaratabildiler.

1930 yılları Türk aydını için havuç ve sopa politikasının zengin örneklerini sergiledi. Darülfünun bir kanunla ilga edildi; bir kanunla «üniversite» olarak açıldı. Açılırken yüz elliden fazla öğretim üyesinin kadroları unutuldu ve kadrosuz kalanlar aynı zamanda üniversitenin dışında kalmış oldu. Bunlar içinde Cumhuriyet'in ilk Darülfünun Emini ve bundan da öte Türk düşün yaşamının özgün ve yaratıcı kişilerinden, kendi imzasıyla, Baltacıoğlu İsmayıl Hakkı veya Profesör İsmail Hakkı Baltacıoğlu da var. Uyumsuzlar atıldı ve asıl etki içerde kalanlardan beklendi.

Yapılan iş parlak sonuçlar verdi. Bu yüzden olsa gerek, 1930 yılından sonra her on yıl bir üniversite tasfiyesine tanık oldu. Darülfünun tasfiyesi ise en örnek etkisini Türk üniversiter yaşamının şimdiye kadar yetiştirdiği en parlak bilim adamlarının başında gelen Köprülü zade Mehmet Fuad Bey, daha sonraki yıllarda politikada üne kavuştuğu ismiyle Prof. Fuad Köprülü, üzerinde gösterdi. Gerçekten Türk bilim dünyasının bu harika çocuğu, marksist yönteme karşıt olup da bu yöneteme bu kadar yakın ürünler veren Profesör Köprülü uyumsuzluğu bir tarafa bırakıp Kemalist şemsiye altında uslu bilim adamı rolünü oynamaya başladı. Tüm diğer müderrislere örnek oldu.

Sınıf mücadelesini yasaklayan iş yasaları, sınıfsal düşünmeye set çeken ceza yasaları, üniversite tasfiyesi, aslında birer Ordu davası olan fakat Nazım Hikmet davası olarak bilinen Harp Okulu ve Donanma davalarıyla 1930 yılları Türk aydınına ne yapamıyacağını gösterdi. Tarih Tezi, Dil Tezi ve Köycülük Proğramı ile ne yapabileceğini ve ne yaparsa ödüllendirileceğini gösterdi. «Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında, aynı derin uçurum var mıdır, bilmiyorum. Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasında fark bir Londralı İngilizle bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür.» Yakup Kadri Yaban'da bun-

ları yazıyor ve «bunu yazarken, elim titriyor» diye ekliyordu.

Sadece Yakup Kadri'nin eli değil 1940 yıllarının aydınları da titriyor. 1940 yıllarında dünya çok büyük bir dünya savaşı ile titriyor. Büyük ölçüde bir nedenle, daha az ölçüde de, Türk aydınının teorik yetersizliğinden, Türk aydını bu dönemde güzeli daha çok dışarda düşünüyor. Faşist Almanya ile Sosyalist Sovyetler Birliği arasındaki savaş yalnızca cephede değil, hapishaneden gazete sütunlarına ve buradan uzun gece sohbetlerinin yapıldığı salonlara kadar Türk aydınları arasında da yaşanıyor. Dış faktör, Osmanlı'dan gelen dış duyarlılık birikimine de eklenerek, ülke içindeki gelişmeleri önemli ölçüde ihmal eden bir bakış açısına yol açıyor. Savaştan sonra, Türkiye'nin başlamasına büyük katkıda bulunduğu, soğuk savaş, bu bakış açısını daha da daraltıyor.

1940 yılları da «Dergi» yılları oluyor. Üzerindeki ağır baskılarla sola açık kişiliğinden büyük ödünler vererek varlığını sürdüren Prof. Hilmi Ziya Ülken'in «İnsan» Dergisi yerine İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun «Yeni Adam» Dergisine bırakıyor. Ankara'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin Batı Üniversitelerinde eğitim görmüş sosyal bilimcilerinin çıkardığı Yurt ve Dünya Dergisi, zamanının sınırlarını aşamıyor; yayınladıklarından daha çok neden olduğu yeni bir üniversite tasfiyesi dolayısıyla ilgi çekiyor. Dönemin en ilgi çekici hareketi ise, hiç kuşku yok, Sabahattin Ali ile Aziz Nesin'in ismine yazılı «Mako Paşa» Dergisi oluyor.

Markopaşa, Türk basın hayatında, mücadeleci Türk aydın tarihinde, bir gizdir ve hâlâ çözülmemiş bir mucizedir. Cumhuriyet tarihinde pek az dergi, bir mizah dergisi olan Markopaşa kadar bireysel çabaya dayanır, Markopaşa kadar engellerle karşılaşmıştır ve ek az dergi Markopaşa'nın tirajına ulaşmıştır. Markopaşa'nın başarısı, Türk aydını için bir inat kaynağı olacak niteliktedir. Bu inadın sahibi Aziz Nesin, bana mektubunda, Markopaşa için «kavgada kullanılmış her hangi bir taştır» nitelemesini yapıyor. «Markopaşa gülmece yoluyla bir kavga

- basbayağı kavga - gazetesiydi» dedikten sonra belli bir tevazu ile şunları ekliyor: «Kavgaya girmişsin, elinde hiç bir silâh yok. Yerden taşı alıp düşmanına atıyorsun. Aradan kırk yıl geçiyor. O kavga önemli ama taş önemli değil..»

Mücadelede taş önemlidir. 1940 yılları Türkiye'nin aydın hareketinde kadın aydınların da önem kazandığını gösteriyor. Tarih, Yurt ve Dünya Dergisi ve yol açtığı Ankara'daki üniversite tasfiyesi hareketinde, tasfiyeye uğrayan dört öğretim üyesinden tek hanım olan Doçent Behice Boran'ın daha dayanıklı olduğunu kaydediyor. Aynı şekilde Tan Baskını olarak tarihe geçen sağ terörizmin önemli hedefinin de Zekeriya Sertel değil Sabiha Sertel olduğu ortaya çıkıyor. Gerçekten de Sabiha Hanım, Sultanahmet Mitingi'nın unutulmaz hatibi, Kurtuluş Savaşı'nın Halide Çavuşu, Halide Edip Hanım ile birlikte Cumhuriyet Türkiyesi'nin en mücadeleci aydın kadınları arasında yerlerini alıyorlar. Ne yazgı! Hiç Türk okulunda okumamış olan Behice Hanım, Kurtuluş Savaşı'nda bir Amerikan bursu ile Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim gören Sabiha Hanım ve Sinekli Bakkal romanını önce İngilizce yazan Halide Edip Hanım, her üçü de, siyasal nedenlerle hayatlarının bir bölümünü sürgünde geçirmek veya yurt dışında tamamlamak zorunda kalıyorlar.

Ve büyük kontrast açılmaya başlıyor. 1950 seçimlerinden hem önce ve hem de hemen sonra Mahmut Makal adında genç bir köy öğretmeninin «Bizim Köy» adıyla yayınlanan köy gözlemleri açıklanması çok zor bir ilgi kaynağı oluyor ve üne kavuşuyor. Hiç bir sanat ve bilimsel değeri, örnek olsun, «Bizim Köy» adı bile Kadro Dergisi'nde Falih Rıfkı tarafından kullanıldığı için de, hiç bir orijinaliteye sahip olmayan Bizim Köy'e, sanki «görülmez bir el» tüm sahne ışıklarını çeviriyor. Ancak sosyal bakışta dikkatler Bizim Köy üzerine yığılırken, 1950 seçimlerinden önce hazırlanmaya başlayan ve hemen sonra yayınlanan Dünya Bankası'nın Türkiye Raporu da, bir ekonomi politikası olarak, bütün çaba ve yatırımların kır

kesimine yığılmasını tavsiye ediyor. 1930 Türkiyesi'nin sanayileşme çığırında ekonomik tabanı zayıf kalan köycülük, 1950 yıllarından sonra bir eksikliğini giderme imkânı buluyor.

Ancak yine de kaydetmek gerek, 1950 yıllarının aydın hareketini köycülük damgasını vuramıyor. Türk aydınının köylü gibi düşünmeye başladığı dönem, daha sonra 1960 yıllarının ikinci yarısı ile 1970 yıllarının büyük bir bölümünü, Türkiye'nin «kültür devrimi» olarak nitelenebilecek olan zaman kesitini içine alıyor. Yakup Kadri, Yaban ile köycülük siyasetini başlatırken, açtığı çığırın sorumluluğunu ve pişmanlığını duyuyor: «Onlar gibi olmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak... Haydi bunların hepsini yapayım. Fakat, onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim?» Gerçekten bir zaman geliyor, Türk aydını köylüler gibi sadece tahta ağızlık kullanıyor, yalnızca saz çalıp türkü söylüyor, Tanzimat öncesine bir özlemle yer minderine oturuyor, Fakir Baykurt okuyor ve kadınına «bacım» diye hitap ediyor. Köylüler gibi hissediyor mu? Hayır, hiç hissetmiyor.

Fakat 1950 yıllarında Türk aydını henüz, notası dar da olsa, hissediyor ve düşünüyor. Bu dönemde Türk aydın hareketine Forum Dergisi damgasını vuruyor. Forum, üniversiter Türk aydın hareketinin en sonuncusu oluyor ve Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nden sonra bayrak Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin eline geçiyor. Tarih, Forum Dergisi'ni hukukçu profesör Turhan Feyzioğlu ile iktisat doçenti Aydın Yalçın'ın ismine yazıyor. İlk gününden itibaren ve soğuk savaş ideolojini bütünüyle benimsemiş olarak, net bir anti-sovyetizm ve anti-komünizm çizgisiyle çıkan Forum Dergisi bu sınırlar içinde seviyeli bir tartışma ortamı yaratmaya çalışıyor. Forum, soğuk savaş aydınını yaratma süreci olarak ortaya çıkıyor. Kabul etmek gerek, Forum Dergisi yine kısa ömrüne rağmen son derece etkili oluyor. Hemen hemen Türk entelijansiyasını tümüyle etkisi altına alması bir yana, savunmuş olduğu çift meclis, üniversite özerkliği, anayasa mahkemesi, plan-

lama türünden proğromlar 1960 Mayıs ayındaki askeri devrimden sonra tartışmasız uygulamaya konuyor.

Forum Dergisi «ilmi» düşüncenin havariliğini yapıyor. Savundukları ve önerdiği kurumlar, öz olarak, «çözüm ilimdedir» formülünü aşamıyor. Bu yüzden olmalı, Forum'un önerdiği formül 1961 Anayasası ile resmiyete dökülünce, çözümü bulduğunu sanan Türk aydını birdenbire ayağının altındaki toprağın kaydığını duyuyor ve görüyor.

1961 yılında Türk aydını yeniden boşluktadır ve yönünü bulma ihtişamındadır. Türk aydınının yön arayışında «Yön» Dergisi çok önemli bir işleve sahiptir. 1960 yıllarının aydın hareketine damgasını vurabilen Yön Dergisinin hem duyarlı ve hem acımasız iki mimarı, bir mantığın avantajlarını başarıyla kullanabilen Doğan Avcıoğlu ile imajlı yazının güzel örneklerini verebilmiş olan Mümtaz Soysal'dır. Ancak neo-kemalist bir platformla yayına başlayan Yön, çıkış manifestosunda Türkiye'nin önde gelen bütün aydınlarının imzalamasını sağlayarak büyük bir güvenle ortaya atılabiliyor.

Fransız düşüncesine özgü ilkesel bakış açısıyla Anglo-Amerikan dünyasının ampirisist geleneğini birleştirmeye çalışan Yön Dergisi, büyük bir aydın coşkusuyla tam bir toplumsal marangozluk işlevine sahip çıkmıştır. Dünya sahnesinde «üçüncü dünya» ülkeleri denilen karışık kümenin önde, kalkınma ve planlamanın prestij listesinin başında olduğu, dış politikada bağlantısız olmanın onurlu sayılmasının yanında dış yardım imkânları sağladığı bir zamanda Yön Dergisi bütün bu meziyetleri Kemalizm'de buluyor. Yön Dergisi, böylece Kemalizm'e evrensel nitelik kazandırdığına inanırken, bütün bunları sosyalizme açılan kapı olarak ileri sürüyor. Dış politikada sosyalist sistem ve bu arada Sovyetler Birliği ile kesin bir dostluğun savunucusu oluyor. Türk aydınının onuru Nazım Hikmet'in rehabilitasyonu yönünde çok cesur yayınlar yapıyor. Yön Dergisi Nazım'ın yıldız olduğu bir dünyada parladı. Yön'ün savunuculuğunu yaptığı düşünceler Türk aydınını erken bir iktidar sıtması içine soktu. Türk

aydını, 1970 yıllarının başında bu sıtmanın sarsıntısı ile karşı karşıya geldi. Büyük bir heyecan ve ümitle başladığı 1960 yıllarının serüvenini net bir yenilgiyle kapaması Türk aydınını temel niteliğinden, aklını kullanarak mücadele eden insan olma özelliğinden, uzaklaştırdı. Aydın, dar pratikçiliğin girdabına düştü. 1970 yıllarında iki dergi, teorinin önemini bayrak yapan Birikim Dergisi ile tartışmayı ve özgün düşüncenin verimliliğini vurgulayan Yürüyüş Dergisi, Türk aydınını bu girdaptan çıkarmaya çabaladı. Konjünktürel olarak hiç bir sonuç alamadı.

Ekim 1981

ÇUBUĞU TERSİNE BÜKME SÜRECİNDE BİR HALKA

Türk aydını tercüme odasında doğdu, ancak, bir büyük öğretmeni var: «Yenilgi Öğretmen».

Bu bildirinin yöntemsel özelliğini ve ayrılığını belirterek başlamalıyım: Ben aydını, çeşitli düşüncelerin değil, çeşitli eylemlerin ürünü olarak alıyorum. Türk aydınını çözümlemede bunun gerekli ve verimli bir yol olduğuna inanıyorum. Çünkü özellikle Osmanlı'dan başlayarak Türk toplumunun bir teorik geleneği olmamıştır. Yalnız özellikle son iki yüz yıl içinde çok renkli bir eylem birikimi vardır. Yöntemim ayrıdır; bulgularım da. Daha açık da söyleyebilirim, bulgularım genellikle kabul edilenlerin tersi oluyor. «Çubuğu tersine bükme süresinde bir halka» deyimiyle kastettiğim bir anlamda bu oluyor.

1820 yıllarında Türkiye'den Yunanistan bir bağımsız devlet olarak çıktı. Bu bir eylemdir ve sanıldığından çok önemlidir. Sırasıyla, şöyle: 1) Bağımsızlıkları sona erdirmeye alışmış Türkiye'den bir bağımsızlık doğuyor: Alışılmadık ve şaşırtıcı. 2) Yunanistan bağımsızlığını kendi gücüyle değil Fransa, İngiltere ve Rusya sayesinde alıyor: Osmanlı için dış faktörün önemi belirginleşiyor. 3) Savaşta Osmanlı'ya yardım eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Fransızlarla anlaşarak ve Sultana haber vermeden savaştan çekiliyor: Çaresizlik her tarafa damgasını vuruyor. 4) Fener Patriğinin Yunan Bağımsızlığı ile ilgisi olduğuna karar veriliyor; İstanbul'da asılı-

yor. 5) Artık bağımsız bir «rum» devleti var: Tercüman sorunu çıkıyor.

Batan bir imparatorlukta dış ilişki önemlidir ve yabancı dil bilmeyi gerektiriyor. Yunan'ın bağımsızlığına kadar bu işi Fenerli rumlar yapıyor. Artık yapamazlar. 1840 yıllarında Tercüme Odası kuruluyor. Türkiye'nin ilk büyük aydınları, Namık Kemal, Şinasi ve diğerleri hep tercüme odasından yetişiyor.

Tercüme Odası, dışişleri bakanlığının nüvesidir. Yüz yıl sonra İsmet Paşa, «yeni aydın» yetiştirmek için Tercüme Bürosu kurmuştur.

Tercüme Odası'nda doğan Türk aydını için Türkiye'yi yabancılardan öğrenmek bir alışkanlık olmuştur.

Teorik geleneği olmayan Türk aydını, Tanzimat'ı bir İngiliz senaryosu sayar, ancak, Reşit Paşa bir büyük aydın olmakla birlikte Tanzimat'ı İbrahim Paşa'ya bağlamak mümkündür.

Türk aydını son derece basitçi. Tarihini yabancılardan öğreniyor. Özellikle yabancı büyükelçilerin anılarından. Anı yazanlar, abartırlar. Batılılar, misyoner ruhundan kurtulamıyorlar. «Reşit Paşa'ya dedim ki» veya «Fuad Paşa'ya buyurdum» türünden sözlere çok rastlanır. Bunlara bakarak Türk aydınının doğumunda Batı faktörü abartılır.

Çubuğu tersine büküyorum: Tanzimat, Kasım 1839'dan önce, Reşit Paşa'dan önce, ilân edilmiştir. «Yenilgi Öğretmen» Tanzimat'ı ilân etti. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Mısır'dan çıkıp Anadolu'ya yürüdü. Her yerde Osmanlı Ordusunu yendi. Halep caresiz Osmanlı askerlerine kapıları kapattı. Adana kapılarını açtı. Konya çarpışmadan teslim oldu. Kadılar ve ilmiye, her

yerden İbrahim Paşa'ya bağlılık heyetleri gönderdi.

İki sonuç çıktı: 1) İbrahim Paşa, Kudüs'te yabancılara güvence verdi. Tanzimat'ın daha sonra tanıyacağı hakları verdi. 2) İstanbul kapıları açıldı. Bundan da bir önemli sonuç çıktı: Tanzimat, bir saltanat sorunu ve zorunluluğu oldu.

Türk aydını hep dayanak aradı, ilmiye yeniçeri ile müttefik oldu. Yeni aydın, kendine, Tanzimat bürokrasisine dayandı.

Çubuğu tersine büküyorum: Onsekizinci yüzyılda ve özellikle ondokuzuncu yüzyıl başında yeniçerilik bir ordu değil, bir esnaf ve Cevdet Tarihi'ndeki deyimle bir güruh, veya beraberce bir esnaf güruhudur. İlmiye ile ittifak halindedir.

İkinci Mahmut bir aydınlıkçı Sultan'dır, bu esnaf güruhunu dağıtır. Gerçekten vaka-yı Hayriye. Artık Tanzimat, Tanzimat aydınını doğurabilir. Ancak aydın, dayanaksız olmaz. Türkiye'nin büyük aydınları Reşit Paşa, öğrencileri Âli ve Fuad Paşalar, dayanağı çoğalmakta bulurlar. Okullar bunun için açılır. Garb'a öğrenci gönderilir. Başka ülkelerde örneği var mı, henüz araştıramadım. Paris'te bir okul açılır: Mekteb-i Osmani.

Ancak geçiş döneminde bir boşluk var: Yeniçeriliğin kalkması hem Tanzimat Diktatoryasını uygulayan aydınları ve hem de karşıtlarını, Tercüme Odası'ndan gelme Namık Kemal ve arkadaşlarını müttefiksiz bırakır. Müttefik bulunur: Yabancı devletler ve elçilikler. Yenilikçi Osmanlı aydını için bir yabancı müttefike ihtiyaç, yabancı güçlerin Osmanlı aydınına ihtiyacından fazladır.

Tanzimat aydını safdır, Meşrutiyet aydını elektrik ve ödüncüdür İdare-i Maslahatçı.

Tanzimat aydını ile Meşrutiyet aydını arasında geciş Genç Osmanlılar. Dergilerinin adlarına bakın: İbret, Muhbir, Hürriyet. Bir de Meşrutiyet Dergilerine bak: Şura-yı Ümmet, Meşveret, İctihat, Osmanlı. Sonuncusu hariç hepsi islâmikdir. Şu sonucu çıkarıyorum: Tanzimat aydını başarısızdır. Meşrutiyet aydını, gücsüzdür ve din ile bağdaşarak, güclenme yolunu seçmiştir.

Bir sonuç: Tüm iddiaların aksine Kemalist aydın Tanzimat aydınının devamıdır.

Teorik geleneği olmayan aydın bukelamun özelliği gösterir.

Aydın tepkinin çocuğudur. Meşrutiyet aydını idare-i maslahatçı özellikler taşır. Mustafa Kemal'in «ihtilâlciler idare-i maslahatçı olamaz» sözü bu tepkinin ifadesidir.

Ancak tepki tek başına çoğaltmaz. Aydın ise her yerde çoğalmayı ister. Yalnızlık korkusu. Türk aydınının obsesyonudur. Bu yüzden kalabalıkları arar. Ancak ne yazık kalabalıkları ararken değiştirmekten çok benzemeye çalışır.

Kalabalık köylüktür. Türk aydını, tahta ağızlık kullanır ve kasket giyer. Kalabalık askerdir. Türk aydını parka giyer, haki rengi sever. Kalabalık işçidir. Türk aydını, tulum giyer ve yıkanmayı unutur.

Tarih on yıllarla yazılır, on yıllar Türk aydınının başını döndürür.

Çubuğu tersine büküyorum: Türk aydını Batı'dan sanıldığı kadar ve yeterli ölçüde etkilenmemiştir. Türk aydını kendi pratiğinden etkilidir. Bu ise henüz bir ilkellik-tir.

Sekiz on yıllığı alıyorum: 1900'ün ilk on yılı: Umut dolu. Niyazi ve Enver ile Sultan Hamit'in yıkılışı. İkinci on yıl, Balkan ve Birinci Savaş yenilgisi. Umutu umutsuzluk izliyor. Üçüncü on yıl, bir yeni kuruluşu: Türkiye'de ve dünyada Aydın kendine güç veriyor. Dördüncü on yıl: 1930'-

lar. Umutsuzluk içinde Türk aydınını «köylüleştirme süreci» başlıyor. 1940 yılları, dayanaksız bir büyük umut. 1950 yılları, başından itibaren Türk aydınının beyninin, soğuk savaş ile birlikte, morga konulması. 1960 yılları: Türkü, kilim ve bakır ile somutlaşan bir coşku dönemi. 1970 yılları: Umutsuzluğun yaygın ölüme dönüştüğü dönemler.

Sekiz adet on yıllık ve sekiz adet dönemeç. Bir sonuç: Düzlükte herkes yürür. Dökülme, çözülme ve saçılma dönemeçlerde olur.

Çubuğu tersine bükerek yazıyorum: Yirminci yüzyıl, umut yüz yıldır. Fakat Türk aydınının sürekli kırılması ve canlanması yüz yıldır.

Türk aydını on yıllarla ölür, dergilerle doğar.

Türk oydınının henuz teorik geleneği yoktur. Bu yüzden özgün kitapları da yok. Ancak, Türk aydınının dergileri var.

Türk aydınının en gelişmiş tipleri dergilerde doğmuştur.

Bir «Mizancı» Murat var, bir «İçtihatçı» A. Cevdet. Nazım Hikmet, Resimli Ay'a gelinceye kadar tanınmıyor. Nazım, Resimli Ay'ın çocuğudur. Şevket Süreyya, Kadro'da doğdu. Aziz Nesin Markopaşa ile birlikte ortaya çıktı. Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın, Forum'un ikizleridir. Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal, Yön'den geldiler.

Yirminci yüz yılda Türk aydınını etkileyen Türk aydınları yalnızca dergilerden doğdular.

Bu özeti burada bitiriyorum: İki sonuç: Ayakta kalabilen ve kalabilecek olan aydın her yeni on yılda yeni bir on yıl yaşayacağını bilen aydındır. 1980 yıllarının 1970 yıllarına benzemeyeceğini bilenlerdir. İkincisi, yirminci yüz yılın son yirmi yılında Türk aydını kendi kitaplarını yazma şansına sahiptir.

Yazko, 15-17 Mart 1982

BİLMEYİ BİLMEK VEYA LİMANCI AHMET HAMDİ

Birbiriyle pek ilgisiz görünen iki olguyu yana yana getirmek mümkün. Bunlardan birisi arayışla ilgili. Arayış toplumsal ve sürekli bir süreçtir. Yavaş veya hızlı olabilir, yolları ve yönü çeşitlidir. Ancak arayışı olmayan bir toplum düşünmek mümkün değil. Hiç kuşku yok, arayışı olmayan bir Türk toplumu düşünmek mümkün değildir. Türk toplumu, teorik sığlığının doğal sonucu olarak, hep eylemlerle yolunu aradı. Bu arayış, son yirmi beş yılda görülmemiş bir hız kazandı.

Türk toplumunun teorik çaba ile desteklenemeyen son yirmi beş yıllık yüksek tansiyonlu arayışı, zaman geldi, kabına sığmadı ve durdu. Durmak, aslında, sürekli arayış süreci içinde yol değiştirmek demekti. Türk toplumu, eylemli arayışının durma noktasına geldiği zamanlar, kendini düşünmeye verdi. Bugünlerde ve bundan on yıl kadar öncesinde olduğu gibi, Türk toplumu hummalı bir düşünsel arayışın eşiğinde görünüyor. Düşünsel arayış, her başlangıcında, tıpkı görkemli rönesansta olduğu gibi, kendine dönüş olarak ortaya çıkıyor. Şimdi görünen şu oluyor: Türk toplumu, düşünsel arayışını, kendi geçmişine ve tarihindeki düşünsel ürünlere çeviriyor. Anlaşılması pek zor olmayan, ancak kabul edilmesi kolay olmayan, büyük bir umutla.

Büyük bir abartma ile de demek mümkün. Büyük bir tembellikle de denilebilir. Ve burada ikinci olguya bir soru ile geçilebilir. Hazine veya define arayıcısı kimdir? Bir kumarbaz mı? Hazine veya define arayıcısı kumarbazın bazı özelliklerini taşır; ancak kumarbazdan oldukça uzak-

tır. Hazine arayıcısı, bir tür ve dar bir tarihçidir. Bir tarih tezi olmadan hazine arayıcısı da olmaz. Define arayıcısı bir tembel veya bir tür Oblohomov mudur? Şüphe yok, hazine arayıcısı bir tür tembeldir, ancak Oblohomov da değil. Tarih tezini uygulamaya koyma zamanı geldiği zaman hırsla ve tutkuyla çalışır. Hazine arayıcısı, kelimenin bilinen anlamıyla, tembel değildir.

Türkiye'de eylemlerle dolu arayışın durduğu zaman kesitlerinde düşünsel arayışın define avcıları türüyor. Türkiye'nin yolunu açacak düşünsel ürünler üzerinde çalışmaya başlamak yerine Türkiye'nin geçmişinden hazine değerinde düşün ürünleri bulup çıkarıveriyorlar. Tabii ki, çok kolay oluyor. Tabii ki, «ihmale uğramış» bir düşün ürününün pazarlaması ilk planda zor olmuyor.

İki örnek verebilirim. Örneklerden ilki yine Ahmet Hamdi, ancak Başar değil, Tanpınar ile ilgili. Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesör idi, tek parti döneminde milletvekilliği yaptı, şimdi yaşamıyor. Ahmet Hamdi'nin 19 uncu Asır Türk Edebiyat Tarihi'ni, her defasında, büyük bir beğeni ile okuyorum. Lise edebiyat kitaplarına girmiş şiirleri var; Mahur Beste benim sevdiğim romanlar arasındadır. Bütün bunları söylemek gerek; şunları da eklemek koşuluyla: Tanpınar bir estet ya da bir düşünür değildir. Bilgi birikimi, dünya görüşü, kişiliği buna elverişli olmaktan çok uzak. Ahmet Hamdi Tanpınar, yayına hazırlamış olduğum bir başka çalışmada da işaret ettim, ışımaya başlamış bir gecede yanmakla sönmek arasında tereddüt eden bir lamba gibidir. Tanpınar, tatlı bir tereddüttür. Türkiye'nin düşünsel arayış döneminde Tanpınar'ı bir estet veya düşünür düzeyine çıkormak isteyen hazine avcıları hüsrana mahkûmdur.

İkinci örnek, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden yakın bir zaman önce emekliye ayrılan Profesör Sabri Ülgener ile ilgili. Profesör Ülgener, Türkiye'de Keynes iktisatını ilk önce anlatanlardan birisidir. Çok yoğun olmayan çalışmalarını yıllardır ciddiyetle izliyorum. Sağ eğilimli bir öğretim üyesi olarak tanınır. Ancak asıl önemli

ve tanınmayan eseri, 1951 yılında yayınlamış olduğu, İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri adını taşıyan çalışmasıdır. Gerçekten değerli bir çalışmadır. Soğuk savaşın en yoğun olduğu ve Amerikan ampirisizminin bilimsel yaşamı kurutmaya başladığı bir dönemden kalma güzel ve eski bir şarkı gibidir. Söyledikleri ve yöntemi hâlâ yararlanılacak düzeydedir.

Ancak Sabri Hoca'nın bu kitabı hiçbir zaman bir «baş ucu» kitabı değildir. Ne yazık, düşünsel arayışın bir hazine avcılığına dönüştürüldüğü bir dönemde, Cumhuriyet Gazetesi'nin kitap sayfası hazırlayıcısı Ülgener'in bu kitabını «baş ucu» kitabı olarak ilân etti. Toplumun adına utandığımı söylemeliyim. Türkiye bu kadar kolay ve bu kadar sığ bir ülke mi? Kabul etmek istemiyorum.

Bir öğretim üyesi ciddi bir gazetenin ciddi bir sayfasında nasıl bu kadar az ciddi olabilir? «Baş ucu» kitabı ne demek? Baş ucu kitabı, baş ucunda duran kitap demektir. Dünyada insanların bir bölümü yatarken baş uçlarında birer kitap bulundururlar. Bu Tevrat'tır, İncil'dir, Kur'an'dır. Ya da müteveffa Başkan Mao'nun Kırmızı Kitabı'dır. Baş ucu kitabı, okumak için değildir; sükûneti bulmak içindir. Anlamak için değildir, rahatlamak içindir. İçinde her yoruma açık hikmetli sözler bulunur. Uykusu kaçan mü'min, bir sayfasını açar, hikmetli bir söze dalar ve çeşitli yorumlar arasında uyur gider. Baş ucu kitapları uyku ilâcı gibidir.

Tanpınar'ı estet veya düşünür yapmak, Ülgener'in kitabını baş ucu kitabı saymak bir tembelliktir; düşünsel arayışta bir hazine avcılığıdır. Hazine avcısı, kelimenin dar anlamında bir tembel değildir. Hazine avcısı, iktisatçı deyimi ile, en az çabaya sonsuz düzeyde verim almayı düşünen kişidir. Tanpınar'ı estet, Ülgener'i peygamber düzeyine çıkarmak isteyenler, düşünür olmaya hevesli hazine avcılarıdır.

Limancı Ahmet Hamdi'den söz ederken veya Ahmet Hamdi'nin Kooperatif Dergisi'nden seçmeler yayınlarken, bunları yazmaya büyük bir ihtiyaç var. Çünkü Limancı, daha sonraki yıllarda aldığı soyadıyla birlikte, Ahmet Ham-

di Başar, Cumhuriyet döneminin en güçlü peygamber adaylarından birisi sayılabilir. Çünkü yazılarında basit ve hikmetli sözlerden geçilmez. Çok çarpıcı gözlemleri var. Üstelik, yer yer anlatacağım, Tanpınar veya Ülgener, olmayan bir misyoner ruhuna sahip. Bir misyonerde olması gereken sabır yok, Mustafa Kemal'in, Ahmet Hamdi'nın yüzüne söylediği gibi, Limancı Ahmet Hamdi bir hayal perest. Misyonerliğin bu yanı var.

Uyarı düzeyinde eklenecekler var: Her değerlendirmenin bazı varsayımları olmalıdır. Bunlar genellikle yazılmaz; yazarının kafasında ve arkada kalır. Burada yazıyorum: Lider, adam kullanmasını bilen adamdır. Mustafa Kemal bir liderdir ve adam kullanmasını hep bilmiştir. «Mustafa Kemal'in çevresi» edebiyatını hiç ciddiye almadım. Şu anlamda; Mustafa Kemal'in çevresi, Mustafa Kemal'in seçtikleridir. Mustafa Kemal, Limancı Ahmet Hamdi'yi üç ay yanında dolaştırmıştır ve sonra da uzaklaştırmıştır. İsabet etmiştir (*). Mustafa Kemal, üstün politikacı sezgisiyle, Ahmet Hamdi'yi kullanmamıştır.

Ahmet Hamdi, hiç kuşku yok, bir mücadele adamıdır, yalnız uğrunda mücadele ettiği davaya hep uyumsuz kalıyor. Büyük davaların küçük, küçük davaların büyük silâhşörü olmaktan ileri gidemiyor. Mütareke döneminde Ahali İktisat Fırkası'nın kurucusu oluyor. Milli Mücadele'de MM adıyla bilinen Müdafaa-i Milliye cemiyetinde çalışıyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel teşebbüscü oluyor. 1930 yılına girerken tarih Ahmet Hamdi'yi Limancı Ahmet Hamdi olarak buluyor. Bu sırada İstanbul Limanı'nın müdürüdür. Talih ve Mustafa Kemal, Ahmet Hamdi'yi işte bu sırada yakalıyor. Ahmet Hamdi, inançlı bir Cumhuriyet Halk Fırkası üyesi oluyor.

Serbest Fırka, Mustafa Kemal ile İsmet Paşa'nın

(*) Mustafa Kemal, bütün hırsına ve kıvraklığına rağmen Şevket Süreyya'yı da kullanmamıştır. Şevket Süreyya'nın Kadro ile Mustafa Kemal'e ve Kemalizm'e yaptığı büyük hizmet karşısında çok uzak tutulmuş olması, Mustafa Kemal'in adam seçme yeteneği ile açıklanmalıdır. Burada da isabet olduğunu düşünüyorum.

Ahmet Hamdi adında birisini tanımalarına yol açıyor. Kubilay'ın ölümü ve Serbest Fırka'nın kapanması ise Ahmet Hamdi'ye ikbal kapılarını açıyor (*). Serbest Fırka, tekellere karşı muhalefetini liman işletmelerine kadar uzatıyor. Serbest Fırka'ya cevap yetiştirmek için, bir gün Dolmabahçe Sarayı'na, Mustafa Kemal ile İsmet Paşa, İstanbul Limanı Müdürü Ahmet Hamdi Bey'i davet ediyorlar. Tanışma böyle başlıyor.

Bu tanışmanın etkisini, Ahmet Hamdi, aradan on beş yıl kadar bir zaman geçtikten sonra, zaman zaman alık dedirtecek bir saflık ve heyecanla yazıyor. Şöyle yazıyor: «Meğer ben bir yaz günü öğleden sonra Dolmabahçe sarayında Atatürk ve İnönü ile buluşarak, söylememi emrettikleri mevzular hakkında açıkça fikirlerimi kendilerine arzettikten sonra devrin en büyük, en zeki, en kabiliyetli adamlarından biri olmuşum da, farkında değilmişim!» (**) Daha sonra arkadaşları Atatürk ve İnönü'nün neler konuştuklarını kendisine anlatmışlar. «O gece ve müteakip geceler sofrada hep benden bahsedilmiş. Benim kadar zeki, anlayışlı ve muktedir bir adam bulunamayacağından, tam aranan adam olduğumdan, filan bahsolunmuş; bu kadar büyük kaliteli birisinin niye şimdiye kadar meydana çıkmadığı yollu teessüfler bile izhar edilmiş.» Limancı Ahmet Hamdi, bunları ciddi ciddi yazıyor.

(*) Ahmet Hamdi ile ilgili şu çalışmalara da bakılabilir:
1) *Y. Küçük Türkiye Üzerine Tezler, Birinci Kitap, Üçüncü Basım, İstanbul 1980 «Kubilây ile Başar» ve «Bir Küçük Makas Tartışması» bölümleri.*
2) *M. Bülent Varlık, Ahmet Hamdi Başar ve Kooperatif - Aylık İktisadi Halk Mecmuası İletişim, Yıl 1981, Sayı 3.*
Bu inceleme pek az değişikliklerle bu kitapta yer alıyor.
3) *M. Bülent Varlık, Ahmet Hamdi Başar'da Buğday Meselesi, Ekonomik Yaklaşım, Yıl 1981, Cilt 2, Sayı 6*
4) *Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1979, sa. 465-470.*

(**) *Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye, İst., 1945, s. 11*

Ben de böyle konuşmaların yapılmış olduğuna inanıyorum.

Şu nedenle: Serbest Fırka ve Fırka'nın geniş emekçi yığınlardan gördüğü çok büyük ilgi Serbest Fırka kapatıldıktan sonra da, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının çok büyük endişe kaynağı oluyor. Rejim, çok ciddi bir arayışa giriyor. Başka yerde yazdım ve ısrarla burada da tekrarlıyorum. Modern Türkiye, 1930 yıllarının damgasını taşıyor. 1920 yıllarında özgün ve ciddi adım yok. Medeni Kanun mu? On dokuzuncu yüz yılda, Mecelle'den önce Code Napolyon'un alınması önerildi. Latin Alfabesi mi? Cumhuriyet'ten önce Kiliçzade Hakkı açıkça savunuculuğunu yaptı. Şapka mı? Külahı atıp fesi, Türkiye'nin en büyük yenilikçilerinden birisi olan Sultan Mahmut getirdi; kalpağı ise bazı sınıf askerler için Abdülhamid zorunlu yaptı. Bütün eksiği ve fazlasıyla, asıl yeni olan modern Türkiye'de 1930 yıllarıdır. Ahmet Hamdi'nin Kooperatif Dergisi de, Şevket Süreyya'nın Kadro'su da bu yılların tarihini taşıyor. Bu yıllar, yeni rejim için sarsıntılı bir endişe ile başlıyor. Endişe, arayışa ve arayış da Kemalizm'e yol açıyor.

Endişe nedir? Limancı, Dolmabahçe mülâkatından sonra Ankara'ya çağrılıyor. At yarışlarını seven Başbakan İsmet Paşa, özel otomobilinde Limancı'yı da at yarışlarına götürüyor. Sonra alnından öpüyor. Bunları da büyük bir safiyetle Ahmet Hamdi yazıyor. Şöyle: «İsmet Paşa ile o gün yarış sahasında ayakta dolaşırken görüşmelerimizde, Serbest Fırkaya karşı inkılâpçı ve devletçi vasfını haiz olan Halk Fırkasına bağlı olduğumu, onun vereceği vazifeleri yapacağımı, Fırkada açıkça fikirlerimi ortaya koyarak, onların münakaşa edilmesini isteyerek faydalı olmağa çalışacağımı söyledim. Konuşmalar hep bu mevzular üzerinde oluyordu.» Görülüyor, devlet adamları at yarışlarında atlardan söz etmiyorlar.

Amelelerden söz ediyorlar. Ahmet Hamdi devam ediyor: «İsmet Paşa, Serbest Fırkaya her yerde amelenin taraftar olmasına dikkat etmiş ve İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda amele meselesini de konuşmuş bulunduğunu

hatırlamış olacak ki, ameleyi yeni intihapta kazanamamaktan korktuğunu söyledi. Ben ise, amelenin üzerindeki tazyikler kaldırılır ve ona devletin ve Fırkanın şefkat kucağı açılırsa, intihapta ameleyi kazanabileceğimizi iddia ediyordum. İsmet Paşa 'Bak Şükrü Bey, Hamdi Bey ameleyi kazanabiliriz diyor, sen ne dersin' diye sordu.» Burada adı geçen «Şükrü Bey», Şükrü Kaya olmalı.

Ahmet Hamdi Başar, öyküsünün bu bölümünü şöyle tamamlıyor: «Bu vadide konuşmalarla o günkü mülâkatımız bitiyor; avdette aynı şekilde otomobille şehre dönüyoruz. Meclis kapısında İsmet Paşa'dan ayrılırken alnımızdan öpülüyoruz. Takdir ve teveccühten memnun ve mağrur, otelimize geliyoruz» (*). Ameleyi kazanmanın yollarını açan açıklamaları, Ahmet Hamdi'ye devlet yönetiminin en yüksek kişilerinin yakını olabilme imkânını sağlıyor.

Doğrusu bu imkânın Turk tarih bilimi açısından oldukça mutlu bir gelişme olduğunu kabul etmemeğe imkân yok. Şu nedenle: «Bu mesut mülâkattan sonra aradan iki ay geçmişti. Bir gün İstanbul valisi beni bularak hemen o akşam Ankara'ya gitmemi ve Atatürk'ün, o zamanki tabirle Gazi Paşa'nın, yapacağı büyük yurt seyahatinde kendilerine, müşavir sıfatı ile refakat etmenin emir olunduğunu bildirdi. Emir üzerine bittabi derhal hareket ettim ve bir gün sonra da hususi bir trenle Kayseri-Sivas istikametinde Atatürk'ün başlayan büyük yurt seyahatine katılmış bulundum.» Ahmet Hamdi'nin bu seyahate katılması gerçekten iyi olmuştur. Çünkü, Türk siyasal tarihinin üç aylık bu önemli gezisinden, sosyolojinin daha sonraki yıllarda moda ettiği bir deyişle, bu grandiose field survey'den(görkemli alan çalışmasından, tek belgeyi Ahmet Hamdi bırakıyor.

Bir Devlet Başkanı'nın başkanlığında, bir trende, Devlet Başkanı'nın seçtiği uzmanlarla üç ay süren ve gözlem-tartışma-değerlendirme üçlüsünün özgürce karıştırıldığı bu arayış gezisinde Mustafa Kemal, Ahmet Hamdi'den ala-

(*) Ibid., s. 13

cağını alıyor ve daha fazla alacağının olmadığına karar veriyor. Ancak Ahmet Hamdi bunu anlamıyor ve anlamak istemiyor. Sadece yıllar sonra, 1960 yılında yazdığı anı dozajı yüksek kitabında, kısmen anladığını hissettiriyor: «Gazi seyahatte beni yanından ayırmıyor, fikirlerime son derece kıymet veriyor ve beni adeta çocuğu gibi seviyor (*). Kıskananlar, bana hayranlık besleyenler, gözüme girmek için çalışanlar, ayağıma çelme takmak için uğraşanlar hep etrafımda... Zavallı safdil!... Üç ay seyahat sonunda bir günde yıldızı parlayan, nereye konacağı bilinmeyen odam ikbali sönmüş, kötü kişi olmuş, işinin başına dönmüştür. Şimdi bütün bu hadiseleri düşündükçe aptallığımın hudutsuz olduğunu, hiç bir mazaret kabul etmiyecek derecede hatalı ve haksız bulunduğumu tamamiyle anlıyorum» (**). Aslında Ahmet Hamdi'nin değil, Ahmet Hamdi'yi okuyanların anlaması gereken bir nokta var: Ahmet Hamdi'nin basireti yok.

Yalnız bir mütareke aydını olan Ahmet Hamdi'de Osmanlı aydını hep sultana aydınlık düşüncelerini bildirmek istemiştir. Çünkü Osmanlı aydınında hep Sultan'ın iyi olduğu, çevresinin iyi olmadığı ve işlerin kötü gitmesinin de bilgisizlikten kaynaklandığı düşüncesi egemenliğini sürdürdü. Bu Mustafa Kemal'de de vardı ve Cumhuriyet döneminde de Osmanlıdan müdevver aydının devlet başkanına bakış açısı pek değişmedi. Ahmet Hamdi, üç aylık gezinin hemen sıcağındaki durumunu şöyle anlatıyor: «Teklifler yapıyorum, raporlar hazırlıyordum. İddialarım orijinal: Meselâ buğday fiyatlarını korumak, yani anormal bir düşüş gösteren bu fiyatları tutarak yükseltmek! Vergi reformu yapmak, iktisadî devletçiliği an'ane ve usulleriyle tesis etmek.» Bunları yapıyor, fakat, bir sorunu kalıyor.

(*) Mustafa Kemal'in Ahmet Hamdi'yi çocuğu gibi sevmesine imkân yok. Biri 1881, diğeri 1897 doğumlu. Ancak Ahmet Hamdi'nin Mustafa Kemal'e, bir çok yaşıtı olduğu gibi, «baba» olarak baktıklarında da kuşku yok.

(**) *Ahmet Hamdi Başar, Yaşadığımız Devrin İç Yüzü, Ankara, 1960, s. 16.*

yazdığı raporları Devlet Başkanı'na ulaştıramıyor (*). Limancı Ahmet Hamdi, buna çok üzülüyor.

Aslında üzülmesi de pek iyi oluyor. Çünkü raporlarını ulaştıramayınca kitap haline getiriyor. Türkçede İktisadî Devletçilik adında ilk kitap da böylece ortaya çıkmış oluyor. Ahmet Hamdi yazıyor: «Ve on beş gün sonra 1 Temmuz 1931'de kitabımı neşre muvaffak oldum ve ilk nüshalarımı Yalova'ya giderek bilvasıta Gazi ve İsmet Paşa hazretlerine takdim ettim. Bu suretle rapor halinde dinletmeğe imkân bulamadığım fikirlerimden en mühimmini kitap şeklinde kendilerine arzetmiş oluyordum» (**). Ahmet Hamdi'nin misyoner ruhu, yazdıklarından mutlaka yöneticilerin yararlanması ihtirasını yaratıyor.

Kuşku yok, misyoner ruhlu olanlar zaman zaman gülünç duruma düşüyorlar. Ahmet Hamdi'nin yazdığı şu satırları her okuyuşumda, o geceyi, sofrayı gözumun önüne getirmeye çalışıyorum ve son derece güldurucu bir durum olduğu sonucunu çıkarıyorum: «Yalova'da bir gece kaldım ve yüksek bir nezaket eseri neticesi olarak o gece, Gazi hazretleri beni sofralarına davet buyurdular. Fakat ne seyahatten ve rapordan, ne de kitabımdan bahsedilmeyerek sadece mutat sofra musahabeleri ve eğlenceleri yapıldı. Emirleri üzerine ben de diğer sofrada bulunanlar gibi zeybek talimleri yaptım.» Türkiye'de ilk İktisadî Devletçilik kitabının yazarı ilk sayısını alıp bunu Gazi'ye ulaştırıyor, Gazi de O'na zeybek havası oynamasını emrediyor.

Pek de iyi oluyor. Gazi, Ahmet Hamdi ile ciddi ciddi

(*) Bülent Varlık ve Hilmi Ziya Ülken, Ahmet Hamdi'nin raporlarını Mustafa Kemal'e ulaştıramamasını çevrenin engellemesiyle açıklama eğilimindeler. Bu açıklamanın doğru olduğunu sanmıyorum. Ahmet Hamdi, Tezler'de yazdım, politikadan habersiz ve basiretsiz bir biçimde, biçimlenmeye başlayan Kemalist rejimin verebileceğinden çok daha büyük düzeyde toprak sahipliğinin korunmasını istiyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Ahmet Hamdi'den alacaklarını almışlardır.

(**) *Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay... op. cit., s. 138-139.*

konuşmadıkça Ahmet Hamdi ciddi kitaplar yazıyor. Şöyle yazıyor: «Mücadeleli geçen 1932 senesi 'İktisadi Devletçilik' kitabının ikinci cildini neşretmekle bitti ve bu kitaba da Gazi'ye takdim ettiğim rapor esas oldu» (*). Böylece Türk iktisat yazını iki önemli cilt kazandı.

Ancak öyle anlaşılıyor, Ahmet Hamdi, daha bir süre, Gazi'nin peşini bırakmadı. Bu, zaman zaman insanı şaşırtan ölçüde çocuksu iktisatçı, anılarının bir yerinde, «hususi olarak haber aldığıma göre Şefler kitabımı okuyorlar, hatta beraber okuyorlar» diye yazıyor.

Bu tür «dost» haberlerinin Ahmet Hamdi'yi daha da tahrik etmiş olduğu anlaşılıyor. En sonunda 1934 yılı yazında Fatin Rüştü Zorlu'nun Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan nikâh töreninde Mustafa Kemal'in «istiskal» etmesi üzerine Ahmet Hamdi, eşiyle birlikte düğünü terk ediyor (**). Ahmet Hamdi buradaki olaydan şöyle söz ediyor:

(*) ibid., s. 160.

(**) Buradaki Ahmet Hamdi'nin ikinci eşi olmalı. Birincisi Şükufe Nihal. Ahmet Hamdi'nin, Şükufe Nihal'in ilk kocası olup olmadığını bilmiyorum. 1920 ve 1930 İstanbul'unun entellektüel komünitesinde bir seher yeli gibi esen Şükufe Nihal hakkında çok az bilgi bulabildim. İsmail Habip, Edebi Yeniliğimiz adındaki kitabının ikinci cildinde kısaca değiniyor. Kadro Dergisi zaman zaman «okunacak kitaplar» listesi yayınlıyor. Bu listede Şükufe Nihal'in romanları da var.

Şükufe Nihal hakkında en ayrıntılı bilgiyi Halide Nusret'in anılarında bulabildim: «Zavallı sevgili arkadaşım, onun hazin ve feci akıbeti, o vakitler düşünülebilir miydi? Ne kadar güzel, ne kadar zarif, ne kadar iyi kalpli, ne kadar şairdi. Herkes tarafından sevilir, sayılırdı. Asil ailesi içinde küçücük yaşından böyle sevilmiş, şımartılmıştı. Etrafında daima bir hayranlar halkası bulunurdu: refah içindeydi, fakat Şükufe Nihal hiç bir gün mesut olmadı, olamadı. Onu kimse tanımadı, tanıyamadı.»

H.N. Zorlutuna, Bir Devrin Romanı, Ankara, 1978, s. 109-110.

Mutluluk da ortaktır: öyle anlaşılıyor. Limancı Ahmet Hamdi'nin ilk evliliği mutlu olamadı. Ancak Şükufe ve evinin İstanbul'da bir «merkez» olduğu anlaşılıyor: «O, evinde bu insanlara ziyafetler verir, hepsini ağırlamaya çalışırdı.

«Ah, zavallı 'hayalperest!' Bu adı bana 30 Ağustos 1934 gecesi sabaha karşı Dolmabahçe Sarayı'nda, Fatin Rüştü Zorlu'nun düğününde herkesin içinde Atatürk taktı» (*). Belki de bu Ahmet Hamdi'nin Mustafa Kemal ile ilişki kurma çabalarının sonu oldu.

Limancı bir hayalperest miydi? Hayalperestler veya

Şükufe Nihal'in bir eseri çıkmaya görsün, meşhur yazarlardan bir çoğu ona sütun sütun övgüler yazarlardı. O, bunlara layıktı şüphesiz. Fakat, yaşlandıktan ve hastahanelere, sonra da huzur evine düştükten sonra, etrafında bir tek dost kalmayışına ne dersiniz?..»

Böyle birisiyle evliliğin, seher yeli türünden Şükufe Nihal ile evliliğinin, Ahmet Hamdi Başar'ın iç dengesinde olumlu etki yaptığını düşünmek mümkün değil. Yine öyle görünüyor, Ahmet Hamdi bu etkiden uzak durmağa çalışmış: «Dostlarından en çok dayananlar kültürlü, asil, nazik, tatlı sayın Profesör Sadi Irmak ve rahmetli Behçet Kemal olmuştur.»

H. Nusret Zorlutuna, Bir Devrin Romanı, s. 278.

Bir rastlantı mı? Ahmet Hamdi'yi kimin yardımıyla algılayabilirim, diye düşündüğümde aklıma Danışma Meclisi Başkanı Sadi Irmak geliyor.

Burada Ahmet Hamdi ve Şükufe Nihal için, başka bir kaynakta rastlamadığım, şu önemlice bilgiyi de ekleyebilirim. Osmanlı İmparatorluğu'nun islâmik ihtilâl örgütü Teşkilât-ı Mahsusa'nın son başkanı Ertürk anlatıyor: «İstanbul'da itilâf devletleri ajanları ile bizim müsellah Müdafaa-i Milliye Grubumuzun adamları arasında bu gizli mücadele devam ederken bir gün Bulgaristan tarikiyle Moskova'dan İstanbul'a gelmiş bir bolşevik murahhasının benimle görüşmek istediğini haber vermişlerdi. Kendisini kabul ettim.» Albay Ertürk şöyle devam ediyor: «Bu konuşmayı bizim gizli teşkilâtımıza dahil mektep hocası ve Tasvir-i Efkâr muharrirlerinden bulunan Ahmet Hamdi Bey'in (Başar) Fatih civarında bulunan hanesinde yapmıştık. Fransızca yapılan bu mükalemeyi Ahmet Hamdi Bey'in refikası Şükufe Nihal Hanımefendi'nin delâletiyle mükemmelen başarmış ve iki taraf da birbirinin meramını anlamıştı.»

S.N. Tansu, anlatan Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1969, s. 250.

Bu konuşmayı ve Şükufe Nihal ile ilgili diğer bilgileri Aydın Üzerine Tezler'de verebileceğim.

(*) *A.H. Başar, Yaşadığımız Devrin İç Yüzü, op. cit., s. 17.*

toplum yaşamındaki hayalcilere verilen adla ütopyacılar bir belirgin özellikle birleşiyorlar. Bir ölçüde halka inanıyorlar, ancak, demokrat oldukları söylenemez. Ahmet Hamdi, demokrat olmadığını ve «hürriyet» sözünden hiç heyecanlanmadığını saklamıyor. Açık açık yazıyor: «Hürriyet fikrinin ilk doğduğu zamanlar yalnız bu kelime bütün bir milleti, bütun bir insanlığı kendine bağlar; büyük bir heyecan doğurur ve bütün ideallerin ve ideolojilerin temelini teşkil ederdi. Bundan bir buçuk asır evvel bu kadar mukaddes olan fikir, sınıflar ve milletler arasında tezatlar doğurarak dünya fikri olmaktan çıktıktan sonra ve yeni fikirler ve heyecanlar aramağa doğru medeniyet sarsıntılar geçirmeğe başladıktan sonra, inkılâbi izi yaptığımız 1923 senesinde 'hürriyet' kelimesi artık bir milleti bağlayacak ve davalarını hallederek heyecan doğuracak fikir olmaktan tamamen çıkmıştı» (*). Başar özgürlüğün sınıflar ve uluslar arasında çelişkilere yol açtığına inanıyor.

Limancı, kapitalizme karşı değil. Tam tersine. Kadro'culara oranla kapitalizme çok yakın. Aralarındaki tartışmanın bir dayanağı bu. Yalnız serbest mübadelenin tam karşısında. Ahmet Hamdi Başar, iktisat bilgilerini reddederek 24 Ocak kararlarını iktisat sayanları utandırabilecek bir iktisatçı olarak ortaya çıkıyor. İktisadi Devletçilik'te şunları yazıyor: «Sanayi kapitalizmine geçmek için yegâne yol himayedir. İngiltere bir buçuk asır evvel sanayileşmeğe başladı ve serbest mübadeleci oldu. Almanya ondan sonra işe karıştı; muvaffak olmak için himayeci oldu. Türkiye ise bunların hepsinden sonra sanayileşmeğe başladığından hepsinden kuvvetli himayeci olması gayet tabiidir» (**). Bunlar Türkiye'de bundan elli yıl önce yazıldı.

Ahmet Hamdi, bir diğer kitabında «Atatürk'ü karıma ve ve bana hakaret etmeğe sevkeden sebepleri» diyor.

A.H. Başar, Atatürk'le Üç Ay.. op. cit., s. 168.

(*) *A.H. Başar, Atatürk'le Üç Ay.. op. cit., s. 5-6.*

(**) *Ahmet Hamdi (Başar), İktisadi Devletçilik, İkinci Cilt, İst., 1933, s. 63.*

Bilimsel yasalar ve bilimsel zorunluluklar «bizler» farkına varmasak da vardır. Farkına varmamak yalnızca yanlış yapmayı garanti eder; yoksa yasaların ve zorunlulukların ortadan kalkmasına yol açmaz. Bütün bunları örnek olsun, bilimsellikten nasibini almamış bir mühendise anlatmak pek zordur. Türkiye'de devletin iktisadî hayata müdahalesi bir keyif endişesiyle değil kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu için ortaya çıktı. Türkiye, kapitalist bir ülke olduğu için ortaya çıktı. Kapitalizm, devlet müdahalesini ortadan kaldırmıyor; daha da kaçınılmaz yapıyor. Kapitalizmin anarşik yapısı veri alındığında, kapitalist bir ekonomiyi devlet müdahalesi olmadan işletmek mümkün olmuyor.

Klasik iktisat, yönetmek için değil iktidar içindir. Ekonomi Politik, burjuvazinin iktidarı alma bilimi olmuştur. Ekonomi Politik ile burjuvazi ekonomiyi yönetmedi; klasik kapitalist dönemde ekonomi, iktidardaki burjuvazinin kendi bilimine ters düşen kurallarla yönetildi. Bu, Ekonomi Politik'in sonu demekti.

İşlevsel olarak şimdiye kadar dünyaya iki harika iktisatçı kümesi geldi. Biri, on yedinci yüzyılda: Merkantilistler. Diğeri yirminci yüzyılda Plancılar. Aslında plancılar yirminci yuzyıldaki merkantilistlerdir. Bu yüzden artık soğuk savaşın «iktisat bilimi vardır, müdahale ile olmaz» sloganı terkedilmelidir; «iktisat bilimi vardır, müdahalesiz olmaz» ilkesi kabul edilmelidir.

Herhalde Ahmet Hamdi'nin şanslarından birisi soğuk savaştan önce olgunlaşması olmalı. Herhalde bir ikincisi, Batı ekonomilerinin, demokrasilerinin ve hiç kuşku yok, Batı iktisat düşüncesinin çok önemli sarsıntılar geçirdiği bir zamanda düşüncelerini geliştirebilmesi. Ahmet Hamdi'nin düşüncelerinin olgunlaşma döneminde iki önemli standarttan birisinin, Batı Çubuğu'nun, yol göstericiliğini yitirmiş olmasının çok büyük bir şans olduğunu kabul etmemeğe imkân yok.

Özgün düşünceye tutkusuyla Ahmet Hamdi bu şansını kullanıyor. Çok ilginç paragraflar yazıyor. Birisi şu:

«Türk inkılâbı son medeniyet nizamının en kuvvetli iki tezadını, müstemleke ve farklılık tezadını tasfiye etmek ve müstakil bir millet haline gecmek için yapılan kuvvetli ve büyük bir harekettir. Eğer inkılâbımızın mânâsını ve gayesini böyle tarif ve tayin edemezsek ve bu, saltanatları yıkan, kafaları içinden ve dışından değiştiren hareketi, basit bir demokrasi inkılâbı gibi görürsek, cihan içindeki ve bu tarih devrindeki mevkiimizi anlamamış oluruz» (*). Ne kadar ilginç değil mi? Bir büyük imparatorluğun son yıllarında doğan Türk aydınlarının hepsinde bir «evrensellik tutkusu» var. Türk Devrimi, Limancı'ya göre, bir demokrasi devrimi olmayacak, son uygarlık düzeninin en kuvvetli iki çelişkisini ortadan kaldıracak.

«Hürriyet, artık cemiyete hakim bir iş adamı ve sermayedar sınıfı yaratamazdı. Avrupa medeniyeti ile aramızda büyük mesafeler açılmıştı. Bu mesafeyi hürriyet yolu ile, fertcilik rejimi ile doldurmak imkânı yoktu.» Bunları açıklıkla ortaya koyabilen Ahmet Hamdi, daha ilerde değineceğim, bir bilimsel bakışın tutarlılık testinden yoksun olduğu için, kendi önermelerinin mantıkî uzantılarına bir arada bakabilmek alışkanlığından uzak olduğu için, sık sık tutarsızlığa düşüyor. Bu yüzden Ahmet Hamdi, Dünya Bankası ve IMF kurulmadan çok önce, Türkiye'ye Dünya Bankası ile IMF'in kalkınma reçetesini sunuyor. Şöyle: «Kadro ile benim birleştiğim noktalar, dünya görüşüne, inkılâp görüşüne ve plan fikrine ait bahisler olup aramızda mühim fikir ayrılığı olan başlıca mesele ise şu idi: Kadro sanayileşmek davasını müdafaa ediyor; Avrupa memleketlerinin sanayi kanalı ile açık pazar gibi bizi istismar etmesini önlemek lâzımdır, diyordu. Kadro bir otarşi istiyordu. Ben ise davayı böyle ortaya atmanın aleyhindeydim. Bir sanayi değil, fakat bazı sanayii de içine alan ve esası ziraata dayanan bir istihsal planı yapılmasına taraftardım» (**). Ahmet Hamdi hem tarımı ön plana çı-

(*) Ibid., s. 57-58.
(**) Ibid., s. 158-159.

karıyor ve hem de bunaiım içindeki buğdaya rejimin ödeme sınırlarının çok üstünde bir taban fiyatı öneriyor.

Ahmet Hamdi, bilmeyi bilmiyor. Bilmeyi bilmemenin ne demek olduğunu ve önemini açmaya çalışacağım. Önce biyoğrafik bir hazırlığa ihtiyaç var. Şöyle başlayabilir: «İstanbu'lun aydın muhiti Darülfünun'un tamamen klasik hocalarının etkisi altında, Kadro'nun ve Kooperatif'in yaydığı fikir hareketlerinin aleyhindeydi; bu neşriyatı komünizmin kıyafet değiştirmiş şekli olarak vasıflandırıyorlar ve üzerlerimize durmadan hücum ediyorlar. Liberallerden Ahmet Ağaoğlu ile Müderris İbrahim Fazıl bu hücum edenlerin başında geliyorlar.» Bunlar da, kuşkusuz, Başar'a ait. Ahmet Hamdi, üniversiteye karşı. Bunun çok öznel bir nedeni var. Ancak öznel nedenden önce söylenecek olan da var: Türkiye'de özgün düşünceye tutkun olanların pek çoğu, Türkiye'de düşünür adayları, hep üniversiteye karşı oldular. Pek rastlantı sayılmamalı.

Öznel nedene gelince, şu: Ahmet Hamdi Bey, İstanbul Darülfünun'un pek parlak bir öğrencisi idi. Birinci Savaş sırasında coğrafya bölümünden mezun oldu. Araştırmaya tutkulu her parlak mezun gibi akademik karyeri düşündü. Her parlak üniversite mezunu gibi, şimdiki deyimle, üniversitedeki asistanlık sınavına girdi. Pek çok parlak gencin başına geldiği gibi Ahmet Hamdi Bey, Darülfünun'a alınmadı (*). Pek büyük bir yazık!

(*) Başka bir yerde Meşrutiyet'ten bu yana üniversiteye alınmayan ve üniversiteden atılanların öyküsünü yazabilirim. Bunun üniversitenin lehine bir bilânço olacağını söyleyemem. Ahmet Hamdi Bey türünden birisi nasıl olur da üniversiteye alınmaz, bunu anlamak çok kolay olmamalı. Ama çok kolaydır.

Nazım'ın ilk eşi sevgili dostum Nüzhet Hanım, bana, Nazım Hikmet'ten ayrıldıktan sonra evlendiği Servet Bey'in de üniversiteden uzaklaştırıldığını söyledi. Köprülüzade Mehmet Fuat, bu çalışkan asistanın inhasını yapmayarak üniversiteden uzaklaştırılmasını sağlıyor. Servet, tıpkı Ahmet Hamdi gibi dergiler çıkarıyor, yazılar yazıyor ve toplum yaşamında aktif olmaya çalışıyor. Dış ticaret reisi olarak genç yaşta vefat ediyor.

Nazım Hikmet ile ilgili kitaplarda zaman zaman Servet Bey'den profesör olarak söz edilir. Olamamıştır.

Ahmet Hamdi Bey türünden çalışkan ve aynı zamanda son derece parlak gözlemleri olan bir kimsenin akademik karyere alınmamış olması ülke bilimi açısından çok büyük bir kayıptır. Ahmet Hamdi, yeni bilgi üretmeye tutkun bir aydın olarak yaşamış ve ölmüştür. Bütün yazılarında yeni bilgi yaratabilecek bir mayaya sahip olduğu görülüyor. Ancak bilmeyi bilemiyor ve yeni bilgi üretme sanatının gizlerine uzak kalıyor.

Açıyorum: Yeni bilgi üretebilmek için neyin bilindiğinin bilinmesi ilk şarttır. Gerekli koşuldur. Ahmet Hamdi bu gerekli koşuldan çok uzak. Türkiye'de yüksek öğretimle ilgili düzenlemelerin hazırlık aşamasında çok söylendi: Üniversite, bilgi üretilen yerdir. Bu, normatif olarak doğrudur. Pratik olarak son derece yanlış. Üniversitede, yeni bilgi üretmenin gerekli koşullarından olan mevcut bilgi envanteri yapılır ve verilir. Bu, tekrar ediyorum, bilgi üretmek için kesinlikle gereklidir; ancak kesinlikle yeterli değil.

Neyin bilindiğini bilmek, mevcut bilginin sınırlarını tanımak demektir. Yeni bilgi üretmek ise bu sınırları kırıp aşmaktır. Tanımak statik, kırıp aşmak dinamiktir. Yeni bilgi ise eski bilgiyi demode edecektir. Ancak bilgi öyle sanıldığı kadar, kabından bağımsız değildir. Üstelik unutmamak gerekir, hiç bir kurum Meserret Oteli olmak istemez. Karşı koyar.

Bu üniversitenin sorunudur. Fakat konumuz doğrudan doğruya üniversite değil. Bir noktanın altı çizilmeli: Üniversite bilginin değil neyin bilindiğinin tekeline sahip. Dahası var: Neyin bilindiğini bilmek bilginin sınırlarını tanımak olduğu için yeni üretilecek bilgiyi teşhis etme imkânını da içinde barındırıyor. Bir envanter, başlı başına, bilginin sınırlı olduğuna işaret ediyor. Sınırsız bilgi olmaz; olmuyor.

Neyin bilindiğini bilmek bilmeyi bilmekte önemli bir

Örnekleri çoğaltabilirim. Şu sırada gerekli görmüyorum. Ancak çuvaldızı YÖK'e batırırken iğneyi de yerine sokmak gerektiğini düşünüyorum.

adımdır. Demir, demir cevherinden üretilir; çelik de demirden. Demir cevherinden doğrudan doğruya çelik üretilebiliyor mu? Türkçe burada güzel düşüyor: Üretmek ve bilmek birleşiyor. Bilmeyi bilmeyen bir kimse için demir cevherinden doğrudan doğruya çelik üretilebileceği bilgisi hiç bir anlam ifade etmez. Ahmet Hamdi bilmeyi bilmediği için çok önemli bazı bulguları karşısında heyecan duyamıyor.

Herkesin herşeyi bilmesi mümkün değil. Bilginin de. Bilgin bir bilgi hamalı değildir. Bilmeyi bilen kimsedir. Bilgin, bir alanda, bilginin sınırlarında oynayan kimsedir. Bilgin bir alanda neyin bilindiğini çok iyi bilen ve mevcut bilgi envanterini değiştirmek isteyen kimsedir (*). Bunun da en çok bilinen yolu, üniversitelerde verilen doktoralardır.

Türkiye'deki bir yanlış uygulamaya işaret etmeliyim: Bilgin kişiye halk arasında da profesör deniliyor. Bilgin kişi profesör değildir, doktordur. Orta çağdan bugüne bir konuyu bilen kişiye doktor deniyor. Çünkü bilgi edinmenin en yüksek ve formel bilgi üretmenin ilk ve son mertebesi doktora oluyor. Bu yüzden, üniversiteler, önem verdikleri kişilere, devlet odamlarına, fahri profesörlük değil, fahri doktorluk ünvanı veriyorlar.

Doktora, hem bir alanda neyin bilindiğini bilmeyi ve hem de yeni bilgi üretmeyi denemeyi içeriyor. Yeni bilgi ne kadar ihtilâlci olursa olsun, buradaki ihtilâlci kelimesini dar siyasal anlamda kullanmıyorum, mevcut bilgi envanterinden fazlaca kopamıyor. Bilmeyi bilmek bunu da bilmeyi içerdiği için üniversiter kurumlar, mevcut bilgi en-

---

(*) Yeni bilgi ya hiç dokunulmamış bir alana düşer veya kendisine yeni bir alan arar. Hiç dokunulmamış alan pek az olmalı. Bu yüzden yeni bilginin tek yolu, mevcut bilgi envanterindeki yanlışlıkları ortadan kaldırmaktır. Bu ise ancak tartışarak ve eleştirerek olur. Yine bu yüzden tartışmadan veya eleştirmeden hiç bir zaman bilgi üretilmez. Bilim adamı için özgürlük, tartışmak ve eleştirmek için gereklidir. Süs değildir.

Her yazıldığında mevcut bilgiyi ve mevcut bilenleri eleştirmeyen bir düşünce basılmaya layık değildir. Çünkü yeni bilgi değildir. İsraftır.

vanterinin bilinmesine fazlaca önem veriyorlar. Bu, hiç kuşku yok, profesyonel bir tutuculuğu beraberinde taşıyor. Sınıfsal ve siyasal nedenler bir yana, üniversiter kurumların yeni bilgi üretememesinin önemli nedenlerinden birisi oluyor.

Burada doktora üzerinde duruyorum. Doktora bilmeyi bilmenin önemli yollarından birisi olmakla birlikte tek yolu değil. Doktora ile yapılabilen, bir alanı çok iyi bilmektir. Asıl önemli olan da bu. Bu nedenle şöyle bir özet yapabilirim: Bilmeyi bilmek bilginin sınırlarını ve dinamiğini bilmek demektir. Bu ise ancak bir alanı çok iyi bilmekle mümkündür. Bu alanı çok iyi bilmeden bilmeyi bilmeye imkân yok. Bir alanı bilmek, bilmeyi bilmektir. Bilmeyi bilmeden de başka alanları bilmeye imkân yok. Bilginin sınırlarını ve dinamiğini bilen, başka bir deyişle, bilmeyi bilen bir kimse için ise, başka alanları bilmek son derece kolay. Bu nedenle «allame» her alanda doktora yapmış kimse anlamına alınmamalı; bilmeyi çok iyi bilen bir kimse olarak anlaşılmalı.

Eğer Ahmet Hamdi akademik karyere girebilseydi içindeki araştırıcı alev söner miydi? Mümkün ve muhtemel; yalnız bu kadar kötümser olmak istemiyorum. Tersine, Araştırma hırsın ve özgün buluş tutkusuna, bu pek feodal zanaatın pek de yararsız olmayan bazı usulleri ektenebilirdi. Ahmet Hamdi, kendi kendine, bilmeyi öğrenebilirdi. Ahmet Hamdi bilmeyi bilemedi.

«Türk inkılâbı son medeniyet nizamının en kuvvetli iki tezadını, müstemleke ve farklılık tezadını tasfiye etmek ve müstakil bir millet haline geçmek için yapılan kuvvetli ve büyük bir harekettir.» Ahmet Hamdi «farklılık tezadı» diyor. Başka yerde yazdığım için tekrarlamıyorum; Limancı burada, kendinden çok sonra geliştirilecek olan kalkınma iktisadının temel kavramlarından bazılarını önceliyor. Gelişmiş ve az gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki durumu «farklılık tezadı» kavramı ile açıklamaya çalışıyor. Ancak bilmeyi bilmediği için, akademik komünitenin dayanaklara kavuşturma ve sunma yöntemlerinden uzak bulunduğu için, bu güzel buluşunu olduğu gibi bı-

rakıyor. Geliştirmiyor, mevcut bilgi envanteri içinde yerini veya yenilliğini saptamıyor.

Bu kadar değil. Bundan tam elli yıl önce (*) yayına başlayan Kooperatif'te, Kooperatif'in ilk sayılarında, Ahmet Hamdi şunu da yazıyor: «Bir cemiyet kendisine istediği kadar 'planlıyım' desin, istihsal buhranlarına maruz kalmış ise 'plan'a tam mânâsiyle geçmemiş demektir.» Bunun bundan elli yıl once yazılmış olması, Türk düşün tarihi açısından bir kıvanç kaynağı sayılmalı.

Ahmet Hamdi güzel değiniyor: Plan, buhranları önlemek için değilse, ne içindir? Planın başka işlevleri de var. Ancak kapitalist bir ekonomide planın ilk işlevi buhranları önlemektir. Türkiye ise bugün, pek moda bir deyişle, «tarihinin en büyük bunalımını» yaşıyor. Anayasası'nda bir planlama hükmü, devlet aygıtında bir planlama örgütü, bakanlar kurulunda planlama ile görevli bir devlet bakanı bulunuyor. Pratik, bu. Ahmet Hamdi'nin söylediklerinden çıkan da şu: «Türkiye henüz planlamaya geçmemiştir. Ve mutlak geçecektir.

Bu kadar da değil. Ahmet Hamdi'nin çok daha değerli ve hâlâ geçerli gözlemleri var. Kooperatif'te şöyle yazıyor: «Avrupalıların derdi başka, bizimki başka. O çokluktan buhran içinde, biz yokluktan.. Onun hastalığı zengin işi, bizimki fıkara hastalığı.» Bu sözler de bundan elli yıl önce yazılıyor. Başar, aşırı üretimden doğan bunalım ile düşuk tüketimden doğan bunalım arasında bir ayırım yapmaya çalışıyor. Bunu, eskilerin deyişi ile, pek veciz bir biçimde ifade ediyor.

Ahmet Hamdi'nin Batı'daki bunalım ile Türkiye'nin sorunları arasında yapmış olduğu net ayırım, aşırı üretim ve düşük tüketim bunalımları arasındaki tartışmalara katkısından çok daha kalıcıdır. Bu, bir bakış açısıdır. Ahmet Hamdi'nin bu bakış açısı, Batı ekonomilerinde bunalımın yoğunlaştığı 1970'li yıllarda Türkiye'de görev yapan hükümetlerin tamamını mahkûm ediyor. Şu anlamda ve ne-

(*) Bu incelemeyi Haziran 1982 tarihinde yazıyorum. Kooperatif, Haziran 1932 tarihinde yayına başladı.

denle: 1970 yıllarının hükümetleri, Batı ekonomilerinin bunalıma girmiş olmasını Türkiye'deki çok ciddi ekonomik sorunların nedeni olarak göstermeye çalıştılar. Bu, bir kolaycılık idi. Çaresizlik ve yaratıcılıktan kaçınmaktı. Ahmet Hamdi Batı'daki bunalımla Türkiye'deki bunalımların başka başka olduğuna işaret ediyor. Pek büyük bir haklılıkla.

Işaret etmekle kalmıyor: «İşte onun için Avrupa'nın buhran ve sıkıntı içinde olmasından dolayı akılsızca üzülen ve bizim iyi olmamız için Avrupa'nın dirilmesini bekleyen geri ve yanlış düşünceli insanların sözüne asla kulak asmıyalım! Bizim Avrupalının buhranından dolayı üzülmek değil, sevinmek hakkımızdır. Çünkü bu buhran bizim senelerce kanımızı emerek geçinmeğe alışmış olanların buhranıdır; biz ıstırap içinde iken, onlar bize acımıyorlardı. Yaptıklarının şimdi belâsını çekiyorlar... Neye üzüleceğiz?» Ahmet Hamdi, Türkiye'nin kurtuluşunu Avrupa'nın bunalım içinde olmasında görüyor.

Ahmet Hamdi, bu. Meşrutiyet döneminin çocuğu, Mütareke döneminin delikanlısıdır. Bu dönemin ise, Tanzimat'ın Namık Kemal'i kadar olmasa bile, yine de çok etkili bir şairi var: Emin Bülent. Emin Bülent'in bir dizesi var; tüm Mütareke dönemi gençlerinin beyinlerine kakılmış, şöyle:

Garbin cebin-i zalimi affetmedim seni
Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi!

Bu gençler, Osmanlı'nın son çocuklarıdır. Osmanlı son topraklarını kaybetmektedir. Artık savaşta kazanmak diye bir kavram yok. Arada bir kazanılan savaşları, Garb Başkentlerindeki konferanslarda kaybetmek âdet olmuştur. Gençlik, Batı'nın korkak zalimi karşısında, yalnız ve çaresiz, son çare olarak «Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi!» diyebiliyor. Ahmet Hamdi, bunlardan birisidir.

Bunlardan birisi olduğu için, bu duyguları henüz yitirmemiş olduğu için, 1930 yıllarının başında Batı'daki bu-

nalımla Türkiye'nin sorunlarını birbirinden ayırmayı öneriyor; «Bizim Avrupalının buhranından dolayı üzülmek değil, sevinmek hakkımızdır.» Türkiye'nin yükselmesi için Batı'nın gerilemesi gerektiğini ileri sürüyor.

Ancak ve her zaman yaptığı gibi bunları geliştirmiyor. Bunlara teorik dayanaklar kazandırmaya çalışmıyor, bilimsel bir tutarlılık araştırmıyor. Sadece duygusal önermeler olarak ortaya atıyor. Ahmet Hamdi, bilmeyi pek bilmediği için, bu önermelerinin ne kadar zengin açılımlara gebe olduğunu göremiyor.

Yalnız bir noktayı elkemek gerek: Bilimsel tutarlılık, öyle basit bir tartı işi değil. Şu nedenle: Eğer Ahmet Hamdi, çeşitli önermelerini mantıkî doğrultularında yürütse ve aralarında bir tutarlılık arasa idi, belki de bunlardan vazgeçebilirdi. Belki de «bizim Avrupalının buhranından dolayı üzülmek değil, sevinmek hakkımızdır» önermesinden vazgeçmesi gerekirdi. Çünkü bu önerme ile Ahmet Hamdi'nin tarımsal kalkınmaya öncelik veren stratejisi tutarlı değil. Çünkü bu önerme ile ancak Ahmet Hamdi'nin net bir biçimde karşı çıktığı sanayileşme önermesi tutarlıdır.

Hiç kuşku yok, Batı ekonomilerinin bir bunalım içinde olduğu zaman Türkiye'nin sanayileşmesi çok daha kolay olabilecek. Çok çeşitli nedenlerle, burada yalnızca birini yazabilirim. Türkiye en modern yatırım araçlarını en iyi koşullarla ve krediyle, Batılı büyük tekellerden alabilecek. Pazar sorunu içinde Batılı tekeller Türkiye'ye en modern ekipmanlarını satabilmek için birbiriyle yarış yapacaklar (*). Ancak tarıma dayalı bir kalkınma için bu tür kolaylıklara gerek yok. Ayrıca tarıma dayalı bir kalkınmada, Batı ekonomilerinin ekonomik gelişme içinde olması, ta-

---

(*) Bunlar öyle «spekülasyonlar» değil. Ahmet Hamdi'nin Kooperatif Dergisi'ni yayınladığı bir zamanda Sovyetler Birliği, kendi sanayileşmesi için, bu tür kolaylıklardan çok geniş ölçüde yararlandı.

Y. Küçük, Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları: Sovyet Deneyimi 1925-1940, İst. 1975.

rımsol ürünlerin pazarlamasını ve ihracatını kolaylaştıracak.

Bir nokta daha eklenebilir: Bilimsel tutarlılık yalnızca kütüphane veya laboratuarda aranmıyor. Özellikle toplumsal pratikte olanlar için bilimsel tutarlılığı siyasal tutarlılıktan ayrı düşünmeye imkân yok. Şöyle de söylenebilir: Bilimsel tutarlılık politikada kendisini gösterebiliyor. Kuşkusuz, eğer varsa.

Bu söylenenler en çok Ahmet Hamdi için geçerlidir. Ahmet Hamdi, Demokrat Parti'nin kuruluş hazırlıklarını yapan beş kişiden birisidir. Çeşitli kaynaklarla doğrulan bu yarım kalmış kuruculuk işi için Ahmet Hamdi Başar, şu renkli cümleleri yazdı: «Aziz okuyucularım, o zaman böyle düşündüğümü zannetmeyin, bunları şimdi iş işten geçtikten, Basra harap olduktan sonra söylüyorum. Ben o zaman, yine kendimi alemo rahmet sanan, ben ve fikirlerim olmazsa muhalefet partisi kurulamayacağı vehmi içinde cezbeye kapılmış bir adam halinde idim. Refik Koraltan'la, aynı senenin sıcak bir Ağustos günü, kimsenin bizden şüphelenmemesi için gayret ve ihtimam göstererek Florya'nın kumları üzerinde, yeni bir parti kurmak için yaptığımız görüşme, bunu takiben kendisiyle bizim evde mevzu üzerine Bayar'a işi açma ve onu muhalif bir parti kurulmasına ve bu partinin lideri olmasına ikna için yaptığımız çetin çalışma ve uğraşmalar, bende bu garip hissi uyandırmıştı» (*) Ahmet Hamdi'ye, 1930 yıllarının sanayici ve himayeci Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılıp dışa tümüyle açılacak ve tarıma öncelik veren Demokrat Parti'nin kuruluş işlerini başlatmak pek garip görünmüyor.

Yalnız bu politikada ortaya çıkan bilimsel tutarsızlığın başlangıcı oluyor. Doğrusunu söylemek gerek, Limancı Ahmet Hamdi, Demokrat Parti'nin kurucusu olamıyor. Program hazırlıkları sırasında beş kişiyle başlayan kuruluş çalışmaları dört kişiye iniyor ve öyle devam ediyor.

(*) *Ahmet Hamdi Başar, Yaşadığımız Devrin İçyüzü, op. cit., s. 29.*

Fakat bir kaç yıl sonra tipik bir Ahmet Hamdi davranışı sergileniyor. Başar, kuruluş çalışmalarından ayrıldığı Demokrat Parti'nin listesinden 1950 seçimlerinde Millet Meclisi'ne giriyor. Bu dönemde Türkiye Batı'ya tümüyle açılıyor ve mümkün her türlü bağla bağlanıyor. Türkiye'nin himayeci olması gerektiğini yazmış olan Ahmet Hamdi, Türkiye tarihinin en büyük liberasyon politikasını uygulayan iktidar partisinin milletvekilliğini yapıyor. Türkiye, bu dönemde kaderini bütünüyle, Batı'nın kaderine bağlıyor. NATO'ya giriyor ve Kore'ye asker gönderiyor. Bütün bunların tam tersini yazmış olan Ahmet Hamdi bu dönemde iktidar partisi milletvekilliğini sürdürüyor.

Ama Ahmet Hamdi, bu. Uzun süre kalmasına imkân yok. Başar, Menderes rejimi ilk tereddütleri aşıp çıkacak güçlükleri yenecek bir konuma ulaşınca, kendisine ihtiyaç kalmayınca, 1954 seçimlerinden önce bütçe denkliğini gerekçe göstererek Demokrat Parti'den ayrılıyor.

Ahmet Hamdi çabuk heyecanlanıyor ve hızla hayal kırıklığına uğruyor. 1961 yılında Yön Dergisi çıkınca hemen heyecanlanıyor, yanaşma imkânlarını araştırıyor ve kısa bir süre sonra Barış Dünyası Dergisi'ni çıkararak karşı yayını başlatıyor. Cumhuriyet döneminin, çabalarına göre pek az etkin olabilmiş bir aydını olarak hatırlanıyor. Sui generis bir aydın; hâlâ üzerinde çalışılabilir. Henüz düşüncelerinin tam bir otopsisi yapılmadı.

Haziran 1982

TÜRK AYDININ ÇOCUKLUK HASTALIĞI: EVRENSEL ÜN (*)

Türk çocuğuna, ilkokul sıralarında sorulursa, doktor olmak istediğini, mimar olacağını, yazar olmayı sevdiğini söyler, dünyada ünlü biri olmak istediğini hemen ekler. Büyüdükçe ve üniversite sıralarına gelince ayakları yere değmeye başlar, daha «gerçekçi» olmayı öğrenir. Belki de «dünyada ünlü» olmanın o kadar önemli olmadığını da öğrenir.

Dünyada ünlü olmak ne demek? Ne tür bir kıvanç getiriyor, anlamak mümkün değil. Dünyaca tanınmış bir yazar olmak nedir, ve eğer isteniyorsa neden isteniyor? Öyle bir esintidir ki, belki bu soruları sorabilmek bile akıl dışı sayılabiliyor. İnsanlığa hizmet mi, insanlık son derece soyut bir kavram. Soyutlama, insan aklının gelişmesinde son derece önemli bir aşama; bundan kuşku duyulmuyor. Ancak bu toplumsal soyutlamadır, insanı biyolojik olarak soyutlamak bir geriye gidiş oluyor. Amerikan gericileri ve bunların en gelişmiş türleri olan self-made man'ler insanı biyolojik olarak soyutluyorlar.

İnsan, önce kendi çevresine ve yurduna hizmet eder. Daha ilerisini, çocukların dışında, bir hizmet amacı olarak kabul etmek mümkün değil, doğarsa, kendiliğinden doğar. Düşün alanında da bu böyledir, kendi topraklarında geçerli olan veya geçerli olduğu için dirençle ve yasakla karşılanan düşün ürünü değerlidir. Diğeri, arızîdir.

Son zamanlarda özellikle aydınlar ve aydınlar içinde

(*) *Aydın Üzerine Tezler 1830-1980, Birinci Kitap, İstanbul, 1984, metin-içi ek.*

yazarlar arasında bir «evrensel ün» merakı sardı. Türk aydını çocukluk hastalığına yakalandı. Çocukluk hastalığı, hastalanan aydın olunca, çocuk felci etkisi yapıyor. Mutlak sakat bırakıyor. Çok basit bir nedenle, «ün» zorlama, lobbying ve diğer doğal olmayan yollardan gelirse, aydını yok ediyor.

Bir güvence getirdiği inkâr edilebilir mi? Edilemez. Fakat güvencenin, ister bilinçli ve isterse bilinçsiz, ödenen bir fiyatı olduğunu görmemek mümkün mü? Bu fiyat, aydının aydın tanımından uzaklaşması biçiminde ortaya çıkıyor.

Bir örnek isteniyor mu? Bilimde örnek, Robinson Crusoe türünden ilkellikten değil, mümkünse en «gelişmiş tür» içinden seçilmelidir. Yaşar Kemal'i böyle bir «tür» saymak mümkün. Şimdi bir saptama: Son yirmi yıl içinde, doğal veya zorlama yöntemlerle, Yaşar Kemal'in evrensel ünü arttı. Buna itiraz edecek olan yok, sanıyorum. Oyleyse ikinci bir saptama: Yaşar, bu une, bir ölçüde de, Türkiye'de sosyal pratikte olduğu için yükseltildi. Fakat Yaşar'ın ünü arttıkça sosyal pratikten uzaklaşması hızlandı. 12 Eylül öncesinde Türkiye'yi terk etti, 12 Eylül sonrasında kendisine, Türkiye'de huzurlu bir yer seçti.

Belki örnek Yaşar Kemal oldu. Yalnız başka etkilerin var olduğu muhakkak. Bunlardan birisi, sığ Türk aydınının zayıf vücudunun kapitalist ve bezirgân esintilere son derece duyarlı olması. Türkiye kapitalizmi, 1963 yılında başlayan ilk beş yıllık planla ithal ikamesi ve ihracat tartışmasını yaptıktan sonra ve özellikle 1960 yıllarının sonlarında ortaya çıkan satış bunalımının da zorlamasıyla ihracata ve dış dünyaya açılmaya karar verdi. Yine 1960 yıllarında Türk işçisinin emek gücü, Avrupa piyasalarında satışa sunulmağa başlandı, evrensel oldu. Özeti, sermaye uluslararasılaşma sürecine girdi, iş gücü evrenselleşti. Aydın ve yazar, geride kalır mı?

Ekonomik nedene, siyasal gelişmeleri eklemek mümkün. Bunun için bir saptama daha yapmak gerekiyor: Batı Avrupalı demokrat filantropik bir yaratıktır, insana ve özellikle zayıf insana acımasıyla tanınıyor. Türkiye'nin ya-

şadığı 12 Mart dönemi, bu acımayı seven demokrat Batı Avrupalı'nın Türk aydını ve yazarı ile ilgilenmesini sağlıyor. İlgilenme, bunların bazılarının, hiç bir yazı değeri olmayan eserlerini Fransızcaya çevirip Fransa'da yayınlamak biçimiyle ortaya çıkıyor.

Tercüme Odası'nda doğan ve derin bir aşağılık kompleksinden kurtulamayan Türk aydını için bir kitabın yurt dışında yayınlanması son derece önemli oluyor. Yazarına «güç» veriyor, yazın değeri olmayan kitaplar için bir «doping» etkisi yapıyor. Bir süre için satışlar artıyor, doping etkisi sona erince durmak üzere.

Bunlar sonradan ortaya çıkıyor. Her halde ilkokul sıralarında bir çocuğa sorulduğu zaman «dünyada ünlü» birisi olmayı düşündüğünü söylediğinde, bunları bilmiyor. Bunlar kapitalizan ilişkilerin karışık yumağında daha sonraki yıllarda ortaya çıkıyor. İçten, sağlıklı, toplum için yararlı bir dayanağa oturamıyor.

Ancak güçlenen bir esintidir, sanki doğal bir özellik oluyor. Karşı duranı olmuyor. Halbuki bu esintinin çok daha güçsüz olduğu bir zamanda, bu esinti Türkiye'de hep oldu, karşı duranlar vardı. Bir örnek ve Ataç yazıyor: «Bugün iki şair bana kitaplarını getirdiler. İkisi de İngilizce biliyor. Türkçe şiirleri İngilizceye çeviriyorlarmış, böylece Avrupalılara, Amerikalılara tanıtacaklarmış... Biri bunun 'kutsal bir ödev', 'bir boyun borcu' olduğunu söyledi. Tanıtmalıymışız kendimizi dünyaya!» (*) Esinti, bu kez İngilizce olarak, Soğuk Savaş döneminde de var. Ataç'ın cevabının son derece yerinde olduğundan kuşku duymuyorum: «Gençlerimiz de, yaşlılarımız da hiç merak etmesinler: Bizim dünkü, bugünkü edebiyatımızda Avrupalıların, Amerikalıların değerli, güzel bulacakları bir şey varsa, onu kendileri bulur, dillerine çevirirler.» Ataç'ın bu cevabının onurlu bir yaklaşımı içerdiğini de eklemem gerekiyor. Düşün ürünü, meta ihracatından ayrı ele alınmalı. Meta ihracatçıları, mallarının ihracatını ve pazarlamasını, kendileri üstleniyorlar, komisyoncular buluyorlar. Ya-

(*) *N. Ataç, Günce 1953-1955, Ankara, 1972, s. 141.*

zar, ürünün değerine inanmalı ve onurunu taşımalı: Yazarlığın ilk koşulu budur. Yazar, düşün ürününü evrensel yapmak için, meta ihracatçısı türünden davranmamalıdır.

Bu, işin onur ile ilgili yanı. Bir de pratiği var. Zorlama, lobbying ve komisyoncu kullonmonın getireceği başarı son derece sınırlıdır, özel koşullarda özel başarı getirebilir. Bir ülkenin düşün ürünlerinin ovronsel olabilmesi için ülkenin evrensel olması gerekir. Diğeri arızî kalır ve arızî kalmaya mahkûm.

Halide Edip Hanım, Sinekli Bakkal'ı ilk önce İngilizce yazdı ve bastırdı: Clown and the Daughter. Fakat bu, Halide Edip'e bir «evrensel ün» sağlamak için yeterli olamadı, arkası gelmedi. 1930 yıllarında dünya Türkiye'nin evrensel olabileceğine inanır, göründü: Türkiye'de Kemalizm doğuyordu, acaba kapitalizm ile sosyalizm arasında bir no man's land olabilir mi? Kemalizm bunu amaçlıyordu ve dünya bir ara böyle bakmak istedi. Bu yüzden dünyanın çeşitli yörelerinde Türkiye'ye ve düşün ürünlerine ilgi başladı. Dünya ciddidir, ciddiye aldı. Kadro Dergisi'nin bazı sayıları, nerede ise çeviri denilebilecek bir ölçüde, başka ülkelerde izlendi, Kadro'nun romanı Yaban hemen yabancı dillere çevrildi.

Arkası gelmedi. Kemalizm'e duyulan ilgiyi Kemolistler sürdüremediler. Soğuk Savaş'a girerken ilgi eridi. Bizim Köy, hiç bir edebî değer taşımıyor, bir yanda Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye politikasına denk düştü. Kemalizm'in devlet işletmelerine dayanan sanayileşmesi, Amerika Birleşik Devletleri ile bu Devlet'in bir kurumu gibi çalışan Dünya Bankası'nın Türkiye'ye yönelttiği en büyük eleştiri idi. Türkiye, bunun yerine, tarıma öncelik ve ağırlık vermeliydi. Bizim Köy, hiç bir edebî değer taşımıyor, Türk köylerinin abartılmış bir ölçüde ilgiye ihtiyaç duyduğunu yazıyor.

Eklenmeli: Soğuk Savaş döneminde bütün ilgilerin içinde bir ideolojik ton vardır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin sanayileşmesine karşı çıkması, sanayileşmenin Ekim Devrimi ile yakın çağrışımlar taşımasından da ileri geliyor. Burjuvazinin dışında bir kadronun

veya sınıfın öncülük ve yönetiminde bir sanayileşmeyi, dünyanın kapitalist sanayileri ve bu arada, kuşku yok, Amerika Birleşik Devletleri istemiyor. Burada bir başarı, bir yeni yolun başarısı sayılabilir; Soğuk Savaş döneminin ideolojik çatışmaları böyle bir başarı ihtimalini kabul etmiyor.

Ancak Bizim Köy'ün bu bağlam içinde başka bir özelliği daha var. Önce Rusçaya çevriliyor. İngilizce çevirisi bunu izliyor ve Rusça çevirisinin ismi ve önsözü eleştiriliyor (*). Bu, belli bir yolu da gösteriyor.

Bizim Köy'ü, Yaşar Kemal izliyor. Yaşar Kemal'in Fransızcada ilk çıkışı, 1950 yıllarının ortasına rastlıyor. Paris'e yerleşmiş Çukurova'lı bir mütegallibe aileden gelen Abidin Dino ve eşi, Çukurova'lı köylü çocuğunun kır edebiyatını Fransızlara tanıtma işini üstleniyorlar. Çağdaş Türk öykülerinden seçmeler içine Yaşar Kemal'i ve Abidin Dino'yu da alıyorlar. Zamanında Forum Dergisi, Abidin Dino'nun alınmasını fazla taraftgir buluyor. Ancak Çukurova'da geniş toprakların sahibi Abidin Dino ve eşi Güzin, bu Çukurova'nın yoksul çocuğuna «evrensel ün» sağlamak için yılmadan çalışıyorlar.

Arızidir; ne kadar kalıcı olacağı tartışma götürür. Kalıcılık evrensel insanı tamamlayabildiği ve evrensel insanın kimyasal bir parçası olabildiği ölçüde var olabiliyor. Dostoyevskiy ve Tolstoy türünden Rus romancıları bunu yaptıkları için, Rus mistisizmini evrensel entellektüelin bir yanı haline getirebildikleri için, evrensel olarak kalabildiler. Dünya nimetlerine hırslanan burjuva insanına, yaşam coşkusu ile ölüm tutkusu arasına sıkışan geniş Sibirya steplerini acabildikleri için, evrensel olabildiler. Rus romanı ile evrensel insan genişledi. Çukurova'nın kurak topraklarına coşku akıtmakla evrensel insanın genişleyebileceğini sanmıyorum.

En büyük doğrulayıcı ve doğruların en son ve en gü-

(*) Rusça çevirisini bulamadım. Bu yüzden İngilizce ve Türkçesi ile karşılaştıramadım. Ancak üçüncü kitapta bu konuya ayrıntı ile geleceğim, o zamana kadar bulabileceğimi umuyorum.

yenilir ayracı olan tarih, evrensel insanın kendisini genişleten Rus romanına duyduğu ilgiyi doğruladı. Rus romanı evrensel insanı genişletirken bir yeni insanın doğuşunun da, zigzaglı habercisi oldu. Ekim Devrimi Rusya'da gerçekleşti.

Ve Lenin, Ekim Devrimi'nden önce değil; Ekim'in başarısından sonra evrensel olabildi. «Lenin sürgünde iken bile çalışmalarının ve Zimmerwald Hareketi'nin Fransız entellektüelleri arasındaki etkisi son derece arızi idi. Ancak Bolşevik Devrimi'nden sonra savaş ve nedenleri üzerindeki tüm öğretisi otorite ve etki kazandı» (*). Savaş gibi son derece canlı bir kampanyada bile Lenin değil Karl Liebknecht'in görüşleri biliniyordu.

Lenin de ülkesiyle birlikte evrensel oldu.

Başka türlüsü olamaz. Türkiye'den önce Türk aydınının bireysel olarak evrensel ün peşinde koşması bir çocukluk hastalığıdır.

(*) *David Caute, Communism and the French Intellectuals 1914-1960, N.Y. s. 63.*

Forum: Yaşar Kemal

EVRENSEL ÜN VE LOBBYİNG (*)

Forum Dergisi'nin 1 Nisan 1956 tarihinde yayınlanan beşinci cildinin 49 ncu sayısında bir haber-değerlendirme yazısı çıktı. Buraya alıyorum.

«Yaşar Kemal'in 'Bebek' adlı hikâyesini Güzin Dino, Fransızcaya çevirmiş ve Cahiers du Sud'ün 333 üncü sayısında yayınlamıştır. Güzin Dino, çevirisinin başına 'Anadolu Edebiyatı' başlıklı bir tanıtma yazısı koymuştur. Yazar burada Mahmut Makal'ın köy edebiyatındaki önemli yerini gösteriyor ve bu edebiyatın özelliklerini sayıyor. Bundan sonra Tanzimat'ta edebiyatımızın batılılaşmasında rolleri olan Şinasi, N. Kemal, A. Mithat, Sezai Bey, Abdülhak Hamid, Recaizade Ekrem'in adlarını sıralayarak, bunların aydın seckinler olduklarını, Fransız edebiyatına özentiden ileri gecemediklerini belirtiyor.»

Devam ediyor: «Toplumsal sancı üzerine kurulmuş bir çeşit hümanizmaya dayanan bu edebiyatın gelişmesinde Zola, Tolstoy, Çehov, Gorki, Panait İstrati, Stendhal, Caldwell çevirilerinin etkisi olmuştur, diyor, yazar. Bu edebiyatın bizdeki temsilcileri olarak da şu adları anıyor. M.Ş. Esendal, S. Ali, O. Kemal, S. Kocagöz, I. Tarus, K. Bilbaşar, A. Dino.»

«Bu edebiyatın bir özelliği de yazarlarının aydın seckinlerden değil de doğrudan doğruya yığından gelmesidir.»

(*) *Aydın Üzerine Tezler 1830-1980, Birinci Kitap, İstanbul, 1984, metin-içi ek.*

Böylece Güzin Dino, bir yanıyla Çukurova'daki büyük mütegallibe Abidin Paşa'nın torunu, diğer yanıyla Girit'li Meşrutiyet ve Cumhuriyet «asili» ileri Ailesi'nden gelen, kocası Abidin Dino'yu, ünlü bir yazar yapmanın yanında bir de «doğrudan doğruya yığından gelen» birisi haline getiriyor. Batılıları, herhalde, kandırdığını düşünüyor.

Bu, öyle anlaşılıyor, Forum yazarını da rahatsız ediyor: «Hemen belirtelim ki, Güzin Dino Türk edebiyatını tanıtırken kişisel, öznel, tek yönlü bir yol tutmuştur. Bu en son verdiğimiz yazorlar listesinden iylce anlaşılıyor.»

Forum'un yazısı şöyle bitiyor: «Yazarı, (Y. Kemal'i, y.k.) milletlerarası alanda tanınmak yolunda bu ilk adımdan ötürü tebrik ederiz.»

Böylece bugün «evrensel ün» olduğu kabul edilen Çukurova'lı yoksul çocuğu Yaşar Kemal'i, Batı dünyasında tanıtma işini, Çukurova'lı bir derebey çocuğunun başlatmış olduğu ortaya çıkmış oluyor.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Aşılan Üniversite

TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR DEVRİMİ VE BİZİM ÜNİVERSİTELERİMİZ (*)

Türkiye Kültür Devrimini Yaşıyor: 1969-1979

Bu toplantı, Türkiye'nin toplumsal ilerlemesini durduran, gerileten bir kültür devrimi yaşadığı bir zaman kesiti içinde yapılıyor. Bu zaman kesitinin sonunda mı? Cevap vermek kolay değil. Bu geri ve gerileten kültür devriminin sonuna yaklaştığını belli eden işaretler var. Fakat henüz sadece işaretler var.

Türkiye'nin kültür devriminin özelliklerini, başka deneyimlere de bakarak, şöyle çizmek mümkün: Başbakan ile sıradan yurttaş aynı sorumluluk düzeyinde. Parti lideri ile tabandaki üye, aynı bilgi ve bilinç içinde, partizan ile sempatizan aynı kararlılık eğiliminde. Fıkra yazarı ile okuyucu aynı açıklık ve açıklayıcılık düzeyinde. Öğretmen öğrencisinden, profesör asistanından daha çok bilmiyor. Birbirinden farklı olması gerekenler birbirinin aynı ve özdeşi oluyor. Bir tek elbiseleri ya da üniformaları ayrı kalıyor.

Böylece Türkiye'nin kültür devrimi betimlenmiş, tasvir edilmiş veya tanıtılmış oluyor. Fakat betimlemek, çözümlemek anlamına gelmez. Türkiye'nin kültür devriminin çözümlenmesi ve çözümlenerek özünün irdelenmesi ise şöyle oluyor: Kültür devrimi, kültüre karşı savaş anlamı-

(*) 13 Kasım 1979 tarihinde TÜMÖS'ün düzenlediği toplantıya konulan bildirinin özeti.

na geliyor. Kültürsüzlük en büyük erdem sayılıyor. Bu ise köylülüğe dönüş demek oluyor. Kısaca ve öz olarak, Türkiye'nin kültür devrimi, başka örnekleriyle de bilindiği gibi, köylülüğe dönüş anlamına geliyor.

Buradan devam edilebilir. Devam edilecek. Ancak bu noktada açık olmak gerek. Türkiye'nin bir kültür devrimi yaşadığı ve bunun köylülüğe dönüş anlamına geldiği, bir ay kadar önce sonuçlanan ara seçimi dolayısıyla pek açık olarak ortaya çıktı. Seçim kampanyasında Türkiye adına yalnızca köylülük savunuldu. Sanki Türkiye'de köylü olmayanlar yokmuş gibi.

Kültür devrimi köylülük demek. Köylülük ise klişelerle konuşmak ve düşünmek demek oluyor. Kültür devriminde ve köylülükte konuşmak, düşünmekten önce geliyor. Kültür devrimi dönemlerinde klişelerle konuşmak ve düşünmek pek yaygınlaşıyor.

Türkiye'de yüksek öğretimle ilgili mesleki dernekler de klişelerle konuşuyorlar. Fazla düşündüklerini söylemek kolay değil. Türkiye'nin yüksek öğretimle ilgili tüm sorununu iki klişeye indirmiş görünüyorlar. Birisi, katılım, diğeri ise tam gün çalışma. Birincisi, katılım, benim bildiriminin alanına girmiyor. Şu kadarını söyleyebilirim: Fazla önemli bulmuyorum. İkincisi, tam gün çalışma ilkesi, üniversitelerin mali kaynakları, müteşebbisleşmeleri ve her türlü sermaye ile ilgilenme açılarından ve doğrudan doğruya, bu bildirinin konusu oluyor. Şunu söylüyorum: Tam gün çalışma ilkesini savunmak yanlıştır, geridir, terstir ve bir üniversiteler skandalıdır.

Üniversitelerin Sorunları Tıp Fakültelerinin Sorunları Değildir

Bir: Üniversitelerin ve daha doğru deyimle tüm yüksek öğretim kurumlarının sorunları, Tıp Fakültelerinin sorunları değildir. Daha doğrusu yüksek öğrenim kurumlarının eğitim sorunları bir hastahaneye bağlı doktorların

sorunları değildir. Uzman doktorları, doçent doktorları ve profesör doktorları, iğrenç ve tiksindirici olan han katlarında hasta kabul etmekten kurtarmak gerekir. Bunu önlemek gerekir. Ancak bunun yüksek öğretim ile hiç bir ilgisi yoktur.

Iki: Eğer ömründe fabrika görmemiş teknik üniversite profesörü, ömründe bir tek çizili ve dikili projesi olmayan mimarlık profesörü, ömründe üniversitenin, varsa, küçük laboratuarının dışında baraj görmemiş hidrolik profesörü, bir gün bile mahkemede olmamış hukuk profesörü, bir tek rapor yazmamış ekonomi profesörü isteniyorsa, topluma karşı sorumluluklarından tümden kopmuş, üretimden tümden soyutlanmış ve bu yüzden gelişmesi durmuş, düşünmeyi unutmuş yüksek öğretim kadroları isteniyorsa, tam gün çalışma ilkesi yerinde bir ilkedir.

Üç: Tam gün çalışma ilkesi, yüksek öğretim kurumlarının sermayenin ve özellikle büyük sermayenin denetimine girmesini önleyemez; kolaylaştırır. Çünkü tam gün yasası ile yüksek öğretim kurumlarının kadrolarının kamu kesiminde veya sendikalarda danışmanlık yapmaları kesinlikle önlenebilir. Büyük tekellerde çalışmaları ise kesinlikle önlenemez.

Dört: Ilke olarak yüksek öğretim kadrolarının toplumdan ve üretimden kopmalarını değil, bunların bütünleşmesini sağlamak gerekir. Ayrıntıya girmeden bu düşünceyi şöyle özetleyebilirim: Yüksek öğretim kurumlarıyla işbirliği halinde ve belli standartları yerine getirerek, örnek olsun, Devlet Su Işleri'nde doktora verilebilmelidir.

Beş: Kapitalizmin anayurdu İngiltere'de, sosyalizmin anayurdu Sovyetler Birliği'nde hiç kimse elini ve kolunu sallaya sallaya ve istediği zaman bir uzman doktora, doçent doktora veya profesör doktora gidemiyor. Uzman doktor sadece hastanede mesleğini icra ediyor. Bir profesörün karanlık bir han odasında hasta sayması, tıp mesleği açısından, utanç verici bir durumdur.

Hasta önce pratisyen hekime gider. Tıp profesörlerinin han odalarında pratisyen hekimlik yapmaları, bir ülkede eğitim açısından utanç verici bir durumdur. Türki-

ye'de yanlış olan budur. Ancak bu yanlışlığın yüksek öğretimin yapısı ile doğrudan ilişkisi yoktur.

Uzman hekim, doçent hekim, profesör hekim mesleğini sadece hastanede icra eder. Eğer toplum, özel kimselere de «tam teşekküllü» hastane kurma hakkı veriyorsa, buna imkân tanıyorsa, uzman hekimin, doçent hekimin, profesör hekimin devlet hastanelerinin dışında mesleklerini icra etmelerinde bir sakınca yoktur.

Sorun, yüksek öğretim ile ilgili değildir. Tıp mesleği ile ve bir ülkedeki toplumsal sistemle ilgilidir.

Altı: Tıp doçentlerinin, tıp profesörlerinin «tam teşekküllü» özel hastanelerde mesleklerini icra etmeleri, eğer toplumsal sistemde «tam teşekküllü» özel hastane kurmak yasaklanamamışsa bir sakınca içermiyor. Yapabilirler. Ancak burada kamu görevlisi olmakla ilgili sorunlar var.

Öğretmen, dersini verdikten sonra özel dersanelerde ders vermiyor. Verirse suç oluyor. Polis, mesaisinden sonra gidip ayrıca özel mülkleri bekleyemiyor. Bekler ve para alırsa rüşvet almış oluyor. Subay, mesaisinin sonunda ayrıca bir özel orduda subaylık yapamıyor. Mühendis, devlette işi bittikten sonra, özel fabrikada veya inşaatta çalışamıyor. Çalışırsa rüşvet almış oluyor. Örnekler çoğaltılabilir. Peki doktorlar neden? Bu, bir kamu yönetimi sorunudur.

Mühendis, polis, subay, normal mesaisi bitince bir özel işte çalışırsa rüşvet almış oluyor. Devlet, Devlet memuru olan doktorların özel işlerde çalışmalarını önlemek için tam gün yasası adı altında doktorlara rüşvet veriyor. Bu da ayrı bir skandaldır. Ancak Türkiye gibi kültür devriminden geçen ülkelerde rastlanır.

Yedi: Kültür devrimi en çok Türkiye'nin yüksek öğretim kurumlarında yaşanıyor. Şimdi yüksek öğrenim kurumlarında çift standart var. Eğer doçent, tıp fakültelerinden mezun ise, diğer doçentlerden en az iki kat maaş alacak. Profesör eğer tıp kökenli ise diğer kökenli profesörlerden iki katı fazla maaş alacak. Üstelik aynı işi yapsalar bile. Örnek olsun, Adli Tıp dersini, bir tıp kö-

kenli; bir de hukuk kökenli profesör okutuyor olsa, tıp kökenli profesör diğerinin iki katı fazla maaş alacak.

Türkiye'de yüksek öğrenim kurumlarındaki öğretim üyeleri, tam gün çalışma ilkesi adı altındaki bir skandala sahip çıkarak daha büyük bir skandala razı oluyorlar. Kendi kültür devrimlerini yaşadıkları için.

Hacettepe: Metres İlişkisinden Kapatma İlişkisine

Burada bir başka noktaya değinmek gerekli. Türkiye üniversitelerinden birisi Hacettepe Üniversitesi, tam gün çalışmasını uygulamış görünüyor. Bununla övünüyor. Bunun üzerinde durmak gerekiyor.

Hacettepe Üniversitesi'nin yapmış olduğu, tıp mesleğinin icrasıyla ilgili olarak bakıldığında, tutarlı bir iş sayılmalı. Uzman hekim hastanede çalışır. Bu kadar. Bu, tutarlıdır. Ancak bunun üniversiter sistemle bir ilgisi yok.

Şununla ilgisi ya da benzerliği var: Bu, bir han odasında sürdürülen metres ilişkisini kapatma ilişkisine çevirmekten farksız. Bir yüksek öğrenim sistemi olarak Hacettepe Üniversitesi'nin işleyişini ancak bu benzetme ile açıklamak mümkün. Şu nedenle: Tam gün yasasından önceki sistemde fakülte doçenti veya profesörü, bir handa bir oda ya da daire tutuyor. Bir odacı veya sekreterlikten gelme bir hasta bakıcı buluyor. Hasta sayıp mesleğini icra ediyor. Hacettepe sisteminde ise bütün bunları, doçent veya profesör için, devlet üstleniyor. Odayı veya daireyi devlet sağlıyor, ısıtma ve temizliği de devlet üstleniyor, sekreteri ve hastabakıcıyı da devlet sağlıyor, randevuları devlet düzenliyor, Hacettepe Tıp'tan doçent veya profesör, hastalarını sayıp gelirini topluyor.

Buna, bir han odasında sürdürülen metres ilişkisini kapatma ilişkisine çevirme, diyorum.

Bunun aksini iddia edecekler olabilir mi? Aksini iddia edebilecekler için söylenecek iki nokta var.

Bir: Bilim adamları eğilimler üzerinde dururlar. Te-

mel eğilim ve yasaları ortaya çıkarırlar. Bu eğilim ya da yasalar, belli bir tipolojiyi ortaya çıkarır. Bunun istisnaları olabilir. Bu istisnalar, bilim adamını ilgilendirmez. Burada beni ilgilendirmiyor.

İki: İktisatçılar, özel yaşamlarında olmasa bile, iktisatçı olarak göründükleri zaman duygusuzdurlar. Hoş olmayan olgulardan söz ederler. Bu yüzden iktisata hep İngilizce deyimiyle, dismal science diyorlar. Şom ağızlı bilim, olarak çevirmek mümkun. Ben de iktisatçıyım. İktisatçılar hoş olmayan olgulardan söz ederler. Ama olgulardan söz ederler. Eğer burada söylenenlere itiraz edecekler olursa ve özellikle Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin saygı değer öğretim kadrolarından itiraz gelecek olursa, şunları cevaplandırmak durumundalar: 1) Kaç tanesinin kaç evi var? 2) Kaç tanesinin Türkiye'nin güzel koylarında yalısı var? 3) Kaç tanesinin kotrası var? 4) Kaç tanesi en son ne zaman kotrasının modelini değiştirdi?

Bu sorular cevaplandırılıncaya kadar sonucu söylemekte yarar var: Tam gün sisteminden önceki uygulama, tam gün sisteminin rüşvet uygulaması, Hacettepe Üniversitesi sisteminden çok daha dürüsttür.

İş bu kadar değil. Hacettepe Üniversitesi'nin Türkiye yüksek öğretim sisteminde açmış olduğu derin yaralar bundan ibaret değil. Bana ayrılan bildiri başlığında «müteşebbisleşen üniversite» kavramı yer alıyor. Bu şimdilik yalnızca ve bir tipoloji olarak Hacettepe Üniversitesi'ne uyuyor. Ne garip! Hacettepe Üniversitesi'nin Tepe Mobilya adında bir şirketi var. Orman ürünleri ve marangozlukla hiç ilgisi olmayan bu üniversite mobilya yapıp mobilya satıyor. Bunu anlamak mümkün değil. Bu, eğer üniversiteye mali kaynak sağlamak amacını güdüyorsa, neden mobilya? Aynı üniversite bir de Sisag diye bir kuruluş kurdu. Piyasaya komputır hizmeti satabilmek için. Bunu da anlamak mümkün değil. Bir üniversitenin kendi komputır kapasitesinden artα kalanı piyasaya sunmasını anlamak mümkün. Fakat doğrudan doğruya kâr elde etmek için komputır sistemi kurmasını ve sendikal anlaş-

mazlık yüzünden bu şirketi illegale çevirmesini anlamak mümkün değil.

Örnekler iki oldu. Tıp Fakültesi ile birlikte üç oluyor. Bir de Vakıf var. Bunun iç yüzünü bilmiyorum. Bilen olduğunu da sanmıyorum. Vakıf, gerçekten gerçek iktidara benziyor. Şunu söylemek istiyorum: Hacettepe Üniversitesi'ni üniversite yasasında yazılı kurul ve makamların yönettiğini söylemek çok zor. Hacettepe Üniversitesi'ni bir Vakıf yönetiyor, olmalı. Bu Vakıf nasıl bir kuruluştur, başında kim var, bu Vakıf'ın Divinia'sı kimdir, bunları bilmiyorum. Bildiğim ve işittiğim, aybaşlarında Vakıf'ın üniversite kadrolarına birer sarı zarf verdiğidir. Sus payı mı?

Bildiğim bir de şu var: Hacettepe Üniversitesi, hiç bir zaman üniversite olmadı. Üniversite olma şansıyla doğmadı. Tıp Fakültesi'nin ağır baskısı altında, israfa dayalı Amerikan tıp usullerinin model alındığı bir Tıp doçent ve profesörlerinin şirketi olarak doğdu. Tepe Mobilya veya Sisag gibi şirketlerle bir müteşebbis niteliğine bürünmek istedi. Hepsi bu kadar.

Boğaziçi Özel Sektörün Özel Universitesi veya Pax Oligopolia

Hacettepe Üniversitesi'ni bir yüksek öğrenim kurumu sayamıyorum. Üzgünüm, oma böyle. Biraz daha ilerlemeden önce bilimsel araştırmanın bir yöntem sorununa değinmek zorundayım. Bilimsel araştırmanın temel amaçlarından birisi tipolojileri ortaya çıkarmaktır. Bu, bilimsel araştırmanın en yaratıcı yanlarından birisidir. Zengin bir gözlem ve derin bir soyutlama gerektirir. Bunlar yapılmıştır. Feodalite, kapitalizm, bunlar ortaya çıkarılmış tipolojilerdir.

Tipoloji, ortalamayı bulmak demek değildir. Ortalamayı bulmak istatistikcinin işidir; bilim adamının değil. Çünkü tipik olan her zaman ortalama değildir. Tipik olan

zaman zaman nesnelin sınırlarındadır. Ya da doğmak üzeredir. Rüşeym halinde veya embriyonik halde olabilir. Böylesi daha derin bir soyutlama ister. Çünkü rüşeym veya embriyonik halde olmak, belli bir zaman içinde tüm sisteme damgasını vuracak demektir. Böylesi, tipoloji çizmenin yanında gelişme yasalarını da içerdiği için tam bir bilimsel araştırmaya yaklaşır.

Bu yöntemsel sorundan sonra şu söylenebilir: Benim gördüğüm dünyaların belki de en güzel bir köşesinde kurulmuş olan Boğaziçi Üniversitesi, özel sektörün özel üniversitesidir. Boğaziçi Üniversitesi'nde egemen öğretim üyesi tipinde, Türkiye'nin oligopol piyasasındaki işletmelerde, bunların holdinglerinde, çalışmak temel görevdir. Boğaziçi Üniversitesi'nde ders vermek ise tamamlayıcı veya part-time iştir. Bu, bir. İkincisi ise şu: Boğaziçi Üniversitesi'nde görev alabilmek için önce ve öncelikle Türkiye'nin büyük tekellerinde görev almak gerekir.

Bu haliyle Boğaziçi Üniversitesi özel sektörün özel üniversitesidir. Bu yüzden Boğaziçi Üniversitesi, diğer tüm yüksek öğretim kurumlarında yaşanmayan bir barışı yaşar. Buna Pax Monopolia ya da daha bilimsel bir uygunlukla, Pax Oligopolia demek mümkün. Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye'nin tekelci işletmelerinin barışını yaşıyor. Dünyanın belki de en güzel ve en dinlendirici köşesinde.

Tam gün çalışma ilkesinin ilerici sayılmasına imkân yok. Tam gün çalışma ilkesi, Türkiye'nin yüksek öğrenim kurumlarının büyük sermaye ile kurduğu ve kurmakta olduğu bağları koparamaz. Kamu kesimi ile bağ kurmasını önler. Kamu işletmelerini, Türkiye'nin yüksek öğrenim kurumlarındaki uzmanlıklardan yoksun eder. Bu yüzden tam gün yasası Türkiye'de topluma karşı bir yasadır. Aynı zamanda yüksek öğrenim kurumlarına karşı bir yasadır.

Tam gün çalışma ilkesi, Türkiye'nin yüksek öğrenim kurumlarının Boğaziçi Üniversitesi'nde tipolojisini bulan bir gelişme süreci içinde gelişmesini kolaylaştırır. Kuşku yok, hepsi Boğaziçi Üniversitesi olamaz. Buna imkân ve gerek de yok. Boğaziçi Üniversitesi, bu tipolojinin en saf

ve en gelişmiş örneği olarak kalacaktır. Belki de «medoniyetlerin ve kıtaların buluştuğu yerde olduğu için» denilecek. Pek öyle değil. Tarihi ve birikimi olduğu için. Dış bağlarından kopmadığı için.

Sendikalar :
«Yöneticilerimiz Uyuyor mu?»

Türkiye Kültür devrimini geride bırakmak zorunda. Klişelerden kurtulmak zorunda. Kültür devrimi içinde klişeler, bazı kavramların eskidiğini unutturuyor. Türkiye'nin değiştiğini unutturuyor. Katılma, tam gün veya üniversite özerkliği gibi kavramların eskidiği, kimin ters işlevlere dönüştüğü, kimin ise işlemez hale geldiğini unutturuyor.

Bu özet bildiride gösterildi. Bir Hacettepe ve bir Boğaziçi örnekleriyle iki tipoloji çizildi. Türkiye'nin «tam teşekküllü» en yeni iki üniversitesi, Tümüyle sermaye ile bütünleşmiş durumunda.

Burada bir parantez daha: Kültür devrimi içinde Türkiye'nin bilim adamları bile bilimsel bir dille yazıp okumayı unuttular. Boğaziçi Üniversitesi'nin özel sektörün özel üniversitesi olduğunu, ismini telâffuz etmeden bundan bir kaç yıl önce yine TÜMÖD'ün İstanbul'da düzenlediği bir seminerde ileri sürdüm. İsmini söylemedim ama herkes Boğaziçi Üniversitesi olduğunu anlamıştı. Bu, tabii tipolojinin çizildiğinin bir göstergesi oldu. Bundan sonra alıganlıklar ortaya çıktı. Boğaziçi Üniversitesi'nde çalışanların hepsine büyük sermayenin adamı dediğim ileri sürüldü. Burada Hacettepe ve Boğaziçi Üniversitesi'nin bir çok değerli öğretim üyesini tenzih ediyorum. Kapitalist toplumda yaşayan herkes kapitalist olmaz. Bir topluma kapitalist diyebilmek için toplum üyelerinin yarıdan bir fazlasının da kapitalist olması gerekmez. Egemen ilişkinin kapitalist olması yeter. Hacettepe ve Boğaziçi Üniversiteleri'nde egemen ilişki, çizdiğim tipolojilere uyuyor. Bu kurumlarda egemen ilişkinin dışında kalan kadrolara ise ya razı olmak, ya mücadele etmek ya da süs olmak

düşüyor. Bunlardan hangisi olacakları ise ilgi alanımın dışında kalıyor.

İlgi alanım içinde kalan şu: Bundan on yıl kadar önce Türkiye'nin yüksek öğrenim kurumlarındaki öğrencileri arkalarına öğretmenlerini alarak Türkiye'yi kurtarmaya kalktılar. Biraz da kültür devrimi böyle başladı. Profesörler, treni kaçırma endişesiyle öğrencilerin peşine takıldıkları zaman, kültür devrimi başlamaya başladı. Üniversite kampuslarından Türkiye'yi kurtarma yürüyüşüne çıkıldı.

Bunun yol olmadığı o zaman söylendi yazıldı. Şimdi bir noktaya gelindi. Üniversite ve tümüyle yüksek öğrenim kurumları kendi kendilerini bile kurtaramayacak duruma geldiler.

Bunun anlamı şu: Müteşebbisleşen üniversite modelini ve üniversitelerin büyük sermayenin denetimine girmesi olgusunu, yüksek öğrenim kurumlarının içinden, daha çok katılım sağlayarak, tam gün yasasına sığınarak, hatta gerekli olan özerkliği perçinleyerek değiştirmek mümkün değil. Bu, dışından olacak. Büyük sermayenin karşısındaki güçlerin yüksek öğrenim kurumlarıyla ilgilenmesiyle olacak.

Burada akla sendikalar geliyor. TÜMÖD gibi bir kuruluşun çatısı altında ise akla ilk önce «ilerici» sendikalar gelmeli. Diğerleri unutulmamalı. Diğerleri, dirsek ile itilmemeli. Ancak ilk önce «ilerici» sendikaların akla gelmesi normal sayılmalı.

Burada da söylenecek şu: Türkiye kültür devrimini geride bırakmalı. Türkiye'de kültür devrimi döneminde üniversite profesörü ve asistanına, sanatçısıyla, edebiyatçısıyla, tiyatro ve sinema oyuncusuyla tüm entellektüelle sadece «mess'i ezeceğiz» veya «töbank patronunu dize getireceğiz» misyonları verildi. İki yüzlü sendika yöneticileri, en ucuzundan ve en kolayından kamu oyu oluşturmayı becerdiler. Böylece «anti-tekel» bir politika ile «mess'i ezeceğiz» derken metal iş kolunda tekellere rakip olabilecek orta işletmeleri temizlediler. Şimdi, kültür devriminin sonlarına doğru, yine aynı klişelerle oligopol

özellikleri gösteren bankalara rakip olabilecek bankaları temizleme dönemi başlamış görünüyor. Kültür devrimi içinde üniversite öğretim ve yardımcılarını, edebiyatçı ve sanatçılarla birlikte bunun türküsünü söyleme görevi veriliyor.

Başka görevler de olmalı. Sendikalar varlıklı kuruluşlardır. Araştırma kuruluşları ve araştırma programları olmalıdır. DİSK uzun yılların ihmalini gidermek için bir adım atarak araştırma enstitüsünü kurmuştur. Başına değerli bir öğretim üyesinin getirildiği bu araştırma enstitüsünü sadece bir başlangıç saymak gerekir. Bu ve Türk-İş'in mevcut araştırma dairesi, süratle genişletilmelidir. Sendikalar ve konfederasyonları eğer üniversite ve tüm yüksek öğretim kurumlarının tümüyle büyük sermayenin denetimi altına girmesini istemiyorlarsa kendi araştırma enstitü ve dairelerini genişletmek, geniş imkân ve fonlarla donatmak durumundadırlar.

Sermayenin denetimi ancak böyle kırılır. Sendikalar yüksek öğretim kurumları ile amatör ilişkiler, dar siyasal çıkarcılığa dayalı yakınlıklar kurmaktan süratle uzaklaşmalıdırlar. Artık Türkiye'de kültür devriminin sona ermekte olduğunu ilk önce sınıf sözünü ağızlarından düşürmeyenler öğrenmelidir.

Burada bir noktayı daha açmak zorundayım. Bunu yapmaya, yüksek öğretim kurumlarından daha çok sendikalar zorunluluk duymalıdırlar. Sermaye ile mücadele sadece toplu sözleşme sırasında veya yılda bir Taksim Meydanı'nda olmaz. Sermaye ile mücadele, sermayenin her yerdeki etkinliklerini kırmak için çaba harcamayı gerektirir. Artık on yıllık kültür devrimi deneyimi yaşandıktan sonra Türkiye aydınını işçi sınıfının yanına çekebilmek için «yaşasın edebiyatı» dışında yöntemler bulmak gerekiyor.

Bunun bir yolu ise yüksek öğretim kurumlarıyla ilişki kurmak oluyor. Sendikaların yüksek öğretim kurumlarıyla ilişki kurmaları, araştırma yaptırmak ve yapılmasına yardımcı olmakla mümkün. Bu, yasalara uygun bir ilişkidir.

Araştırma bir kaynak kullanma işidir. Kaynak ise para demektir. Sendikalar, imkânlarını ortak araştırmalar için kullanabilmelidirler. Yüksek öğrenim kurumlarındaki kadroların buna hazır olduğunu sanıyorum. Ayrıca yüksek öğrenim kurumlarındaki kadroların önemli bir bölümünün en azından sendika yöneticileri kadar özveri sahibi olduklarını ve özledikleri dünyayı bildiklerini sanıyorum. Ancak özveri sahibi olmak veya özlemek yetmiyor. Örgütlü ilişki gerekiyor. Dünyanın hiç bir yerinde şamata, örgütlü ilişkinin yerine geçmiyor.

Kültür devrimlerini yaşayan ülkeler hariç.

Edebiyat Cephesi, Aralık 1979

HALKÇI EĞİTİM VE ÖĞRENCİ EYLEMLERİ

Öğrenci hareketleri doğal eğrisini tamamlamak üzere. Hiç olmazsa denebilir ki, öğrenci eylemlerini değerlendirebilmek için yeterli bir birikim var elde.

Önce nasıl bir değerlendirme yapmak gerektiği sorunu ile karşılaşılmaktadır. Öğrenci hareketlerine soyut bir açıdan, her şeyden bağımsız olarak, bakmanın yararsızlığı üzerinde fazla durmak için bir neden olmasa gerek. Bunun yerine, söz konusu hareketlerin, Türkiye toplumunu zorunlu olarak gitmekte olduğu tarihsel hedefe ne kadar yaklaştırdığını, bu tarihsel gidişi ne ölçüde hızlandırdığını ölçü almak zorunluluğu var, ortada.

Burada ise, soyut kavramlardan çok, geliştirilen somut eğilimler ön plana çıkmalıdır. Soyut bir düzeyde söylenecek, savunulacak genel yaklaşımlar artık ağırlığını yitirmek durumundadır. Bu Türkiye toplumunun gerek nesnel ve gerekse öznel alanda son yıllarda ulaşmış olduğu olumlu gelişmenin yararlı bir vargısıdır.

En çok sözü edilen bir kategori, halkçı eğitimdir. Bugünkü, özellikle yüksek eğitimin halkçı olmadığı ve de halkçı olmak zorunluluğu üzerinde çok durulmuştur. Bu uğurda işgaller olmuş, boykotlar yapılmış ve değerli şehitler verilmiştir. Bütün bunların sonucunda, halkçı eğitim amacı etrafında etken bir çoğunluk sağlanmıştır. Yüksek öğretimin bütün ögeleri bu amaç etrafında birleşmiş görünmektedir.

Bu, bir başarı sayılabilir. Ve de genellikle öyle yorumlanmaktadır. Halk yararına, halka dönük bir eğitim üzerinde herkesin birleşmesini sağlamak gerçekten de bir

başarı olabilir. Ancak, bunun somut bir başarı sayılabilmesi için, halkçı bir eğitimin ögelerinin doğru olarak ortaya konmuş ve bunun etrafında birleşilmiş olması gerekir. Bu yapılmazsa halkçı eğitim kategorisinin soyut bir kategori olarak kalacağı, kazanılan başarının ise sadece görünürde bir başarı olacağı açıktır.

Halkçı eğitim devrimci eğitim değildir. Devrimci eğitim ancak devrimci bir düzen kurulduktan sonra işletilebilir, örgütlenebilir, yaygınlaştırılabilir. Devrimci düzen kurulmazdan önce, devrimci eğitim ancak devrimci sınıf içinde, devrimci sınıf için ve devrimci sınıfın temsilcileri ve bu sınıfla özdeşmiş aydınlarca yapılabilir. Bunun dışında, devrim öncesi bir düzende, bu düzenin kurulu eğitim örgütlerinden devrimci eğitim beklemek, bunun için çalışmak, gerçekleşmez bir düş için çaba harcamak demektir: Düzen demokratlaşmazsa, eğitim demokratlaşmaz, düzen devrimci olmazsa, eğitim devrimci olmaz. Ve de bunun örneği yoktur. Ne Sovyet devriminden önce, ne Çin devriminden önce ve de ne Küba devriminden önce, devrimci eğitim olabilmiştir. Fakat hepsinde de, devrimden önce devrimci örgüt içinde devrim için eğitim yapılmıştır ve bu eğitimdir ki başarıda önemli bir rol oynamıştır.

Halkçı eğitim devrimci eğitim değildir, fakat halkçı eğitim devrimci düzenin eğitimidir ve devrim öncesi düzende halkçı eğitim için çalışmak, bunu zorlamak ilerici ögelerin vazgeçilmez görevleridir. Çünkü bu konuda elde edilecek başarı, devrimci düzenin kurulmasını hızlandırabileceği gibi, devrimci düzende eğitim yapısının belirlenmesini de kolaylaştıracaktır.

Halkçı eğitim, bir yandan yoksul çocukların okuyup yükselebildiği, diğer yandan ise eğitimin ekonomi ile sıkı sıkıya bağlı olduğu bir eğitimdir. Ve de bunların ikisini eğitimin her düzeyinde birleştirebilen bir eğitimdir.

İşçi-köylü kaynaklı çocukların okuyabilmesinin tek ve en etken yolu yaygın bir burs sistemi değildir. En etken yol bugün işçi-köylü çocuklarının ya da daha gerçekçi bir deyişle, daha az yoksul çocukların gidebildikleri okullar-

daki sınırlılığı kaldırmak, bu okulların en yüksek eğitim ve sorumluluk veren eğitim kuruluşlarına kolaylıkla uzanabilen bir zincirin halkaları olmalarını sağlamaktır. Erken yaşlarda başlayan ve doğrudan doğruya uygulamaya dönük beceriler veren orta ve yarı-yüksek eğitim kuruluşlarını bitirenleri, ekonomide kazanılan deneyimlerle birlikte, yüksek eğitimin temeli saymaktır. Başka bir değişle eğitim alanında da, üstelik ordudakinden de yaygın olan, ast subaylık uygulamasına son vermek: deney ve de bilgi birikimleri, sürekli olarak yapmak zorunda bırakıldıkları işlevi aşan kimselerin daha sorumlu ve daha çok bilgi isteyen işlevlere geçmesini sağlayacak eğitim düzeyine yönelmek.

Ekonomiye dönük eğitim, arada sırada ekonominin sorunlarıyla ilgili bir-iki araştırma yapan bir eğitimden ibaret değildir. Ekonomiye dönuk eğitim, gerek eğiticisi ve gerekse eğitileni ile birlikte ekonomi ile kaynaşmış, birleşmiştir. Eğitimi, özellikle yüksek eğitimi ekonomiden koparmak bu düzen içinde geriye dönüş olduğu gibi, bundan sonraki düzende de, yani sosyalist düzende de, bütünüyle savaşılması gerekli sağlıksız bir eğilimdir. Gerek Sovyet ve gerekse Çin devriminin ilk anda yaptığı katkı eğitim ile ekonomiyi birleştirmek olmuştur. Öyle ki, Sovyet devriminde, bırakınız normal, orta ya da yüksek eğitimin fabrika ve tarım işletmelerini içine alacak bir bütünlüğe eriştirilmesini, yüksek eğitim sonrası çalışmaların doğrudan doğruya işletme içinde tamamlanması olanağı yaratılmıştır.

Ekonomiye dönük eğitim, aynı zamanda ekonominin gereksindiği becorileri en kısa ve en tutumlu bir biçimde veren bir eğitimdir. Tarihsel ve taknolojik gelişmeye sıkı sıkıya bağlı ve bu gelişmenin koşullandırdığı işlevleri karşılayan bir eğitimin nesnel temelidir.

Bugünkü eğitim, böyle bir eğitim düzeninden sonsuzlar kadar uzak bir eğitimdir. Bugünkü eğitim yoksul kaynaklı öğrencilerin eğitim ve sorumluluklarının geliştirilmesi olanağını vermekten çok uzaktır. Bugünkü eğitim, ekonominin ihtiyaçlarından fazla ve ihtiyacları bü-

yük talan ve lüks içinde veren bir eğitimdir. Bu eğitimin bir sınıfsal mantığı ve dayandığı bir ideolojisi vardır; tıpkı halkçı eğitimin bir mantığı ve dayandığı bir ideolojisi olduğu gibi.

Öğrenci eylemleri, tutarlı bir halkçı eğitim düzeninin savunuculuğunu yapmamıştır, yapamamıştır. Yapmasını da beklememek gerekir. Çünkü halkçı eğitim öğrenci eylemlerinin mantığına aykırıdır. Öğrenci, kendi sınıfsal kaynağı ve de bu eğitim düzeninin olanaklarının sınırları ölçüsünde radikaldir, daha fazla değil. Her ilerici hareket, onu oluşturan sınıf ya da tabakaların ilericiliği kadar ilericidir; daha fazla değil.

Bu yargının örnekleri, gözle görünürcesine ortadadır. Hepsi için, şu söylenebilir: Halkçı eğitime dönük öğrenci eylemlerinde, öğrencileri bu eğitimin sağladığı ayrıcalıklardan her hangi birinden yoksun edecek bir öneri ile karşılaşılmamıştır. Çok tipik bir örnek: Bu eylemler içinde ODTÜ'lü öğrenciler, önemli ve etkin bir yere sahip olmuştur. Eylemde sık sık liderlik rolü onlara düşmüştür. Buna karşın, ne Orta Doğulu eylemcilerden, ne de başka eylemcilerden Orta Doğu'nun dili sorununa dokunan olmamıştır. Bu kültür ve teknoloji komisyonculuğu, bütünüyle eylem dışı tutulmuştur. Neden? Bu, her halde İngilizcenin, bu okulu bitirenlere, ücret almada, ve elverişli iş yerleri bulmada sağlamış olduğu ayrıcalıktan başka bir şey olamaz. Çünkü devrimciliği elden bırakmayanların, milyonlarca insan, ilk eğitimini bile kendi dilinde yapamazken, başka bir dilde yüksek eğitim yapmanın kısırlaştırıcı, uyuşturucu ve yabancılaştırıcı etkisini görmemeleri için, nesnel nedenlerin onların gözünü kapatmış olması gerekir. Orta Doğu'nun dili konusu böyle bir olgudur. Kuruluşundan yirmibeş yıl sonra, yeteri kadar ve hatta yeterinden fazla, dışarıda eğitim görmüş ve doktora yapmış eğiticisi olan bu üniversitenin hâlâ İngilizce eğitim yapmasının akılla açıklanır bir nedenini bulmak son derece güçtür.

Eğiticilerinin İngilizce eğitimi tartışma dışı tutmaları kolaylıkla anlaşılır. Önde, daha öncelerin deneyi var. Bir

zamanlar yine Türk üniversiteleri eğitici olsunlar diye, batı dünyasının ünlü köşelerine öğrenci gönderdi. Bunlar ünlü kişilerin yanında, başarılı bir eğitim yaptılar ve Türk üniversitelerine eğitimci olarak katıldılar. Fen ve Teknik üniversitelerde böylelerinin sayısı oldukça yüksek oranları buldu. Fakat zamanla, bunlar bugünkü duruma geldiler. Dışarıda yapmış oldukları eğitim düzeyini aşamamış, yeni gelişmelerden habersiz, dışarıda iken yapmış oldukları çalışmaların başarısı ile yetinen, almış oldukları diplomaların verdiği güvence ile eğitim çalışmalarını sürdüren eğiticiler oldular.

Bu durum böylelerinin kişisel özellikleri ile açıklanamaz. Bugün bilim, teknolojinin dolayısıyla ekonominin itici dürtüsünün, her zamankinden daha fazla etkisi altında. Her zamankinden daha fazla; çünkü bilim yapmak son derece masraflı bir iş. Deney, malzeme ve yardımcısız yeni bir katkı artık çok daha az rastlanan birşey. Ve kapitalist düzende ancak ödeme kapasitesi olan bilim çalışması yapılabilir. Başka bir deyişle teknolojinin yarattığı sorunlara yönelik bilim söz konusudur. Ve Türkiye teknolojisi, ithale dayanan teknoloji, bu yetişmiş kişilere, hiç bir ilginç sorun vermemiştir. Bu, bugün bile böyledir. Öyle ki, bugün üniversitelerin sözde araştırmalarını büyük bir lüks içinde destekleyen Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, bu araştırıcılara araştırmalarının Türkiye endüstrisi ile ilgisini belirlemeleri için ayrıca maddi destek olmayı planlamaktadır.

Orta Doğu'nun dili böyle bir soruna çözüm getirmektedir: Eğer Türk teknolojisi bilime katkıya yol açacak sorunlar yaratmıyorsa, bilimsel kuruluşları ileri Amerikan teknolojisinin kuyruğuna takmak, neden çözüm olmasın? Yapılan bu. Yapılan bu olunca da, dilin İngilizce olması kaçınılmaz.

Fakat Orta Doğu'nun eğiticileri devrimcilik gösterisi içinde değil. Bu bakımdan, onları kınamak söz konusu olamaz. Söz devrimciliği kimselere bırakmayan ilerici öğrencileredir.

İkinci örnek, diğer bir teknik üniversite ile ilgili. Bu

üniversitenin öğrencileri de aynı derecede eylemin içinde ve önünde. Halkçı eğitim bu üniversitede de sürdürülen eylemin temel amaçlarından birisi. Fakat ileri sürülen önermeler arasında, İstanbul'daki teknik üniversitenin ayrıcalıklarından fedakârlık yapmayı gerektirecek bir önerme bulmak olanaksız.

Genellikle Türkiye'deki eğitim Türkiye ihtiyaçlarına göre bir lüks sayılacak kadar uzun. Teknoloji yaratmayan, fakat teknoloji uygulayan ve de bunu ancak ekonominin oldukça küçük bir kesiminde yapan bir düzen de eğitimin bu kadar uzun olmasının hiç bir gerekçesi, olamaz. Böylesine uzun bir eğitim ancak atıl kapasite yaratmaya yol açar.

Türkiye'de eğitimdeki israfı görmek için biriki -sadece göze batıcı- örnek: Eczacılığı alınız. Bugün bir kimsenin eczacı olabilmesi için liseden sonra dört yıl daha okuması lâzım. Okuduktan sonra yapacağı iş, aşağı yukarı yüzde doksanı standartlaştırılmış, paketlenmiş ilâçlarla birlikte diş macunu, fırçası ve benzerlerini satmaktan başka hiçbir şey değil. Ve bunu da çokça zaman ortaokul mezunu kalfalar yapmaktadır.

Türkiye'de ilâç sanayii ve ithal ilâç teknolojisi az sayıda büyük firmaların elinde toplanmış durumda. Teknolojinin varmış olduğu düzey, eskiden olduğu gibi tek tek eczacıların kendi eczahanelerinde ilâç yapmasını hem gereksiz ve hem de çok masraflı bir duruma sokmuştur. Tek tek eczacının ilâç yapıp satması ekonomik bakımdan sadece intihardır. Bunun dışında, hangi ilâçların kullanılacağı konusu, daha doğrusu benzer özellikler gösteren ilâçlardan belirli durumlarda hangisinin seçileceği konusu, artık büyük ilâç firmalarının lise tahsilini aşmayan yaygın satış mümessillerinin doktorları ikna gücüne kalmıştır. Satış mümessilleri her türlü ikna gücünü kullanarak belirli ilâcın satışını artıran en etkili halkalardan birisidir.

Böyle bir teknoloji ve böyle bir işletme düzeyinde, ilâç dağıtımında on lüzumsuz halka eczacılardır. Dağıtımı bir eczacılık diplomasına bağlamak, ortaokuldan sonra sür-

dürülecek iki yıllık bir teknik eğitimle yapılabilecek bir işlevi beş yıllık ve ek bir eğitime bağlamak, akıl almaz israfa tipik örnektir.

Fakat örneği tek saymamak gerekir. Röntgen uzmanlığını alınız. Röntgen uzmanlığı bugün doktorluk eğitimi üzerine yapılan röntgen ihtisası ile elde edilir. Bu uzmanlığın elde edilebilmesi için uzun doktorluk eğitiminin neden ve ne ölçüde gerekli olduğu, sorulması gerekli bir sorudur. Hacettepe Üniversitesi'nde şimdiye dek doktorluk sonrası ihtisasla elde edilen bir çok uzmanlık (kan tahlilleri, biyo-kimya v.s.) doğrudan doğruya dört yıllık bir eğitimle sağlanabilmektedir. Böylece her uzmanda 3-4 eğitim yılı tasarruf edilmektedir. Aynı tasarrufun röntgen konusunda da sağlanmaması için bir neden yoktur.

Tıp eğitimindeki israfa, başka bir deyişle lükse verilecek örnekleri artırmak mümkündür. Dişçilikle göz doktorluğu, gözlük veren göz dokoru arasında bir paralellik kurarak, göz doktorluğunun neden bu kadar uzun bir eğitimi gerektirdiği araştırmağa değer. Yalnız diğer örnekleri başka alanlardan vermekte israfın genelliğini gösterme bakımından yarar vardır.

1968 Eylülünde Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın düzenlemiş olduğu eğitim şûrasında ilginç açıklamalar yapılmıştır. Bunlar bugün de geçerli: Mimarlar Odasının yapmış olduğu hesaplara göre, Türkiye'de mimarlıkla ilgili işler, bütün mimarların ancak üçte birini tam olarak meşgul edebilecek durumda. Bu hesaba özel okullardan yetişenler dahil değil. Dahil olmayan, bir de, ne deve ne de kuş olan ve sadece Amerikancılığın bir yansımasından ibaret olan, bölge ve şehir plancıları. Yine açıklandığına göre, Türkiye'deki ziraat mühendislerinin yarısından çoğu, İstanbul, İzmir ve Ankara'nın tarımcılık bürolarında kümelenmiş durumda. Tarımcılıkla ilgileri başka okullardan yetişenlerden fazla değil.

Diğer mühendislik alanlarındaki durum da bundan farklı değil. Hatta daha açık, gözle görülür bir biçimde mühendislik dışı ya da mühendislik altı işler yapma durumundalar. Üstelik dünyada pek az görünen bir gara-

betle. Pek çoğu yüksek mühendis olarak mezun olma durumunda. Zorunluğun olmadığı, yani mühendislik ile mezuniyet sonrası eğitimin kural olarak ayrılabildiği alanlarda bile, gerçekte mühendis yerine yüksek mühendis yetiştirilmekte.

Şimdiye dek örnekler teknik alandan seçildi. Çünkü, rivayet odur ki, asıl ihtiyaç oradadır. Bunun anlamı, asıl israf teknik alandadır. Eğer bir ekonomi ürettiği becerileri kullanamıyorsa, bir israf söz konusudur. Bugün Türkiye'de teknik eğitim büyük israf kaynaklarından birisidir. Akıl dışı düzen bu israfa mani olamamaktadır ve olamaz da. Sistemin mantığı bunu zorunlu kılmaktadır. Ve de eğitimi, ekonomiye yaklaştırmak için eğitim kuruluşlarının başına doğrudan doğruya iş adamlarını getirmek, Orta Doğu örneğinde olduğu gibi, bu israfı önleyememektedir. Çünkü eğitim düzeninin temel amacı ekonominin ihtiyaçlarını ekonomik olarak karşılamak değil, düzenin hizmetçisi kişileri yetiştirmektir. Üniversitenin başına iş adamını getirmek de bu düzende eğitimi ekonomiye yaklaştırmak olanağını yaratmamakta, sadece çevrelerine satılık kalem bulma olanağını vermektedir.

Öğrenci eylemleri, bu israfa değil karşı çıkmak, değinmek durumuna bile gelememiştir. Teknik eğitimde savunulması gerekli tezin, teknik eğitimin kısaltılması gereğinin, unutulmuş olması bir rastlantı olamaz.

Aslında salt bir öğrenci eyleminin böylesine tezlerle ortaya çıkmasını beklemek aşırı iyimserlik olabilir. Fakat, söz konusu eylemler ya da eylemciler solculuğu dilden düşürmez ise, kendisinden başka bütün solculara oportünist etiketini yapıştırırsa, onlardan bu kadarcık bir yaratıcılık beklemek kaçınılmazdır. Çünkü, tutarlı solculuk, akılcıdır ve dolayısıyla da yaratıcıdır.

Kaldı ki, bugün ki bir solcunun herşeyi yeniden yaratması söz konusu değildir. Sol kuram ve uygulama bir çok yerlerde yeterli bir kaynaktır. Eğitim konusunda da, Sovyet devriminin eğitim ve özellikle teknik eğitim konusunda getirdiklerini hatırlamak, halkçı eğitimin temel ilkeleri konusunda yeterli ipuçları verebilir. İlk planın öner-

melerinden biri eğitimi kısaltmaktır. Bunun dışında teknik eğitimin büyük ağırlığı fabrikaya kaydırılmıştır. Bırakınız normal eğitimi, doktora ve benzeri dereceler bile endüstrinin içine oturtulmuştur. Eğitim-çalışma-eğitim zinciri en sağlam ve geçerli bir biçimde kurulmuştur.

İsrafli eğitim iki yönlü çalışmaktadır. Bir yandan düzene, az sayıda ve fakat yüksek ücret verilebilecek bir etiketliler zümresi yaratma olanağını kazandırmaktadır. Bu yüksek diplomalıların, diplomalarının gerektirdiğinden daha az beceri isteyen, yani yüksek mühendislerin tekniker işlevi görmesi karşılığında elde edilen sınıfsal kazanç dolayısıyla, rahatsız olmamaktadır. Diğer yandan, eğitilenlere, kendi yarı-monopolcü durumunu sürdürmek olanağını vermektedir. Orta ve yüksek gelirli tabakalar, bu durumu sürdürebilmektedirler. Bunları, eğitimi daha yaygın bir tabana yayma eğitimi göstermemeleri, kısa bir süre içinde ücret elde etmeye imkân veren, fakat ya ekonomi içinde ya da ek eğitimle daha yüksek işlevleri görme yeteneklerini kazandıran bir eğitimden açıkça yana olmamaları, bu yarı-monopolcü durumu devam ettirebilmek için kaçınılmaz olmaktadır.

Öğrenci eylemlerinin, halkçı eğitim konusunda, yani doğrudan doğruya kendilerini ilgilendiren konuda getirdiklerinin değerlendirmesi bu kadardır. Özet olarak söylenebilecek şu: Öğrenci eylemleri, halkçı eğitim konusunda, bugünden savunulabilir ve yarınki halkçı düzende gerçekleştirilebilir hiçbir öneri geliştirememiştir. Bugün bir lüks sayılabilecek kadar uzun olan eğitimin karşısına çıkılmamıştır. Becerili emek ile düz emek arasındaki çelişkinin azaltılmasını sağlayacak ve aynı zamanda becerili işgücünün işin kendisinden uzaklaşması eğilimlerini azaltacak bir eğitim savunulmamıştır. Eğitimin temelinin, her alanda en çok tekniker düzeyin de beceriler sağlama amacına yöneltilmesi gerekliliği unutulmuştur. Bunların yerine, bugünkü ayrıcalıklar düzenini sürdüren ve özellikle yüksek öğretimin ekonomi ile mevcut bağlarını da koparmaya yönelen, toplumun dışında ve gerektiği zaman topluma öğüt verecek, bu öğütlerin tutulmasını

bekleyen bir yüksek diplomalılar topluluğunun yetiştirilmesi savunulmuştur. Eğitim ile iş ve ekonomi arasında sürekli bağların kurulması zorunluluğu unutulmuştur.

Öğrenci eylemlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi konu dışıdır. Yalnız, eylemlerin diğer alanlarda getirdiklerini anlayabilmek için ve de örnek olarak, eylemcilerin en çok övündükleri bir iki noktaya değinmekte yarar var.

Öğrencilerin, öğrenci eylemcilerinin bir başarısı olarak gördükleri bir konu, bugün üniversitelerde sosyalist yayınların rahatça okunması, sosyalist eğilimli öğretim üyelerinin üniversitede rahatça barınabilmeleri. Eğer bu yapılabiliniyorsa, deniliyor, bundan dolayı öğrencilere borçluluk duygusu ile bağlı olmak gerekir.

Böyle bir yargı şuna benziyor: Eğer yirmi yedi mayıstan sonra sol hareket bir canlılık kazanmış ise, bu yirmi yedi Mayısçılar sayesinde olmuştur. Bu yargı ne kadar haklı ise, öğrencilerin borçluluk istekleri de o kadar, hatta ondan çok daha az haklıdır. Yirmi yedi mayıs bir toplumsal gerilimin sonucudur ve bu gerilimin öne ittiği güçler yirmi yedi mayısa yol açmış ve bugün yirmi yedi mayısı da, onun anayasasını da aşmıştır. Eğer bugünkü sol yirmi yedi mayıs anayasasına sahip çıkıyorsa bu, anayasayı gerisine geçilmez bir çizgi olarak kabul ettiği içindir. Yoksa bu anayasaya erişilmesi gerekli bir hedef olarak kabul ettiği için değil. Aynı biçimde, yirmi yedi mayıs sonrasının nesnel ve öznel gelişmeleri, yeni eylem ve atılımları da beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler çeşitli sınıf ve tabakalar için yeni eylem biçimlerini zorunlu kılmıştır: Sol eylemler, işçi eylemleri ve öğrenci eylemleri. Her bir eylem kendi dayanağı nesnel koşullar ve sınıfsal kaynağa uygun bir biçim kazanmıştır. Öğrenci hareketlerinin gittikçe anti-sosyal, gittikçe kapalı ve gittikçe milliyetçi bir özellik kazanışı gibi. Bu gelişmelerin üniversiteyi etkilememesi söz konusu değildir. Bütün dünyada görüldüğü gibi, dünyanın bir ekonomik bunalımın çalkantılarını duyduğu bir zamanda Marksizm yeniden tartışılıyor. Eldeki bütün kuramlar iflâs ederken, ne ka-

dar devrimci sınıftan uzak olursa olsun, üniversitenin de içinde yaşadığı dinamiği anlamasına, en çok yararlı kurama dönmesi gayet normal bir gelişmedir. Ve de bu dönüşün üç kaynağı var: Birincisi, ki çok küçük bölüğü, Marksizmi öğrenip uygulamaya geçmek. İkincisi gelişmeleri ilgisiz bir biçimde anlamağa çalışmak, diğeri ise Marksizmin yanlışlığını göstermek. Son yıllarda, sadece Türkiye'de değil, dünyanın her köşesinde en çok satılan kitapların solcu ya da solcu görünümlü kitaplar olması, eskiden çok az sayıda basılmış kitapların şimdilerde yaygın bir biçimde yeniden basımına girişilmesinin nedeni budur.

Diğer bir iddia eylemlerin, işçileri uykudan uyandırdığı sosyalist mantık, şok yolu ile devrimci yapma düşüncesine çok uzak. EMEK'de bu konu üzerinde daha önceleri yeteri kadar duruldu. Tekrarı gerekli değil. Yalnız şunu eklemekte yarar var. Küçük burjuva kaynaklıların «gerçeği» görmelerinde şok ve benzeri tedavi biçimlerinin yeri çoktur. Bir olay, bir darbe bunları sosyalist yapmaya yetebilir. Tıpkı, küçük ya da büyük, bir olayın bunları sosyalist olmaktan uzaklaştırabileceği, dünyanın en büyük küçük-burjuva partisi olan eski-sosyalistler partisine üye yazdırmağa yetebileceği gibi.

İşçi sınıfı kaynaklıların sosyalist bilince ulaşması bunun tam tersi bir süreci izler. Sosyalist olma, uzun süreli ve çokçası yüz yüze bir ilişkiyi gerektiren ve çeşitli olgularla doğrulanan bir etkileme zincirini gerektirir. Uzun ve sayıca daha az verimli sosyalistleştirme süreci, sosyalist olanların dayanıklılığı ve devamlılığı gibi bir özelliğe sahiptir. Çeşitli olaylar karşısında, örneğin parti içi çalkantılar dolayısıyla, sosyalizmden uzaklaşma işçi kaynaklı ve sosyalizme bir şok sonucu değil de, uzun süreli etkilenme sonucu geçmiş olanlar da, çok daha az rastlanan bir eğilim, bir istisnadır.

Şok kaynaklı yaygın etkileme, Türkiye Sosyalist hareketinin gerisinde kalmıştır. Ezilmişliği, horlanmayı ve haksızlığı radyo ya da mitinglerde vurgulayarak sosyalistleştirme yolu bir zaman için tek yol olarak ortaya çıkmış

ve kullanılmıştır. Bu bakımdan öğrenci eylemlerinin, işgaller ve benzeri hareketlerle, işçi sınıfına örnek getirme eğilimi, işçi partisinin daha önceki uygulamasının bir uzantısıdır. Bunun daha önceki bir uygulama oluşu da rastlantı değildir. Çünkü etkilenmesi söz konusu olanlar arasında, şehir küçük burjuvası ile köy küçük toprak sahipleri de önemli bir yer tutmuştur.

Şimdi, gündemin en önemli maddesinin sıkıca kenetlenmiş bir inanmışlar bütünlüğünün yaratılması olduğu bir zamanda, Türkiye sosyalistleri için ödev uyandırma değil, inanmışları biraraya getirmek ve kenetlemek oluyor. Böyle bir durumda şok ve benzeri yöntemler, yararlı olmak bir yana, yalnızca zarar getirebiliyor. Zararların başında, yaşanan eylemler yoğunluğunun dinamiğini gözlerden uzak tutmak gerekiyor. Bu nedenle olmalı, belli bir birikime rağmen, İstanbul ve Kocaeli sanayi işçilerinin son eylemi, büyük bir «sürpriz» etkisi yapabiliyor (*).

EMEK, Ekim 1970

(*) 1984 Ekim Yazımı.

BULGARİSTAN'DAKİ STAMBOLİSKİY HAREKETİNİN TÜRKİYE'DE KÖY ENSTİTÜLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (*)

Bu konuda aynı zamanda bir yöntem sorunudur. Konu, Köy Enstitüleri konusudur. Türkiye'de her türlü çevrenin ilgisini çekmiş ve çekmeye devam eden bir konu. Türkiye'nin dışından Türkiye'ye bakıldığında en özgün veya sui generis bir kurum olarak değerlendiriliyor. Genellikle bir eğitim sorunu olarak ele alınıyor.

Köy Enstitüleri, 1930 yıllarında Türkiye köylerine öğretmen yetiştirmek için kurulmuş kurumlar olarak biliniyor. Eğitimde ileri yöntemleri kullanıyor. «Yaparak Öğrenme» deyimi bu ileri yöntemleri anlatabilir. Ancak yeterli olmaz. Çünkü Köy Enstitüleri deneyiminde yaparak öğrenme, öğrenmeyi aşan bir işlev kazanıyor. Okul binalarını bile öğrenciler yapıyor. Ayrıca öğrenmek için yapmak amacı aşılıyor, tarımsal zanaatları bilen öğretmen yetiştirilmesi amaçlanıyor.

Yöntem sorunu burada başlıyor. Köy Enstitüleri, bir eğitim çözümü müdür? Teknolojik açıdan geri kır kesimi

(*) 23 Mayıs - 3 Haziran arasında Sofya'da toplanan Birinci Bulgar Araştırmaları Enternasyonal Kongresi'ne sunulan bildirinin özeti.

Bu incelemeyi hazırladıktan ve Sofya'da sunduktan çok sonra bir kaynaktan, ataşemiliter yardımcısı olduğu sırada Mustafa Kemal'in, Sofya'da Çiftçi Partisi mensuplarıyla dostluklar kurduğunu ve parlamento tartışmalarında Çiftçi Partisi'ni yakından izlediğini öğrendim. Bu basit olgu, ileri sürdüğüm görüşlerle pek tutarlıdır.

Altan Deliorman, Mustafa Kemal Balkanlarda, İstanbul, 1959.

için, öğretmen yetiştirme sorununa bulunmuş bir eğitsel çözüm müdür? Böyle düşünmek mümkün, ancak bu düşüncenin yeterli olabileceğini soylemek zor? Bu yuzden bir adım daha atılarak şu söylenebilir: Köy Enstitüleri, köyü kurtarma ve yenileştirme girişimidir.

Bu ilkinden daha inandırıcı, fakat yine de yeterli sayılmamalı. Bu çalışmaya, bu nedenle, şöyle bir tezle başlamak gerekli olmalı: Köy Enstitüleri, Kemalist rejimin Türkiye'yi kurtarma ve yenileştirme girişimlerinden ve bunlar arasında en başta gelenlerden birisidir.

Somuttan soyuta doğru yükselen üç düşünce düzlemi. Buna üç soyutlama aşaması da demek mümkün. Konuyla çok ilgili fakat aynı zamanda do çok ilgisiz olmayan bir başka üçlü soyutlama aşaması hatırlanabilir. Soru şu: Leninizmin özü nedir? İlk cevap hep bilinir ve çok somuttur, bu yüzden de soyutlamanın ilk basamağını sağlıyor, olmalıdır. Leninizmin işçi-köylü ittifakı olduğu hep yazılıyor. Bir adım daha atılabiliyor ve şu söylenebiliyor: Leninizm, demokratlarla sosyalistler arasında ittifak düşüncesidir. Bu, öncekini içeriyor, fakat aynı zamanda daha yüksek bir soyutlamaya işaret ediyor. Ancak bir adım daha atmak mümkün: Leninizm, bilimde, eşitsiz gelişme yasasını araştırmak oluyor.

Eşitsiz gelişme yasasının üzerinde durmanın yerinin burası olmadığı muhakkak. Ancak şu kadarı söylenebilir: Eğer eşitsiz gelişme yasası işlemese, etkin işçi ve köylü hareketlerinin aynı tarih kesitinde yoğunlaşması gözlenemezdi. Fakat gerçekte Ekim Devrimi'nden önce Rusya'da Sosyalist Revolüsyenerler, Bulgaristan'da ise Bulgaristan Halk Çiftçi Birlikleri tarafından temsil ve sembolize edilen siyasal köylü hareketleri oldu. Her ikisinin de son derece etkin olduğu biliniyor.

Türkiye'ye gelince, Bulgar Araştırmaları ile ilgili bir uluslararası kongrede Türkiye araştırmaları ile ilgili bir saptama yapmakta fazla sakınca olmamalı. Türkiye'de genellikle sınıflı toplumlara özgü tüm hareketlilikleri görmek ve aramak gerekli. Ancak bunların önemlice bir bölümü geç gelişmiş ve geç gelişmiş olduğu için de az

gelişmiş olduğu için belirgin olamıyor. Dolayısıyla daha ileri bir soyutlama çabasını gerektiriyor.

Kurtarılmak İstenen Köy mü, Ülke mi?

Köy Enstitüsü'nden ne bekleniyordu? Bu sorunun cevabını Köy Enstitüleri'nin ürününden ne beklendiğini araştırarak bulmaya çalışmak mümkün. Köy Enstitüsü'nün ürünü, Köy Enstitüsü'nden mezun öğretmendir ve bunlar içinde de, kişisel anlamda değil, bilimsel anlamda, en gelişmiş örneklerden birisi Mahmut Makal'dır. Köy Enstitüsü mezunu köy öğretmeni Mahmut Makal «Bizim Köy» adını taşıyan kitabı ile ülke içinde ve her iki dünyada tanınmıştır. Kitabı çıktığı zaman da, görünürde kitap nedeniyle değil fakat gerçekte herhalde bu kitabı yazmış olduğu için, 1950 seçimlerinden hemen önce tutuklanmış, bir süre sonra da serbest bırakılmıştır.

Bu, bir olay. Olay, çözümleme imkânını veriyor. «Bizim Köy» çıktıktan hemen sonra ve Mahmut Makal tutuklanmadan önce Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi «Bir Mektup» başlığı ile bir başyazı yazıyor. Köy Enstitüsü olgusundan ne beklendiğini anlamada son derece açıklayıcı bir mektup yazılıyor: «Kitabın bana ümid verdi Mamıdefendi. İçinde yol gösterici hiç iddia ve işaret bulunmadığı halde satırlar arasında büyük davamızın tılsımlı ışığını görür gibi oldum»[1]. Yurt dışında okumuş, yabancı dilde eğitim yapan, Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapan Nadir Nadi, Mahmut Makal'a köylülerin diliyle «Mamıdefendi» diye hitap ediyor.

Devam ediyor: «Bu ışık sensin Mamıdefendi. Bu rejim ezici gayretler sonunda köy enstitüleri sistemini kurmuş, araya araya seni bulmuş, gene 'Bizim Köy'ün alın teri bahasına seni eritmiş, yuğurmuş ve tarihimizde ilk defa olarak seni o çıkanın bir daha dönmediği köye göndermiştir. Sen orada aklın, bilginin, vatan sevgisinin bekçiliği vazifesini göreceksin. Köylüye kurtuluş yolunu sen öğreteceksin.» Bu kadarı çok açık olmalı ama yazının so-

nu daha da açık: «Ömrün boyunca 'Bizim Köy'de oturacaksın. Bu yurda senin gibi daha en aşağı kırk bin Mamidefendi lâzım olduğunu unutma.»

Ancak vurgunun köyde kalma üzerinde olduğuna işaret edilmeli. Nitekim Mahmut Makal, serbest bırakıldıktan ve 1950 yılı Mayıs ayında yapılan seçimlerle iktidar el değiştirdikten sonra Nadir Nadi'nin Cumhuriyet Gazetesi tarafından İstanbul'a davet ediliyor ve İstanbul'un güzellikleriyle tanıştırılıp, deneniyor. Makal'ın tanıştırıldıkları arasında İstanbul'un güzelliklerine şiirler yazmış ülkenin büyük şairlerinden Yahya Kemal de var. Şair, köy öğretmenine «Mahmut Makal evlâdım, İstanbul'u nasıl buldun?» diye soruyor. «İstanbul güzel şehirdir ve dünyanın hayran olduğu bu beldede yaşamak zevkli olduğu kadar çok zordur.» Makal, ne kastedildiğini anlıyor ve köylü kurnazlığı ile cevabını veriyor: «Ben de sizin gibi düşünüyorum. Üstelik bu güzel manzaralar, benim köye olan bağlılığımı çok daha kuvvetlendiriyor. İstanbul'da herşey var, köyde bunların hiç biri yok. Bu varlığı görüp öteki yokluğu düşündükçe fena oluyorum»[2].

Deneme sürüyor ve Makal bir gün sonra zamanın ünlü hukuk profesörü Sıddık Sami Onar'a götürülüyor. «Bizim Köy» yazarını İstanbul Üniversitesi'nde kabul eden ordinaryüs profesör, Makal'a «görgü ve bilgisini artırma yolunda canla başla çalışmasını tavsiye ettikten sonra» şunları ekliyor: «Fakat şu şartla ki, köyden ayrılmamak, köylüye daimî bağlılık göstermek ülküsü ile»[3]. Açıkça görülüyor, başyazar, büyük şair ve ünlü profesör Köy Enstitüsü'ne köyden ayrılmayacak öğretmeni yetiştirecek kuruluşlar olarak bakıyorlar (*).

Köy Enstitüsü'nün bilimsel anlamda en gelişmiş ürünlerinden birisi olan «Bizim Köy» yazarının kişiliğinde Enstitüler'den ne beklendiğinin ip uçları ortaya çıkıyor. Ancak tamamı değil. Tamamını görebilmek için 1930 yılla-

(*) Mahmut Makal, kendisi gibi ünlü bir diğer Köy Enstitüsü mezunu Fakir Baykurt gibi kısa bir zaman sonra Türk köyünü bırakıp kente geldi ve şimdi de Türk kentini bırakıp Batı Almanya'ya yerleşmiş bulunuyor.

rının ilk yarısına dönmek gerekli. «Bizim Köy» deyimi ile ilk defa bu tarihlerde kullanılıyor ve kullanan da Kemalizm'in en içten ve en inanmış yazarlarından Falih Rıfkı'dan başkası değil. Falih Rıfkı, Kemalizmin ideolojisini yapmak misyonu ile donatılmış zamanında çok etkin Kadro Dergisi'nin 1933 Haziran sayısında «Bizim Köy» başlıklı yazısını yazıyor: «Bizim köy, Kemalist köy, Türk ihtilâlinin köyü, baştanbaşa bir dinamo gibi cihazlanmış, kilovat ışığı ile bakan, tulu mevç ile dinleyen, ocağı başında gazetesinin köy saatini okuyan Hamburg piyasasının zahire fiatlarını soran Kemalist köylü... Bu bir hayal değildir»[4]. Falih Rıfkı «biz vatandaş asker, vatandaş şair, vatandaş ressam, vatandaş sanayici gibi vatandaş köylü ve vatandaş çoban arıyoruz» diyor. Mustafa Kemal'in kişisel düzeyde yakını Falih Rıfkı'nın arama listesinde «vatandaş işçi» yok.

Leninizm, eşitsiz gelişme yasanın belirlediği bir ortamda işçi ve köylü ittifakını kurma sanatıdır. Kemalizm, aynı yasanın belirlediği başka bir ortamda «uyanık» köylülere dayanarak işçi hareketini denetleme politikasını da içeriyor.

Burada yer yok ve başka yerlerde geliştirdiğim bazı düşüncelerimi tekrarlamak için de bir neden yok. Kemalist sistem 1930 yıllarında belirlendi ve 1930 yıllarında şekillenen politikaların tümüne «Düzenin Oturması» adını verdim[5]. Biliniyor, işçi örgütlerinin çökertilmesi, faşist İtalya'dan alınan ceza kanunu maddeleri ile düşünce özgürlüğünün kısıtlanması, grev hakkının ortadan kaldırılması hep bu zamanda oldu. Ve yine bu zamanda köycülük akımı, Köy Enstitüleri'nden önce başladı.

İlk işareti Kemalizm'in büyük romancısı ve Mustafa Kemal'in kişisel yakını, Kadro Dergisi'nin sahibi Yakup Kadri «Yaban Romanı» ile verdi. Yaban'da Yakup Kadri şunları yazdı: «Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında aynı derin uçurum var mıdır, bilmiyorum! Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark bir Londralı İngiliz ile bir Pençaplı İngiliz arasındaki farktan daha büyüktür.» Bun-

ları yazdıktan sonra ise şunları ekledi: «Bunları yazarken elim titriyor.»

Yaban ile ilgili değerlendirmelerimi bir edebiyat dergisinde yazdım. Şu kadarını tekrarlıyorum: «Yaban, Kemalist iktidarın kendi düzenini oturtmak için ve halkçılık adına köylülüğe dayanmayı bir politika olarak seçtiği bir zamanda bu politikanın en önemli araçlarından birisi oldu»[6]. Yaban'ın verdiği işaret büyük yankı buldu.

Resmi kampanyayı, yeni kurulan Halkevleri'nin yeni yayına başlayan yarı-resmi Ülkü Dergisi başlattı. 1933 yılı ortalarına doğru Ülkü Dergisi'nde «Köy Seferberliğine Doğru» yazısı çıktı. «Biz garbin merkantil medeniyetindeki mânâsında şehir ve köy ayrılığını da istemiyoruz. Şehirle köyü ruh itibariyle, kültür itibariyle, medeniyet itibariyle birbirine kavuşturmak istiyoruz»[7]. Aynı yazıda şunlar da söyleniyor: «Bizde çalışanlar ve istismar edenler diye iki zümre yoktur. Türkiye'de herkes çalışır ve herkes çok çalışır, istisna edilebilecekler binde biri bulmaz.» Köycülük kampanyasının çelişkileri yok saymayı amaçladığı anlaşılıyor.

Ülkü Dergisi «köy meselesini», köyün imarı ve köylüyü yetiştirmek olarak ikiye bölüyor. «Mühim olan ikinci bölüm, köylü yetiştirme yoludur» diyor. Kemalist rejim dayanağını arıyor. Ülkü'nün bir sonraki sayısında önemli bakanlık ve siyasal görevler alacak olan Mehmet Saffet (Arıkan) Kurtuluş Savaşı'nın endişe dolu günlerinde Mustafa Kemal'in sözlerini hatırlamak ihtiyacını duyuyor. 1 Mart 1922 tarihinde Mustafa Kemal, 1933 yılında Ülkü Dergisi'nde Mehmet Saffet yazıyor. Büyük Millet Meclisi'nde «Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir?» diye soruyor. «Köylüler» sedaları salondan geliyor. Mustafa Kemal «şiddetli alkışlar» ile devam ediyor: «Bunun cevabını derhal birlikte verdik. Türkiye'nin hakiki sahibi, efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür»[8]. Böylece Türkiye'nin efendisi yüksek sesle ilân edilmiş oluyor.

Ancak önce Türkiye'nin efendisini, köylüyü, uyandırmak gerektiği saptanıyor. Bu, bütün bakanlıkların görevi olarak belirleniyor. Yalnız «bu büyük işlerde bütün ve-

kâlet ajanları teşriki mesai etmekle beraber en mühim rolün köy muallimine düştüğü aşikârdır.» deniliyor. «Bu işi liyakatla, idealist köy muallimi başaracaktır.»

Program ortaya çıkmaya başlıyor: «O halde bu içtimaî liderliği yapacak olan muallimi yetiştirmek meselesi bugünkü milli meselelerimizin başında geliyor»[9]. Türkiye'yi kurtarma, köyü yeniden kurmaya, bu ise «içtima liderliği üstlenecek idealist köy öğretmeni» yetiştirmeğe indirgeniyor.

Köycülük tam bir kampanyaya dönüşüyor. Ülkü, Kadro gibi etkin dergiler ve bu arada Ahmet Hamdi Başar'ın Kooperatif Dergisi bu kampanyayı yayıyor. «Türkiye kuvvetini köyden, koyun halk ve veriminden alacaktır» diyen Kooperatif, yeni başlayan kampanyayı duyuruyor: «Ankara Halkevleri mecmuası Ülkü beşinci sayısında mühim, pek mühim bir mevzua parmağını basmıştır: Koycülük ve köy seferberliği Ülku bu sayısile açtığı köy anketinde bütün memleket münevverlerine hitap etmektedir»[10]. Bu kampanya herkesi etkisi altına alıyor (*).

(*) Bu dönemde ilkokula başlamış olması gereken 1960 yıllarının etkin ve solcu Yön Dergisi'nin başyazarı Doğan Avcıoğlu'nun 1965 yılında yazdıkları okumaya değer: «Halkçılık fikri, Niyazi Berkes'in açıkladığına göre, bize Meşrutiyetten önce Rusya'dan ve Bulgaristan'dan gelmiştir. Gerçekten Bulgaristan'da idealist aydının Üniversiteyi bitirdikten sonra köye gidip, köylü uyandırıp kalkındırması fikri çok yaygındı. İlkokul sıralarında bize, Bulgar aydınlarının köyleri nasıl kalkındırdığı uzun uzun anlatılırdı. Bu hikâyelerin etkisiyle ben çocukken Üniversiteyi bitirince, köye gidip, kendimi köye vakfetme hayaliyle yaşardım. Yaş ilerleyince daha faydalı işler yapabileceğim düşüncesiyle, bu çocukluk hayalinden vazgeçtim.»

Doğan Avcıoğlu, Toplum Kalkınması ve Gençlik, Yön, 26 Mart 1965, sayı 104, s. 10.

Bütün bunlara bakıp da, bu kampanyadan yıllar sonra Mahmut Makal'ın Bizim Köy'ünün neden yankı yaptığını sormak ve anlamak zor olmalıdır. Bu sorulması gereken fakat pek sorulmayan soruya verilecek cevaplardan birisi Bizim Köy'ün İngilizce çevirisinin girişinde yer alıyor: «Mahmut Makal, dünyanın her tarafındaki milyonlarca dilsiz köylü arasından, köyü kendi içinden tasvir eden ilk gerçek köylüdür.»

«Köylü İsmail Hakkı»

Türkiye'nin deneyimi Köy Enstitüleri, İsmail Hakkı Tonguç'un adıyla birlikte anılıyor. Milli Eğitim Bakanlığı'nda bir genel müdür olarak Köy Enstitüleri'nin uygulayıcısı olmuş ve ismi bu kuruluşların simgesi sayılmış bir kimse. Bu kimseyi bilmek gerekiyor. Önce 1930 yıllarının 'havası' üzerinde duruldu, deyim uygunsa, toplumsal-siyasal çerçeve verilmeğe çalışıldı. Şimdi sıra baş aktöre geldi.

İsmail Hakkı Tonguç'un oğlu, babası ile ilgili olarak yazdığı ve bu alanda en değerli çalışmalardan birisi olan kitabında Tonguç'u bakanlıkta çalıştığı dönemde tanıyan eğitimci Cevat Dursunoğlu'nun «biz o zaman, yani soyadları yokken, Tonguç'u diğer İsmail Hakkı'lardan ayırmak için, ona 'köylü İsmail Hakkı' derdik» dediğini naklediyor[1]. Ayrıca babasının çocukluk izlenim ve gözlemlerinin etkisinden hiç bir zaman kurtulamadığını yazıyor. Şöyle: «ilginç olan nokta, Tonguç'da bu çocukluk izlenimlerinin ve gözlemlerinin çok derin etkiler bırakmış olması, bunların hiçbir zaman silinmemesi ve hayatının her döneminde karşılaştığı sorunları çözerken alışılmış okur-yazarın kullandığı ölçülerin çok dışında, çok daha sağlam ve gerekli ölçüler kullanmasına yaraması, başka bir deyimle, olaylara ve sorunlara her zaman 'okumuş köylü' gözüyle bakabilmesidir.» Engin Tonguç, başka bilgilerle desteklenen bu gözlemlerini gerçeği yansıtmağa ek olarak, her halde babası hakkında güzel sözler söylemiş olmak için de yazmış olmalı. Çünkü kitabının yayınlandığı dönem Türkiye'de köycülüğün yine ve bu kez kütlesel sol hareketlere damgasını vurduğu dönemdir.

Çocukluk izlenimlerinin derin etkilerinden kurtulamamak, bir türlü aydın olamamak demek. Bu, ayrıca üzerinde durulması gereken bir nokta. Burada vurgulanmak

---

Paul Stirling, Introduction,
Mahmut Makal, A Village in Anatolia, London, 1954, s. XIII.

Bizim Köy, içindekinden çok yazanın bir köylü olması nedeniyle ilgi çekiyor.

istenen nokta İsmail Hakkı Tonguç'un çocukluk etkilerini bir ölçü olarak kullandığı ve buna ek olarak da çocukluğunun Bulgaristan'da geçtiğidir. Tonguç, önce bağımsız Bulgar Prensliği ve daha sonra da Bulgaristan Krallığı sınırları içinde bir köyde «kendi olanakları ile geçinmeye çalışan orta halli bir köylü ailesinin» bir çocuğu olarak 1897 yılında ve oğlu Engin Tonguç'a göre muhtemelen de 1893 yılında[12] dünyaya geldi. 1914 yılında bir hesaba göre 17, bir diğer hesaba göre de 21 yaşında Türkiye'ye kaçıyor.

İsmail Hakkı'nın Türkiye'ye kaçmasının nedeni, oğluna göre, babasıdır. İsmail Hakkı'nın babası oğlunun okumasını istemiyor. Oğlu, dedesi için şunları yazıyor: «Bu gerçekçi köylü babanın klasik okullardan yetişmiş okuryazarlara hiç güveni de yoktu»[13]. Ve Engin Tonguç, babasının daha önce işaret ettiği bir özelliğini her fırsatta tekrarlamak istiyor: «Çocukluk ve gençlik izlenimleri daha sonraki davranışlarını her zaman şaşılacak derecede güçlü olarak etkilemiştir»[14]. Çocukluk anıları ve izlenimlerine ek olarak, Engin Tonguç ekliyor: «Tonguç kimlerden ve hangi düşünlerden esintendiğini kitaplarında açık açık yazmıştır. Burada Namık Kemal'den İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na kadar, kendi çalışmalarına yardımcı olabilecek her türlü düşünü söylemiş kişilerden elinden geldiği ölçüde yararlanmaya çalıştığı görülür»[15]. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Türkiye'nin entellektüel gelişimi içinde üzerinde durulması gereken ve şimdiye kadar az durulmuş olan kişilerin başında geliyor.

Bulgaristan'da doğup iki yıl köy öğretmenliği yaptıktan sonra Türkiye'ye kaçan ve Türkiye'de Köy Enstitüleri'nde öğretmen ve müdürlük yapan bir yazar, Baltacıoğlu'nun 1916 yılında yayınladığı «Maarifte Bir Siyaset» adlı yazısından şu aktarmayı yapıyor: «Öğretmen okullarında millî mefkûre hakim değildir. Öğrenci, öğretmen olmaktan ziyade, aydın olmayı düşünür. İşte bu zihniyet, bu şekilde yetiştirme onları hayatta muvaffak edemiyor»[16]. Başka bir yerde İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun, eğer bir fikir babası aranıyorsa, İsmail Hakkı Tonguç'tan çok daha faz-

la Köy Enstitüleri'nin fikir babalığını haketmiş olduğunu yazdım[17]. Baltacıoğlu, Tonguc'u etkilemiştir. Etkinin bir yanının Tonguç'un çocukluk anılarına uygun düştüğü görülüyor: Köy Enstitüleri ile aydın olmayan köy öğretmeni yetiştirme düşüncesi ön plana çıkıyor.

Tonguç'un Türkiye'deki yaklaşık ilk on-onbeş yılı yükselen bir sol harekete tanık oluyor. İsmail Hakkı Tonguç'un Türkiye'deki sosyalist hareketin kesinlikle dışında kaldığı saptanıyor. Buna karşın, kendi mesleğinde ön plana çıktığı ve Köy Enstitüleri'nin mimarı olarak görev yaptığı zamanlar, Türkiye'de sosyalist hareketin bastırıldığı ve en çok gerilemeye mahkûm olduğu dönemler oluyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Columbia Üniversitesi'nde Köy Enstitüleri üzerine yaptığı doktora çalışmasında «Baltacıoğlu Türk pedagojisinin babası ve uluslararası ölçüde bir pedagoji düşünürü olarak tanınmağa hak kazanmıştır»[18] diye övdüğü İsmail Hakkı Baltacıoğlu 1932 yılında «İçtimaî Mektep» adını verdiği önemli pedagoji kitabını yayınlıyor. Bir yıl sonra da İsmail Hakkı Tonguç ilk ve belki de en önemli kitabını «İş ve Meslek Terbiyesi» adıyla yazıyor. Eğitim ile ilgili görüşleri bir yana, İsmail Hakkı, Marx'tan «sosyalistlerin en müfriti» diye sözedip geçtiği bu kitabında tam bir köylü ideolojisi yandaşı olarak ortaya çıkıyor.

«Muhtelif cemiyetlerde tebarüz eden meslekler meselesinde en çok nazarı dikkati celbeden nokta meslekler mensup insanların Efendi ve İdareci sınıf ile işçi sınıfı olarak iki büyük gruba ayrılmış olmaları keyfiyetidir»[19]. İsmail Hakkı, egemen sınıf olarak, net bir köylü ideolojisinde olduğu gibi, «Efendi ve İdareci» sınıfı görüyor ve «işçi» sınıfından da hem bu kitabındaki açıklamalarından ve hem de daha tanınmış «Canlandırılacak Köy» kitabında yazdıklarından (*) köylüleri kastettiği anlaşılıyor.

(*) «Saltanat ve onun emellerine hizmet edenler, memleketi, bilhassa köylüleri, gelecek suçsuz nesilleri de korkutacak kadar emmiş, işte böyle bir kara cehennem haline getirmişti.»

«Bu durum karşısında halk ve köylü kendini Devleti ida-

Tonguç, köyü çelişkisiz ve siyasetten uzak görüyor. «Kasaba köye nisbetle tam mânâsile siyasî karakteri de haizdir»[20] diyor. «Köylü İsmail Hakkı», Bulgaristan'daki Aleksandır Stamboliyskiy gibi siyaseti de pek sevmiyor. Şehri ise, yine Stamboliyskiy gibi, hiç sevmiyor. Bu çok açık: «Büyük şehirlinin etrafındaki eşyanın ekserisi satın alınmış eşya olduğu için ona tomurcuklanan, çiçek açan ve meyve veren bir eşya tesirini yapamaz. O her şeyi yabancı ellerden satın almaya mecburdur, kendi yaptığı iş de bütün ve büyük bir işin parçasıdır. Vazife veya iş olarak eline bir parça ve ölü iş alıp onu şekillendirir, mukabilinde muhasebe dairelerinde hesaplanan gündelik, haftalık veya aylık bir ücret veya maaş alır»[21]. Tonguç net bir fizyokrat gibi devam ediyor: «Tatil veya cuma (*) gezintisi olarak yaptığı gezinti ve tenezzühler, tozlu, fırtınalı bir sahnede oynanan piyes gibidir. Bütün bunlardan başka onda, tabiat adamındaki saf, şetaret, hayret, hürmet, faaliyet, nebat ve hayvanlarla temas, prodüktiv olmak hevesleri de gaip olmaya başlar.» Kapitalizm öncesi fizyokratların veya bugünkü cevrecilerin haykırışlarını hatırlatıyor.

İsmail Hakkı, Köy Enstitüleri'nin daha adı konmadan ve dolayısıyla en gelişmiş ürünlerinden birisi olan Mahmut Makal doğmadan çok önce, daha çok Kadro Dergisi yazarları Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev'e dayanarak Bizim Köy'ü tanıtmaya çalışıyor. Şöyle: «Türk çiftçisinin ekseriyeti, en mübrem ve hayatî ihtiyaçlarını bile -asgarî hadde indirmek şartile- zorla temin edebilmektedir. Bu kütlenin ikametgâhı, melbusatı, gıdası, yevm-i hayat şartları, tabiatla ve cemiyetle mücadele usulleri yakından tetkik edilince feci tablolarla karşılaşmamanın imkânı yoktur. Bunun sebebi bizde çiftçi sınıfının henüz -geniş mâ-

---

re edenlerden, efendi sınıfından ayırdı. Ezilenlerle ezenler arasındaki uçurum derinleşti.»

İsmail Hakkı Tonguç, Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy, İstanbul, 1947, s. 7.

(*) Hafta sonu tatilinin pazar yerine cuma günü yapıldığı zamanlar.

nâsile- tabiate hakim olmamasıdır»[22]. Tonguç, bir bütün olarak gördüğü çiftçi sınıfının uyandırılarak doğaya egemen olmasını istiyor ve düşlüyor.

«Köylü İsmail Hakkı» ne kadar köylü ideolojisine bağlı, ne kadar siyasetin dışında ve ne kadar ütopik! Köylünün doğaya egemen olmasını, köylü ideolojisine bağlı, siyasetin bir bilim olduğunu kavramaktan çok uzak ve köyün basit pratiğinin imkânları ölçüsünde ütopik «köy öğretmenleri» ordusundan bekliyor. Şöyle yazıyor, «Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy» kitabında: «Issız köylerde iş göre göre vücutları, iradeleri çelikleşmiş, renkleri kızarmış, saçları ağarmaya başlamış, alınları kat kat olmuş bu demir ve çelikten daha sağlam iradeli insanların getirecekleri seslere kulak vereceğiz. Mukaddes bir kitaptan sahifeler, bir orkestradan senfoniler dinler gibi onları dinliyeceğiz. Köy kaynağından kuvvet ve ilham fışkıracaktır. İşte o zaman köyün canlandırılmasına emeğini katmayanlar, bu amacı gerçekleştirmeye çalışanların yollarını kesmek gafletini gösterenler, bir içten yıkılışın ıstıraplar içinde kıvrana kıvrana alınları lekeli olduğu halde, ortadan silinip gideceklerdir»[23]. Sorun, bir köylü ideolojisinde veya köy masalında olduğu kadar basit.

Daha eklemeye gerek var mı? Belki aynı kitaptan bir paragraf daha: «Köy, yiğitler ve kahramanlar yatağıdır. Oradan hız alınır. Kendimize dönelim. Doya doya yayla suyu içelim. Ciğerlerimizi yurt havası ile şişirelim. İçimize ferahlık gelsin. Mes'ut olmanın sırlarını öğrenelim.» Her halde çok açık: Köy, köyün değil Türkiye'nin kurtuluşunun çaresi oluyor.

«Köylü Ismail Hakkı» ile ilgili olarak söylenenleri toplamak mümkün. Ancak bunu başka birisi için söylenenleri aktararak da yapmak mümkün. Kaynak, Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopedya ve yazılanlar şunlar: «Görüşlerinin temelinde insan topluluklarının birbirine düşman şehirli ve köylü sınıflarına ayrıldığı düşüncesi yatıyordu.» Burada kullanılan 'soslovie' kelimesini sınıf'tan daha çok İngilizce 'estate' karşılığında olduğu gibi 'düzen' kelimesine yakın bir biçimde anlamak daha doğru. Aynı kaynak

devam ediyor: «Köylülüğü, toplumsal sınıflara ayırmadan ve hatta bunların varlıklarını bile reddedip, bir bütün olarak görerek öznel olarak emekçi köylülerin çıkarlarını savunmaya çalıştı ve bu görüşleri nedeniyle onti-kapitalist eğilimleri temsil etti»[24]. Hiç kuşku yok, Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopedya'da çizilen kişi «Köylü İsmail Hakkı» değil. Fakat andırıyor.

Stamboliyskiy ve Etkisi

Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopedya, yukarıya bir bölümü alınan maddede Aleksandır Stamboliyskiy'i anlatıyor ve daha önce de şu bilgileri veriyor: «Tanınmış Bulgar politikacısı, demokrat-cumhuriyetçi, Bulgaristan Çiftçi Halk Birliği (BÇHB) yöneticisi, küçük burjuva tarımcılık (agrarizm) teorisinin kurucularından birisi.» İsmail Hakkı Tonguç'un teori kuruculuğu bir yana, teorilerle de pek ilgisinin olmadığı genellikle kabul ediliyor. Ancak köycülük teorisinin saf bir yandaşı olduğunda da hiç kuşku yok.

Hiç kuşku olmaması gereken noktalardan birisi de Stamboliyski'nin gerçekten bu teorinin, bilimsel anlamda, en gelişmiş kurucularından birisi olduğudur. Nasıl Mahmut Makal, Türkiye'deki Köy Enstitüleri kuruluşunun, bilimsel anlamda, en gelişmiş ürünü ise, bu anlamda en saf sonucu ise, Stamboliyskiy de, köycülüğün en gelişmiş kurucularından birisidir. Stamboliyskiy, aynı zamanda bu köycülüğü, hayatı ile noktalanan bir dönemde uygulamaya koyabilmiş kimsedir. Bulgaristan'ın Haziran 1923 darbesiyle iktidardan düşürülen ve katledilen Köylü Başbakanı'dır.

Türkiye'de Köy Enstitüleri Türkiye'de işçi sınıfının siyasal hareketinin bastırıldığı ve gerilemeye mahkûm edildiği bir zamanda, yukardan köyü canlandırarak Kemalist rejimi yerleştirmenin önemli bir aracı olarak uygulamaya geldi. Uygulayıcısı, Bulgaristan göçmeni «Köylü İsmail Hakkı» oldu. Bulgaristan Komünist Partisi tarihine göre,

Stamboliyskiy Bulgaristan'da işçi hareketinin çok kızıştığı bir dönemde iktidara yaklaştı. «1919 yılı başlarında Bulgaristan'ı büyük bir grev alevi sardı ve bu durmaksızın yayılıyordu»[25]. Aynı tarihe göre «kükremiş bir devrimci gelişme koşulları içinde 17 Ağustos 1919 tarihinde meclis seçimleri yapıldı.» Seçimlerde «BHÇB en çok oy aldı (180.000). Büyük köylü kitleleri onu destekledi, dayanılmaz ağır durumun ıslahı uğrunda ondan yardım umuyordu»[26]. Aleksandır Stamboliyskiy önce koalisyon hükümeti kurdu, daha sonra seçimlere giderek daha güçlü olarak iktidara geldi.

Başbakan olan bir köylü ve bir köy öğretmeniydi. Stamboliyskiy'in «1879 yılında doğduğu küçük köy Slovovitsa, Pazarcık, İhtimam arasındaki Sredna Gora eteklerinde Elencik tepesi altındaydı»[27]. Aleksandır, babasının ısrarı üzerine tarım eğitimi yaptı ve şarapçılık öğrenimini yaptıktan sonra 1898 yılında Vetren'de köy öğretmeni oldu.

Stamboliyskiy'e göre yaşanan kötülükler için iki neden vardır: «Kötü yönetim ve suçlu halk aldırmazlığı»[28]. Birincisinin nedenini siyasette ve partilerde görüyordu. Bu yüzden siyasetten uzak örgütler kurmak istedi. İkinci nedenle ilgili olarak Stamboliyskiy'in görüşleri hem biraz daha karışık ve hem de, başka bir açıdan, daha basit idi. Bir kez Stamboliyskiy, aydınlara pek kızıyordu. «Diplomalılar temelde en büyük aptallar olmalarına karşın kendilerini birer aydın sayıyorlar» diye yazıyordu. Fakat aynı zamanda «Çiftçi Birliği'nin aydın kişiye, en çok aydın kişiye gereksinimi var» diye düşünüyordu[29]. Aslında Stamboliyskiy, bir tür aydına kızıp «kendi aydınını» arıyordu. «Bu karayı ak gösteren diplomalı aptallara, bu doktora yapmış gözlüklülere, bu incelikten kırılıp dökülen ütülenmiş ekonomistlere, avukatlara, mühendislere, müteahhitlere» kızıyordu, bunları aydın saymıyordu. «Stamboliyskiy aydınlık işareti olarak bir ilk başlangıç koşulu gözetiyordu insanda. Savaşçı ruh. Ona göre aydın kişi haksızlığa, haksızlık getirenlere karşı umursamaz olamazdı»[30]. Stamboliyskiy, aydın olarak, köyde kendisiyle birlikte müca-

dele edecek, köylüyü içinde bulunduğu aldırmazlıktan kurtaracak kimseleri arıyordu.

Bulgaristan'da Stamboliyskiy'in aydına bakışı ile Türkiye'de ve daha dar bir çerçeve içinde Tonguç'un Köy Enstitüleri'nden bekledikleri arasında fazla bir fark olduğu söylenemez. Türkiye'de istenenlerin Köy Enstitüleri içinden üretilmesi planlanırken Bulgaristan'da Çiftçi Birlikleri içindeki eylemle yetişeceklere ve buna ek olarak şehirlerden «imana gelerek» köye koşacaklara ümit bağlanmış oluyor. Ve öyle anlaşılıyor, bu kampanya Bulgaristan'da etkili oluyor.

Çünkü, daha önce bir kez değinildiği gibi, 1930 yılları ortalarında ilkokul sıralarında olması gereken Doğan Avcıoğlu 1960 yılları ortalarında şunları yazıyor: «İlkokul sıralarında bize, Bulgar aydınlarının köyleri nasıl kalkındırdığı uzun uzun anlatılırdı. Bu hikâyelerin etkisiyle ben çocukken ünlversiteyi bitirince, köye gidip, kendimi köye vakfetme hayaliyle yaşardım. Yaş ilerleyince daha faydalı işler yapabileceğim düşüncesiyle, bu çocukluk hayalinden vazgeçtim»[31]. Türkiye'de Köy Enstitüleri deneyimi başlarken Bulgaristan deneyiminin yaygın bir biçimde bilindiği anlaşılıyor.

Bu ise ortoya bir sorun çıkarıyor. Türkiye'de Köy Enstitüleri girişiminin esin kaynağını yeniden aramak gerekiyor. Bilinen ve her fırsatta tekrarlanan bir kaynak var: Pestalozzi. On sekizinci yüzyıl İsviçre eğitimcisi Pestalozzi'nin, İsmail Hakkı Tonguç'un ve dolayısıyla Köy Enstitüleri'nin esin kaynağı olduğuna genellikle inanılıyor.

Bundan kuşku duymak gerekiyor. Ancak ilk bakışta duymak zor. Çünkü böyle bir iddianın kaynağının Tonguç'un kendisi olduğu anlaşılıyor. Tonguç, Pestalozzi ile ilgili bir kitabın ortak çevirisine yazdığı önsözde şunlar ileri sürüyor: «1936 yılından itibaren Türkiye'de ilk öğretim alanında kuvvetli bir hamle yapıldı, on binlerce köyü okula kavuşturmak amacıyle eğitmen kursları ve Köy Enstitüleri açıldı. Pestolozzi, J. Dewey ve Kerschensteiner gibi eğitkenlerin eğitim ve öğretim ilkeleri bu kurumlarda, buralardan mezun genç eğitmen ve öğretmenlerin çalış-

tıkları köy okullarında geniş ölçüde uygulanmaya başlandı. Onun için Türk eğitken ve öğretmenlerinden bu işlere katılanlar bu kitabın yazarının dediği gibi 'Pestalozzi'nin muakipleri'dirler»[32]. Bugünkü dille ve Tonguç'un otoritesiyle Türkiye'de Köy Enstitüleri'nin kurucuları, Pestalozzi'nin izleyicileri oluyorlar.

Tonguç'un otoritesine karşın Türkiye'de Köy Enstitüleri'nin kuruluşunda Pestalozzi'nin düşüncelerinin bağımsız olarak rol oynadığı iddiasını kuşku ile karşılamak gerek. Şu nedenle: Tonguç, eğitim alanında yazmış olduğu en önemli çalışması olan «İş ve Meslek Terbiyesi» kitabını yazdığı zaman Pestalozzi'yi tanımıyor. Bu, son derece net.

Kitabında saygı duyduğu otoriteleri sayarken «Paulsen, Gaudig, Kerschensteiner, Kriek, J. Dewey gibi pedagoklar»[33] diyor ve Pestalozzi'den hiç söz etmiyor. Başka bir yerde «işe dair yaşanışları ve hatıraları tahlil ve tetkik etmekle Kerschensteiner, A. Ficher'le beraber O. Scheibner'de çok meşgul olmuştur» diye yazıyor. Daha ilerde bir başka yerde de «millet efradına Prof. J. Dewey'in tavsiye ve talep ettiği gibi» deyimi geçiyor[34]. Hiç bir yerde doğrudan doğruya Pestalozzi'den söz edilmiyor ve kitabın bibloyoğrafyasında da Pestalozzi'nin ismi yer almıyor.

Tonguç'un bu en önemli sayılan kitabında Pestalozzi'nin adı, bir kez ve kitabın sonlarına doğru Kerschensteiner'den yapılan, kendisini anlatan, bir aktarmada geçiyor. Şöyle: «Buna rağmen hiç zannetmiyorum ki talim ve terbiye için -herhangi bir şekilde- yeni bir yol bulmuş olayım, bilâkis Pestalozzi'nin bütün zamanların pedagoklarına göstermiş olduğu 'insana muhabbet' prensibi içinde dolaşmaktan başka bir şey yapmadım»[35]. Kerschensteiner, kendisini, Pestalozzi'nin izleyicisi sayıyor. Hepsi bu kadar ve 1933 yılında, Türkiye'de köycülüğün resmi bir politika yapıldığı bir zamanda İsmail Hakkı henüz Pestalozzi'ye verilen bu önemi de önemsemiyor.

İsmail Hakkı Tonguç'un Pestalozzi ile ilgili olarak çevirdiği kitap 1962 tarihini taşıyor. Bir kez eğitimle hiç il-

gisi yok. Pestalozzi'nin siyasal tarihini ve görüşlerini konu alıyor. İkincisi, Türkiye'de bir tür «ilericiler» ile ilgili bir davranış biçiminden söz etmek gerekli. Bir tür «ilericiler», savundukları bazı kurumlar sol veya «komünist» damgası yediği zaman, bunun sol olmadığını göstermeğe ve bu amaçla da söz konusu kurumu sol olmadığı tartışma götürmeyen isim veya kurumlara bağlamaya özen gösterirler. Bu, bir savunma oluyor ve çok zaman da «ahlâki» sayılıyor.

Tonguç'un, 1962 yılında arkadaşlarıyla birlikte çevirip yayınladığı Pestalozzi ile ilgili kitapta Pestalozzi hakkında bilgiler var. Pestalozzi «çekinmeden, durmadan özel mülkiyete taraftar olduğunu açıklar ve onu yeni toplumun temel direği yapmak ister»[36]. Bu kitapta yazıldığına göre «Pestalozzi'nin programında mutlak ekonomik eşitlik de yoktur.» Ayrıca «ekonomik bilgileri ve pratik tecrübeleri onu daha ziyade kollektif ekonomiye aleyhtar yapmıştır.» Net bir tablo.

Eğitimci Tonguç, Pestalozzi'nin siyasal görüşlerini anlatan bir kitabı çeviriyor ve basılmasına ön ayak oluyor. Şunu ileri sürmek mümkün: İkinci Dünyo Savaşı'ndan sonra başlayan ve 1950 yıllarında yoğun bir biçimde sürdürülen komünistlik suçlamasına karşı Tonguç'un kendisini ve Köy Enstitüleri'ni savunmak istemiş olduğunu düşünmek gerekiyor. Pestalozzi, böyle bir paravana işlevi alıyor. Kesin değil ama böyle düşünmek mantıki görünüyor.

Ancak yine hepsi bu kadar değil. 1930 yıllarında Türkiye'de Pestalozzi ismi duyuluyor. Başka bir yerde ve hemen kurulacak bir ilişkiyle Kooperatif'te. Ahmet Hamdi Başar'ın Kooperatif Dergisi, Türkiye'de kooperatif düşüncesini yaymaya çalışıyor. 1934 yılında bir çeviri yazı ve bu yazıda şunlar var: «İsviçre kooperatifçiliği Pestalozzi ile Fellenberg'i birer manevî baba olarak tanırlar. Zira bunlar gerek içtimaî terbiye sistemleri ve genel mefkûreleri itibarile kooperatiflerde bugün görebildiğimiz karakterde bir teşekkülün vücut bulmasına çalışmışlardı»[37]. Bu nokta o kadar önemsiz sayılmamalı. Çünkü Köy Enstitü-

leri düşüncesinde kooperatif çalışma önemli bir yer tutuyor.

Dönemin etkili dergilerinden Kooperatif, kooperatifçilik denilince Bulgaristan üzerine yoğun bir bilgilendirme çabası gösteriyor. Bir sayısında şunları yazıyor: «Balkan devletleri içinde bundan kırk sene evvel ilk defa Bulgaristan'da kooperatifçilik kendisini göstermiştir. Ve bunun içindir ki bugün Balkan içinde kooperatifçilikten en fazla istifade eden Bulgaristan olmuştur. Bulgaristan'da hiç bir sanat sahibi yoktur ki bir kooperatiften yardım görmemiş olsun»[28]. Aynı yazıda «Bulgaristan'ın da kooperatif içindeki hamleleri diğer komşu memleketlerce gıpta ile takibe sezadır.» Bulgaristan'ın örnek alınması isteniyor.

Bir başka sayıda şu var: «Bulgar kooperatifçiliği üzerinde bu derece durmamıza sebep kooperatifçiliğin iktisaden yükselmiş memleketlerden ziyade iktisaden yükselmeye muhtaç memleketlere daha ziyade lâzım olduğunu anlatmaktır.» Ahmet Hamdi Başar, başka bir yerde de işaret ettiğim gibi, kalkınma iktisatının çok sonra bulduğu bazı deyimleri 1930 yıllarında kullanıyor. Şunları da yazıyor: «İşte Bulgar ahalisi bu zarureti bizden evvel duymuş ve mesken kooperatiflerini 1918'den itibaren kurmağa başlamıştır»[29]. Bulgaristan'ın burada da örnek alınması düşüncesi var. Ayrıca daha sonraları Köy Entstitüleri'nde öğrencilerin okulların tüm meskenlerini kooperatif bir biçimde yaptıkları biliniyor.

Şimdi ortaya net bir soru çıkıyor: İlkokul öğrencilerine, okullarda, Bulgaristan'ın köylere koşan aydınlarının örnek gösterildiği, etkin yayınlarda Bulgaristan kooperatifçiliğinin sürekli olarak anlatıldığı bir dönemde, çocukluk izlenimlerinin etkilerinden kurtulamayan Bulgaristan göçmeni bir uygulayıcının Bulgaristan'daki gelişmelerden etkilenmemiş olması mümkün mü? Pek zor.

Bu sorunun cevabı soru kadar net. Aslında burada durmak gerek. Ancak daha da net olması için İsmail Hakkı'nın oğlu Engin Tonguç'un kitabına yeniden başvurulabilir. Birincisi şu: «Özellikle yetişip büyüdüğü ve ko-

şullarını çok iyi bildiği Rumeli Türk köylerinde yapılan çalışmalar onu derinden etkilemiştir»[10]. İkinci aktarma da şöyle: «En önemli çalışma ve atılımları yapmış ülke olarak da, bunların başında Bulgaristan gelir. Özellikle Bulgar eğitim sisteminin, köy okulunu köyün bir çeşit tarım çalışmalarının yöneticisi ve ekonomik çalışma merkezi yapması, üretim ve tüketim kooperatifleri ile yürütülen ortak çalışmalarda, köy okulunun yönetici olarak etkin rolü, küçük tarım endüstrisinin işliklerinin köy okullarında toplanmış olması gibi konular, onun en çok üzerinde durduğu nitelikler olmuştur»[11]. Çok açık. İsmail Hakkı Tonguç, Bulgaristan'da yapılanlardan etkilenmiştir.

Bir üçüncü aktarma ise şu oluyor: «Daha 1935 yılında, Bakan Saffet Arıkan'a İlköğretim Dairesi adına hazırlanıp verilen çok önemli raporda (bu raporda daha sonraki çalışmalara temel olacak başlıca bilgi ve ilkeleri bulmak olanağı vardır) köy okullarının yapımında karşılaşılacak zorlukların yenilmesi için Bulgaristan'daki uygulama üzerinde durulmakta, bir yapı fonunun kurulması salık verilmekte ve Bulgaristan'da bununla ilgili yasa maddeleri uzun uzun anlatılmaktadır ki, Bulgaristan eğitimi, bu raporda ad belirtilerek değinilen tek yabancı örnektir.» Hepsi bu kadar.

Son bir nokta. Doğrudan doğruya Stamboliyski hareketinin etkisine gelince, söylenebilecek olan şudur: Benimki türünden bir ay içine sığdırılan ve kaynaklar açısından son derece sınırlı bir çalışmanın ötesinde daha ilerde yapılabilecek araştırmalarla bu bağlantıyı gösterebilecek belgeler bulunabilir veya bulunmayabilir. Belgelerin ötesinde durum açık olmalıdır. El işi öğretmeni İsmail Hakkı'nın dünyası ile şarapçılık öğretmeni Aleksandır Stamboliyskiy'in dünyası aynıdır. Yalnızca İsmail Hakkı'nın dünyası, önündeki feci sonuyla belli Aleksandır Stamboliyskiy'in dünyasından daha dardır.

Bu son nokta bu çalışmada açıklığa kavuşturulmuş olmalıdır.

Bulgaristan'daki Stamboliyskiy Hareketinin Türkiye'de Köy Enstitüleri Üzerindeki Etkileri'nin NOTLARI

1 Nadir Nadi, Bir Mektup, Cumhuriyet, 7 Şubat 1950
2 Cumhuriyet, 25 Mayıs 1950
3 Cumhuriyet, 26 Mayıs 1950
4 Falih Rıfkı (Atay), Bizim Köy, Kadro, 1933, No. 18, s. 15-16
5 Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978, Birinci Kitap, Üçüncü Basım, İstanbul, 1980, Üçüncü Bölüm
6 Yalçın Küçük, Edebiyat İle Bilim Yapmak, Edebiyat Cephesi 1-31 Ocak 1980, s. 15
7 Nusret Kemal, Köy Seferberliğine Doğru, Ülkü, 1933, No. 5, s. 356
8 Mehmet Saffet, Köycülük Nedir?, Ülkü, 1933, No. 6, s. 422
9 ibid., s. 428
10 İktisadi Nehrin Menba-ı: Köy, Kooperatif, 1933, No. 14, s. 7
11 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, İstanbul, 1970, s. 52
12 ibid., s. 48 ve 49
13 ibid., s. 52
14 ibid., s. 55
15 ibid., s. 60
16 İ. Hakkı Baltacıoğlu, Maarifte Bir Siyaset, aktaran, Şevket Gedikoğlu, Köy Enstitüleri, Ankara, 1971, s. 19.
17 Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, op. cit., s. 310 ve sonrası
18 Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, Ankara, 1962, s. 21
19 İsmail Hakkı (Tonguç), İş ve Meslek Terbiyesi, Bir Taslak, Ankara, 1933, s. 53-54
20 ibid., s. 146
21 ibid., s. 150
22 ibid., s. 13
23 İ. Hakkı Tonguç, Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy, İstanbul, 1947, s. 37-38

24 Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya, Gosudarstvennoe Naučnoe İzdadel'stvo 1957, s. 460
25 Bulgaristan Komünist Partisi Tarihi, Ders Kitabı, Ankara, 1975, s. 90
26 ibid., s. 92
27 Ludmil Stoyanov, Darbe, İstanbul, 1976, s. 16
28 ibid., s. 35
29 ibid., s. 102 ve 103
30 ibid., s. 101 ve 104
31 Doğan Avcıoğlu, Toplum Kalkınması ve Gençlik, Yön, 26 Mart 1965, No. 104, s. 10
32 Alfred Rufer, Pestalozzi ve Devrim, çev. İ.H. Tonguç, F.G. Alp, R. İnan, İstanbul, 1962, Tonguç'un önsözü, s. 13
33 İsmail Hakkı (Tonguç), İş ve Meslek Terbiyesi, op. cit., s. 24
34 ibid., s. 26-27 ve 155
35 ibid., s. 163
36 A. Rufer, Pestalozzi ve Devrim, op. cit., s. 184
37 Profesör Gromoslov Mladenatz, Kooperatif İktisadı II, Kooperatif 1934, No. 24, s. 11
38 Bulgar Kooperatifçiliği, Kooperatif 1933, No. 15, s. 16
39 Bulgaristan'da Ev Yapıcı Kooperatifler, Kooperatif 1933, No. 19, s. 19
40 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, op. cit., s. 81-82
41 ibid., s. 82

Roman :

AHMET CEMİL'DEN HALİKARNAS BALIKÇISI'NA

Burada genel olarak edebiyatı ve özel olarak romanı bir belge gibi kullanıyorum. Açılması gerek.

Şöyle başlanabilir: Romanı, yaşamın içine alıyorum. Bu, başlangıçta, romanı ciddiye almak demek. Bir bilim adamı ise ancak ve öncelikle gerçekliği ciddiye alır. Öyleyse ayırım yapmadan romanı ciddiye almak, ayırım yapmadan her romanda bir gerçeklik bulmak demek. Hiç kuşku yok, her romanda bir gerçeklik var.

Ziya Gökalp aktarıyor: «Roman, tarihten daha doğru bir tarihtir» demişler (*). Katılmamak, imkânsız. Romanın tarihten daha doğru tarih olması, tarihin tekil olaylarında olmayan bir düzenliliğin, insanın yaratıcı eylemi ile eklenmiş olan bir düzenliliğin, romanda bulunmasından ileri geliyor.

Her romanda bir gerçekçilik vardır; en azından gerçeğin bir bölümünü yansıtır. Zaman zaman, nesnelerin retina üzerine hep ters yansıması gibi, gerçek romanda tersdir. Bilim adamı, roman karşısında, işlenmiş ve birikimi olan bir beynin işlevini üstleniyor. Ters yansımayı düz algılıyor. Gerçekten de, bilim, pozitivistlerin sandığı gibi, görüntüler arasına dikiş atmak değil, çok zaman görüntüleri tersine çevirmektir.

(*) *Ziya Gökalp, Roman, Milli Mecmua, 20 Mart 1924. Mehmet Kaplan ve diğerleri, Atatürk Devri Fikir Hayatı 1, Ankara, 1981, s. 111.*

Bir adım daha atılabilir: Türkiye'nin ilk romancıları romantizmin, Osmanlıcası ile, hayaliyunun, izleyicileri oldular. Unutulmuş bir aydın ve ilk ciddi eleştirmen Beşir Fuat, Kemal de dahil, Osmanlı Türkiyesi'nin romantik yazarlarını ciddiyetle eleştirdi. Etkili olamadı? Batı Avrupa'da romantizmin çok eskidiği bir zamanda Batı Avrupa'dan esinlenen Osmanlı roman yazarları romantik kaldılar. Bu nasıl açıklanacak? Osmanlı yazarlarını bir tür «eskicilik» ile suçlmak mümkün mü? Bu, Türkiye'nin ilk büyük yenilikçilerini, ilk büyük ihtilâlcilerini hem hafife almak ve hem de bunlara haksızlık yapmak olacak. Buna kimsenin hakkı olduğunu sanmıyorum.

Öyleyse? Osmanlı yenilikçilerinin gerçekçilik yolunu, Osmanlıcası ile hakikiyun mezhebini izlemeyerek gecikmiş bir romantizm akımının sürdürücüleri olmalarının nedenini Türkiye gerçeğinde aramak gerekli. Şöyle: Türkiye'nin ilk ihtilâlcilerine 'romantik' kişiler gerek. Romantizm, bir tarihe dönmek, bir de kahramanca davranmak demek. Romantik, toplumsal gerçekleri ihmal ederek, bireysel gücü abartan, büyük özveriler karşısında aklın sınırlarını zorlayan eylemleri başaran kişidir. On dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısında Türkiye'nin ihtilâlcileri, romantik kahramanlara muhtaçtır. Türkiye'nin ihtilâlcileri roman yazan ve/veya roman yazanları etkileyen kimsedir.

Bir adım daha atılabilir: Mai ve Siyah'ta Lamia, Handan'da Handan, piyano veya keman veya her ikisini çalıyor. Belki de Yaban'a kadar, Türk romanının çoğunda kadınlar en azından bir enstrümana hakim görünüyorlar. Herhangi bir tarih kaynağında bulamadığım bu gerçeği Türk romanından çıkarıyorum. Eğer nota bilmek veya bir enstrumana hakim olmak, kültürlü aydının girdilerindon birisi ise, ve yalnızca bu göstergeye bakarak, üstelik modern okullardaki muzik derslerini de göz önünde tutarak, bundan yüzyıl önceki Türk aydın kadınının bugünkü aydın Türk kadınından daha kültürlü olduğunu söyleyebiliyorum.

Bir adım daha: Üç İstanbul'da Belkis, Abdülhamit Düşerken'de Nimet, Sinekli Bakkal'da Emine veya Rabia, ro-

manlardaki karşıt cinslere göre çok güçlü, her birinin kendilerine ait senaryoları olan, beklemesini bilen ve kararlı kadınlardır.

Biraz daha: Mai ve Siyah, Handan, Üç İstanbul, Sinekli Bakkal, Ahmet Mithat Efendi'nin Hüseyin Fellah'ı, Mizancı Murat'ın Turfanda mı, Turfa mı? romanlarında ve bir çok romanda, romanın mekânı çok büyük bir dünyadır. En azından iki veya üç kıtanın kentlerini içine alıyor. Fakir Baykurt'un roman dunyası ise, Almanya'da gurbetçi oluncaya dek, Anadolu'nun bir köyünün sınırlarını aşamıyor. Bu bilgi, başka kaynaklardan çıkarmaya başladığım bir çizgiyi daha büyük bir açıklıkla görmeme yarıyor: 1930 yıllarına kadar Türk aydını imparatorlukçudur. Başka nedenlerle birlikte, aşırı sayılabilecek ölçüde enternasyonalistir.

Bütün bunlar için romanı ciddiye almak ve yaşamın içinde yaşatmak gerekiyor. Kuşku yok, romanı yaşam içinde yaşatabilmek, çok büyük ölçüde romanın kendisine de bağlı. Türkiye'de bunun örnekleri var. Ziya Bey, ilk alıntıyı yaptığım Roman İncelemesinde, örnekleri veriyor: «Halid Ziya Bey'in Mai ve Siyah'ında en canlı enmuzec olan Ahmat Cemil, Servet-i Fünun zümresinin en yaşayan bir timsalinden başka bir şey değildir.» Bir başka örnek daha veriyor: «Reşat Nuri Bey'in en canlı eseri olan Çalıkuşu'ndaki Feride enmuzeci de bugünkü hayatın bir maikesidir.» Ziya Bey'in kullanmış olduğu sözcükler, gerek Halit Ziya'nın ve gerekse Reşat Nuri'nin Türk toplumundan gerçekçi tipler çıkardığı anlamına geliyor.

Mefkûreci, ülkücü bir aydın, Türk tarihinde adı mütefekkir'e, düşünür'e, çıkmış bir kimse, ciddi bir bilim adamı olmaktan çok uzak, ancak bana göre, Türk düşün tarihinde peygamberliğe çok yaklaşmış az sayıda insandan birisi, Ziya Bey, burada tarihe tanıklık ediyor. Şöyle: «Servet-i Fünun devrinde bir çok gençler, tıpkı Ahmed Cemil gibi duymağa, düşünmeğe, ifade etmeğe yeltendiler. Bunlardan birini gören 'işte bir Ahmed Cemil tipi daha' derdi. Bir zaman erkeklerin Ahmet Cemil ile yaşadık-

ları anlaşılıyor. Kızlar için de, Ziya Bey, şu bilgiyi veriyor: «Çalıkuşu yazıldıktan sonra genç kızlar birer çalıkuşu kesildiler» (*) İki roman, yaşamda yaşıyor.

Mai ve Siyah bir kaçışın romanıdır; Ahmet Cemil, yeni bir tip'in habercisi. Ahmet Cemil, bir sanat eseri yaratarak kendisini yaratmak peşinde olan bir Osmanlı aydınıdır. «Ah, o yapıt yazılıp da yayınlandığı zaman ben büsbütün başka bir insan olacağım! Öyle sanıyorum ki, ünlülük perisi bezguna uğramış ve yenilmiş olarak gelip ayaklarımın altına atılacak. Kendimi birden yükselmiş görerek 'ben artık şu toprak parçasının üzerinde biriyim' diyebileceğim» (**). Mai ve Siyah'ın ilk baskısı, 1893 yılı tarihini taşıyor. Mai ve Siyah'ta Tanzimatçıların ektikleri tohum çarpıcı bir hayal kırıklığı ile sulandıktan sonra, yeşermeye başlıyor. Ahmet Cemil politikadan kaçarak, estetik bir çaba ile yeni bir insan yaratma girişiminin, enmuzec-i evveli, ilk örneği, oluyor.

Servet-i Fünun akımıyla ne yapılmak istendiğini en çok Ahmet Cemil'e bakarak anlamak mümkündür, deniliyor. Çok büyük ölçüde doğru; önemli ölçüde eksik. Mai ve Siyah, Servet-i Fünun grubunun oluşumunun hemen başında yazılıyor. Mai ve Siyah'ı ve bununla birlikte Servet-i Fünun'u daha sonraki olaylar yaşatıyor. Ahmet Cemil şöyle başlıyor: «Hasta mıyım, bilmiyorum. Ahl Ne yazmak istediğimi bir bilsem; onu şöyle karşımda resmi yapılmış, canlandırılmış görmek elden gelse, işte o zaman ölebilirim; yaşamda payıma düşeni eksiksiz almış bir insan olarak gözlerimi kapayabilirim» (***). Ahmet Cemil, bunları yazdıktan sonra, kendisi issız bir kaymakamlığa giderken limanda ayrıldığı ve Batı Avrupa'nın bir büyük

---

(*) *Ibid., s. 109.*

Ziya Bey, romanın nasıl olması gerektiği konusunda da şunları yazıyor :

«Bir romanın lezzetle okunabilmesi için 'romanesk' olması şarttır. Romanesk romanların tercümesiyle işe başlamalıyız.»

(**) *Halit Ziya Uşaklıgil, Mai ve Siyah, 1977 Baskısı, İstanbul, s. 100.*

(***) Ibid., s. 47.

başkentinde büyükelçiliğe uğurladığı pek yakın arkadaşı Hüseyin Nazmi ile birlikte şunları yapıyor: «O günden sonra tüm kahramanlar yakıldı. Bir harf bile bırakmadılar. Bütün o doğuş anlatımları, verimli kızların ağzından yazılmış şiirler, solmuş çiçeklere yöneltilen sözler, çocuğunun mezarı başında ağlayan anneler; Fuzuli'ye, Baki'ye, Nedim'e benzetişlerle birlikte yakıldı; beşlemeler, altılamalar parçalandı. Ve herşeyden önce okumanın, duyguları eğitmenin gereğini anladılar.» Görülüyor, Mai ve Siyah ile bir manifesto yazılıyor. Yeni duyguları olan bir yeni insan yaratma çabası başlıyor.

Bu bir tepkidir; Türk aydını, ne yazık, hep tepkilerle büyüdü. Tanzimat edebiyatının, derinliği yerine genişliği olan sığ insan yaratma çabasına bir tepki olarak, Servet-i Fünun, üstad romancısı Halit Ziya başta olmak üzere, Osmanlı aydınının içini dantela gibi örmeye çalıştı. Hiç kuşku yok, Abdülhamit istibdatının politikayı çok zorlaştıran politikası ve bazı gelişmeler, Servet-i Fünun yolunu, kolaycı ve kaçkın, ancak aynı zamanda yetenekli, yazarları için önemli ve tek açık kapı olarak bıraktı. Aydın Üzerine Tezler'de açıklamaya çalışıyorum: Osmanlı tarihinin en önemli reformatörleri arasında yer alması gereken Sultan Hamit, düşünmeye düşman fakat yeniliğe sanıldığı kadar kapalı olmayan rejimiyle, ödül vermeyi en etkin cezalandırma yöntemi sayarak, Osmanlı aydınını dar pratikçiliğe, bir tür aparatçık kişiliğe, toplumsal marangozluktan daha çok çarşı içi tenekeciliğe zorladı. İzlediği politika Namık Kemal türü aydınların çıkmasını zorlaştıran, Ahmet Mithat Efendi'yi bir model olarak ön plana çıkaran bir politika oldu.

Bu açıdan ve tarihin süzgecinden bakıldığında Ahmet Cemil ile birlikte açılan Servet-i Fünun bir daha rahatlıkla anlamak mümkün görünüyor. Çünkü Ahmet Cemil'de bir büyük hırs görünmüyor. Edebiyat tarihçileri ne yazdı, bilmiyorum; genel olarak meraklı olmama rağmen hiç merak etmiyorum. Çünkü edebiyatı ne kadar ciddiye alıyorsam, edebiyat tarihçilerimizi de o kadar ciddiye almı-

yorum. Yazıp yazmadıklarını merak etmediğim nokta şu: Halit Ziya'nın Mai ve Siyah'ı, Stendhal'ın Kırmızı ve Siyah'ını hatırlatıyor. Kırmızı ve Siyah'ta Jülien Sorel'in birbiri arasında gidip geldiği iki sevgilisi var: Matmazel Mathilde ve madam Renal. Ahmet Cemil'in Laima'sı ile annesi Sabiha var. Ancak Ahmet Cemil'in annesiyle ilgisi cinsel yanı olmayan bir sevgili ilişkisine benziyor. Lamia, Ahmet Cemil'in daha asil görünen arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin kızkardeşi. Kırmızı ve Siyah'ta da benzer bir yakınlığı bulmak mümkün.

Ancak ne Mai ve Siyah, Kırmızı ve Siyah'tır; ne de Ahmet Cemil Jülien Sorel. Ahmet Cemil'i Türkiye'de yaşama sokan da bu olmalı. Halit Ziya'nın bu gerçekçiliği olmalı. Sorel'in baş kaldırısı Ahmet Cemil'de yok. Sorel'in nerede ise epiküryen sınırlara dayanan hırsı da yok. Servet-i Fünun döneminde, Türkiye'de, politikanın hırslı pratisyenlerinin dışında da böyle bir hırsı bulmaya imkân yok. Önce Sultan Hamit'in Tesalya zaferi ile artan prestiji daha sonra Meşrutiyet'in yarattığı hayal kırıklığı İttihat ve Terakki'nin teorik olarak dillere destan sığlığı, politikayı, ancak inatçı, hırslı, bir ceviz kütüğüne baktığı zaman antika bir masayı görebilmeyi içgüdü haline getirebilmiş, aydınlarının ve daha garip bir deyişle örgütçü aydınlarının mesleği haline getiriyor.

Öyleyse Servet-i Fünun hayal kırıklığına dayalı, politik baskıyla sınırlı, bir kaçış oluyor. Ahmet Cemil ise iki kez kaçıyor. Romanın güzelliği burada. Ahmet Cemil'in kız kardeşi mutsuz bir evlilikten kısa bir süre sonra ölüyor; Hüseyin Nazmi, Ahmet Cemil'in aşkı kız kardeşi Lamia'yı uygun bir biçimde evlendiriyor, kitap yazılmakta gecikiyor. Ahmet Cemil, kendi kendine konuşuyor: «Niçin karamsar olmalı? Bir kıskacın yargısına yaşamın gerçek amacını bırakıp kaçacak kadar güçsüzmüyüm ben?» (*) Güçsüzlük kuşkusu bir kez giriyor. Laima'nın evliliğini işitince son savunmalarını yapıyor. «Buna da böyle beceriksiz bir boyun eğişle yenik mi düşeceğim? Bir şeyler yapama-

(*) ibid., s. 241.

yacak mıyım? Bir şeyleri kırıp parçalayamayacak mıyım?» (*) Ve düş kırıklığını içinde barındıran Ahmet Cemil hiç kırmıyor.

Yazmakta olduğu eserinin müsveddelerini yakıyor. Örgütsüz, politikasız Osmanlı Aydını Ahmet Cemil'in tek ve son sığınağı annesi oluyor: «Yaşayabilmek için bunlardan uzak olmak istiyorum. Seninle uzaklara gidelim. Öyle uzaklara ki, kendimizi orada tanımayalım, kendimize başka bir evrende, başka bir yaşamda, başka yaratıklar gözüyle bakabilelim.» Ahmet Cemil, Servet-i Fünun'un Osmanlı toplumu için oldukça rafine kültürüyle içerilmiş olarak, çökmekte olan imparatorlukta kendisine yeni bir rol seçiyor: «Küçük Kurtarıcı.» Hem kendisini ve hem de çökmekte olan imparatorluğun bir küçük yöresini kurtarmak için kaymakam oluyor. Süveyş vapuru ile İstanbul'dan ayrılıyor. Annesiyle beraber.

Vapurda denizin karanlıklarını seyrediyor: «Ah, bu denizin karanlıklarında saklanan gerçekler, asıl gerçek... Bir karar atılım, yalnız küçük bir kımıldanış; oraya gidebilirdi. Oraya gitmek; bu siyahlığın içinde bir daha çıkılmayan, dönülmeyen derinliklere gitmek..» Bunlara dalmış ve bir eyleme hazırlanırken annesinin sesi geliyor: «Cemil, neden karanlıkta yalnız oturuyorsun?» Cemil ayağa kalkıyor. Mal ve Siyah şöyle bitiyor: «Ve yaşamda hiç umudu kalmamış bu çocuk, yavaş yavaş, bu siyah geceden, şu kendini çekip almak isteyen yokluktan ayrılarak, annesini izledi.»

Ve böylece annesinin çağrısı üzerine Ahmet Cemil, daha sonra Çalıkuşu'nda Feride, Türkiye'de toplumsal yaşama girdiler. İstanbul'dan Anadolu'nun bir köşesini kurtarmaya ve canlandırmaya gidiş akımının canlandırıcısı oldular. Ahmet Cemil ve Feride, Türkiye'nin yenilik tarihinde, yeni bir tür yenilikçi örnekler oldular.

Feride'yi ve özellikle Ahmet Cemil'i izlemek isteyenler ve gerçekten izleyenler oldu. Başta Fikret, Hüseyin Cahit ve arkadaşlarından oluşan bir Servet-i Fünun ta-

(*) Ibid., s. 285.

kımının Yeni Zelanda'da, olmazsa İzmir'in yakınında bir komünite kurmak istemelerini, Ahmet Cemil'in etkisine bağlamak mümkün. Tartışılabilir, ama, bağlanabilir. İsmet Paşa'nın, daha sonraki yıllar aleyhine çok kullanılan, bir çiftliğe çekilme projesi, hiç tartışmasız, bir yenikçi Ahmet Cemil kompleksinin sonucudur. Ancak bu yolun, sonradan bir tür üne kavuşmuş yolcuları arasında, olgun bir örneğini Dr. Reşit Galip veriyor. Türkiye'de köycülük ve köylülük eyleminin bu içten uygulayıcısı, tıbbiyeyi bitirdikten sonra, yenilikçi bir grup arkadaşı ile birlikte, Kütahya'nın bir köyünde doktorluk yapmaya ve çevreyi kurtarmaya koyuluyorlar (*). Dr. Reşit Galip, dar fakat kendi içinde tutarlı, inançlı ve inatçı, dürüst ancak çok sınırlı bir reformatör çizgisinin en iyi örneklerinden birisini veriyor. Belki de bu yüzden olsa gerek, çabuk ölüyor.

Bu örnekleri özgün örnekler sayıyorum. Hepsine saygı duyuyorum. Önemsemiyorum ve kesinlikle tek doğru yol olarak görmüyorum. Eğer tek yolsa, kesinlikle yanlıştır. Üstelik çaresizliktir.

Açılması gerekiyor ve şöyle: Türkiye'de köycülük, halkçılık ve Türkçülük, yaklaşık olarak aynı tarih kesitinde eyleme dönüştü; iç içe girdi. İçeriklerindeki ayrılıklara rağmen, aynı programın çeşitli aktiviteleri gibi göründü ve özdeşleşti. Aydın Üzerine Tezler'de, bir bölümde ayrıntıyla işlenen fakat bir çok bölümde bir leit motiv işlevi gören şu tez gelişti: Köycülük, halkçılık, Türkçülük bir çaresizliktir. Bütün çarelerin tükenildiğine inanıldığı zaman baş vurulan bir çaredir. Nitekim Mustafa Kemal, İstanbul'da, iç ve dış faktöre dayalı bütün çareleri, pratik ve teorik olarak denedikten sonra, Anadolu'ya çıkmayı denemiştir. Anadolu son çaredir. Türkçülük, Köycülük, Halk-

(*) Dr. Reşit Galip, Mersin'de doktorluğu yanısıra yerel örgütlenmeler içinde başarılı ve yetenekli bir yaşam sürerken Atatürk tarafından keşfediliyor. Önce tarihçi, sonra Milli Eğitim Bakanı oluyor. Üniversite reformu Reşit Galip zamanında gerçekleştiriliyor. Atatürk'e karşı, bir bakan gibi davranmak istiyor. Düşüyor. Kısa bir zaman sonra ölüyor.

çılık, yenikçi Ahmet Cemil'in «Ah, bu denizin karanlıklarında saklanan gerçekler, asıl gerçek..» demesi türünden çaresizlikler içinde bir gerçek arayıştır; bir anlamda asgariye razı olmaktır.

Asgari, bir başlangıçtır; saygı duyulabilir. Ahmet Cemil, yirminci yüzyıl Türkiyesi'ne de, mantıkî uçuna kadar zorlandığında saygı duyulabilecek bir gelenek bıraktı. Ancak yirminci yüzyılın yaşanan son yirmi yılında, kapitalizm en parazit öğesiyle, reklâmcılıkla birleşince ve reklâmcılık yenikçi sol entelijansiyanın özel alanı olunca, bu gelenek de dejenere edildi. Cevat Şakir, Halikarnas Balıkçısı, bir çaresizliği bir sorumsuzluk haline getirdi.

Siyaset eylem halinde felsefedir. Servet-i Fünun, önce siyasetten kaçış oldu. Siyasetin harekete geçmiş bir felsefe özelliğini yitirdiği zamanlarda, tarihin ve dünyanın çeşitli kesitlerinde, siyasetten kaçış bir estetik arayış olarak ortaya çıkıyor. Sonunda Ahmet Cemil, bu estetik arayıştan da kaçıyor. Çareyi, sınırları çok daraltılmış bir pratikte buluyor. Dar pratik, toplumsal ve felsefî bir eylem olan politikayı bir bireysel doyum düzeyine indirmek oluyor. Fakat Cevat Şakir'de bu yok.

Ahmet Cemil, çevresindeki yüzleri artık görmek istemediği için İstanbul'dan ayrılıyor (*). Cevat Şakir ise

---

(*) Yıllar sonra Halit Ziya şunları yazdı: «Artık mutlaka doğurmak ihtiyacıyla beni rahat bırakmayan eserimi yazmak istedim: *Mavi ve Siyah*.»

Mavi ve Siyah'ta ne yapmayı planladığını şöyle anlattı: «Bunu başka türlü tasarladım. O zamanın hayatından, idaresinden, memlekette teneffüs edilen zehirle dolu havadan acılı, hastalıklı bir genç, kısacası devrin bütün hayal kuran yeni nesli gibi bir bahtsız tasvir etmek istedim ki ruhumun bütün acılarını haykırsın, coşkun bir delilikle çırpınan, ve bütün emelleri parmaklarının arasından kaçan gölgeler gibi silinip uçunca, o da gidip kendisini, ölmek için saklanan bir kuş gibi, karanlık bir köşeye atsın. Bu gençte bir aşk yıldızı, bir de sanat hulyası olacaktı ve bunların arasında bir sarhoş gibi yıkıla yıkıla, o duvardan bu duvara çarpa çarpa geçip gidecek, sonunda bir kovukta sinip can verecektir, mavi hulyalar için-

gösterecek yüzü kalmadığı için İstanbul'u terkediyor. Cevat Şakir'in Bodrum'u bir yaşam biçimi olarak seçmesi bir politik olay değil. Şu nedenle değil: Resimli Ay'da çıkan bir yazıdan dolayı Zekeriya Sertel ile birlikte Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandığı ve mahkûm olarak Bodrum'a sürüldüğü doğru. Ancak Cevat Şakir'in politikayla pek ilgisi yok. Üstelik, kendi ifadesinden anlaşılıyor, Cevat Şakir bir politik dergide yazmadığı yazıdan dolayı mahkûm olmuş. Cevat Şakir bunu, 1 Kasım 1958 tarihli mektubunda, Azra Erhat'a yazıyor. Şöyle: «Benim bazı müşkülüm var. Meselâ M. Zekeriya'dan bahsetmek lâzım. Adam da 'M'li. Benim zamanımda -yani sürgünlük devrinde- öyle değildi. Neyse adam arkadaşım. Yani öylece yazarım. Ve hem ne tuhaf? Bir insanı insan olarak sevmek de mi yasak? Ben not aldım. Çünki bazı teferruat aklımdan çıkmış, onları habire tesbit ettim. Deniz hayatım hakkında da yazdım. Hatta bir tanesini gazetaya verdim, sana gönderiyorum. Bittabi burada tekerrürler var, yani daha personel ve daha concentre olacak 'Sürgün.' İmzamı da kullanacağım 'Halikarnas Balıkçısı' deye. Yalnız mahkemede Zekeriya'nın o kahraman fıkrasının kendisi tarafından yazılıp benim yazıma ilâve edilmiş olduğunu mahkemede söylemediğinden bahsetmeyeceğim. Zekeriya iyi adamdır (*). Adam

---

de yaşamak için yaratılmışken siyah bir uçuruma yuvarlanacaktır.»

Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul, 1969, s. 463.

(*) Zekeriya Sertel de Cevat Şakir için şunları yazıyor: «Cevat Şakir, Abdülhamit'in ünlü paşalarından Şakir Paşa'nın oğluydu. İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde öğrenimini bitirmişti.»

Kişiliği hakkında şunları ekliyor: «Çok zeki, çok bilgili, çok kabiliyetli bir adamdı. Uzun boylu, mavi gözlü, sevimli bir insandı.»

Sorununu şöyle açıklıyor: «Fakat başından büyük bir kaza geçmiş, hapse düşmüş, gerek ailesi, gerek toplum onu kenara atmıştı. Hapisanede sekiz yıl yattıktan sonra verem olduğu için serbest bırakılmıştı.»

burada yok, arkasından vurmuş gibi olur» (*). Cevat Şakir'in tek siyasal eylemi, bu.

Daha fazlasını beklemeğe gerek yok. Çünkü Cevat Şakir bir sorumsuz eksantiriktir. Tüm yaşamı boyunca yaptığı tek sorumlu iş, her halde, Sertel'ler ailesinin etrafında çalışmak olmuş olmalı. Zekeriya Sertel'le çalışmasının örneği kendi ifadesinden yazıldı. Sabiha Hanım'la çalışması ise kısaca şöyle: Tan çıkarken Sabiha Sertel «Senede Yüz Kitap» başlığı altında Amerika'da yayınlanan bir seriyi türkçeye çevirterek yayınlıyor. Çeviriciler arasında Cevat Şakir de var. Çevirilerden hiç hoşnut değil; Cevat Şakir'den de. Şu nedenle: «Halikarnas Balıkçısı da başka bir metod kullanılıyordu. O, gerici değildi. Fakat yaptığı tercümelerde bir fikir kendi düşüncesine uymuyorsa, satırların arasına bir parantez açıyor, yazı sahibine küfür ediyor, 'bu işin doğrusu öyle değil, böyledir' diye kendi fikrini yazıyordu» (**). Bunu yapabilen bir kimseyi ciddiye almak mümkün değil.

Cevat Şakir bir paşazade, büyük aile halinde konaklarda büyümüş. Azra Erhat'a yazdığı bir mektupta, Nişantaşı'ndaki konaktan söz ederken «konakta yetmiş kadar vardı» diyor. Bu «yetmiş kadar» olan ve sayısı kesin bilinmeyen, konakta büyütülen öksüz çocuklar. Sonra Cevat Şekir de öksüz kalmış. Bu çok kesin; çünkü Cevat Şakir öz babasını kendi elleriyle öldürmüş. Cevat Şakir'in dramı, kaçışının nedeni, bu baba katlidir.

Bundan pek söz etmiyor. Azra Erhat'a bir mektubun-

Yaşamını sürdürüyordu: «Fakat ailesine dönemiyordu. İnsanların yüzüne çıkmaya da cesaret edemiyordu. Zengin bir ailenin çocuğu olduğu halde, işsiz, parasız, kimsesiz kalmıştı. Aylardan beri iş arıyor, fakat kimseye baş vurup derdini anlatamıyordu.»

Sertel, Cevat Şakir'i bu durumda buldu: «Cevat Şakir, benimle tanıştığı zaman bu durumdaydı.»

M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, İst., 1977, s. 144-145.

(*) *Azra Erhat, Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı, İstanbul, 1979, s. 143.*

(**) Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 193.

da olayı, kendi açısından ve önemli ölçüde üstü örtülmüş izlenimi vererek, şöyle anlatıyor: «Babam çiftlikde, her zaman suikastdan korktuğu için, yanında müteaddit tabancalar ve silâhlar bulunduruyordu. Evvelâ zengin bir adam, sonra asker. Münakaşa öyle bir raddeye vardı ki benim üzerime ateş etti. Ben rastgele oradaki bir tabancayı alarak, -amma onun eli tabancaya giderken yüzünden okudum- ona doğru nişan almadan ateş ettim. Il y a eu deux coups. İlkin onunki sonra -hemen sonra- benimki. Aynı zamanda gibi bir şey. Bu münakaşa götürmez, yoksa ölen ben olurdum. Hayır o öldü! Ben de ölümden beter mahvoldum. O kurtuldu. Korkunç bir acı duydum-hane buna olmaz da neye olur? Ama vicdan azabı duymadım. Ondan daha korkunç bir şey oldu. Kendi kendime olan güveni kaybettim» (*). Cevat Şakir'i Bodrum'da gönüllü hapse mahkûm eden işte bu yitirilen güven oluyor.

Anlattığı senaryonun çok tutarlı olduğunu söylemek pek zor. Bu baba-oğul düellosunda her dejenere paşa konağında olması mümkün bir love-affair bile akla gelebilir. Ancak işin bu yanı öyle önemli değil. Önemli olan Cevat Şakir'in kendine, mesleğine ve yoluna güvenini yitirmiş tüm Türk aydınları için bir gurur düzeyine gelebilmesi, gönüllü hapishanesini kaçkın aydınlar için bir tapınak haline getirebilmesidir. Daha da önemlisi Cevat Şakir, tıpkı Ahmet Cemil gibi, bir örnek olabilmiştir. Şimdi öyle görünüyor, kendine, mesleğine ve yoluna güvenini yitirmiş aydınlar, ıssız bir deniz kasabasında kurdukları gönüllü hapishanelerini Bodrum türünden bir şana ulaştırabilmek için birbiriyle yarışıyorlar.

Ve ne yazık ve ne büyük bir paradoks! Toplumsallıktan bireyselliğe kaçarken, sorumluluktan ıssızlığa koşarken, Türk aydını, yine de yalnızlığa dayanamıyor. Bireyselliği ve ıssızlığı çok büyük bir gürültü içinde ve tam bir curcuna haline yaşamak istiyor. Kaçkın aydın, sanki, beğenmediği bir dünyadan kaçmıyor; o dünyanın merke-

(*) *Azra Erhat, Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı, op. cit., s. 151.*

zinde kendisinin olmamasından yakınıyor ve aynı dünyayı bir başka mekânda kendi eksenî etrafında kurmak istiyor. Pek kolaycı ve fevkalâde alâ Cevat Şakir bir olgu.

Çünkü Cevat Şakir bir tembeldir. Azra Erhat'a bir mektubunda kendisi açıklıyor: «İpso facto yani perse çalışkanlık bir meziyet değildir ki. Yaratıcılık bir meziyettir.» Yaratıcılığın bir meziyet olduğu yüzde yüz doğru; ancak burjuva devrimiyle birlikte çalışmak ve çalışkanlık da bir meziyet oldu. Bir rastlantı değil; bir konakta büyümüş bir paşazade olan Cevat Şakir «çalışkanlık bir meziyet değildir» derken tümüyle feodal bir ahlâk normunu yansıtıyor. Gerçekten de feodalite döneminde, egemen ideolojiye göre, çalışmak ve çalışkanlık kesinlikle bir meziyet değildi. Çünkü çalışmak serfler içindi. Burjuvazinin iktidara geliş yasası olan emek-değer yasasıyla çalışma güzelleştirildi ve çalışkanlık bir meziyet düzeyine çıktı.

Cevat Şakir'in yaptığı en ciddi iş de turist rehberliği oldu. Bir mektubunda bunu şöyle anlatıyor: «Birkaç gün, her gün üç yüz küsûr kişiye bağıra bağıra anlatmak zorunda kaldım. İş Türkiye'ye kalsaydı, beni çoktan açlıktan öldürmüşlerdi. Muharrirlik etmek için yabancılardan para alıp vaktimizi satın alıyoruz.» Güzel olduğu belirtilen İngilizcesi, mitoloji bilgisi, paşazade geçmişi ve eksantrik kişiliğiyle dünyanın her sahil kentinde aranabilecek bir turist rehberi olduğunda kuşku yok. Öyle de oluyor. Türkiye'de hükümetler, ünlü konuklar gelince, Cevat Şakir'i buluyor. Churchill'i, Krupp'u gezdiriyor. Azra Erhat'a yazıyor: «Yarın Amerikan filosu geliyormuş. Onun için buraya tayyareyle uçmuş. Benim kılavuzluğumda filonun bilmem kaç gün gezdirilmesi lâzımmış. Pekey dodik» (*). Cevat Şakir, tanıtma işine soğuk savaş döneminde Türkiye'nin Ege sahillerini Amerikan filosuna tanıtarak başlıyor.

Daha sonra da, yenikçi ve tembel, kendine, mesleğine ve yoluna güvenini yitirmiş Türk aydınına Bodrum'u

---

(*) *Azra Erhat, Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı, op. cit., s. 36.*

tanıtıyor. Tanıtıyor mu? Aslında Bodrum'u yenikçi aydınlar için bir mozole yapıyor. Bunun için de en uygun yeri seçiyor. Tarihsel nedenlerle ve şöyle: Mozole kelimesi Bodrum'da doğuyor ve bütün dillere Bodrum'dan geçiyor. Halicarnassus'da Kraliçe Artemis, yeni sevgililer edindiği için kocası Kral Mausolus'u öldürtüyor. Sonra da Mausolus için büyük bir mezar yaptırıyor. Buna Mausolea veya Mausoleum adı veriliyor. Tapınak-mezar anlamına geliyor, ancak, bütün dillere bu kelime telâffuzundaki küçük değişikliklerle mal oluyor. Türkçeye de mozole olarak giriyor. Halicarnassus da şimdi, Kral Mausolus'tan sonra, yenik düşmüş Türk aydınlarına kütlesel bir mozole oluyor.

Sabahattin Eyüboğlu
Mina Urgan
Vedat Günyol

AYDIN SORUMSUZLUĞU
veya
SORUMSUZ AYDINLAR (*)

Okumak, aynı zamanda, yeniden okumaktır. İlyada, çocuklukta okunmalıdır, çocuğun ufkunu ve yüreğini büyütür. Ancak yetmez, İlyada asıl olgunlukta okunmalıdır, olgunu düşündürür. Bu kadar değil eklemek gerek, çocukluğunda İlyada'yı okumamış olan olgunluğunda okuyamaz, çok zor okur.

İlk okumak, yeni bir dünyanın heyecanıdır; ikinci kez okumak, benim için, büyük bir keyif. Mai ve Siyah'ın ilk okunuşunda, Ahmet Cemil'in düş kırıklığı dolu sevgisi var; arka perdede Meşrutiyet döneminin gerçekliğinin akşam karanlığı seziliyor. İkinci okunuşta, Meşrutiyet aydınının caresizliği, kaçışı ve bu ortam içinde yeni bir anlatım yo-

(*) Burada yazdıklarımın üzerinde çalışırken Ergin Günçe'yi kaybettik, kaybettim. Üniversite sıralarından arkadaşımdı. Türkçenin ve İngilizcenin tadına vararak üniversiteye girdi, ikisini de iyi öğrendi; Türkçeyi de, İngilizceyi de çok iyi bilirdi. Ergin'in diline hep imrendim.

Şakacıydı, uçtu.

Aydın Sorumsuzluğu'nu bitirdim. Okuyabilseydi, Ergin çok hoşlanacaktı, öyle düşünüyorum. Sevgili arkadaşım Ergin'e sunuyorum. Ocak 1983.

lu arayışı görülüyor. Böylece Mal ve Siyah'ı okumak, yeniden okumak ile gerçekleşiyor.

Okumayı bir defada gerçekleştirmek, çocukların ya da bilgelerin becerisidir, normal insan yeniden okumalıdır. Çünkü okumak, tuğla ile duvar yapmaya benziyor. Birisini koymak için diğerini koymak gerekiyor. Tek tek tuğlaları üst üste koyarak duvar örülmüyor, bir tek tuğlanın üzerinde yükselebilmek için yanındaki tuğlalarla desteklenmesi zorunlu oluyor.

«Kapital'e bakalım.» Bunu söyleyebilmek için daha önce Kapital'e bakmak ve daha doğru bir deyimle, Kapital'i daha önce okumuş olmak gerekiyor. Yoksa, bakmak ihtiyacı duyulmaz. Ancak «Kapital'e bakalım» denilmekle sadece arananın Kapital'de bulunabileceği inancı belirtilmiş oluyor, bulunabilecek olanın ne olduğu henüz bilinmiyor. Bulunabileceğinin ne olduğunu bulabilmek için Kapital'i yeniden okumak gerekiyor.

Her yeni çalışmaya başlarken Kapital'i bir kez daha okuyorum, hepsinde de daha önce göremediğim bir yeni yan buluyorum. Bu ne demek oluyor, ilk okuyuşlarımda dikkatsiz veya kısmen kör olduğum anlamına mı geliyor? Mümkün, ancak çok çok kez okuduğum için her defasında da dikkatsiz olduğum veya kısmî körlük içinde bulunduğum düşüncesine, pratik olarak katılsam bile teorik olarak, katılamıyorum. Bu yüzden bir teorik sonuca yeniden varıyorum: Kapital'i okumak, yeniden okumaktır. Çünkü okumak, tuğla ile duvar örmektir.

Burada, «Aydın Sorumsuzluğu» başlığında, vardığım sonuçtan daha çok beni sonuca götüren yolu yazmak istiyorum. Bu yol, beni, S. Eyüboğlu, M. Urgan ve V. Günyol'dan çok daha fazla ilgilendiriyor. Şöyle de söyleyebilirim: Yolu yazabilmek için Eyüboğlu, Urgan ve Günyol'un aydın sorumsuzluğunu yazmak zorunda kaldım. Kişisel ve özel bir niyetim olmadı, yaptıkları bir işte bir eğilimi içermiş oldukları için «Aydın Sorumsuzluğu» başlığının altına düştüler. Bu, benim irademin dışında, iradi olan, sadece, burada bu yolu yazmak istemem oluyor.

İlk okumak, yeni bir dünyanın heyecanıdır; ikinci kez okumak, benim için, büyük bir keyif. Bilincimden beri yeni yıllara hep bir muhasebe, bir de keyif ile giriyorum. Okuyarak ve mümkün olduğu ölçüde de yeniden okuyarak giriyorum. Bu yıla Çalı Kuşu'nu yeniden okuyarak girmeyi planladım. Çalışma odamda bulamayınca sağda solda araştırdım ve bu arada Çalı Kuşu'nun bir gazetede fotoroman olarak yayınlandığını öğrendim. Tepkim, tiksinme düzeyine vardı, Çalı Kuşu'nu yeniden okumayı şimdilik ertelediım (*) Bunun üzerine Ütopya'yı yeniden okumaya karar verdim. 31 Aralık 1982 tarihinde Thomas Morus'un Utopya'sını yeniden okumaya başladım.

Hemen irkildim. Çeviri hiç hoşuma gitmedi. Çok acemi işi bir çeviri olarak göründü. Çeviriyle ilgilenmeyi hiç düşünmediğim halde ilk sayfadan itibaren elime kalem alıp çok açık çeviri çirkinliklerini, daha doğru bir deyişle çirkin bir Türkçe ile kurulmuş cümleleri işaretlemeye başladım. Sonra, bıraktım, çünkü, karalanmış bir kitap çıkmaya başladı.

Bir örnek veriyorum: «Ama bana öyle geliyor ki, sizin kadar yürekli, olgun düşünceli bir adam rahatlığı pahasına da olsa zekâsını kamu işlerinde kullanmalıdır. Bunu en verimli olarak yapmanın yolu da büyük bir kralın danışmanları arasına girmektir. Çünkü siz nasıl olsa şerefinize ve doğruluğa aykırı tek söz edemezsiniz. Bildiğiniz gibi kral öyle bir kaynaktır ki, iyilik de kötülük de oradan sel gibi akar halkın üstüne. Devlet işlerine alışkın olmasanız bile bunca bilginiz ve zekânızla en cahil bir

---

(*) Dil, eylem halinde yaratıdır. Bir ressamın resminin altına yazılı bir açıklama koyması veya bir bestecinin eseri çalınırken duvara slaytlarla açıklamalar yansıtma ne anlama gelir? Bir tek anlama gelir: «Ben anlatamadım.»

Yaşar Kemal, İnce Mehmet'i, alfabeyi hatırlatan resimlerle resimli roman haline getirtti. Yaşar Kemal, İnce Mehmet'i metalaştırdı. Yaşar Kemal, İnce Mehmet'i resimli roman haline getirerek, İnce Mehmet'i inkâr etti, güzel dilini reddetti.

krala bile çok yararlı bir bakan olabilirsiniz» (*). Çevirinin tipik paragraflarından birisi bu ve Türkçe'ye çok uzak.

Son cümlede iki tane «bile» var. Bu paragrafta dört tane «de» veya «da» var. Çevirinin her sayfasındaki «de» ve «da» kullanımlarını saymaya başladım, sonra vazgeçtim. Bu paragrafta iki tane «olsa» var. Bir yerde «pahasına da olsa» diye geçiyor, güzel Türkçe'de «pahasına olsa da» biçiminde yazılmasının gerektiğini düşünüyorum. Bana çok acemi geldi.

Çevirmek çeviri kokusu vermemektir. Çevirmek için en azından iki dili iyi bilmek gerekiyor. İlk sayfalardan itibaren Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve Mina Urgan'ın güzel Türkçe bildiklerinden kuşku duymaya başladım. Bu paragrafta iki tane «ki» var. Her sayfada sayısız sayıda «ki» kullanılıyor. Bir başka örnek verebilirim. «Yüreği herkese açık, ama dostlarına o kadar candan, o kadar vefalı bir sevgiyle bağlıdır ki kendisine dostluğun pürüzsüz bir örneği dense yeridir. Alçak gönüllü, gösterişsiz, sade ve ölçülü bir insan. Nükteli konuşmasını bilir ve şakası hiç kabalığa kaçmaz. Uzatmayalım, bu gençle öyle hoş, öyle tatlı bir ahbaplık kurduk ki beni yurdumdan, evimden, karımdan ve çocuklarımdan dört ayı aşkın bir zaman ayıran gurbet pek acı gelmedi bana» (**). Bu da, içinde bol «ki» olan ve güzel Türkçe'den pek uzak bir paragraf.

Bir yazıda ki'lerin çokluğunun bir anlamı var: Sözler içten değil, düşünce özgün değil, demek. ki'ler, bileşik cümledeki temel cümle ile yan cümleler arasındaki bağlantıların yapmacıklığına, zorlama niteliğine, özümlenmemiş oluşuna gösterge oluyor. Bileşik cümle ise, teorik ve entellektüel anlatımın vazgeçilmez birimleridir (***).

(*) *Thomas More, Utopia, Sabahattin Eyüboğlu - Mina Urgan - Vedat Günyol çevirisi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 15.*

(**) Ibid., s. 10.

(***) Teorik Türkçe, başkalarıyla birlikte, bileşik cümleler ile gelişebilir. Bu, Türkçe'nin ilkel yapısından ayrılmayı

Bu yüzden ki'leri bol bir onlatım hep ukalâ izlenimi bırakıyor.

Bu kadar değil, hep çeviri kokusu veriyor. Burada hiç kuşku yok ve kuşku olmadığını göstermek için bir aktarma yetebiliyor: «ki edatı Farsça asıllıdır. Türkçeye çok eskiden geçmiş ve Türkçeye daima yabancı kalan bir birleşik cümle sistemi sokmuştur. Bunda yabancı tesirinde kalmaktan başka ve belki ondan daha önce tercüme eserlerin de rolü olmuştur» (*). ki'nin yabancı dilden Türkçe'ye gelmesine ek olarak Türkçe'de özümlenemediğini, hep yabancı kaldığını söylemek mümkün.

Eklenecekler var. ki çeviri olmayan yazıda çeviri kokusu veriyor, çeviriye ise silinmez bir biçimde çeviri damgası vuruyor. Bu, bir. İkincisi, zaman ki'nin çeviri etkisini azaltacak yerde artıyor. Şu nedenle, Türkçe ve teorik geleneği olmadığı için Türk düşüncesi demek daha doğru.

---

gerektiriyor; çünkü, Türkçe'de bileşik cümle kullanımı son derece sınırlıdır. Türkçe ayrışmadan kemikleşmiş bir yapıyı andırıyor. Bu yüzden bugün Türkçe'ye hizmet, bu kemikleşmeyi çözmek, dilin ve bu arada cümle yapısının dallanmasına ve bir salkım benzeri bir yapıya kavuşmasına yardım etmek demek oluyor.

Bu açıdan bakıldığında köy romancılarının ve köy kökenli yazarların Türkçe'ye hizmet etmek isterken Türkçenin kemikleşmesini artırdıklarını düşünüyorum.

(*) *Prof. Dr. Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 1980, s. 363.*

Profesör Ergin, kitabının başka bir yerinde, «ki'li birleşik cümle» için şunları ekliyor: «Yabancı asıllı olan ve Türkçe için normal olmayan bu birleşik cümle Farsçadan geçmiş bulunan *ki* edatıyla ve onun Türkçesi olarak eskiden kullanılan *kim* edatıyla yapılan birleşik cümledir.»

Ki'li cümleler için bu yargı, Türk Dil Kurumu yayınlarında da tekrarlanıyor: «Türkçede en eski kaynaklarımızdan bu yana kullanılan *ki (kim)* sözcüğü, Farsçadan gelen *ki* bağlacıyla kullanım açısından karışmıştır. Bu nedenle Türkçede çeviri niteliği taşıyan, Türk sözdizimine aykırı tümceler kullanılır olmuştur.»

N. Atabay - S. Özel - A. Çam, Türkiye Türkçesinin Sözdizimi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 93.

Arap ve İran dili ve kültürünün sömürgesi olmaktan kurtulamadan Batı dil ve kültürlerinin sömürgesi olma açmazı ile karşı karşıya geldi. Fransız dili ve kültürünün ve daha sonra da İngiliz dil ve kültürünün hücumuna uğradı.

Türkçeye dışardan gelen bu hücumu, ister Doğu'dan, isterse Batı'dan olsun, yabancı kelimelerle özdeş tutmak son derece yaygın. Aslında bunun son derece büyük bir basitlik olduğunu söylemek zorundayım. Türkçenin sömürgeleşmesini Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce veya Amerikanca kelimelerin salgınıyla özdeş tutmak, bununla sınırlamak Türk dilciliği ve düşüncesi adına önemli büyüklükte bir ilkellik sayılmalı. İlkellik, hep ilkel çözümleri ortaya çıkarıyor. Türk dilinin gelişmesi, böylesi bir ilkel değerlendirme sonucunda, Anadolu'nun gelişmemiş halkının çok dar sözlüğünden tek heceli kelimeleri bulup kullanıma sokmakla gerçekleştirilebileceği düşünülüyor.

Emperyalizm, bir başka ekonomiye tek tek mal yerleştirme işi değildir. Bu var, ancak bundan çok ötede. Emperyalizm bir sistemdir, uzandığı yerlere bu sistemi aşılıyor. Türkçe, etkisinde kaldığı daha gelişmiş dillerden yalnızca kelime almıyor, bu, aldıklarının kolaylıkla geri çıkartılabilecek bir yanı oluyor. Daha önemlisi, başka bir dilin yapısını, yavaş yavaş ithal ediyor. Gelişmemiş bir dil, bu arada Türkçe, gelişmiş bir kültür ve dil ile karşı karşıya geldiği andan itibaren öncelikle yapısal bir etkilenme süreci içine giriyor.

Burada iki ara sonuç çıkıyor, kaydedilmesi gerekli. Birincisi, bu yapısal etkilenmeyi bütün öğeleriyle zararlı görmemek icap ediyor. Emperyalizm, Hindistan veya Anadolu'yu sömürdü, büyük zararlar verdi. Aynı zamanda Hindistan ve Anadolu'da demiryolu yaptı ve bıraktı. Demiryolu ağının emperyalist güçler tarafından örülmüş olması, kesinlikle reddedilmesi gereken bir olgudur, ancak demiryolu değil. Hindistan'a ve Anadolu'ya emperyalist dönemden miras kalan demiryolu ağı bir değerdir, sökülmesine gerek yok.

İngilizce, teorik bir güzelliğe kavuşturulmuş, birleşik cümlesi, compound sentence, son derece yaygın bir dildir. Karşılıklı temas başladıktan sonra Türkçeyi etkilememesi düşünülemez. İlk etki ve en ilkel etki ki'ler ile oluyor. İngilizce'de temel cümle ile yan cümleleri bağlayan that, who, whose ve benzerleri, dili yeni öğrenenlerde Türkçeye ki olarak aktarılıyor. Ayrıca Türkçe'de Farsça'dan beri kurtulamadığı yaban etkisini güçlendiriyor.

Şimdi burada Utopia çevirisine dönüp bir ara özeti yapmam gerekiyor. Bunun için bir yöntemsel parantez açmada yarar görüyorum ve şöyle: Düşünme süreci içinde sapmalar çok öğretici ve aydınlatıcıdır. Normal nedir, tartışması uzun; ancak emperyalizm, kendi özgün toplumunda da bir normal tanımlıyor ve normalden sapmaları ilgi ve özgürlük alanının dışına çıkarıyor. İstatistik kuramındaki normal dağılım ve standart sapma, standart deviation, emperyalizmin bu genel bakış açısının en çok matematikleşmiş bir anlatımı oluyor. Emperyalizm, başka nedenlerle birlikte, normal tanımından sapmalara yaşama özgürlüğü tanımadığı için kendi içinden çürüyor. Halbuki, sapmalar üzerinde düşünmek, çok zaman yaratıcı düşünmenin de başlangıcı oluyor. Ve burada da bir sapma ortaya çıkıyor: Thomas More'un Utopya'sını Türkçeye çevirenler, en azından çeviri dünyasında isimleri olan kimselerdir, fakat, çevirilerinde hemen gözebatan acemilikler var. Tekrarlıyorum: Kendilerini kabul ettirmiş çeviricilerin acemi çevirileri bir sapmadır. Normal olarak usta bir çeviri beklemek gerek, çeviri, ancak İngilizceyi yeni öğrenenlere layık bir düzeyde ve ortada duruyor.

Sapmalar üzerinde düşünmek, benim alışkanlıklarımdan birisidir. Sapma saptanınca düşünmemek imkânsız. Elimde değil. Düşünmek araştırmaktır, çevirinin arka kapağında şunlar yazıyor: «Kitap, Sabahattin Eyüboğlu, Mina Urgan, Vedat Günyol tarafından imece çalışması sonucu dilimize kazandırılmıştır.» Bunu, ancak sapmayı saptadıktan sonra görebildim.

Sapmalara alışmış olmakla birlikte bu kapak yazısı-

na pek şaşırdığımı kaydetmek durumundayım. Bir çeviri nasıl olur da, «imece çalışması sonucu» ortaya çıkar, bunu anlamakta pek güçlük çekiyorum. İmece yoluyla çeviri olur mu; olur, pek lâubali olur.

İmece, köylerde bir iş yapma usulüdür. Disiplinsizdir, plansızdır, gevşektir; ilkel dayanışma türlerinden birisidir. Bir yol yapılacak, bir su getirilecek veya bir yoksulun damı elden geçirilecek olduğunda imece usulüne baş vuruluyor. Kimin geleceği, ne zaman katılacağı, işin ne kadarını yapacağı, ne zaman ayrılacağı büyük bir gevşeklik içinde ve işin yapılış süreci içinde ve zamanla ortaya çıkıyor. Bu yüzden iş aksıyor ve uzuyor, sonunda işbilir ellerden çıktığı izlenimini vermese de, iş yapılmış oluyor.

Çeviri, imece yoluyla yapılmaz. İmece ile yapılan işin her bir bölümü ayrı bir beceri düzeyini yansıtır, farklı ustalıktadır, çeviride bu olmaz. İmece ile yapılan iş zaman içine sarkar ve zorunlu olarak bu sarkıklığı, eğri büğrü bir ürün olarak, belli eder. Çeviri, bir bütünselliğe sahip olduğu için zaman içinde gereksiz bir sarkıklığa tahammül edemez, dışa vurur.

Çevirideki acemilik ve çevirinin «imece çalışması sonucu» gerçekleştirildiği iddiası yan yana gelince düşünme süreci içinde bir adım daha atma imkânı ortaya çıkıyor. Acaba «imece» sözcüğü, daha büyük bir sarkıklığı mı ele veriyor? «İmece» sözcüğünde içerilmiş olarak var olan gevşeklik, açığa çıkması kaçınılmaz olan bir rahatsızlığın üzerine örtü işlevi mi görüyor? Düşündürüyor.

Artık iyice rahatsız bir biçimde okumayı sürdürürken düşünmeye başladım. Çevirinin hemen başında «yün işlikleri ve daha başka üretim kolları yaratın» (*) cümlesiyle karşılaşıncaya kadar bu rahatsız okuma devam etti. Bundan sonra başka türlü bir okuma başladı.

Çünkü bu cümleyi okur okumaz, aslına bakmadan bu cümlenin, kesinlikle yanlış bir çeviri olduğunu düşündüm. Buna gelmeden önce, iyi bir çeviride ve özellikle

(*) Ibid., s. 24.

Ütopya türünden klasik ve değerli bir eserin çevirisinde bulunması gereken üçüncü özelliği ifade etmek gerektiğini düşünüyorum. Çevirici çevirdiği dili ve aktardığı dili çok iyi bilmek durumundadır, buna ek olarak konusunu çok iyi bilmek zorundadır. Bunun anlamı, burada, şöyle: Ütopya çeviricisi, on altıncı yüzyıl İngiltereşi'ni, Sekizinci Henry dönemini ve bütün bunların ötesinde Grand Industry olarak bilinen, Orta Çağ'a renk veren, Orta Çağ çıkış kapısında en önemli sorun olan yünlü dokuma sanayiinin sorunlarını (*) ve terminolojisini bilmek mecburiyetindedir. Boşuna değil, Ütopya'da sık sık koyun, yün ve yünlü kelimeleri geçiyor.

Utopia'nın çeviricileri, iyi bir çeviride bulunması gerekli üçüncü özellikten yoksunlar. Bu, bir saptama. Çünkü, «yün» ile «yünlü» kelimelerini karıştırıyorlar ve konularını bilmedikleri için «yün işlikleri» olamayacağını da bilmiyorlar. «İşlik» kelimesi çok güzel, «Workhouse» kelimesi karşılığı olarak kullanıyoruz, manufactory karşılığı bugün geçerli sayılan «imalâthane» yerine bile kullanabiliriz. Ancak «yün işlikleri» olmaz, «yünlü işlikleri» olur.

Burada saptama, daha önceki sapma ile birleşiyor. İngilizceyi yeni öğrenenler wool, yün, ile woolen, yünlü kelimesini hep karıştırıyorlar. Ancak Ütopya çevirisini yapan Eyüboğlu, Urgan ve Günyol'un İngilizceyi bu çeviriyi yaparken öğrenmeye başladıklarını düşünemiyorum.

Okumanın bu safhasında, ister istemez ve zorunlu olarak, acımasız bir hipotezle karşılaştım. Hipotezi yazıyorum: Üzerinde «Türkçesi: Sabahattin Eyüboğlu - Mina

---

(*) Ütopya'nın yeniden çevirisi gerekecek. Bunun için gerekli olabilir.

Y. Küçük, İngiliz Endüstri Devrimi Öncesinde Avrupa Yünlü Dokuma Sanayii, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 1, Sayı 2, 1980.

Urgan - Vedat Günyol» yazmasına rağmen Ütopya'nın çevirisi bu üçlü tarafından yapılmamıştır.

Nasıl olabilir? Ne yazık! Üniversitede olabiliyor. Hipotezi geliştiriyorum: Üniversitede, lisans düzeyinde mezuniyet çalışmaları, yüksek lisans düzeyinde seminer ödevleri oluyor. Bazı öğretim üyeleri de öğrencilerinin çalışmalarını mülk ediniyorlar, örnekleri var ve biliniyor. Bazı öğretim üyeleri, yalnızca Türkiye'de değil kapitalizmin en gelişmiş olduğu ülkelerin en önde gelen üniversitelerinde de, öğrencilerinin yapmış oldukları çalışmaları, hazırladıkları kitapların birer bölümü gibi ve olduğu biçimiyle yayınlamaktan geri kalmıyorlar. Bazıları saptanıyor; saptananların bir bölümü de, artık bu uygulama nerede ise kurumsal bir nitelik kazanmış olduğu için, örtbas ediliyor. Bu, biliniyor.

Sapma ve saptamadan sonraki ek bilgi ile hipotezi şöyle geliştirdim: Thomas More'un Ütopya'sının Türkçesinin üzerine yazılan üç isme rağmen çeviri bir öğrenci tarafından yapılmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi öğrencilerinin birisinin mezuniyet tezi veya yüksek lisans düzeyinde seminer ödevi olabilir. Çeviricilerden bir veya diğerinin güvendiği ve sevgili bir öğrencisi olabilir. Bu çeviri olduğu gibi alınmış olabilir. Üç çeviriciden birisine gözden geçirilmesi için verilmiş olabilir. Birisi diğerin üzerine atmış olabilir. Çünkü bir çeviriyi gözden geçirerek düzeltmenin yeni bir çeviriden daha zor olduğunu deneyenler bilebilir. «İmece» sözcüğü işte bu birbirinin üzerine atma sırasında ortaya çıkmış olabilir. Daha sonradan yayınlanmış olabilir. Hipotez olduğu için olabilir.

Bu hipotezden sonra okumam daha kuşkulu oldu. Yapmam gerekeni yapabilmem için ise yeni yıl tatilinin bitmesini beklemem gerekti. Ankara'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nden bir Utopia aldım. Sonucu yazıyorum: Krom ararken, tersinden, uranyum ile karşı karşıya geldim. Kötü bir çeviriyi denemek için İngilizcesini aradım, tam bir sorumsuzlukla karşı karşıya

geldim. Çeviren çevirmemiş, uydurmuş. İmeceye çıkmış bir köylüden daha sorumsuz, istediği paragrafı atmış, istediği paragrafın yerine istediği Türkçe paragrafı yazmış, Marx'ın deyimiyle burjuvazinin çocukluk döneminde ortaya çıkan ve tüm insanlığın ortak değerlerinden birisi olan Thomas More'u, insanın gelişme aşamalarının en üst yerinde duran toplumsal marangaz türünün ilk yiğit örneklerinden birisi olan ve zamanının entellektüel modasına uygun adıyla Morus'u hoyrat bir keserle kesmiş, doğramış bir çeviri ile karşı karşıya geldim.

Çeviriciden değil, çevirinin üzerinde ismi yazılı merhum Eyüboğlu ile Vedat Günyol ve Mina Hanım'dan yine de özür diliyorum. Üzmek değil, ancak, yazmak zorundayım. Bir daha oynı yolda yürüme şansını azaltmak için bulduklarımı aktarmam gerekiyor.

Şimdi Türkçe ve İngilizcesini yazıyorum.

«Aylak insan bırakmayın memleketinizde. Tarımı büyük ölçüde geliştirin. Yün işlikleri ve daha başka üretim kolları yaratın» (*).

Tümüyle uydurma. İngilizcesini yazıyorum.

«Let not so many be brought up in idleness. let husbandry and tillage be restored, let clothworking be renewed» (**).

Doğru Türkçesini yazıyorum.

«Bu kadar çok insanı aylaklığa alıştırmayın. Çiftçiliği ve ekimi canlandırın. Yünlü dokumacılığı yeniden başlatın.»

Ekleyeceklerim var. Çeviriciler «Tarımı büyük ölçüde geliştirin» diye çevirmişler. İngilizcesini olduğu gibi aktardım, eğer kütüphanedeki İngilizce metin uydurma değilse, bu hem yanlış ve hem uydurmadır. İngilizcede «büyük ölçüde» anlamına gelebilecek hiç bir kelime veya kelime takımı yok.

Bu kadar değil. Kelimelerin tarihi var, «tarım» keli-

(*) *Thomas More, Utopia, İstanbul, 1981, s. 24.*

(**) *The Utopia of Sir Thomas More, London, 1937, s. 31.*

mesi ve bunun İngilizcesi olan «Agriculture» sözcüğü oldukça yeni bir kelimedir. Çiftçilik anlamında ilk kullanılan kelime husbandry oluyor. Tarım kelimesinden önce Türkçede de çiftçilik kelimesi kullanılıyor. Çiftçilik kelimesinin, pek çok sanıldığının aksine, tarım ile doğrudan bir ilgisi yok. Düzenli bir irat, gelir kaynağı, anlamına geliyor. Tarım, bunun en bilinen ve en eski yoludur.

«Husbandry» kelimesi ise ilginç bir tarihi olan kelimedir. «Husband», Türkçesiyle «koca» veya «herif» kelimesinin özdeşidir. Daha doğrusu Türkçeye Grekçe'den geçen «Ofendis» veya «efendi» kelimesiyle aynı anlamı veriyor. Bütün dillerde ya da dillerin çoğunda «ekonomi» kelimesi, husband veya koca ya da efendi kelimesinden doğuyor. Rusça «hozyain», «koca», veya «efendi» ya da Doğu'daki «sahip» anlamına geliyor. Hosyaistvo, ekonomi demek. Bulgarca «stopanin», «koca» veya «efendi», stopanstvo ise ekonomi anlamına geliyor.

«Koca» veya «husband» veya «hosyain» veya «stopanin» kelimelerinden türeyen «husbandry», «hosyaistvo», «stopanstvo» kelimeleri «ekonomi» anlamını taşırken hep çiftçiliği içeriyor. Sadece «herif» kelimesiyle ilgili olan «hirfet» kelimesinin çiftçilik ile bir ilgisi yok, zanaatları anlatıyor. Bu da normal, çünkü yerleşik toplumlarda ilk üretim türü çiftçilik oluyor. Çiftçilik ile «koca» kelimesinin bağlantısı ise gayet açık olmalı; özel mülkiyet rejimlerinde çiftlik veya mülk sahiplerinin «koca» olabilmesi akla yakın.

Bu kadar da değil. İnsan ilk önce hayvanları ehlileştiriyor. Çiftçilik türü olarak hayvancılığın bir önceliği var. Bu yüzden olmalı, artık yaşayan İngilizcede «husbandry» kelimesi çiftçilik anlamında pek kullanılmıyor; «animal husbandry» veya «husbandry» olarak «hayvancılık» anlamına geliyor.

Çevircilerin, en azından bunlar içinde Mina Hanım'ın, «husbandry» kelimesinin tarihini bildiğine inanıyorum. Bu yüzden en azından Mina Hanım'ın «let husbandry and tillage be restored» ifadesini «tarımı büyük ölçüde ge-

liştirin» biçiminde çevirmesine ihtimal vermiyorum. Mutlaka bu çeviriyi bir cahil yapmıştır.

Devam ediyorum: «let clothworking be renewed» ifadesini «yünlü dokumacılığı yeniden başlatın» olarak çevirdim. Şu nedenle; pamuklu dokuma devrine kadar ve özellikle Orta Çağ'da dokuma sanayii, Grand Industry'dir ve clothworking, woolen industry veya yünlü dokumacılık anlamına geliyor.

Burada «yünlü dokumacılığı yeniden başlatın» veya «yünlü dokumacılık yeniden başlasın» almaşıkları üzerinde durmuyorum. Artık iyi veya kötü çeviri konusunu, önemli ölçüde bir kenara bıraktım. Önce bu çevirinin, çevirinin üzerinde ismi olanlar tarafından yapılmadığını ve her kim yaptıysa sonsuz ölçüde sorumsuz davrandığını ortaya çıkarmakla meşgulüm.

Bir başka örnek veriyorum. Önce çeviricilerin çevirisini aktarıyorum.

«Bu yeni dünyada bizimkinden daha gelişmiş uluslar olduğuna inandıramazsınız beni. Tabiat bizim dünyamızda kafaları daha düşük bir mayadan yaratmış olamaz ya. Üstelik bizim arkamızda eski bir uygarlık örneği var. Uzun bir gelişme içinde gerek ihtiyaçlar, gerek hayatı güzelleştirme isteği nice buluşlar doğurmuş. Ayrıca rastlantılardan doğma nice buluşlar daha var ki, en keskin dehalar bile düşünemez onları» (*).

Şimdi İngilizcesini aktarıyorum.

«It shall be hard for you to make me believe that there is better order in that new land than is here in these countries, that we know. For good wits be as well as there, and I think our commonwealth be ancienter than theirs, wherein long use and experience hath found out many things commodious for man's life, besides that many things here amongs us have been found by chance, which no wit could ever have devised» (**).

Doğru Türkçesini yazıyorum.

(*) *Thomas More, Utopia, op. cit., s. 47.*

(**) *The Utopia of Sir Thomas More, op. cit., s. 55.*

«Bu yeni toprakta, burada, bu ülkelerde bizim bildiklerimizden daha iyi bir düzen olduğuna beni inandırmanız, kesinlikle, pek zor olacaktır. Çünkü gerekli beyinler orada olduğu kadar burada da var, ve öyle sanıyorum, bizim mülkümüz onlarınkinden daha eskidir, burada uzun pratik ve deneyim, insan yaşamı için yararlı bir çok nesne yaratmıştır, ayrıca, burada bizde, hiç bir aklın tasarlayamayacağı bir çok şey rastlantı sonucu bulunmuştur.»

Bu üç metnin karşılaştırması sonucunda çıkacak olan şu olmalı: Ortada bir iyi veya kötü çeviri tartışması yok; kalkıyor. Ortada bir ciddiyetsizlik ve daha ötesi sorumsuzluk var. Her İngilizce bilen daha iyi bir çeviri yapmayı deneyebilir; bu nedenle, en son metne «iyi çeviri» nitelemesini uygun görmedim, «doğru Türkçe» demekle yetindim. Bunu yapmak gerekti: Cem Yayınevi tarafından yayınlanan metnin kötü çeviriden öte tam bir uydurma metin olduğunu görebilmek için.

Bir başka örnek veriyorum.

«Utopia adasının 54 büyük ve güzel şehri vardır. Hepsinde aynı dil konuşulur! Aynı töreler, aynı kurumlar, aynı yasalar yürürlüktedir. 54 şehrin hepsi aynı plan gereğince kurulmuştur ve hepsinde bölge özellikl'erine göre biçimlenen aynı devlet yapıları vardır» (*).

Şimdi İngilizcesini yazıyorum.

«There be in the Island fifty-four large and fair cities, or shire towns, agreeing all together in one tongue, in like manners, institutions and laws. They be all set and situate alike, and in all points fashined alike, as farforth as the placa or plot suffereth» (**).

Ayrı bir çeviri yapmıyorum. Yazacaklarım şunlar: İki metin arasındaki tek uyuşma İngilizce metinde «fift-four», «elli dört» geçiyor, Türkçe metinde de «54» rakamı var. İngilizce metinde «cities», «kentler» ve «towns», «kasabalar» geçiyor. Türkçe metinde sadece «şehir» var. Şehir «large and fair cities» olarak nitelendiriliyor, «büyük ve

(*) *Thomas More, Utopia, op. cit., s. 50.*
(**) *Utopia of Sir Thomas More, op. cit., s. 66-67.*

güzel» yerine «büyük ve temiz» demek daha doğru olabilir. Çeviride «devlet yapıları» kelimeleri yer alıyor. İngilizceyi çok az bilenler bile bunun için öncelikle «state» veya «government» veya «public» kelimelerinin olması gerekir. İngilizce bilmeyenler bile İngilizce metinde bu kelimelerin olmadığını saptayabilir. Yapı kelimesi için ise «building», «House» veya daha da uzaktan «place» gereklidir, bunlar da yok. Çeviriciler uyduruyorlar.

İngilizce metinde bir tane «fift-four» var; Türkçe metinde iki tane «54». Uyduruyorlar. Bu uydurmalar, bundan sonrakinin yanında pek önemsiz. Türkçe metinde «plan» kelimesi var, İngilizcesi de «plan» olarak yazılıyor, fakat, İngilizce metinde yok. Bu yoklukta ise çok büyük bir ciddiyetsizlik var. Çok basit olarak şu nedenle: Ütopyacılar, başta Thomas More, bir başka çalışmada yazdığım gibi, «toplumsal marangoz» katogorisine giriyorlar. Toplumu değiştirmek istiyorlar. Marx ve Engels'in, politik mücadelenin zorlaması sonucu (*) ütopyacıları sosyalist teorinin dışına çıkarmak istemelerine rağmen, ütopyacılar sosyalist birikimde önemli bir yere sahiptirler. Yeni ve daha «güzel» bir düzen için «projeler» hazırlıyorlar ve daha çok saraylarda olmak üzere taraftar toplamaya çalışıyorlar. Sosyalist düşünce, hiç kuşku yok, hem bu proje birikiminden ve hem de ütopyacıların yanılgı ve yenilgilerinden yararlanıyor.

«Plan» düşüncesini geliştiriyor. «Plan» düşüncesinin geliştirilmesi, kapitalizm sonrasıdır, «plancılık», kapitalizmin anarşik yapısının çocuğudur. Bu düşünceyi, burjuvazinin çocukluk döneminin başına götürmek bir ciddiyetsizliktir. Ütopya, çevirisi çevirinin üzerinde akademik nitelikleri olan isimler taşımasına karşın, akademik komünitede kolaylıkla elde edilen bir titizlikten son derece uzak duruyor.

Çeviriciler atlıyor ve uyduruyorlar. Atlama ve uydur-

(*) *Y. Küçük, Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayısı.*

ma ile ilgili bir örnek veriyorum, örneklerin sonuncusu oluyor. Önce İngilizcesini yazıyorum.

«Upon a certain day, when I had heard the divine service in our Lady's church, which is the fairest, the most gorgeous and curius church of building in all the city and also most frequented of people, and the service being done was ready to go home to my lodging, I chanced to espy this foresaid Peter talking with a certain stranger, a man well stricken in age, with a black sunburnt face, a long beard, and a cloak cast homely about his shoulders, whom by his favour and apparel forthwith I judged to be a mariner. But the said Peter, seeing me and came onto me and saluted me.»

«And as I was about to answer him, See you this man? saith he (and therewith he pointed to the man that I saw him talking with before), I was minded, quoth he, to bring him straight home to you.»

«He should have been very welcome to me, said I, four your sake» (*).

Şimdi de çeviri metnini yazıyorum.

«Bir gün Notre-Dame'a gitmiştim. Halkın gözdesi olan bu kilise bizim en güzel mimarlık şaheserlerimizden biridir. İbadetten sonra otele dönerken birden Peter Giles'le karşılaştım. Yaşlıca bir yabancıyla konuşuyordu. Güneşten yanmış teni, uzun sakalı, üstünden düşecek gibi duran yeleği, hali tavrıyla bu yabancı bir gemi kaptanına benziyordu.»

«Peter beni görür görmez, bir cevap vermeğe hazırlanan yabancıdan bir an uzaklaştı, yanıma sokulup selâmladıktan sonra :»

'«Bu adamı görüyor musunuz, dedi, onu doğru size getirmek üzere idim.»'

'«Dostum, dedim, sizinle geldikten sonra kim olsa sevinirim»' (**).

İngilizce «Our Lady's Church», Türkçe çevirisinde

(*) *Utopia of Sir Thomas More, op. cit., s. 16.*

(**) *Thomas More, Utopia, op. cit., s. 10.*

«Notre-Dame» oluyor; öyle biliniyor, sakıncası yok. Ancak aynı cümlede kilise «the fairest, the most gorgeous and curius church of building in all the city and also most frequented of people» olarak niteleniyor. Burada ne «mimarlık», ne «şaheser», ne de «gözde» kelimeleri var, hepsi uydurma ve asıl metne göre kısa. Ayrıca ilk paragrafın son cümlesi ile, yukardaki ikinci paragraf birleştirilerek özetlenmiş. Son cümle, «sen olduktan sonra, hoş geldi, sefalar geldi, dedim.» biçiminde çevrilebilir. En azından «dostum» kelimesi ya da bu anlama gelebilecek hiç bir kelime yok.

Bu çok basit paragraflar, kısaltılarak ve «serbest çeviri» anlayışını da aşan bir cidiyetsizlik içinde Türkçeye «kazandırılmış» oluyor. Peter'in konuştuğu adam da eksik anlatılıyor ve bu arada «üstünden düşecek gibi duran yeleği» nitelemesi yapılıyor. Burada da şunları eklemek gerekiyor: Birincisi, hiç bir zaman bir yelek bir adamın üstünden düşmez. Yelek, teknolojik olarak, hiç bir zaman düşecek gibi durmaz. Bu uydurma olmalı. Nitekim İngilizce metinde «cloak» kelimesi geçiyor; yelek değil, pelerin demek. İngilizce metinde, pelerinin, Peter'in konuştuğu adamın omuzlarının üzerine rahatça atılmış olduğu yazılıyor. Düşmesi veya düşme ihtimali, kesinlikle söz konusu değil. Ayrıca, İngilizce metne göre, Peter'in konuştuğu adam kaptana değil, denizciye benziyor. Hepsi, uydurma.

Ütopya'nın böylesine basit paragraflarında bile bu denli atlama, uydurma ve ciddiyetsizlik saptanabildiğine göre, daha fazla örnek vermeyi gerekli bulmuyorum. Ancak şu kadarını söyleyebiliyorum: Karşılaştırdığım cümleler içinde, «iyi» çeviriyi bir tarafa bırakıyorum, dürüst çeviri bulmakta bile güçlük çekiyorum. Bunun için de, daha öncekilere ek olarak, bir küçük işaret verebilirim. Ütopya'nın başkent anlatılırken, çeviride, şöyle yazılıyor: «Orası Millet Meclisinin ve hükümetin bulunduğu yerdir. Bundan ötürü de bütün öteki şehirlerden daha ünlü ve önem-

lidir» (*). Uydurma bile değil, kesinlikle yalan.

Nasıl olur, ne büyük cehalet? «Millet» burjuva düzeninin ortaya çıkardığı bir kavram; burjuvaziden önce yok. Ütopya ise burjuvazinin çocukluk döneminin başında yazılıyor. Millet, henüz yok. Millet Meclisi ise Büyük Fransız Devrimi'nin bir mirasıdır, Ütopya'da ne arasın! «Hükümet» de, devlet yönetiminin kral veya sultanın sarayından ayrıldıktan sonra ortaya çıkıyor. Bu yüzden ve pek büyük bir doğallıkla «Millet Meclisi» ve «Hükümet» kelimeleri, İngilizce metinde yer almıyor (**). «Bütün öteki şehirlerden daha ünlü ve önemlidir» cümlesi de, kesinlikle, İngilizce metinde yok. Bunun yerine şu var: «Of them all this is the worthiest and of most dignity.»

Sonuca geliyorum; Sabahattin Eyüboğlu, Mina Urgan ve Vedat Günyol'un, insanlığın kültür hazinesinin en değerli varlıklarından birisi olan Thomas More'un Ütopya'sını, bile bile ve böyle bir hafiflikte ele alabileceklerine ihtimal veremiyorum. Bu nedenle bu çeviriyi, çevirinin üzerinde isimleri yazılı olanların yapmadıkları sonucuna varıyorum.

Ne yazık! Başka ülkelerde de yapılıyor, bununla çok ilgilenmiyorum, Türkiye'de çok yapılıyor. Yayına hazırlamış olduğum bir başka çalışmamda Rusça klasiklerin, bir başka yayınevinin çevirisinde, nasıl ve ne ölçüde tahrif edildiğini gösterdim. Fırsat düştükçe ve imkânım olduğu ölçüde bunları yapmaya devam edeceğim.

Doğru çeviriler, uydurma çevirilerden doğdu. Batı'nın rönesans'ında, Grek kaynakları, önce Arapça ve daha sonra Grekçe'den çevrilmeğe başlandı. Bu dilleri bilenlerin sınırlılığının verdiği imkânlar içinde, daha sonra ve şimdi Türkiye'de görülenleri pek aşan ölçüde tahrifat ve sorumsuzluk dönemleri yaşandı. Bunu, sorumsuzlukların sergilenmesi süreci ve dönemi izledi. Filolojinin önem kazanması, bir ölçüde, bu sergileme süreci ve humması içinde ortaya çıktı. Bu yüzdendir, aydın doğarken, büyük

(*) *Thomas More, Utopia, op. cit., s. 53.*
(**) *Utopia of Sir Thomas More, op. cit., s. 69.*

ölçüde, filolog olarak doğdu. bu nedenle, aydın doğarken, «eleştiren hayvan» olarak doğdu.

Okumak, yeniden okumaktır. Yeniden okumak, umulmadık hazinelerle karşılaşmak demek oluyor. Ütopya'yı yeniden okurken, krom ararken, tersinden, uranyum yataklarıyla karşı karşıya geldim.

Yeniden okumak, benim için, bir keyiftir. Ütopya'yı okurken, yeniden okumanın alışılmış hazzını duyabildim mi? Bilmiyorum

«GELİŞME VE EŞİTSİZ GELİŞME YASASI» (*), (**)

Toplumsal bilim kendi yetersizliğini ve caresizliğini yaşıyor. Henüz bunun tümüyle bilincinde görülmüyor. Şu anda tüm derinliğiyle yetersizliğin ve caresizliğin pratiğini yaşandığı görülüyor. Dünyanın her tarafında. Bugün için dünyanın her tarafı aynı zamanda bir tarafıdır ve bir tarafı her tarafıdır. Caresizlik bir tarafta careye dönüşecek. Care, caresizlik kadar kesindir.

Türkiye, bir tarih koymak gerekirse Üçüncü Selim'den beri, nerede ise iki yüzyıldır, Batı'dan care almaya çalışıyor. Alamıyor. Alamaz. Çünkü Türkiye careyi Batı'ya yetişmekte buluyor. Care, Batı'ya yetişmekte geçmiyor. Care Batı'yı aşmada yatıyor.

Batı, Doğu'ya yetişmeye çalışmadı. Doğu'yu aştı.

Taklit etmeyi denemeden yetişmek mümkün değil.

(*) K.T.Ü. İnşaat-Mimarlık Fakültesi tarafından 30-31 Temmuz 1981 tarihinde Trabzon'da düzenlenen «Mimarlık ve Ekonomi Toplu Çalışması» toplantılarına sunulan bildiri.

(**) Eşitsiz gelişme yasası ile ilgili daha önceki çalışmalarım şunlar :

Y. Küçük, Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları: Sovyet Deneyimi 1925-1940, İstanbul, 1975.

Y. Küçük, Bilimlerin Sonu ve Bilimin Doğuşu, Yurt ve Dünya, Mayıs 1977.

Y. Küçük, İngiliz Endüstri Devrimi Öncesinde Avrupa Yünlü Dokuma Sanayii, Ekonomik Yaklaşım, 1980, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 2.

Burada mümkün olduğu kadar, daha önce değindiğim ve geliştirdiğim düşünceleri tekrarlamamaya çalıştım. Düşünce akışı içinde kopukluk görülürse, umarım görülmez, daha önceki çalışmalarıma bakmak gerekebilecek.

Batı, önce kendi geçmişi saydığı Ege uygarlığını taklit etmekle işe başladı. Kesinlikle taklit edemedi ve yalnızca aştı. Batı, kendi geçmişi saydığı Ege uygarlığını aştığı zaman, Doğusunda büyük bir gücü temsil eden bir imparatorluğu da geride bıraktı: Osmanlı İmparatorluğu. Doğu ile Batı, hiç bir zaman aynı zaman kesitinde gelişemedi. Batı'nın, daha doğru bir deyişle Batı Avrupa'nın ve daha teknik bir deyimle de Euro-Santrik Dünya Ekonomisi'nin[1] gelişmesi için, Doğu'nun ekonomik gelişmesinin, en azından bir süre için, yaşlaması veya durması gerekti.

Euro-Santrik Dünya Ekonomisi, Euro-Santrik dünya bilimine yol açıyor. Bugün net bir biçimde görülen de dünya ekonomisinin merkezinin değişmesi oluyor. Bugün çaresizliği ve yetersizliği yaşanan Euro-Santrik dünya bilimidir ve bu kesinlikle rastlantı sayılmamalıdır.

Çaresizliğe yetişmeye çalışmak kadar beyhude ne olabilir? Bugün Türkiye'nin üniversiter kurumlarının büyük bir yavanlıkla çaresizliğe koştuğunu görmemek mümkün mü? Geride kalanı yakalamak için ileriye atılmak mümkün olabilir mi?

Batı'ya Doğru Eşitsiz Gelişme

Kalkınma ile gelişme arasında bir ayrım yapılıyor. Birinin düzensiz, diğerinin her yana doğru eşitçi bir büyümeyi içerdiği ileri sürülüyor. Son derece idealist, son derece bilgiçce bir zorlama. Ders kitaplarından bilim çıkarmaya heves duyanlara özgü bir buluş.

Tıpkı «çarpık kapitalizm» deyimi türünden bilimsel dayanaktan yoksun bir buluş. Şu nedenle, kapitalizm her zaman çarpıktır. «Çarpık kapitalizm» demek, çarpık olmayan kapitalizmin varlığını kabul etmek demektir. Bu ise olmayanı varsaymak demektir. Kapitalizm, her zaman ve her yerde, çarpıktır, çarpıklık kapitalizmin en temel, sine qua non, özelliğidir. Aynı biçimde, adı ister kalkınma isterse gelişme olsun, kapitalizmde büyüme eşitsizdir.

Eşitsiz gelişme, yalnızca, kapitalizmin özelliği değil-

dir, aynı zamanda kapitalist gelişmenin iç dinamiğidir.

Hep bilinir, kapitalist gelişme par excellence sanayi devrimi ile özdeş tutulur. Sanayi devrimi ise, neredeyse tek boyutlu denecek ölçüde, pamuklu tekstil sanayiindeki gelişmelerle bir sayılır. Burada eklenebilir: Her devrim, kendisinin geçmişten kopuk olduğunu aşırı ölçüde vurgular. Fransız Devrimi böyle yapmıştır, Kemalist Devrim de. Pamuklu dokuma devrimi de.

Kemalist Devrim'den önce Tanzimat'tan başlayıp İkinci Meşrutiyet'e kadar uzanan verimli ve görkemli bir hazırlık dönemi var. Pamuklu dokuma devriminden önce ise «Grand Industrie» var, bir çağa, orta çağa, damgasını vuran, devletleri toplumları kuran veya yavaşları başlatan bir yünlü dokuma sanayii var (*). Pamuklu dokuma, binlerce yıllık bir zaman aralığında, Fikret'in deyişiyle muttarid, muhteriz damlalar türünden bir ritmle yünlü dokumacıların parmaklarında toplanan bir birikimi miras aldı. Bu miras Avrupa'da, Batı Avrupa'da ve İngiltere'de vardı. Pamuk ve pamuklu dokuma ise yoktu. Pamuk ve pamuklu dokuma Doğu'dan, pamuk ipliği Levant'tan ve İngilizcedeki cotton kelimesi de Arapçadan Batı'ya ve İngiltere'ye göç etti.

Dokuma teknolojisi, ister yünlü ve isterse pamuklu olsun, iki departmandan oluşuyor: İğirme ve dokuma. Orta çağdan beri lüks bir mal olan, bu yüzden pazarı dar sayılan ve ancak uluslararası ticaret ile gelişebilen yünlü dokumadan sonra, ucuz üretilebilen, geniş iç pazara hitap eden harcı alem pamuklu dokuma ile dokuma teknolojisi bir devrime sahne oluyor. Dokuma teknolojisindeki devrim, iki departman arasında bir eşitsiz gelişme olarak ortaya çıkıyor. Eşitsizlik sürekli olarak yeni buluşları zorluyor.

Anlatacaklarım daha önce anlatılmışsa uzun aktar-

(*) Grand Industrie'nin profesyonel iktisatçı olmayanların da okuyabilecekleri bir öyküsü için bakınız,

Y. Küçük, İngiliz Endüstri Devrimi Öncesinde Avrupa Yünlü Dokuma Sanayii, Ekonomik Yaklaşım, 1980, Cilt 1, Sayı 2.

malarda sakınca görmüyorum. Ayrıca bilimsel katkının ayracını aktarmanın dozajıyla ölçmeye çalışan düşünceye de katılmıyorum. Bilimsel çalışma veya katkı, var olanı veya olanları parçalayıp parçalardan yeni bir can yaratabilmektir. Unutmamak gerek, heykeltraşın kullandığı malzemenin tamamı daha önce vardır.

Sanayi devrimi üzerine klasik ve neredeyse her dile çevrilmiş, gerçekten de değerli bir kitaptan uzun bir aktarma: «Bir sanayideki çeşitli süreçler bir bütün meydana getirirler ve aynı ritme ayarlı bağlaşık (interdependent) hareketler sistemine benzerler. İşlemlerden birini hızlandıran bir teknolojik iyileştirme ortak ritmi bozma ve daha önce var olan sistemin dengesini bozma etkisi yapar. Çeşitli işlemler eşitsiz kaldığı ve tekrar dengeye ulaşamadığı sürece tüm sanayi istikrarını kaybeder ve dalgalanmaya başlar: Bu yavaş yavaş daha düzenli bir hal alır ve zamanla taze bir üretim ritmine yol açar. Tekstil sanayiinde başlıca iki süreç iğirme ve dokumadır. Normal olarak bunların aynı hızda çalışmaları gerekir»[3]. Görülüyor, Fransız Paul Mantoux, süreçlerin birbirine bağlılığını ve eşitsiz gelişmesini tüm sanayi süreçleri için ortaya koyuyor ve örneği tekstilden alıyor.

Tekstilde örnek çok açık: «İğirme ile dokuma arasında gittikçe açılan boşluk sanayide ciddi rahatsızlık yaratıyordu»[3]. Bu boşluk ve yarattığı rahatsızlık, dokuma ve iğirme arasında yeni buluşların yarışına dönüştü. Dokuma teknolojisindeki bir buluş, yarattığı dengesizlik ile iğirme teknolojisinde bir yeni buluşu zorunlu hale getirdi. İğirme teknolojisindeki yeni bir buluş ile dokuma kapasitesi yetersiz oldu ve dokuma teknolojisinde yeni bir buluşu zorladı. «İşte böylece ekonomik ihtiyaçlarla teknolojik buluşların karşılıklı etkileşimi, sanayide, her biri bir ileriye sıçrayışı simgeleyen bir dizi dalgalanmalara yol açtı»[4]. Paul Mantoux bunları ilk önce 1927 yılında yazdı.

Yazdıklarına bakılırsa ilk kez yazdığı izlenimini veriyor. Araştırma ise daha önce yazılmış olduğunu gösteriyor ve yazan da, her halde sürpriz sayılmamalı, Marx oluyor. Mantoux'dan altmış yıl önce Marx şunları yazı-

yor: «Sanayiinin bir kesiminde üretim biçimindeki radikal bir değişme diğer kesimlerde benzer değişmeleri gerektirir. Bu önce, bir sürecin ayrı fazları olarak birbirine bağlı ve ancak yine de toplumsal iş bölümü nedeniyle, her biri bağımsız bir mal üretircesine birbirinden kopuk sanayi kollarında ortaya çıkar. Bu yüzdendir ki, makina ile iğirme makina ile dokumayı bir ihtiyaç haline getirdi ve her ikisi de beyazlatma, basma ve boyamadaki mekanik ve kimyasal devrimi zorunlu yaptı. Diğer yandan da, pamuk iğirmedeki devrim pamuk elyafından tohumu ayıklamak için cin'in keşfini gerektirdi, ve yalnızca bu buluş sayesinde pamuklu üretimi bugünün gerektirdiği bu müthiş ölçekte mümkün olabildi»[3]. Bundan yüzyıldan daha uzun bir zaman önce kâğıda dökülmüş olan bu düşüncelerin gelişme ile ilgili düşünceleri yeterince etkileyememiş olması ne büyük bir yazık.

Pamuklu dokuma, sanayi devrimini algılamada çok ağırlıklı bir yere oturtuluyor. Önemini inkâr etmek mümkün değil, ancak anlatımı kolaylaştırmak için olsa gerek sanayi devrimi ile tekstil özdeş tutuluyor. Sanayi devrimi tekstil devrimi demek değil. Başka kesimler var ve var olanların başında da demir-çelik sanayii olmalı. Bu özet yazımda sözü uzatmadan sanayi devriminde demir-çelik sanayiinin tarihini yazan bir araştırıcıya bırakmanın zamanı. Şöyle: «Onsekizinci yüzyılda tekstil sanayilerinin gelişmesi iki ardışık süreç olan iğirme ile dokuma arasındaki bir yarış olarak gösterilmiş iken demir endüstrisinin gelişmesi de daha çok iki yandaş ve rakip süreç olan döküm ile dövme arasında bir mücadele olarak düşünülmelidir»[4]. Burada da iki süreç arasında bir yarış var.

Bu yarışın kilometre taşları, tekstilde olduğu kadar belirgin değil. Profesör T.S. Ashton bunu, bu çalışmanın amacı açısından son derece anlamlı cümlelerle, kaydediyor: «Hareket sessizce ve çağdaşları için hissedilmesi zor biçimde geliştiği için böylesi bir muharebenin birbirini izleyen ilerleme çizgilerini izlemek, açıkçası, güçtür. Ancak bazı mevzilerin zaptedilmeleri patent kayıtlarında yer almaktadır..» Bu sözlerin demir-çelik tarihini

aşan bir güzelliği olduğuna inanıyorum. Şöyle: «Bazı gelişmeleri çağdaşları anlamakta güçlük çekerler. Tarih, inter alia, bu nedenle çok büyük bir bilimdir.

Profesör Ashton, başka bir çalışmasında, işaret ettiği zorluğu açıklayıcı teknolojik ipucu vermeye çalışıyor. Şu şekilde: «Demir ve çelik, tekstil elyaflarında olduğu kadar kolaylıkla makina metodlarına uyamazlar. Ürün türlerinde yenilik oldu, ancak imalât süreçlerinde çok azdı»[7]. Ürün türlerinde yenilik olarak gelişen bu yarış, aynı zamanda, döküm ile dövme arasındaki eşitsiz gelişmenin döküm lehine bir eğilim sağlamasına yol açtı (*).

Sanayi devriminin bu kısa fakat en maddi temelde incelenmesi, sanayi devriminin temelinde eşitsizliğin yattığını göstermek için yeter sayılmalı. Bundan sonra sıra başka eşitsizliklerin gösterilmesinde. Bu eşitsizlik şudur: Sanayi devrimi, zamanında dünyanın en gelişmiş ülkesinde ortaya çıkmadı. Başka bir yerde çıktı ve yetkili bir kaynaktan yapılan aktarma ile şöyle oldu: «Afrika ve Asya'daki bugünün sanayi öncesi ekonomileriyle karşılaştırıldığında, on yedinci yüzyıl sonu ve on sekizinci yüzyıl başı İngiliz ekonomisi, görece olarak, ileri bir ekonomik örgütlenme aşamasına ulaşmıştır. Gregory King 1688 yılı için ulusal gelir hesaplarını yaptığı zaman Hollanda'nın yıllık ortalama (fert başına Y.K.) gelirini L 8. 1s. 4d., Fransa'nın L 6. 3s., ve bunun karşısında İngiltere'ninkini L 7. 18s. olarak tahmin etti»[8]. Bundan yüzyıla yakın bir zaman sonrasında Adam Smith, Ulusların Zenginliği'nde İngiltere'yi «herhalde Avrupa'daki ikinci zengin ülke» olarak tanıtıyor. Bu basit bilgiden son derece önemli bir sonuç çıkıyor: Sanayi devrimi görece olarak ileri ancak en ileri ülkeye göre geri bir ekonomide ortaya çıkıyor. Bunun mutlaka bir anlamı olmalı. Şu kadarını söyleyebilirim: İngiltere, Hollanda yünlü dokuma sanayiine karşı her baş kaldırışında yenik düştü.

(*) Bu eğilimin genellikle demirci denilen bir ve yaygın meslekî tarih sahnesinden silmek demek olduğuna ve ciddi mukavemet ile karşılaştığına işaret etmeliyim.

Sanayi devrimini başlatan İngiltere, ekonomide en ileri noktada değil. Peki politikada? Politikada ileri veya geriyi anlatmak, ekonomide olduğundan, çok daha zor. Çünkü politikada per capita istatistikler pek fazla geçerli olamıyor. Olduğu zaman ise başka türlü hesap ediliyor. Şöyle: «1558 ve 1688 arasında ebeveynlerinden birisini cellâtların elinde kaybetmemiş tek İngiliz hükümdarı Birinci Charles idi, o da büyük annesinin kaderini paylaştı»[9]. Sanayi devrimi öncesinde İngiltere'de siyasal şiddetin ileri noktalara ulaşmış olduğu görülüyor. Tarihçi Hill şu bilgileri de veriyor: «Bizim dönemimizde (1530-1730 Y.K.) İngiltere, tüm Avrupa'da siyasal şiddetiyle ünlüydü. Modern sosyolog Pitirim Sorokin, 1450-1940 yılları arasında Avrupa'da en fazla İngiltere'de iç huzursuzluklar olduğunu hesaplıyor.» Şiddet ise çelişkinin bir ürünü olarak ortaya çıkıyor. Gelişmeyi de her zaman çelişkinin bir fonksiyonu olarak düşünmek gerekiyor. Hiç kuşku yok, Batı Avrupa'nın, Marx'ın deyimiyle, kapitalizmin çocukluk dönemini yaşadığı on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda[10]. Osmanlı düzeni, çok daha az çelişki yüklü idi. Buna karşın yirminci yüzyıl başında Rusya hem daha çok çelişki taşıyordu ve hem de eşitsiz gelişmiş çelişkiyi yaşıyordu.

Bir nokta daha var: Sanayi devrimi İngiltere'de ortaya çıktı ama, sanayi devrimi öncesinde bilinçli sanayileşme çabaları en gelişmiş örneğini başka bir ülkede, Fransa'da, buldu. Adı üzerinde Colbertism Fransa'da uygulandı (*). Maliye Bakanı Colbert zamanında, on yedinci

---

(*) Colbertismi, 1930 yıllarında Türkiye'de uygulanmaya konan etatismin üç yüzyıl kadar önceki pratiği olarak görmek gerek.

Ancak Fransa'daki Colbertism'den Türkiye'deki etatisme geçerken aradaki köprüleri unutmamakta yarar var. Köprülerden en önemlisi Rusya'da Velikiy Pyotr, İngilizce'de olduğu gibi çevrilerek Peter the Great, Büyük Petro olarak bilinen ancak Türkçe'de Deli Petro olarak tanılan Rus Çarı Petro'nun sanayileşme çabaları var. Bir rastlantı mı, Velikiy Pyotr'un sakal ve kıyafet devrimi yaptığını da kaydeden kaynak da var.

A. Gerschenkron, Europe in the Russian Mirror, Cambridge, 1970, p. 25.

yüzyılda Fransa, ithal yasakları, yerli malı haftaları ve büyük devlet işletmeleriyle ciddi bir sanayileşme pratiğini uyguladı.

Colbertism'in irdelenme yeri burası değil. Burada söylenmesi gerekenler şunlar: Colbert tüm merkantilistler ve tüm korumacılar gibi eşitsiz gelişmeye inanıyordu. Colber't-te ve merkantilizmde bütün ülkelerin aynı zamanda kalkınacağı ve güçlü olacağı düşüncesi yoktur. Tam tersi vardır. Bir ülkenin kalkınması ve güçlenmesi, bir rakip ve güçlü ülkenin fakirleşmesi ve zayıflamasıyla mümkündür. Colbert'in 1669 tarihli Memoire'unda şunlar yazılıdır: «Ticaret, uluslar arasında sürekli ve barışçıl bir akıl ve enerji savaşıdır. Bu, 20.000 tekne ile yapılıyor ve bu sayı artırılamaz. Her ülke ısrarlı olarak ticaretten meşru payı atmaya ve diğer bir ülkeye göre avantaj sağlamaya çalışıyor»[11]. Colbert, Fransa'da sanayii kurmanın ve Fransız ticaretini geliştirmenin mutlaka savaşa yol açacağı görüşünü savunuyordu.

Bu noktadan emin olmak gerek. Emin olunması gereken nokta şudur: Sanayi devriminden hemen önce bütün Batı Avrupa ülkelerinde ve en gelişmiş türüyle Fransa'da egemen olan merkantilist doktrinin özü, kalkınmak için savaş yapmak gerektiğidir. Merkantilizm konusunda klasik bir çalışmada doktrinin bu özü şöyle özetleniyor: «Düşünceler ekonomik yaşamın statik olarak kavranmasına dayanıyor: Dünyada sınırlı miktarda ekonomik kaynak olduğu ve bunun bir ülkede ancak diğer bir ülke pahasına artırılabileceği görüşü. Bu yüzden bir ülkenin kendi gayretiyle ekonomik kalkınmaya girişmesi, diğer ülkelerin varlıklarından bir bölümü çalınmadıkça beyhude bir çabadır. Merkantilist felsefedeki başka hiç bir öge, ekonomik politikanın ve hatta bir bütün olarak dış politikanın biçimlendirilmesine bunun kadar katkıda bulunmamıştır»[12]. Geçerken söylemeli, merkantilist dönemden hemen sonra gelen sanayi devrimi, geçici bir süre için de olsa, dünya ölçüsünde kaynakların kıtlığı düşüncesini ortadan kaldırıyor.

Gerçekten de merkantilist dönem savaşlar dönemi

oldu. Colbert, Fransa'nın ancak zamanının en zengin ülkesi olan Hollanda'yla savaşarak kalkınabileceğine inandı. Hollanda ile savaşlar yapıldı. Sonucu, bu çalışma açısından açıklayıcı sayılabilecek bir biçimde, şöyle özetleyenler de var: «1689-1697 ve 1701-1714 yıllarındaki daha büyük ihtilâfların bir prelüdü olduğu için, Hollanda ile yapılan savaştan, ekonomik açıdan hem Fransa ve hem de Hollanda zararlı çıktı. Bu savaşlar ne Fransa'nın, ne de Hollanda'nın ticaretini tahrip edebildi, fakat sadece on sekizinci yüzyılın bir özelliği olan İngiltere'nin büyük ticarî açılımını hazırladı»[13]. Kuşkusuz, yalnızca Fransa ve Hollanda savaşmadı. İngiltere, Uzak Doğu ticaretinde Hollanda egemenliğini yıkabilmek için Hollanda ile üç kez savaşa tutuştu.

Batı Avrupa'da on altıncı yüzyıl Portekiz İmparatorluğu dönemiydi. On yedinci yüzyıl, kuşku yok, Hollanda İmparatorluğu dönemi oldu. İkisi bir arada parlak dönemlerini yaşamadılar. On sekizinci yüzyıl Felemenk İmparatorluğu eklipsini yaşamaya başladı. Aynı döneme girerken Doğu Avrupa'da Lehistan imparatorluğu ile Doğu Avrupa'yı tutan Osmanlı imparatorlukları da ya güçlerini kaybetmiş ya da kaybetmeye başlamış durumdaydılar.

Buraya kadar söylenenler şöyle özetlenebilir: Sanayi devrimine kadar gelişme eşitsizlik çizgisini izledi ve gelişmenin eşitsizliği düşüncesi, yeni doğan modern devletlerin başlıca politikalarından birisi oldu. Sanayi devrimi eşitsiz gelişme düşüncesinin kavranmasını önledi. Bu, ancak daha sonraki çalışmaların ortaya koyabileceği derinliklerde kaldı. Sanayi devriminin temelini meydana getiren teknolojik gelişmeler hep eşitsizlik çizgisini izledi.

Doğu'ya Doğru Eşitsiz Gelişme

Sanayi devriminin gücünü anlayabilmek için ekonomi dışındaki etkisine bakmak gerek. Sanayi devrimi, iki nesillik bir zaman boyutunda, insanı değiştirdi. Engels'in İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu çalışmasında işaret et-

tiği gibi, sanayi devrimi öncesi ve ve sonrası insan birbirinden çok farklıdır. Öncesi insana çok uzak, sonrası insana yakındır. Ve bütün bunlar altmış yıl gibi son derece kısa bir zaman aralığına sığdırılmıştır.

Bu noktanın altı çizilebilir. Yunan sanatı ve Sanayi devrimi, başka açılardan insanlığı ve gelişimini çok etkiledi. Ancak her ikisinin de son derece kısa zaman aralıklarında gerçekleşmiş olduğuna kolay kolay inanılmıyor. Bir örnek vermek gerekiyor: On dokuzuncu yüzyılın ortasında Londra'daki Crystal Palace sergisinden sonra İngiltere «geri kalmışlık» kompleksine düşüyor. Parlamento, sergideki başka ülkelere ait sanayi mallarının neden İngiltere'nin sanayi ürünlerinden daha ileri olduğunu araştırmak için komisyonlar kuruyor.

Açmak için konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışmadan aktarmalar yapmakta yarar var. İlki şöyle: «Gözlemci bir kişi, 1867 Enternasyonel Sergisi'nde İngiltere'nin dünya sanayi piyasalarındaki egemenliğinin yakın zamanlarda önemli ölçüde törpüleneceği sonucuna varabilirdi. O zaman bile diğer ülkelerin makina, kimyasal ürün ve hatta tekstilde rekabet gücü olan malları görülüyordu»[14]. Çağdaşları ise bu Sergi'den altı yıl sonra İngiltere ekonomisinin büyük bir durgunluğa girdiğini gözlediler. O kadar ki buna «Büyük Depresyon» adı verildi.

Bugün iktisat tarihçileri hâlâ tartışıyor, gerçekten «Büyük Depresyon» mu idi? Uzun sürdüğü muhakkak. Ancak ekonomik dalgalanma çözümlemelerinde depresyon, tıpkı refah gibi gelip gidici ve gidip gelicidir. Deniz üzerindeki büyük dalgalara benzerler.

Bu açıdan bakıldığında 1873 yılında İngiltere'de görülmeye başlayanın büyük depresyon olmadığı anlaşılıyor. Çünkü hemen hemen yirminci yüzyıla kadar uzanan bu ekonomik durgunluktan sonra İngiltere ekonomisi, dünya yüzeyinde, eski gücüne bir daha ulaşamıyor. Bunun nedenini araştırmanın yeri de burası değil. Ancak sözü edilen çalışmadan bir aktarma daha yapmak mümkün. Şöyle: «1870-1900 yılları arasında Birleşik Devletler, Almanya ve Fransa'da göz kamaştırıcı ilerlemeler kaydedil-

di. Tek bir örnek yeterli. 1870 yılında Birleşik Krallık'ta kömür üretimi 110 milyon ton, Birleşik Devletler'de 30 milyon, Almanya'da 26 milyon, Fransa'da 13 milyon idi. 1900 yılı için rakamlar Birleşik Krallık'ta 225, A.B. Devletleri'nde 241, Almanya'da 108 ve Fransa'da 32 oldu»[15]. Bir başka kaynak da bunları doğruluyor ve Birinci Büyük Savaş'ın hemen başına kodar uzatıyor. Şöyle: «Britanya'nın dünya sanayi üretimindeki payı 1870 yılında üçte bir ve 1900 yılında beşte bir iken 1913 yılına doğru yedide bira düştü»[16]. Burada da hemen bir özet mümkün oluyor: Zaman olarak çok kısa süreli sanayi devriminden hemen sonra global düzeyde eşitsiz gelişme kendisini bir kez daha belli ediyor.

Burada eklenecekler var: Aslında Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları'nda geliştirmeye çalıştım. Bir bölümü biliniyor. İngiltere'den sonra sanayileşme sürecine giren her ülke bir önceki ülkeden daha hızlı gelişiyor. Her ülkenin «sanayi devrimi» hızında bir eşitlik yok. Üstelik bugüne yaklaşıldığı sürece bu hız artıyor.

Bu gözlem oldukça yaygın. Açıklama çabaları da var. Buna geri kalmanın avantajı veya sonradan gelenin kolaylığı adını koyanlar da var. Alexander Gerschenkron bu konuda en çok yazanların başında geliyor. Açıklamasının her hangi bir inandırıcılığı olmadığını söyleyebilirim. Ancak Gerschenkron'un şunları da kaydetmiş olduğunu belirtmeliyim: «Temel gerçek, Rusya'da sanayileşme eğer meydana gelecekse ancak çok büyük bir hızda gerçekleşebilirdi»[17]. Gerçekten de Rusya'da sanayileşme Batı yarı küresinde bilinen örneklerden daha hızlı bir çizgi tutturuyor.

Bir, bu. Bir de: Rusya, eğer en kısa bir biçimde tanımlanacaksa, eşitsiz gelişme ülkesi denilebilir. Bu konuda hiç bir yerde en küçük bir kuşku bile yok. Sovyetler Birliği'nde klasikleşmiş bir iktisat tarihi kitabında şunlar yazılı: «1860-1880 yılları Rusya kapitalizmi görece olarak gelişmiş sanayi kapitalizmi ile geri bir tarımı, geri küçük meta üretimi biçimlerini ve manüfaktürü, geri sanayi ve tarım teknolojisini, özellikle çok geri olan ens-

trüman, üretim araçları (makina, gemi, ray) ve ham madde (maden kömürü, petrol ve benzerleri) üreten sanayileri birlikte barındırıyordu»[18]. Rusya ekonomisinde tek kolime ile eşitsiz gelişme egemendi.

Bu yalnızca Sovyet bilim adamlarının görüşü değil. Batılı bilim adamları da paylaşıyor: «Rus ekonomik kalkınmasının özelliği, kapitalizmin tam olarak geliştiği zamanda da ekonominin her yanına nüfuz etmekten uzaktı ve eski sanayi örgütlenme biçimlerinin son derece canlı artizanal sanayi türünde yaşamalarına imkân hazırlaması, buna ek olarak çok önemli üretim sektörlerinde (madencilik, metalürji, petrol) daha uç biçimlere, daha açıkçası, sanayi işletmelerinin bankalara tabi olarak artan ölçüde tröstleşen sanayi ve finans tekellerinin kurulmasıdır»[19]. Rusya, en geri sanayi kolları ile birlikte sanayiin, en ileri kapitalist ülkeden daha fazla yoğunlaştığı bir ekonomiye sahipti.

Burada tekrarlanması gereken şudur: On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında Rusya eşitsiz gelişme yasasını en belirgin bir biçimde yaşayan bir ülkedir. Başka bir deyişle Rusya'da yaşayan pratik eşitsiz gelişmeyi yansıtmaktadır. Böyle bir durumda eşitsiz gelişme yasasının formüle edilmiş olmasına şaşmamak gerekir.

Bunlara da eklenecek olan şudur: Lenin'in on dokuzuncu yüzyılın son on yılında ve Sibirya'da sürgündeki iken yazdığı Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, eşitsiz gelişme yasasını içeren ilk «kalkınma» kitabıdır. Rusya'daki eşitsiz gelişme pratiği bu çalışmaya tümüyle yansımıştır.

Bu çalışmada bir yerde Lenin, kapitalizmde pazarın iki yönde gelişebileceğine işaret ediyor. Sonradan Batılı kalkınma ders kitaplarına da giren bu ayırıma göre, bir kapitalist ekonomide pazar ya derinlemesine ya da genişlemesine gelişebilir. Derinlemesine gelişme, belli bir yerde sanayi ve tarımın daha çok gelişmesidir. Buna teknolojik ilerleme ile birlikte sermayenin organik bileşimin artması ve aynı sanayi kolunda yeni alt-kesimlerin oluş-

ması demek de mümkün. Genişlemesine gelişme ise kapitalist egemenliği yeni alanlara götürmek olarak ortaya çıkıyor. Çok sonraki yıllarda Batılı kalkınma kitaplarına «in depth» ve «in breadth» olarak giren ayrımın ilk formülasyonlarından birisini burada görmek mümkün.

Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi'nde bu açıklamalara düşülmüş uzun bir dipnot var. Derinlemesine ve genişlemesine gelişmenin karşılıklı ilişkisini ve daha da önemlisi eşitsiz gelişme yasasının en önemli vargılarından birisini açıklayan bu dipnotu bütün uzunluğu ile aktarmak zorunlu oluyor. Şöyle: «Metinde işaret edilen durumun başka bir yönü var, eski, uzun süreden beri meskûn yerlerdeki kapitalizmin gelişmesi, dış bölgelerin kolonileştirilmesi yüzünden gecikiyor. Kapitalizm genişlemesine olarak kolaylıkla gelişebildiği için kapitalizmde var olan ve kapitalizm tarafından yaratılmış çelişkilerin çözümü geçici olarak erteleniyor. Bu nedenle en ileri sanayi biçimleriyle yarı-ortaçağa özelliklerini taşıyan tarım biçimlerinin birarada olması, kuşkusuz, bir çelişkidir. Eğer Rusya kapitalizmi, Reform sonrası dönemin başında sahip olduğu yerlerin dışına yayılma imkânına sahip olmasaydı, büyük işletmeli kapitalist sanayi ile kır kesimindeki arkaik kurumlar (köylülerin toprağa bağlanması v.b.) arasındaki çelişki, çabucak bu kurumların tümden ilgasına, Rusya'da tarım kapitalizmi için yolun tamamen temizlenmesine yol açmış olacaktı. Fakat (fabrika sahipleri için) kolonileştirme süreci içinde dış bölgelerde pazar arama ve bulma ve (köylüler için) yeni bölgelere gitme olanağı bu çelişkinin keskinliğini azaltıyor ve çözümünü geciktiriyor.» Bu uzun dipnot eşitsiz gelişme yasasının bir özelliğinin açılmasına imkân veren şu cümle ile sona eriyor: «Söylemeye gerek yok, kapitalizmin gelişmesinin böylesine hız kaybetmesi, onun yakın bir gelecekte daha da büyük ve geniş bir gelişmeye hazırlanmasıyla özdeştir»[20]. Gelişmenin engellenmiş olması daha hızlı bir gelişme için imkân hazırlıyor.

Bu çalışma üzerinde durulmalıdır. Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, daha sonraki Batılı iktisatçıların kullan-

dıkları bir deyimle, «kapalı ekonomi» varsayımıyla yazılmıştır. Dış ticaret, çalışmanın mantığını fazla etkilemez. Bu noktanın, Lenin'in Sibirya'dan manüskriptleri gönderdiği kayınbiraderi tarafından da saptanmış olduğu anlaşılıyor. Kayınbiraderinin mektubu ve dolayısıyla bu çalışma ile ilgili eleştirileri bilinmiyor. Ancak Lenin'in bu mektuba cevap olarak yazmış olduğu mektup var. Burada Lenin, bu çalışmasıyla ilgili olarak, «genel olarak dış pazarların incelenmesine tümüyle ihmal etmek zorundayım» diyor[21]. Dış ilişkilerin incelenmesinin önemi şurada: Daha önce merkantilist doktrinin irdelenmesinde de ortaya çıktığı gibi dış ticaret çözümlemelerinde eşitsiz gelişme yasası kolaylıkla kendisini belli ediyor. Geçerken söylenmeli, çünkü, ülkeler arasında dış ticaret karşılaştırmaları yararlardan önce ülke ekonomilerinde sektörlerin eşitsiz gelişmesinden kaynaklanıyor.

Bu nedenle olsa gerek, eşitsiz gelişme yasasının açık ifadesini dış ticaret ilişkilerinin temel olduğu çalışmalarda görmek mümkün oluyor. Birinci Büyük Savaş'ının ikinci yılında yazılan «Bir Birleşik Avrupa Devletleri Sloganı» adlı çalışmasında Lenin şunları yazıyor: «Eşitsiz ekonomik ve siyasal gelişme kapitalizmin tartışmasız bir yasasıdır»[22] (*). Daha sonra «Emperyalizm» çalışmasında daha da açık bir formülasyon ortaya çıkıyor: «Kapitalist sistemde tek tek işletmelerin, sanayi kollarının ve tek tek ülkelerin eşitsiz ve spazımsı (spasmodic) gelişmesi kaçınılmazdır»[23]. Eşitsiz gelişme yasasının net ve en kapsamlı ifadesi burada dır (**).

(*) Rusça yazıların İngilizce çevirilerinde zaman zaman tedirginlik duyuyorum. İngilizce çeviride «an absolute law of capitalism» ifadesi kullanılıyor. Rusçasında *bezuslovno* olan kelime İngilizceye *absolute* olarak aktarılmış. Böyle bir durumda «kapitalizmin mutlak yasası» demek gerekiyordu. Doğrusu «tartışmasız» olmalı.

(**) Burada bir dipnot yazmama izin verileceğini sanıyorum. Fransız düşünürü Althuser, For Marx adlı çalışmasında eşitsiz gelişme yasasının Marx tarafından geliştirildiğini ve Hegel'in diyalektiği ile Marx'ın diyalektiği arasındaki farkın buradan doğduğunu ileri sürüyor.

Gelişmenin Batı'dan Doğu'ya kayması, Rusya'da eşitsiz gelişmenin tüm canlılığıyla yaşanması eşitsiz gelişme yasasının kavranmasına yol açtı. Ekonomi alanından çıkan bu yasa bir kez kavrandıktan sonra yeni alanlara geçiyor ve yeni kapılar açıyor. Bunlardan birisi, Sovyetler Birliği'nde yeni yayınlanmış bir Politiçeskaya Ekonomiya kitabında şöyle özetleniyor: «Tekelci kapitalizmin bilimsel incelenmesi V.İ. Lenin'e, emperyalist aşamada kapitalizmin eşitsiz ekonomik ve siyasal gelişmesi yasasını açıklamak imkânını verdi. Bu açıklık, sosyalizmin ilk önce az sayıda ve hatta tek ülkede gerçekleşebileceği konusundaki Leninist öğretinin hareket noktası oldu»[24]. Politik arenaya geçildiğinde yasanın, ilk bakışta sanıldığından daha önemli olduğu ortaya çıkıyor. Önem şurada yatıyor: Açıklayıcı olan, gelişmenin kendisinden daha çok eşitsiz gelişmedir.

Ekleyeceklerim var: Tekelci aşamanın eşitsiz gelişme yasasının daha kolaylıkla kavranmasına imkân hazırladığı doğrudur. Ve bunu genişletmek mümkündür. Eşitsiz gelişme yasasını, sanayi devrimine İngiltere'den sonra girmiş ülkelerde ve örnek olsun, 1850 Almanya'sında hissetmek mümkün olmuştur. Ancak yasanın kavranmasıyla gelişmesini ve ayrıca etkinliğini birbirinden ayırmak gerekir. Yasanın etkinliğinin, çok daha gerilere gittiğini sanıyorum. Türkiye'de ve başka ülkelerde bu konuda yapılacak çalışmaların yeni açıklıklar getireceğine inanıyorum.

Bir incelememde bunun yanlış olduğunu Althuser'in yaptığının «bilgiçce bir zorlama» sayılması gerektiğini yazdım. Bilimin yalnızca montaj suretiyle Türkiye'ye getirebileceğine inanan bazı bilim adamları pek şaşırıp söylediklerimi pek yadırgadılar. Biraz da küçümsediklerini sanıyorum. Başka bir yerde söylenmemiş bir sözü ve üstelik Althuser'e «ukalâ» diyerek Türkiye'de söylemek ne mümkün.

Ben böylelerinin benim söylediklerimi değil hep Türkiye'yi ve kendilerini küçümsediklerine inanırım. Bu yazdıklarımı ilgiyle okuyacaklarını umarım.

Y. Küçük, Bilimlerin Sonu ve Bilimin Doğuşu, Yurt ve Dünya, Mayıs 1977, s. 527.

Aynı Politiçeskaya Ekonomiya'dan bir aktarma daha yapılabilir. Şöyle: «Ekonomik gelişmedeki eşitsizliğe bağlı olan siyasal gelişmedeki eşitsizlik, ekonomik gelişmedeki eşitsizliğin bir basit sonucu ve yansıması değildir, önemli ve bağımsız bir anlama sahiptir.» Bir ders kitabında yer alan bu görüşün önemini vurgulamaya gerek var mı? Şöyle devam ediyor: «Bir ülkedeki sınıf çelişkilerinin şiddeti ve işçi sınıfının devrimci hareketinin gelişmesi hiç bir zaman yalnızca kapitalist gelişmenin derecesiyle belirlenmiyor»[25]. Eşitsiz gelişme yasasının bir bakış açısı olarak ortaya çıkması, sosyal düşüncedeki bir çok kaba mekanik yaklaşımları ortadan kaldırıyor.

Bu aktarma şimdiye kadar geliştirilen düşüncelere bir yeni boyut ekliyor. Şöyle söylenebilir: Şimdiye kadar ön plana çıkarılan eşitsizlikler daha çok üretici güçlerin gelişme düzeyiyle ilgili oldu. Buradaki örnek, üretici güçlerin gelişmesiyle üst yapıdaki ilişkiler arasındaki bir eşitsiz gelişmenin ifade edilmesi oluyor.

Bu konudaki örnekler daha önceden de biliniyordu. Bilindiğini gösteren bir parağraf 1857 tarihini taşıyor ve Grundrisse'de yer alıyor: «Maddi üretimin, örneğin artistik üretime göre eşitsiz gelişmesi. Genel olarak ilerleme kavramı, alışılmış soyutluğunda düşünülmeyecek. Modern sanat ve benzerleri. Bu oransızlığı anlamak, pratik-toplumsal ilişkilerdeki oransızlığı anlamak kadar önemli ve güç değil. Örneğin eğitim ilişkisi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'ya ilişkisi. Fakat burada tartışılması gereken gerçekten güç nokta, nasıl üretim ilişkilerinin, hukuk ilişkilerine göre eşitsiz geliştiğidir. Örneğin Roma özel hukukunun (daha az da ceza ve kamu hukukunun) modern üretime ilişkisi»[26]. Söz konusu olan üretici güçlerin gelişme düzeyi ile, örnek olsun, Yunan sanatı veya Roma özel hukuku arasında saptanan bir eşitsiz gelişmedir. Sanatı veya hukuku, üretici güçlerin gelişme düzeyinin belirlemesi bir ilke iken Yunan sanatı, özellikle Yunan trajedyası ve hâlâ tüm kapitalist özel hukukun temelini mey-

dana getiren Roma hukuku bu ilkenin dışına çıkıyor. Maddî üretimin gelişme düzeyi ile açıklanamayacak bir gelişmişlik gösteriyor.

Bir açıklama gerek. Bilim mutlak açıklamayı gerektirir. Ayrıca eşitsizlikle açıklama eşitlikle açıklamaktan çok daha zordur. Bütün yasalar gibi eşitsiz gelişme yasası da hem aydınlatır, hem köreltir. Ancak niteliği gereği eşitsiz gelişme yasası daha çok köreltebilir. Çünkü eşitsiz gelişme yasası, bilimsel çabanın amaçlarından birisi olan ilişki saptama işlevini ortadan kaldırabilir. Eğer eşitsizlik, bir bilinmezlik düzeyine çıkarılırsa.

Öyleyse eşitsiz gelişme örneklerinin hepsine bir açıklama gerek. Bilimsel uğraşta, ilişkiyi bulmak yetmiyor. Mutlaka açıklama gerekiyor. Kepler, ilişkiyi saptadı. Açıklama daha sonra ve özellikle Newton ile geldi. Eşitsiz gelişme yasasında da aynı aşamaların katedilmesi zorunlu. Yoksa tek başına gelişmeye veya ilişkiyi eşitsizliğe indirmek bilimi reddetmek anlamına bile gelebilir.

Burada şimdiye dek yapılan, çok büyük ölçüde, belli başlı eşitsizlik ilişkilerini saptamak olarak ortaya çıkıyor. Açıklama ise eksik kalıyor. Gerçi yalnızca eşitsiz gelişme ilişkisinin saptanmış olması da belli bir açıklayıcılık getiriyor. Şöyle: Bir bütünün unsurlarının eşitsiz gelişmesi, söz konusu bütünün düzgün ve eşit gelişmesine imkân vermiyor. Patlamalara yol açıyor. Ekonomide, politikada ve muhtemelen sanatta büyük açılımlar ancak bir eşitsiz gelişme sonucunda ortaya çıkıyor.

Ekonomide sanayi devrimini, politikada Ekim Devrimi'ni böyle açıklamak mümkün. Daha doğrusu başka türlü açıklamak mümkün değil. Sanatta eşitsiz gelişmeye gelince, bunu anlamak ve açıklamaya çalışmak o kadar kolay görünmüyor.

Kolay olmayanı burada yapma iddiası yok. Ancak bazı saptamalar ile yetinilebilir. Üretici güçlerin gelişme düzeyi ile sanattaki gelişme arasında doğrudan bir ilişki kurulabilir. Yalnız her zaman kurulamıyor. Örnek şöyle: On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ve özellikle Batı Avrupa dünyanın en ileri bölgelerini meydana getiri-

yor. Ancak en azından edebiyat ve muzik denilince akla daha az gelişmiş Rusya geliyor. Buna matematik ve bazı bilim dalları eklenebilir. Eşitsiz gelişme ile, demenin dışında bir açıklama yok mu?

Buradan, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından milâttan önce beşinci yüzyıla dönülebilir ve mutlak bir benzetme yapılabilir. Nasıl sanayi devrimi, nerede ise altmış yıl içinde tamamlandıysa, hâlâ gizemi çözülemeyen Yunan dehası veya sanatı da aşağı yukarı bir altmış yıl içinde gerçekleşti. Daha uzun değil. Söylenecek şudur: Sanayi devrimi gibi Yunan sanatının alevi de tarih açısından son derece kısa bir zaman yanık durmuştur.

Bu noktanın önemli olduğunu sanıyorum. Ancak daha önemli olan şudur: «Beşinci Yüz Yılın Kendisi Bir Trajedidir»[27]. Bu, antik çağdan gelen bilim tarihiyle ilgili ciddi sayılan bir çalışmanın Yunan trajedyasıyla ilgili bölümünün ara başlığıdır. Sophocles, Euripides, Aristophanes'in şaheserlerini yazdığı zaman aralığında Atina gerçek bir trajediyi yaşıyordu. Bu dönemde Atina Isparta ile iki uzun savaş yaptı ve yenildi, tahrip edildi. Buna uzun sayılabilecek bir veba salgını eklendi. Bu bilgileri veren G. Sarton şunları ekliyor: «Atinalılar dünyalarının sonunun geldiğini haklı olarak düşünebilirlerdi, ve doğrusu da neşe dolu dünyaları bir daha geri gelmemek üzere sona ermişti»[28]. Tiyatro, yaşanan pratiği alıyor.

Yazılı sanat değil, mimari de aynı dönemde doruğuna ulaşıyor. Mimari tarihiyle ilgili bir çalışmada şunları bulmak mümkün oluyor: «Tüm bu muhteşem gelişmenin doruk noktasına ulaşması trajik denilecek kadar kısa bir zaman aralığında gerçekleşti»[29]. Milâttan önce 480 yılında Persler Atina'yı zaptetti ve yaktı. Acropolis'teki bütün binalar yerle bir edildi. Arkasından aynı yüzyıl içinde Isparta ile Peloponez savaşları oldu. Bu bilgilerden sonra aynı çalışma şöyle devam etti: «Yunan mimarisinin büyük dönemi yalnızca aradaki elli yılla sınırlıdır, bu dönemde Pericles'in etkisi altında ve Pers tehdidinden kurtulmaya bir şükran borcu olarak, bir sonraki daha mükemmel ve daha görkemli olmak üzere bütün Yunan top-

raklarında birbiri arkasından tapınaklar yükseldi ve Parthenon ile en yüksek noktasına ulaştı.»

İki noktanın hemen altının çizilmesinde yarar var. Birincisi, belki de, tekrar: Yunan mimari şaheserleri de, sanayi devrimi gibi son derece kısa bir zaman aralığında gerçekleşiyor. İkincisi şu: Savaşlarla yıkılmış bir mekânda Yunan mimari şaheseri gerçek anlamda bir tabula rasa üzerine bina ediliyor.

Başka bir açıdan da olsa bu ikinci nokta üzerinde Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları: Sovyet Deneyimi 1925-1940 çalışmasında ayrıntı ile durdum. Gelişmişlik, iç bağınlaşması olan bir bütünlüğü yaratıyor. Buna henüz anlaşılır bir Türkçesi bulunamadığı için interconnectedness denebilir. İngiltere ekonomisi on dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında interconnected bir teknolojik temele dayanıyordu. Böyle bir durumda daha da ilerleyebilmek için bu interconnected sistemi bütünüyle değiştirmek gerek. Bilinen bir örnek: Ray ağını, istasyon sistemini değiştirmeden lokomotiflerin tekerlek aralıklarını değiştirmek mümkün değil. Bir koşulla mümkün: Eğer tabula rasa varsa. Eğer ray ağı yok ve dolayısıyla istasyon sistemi kurulmamışsa lokomotif tekerlek arasını en yeni teknolojiye uygun bir biçimde değiştirmenin engeli de yok, demek.

Buradan tekrar mimariye dönülebilir. Vurgulanmış olan tabula rasa'nın önemidir. Bu yüzden teknolojik temeli yoksul bir ülke en ileri teknolojileri daha kolaylıkla olabilir. Bu çözümleme Yunan mimari şaheseri için iki kez geçerlidir. Bir kez, Yunan'ın her açıdan öğretmeni Mısır'dır. Yunan'da sanata, felsefeye, astronomiye merak salan bütün yetenekler bir kez Mısır'a gitmek ihtiyacını duymuştur. Ve eklemek gerekir, ünlü Mısır mimarisi estetikten yoksundur. Bir çalışmada yer alan değerlendirme ile şöyle: «İncelendiğinde orantılarda simetri ile elgans yokluğu hemen görülür. Süslemeler genellikle yanlış yerleştirilmiş, yanlış uygulanmış, yığılmış ve kuru ve kaba biçimde düzenlenmiştir»[30]. Bu yüzden Yunan mimarisi için Mısır'a yetişmek değil Mısır mimarisini geçmek söz konusudur.

İkincisi, daha önce söylendiği gibi, Pers savaşları ilk denemeleri tamamen yerle bir etmiştir.

Ortaya çıkan Yunan şaheserinin ise bir interconnectedness özelliği vardır. Aynı çalışmadaki ifadelerle şu şekilde: «Atina'da sanat ve edebiyat dorukta olduğu zaman kamusal erdem, silâh gücü ve sanayi de öyleydi, hepsi birlikte geliştiler, yan yana gür çiçeklerini verdiler, birlikte soldular, hastalandılar ve hep birlikte öldüler»[31]. Öyleyse şu anda yapılabilecek özet şudur: Eşitsiz gelişmenin klasik örneklerinden birisi olan klasik Yunan sanatının bazı özellikleri eşitsiz gelişme yasasının açıklama kapsamı içine girebilmektedir. Gelişmemişliğin yararı, gelişmişliğin zincirleri, yaratıcılığın hızı türünden eşitsiz gelişme yasasının belli başlı özelliklerini burada görmek mümkün oluyor.

Yunan mimarisi için saptanmış özelliklerden birisi de kamusal bir nitelik taşıması. Klasik Yunan'da mimari denilince akla yalnızca tapınak, tiyatro türünden kamusal yapılar geliyor. Antik Yunan'da özel ev mimarisinden söz edilemiyor. Yunan'dan sonra mimarinin geriliği Roma'da ise kamusal yapılar yerine özel villâlar ön plana çıkıyor.

Roma, bir dünya imparatorluğudur ve Doğu'nun tüm zenginliklerinin Akdeniz üzerinden toplandığı yerdir. Roma imparatorluğunda hem ticaret ve hem de talan vardır ve birbirinden henüz ayrılmamıştır. Roma hukuku bu ayırma işleminde yaratıcı ve yoğun bir çabadır.

Roma hukukunun eşitsiz gelişme yasasına örnek olması ve tümüyle eşitsiz gelişme yasası konusunda şimdilik söyleyebileceklerim bundan ibaret.

«Gelişme ve Eşitsiz Gelişme Yasası»'nın NOTLARI

1 W. Woodruff, The Emergence of An International Economy, The Fontana Economic History of Europe Vol. 4, Book 2, p. 656
2 P. Mantoux, The Industrial Revolution in the Eighteenth Century, London 1970, ilk baskı 1928, p. 208
3 Ibid., p. 217
4 Ibid., p. 239
5 K. Marx, Capital, Vol. 1, p. 383-384
6 T.S. Ashton, Iron and Steel in the Industrial Revolution, Manchester University Press, 1963, ilk baskı 1924, p. 38-39
7 T.S. Ashton, The Industrial Revolution 1760-1830, Oxford, 1960, p. 43
8 W.A. Cole-P. Deane, The Growth of National Incomes, Cambridge Economic History of Europe, Vol. 6, p. 3
9 C. Hill, Reformation to Industrial Revolution, Pelican 1969, p. 119
10 K. Marx, A Contribution to the Critique of Political Economy, N.Y. 1903, p. 215
11 C.W. Cole, Colbert and A Century of French Mercantilism, Vol. 1, Archon Books, 1964, p. 343
12 E.F. Heescher, Mercantilism, Vol. 1, London, 1955, ilk baskı 1931, p. 24
13 C.W. Cole, Colbert... op. cit., p. 450
14 H.L. Beales, The «Great Depression» in Industr and Trade, Economic History Review 1934, aynı zamanda, E.M. Carus-Wilson (ed.) Essays in Economic History, Vol. 3, N.Y. 1962, p. 409
15 Ibid., p. 413
16 W. Woodruff, Emergence.. op. cit., p. 686
17 A. Gerschenkron, Agrarian Polices and Industrialization: Russia 1861-1917, The Cambridge Economic History of Europe, Vol. 6, p. 766

18 P.İ. Lyaçenko, İstoriya Narodnogo Hozyaistva SSSR, Tom II, Moskva, 1952, str. 143
19 R. Portal, Industrialization of Russia, The Cambridge Economic History of Europe, Vol. 6, p. 850
20 V.İ. Lenin, Collected Works, Vol. 3, p. 594
21 V.İ. Lenin, Collected Works, Vol. 37, p. 242
22 V.İ. Lenin, Collected Works, Vol. 21, p. 342
23 V.İ. Lenin, Collected Works, Vol. 22, p. 241
24 Politiçeskaya Ekonomiya: Kapitalistiçeskiy Spasob Proizvodstva, Moskva, 1978, str. 270
25 Ibid., str. 271
26 K. Marx, Grundrisse, Pelican Books, p. 109
27 G. Sarton, A History of Science: Ancient Science Through the Golden Age of Greece, Harvard University Press, 1966, p. 235
28 T. Hamlin, Architecture Through the Ages, N.Y. 1953, ilk baskı 1940, p. 124
30 J. Elmes, Lectures on Architecture, N.Y. 1971, ilk baskı London 1821, p. 41
31 Ibid., p. 238

BİLİMDE YÖNTEM

Bilime bilim adamı ile başlanabilir. Bilim adamına da Faust ile (*). «Ah.. İşte, felsefeyi, hukuku, tıbbı ve ne de yazık, ilâhiyatı da, ateşli bir çalışma ile, esaslı surette, tahsil ettim. Ama, ben zavallı deli, işte yine oyum. Ve eskisinden daha akıllı değilim»[1].

«Gerçi bana üstad, hatta doktor diyorlar ve on yıl var ki çömezlerimi, burunlarından tutup, yalan yanlış, bir aşağı bir yukarı sürükleyip duruyorum. Ve görüyorum ki hiç bir şey bilemiyoruz. İşte bu neredeyse kalbimi parçalayacak.»

«Gerçi bütün bilgiçlerden, doktorlardan, hocalardan, yazarlardan ve papazlardan daha akıllıyım ve hiç bir çekinceme ve şüphe, içimi kemirmiyor, ne cehennemden, ne de ifritten korkum var, ama buna karşılık bütün sevinçlerimi yitirmiş bulunuyorum.» Bilim adamı bütün sevinçlerini yitiremez. «Bir köpek bile böyle yaşayıp durmak istemez.»

Bilim, çok büyük ölçüde, yöntemdir. Faust, bu yüzden, bilim adamının en gelişmiş tipidir. «Hep kabuğa yapışıp kalan şu kafa, nasıl da bütün ümitlerini kaybetmiyor? Hırslı elleriyle defineler kazıp çıkarmaya uğraşırken, bir solucan bulduğuna bile sevinebiliyor.» Faust, bu nedenle, bilim adamının en saf biçimidir. «Ah. Bu aldanış deryasından çıkıp kurtulmayı umabilenlere ne mutlu. İnsan ne-

(*) «Düşünür sözüne layık her kimse araştıran Faust'a yakındır.. Bilinen ve olanın *ötesini* denemek için duyulan kapsamlı ve maceracı istek ve sınama ruhu: Bunlar Faust'gildir.» *E. Bloch, A Philsophy of Future, N.Y., 1970, s. 56-57.*

yi bilmezse ona ihtiyacı oluyor, ve neyi bilirse onu kullanamıyor.» Bilimde yöntem, bilim adamında sonuçtan çok bilimsel uğraştan alınan haz öndedir. Bilim adamı, yeni bilgiler için duyduğu huzursuzluktan mutlu olabilendir. Bu anlamda Faust, bilim adamıdır (*).

Bilim, önemli ölçüde, yöntemdir. Her büyük bilim adamı, mutlaka, bilimsel yönteme katkıda bulunmuştur. Kepler, belki de ilk büyük bilim adamı, matematiği geliştirmiştir. Descartes, hâlâ kullanılan kartezyen düşünce sistemini yaratmıştır. Newton, yer çekiminin yasalarını geliştirirken diferansiyal kalkülüsü geliştirdi. Bir düşünce yöntemi olan diyalektiğin yasalarını koyan Hegel'e insanlığın borcu ölçülemez. «Benim diyalektik yöntemim Hegel'gil (yöntemden) yalnızca farklı değil aynı zamanda onun tam zıttıdır» diyen Marx, bununla, bilimsel katkı ve çalışmada yöntemin ağırlığını da göstermiş olmaktadır.

Bilim tarihinde filozof iki anlama geliyor. Bir: Her türden filozofu anlatıyor. İki: Yalnızca Aristotales için kullanılıyor. «Filozof» Aristotales, bu antik çağın en büyük «ansiklopedik» bilgini, düşünmede «kıyas» yöntemini geliştirmiş olmakla tanınıyor. Karl Marx, yakın çağın en «ansiklopedik» düşünürü, materyalist diyalektiği de geliştirmiş kimse olarak biliniyor.

Bilim, büyük ölçüde, yöntem oluyor. Ancak yalnızca yöntem değil. Bilimde yöntemi vurgulamak, bilimin kendisini arka plana itmenin gerekçesi olarak anlaşılmamalı. Tam tersine. Şöyle anlaşılmalı: Bilimin sınırlarını zorlayabilmek için mevcut yöntemi geliştirmek ve çokça zaman da geliştirmek için değiştirmek gerek.

Bilim, ünlü bir şarkının sözleri ve Georgescu-Roegen'in hatırlatması ile, «is a many splendored ting» (**). Ancak gerçek çok harikulâde değildir. Kendi halinde gerçek

---

(*) Latince Faustus, mesut veya aynı anlama gelmek üzere mutlu demek.

(**) *N. Georgescu-Roegen, The Entropy Law and Economic Process, Harvard University Press, 1971, s. 21.*

hiç de harikulâde değildir. İlgi çekici olduğunu söylemek bile zor. Güzel ve ilgi çekici olan yeniden yaratılmış gerçektir. Bilim gerçeği yeniden yaratmaktır.

Bilim, bu yanıyla, sanata benzer. Ve bu yüzden Leonard Bernstein'ın bir plak kapağına Beethoven için yazdığı sözleri Türkçeye çevirip buraya aktarmakta yarar var. Ünlü şef, ünlü besteci için «açıklanan basitliğin kendisi» diyor. «Sanatın tüm kollarında Beethoven'inki gibi bir basitliği bulamazsınız. Bu, kendisini saran insan duygusunun gizi için en saf biçimde parıldayan bir basitliktir. Çünkü Beethoven, peygamber ve öğretmenlerin en büyükleri gibi, her hangi bir havadaki temelliyi, basit olarak doğru olanın nasıl çekilip alınacağını ve bundan tüm insan deneyimini kucaklayan kompleks bir süperstrüktür geliştirmeyi biliyordu.» Beethoven'in yaratıcılığına bundan daha büyük bir övgü düşünmek mümkün görünmüyor.

Kollektif olarak yapıldığında bilim, gerçeği önce otopsi masasına yatırmak, sonra bestelemek demektir. Doğadaki veya toplumdaki gerçekçiliğin kendi halinde bir kombinasyonu var. Bilimsel ve bu anlamda her türlü yaratıcı çaba, önce bu kombinasyonu bozmayı gerektiriyor. Sonra bu kombinasyonun bozulmasıyla elde edilen olgulardan yeni bir kombinasyon bulmayı istiyor.

Bu ise bir yöntem sorunu olduğu kadar bir hayal gücü sorunu da. Bilimin konusu ister doğa olsun, isterse toplum, amacı yasaları ortaya çıkarmakta somutlaşıyor. Bilim tarihinin yasa kavramını Kepler'e borçlu olduğu biliniyor. Ancak Kepler'in aynı zamanda büyük bir hayalci olduğu pek az biliniyor. Kepler, insanların uzaya gitmesinin rüyasını görmüş ve bunu yazmış bir bilim adamıdır (*). Büyücülükten işkence gören bir annenin oğlu, Ga-

(*) «Havada elli bin Alman mili yükseklikte Levanta adası var. Oradan buraya, yeryüzünden oraya yol, bizim için, nadiren açıktır. Ancak açık olduğu zaman bizim için kolaydır, fakat, insanlar için geçiş son derece güç ve ciddi hayati tehlike ile doludur. Aktif olmayanları, şişmanları, zevk düşkünlerini yolculuğumuza kabul etmiyoruz, yaşamlarını at sırtında geçirenleri, Hint Adalarına seyahat etmiş olanları ve somun ek-

lilei Galileo'nun mektup arkadaşı Kepler, yirminci yüzyılın ikinci yarısında insanlığın gerçekleştireceği serüvenin rüyasını yazıyor.

Bu noktanın üzerinde biraz daha durulabilir. Türkiye'de bir neslin, insanları kırmaktan çekinmeyen ancak insanlara sık sık kırılan ünlü eleştirmeni, üzerinde durulması gereken bu noktayı diyalektik olarak değil pratik olarak, fakat yine de, güzelce ve şöyle geliştiriyor: «Çocukları, gençleri düşler kurmaktan vazgeçirip yalnız doğru söylemeğe, doğruyu aramağa alıştırmak istiyorlar. Çocuklar, gençler doğruyu aramasınlar, görmeğe çalışmasınlar demiyorum, ancak hayallerini işletmezlerse, düşler kurmağa alışmazlarsa, gerçeği, doğruları da sezemezler, göremezler. Hayal, düş gücünden yoksun bir us, kuruyuverir» (*). Hiç bir yöntem, her büyük bilim adamında bulunması gereken bu sezgi yeteneğinin yerini olamaz (**).

Öyleyse bilim adamında yöntem ve sezgi önemli oluyor. Faust ise her zaman bilim adamının en gelişmiş tipolojisini çiziyor. Ancak on gelişmiş «tip», hiç bir zaman her zaman bulunan ve görülen örnek anlamına gelmiyor. Örnek olsun Adam Smith, Adamus Smithus olarak kaydını yaptırdığı Oxford'da geçirdiği ilk gece, önüne konan

---

mek, sarımsak, kurutulmuş balık ve benzeri lezzetsiz diyet ile yaşamaya alışık olanları seçiyoruz.»

John Lear, Kepler's Dream, With te Full Text of Somnium Sive Astronomia Lunaris, Joannis Kepleri. University of California Press, 1965, s. 102-103.

(*) *Nurullah Ataç, Günce 1953-1955, Ankara, 1972, s. 239.*

(**) Sezgi, yalnızca büyük bilim adamları için değil «sıradan» kimselerin en matematik kavramları anlayabilmesi için de gerekebiliyor. Ortaokul ve lisede limiti öğretirler. Ben öğrenemedim ve ezberledim. Yale Graduate School'da matematik dersi aldım, yine kavrayamadım. «Infinetesimals» kavramını hep matematik olarak düşünmeye çalıştım. R. Courant'ın kitabından limiti okuyuncaya kadar. Şöyle: «Tüm kusurlarına rağmen sezgi, hâlâ, matematik buluşların itici gücüdür ve teori ile uygulama arasında yalnızca sezgi köprü kurabilir.»

R. Courant, Differential and Integral Calculus, Vol. I, N.Y., 1961, s. 57.

budun görkemi karşısına şaşırmaktan olsa gerek, yemek masasında hayal alemine dalıyor ve uyukluyor (*). Adamus Smithus'u servisini yapan uyandırmak zorunda kalıyor. Demek ki, en gelişmiş «tip» kendi zenginliğinden dolayı değil somutun zenginliği nedeniyle ortaya çıkıyor.

Düşünme - Sapma - Duşunme

Bilim tarihinin en büyük dönemeç noktalarından birisinin «Copernican Revolution»[2] olduğunu ileri sürmede hiç bir yenilik yok. Bakır ticareti ile meşgul bir ailenin oğlu Nicolas Kopernik, isminin bilim adamı statüsü veren Latincesi ile Kopernikus veya Copernicus, 1543 tarihinde **De Revolutionibus Orbium Coelestium** adını taşıyan kitabını yayınlıyor. 1543 yılı hem Copernicus'un ölüm yılı oluyor ve hem de «Kopernik Devrimi» olarak kabul ediliyor.

Ancak bu kadar değil. Buradaki devrim veya revolüsyon, kitabın başlığından gelmiyor. Kitabın başlığı devrim ile hiç ilgili değil. Göksel cisimlerin dönüşü ile ilgili (**). Ayrıca Copernicus bir devrim yapmaktan çok uzak bir kişiliğe sahip. O kadar ki Copernicus, görüşlerini yayınlamak için uzun yıllar ve nerede ise ölüm döşeğini bekliyor. Ancak ölüm döşeğinde gördüğü kitabının kendi görüşlerini yansıtmadığı ileri sürülen ön sözünde dünyanın döndüğüne inanmadığını bile söylüyor.

(*) «Balliol'da yemek yediği ilk gün, yemek masasında hayale daldı ve bir ara yemeğini unutması üzerine servitörü kendisini uyardı.»

J. Rae, Life of Adam Smith, 1895, yeni basımı N.Y. 1965, s. 18.

Geçerken söylenmeli, Adam Smith, İskoçya'dan İngiltere'ye geçerken İngiliz tarımının gelişmişliği karşısında da kendinden geçiyor. Bu, yazılarını çok etkileyecek.

(**) İngilizce Revolution ve Rusça Perevorot kelimelerinin doğuşunda bugünkü ihtilâl anlamı yok. Astronomik anlamda dönüşüm var.

Bütün bunlar ayrı, fakat Kopernik Devrimi'nden pek az kuşku duyan var. Üstelik bu devrimi dar bilimin sınırlarının ötesine uzatarak, Orta Çağların sonu ve yeni çağların başlangıcı sayanlar var. «Çünkü bu, bir çağın sonunu ve bir yenisinin başlangıcını Konstantinopol'un Türkler tarafından zaptı veya Amerika'nın Christofer Columbus tarafından keşfinden çok daha büyük ölçüde, simgelemektedir»[3].

Böyle mi? Copernicus'un insan düşüncesinde çok büyük bir devrimi başlattığında hiç kuşku yok. Ancak aynı Copernicus'un Columbus'un keşfinden haberdar olduğu ve bundan etkilendiğinde de kuşku yok. Her halde İstanbul'un Türkler tarafından zaptedilmesinin, Doğu'nun ve özellikle Doğu Akdeniz'in bir Türk bölgesi haline gelmesinin, Columbus'u olduğu kadar Columbus'un Batı'dan giderek Hindistan'a ulaşma seferini finanse edenleri etkilemiş olduğundan da kuşku duyulamaz. Bir büyük fetih, bir büyük keşif ve bir çok büyük devrim arasında bir belirgin bağ olmalıdır.

Columbus, ne keşfettiğini bilemedi. Columbus'un keşfi için Americo de Vespuci'nin yaptığından çok daha fazlasını, Copernicus'un keşfi dolayısıyla Kepler yaptı. Kepler, Copernicus'un keşfinden «yasa» çıkardı. Bütün bilimler «yasa» kavramını Kepler'e borçludur. Kepler ise düşüncesindeki devrimi Copernicus'a.

Her büyük bilim adamı, hem ustasına sadıktır, hem de ustasını aşar. Aşabilmek için güçlü tarafı almak ve zayıf tarafı iyice saptamak gerek. Copernicus ile ilgili olarak Kepler'in bu başarıyı gösterdiği anlaşılıyor. Bir değerli bilim tarihinde şunlar yazıyor: «Copernicus'un, kendisinin ne kadar zengin olduğunu göremediğini ve Batlamyus'un (Ptolemy) eski sistemine bağlı kalmakla yanıldığını söylerken Kepler haklı idi» (*). Kepler'in anlatmak istediği şu: Copernicus ihtilâlinin farkında olamadı.

(*) Arthur Koestler bu düşüncelerin «korkak» bilim adamı Copernicus'a ait olduğunu oldukça inandırıcı bir biçimde ileri sürüyor.

Bu yüzden olsa gerek A. Koyre, Copernicus için «bir Copernicus'cu değildir» diyor. Bu söz, Marx'a marksist değildir, demek ile eş anlamlıdır (*). Ve Koyre, kendinden önce başkalarının da ileri sürdüğü bir düşünceyi tekrarlarken, çok doğru ve aynı zamanda zengin bir noktayı vurgulamış oluyor. Copernicus da, Columbus gibi keşfinin pek farkında görünmüyor. Ancak görülecek, Copernicus'un kendi keşfi ile ilgili bilincsizliği, Columbus'un talihsizliğine göre çok daha büyük bir öneme sahip.

Kopernik Devrimi'nin genel olarak «insan» üzerindeki etkisini, insanın kendisiyle ilgili düşüncesinde yarattığı sarsıntıyı ölçmek her halde mümkün değil. Binlerce yıl dünyanın hareketsiz olduğunu düşünmeye alışmış «insan» birdenbire kendi dünyasının güneş etrafında döndüğünü öğreniyor. Bunun için «akıl almaz» demek veya çok daha doğru olarak, bunu alacak yeni bir «akıl» bulmak gerek. Her halde devrim bu yeni «akıl» ile ilgili olmalı.

Bu, ayrı, ikincisi şu: Kopernik Devrimi, hem bilimde devrim ve hem de bir yeni yöntemdir. Yöntemdeki yenilik şudur: «Görünüşe bakmamak gerek». Bu yenilik üzerinde daha ilerde durulacak. Burada üzerinde durulacak olan bir başka nokta.

Üzerinde durulacak olan nokta bilimde yöntemle ilgili. Ancak yöntemi aşan boyutlara sahip. İnsan düşüncesinin, ancak belki de Kopernik Devrimi ile de gelişen insan düşüncesinin bir temel özelliğiyle ilgili. İnsan düşüncesi tutarlılığa ve gelişmeye hırslı bir eğime sahip. Bunu en çok insan düşüncesinin en gelişmiş örneklerinde görmek mümkün oluyor. Ancak gelişmeye elverişli kütlelerde

---

A. Koestler, The Sleepwalkers, 1959, Pelican Books, 1977.

(*) «Arthur Koestler'in *The Sleepwalkers: A History of Man's Changing Vision of The Universe*, London, 1959, kitabında Copernicus'u ürkek bilim adamı diyerek cesaretsizlik ve entellektüel yürekten yoksunlukla eleştirmesi oldukça gariptir.»
A. Koyre, The Astronomical Revoltion, Paris, 1973,

de gözlemek mümkün (*).

Öyleyse bu nokta üzerinde durmaya ve bunun için de, daha önce genel olarak değinilmiş olan, bazı özellikleri vurgulamaya sıra gelmiştir. Geçen yüzyılın son on yılında yazılmış bir bilim tarihi kitabında şunlar var: «Copernicus'un -geçmişte yaşamış ve yakın gelecekte mutlak yaşayacak türden- kafaca ve güç bakımından bir dev olduğuna inanmak için hiç bir neden bulamıyorum. Özellikle parlak ve dikkoti çeken bir yeteneği olmayan, fakat yalnızca sakin, ciddi, sabırlı, Tanrısından korkan, derin ve yansız bir araştırıcı idi»[5]. Böyle bir adam, aynı yazarın değerlendirmesine göre, «insan düşüncesinin tüm gelişme çizgisi içinde, eşini bulmanın güç olduğu bir devrime» yol açtı.

Arthur Koestler, «uykuda gezenler» olarak nitelediği büyük bilim adamlarına ve bu arada Copernicus'a yansız olarak bakmaktan çok uzak. Ancak söylediklerinde hiç gerçek payı olmadığını ileri sürmek mümkün görünmüyor. Şunları yazıyor: «Kopernik Devrimi adını verdiğimiz devrim Kopernik tarafından yapılmamıştır. Kitabı, bir devrime yol açma amacını taşımıyordu. Çoğunun doğru olmadığını, bulgulara ters düştüğünü ve tem varsayımlarının kanıtlanamaz olduğunu biliyordu. İçindekilerin, Orta Çağın kompartımanlı kafalıları gibi, sadece yarısına inanıyordu. Bunun dışında bir peygamberin temel niteliklerinden yoksundu. Bunlar: Bir misyon sahibi olduğuna inanma, bakışta orijinalite, inançta cesaret»[6]. Bir işlev bilinci, özgün bakış ve inançta cesaret: Bunlar ihtilâlci bir aydının özellikleri. Copernicus'un bunlardan birisi olmadığında kuşku duyulmamalı.

Copernicus: Bilinçsiz ihtilâlci mi? Mümkün. Belki de ürkek ihtilâlci. Yaptığı tamı tamına şu: «Copernicus, esas

(*) Bu yüzden olsa gerek, gelişmeye karşı baskıcı rejimler, çok küçük bir aydınlığa, pratik ağırlığıyla açıklanamayacak bir şiddetle karşı koyuyorlar ve bu çok küçük aydınlığı, aynı anlama gelmek üzere, normalden sapmayı, büyük bir şiddetle bastırmaya çalışıyorlar.

olarak, hareket eden bir yer küresi etrafında bir Aristotales evreni kurmaya çalıştı fakat başaramadı» (*). Kanon Copernicus, moda sever iktisatçıların son yıllarda ağızlarından düşürmedikleri bir deyim ile, Aristotales-Batlamyus paradigmasını (**) sağlamlaştırmak için çabaladı ve sağlamlaştırdığını sandığı bir zamanda yıkılışını hazırladı.

Balzac, kralcı idi, romanları, kralcılığa karşı olmak bir yana burjuva düzenini eleştirdi. Chernişevskiy narodnik idi, bir tek romanı bile bu dünya görüşünü çok geride bıraktı. Tolstoy, tıpkı Copernicus gibi dindar ve mistik idi, bütün eserlerinde net bir akılcılığı dile getirdi. Copernicus ise Aristotales evreni ile olgular arasında daha sağlam bir uyum için çabaladı.

Aristotales'in sistemi bir kozmik sistem olmaktan öte bir dünya görüşüdür. Temel ilke şudur: omne quod movetur ab allo movetur. Ne hareket ediyorsa, başka bir güç tarafından harekete getiriliyordur (***). Harekete getiren

(*) Profesör Kuhn şöyle devam ediyor: «İzleyicileri yeniliğinin tam uzantılarını gördüler ve Aristotales strüktürü kökten yıkıldı.»

Thomas Kuhn, The Copernican Revolution, Harvard University Press, 1966, s. 83.

(**) Profesör Kuhn, Revolution kitabında çok kısa olarak değindiği bu paradigma kavramını daha çok bilinen ikinci kitabında geliştirdi.

Thomas S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolution, Chicago, 1970.

Ancak iktisatçı metodolojiyle ilgilenen iktisatçıların bu deyimi neden bu kadar çok sevip tuttuklarını bir türlü anlamıyorum. Profesör Kuhn, düşünceleri içinde paradigma deyimi, bana göre, en az ilginç ve en az değerli olanıdır.

Öyle sanıyorum, her modada olduğu gibi, bu «paradigma» modasına tutulanların çoğu Kuhn'un kitaplarını okumadan ve kulaktan duyduklarını birbirine aktarıyorlar. Bu yüzden bu konuyla ilgili bir ek yazma gereğini duydum.

(***) Bu «teori», teori ile pratik bütünlüğünün veya somut ile soyutlamanın bir örneğini sağlıyor. Aristotales'in bu ilkeyi, Atina'nın bozuk sokaklarında sık sık duran öküz arabasını itme zorunluluğundan çıkardığına inanılıyor.

bir kuvvetin varlığı, hem Aristo fiziğinin ve hem de teolojisinin temelidir. Fizik açısından uzantıları açıktır. Teolojik olarak, bu dünyanın dışında göksel cisimlerin hareketini sağlayan bir kuvvetin varlığına yol açmaktadır. Bu, Tanrı'dır.

Filozof'un kozmik sistemi fizik ve teolojik bir sistem olduğu kadar bir estetik yapıdır. Aristotales'in estetiğinde hareketsizlik güzeldir, şekillerden dairede yine bir kutsal güzellik vardır. Sadece bu estetik özellikler, bir zaman için düşünmeyi zorlaştıran etkiler yapmıştır.

Şöyle: Kepler, bilimsel buluşlarının adımlarını kaydeden kimsedir. Kepler'de bilimsel buluştan daha çok bu buluşa kadar uzanan yolun huzursuzluğunu ve mutluluğunu yaşamak mümkün. Kepler, göksel kürelerin hareket yasalarını matematik ifadelere kavuşturmak için uzun uykusuz geceler yaşamıştır. Ancak hep daire üzerinde çalışmıştır. Elips, Kepler'den önce biliniyordu. Ancak insan kafası, daireye tutkuluydu. Kepler için, yeryüzünü bir eliptik yörüngeye oturtmak düşüncesi yıllara mal oldu.

Copernicus, Aristotales'in fizik, kozmik, teolojik ve estetik dünya görüşüne bağlıydı. Bunun için, dünyanın güneşi merkez alan bir hareket içinde olduğunu düşünebilmekle birlikte en can alıcı ve en önemli soruyu sormayı akıl edemedi: a quo moventur planetae? Gezegenleri harekete getiren nedir? Bilim tarihinin bu en önemli sorusunu Kepler sordu (*).

Aristotales-Batlamyus sistemine bağlı Copernicus için «sorun» ne idi? Yaptıklarına bakarak Copernicus'un sorunu söylemek mümkün. Copernicus, Aristotales-Batlam-

---

(*) Bilimin gelişmesinde bu sorunun önemini abartmak söz konusu olamaz. Bilim, hareket yasalarını bulmak değilse, nedir? Kepler, ancak bu soruyu sorabildi ve hareketin matematik ifadelerini ortaya koyabildi. Bu soruya ilk cevabı Newton verdi: Yer çekimi. Yer çekiminin astronomi ve fizikte oynadığı rolü, siyasal iktisatta kişisel çıkar, Marx'ın vizyonunda sınıf çelişkisi üstlendi.

yus (*) sistemine bağlı Copernicus, bu sistem içinde sadece dünyayı harekete geçirerek şu sonuçları elde etmiş oldu: Yeni Astronomi «a) Merkürî, Venüs ve Merih'in görünen hareketleri türünden bazı olgular için, eski astronomiden daha iyi bir açıklama sağlamaktadır, b) Batlamyus veya Aristotales sistemlerinin sağladıklarına göre daha sistematik ve düzenli bir resim vermektedir»[1]. De Revolutionibus Orbium Coelestium'daki sözleriyle Copernicus şunu sağlamış oluyordu: «Böylece bu hayranlık yaratan düzenlemede, kürelerin hareketi ile büyüklükleri arasında başka hiç bir şekilde bulunamayacak bir belli ilişki ile bir de evrenin ahengini buluyoruz.» Çok açık olması gerek: Copernicus, bazı olguları Aristotales-Batlamyus sistemine daha uyumlu hale getirmek istiyor (**).

Bir nokta daha, ancak önemlice: Copernicus, yeni gözlemler yapmadı. Antik Yunan'da ve İskenderiyeli astronomların derlemiş oldukları gözlemler üzerinde düşündü. Antik Yunan astronomisinin bu gözlemler için geliştirmiş olduğu sistem ile bazı olgular arasındaki uyumsuzluğu gördü. Bu sistem için normal olan ile bu normalden sapmalar üzerinde düşünmeye başladı. Aristotales-Batlamyus sistemine göre Merkürî, Venüs veya Merih türünden gezegenlerin matematik hareketleri ile gözlemlerin kendisi arasında sapmolar çıkıyordu. Bu sapmaları, bir kenara atmadı.

Bu önemlice noktadan emin olmak gerek. Bir kaynakta şu var: «Görülüyor, olgusal bilgi söz konusu olunca Copernicus, İsa zamanında yaşamış olan İskenderiyeli Yunan astronomlardan daha iyi bir durumda değildir ve

---

(*) Ptolemy, İslâm-Osmanlı yazınına Batlamyus olarak geçirilliyor .Bu geleneği bozmamak için ben de Batlamyus olarak kullanıyorum. Sanıyorum Kemal Tahir'in bilginç romanlarında da, Esir Şehrin Mahpusu, Batlamyus olarak kullanılıyor.

(**) «Copernicus, yeryüzünün hareketini, göksel cisimlerin astronomik yerlerini kestirmek için kullanılan teknikleri iyileştirme çabasıyla ileri sürdü.»

Thomas S. Kuhn, The Copernican Revolution, op. cit., s. 1-2.

bazı bakımlardan da daha kötü bir konumdadır»[9]. Bilim tarihiyle ilgili bir başka çalışma bunu genelliyor. Bilimin gelişmesinde stratejik bir yer tutan göksel ve yersel fizikte «değişmelerin, ilk önce yeni gözlemler veya ek kanıtlardan değil bilim adamlarının kafalarının içinde meydana gelen transpozisyonlardan doğduğunu» ileri sürüyor[9]. Aynı çalışmada Copernicus, yeni gözlemler yapmamak bir yana, Batlamyus'un devrettiği gözlemlere fazla güvenmiş olmakla eleştiriliyor. Şöyle: «Hatta Copernicus'un, Batlamyus'un Antik günlerden devrettiği gözlemlere fazlaca güvenmiş olduğu doğrudur»[10]. Astronomide, Kepler'in çağdaşı Danimarkalı Tycho Brahe'ye kadar yeni gözlem yapılmamıştır.

Fakat astronomide «ihtilâl» yapılabilmiştir. Yeni ve çok büyük bir buluş ortaya çıkmıştır. Copernicus ihtilâlini mevcut düşünceden sapmalar üzerine düşünerek yapmıştır.

Copernicus'un yaptığını bir dedektifin yaptığına benzetmek mümkün (*). Güzel dedektif romanlarından bilinir: Dedektif, bir ilke olarak, kanıt toplamaz. Genellikle resmi polisin topladığı kanıtlar üzerinde düşünür. Her kanıt ile «resmi teori» arasındaki uyumsuzluklar ve kanıtlar arasındaki tutarsızlıklar üzerinde düşünür. Tutarsızlık dedektifin en büyük açıklayıcısıdır. Güzel dedektif romanların-

---

(*) Irving M. Copi Introduction to Logic kitabında bu benzetmeyi çok daha açık olarak yapıyor.

«Bu açıdan bakıldığında yılların eskitemediği bir gözde, sorunu pür bilim adamının sorunuyla tümüyle aynı olmamakla birlikte yaklaşımı ve tekniği bilim yöntemini net bir biçimde ortaya koyan, dedektiftir.»

Copi, dedektifin yöntemi ile bilimsel çalışma arasında bir paralellik kuruyor ve örnek olarak da, şaşırtıcı değil, Sherlock Holmes'u alıyor.

«Holmes ile ilgili en canlı resimlerimizin bazıları, onu, elinde bir büyüteç ve şerit metre ile araştırma yaparken ve o çılgın kuş beyinlilerin, Scotland Yard'ın 'uzmanlarının' gözünden kaçan önemli ip uçlarını bulurken gösteren tablolardır.»

Irving M. Copi, Introduction to Logic, N.Y. 1968, s. 386 ve 387.

da dedektif, kütüphanesinde düşünen adamdır (*). Sarkasm ve «resmi teori» için ısrarlı bir kuşku, dedektifin temel çizgilerini meydana getiriyor.

Gelişmenin Ayak Bağı: Ders Kitapları

Şimdiye kadar söylenenleri geliştirmek mümkün ve gerekli. Bambaşka bir noktadan başlayarak. Bilim, büyük ölçüde, yöntemdir, bilimde her büyük katkı aynı zamanda mevcut yönteme katkıdır. Bu açıdan bakıldığında Galilei Galileo'nun teleskobu geliştirip uygulamaya koyması rastlantı mı?

Bilimde önemli olan gelişme kadar yayılmadır. Uzun yüzyıllar katkı aynı zamanda yayılmayı sağlamıştır. Aristotales'in Fizik'i, Newton'un Principia veya Optik'i, Smith'in Ulusların Zenginliği aynı zamanda ders kitabı olarak kullanıldılar. Bugün anlaşıldığı anlamda derslerde kullanılan «ders kitapları» geleneği ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru ortaya çıkmaya başladı.

Belki bir süre yararlı işlevler yaptı. Astroloji de bir süre yararlı işlevler gördü. Antik çağdan sonra astronomide ilk büyük gözlemler stoğunu toplayan, ilk rasathaneyi kuran Tycho Brahe, kendi ülkesinden kovulunca münecclmlere meraklı Çekoslovak Kralı İkinci Rudolph'ın sarayında gözlemlerini sürdürdü. Bir anlamda bir astrolog olarak çalıştı. Astroloji bir süre astronominin gelişmesine ön ayak oldu. Simya, kimyayı doğurdu. Ancak zamanla astroloji astronominin, simya kimyanın ayak bağı durumuna geldi. Her ikisi yeni bilimleri boğmayı denediler.

Astrolojinin astronomi için, simyanın kimya için durdurucu işlevini tüm bilim için ders kitaplarında görmek mümkün mü? Erken olduğunu ileri sürebilecekler olacaktır. Gerçekten erken mi? Bu sorunun cevabı bilimdeki gelişmeye verilen öneme bağlı.

İnsanlık tarihinin bunalımlı ve doğum sancısı çektiği

(*) Dedektif benzetmesi, Einstein'a kadar gidiyor.

dönemlerde bilimsel gelişmeye verilen önem artıyor. Copernicus, insanlık tarihinin, bugünden bakıldığında net olarak görülebilen, bir çalkantılı döneminde dünyaya gelmiş oluyor. Tarihteki örneklerine bakarak, yaşanan zamanların da, bir büyük doğum dönemi olduğunu düşünmek mümkün. Kapitalist ekonomiler derin bir ekonomik bunalımın içindeler. Geçen zaman, bu bunalımdan çıkış işaretleri yerine sağlıklı kapitalist ekonomilerin de birer birer aynı girdabın içine girdiğini gösteriyor. Bundan yüzyıl kadar İngiltere'de yaşananları çağdaşları alışılmış bunalımlardan birisi olarak nitelediler. Tarihçiler ise «Büyük Depresyon» adını koydular. Büyük Depresyon, yine tarihin ışığından bakıldığında, İngiliz ekonomisi için sonun başladığının işareti oldu. Büyük Depresyon'dan çıkan İngiltere bundan böyle hep ekonomisini kurtarmakla uğraştı. Geleceğin tarihinin, benzer bir senaryonun Birleşik Amerika ekonomisi için de yazılmış olduğunu göstermesi mümkün.

Böyle ise, bilincsiz de olsa, ders kitaplarından yakınmalara tanık olmak gerek. Daha başka türlü ifade edilebilir: Eğer böyle ise, bir yandan, ders kitaplarından da öte, bilim adına da, sloganlara veya «hap» türünden uyutuculara aşırı bir tutkunluk gözlemek, diğer yandan da, ders kitaplarını zararlı gören örneklere rastlamak gerek. Daha açık bir deyişle bilim içinde çelişkinin ve kavganın işaretlerini görmek zorunlu oluyor.

Bugün için durum budur. Altmış ve yetmişli yıllar Fransız düşünürü Althusser'i «hap» yapma dönemi oldu. «Problematique» veya sorunsal kelimesi bilimsel olmanın alâmet-i farikası sayıldı (*). Şimdilerde Amerikan bilim tarihçisi Kuhn'un ortaya attığı, ileri sürdüğü düşünceler içinde en az ilginç olanı ve en az değerlisi, paradigma yeni bir «hap» durumuna getirildi (**). Ders kitaplarından

(*) Althusser'i düşünmeden haplaştırma eğilimine zamanında karşı çıkmıştım.

Y. Küçük, Bilimlerin Sorunu ve Bilimin Doğuşu, Yurt ve Dünya, Mayıs 1977.

(**) Kuhn'un hap haline getirilmesi ile ilgili görüşlerimi ekte yayınıyorum.

daha da cılız bu tür hap'lar «ders» yerine geçiyor.

Profesör Kuhn'un yazdıklarını paradigma ile özdeş tutmak ne büyük bir kısırlık. Bir sosyal bilimci olarak Kuhn'un yazdıklarında fazla «yenilik» bulmak çok zor. Ancak yazdıkları içinde çok yararlı ve düşündürücü yerler var. «Paradigma» bunlardan birisi değil. Birisi şu: «Ders kitapları, bilim adamından kendi disiplininin tarih duyusunu kesip alıyor ve sonra, ortadan kaldırdığının yerine bir ikame koymaya çalışıyor» (*). Profesör Kuhn'un bütün çabası, bu tek cümlede açıklanan görüşünü zenginleştirmek olarak ortaya çıkıyor.

A. Koyre de daha şiddetle oynı görüşü savunuyor. «Kabul edebiliriz» diyor, Koyre, «Kepler'de aklın gerçeğe varış yolları, gerçeğin kendisinden bile harikulâdedir»[11]. Bu harikulâdeliği ise ders kitaplarında bulmak mümkün değil. Bu yüzden de «insan aklının gerçeği arayış çabalarının tatlı ve öğretici tarihinde hiç bir şey orijinal kaynak ve kitapların yerini alamaz.»

Bilim tarihinden yoksunluk fizik alanlarda daha belirgin ve dramatik. Doğal bilimlerde ders kitaplarında tarihsel gelişmenin izine bile rastlanmaz. Doğal bilimlerde, daima bilimdeki en son durum bilimdir. Bu ise büyük bir şanssızlıktır. Joan Robinson sosyal bilimlerin böyle olmamasını bir büyük şanssızlık sayıyordu. Her halde sosyal bilimlerin giderek mühendisliğin dejenere olmuş bir biçimine dönüşmesinde bu tür talihsiz ve şanssız değerlendirmelerin rolü büyük olmalıdır.

Sosyal bilimler ve arada iktisat, Jevons'un siyasal iktisatı «fayda ve özel çıkarın mekaniği» olarak tanımlamasından beri bir fakirleşme süreci içine girdi[12]. Sosyal bilimler, yalnızca mekaniğin yöntemlerini ve matematiğini taklit etmekle kalmadı, bir bütün olarak taklitçiliği benim-

---

(*) *Thomas S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolution, op. cit., s. 137.*

Burada geliştirmeme imkân yok. Ancak bir bilim adamını fakirleştirmenin en kestirme yolunun, özel olarak kendi alanının, genel olarak toplumun tarih duyusundan koparmak olduğunu söylemeliyim.

sedi. Sosyal bilimlerde ve bu arada iktisatta ders kitaplarında en son durum «ders» haline geldi. Düşüncenin ve bu arada iktisat düşüncesinin gelişimi önce ders kitaplarından çıktı, sonra «iktisadi doktrinler tarihi» dersinin itibar ve hacim olarak küçülmesiyle ders proğramlarının dışına itildi.

Bunun ne kadar kısırlaştırıcı olduğuna pek canlı ve öğretici bir örnek var: Keynes'in Ders Kitabı İktisatı. Keynes, tıpkı Adam Smith gibi eklektik bir yazardır. Smith, ahlâk öğretiminden, Keynes, önce şiir ve sonra da probabilite merakından iktisata geldi. Ancak Keynes, Smith'den çok daha yetenekli ve John Hicks'in deyimi ile, «son derece aktif bir kafaya sahip» bir düşünürdü. 1936 yılında yayınladığı ve 1935 yılının ilk günü Shaw'a yazdığı mektupta iktisatı «revolutionize» edici, fakat ancak gelecek on yıl içinde anlaşılabilecek olarak nitelediği Genel Teorisi de düşünce-sapma-düşünce sürecinin bir örneği olarak ortaya çıktı (*). Fakat Keynes'in beklevişini doğru çıkardı, ilk anda anlaşılması zor bir kitap damgasını yedi.

Yaratıcı olmaktan çok sistemleştirici bir kafaya sahip olan Hicks, bu anlaşılmaz olarak nitelenen kitap için bir eleştiri yayınladı (**). Ve bundan sonra çok ünlü ve aralarında daha sonra «Nobel Ödülü» alacak olanlar da dahil, iktisatçılar bile Keynes'in kendisi yerine Hicks'in Keynes için yazdıklarını okumakla yetindiler. Hicks'in, bir süre sonra Amerikalı iktisatçısı Alvin Hansen ile birlikte

---

(*) «Üretim ve istihdamda keskin dalgalanmalara tabi olmasına rağmen vahşice istikrarsız olmaması, içinde yaşadığımız ekonomik sistemin göze batan özelliğidir. Gerçekten, canlanma veya tam yıkım için belirli bir eğilim göstermeden önemlice bir zaman aralığında kronik olarak normal-altı aktivite düzeyinde kalma gücünü gösteriyor.»

J.M. Keynes, The General Theory of Employment, Interest and Money, s. 249.

Keynes'in en büyük katkısı bu gözlemi yapabilmiş ve ifade edebilmiş olmasıdır. Çünkü bu ifade bir «sapma» niteliğini taşıyor ve aktif bir kafa için düşünmeyi davet ediyor.

(**) *John Hicks, Mr. Keynes and The Classics, Econometrica, 1937.*

Keynes için geliştirdikleri «Hicks-Hansen Keynes'i», Keynes'in yerini aldı (*).

Ders kitaplarının bilimin gelişmesine verdiği zararlardan biri, kendi disiplinini dinamik olarak ele alamamasından ileri geliyor. Bu ise, daha önce sözü edilen en son durumu tek bilim saymakla başlıyor. Ancak bununla bitmiyor. Ders kitapları sürekli olarak «genel hal» üzerine kuruluyor. Dolayısıyla, konunun canlılığı gereği tarihsel bir yaklaşımın kaçınılmaz olduğu disiplin veya alanlarda bile, gelişme içindeki ayrılık noktalarından daha çok ortak noktaları vurgulamak âdet haline geliyor. Ancak ders kitapları ve dikkatsiz bir öğrenci kütlesi için inandırıcı olabilecek bağlamlar ile her ayrık düşüncenin bir genel düşüncenin özel hali olduğu anlatılıyor veya kanıtlanıyor.

Bunun düşüncenin gelişmesini durduran bir kanser olduğunu söylemeliyim. Bu açıdan düşünüldüğü zaman, Marx'ın Siyasal İktisatın Eleştirisine Katkısı'ndan, iktisat dışı şu alıntının tam yeri olduğunu sanıyorum: «En mükemmel olarak gelişmiş dillerin de en az gelişmiş olanlarla ortak yasa ve koşulları olmasına rağmen, bunların gelişmesinin özelliği genel ve ortak olandan ayrılık noktalarıdır»[13]. Her yerde ve kuşku yok, en başta bilimde, gelişmenin dinamiğini ayrılık noktalarında aramak gerekiyor.

(*) «Sonuç, SILL diyagramı ile birlikte sayısız ders kitabına giren 'Mr. Keynes and the Classics' yazısı oldu. Çok sayıda araştırıcı için bu, maalesef, Keynes Teorisi'dir.»

Sir John Hicks, The Crisis in Keynesian Economics, N.Y., 1974, s. 6.

Daha da kötüsü, Yale, Berkeley veya Cambridge'den doktor derecesini alan yerli ve yabancıların çok büyük bir bölümü de orijinal kaynakları ancak kitapların arkasındaki endekslerden ve mesleğin ulularının yaptıkları atıflardan «okumaya» başladılar. Orijinal kitaplar özel kütüphanelerin raflarında süs, mesleğin ulularının orijinal kitaplara yapmış oldukları atıflar da doktora tezlerine bibliyografya işlevini üstlendi.

Bu söylediklerimi doğrulamak için örnek göstermiyorum. Ancak söylediklerime itiraz olursa yerli veya yabancı örnek gösterebilirim.

Ders kitapları ortak noktaları abartarak bilimsel düşüncenin gelişmesine kanserojen etki yapıyor. Dahası var. Ders kitapları bilimde yapılanın tam tersini yapıyor. «Bilim», aynı çalışmasında Marx'ın çok doğru olarak söylediği gibi, «diğer yapımcılardan farklı olarak yalnızca havada şatolar kurmakla kalmaz, temeli atmadan binanın çeşitli katlarını inşa eder»[14]. Marx, bunları, «probleme, en basit biçimiyle çözmeden önce en komplike biçiminde yaklaştılar, işte bu, bütün bilimlerin, birbirini kesen yollardan meydana gelen bir labirentten geçerek gerçek başlangıç noktasına götüren tarihsel çizgisidir.» diyerek fizyokratları övdükten sonra söylüyor.

Filozof kelimesi, uzunca bir zaman ve somut anlamda yalnızca Aristotales için kullanıldı. «Ekonomist» kelimesi, ilk önce ve sadece fizyokratları anlattı. Gerçekten iktisat biliminin bu ilk ve büyük soyutlayıcıları, «ekonomist» sıfatına Adam Smith'ten çok daha fazla layıktırlar. Sosyal bilimin en büyük aracını «soyutlama gücünü» büyük bir yetenekle kullanarak ekonominin akım tablolarını çıkarabildiler. Ne yazıktır, modern burjuva devletinin cevherini toprakta aradılar. Emek-değer yasasını göremediler.

Adam Smith'in yaptığı budur. Emek-değer yasası, gelişmemiş biçimiyle Adam Smith'de vardır, ancak Smith'in sistemine yabancıdır. Dünyanın dönmesinin, Copernicus sistemine yabancı olması gibi. Ancak Smith, kitabının ünüyle Robinson Crusoe ekonomisini iktisatta yaygınlaştıran kimsedir. Bir bilim kurulurken, ancak bu kadar zarar verilebilir.

Robinson Crusoe, iktisatçı Daniel Defoe'nün ünlü çocuk romanıdır. Bir avantürye, bir seyyah, bir gazeteci ve bir iktisatçı (*) Defoe, Adam Smith'in doğumundan bir kaç

(*) «Hiç bir anlamda bilimsel bir yazar değildi, ekonomik teoriye hiç bir katkıda bulunmadı.»

Palgrave's Dictionary of Political Economy, s. 535.

Daniel Defoe, ekonomik teoriye katkıda bulunmadı ama ekonomi kitapları yazdı ve ekonomiyle ilgiliydi. Robinson Cru-

yıl sonra ölmüştür. Keşke Smith, Defoe'nin doğumundan bir kaç yıl sonra ölmüş olsaydı. Böylece Robinson Crusoe okumamış olurdu.

Sosyal bir bilim olan iktisat, Robinson Crusoe örneği ile tek kişilik bir sosyeteyi hareket noktası olmaya başlar. Tek kişilik bir sosyete? Bunu anlamaya imkân yok. Ancak Smith'in otoritesiyle, ana okullarında okutulması gereken bu öykü, üniversitelerin ders kitaplarında en baş köşe bir yere oturtulabiliyor. Ve giderek basitten başlayıp karışığa doğru merdiven çıkan bir düşünce sistemi, toplumsal bilim için bir yöntem oluyor.

Söylemek gerek, aslında düşünmemek veya yanlış düşünmek yöntemi oluyor. Doğal bilimin laboratuarı ve deneyi vardır. Toplumsal bilimin laboratuarı ve kolayca yapılabilecek deneysel bir repertuarı yoktur. Bu durum, bu eksiklik, toplumsal bilimi daha eksikli bir duruma sokmaya yetmiyor. Daha güç ve daha güçlü bir bilim yapıyor. Toplumsal bilim, laboratuar ve deney eksikliğini, bütün bilimlerin vazgeçilmez oracı olan soyutlama yöntemini daha büyük bir güçle kullanarak giderebiliyor. Gidermek zorunluluğunu duyuyor.

Daha büyük bir güçle soyutlama, somutun zenginliğinde soyutlama demek. Somutu fakirleştirerek soyutlama, toplum bilimini ve bu arada iktisatı fakirleştirmek demek oluyor. Tek kişilik bir sosyete, Robinson Crusoe'nin somutu, soyutlama değil toplum bilimini derin bir yoksulluğa itmekten farksızdır.

Somut, «çeşitli elemanların bir birliğidir.» Adam Smith'in kitabı Ulusların Zenginliği de bir somuttur. Ve nedir? Smith'in kitabı, Amerikan Devrimi, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ile aynı zaman kuşağı içine düşüyor. Bütün bunlara bakarak kapitalizmin bilimsel kitobı demek mümkün. Bir ölçüde doğru: Kapitalizm ile emek-değer yasası özdeş tutulduğu sürece. Bu da bir ölçüde geçerli:

---

soc, merkantilizmi kıymetli maden toplayan manyaklar olarak tanımlamaya çalışan bir dünyada, anti-merkantilist bir romandı.

Smith'de emek-değer yasası tutarlı bir biçimde geliştirilmiş olmaktan uzak.

Smith'in biyoğrafi yazarı «Fransız devrimi bir ara Smith'in kitabının gittikçe artan modasını durdurdu» diye yazıyor[15] .Bundan Smith'in bir dükün dük olan oğlunun tutorü olarak Fransa'ya gittiği ve orada merkantilist miras ile olduğu kadar fizyokratlarla çok yakın dostluklar kurduğu öğreniliyor. Bu kitapta yer alan Smith'in özel mektuplarından birisinde bir kez genç dükün hasta olması üzerine Adam Smith'in doktor bulmada ne kadar güçlük çektiği, fizyokrasinin kurucusu doktor Quesnay'in ilk önce hastanın yardımına gitmediği, ancak Smith'in çaresiz ikinci kez rica etmesi üzerine gelip Smith'in dükünü kurtardığı pek açıklı bir biçimde anlatılıyor.

Marx, Adam Smith'in şiddetli bir biçimde fizyokrasiye yakalanmış olduğu görüşünde. Marx, Adam Smith'in Almanca çevirmeni için «Adam Smith'in tasarruf yoluyla akümülasyon teorisinin fizyokratik temele dayandığını kaydederken gayet haklı idi» diyor. Ve şunları ekliyor: «Adam Smith şiddetli bir biçimde fizyokrasiye yakalanmış idi ve (bunu) hiç bir yerde fizyokrasiyi eleştirirken gösterdiği kadar açık olarak göstermez» (*). Bu, başlangıç.

Bu başlangıç sürdürülebilir. Bunu, Ulusların Zenginliği'nden, benim bilgime göre, başka bir araştırıcının dikkatini çekmeyen bir aktarma ile sürdürmek mümkün. Şöyle: «Eğer çubuk bir tarafa fazla eğilmişse, ata sözüne

---

(*) *K. Marx, Theories of Surplus Value, Part I, s. 64.* Ben biraz daha farklı düşünüyorum. Adam Smith, merkantilizmden önemli ölçüde kurtulamamıştı. *Laissez faire*, o zaman da, şimdi de tarımcıların ve fizyokratların sloganı idi. Emek-değer yasasının Fransız Bakan Colbert ile simgelenen bir merkantilist pratikler bütününün soyutlanması olduğunu düşünüyorum.

Bunların Artık Değer Kuramları'ndaki görüşlere tam ters düştüğü söylenemez. Burada, fizyokrasi ile ilgili bölümlere «addendum» bölümünde, «Bireysel Fizyokratların Merkantilist Düşüncelere Kısmi Dönüşü» başlığı var. Hepsi büyük harflerle.

K. Marx, Theories op Surplus Value, part I, s. 378.

göre, çubuğu düzeltmeniz için aynı ölçüde öbür tarafa bükmeniz gerek. Tarımın, gelirin tek kaynağı ve ülkenin serveti olduğunu ileri süren Fransız filozoflarının (fizyokratlarının, y.k.) bu atasözünün ilkesini kabul ettikleri anlaşılıyor ve Mr. Colbert'in planında kentlerdeki sanayi kırlardakine göre kesinlikle aşırı değerlendirildiği için, bunların sisteminde kesin olarak düşük değerlendirildiği görülüyor» (*). Adam Smith, fizyokratların, anti-merkantilist eğilimlerinde, çubuğu bu tarafa büktükleri görüşünde. Bununla birlikte fizyokrasiyi, siyasal iktisatta o zamana kadar yayınlanmış «gerçeğe en yakın resim (approximation) olarak niteliyor.

Adam Smith, tam bir tarımcının dünya görüşüne sahip. Avrupa'yı ticaret ve manüfaktürden, Kuzey Amerika'yı da tarımdan ibaret sayıyor. Sonra ekliyor: «Servetin büyük ölçüde ticaret ve manüfaktüre dayandığı Avrupa ülkelerinin yavaş ilerlemesiyle, servetin tümüyle tarımdan ibaret olduğu bizim Kuzey Amerika kolonilerimizdeki hızlı gelişmeyi karşılaştırınız»[16]. Adam Smith, ülkeler arası karşılaştırmada tarımın lehinde yazıyor.

İdeolojik olarak çiftçiliği savunuyor. Şöyle: «Kendi toprağını süren ve zorunlu geçimliğini ailesinin emeğinden çıkaran bir çiftçi gerçekten kendisinin patronudur ve tüm dünyalardan bağımsızdır»[17]. Ayrıca çiftçiyi, her türlü ekonominin gerçek ilerleticisi olarak görüyor. Bu da şöyle: «Küçük mülk sahiplerinden sonra zengin ve büyük çiftçiler her ülkede temel iyileştiricilerdir»[18]. Böylece köylü dünya görüşünün inançlı bir savunucusu olarak Adam Smith resmi çıkıyor (**).

(*) *Adam Smith, The Wealth of Nations, Cannan Edition, Vol. II, p. 184.*

«Bunlar, geçmiş bir kaç yıl içinde, Fransız okumuşları arasında ekonomist adıyla bilinen oldukça önemli bir tarikat oldular.»

A. Smith, ibid., s. 199.

(**) Daha önceki bir dipnotta da söylemeğe çalıştım. Adam Smith'in fizyokrat olduğunu vurgulamak, benim düşüncemde, sadece ilk adımdır. Buradan merkantilizme doğru yol alınacak.

Genel kabule göre Adam Smith klasik siyasal iktisatın ilk büyük temsilcisi, David Ricardo ise son ve en büyük yazarı. Adam Smith, ansiklopedik ve eklektik, Ricardo ise en kültürsüzü fakat en güçlü ve acımasız soyutlayıcısı. Ricardo'nun elinde klasik siyasal iktisat gerçekten bir bilim oluyor ve sona eriyor.

Adam Smith, sanayi devriminin başında, Ricardo ortasında yazıyor. Ancak sanayi devrimi Adam Smith'i hiç, Ricardo'yu ise pek az etkiliyor. Smith, patlayacak olan fırtınayı sezemiyor, Ricardo gücüne inanamıyor. Her ikisinin de sisteminde tarım önemli bir yer tutuyor. Smith'de ekonominin ilerletici sektörü tarımdır, Ricardo'da ise tehlike tarımdan geliyor.

Adam Smith'in ekonomisi tek sektörlüdür, tarım yalnızca tahıl üretir. Ricardo'da iki sektör olmakla birlikte belirleyici olan tarım sektörü ve ürettiği tahıldır. Ricardian ekonomide «kârların doğal olarak düşme eğilimi» vardır. «Çünkü toplumun gelişmesi ve servetin artmasıyla gerekli ek besin miktarı gittikçe daha çok emek kullanılarak elde edilmektedir»[19]. Besinin giderek daha çok emek kullanılarak elde edilmesi, iş gücünün fiyatının yükselmesi demek olmaktadır. Ricardo'nun sözleriyle şöyle: «Doğal fiyatını yöneten temel mallardan birisinin üretiminde artan güçlükler nedeniyle daha değerli olma eğilimi taşıması nedeniyle, toplumun gelişmesiyle birlikte emeğin doğal fiyatı her zaman artma eğilimi gösterecektir»[20]. Tarımda verimin düşmesi, iş gücünün fiyatının yükselmesine ve kâr oranının düşmesine yol açıyor. İktisata, dismal science, som ağızlı bilim, denmesi buradan kaynaklanıyor.

Ne kadar safça ve ne kadar inandırıcı olmaktan uzak. Mantık şu kadar basit ve ilkel: Tarımda topraklar sınırlı ve artan nüfusla birlikte bir yandan daha az elverişli topraklar, teknik deyimle marjinal alanlar, tarıma açılırken, diğer yanda da aynı toprak üzerinde çalışan iş gücü ar-

---

Ancak bu yapıldığı zaman Adam Smith, genellikle algılanan resme yaklaşır.

Bunu yapmanın yeri burası değil.

tıyor. Bu iş gücünün toprak yerine ikame edilmesi veya faktör oranlarının değişmesi anlamına geliyor. Bundan dolayı da verim düşüyor. Buna bir ad hazır: Azalan Verimler Yasası.

Tarımın ve üstelik de ilkel tarımın bir olgusu, ders kitaplarına bir kez giriyor ve siyasal iktisatın, özellikle iktisata dönüşmesinden sonra en temel yasası oluyor. Azalan Verimler Yasası, bir kez işin başında, siyasal iktisata kan vermek için giriyor, ancak, bu kez iktisatın her tarafını saran bir kansere dönüşüyor. Gelişmiş kapitalist ülkelerde, siyasal iktisatın doğduğu İngiliz Adaları'nda, tarımın rolü son derece önemsiz düzeylere iniyor, büyük teknolojik gelişmeler ortaya çıkıyor fakat ilkel tanımda gözlenebilen bir olgu olan azalan verimler ders kitaplarından bir daha çıkmıyor.

Popülizm: Dar Pratik: Empirisizm

Bütün bunlara bakıp da John Maynard Keynes'in büyük bir kızgınlıkla «Kutsal Engizisyonun İspanya'yı zaptetmesi gibi İngiltere'yi baştan aşağı zaptetti» demesine şaşmamak gerekiyor (*). Keynes, siyasal iktisatın Malthus çizgisi yerine Ricardo'nun izinde gelişmesine hep esef etti.

Ancak iktisat gerçekten Ricardo'nun izinde gelişti mi? Ricardo, hiç bir zaman Keynes'in ileri sürdüğü gibi, ekonominin arz cephesini ön plana aldığı için bilime katkıda bulunmuş olmaktan dolayı onurlandırılmadı. Ricardo, Smith'in yeniden açtığı yoldan giderek emek-değer ya-

---

(*) *J.M. Keynes, General Theory, op. cit., s. 32.*
Keynes, adını koymamakla birlikte, Ricardian iktisatı, bir arz iktisatı olmakla «toplam talep fonksiyonunu güven içinde ihmal etmek» ile eleştiriyor. Malthus'un buna karşı çıktığını ancak Marshall, Edgeworth ve Pigou'nun bu sorundan habersiz olduğunu yazıyor. «Bu yalnızca, gizlice, sathın altında. Karl Marx, Silvio Gesell veya Major Douglas'ın yeraltı dünyasında yaşayabildi.» diye ekliyor.

sasını geliştirdiği için büyük bilim adamı sayıldı. Fiyatların emek-değer yasasına göre oluştuğunu net bir biçimde geliştirdi. Ancak daha böylece kendi bilimini durdurdu. Sapma üzerine düşünmekten vaz geçmek, Ricardo için, bilimin de sonu oldu.

Değer yasasını reddetmek ne demek? Bu soruya cevap aranırken siyasal iktisatın bir bilim olduğu unutulmamalı. Bu unutulmazsa, bundan bir sonuç çıkar: Eğer yerine bir yasa konulmuyorsa, değer yasasını ve burada özellikle emek-değer yasasını, reddetmek bilimi reddetmek demek oluyor.

Neden? Bilim, bir ve önemli anlamda, bilgide ekonomi demek olduğu için. Bilim adamı, bilgi hamalı veya aynı anlama gelmek üzere bilgi taşıyıcısı değildir. Çiçekler vardır, dağlarda ve bahçelerde. Kokarlar. Bu koku bahçıvanındır, dağlardan ve bahçelerden geçenindir. Bilim ve bilim adamı bunlarla ilgili değildir. Bilim ve bilim adamı, çiçeğin esansı ile ilgilidir. Her çiçeğin esansı, çiçeğin görüntüsüne hiç benzemez. Unutulmamalı: «Nesnelerin dış görünüşü ile esansı doğrudan doğruya çakışsaydı, tüm bilim gereksiz olurdu» (*).

Ölülerin esansı olur mu? Bilim ölülerle ilgili değildir. Ancak hareketin bilimi olur. Bu yüzden Kepler'in **a quo moventur planetae?** Rönesans'tan bu yana sorulmuş en önemli sorulardan birisidir. Bu soruyu soran Kepler'in aynı zamanda bilimde «yasa» kavramını geliştirmiş olması, kesinlikle, rastlantı değildir.

Bilimde yasa, bir düzenliliktir ve doğumu itibariyle son derece mistiktir. Neden yasa? Yasa, her şeyden önce bir ön yargıyı gerektiriyor. Daha önceki Aristotales'in **omne quod movetur ob alio movetur** ilkesi Tanrı'yı da içeriyor. Hareket edenin dışında hareket ettiren vardır. Tan-

---

(*) *K. Marx, Capital. Vol. III, s. 817.*

Başka bir yerde buradaki «essence» kelimesini «öz» olarak çevirmiştim. Eğer «esans» kelimesi yalnızca bir anlamında, yoğunlaştırılmış koku anlamında, anlaşılmazsa, «öz» kelimesinden daha uygundur.

rı. Fakat a quo moventur planetae sorusuyla birlikte Tanrı için başka bir dayanak bulmak gerekiyor. Tanrı: Düzenliliktir. Tanrı, ahenktir. Armoni'dir. Kepler, evrenin müziğini, armonisini ve evrendeki ahengi, düzenliliği, bulup matematik olarak ifade etmek istiyor. Tanrı varsa, mutlak, matematik olarak vardır.

Bilim adamı, yasaları bulup çıkaran ve buna ustalıkla sahip olan kimsedir. Bilim adamı bir istatistik taşıyıcısı veya sınıflandırıcısı değildir. Sınıflandırma, bilimin doğumunda ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak amaçsız veya kavgasız sınıflandırma değil. Her ülkenin istatistik merkezlerinde de sınıflandırma yapılır ve bilgilerin önemli bir bölümü sınıflandırılarak yayınlanır. Yayınlarda bir düzenlilik vardır. Yalnız bu sınıflandırma ve düzenlilik, bilimsel niteliğini vermiyor. Aynı şekilde istatistikleri, istatistik merkezlerinin yayınlarında tablolar olarak sınıflandırmak yerine, ekonometrik yöntemler yardımıyla matematik ilişkiler olarak sınıflandırıp yayınlamak da bilim olmuyor. Amaçsız veya aynı anlama gelmek üzere kavgasız sınıflandırma, bilimden çok uzak bir uğraştır.

Yasanın ve siyasal iktisatta değer yasasının önemini burada aramak gerekiyor. Bilim hep hareket yasalarının peşinde koşuyor. Hareket yasalarının peşinde koşmak bütün bilimlerin ortak yanıdır ve bu açıdan bilimler arasında fark yoktur. Bilim sözüne lâyık her uğraş, hareket ettiren ile ilgili olarak bir görüş ileri sürmek zorunluluğunu duyuyor. Copernicus ve uzunca süre Kepler'in daire ve yuvarlağa bağlı kalmalarının bir nedeni de burada yatıyor. Hareketin nedenini göksel cisimlerin küresel biçimlerinde arıyorlar.

Kepler, evrenin ahengini, Tanrı'nın varlığını gösterecek yasaları arıyor. Kepler'den çok daha az yetenekli, Glasgow'da «Ahlâk» okutan Adam Smith, ekonomik dünyanın ahengini ve yasasını arıyor. Kepler'in tanrısı, Adam Smith için «invisible hand» oluyor. Belki de Tanrı'ya ait «görünmez el.» Emek-değer yasası da bu ekonomik evrendeki bireylerin, homo economicus, hareketini açıkla-

yor. Yasa, burada emek-değer yasası, siyasal iktisata bilim olma niteliğini veriyor ve siyasal iktisat için fizik bilimlerden ayrı bir yer sağlıyor.

Bilimlerin gelişmesinde eşitsiz gelişme yasasının izlerini bulmak mümkün. Toplumsal bilimin gelişmesi fizik bilimlerden oldukça geç başlıyor. Değer yasasının gelişmesi, Newton'un gravitesinden sonra oluyor. Ancak Newton'un gravitesi ve mekaniği, bilimsel düşünmeyi ve bu arada toplum bilimlerini etkilemekle birlikte zaptetmiyor. Ancak bir süre için (*). Toplum bilimlerinde en önde bir yer tutan siyasal iktisat yasasız kalınca, bilimsel bir görünümü koruyabilmek için mekaniğe sarılıyor.

Kendi yasasını reddetmiş iktisatın artık kendisini «yararın ve özel çıkarın mekaniği» olarak tanımlaması ve tanıtmasına şaşmamak gerekiyor. Burada en büyük ve en öldürücü rolü Jevons ve Walras türünden iktisatçılar oynuyor.

Jevons'un siyasal iktisatı bir tür mekanik haline sokmaya çalıştığı zamanlar, Marx'ın materyalist diyalektiği formüle edip, ayrıca, emek-değer yasasına yeni bir içerik kazandırmaya çalıştığı döneme denk düşüyor. Toplum bilimlerinde ve bu arada iktisatta ayrılık kesinleşiyor. Yararın mekaniğine dayanmak isteyen iktisat giderek pratikten uzaklaşırken, Marx'ın iktisatı, eşitsiz gelişme yasasının bir uygulamasını sergileyerek, dünyanın bir bölümünde pratik oluyor.

Bu kadar değil. Yakın zamanlarda Batı dünyasında matematik iktisata katkılarda bulunmuş bir iktisatçı şunları ekliyor: «Ancak Jevons ve Walras, modern iktisatın köşetaşlarını koymaya başladıkları zamanlarda, fizikteki spektaküler bir ihtilâl, hem doğal bilimlerde ve hem de

---

(*) Yalnızca ütopyacı Fourier, açıkça belirterek, Newton'u kendisine model alıyor. Fourier, her dalda kendisinden ve bir de Newton'dan başka bilim adamı olmadığı görüşünü açıkça savunuyor. Newton'un gravitesi yerine «tutku» ile hareket eden bir evren ve bilimini düşünüyor. Fourier'de «tutku» harekete getiren oluyor.

felsefede mekonist dogmanın yıkılışını sağlamıştı, bile. Fakat garip olan, 'yarar ve özel çıkarın mekaniği' mimarlarının hiç birinin ve hatta son zamanların model kurucularının da bu yıkılışın hiç bir zaman farkında olmamalarıdır»[21]. Böylece, Georgescu-Roegen'ın deyimiyle, mekanik kendi alanında yıkılırken iktisat, «mekaniğin kız kardeşi» bir bilim oluyor.

Bu kadar da değil. Mekanik ile birlikte matematik de geliyor. Matematiğin iktisata gelişini ve yaptığı işi, Georgescu-Roegen, bir başka yerde çok güzel resmediyor. Şöyle: «İktisatta matematik, akşam yemeğine gelip hafta sonunda da kalmakla yetinmeyerek bütün konağı ele geçiren kimseye benzemektedir» (*). Böylece iktisat, matematik olmaya başlıyor.

Doğrusu bir ömür matematik iktisat yazan Georgescu-Roegen'un matematik ve iktisatla ilgili son yazılarını okurken, insan, bir hoş oluyor. İktisat olgularının «diyalektik nitelik» taşıdığını ve aritmomorfik kavramlar olmadığını söylüyor. Bu, iktisatta matematik kullanmanın tümden gereksiz olduğu anlamına gelmemekle birlikte bir sınırı bulunduğunu pek güzel gösteriyor. Pek doğru. Bundan önceki dipnotta sözü edilen çalışmasında bir de şunu ekliyor: «Matematiğin, bir çok kez, bazı araştırıcıların özel yeteneklerini göstermek istemelerinden başka hiç bir ihtiyaç olmaksızın iktisatı işgal etmiş olduğunu görmek zor değildir.» Bu da pek çok doğru.

Ancak bu doğruları bulmak ve görmek için Georgescu-Roegen'i beklemeye gerek yoktur. Probalite üzerine yazdığı ilk kitaplarında matematiğe katkısı araştırılan Keynes, bunu çok daha önce ve çok daha «derin» bir biçimde yazdı. Keynes, Alfred Marshall'ın biyoğrafisini yazar-

---

(*) *N. Georgescu-Roegen, Mechanistic Dogma and Economics, British Review of Economics Issues, No. 2, 1978, s. 5.*

Bu çalışmayı okumamı, zaman zaman yöntem sorunlarını tartıştığım arkadaşım ODTÜ öğretim üyesi Fikret Görün salık verdi ve sağladı.

ken şunları da kaydetmek ihtiyacını duydu: «Kuantum teorisinin ünlü başlatıcısı Berlin'li Profesör Planck bir defasında, bana, ilk önceleri iktisat öğrenmeyi düşündüğünü, ancak çok güç bulduğunu söyledi. Profesör Planck, matematik iktisatın küllünü bir kaç gün içinde ve kolaylıkla kavrayabilirdi. Bunu kasdetmiyordu» (*). Matematik ayrıdır, iktisat ayrıdır. Keynes, bunu çok güzel söylüyor.

Doğrusu, bu kadarı güzel olmakla birlikte, Keynes'in bundan sonra söyledikleri güzel olmaktan öte aydınlatıcı. Şöyle devam ediyor: «Fakat, ekonomik yorumlama için mantık ve sezgi ile çoğu hassas olmayan olgularla ilgili geniş bir bilginin gerekli olan en üst düzeyde karışımı, yetenekleri, esas olarak, en üst hassasiyet derecesinde bilinen göreceli olarak bosit olguların ön koşulları ile vargılarını hayal etme ve en uç noktasına kadar sürdürme gücünden ibaret olanlar için, gayet doğrudur, aşırı ölçüde güçtür.» Mantık ve bunun bir gelişmiş türü olan matematik, sezginin (**) yerini alamıyor ve her ekonomik olgu, doğası gereği, somutun zenginliğini içerdiği için, matematik formülasyonun gerektirdiği netliği gösteremiyor.

Zor bir ortamda bir alev, Aristotales-Batlamyus sisteminde dünyanın hareket ettiği düşüncesi veya merkantilist-fizyokrat eklektiği Adam Smith dünyasında emek-değer yasası, ne kadar cılız olursa olsun, etkisini gösteriyor, ateşi körükleyici ve geliştiricilerini buluyor. Tersi de oluyor. Özü alınmış bir vücutta, hastalık hızla ilerliyor. Me-

---

(*) *J.M. Keynes, Essays in Biography, London, 1951 (1933), s. 158.*

(**) Lenin'in «bir safdilin eksantirikği» olarak niteledikği Keynes, Collected Works, Vol. 31, s. 220, sezginin önemini ilk kez vurgulamıyor. 17 Ocak 1906 tarihinde Strachey'e yazdığı mektupta «Oh. Ben değişiyorum» diyor. «Fakat her şeyi Evreni özel bir biçimde sezmeye dayandığı için -bunu şimdi anlıyorum- Değişme olmaksızın dünyayı değiştirme umudu yoktur ve bu da oldukça umutsuzdur.»

Keynes «conversion» kelimesini kullanıyor, değişme kadar dönüşme olarak da çevrilebilir.

R.F. Harrod, The Life of John Maynard Keynes, N.Y., 1963, s. 113.

kanik özentisi, önce iktisatı matematikleştirme olarak ortaya çıkıyor. Bu, «teori» oluyor. Cansız teori ise «dar pratik» doğuruyor. Bu da *ampirisizm* oluyor. Ampirisizm, «ölü olguların toplamı»[22] anlamına da geliyor.

Matematik iktisatın toplumsal sorunlara uygulanması -ki uygulanma ancak istatistikler yardımıyla gerçekleştirilebiliyor- ekonometriyi doğuruyor. Böylece ekonometri eşittir matematik artı iktisat artı istatistik, formülü elde ediliyor. Aslında matematik formülasyona kavuşturulmuş teorilerin istatistik olarak uygulanması olarak da tarifi mümkün görülüyor. Ancak iktisat matematikleştirilirken teorisizleştirildiği için, gerçekte, ekonometri matematik istatistik haline dönüşüyor. Daha açıkçası, uygulamalı matematiğin çeşitli dallarından birisi haline geliyor. Şöyle de söylemek mümkün: Böylece iktisat, matematiğin matematikçi olmayanlar tarafından uygulandığı bir meslek oluyor. Ne kadar sevimsiz.

Bu kadar değil. «Mesleki deformasyon» diye bir söz vardır ve gerçeğin bir yanını yansıtır. Her halde bir ayakkabı boyacısı, zaman zaman uykusunda bile kolunu sallar, bir veznedar parmaklarını oynatır. Bir daktilo, her halde ve zaman zaman, bir piyanonun tuşlarına bastığını düşünür. Ekonometrist ise ayrık olanı ayıklar.

«Goodness of fit» : Uyumun Güzelliği. Bu ekonometristin Tanrısı'dır. Ekonometrist ortalamaya uyum gösterenleri hesaba katar, ayrıkları atar. Ekonometrist, hep standardize edilmiş sapmayı küçük görmeye çalışır. Sürekli olarak ortalamanın hareketini (*) önemseyip açıklamaya

---

(*) Matematik iktisatın ve ekonometrinin gelişmesini, burada, bir disiplinin kendi dar dinamiği içinde açıklamaya çalıştım. Ancak bu açıklamanın hepsi değil. Tam rekabet koşullarında çalışan bir ekonomik dünyada ekonometriye fazla gerek yoktur. Oligopol piyasalarında ise ekonometrik yöntemler, tekellerin piyasa ve üretim planlamasının yararlı araçlarıdır. Dolayısıyla, inandırıcı olmasa bile, bir managerial revolution sözünün edildiği bir dünyada büyük işletmeler için ekonometrik yöntemler bir kullanıma sahip.

Hepsi bu kadar değil. Piyasa araştırmaları «ortalama» ti-

çalışır, ortalamadan ayrı düşenlerin üzerinde düşünmeyi bile zahmete değer bulmaz.

Eklenecekler var: Dar pratik, teorisizliği, Hegel'cilik, pratiksizliği örtmeye yarar. Diğer yandan, daha önce de aktarıldığı gibi, «matematiğin, bir çok kez, bazı araştırıcıların özel yeteneklerini göstermek istemelerinden başka hiç bir ihtiyaç olmaksızın iktisatı işgal etmiş olduğunu görmek zor değildir.» Bu, uygulamada, ekonometri için, çok daha doğrudur.

Şu anlamda: Türkiye'de ve ekonometride motematik, çok zaman belli bir yeteneği göstermekten daha çok iktisattaki yeteneksizliği gizlemenin bir kılıfı oluyor. Daha doğrusu pek olmuyor, ancak kılıf misyonu yükleniyor. Bir örnek verilebilir. Her bakımdan ve özellikle adı açısından da oldukça uygun: Ekonometrik Bir Deneme: Teori ve Türk Ekonomisine Uygulama. Profesör Tuncer Bulutay bu çalışmadan «doçentlik tezimize dayanan bu kitabımız» diyerek söz ediyor[23]. Kitap, bu açıklamasıyla, ve henüz ikinci sayfasında okuyucusunu şaşırtıyor. Böyle bir kitap, bırakınız «doçentlik» düzeyini, her hangi bir düzeyde nasıl «tez» olur? Tez, adı üstünde: Bir iddiadır. Türkiye Üniversitelerinde «tez» olarak kabul edilen bu kitabın, hiç bir tezi yoktur.

Bu «Ekonometrik Bir Deneme» şöyle başlıyor: «Ekonometri, iktisat alanında matematik ve istatistik metodlarından, geniş ölçüde, yararlanan bir bilimsel çaba olarak kabul edilebilir. İktisadî hayatı açıklamada yeni imkânlara ulaşma gayretini ifade eden bu faaliyette matematik, daha ziyade, iktisadî hipotez ve kanunların formüle edilişinde kullanılmaktadır.» Güzel ifade edilmiş olmamakla

---

pi bulmaya çalışır. Hep bilinir, tuvalet sabunlarının ayrılıkları markalarındadır. Olgun kapitalist ekonomiler, yurttaşlarının, ortak kimyasal öze sahip olan tuvalet sabunlarının ambalajlarından daha çok ayrı olmalarını ve düşünmelerini istemezler.

Normal eğimden ayrı olanlar üzerinde düşünmeyi zahmete değer bulmayan ekonometrik bakış ile yurttaşlarının tuvalet sabunları gibi birbirine benzemesini isteyen dünya görüşü arasında paralellik var.

birlikte, buradoki tartışma için, doğru saymak mümkün. Ekonometrik bir çalışma için ilk gerekli olan bir hipotezdir. Çalışma, böyle bir hipotezin doğruluğunu veya yanlışlığını göstermeyi amaç edinir. Tez çalışması, bu hipotez ile kavga şeklinde gelişir.

Bu yüzden bilimsel araştırma, kavgadır. Kavga olmadan tez olmaz. Tez olmadan kavga olmaz. Ekonometrik bir Deneme kitabının ise ne hipotezi, ne de kavgası var. Bu yüzden de içinde daha önce söylenmemiş bir tek cümle bile yok.

«Deneme» iki bölümden meydana geliyor. Birinci bölümde «ekonometri teorisi» anlatılıyor. Aslında anlatılan basit regresyon yöntemleridir. Her ders kitabında veya el kitabında bulunabilecek bilgiler, yalnızca kitabı basan matbaanın dizgicilerini yoran bir matriks cebri içinde anlatılıyor.

Bu bölüm tam 100 sayfa. Yüzüncü sayfanın sonunda bu bölüm akıl almaz ve şaşırtıcı bir paragrafla sona eriyor. Bu paragrafı olduğu gibi almak son derece aydınlatıcı: «Bu bahiste, sonuç olarak, özellikle Türkiye'deki iktisat araştırmalarının, istatistik verilerinin durumları dolayısıyla, tahmin işlemlerinde, şimdilik, basit en küçük kareler metoduna ağırlık verilmesi kanısını taşıdığımızı ifade edebiliriz. Ayrıca, yapılan araştırmanın mahiyeti dolayısıyla gerekli ya da faydalı telâkki olunduğunda iki safhalı en küçük kareler metoduna, diğer metodlar aleyhine bir önem verilmesi düşüncesine sahip bulunuyoruz»[24]. Gerçekten bir «tez için son derece şaşırtıcı bir sonuç. Demek oluyor, docent olabilmek için Türkiye'de ve başka ülkelerde yıllardan beri kullanılan en küçük kareler metodunun kullanılmasının gerektiğini ispat etmek gerekiyor.

Yapılanın yapılmasının doğru olduğunu ispat eden «bilimsel çalışmalar» oldukça rahatlatıcıdır. Ancak Profesör Bulutay'ın doçentlik tezi öylesine şaşırtıyor ki, rahatlatıcı özelliklerini çabuk unutturuyor. «Ekonometrik Bir Deneme» çalışmasının «deneme» bölümü bundan sonra başlıyor. Ancak burada denemenin ne olduğunu anlamak

son derece güç. Denen şu olabilir: Devlet İstatistik Enstitüsü'nde tasnif edilmiş olarak duran bazı bilgiler bu defa bir başka türde tasnif edilerek sunuluyor. Böyle anlaşılırsa, tezin bir tasnifleme tezi olduğunu düşünmek mümkün.

Ancak burada da bir soru var: Devlet İstatistik Enstitüsü'nün tasnifinin kusuru ne? Yeni ve regresyon teknikleri kullanılarak yapılan bir tasnifleme Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınlarında görülmeyen bir yeni bilgi mi getiriyor? Bu doçentlik tezine bakıldığında bunu söylemek imkânsız.

İşte sonuçlar. Sonuçların ilki, tüketim harcamalarına uygulanan regresyondan çıkıyor. Aynen şöyle: «İstihlâk konusunda yaptığımız yukardaki denemelere dayanılarak, üzerinde durduğumuz sürede, marjinal istihlâk eğiliminin 0.80 civarında olduğunu söyleyebiliriz. Bu sonuç esas alınarak da, bu devrede aşırı bir istihlâk harcaması yapılmadığı ileri sürülebilir»[25]. Eğer gelir ve tüketim serileri varsa, bir iktisatçının marjinal tüketim eğilimini bulmak için ekonometrik deneme yapmasına pek gerek yok. Ayrıca, başka bir gelişme ile karşılaştırılmadığı sürece «aşırı bir istihlâk harcaması» bir iktisatçı için fazla bir anlam ifade etmiyor.

Bir başka «ekonometrik deneme» sonucu elde edilen şu: «Türk Ekonomisinin üzerinde durduğumuz süresinde (1948-1962), gayri safi hasıla konusunda yaptığımız bu çalışmalar sonunda, genellikle, hasılanın sermayeye göre elâstikiyetinin işgücüne göre olan elâstikiyetinden büyük bulduğumuzu ve bu sonucu anlamlı, teorik düşüncelere uygun kabul ettiğimizi söyliyebiliriz»[26]. Bilimi geliştirmek iddiasındaki üniversitelerin geçmiş olduğu bir jüri tarafından başarılı bulunan bir tez çalışmasında bunları görmek şaşırtıcı mı, değil mi? Karar vermek zor oluyor. Türkiye gibi işsizliğin var olduğu bir ülkede üretimin işgücünden çok sermayeye duyarlı olduğunu bulmak için «ekonometrik» doçentlik tezi gerekiyor.

Gerçekten ampirisizmin «ölü olgular toplamı» olduğu ortaya çıkıyor. Bir başka sonuç da şöyle ifade ediliyor:

«İthalât konusunda yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda, yardım ve kredilerin varlığına rağmen, ithal imkânlarının geniş ölçüde ihraç kapasitesiyle sınırlanmış olduğu görülmüştür»[27]. Yine çok şaşırtıcı bir bulgu. Şaşırtıcı olması şurada: Bu sonuca varmak için araştırma yapmaya gerek yok. Üniversitede doçent olmak da gerekli. Bu sonuca ulaşmak için bir üniversite öğretiminin gerekli olduğu bile söylenemez. Yalnızca insanın akl-ı selim sahibi olması yeterli. Çünkü bu gözle görünen gerçeğin, pratiğin, kendisi.

İthalâttan sonra ihracat için yapılan «ekonometrik deneme» de şaşırtıyor. Sonuç şöyle: «Genellikle, ihracatta zaman esnasında bir gelişme olmadığı görüldü»[28]. Buna bakılınca «bilim» için yeni bir tanım çıkıyor: «Bilim, herkesin çıplak gözle görebildiğini ekonometrik olarak anlatmaktır.» Ancak bu anlatma işini de «bilimsel» olarak yapmak gerekir. «Ekonometrik Deneme» vergilerle ilgili iki özelliği ortaya koyuyor. Birincisi yazıldıktan sonra şöyle devam ediyor: «İkinci özellik ise, bu araştırmanın, vergilerin daha çok maaş ve ücretlere dayandığı, kârlardan alınmadığı kanısını çürüten bir durum ortaya koymadığıdır»[29]. Bu, bu tez çalışmasının son cümlesidir. Bundan sonra «Matematik Ek» geliyor.

Bunlara ne eklenebilir? Belki şu: «Copernicus'un büyüklüğü, yeni olgularda katkı yapmasına değil yeni bir teoriyi kavrayıp geliştirmesine dayanıyor»[30]. Tarihin dönemeç noktalarında teori ön plana geçiyor.

Belki bir de şu eklenebilir: Sanatta popülizm, politikada dar pratik, bilimde ampirisizm Türkiye'yi kemiriyor.

Mart 1981

Bilimde Yöntem'in NOTLARI

1 Goethe, Faust, Sadi Irmak çevirisi, İst., 1960, s. 28
2 Thomas Kuhn, The Copernican Revolution, Harvard University Press, 1966 (1957)
3 A. Koyre, The Astronomical Revolution, Paris, 1973, s. 15
4 H. Butterfield, The Origins of Modern Science 1300-1800, N.Y. 1965 (1957), s. 42
5 Sir Oliver Lodge, Pioneers of Science, N.Y. 1960 (1893), s. 12-13
6 A. Koestler, The Sleepwarkers, Pelican Books, 1977 (1959), s. 151
7 A. Koyre, The Astronomical Revolution, op. cit., s. 53
8 A. Koestler, The Sleepwalkers, op. cit., s. 73-74
9 H. Butterfield, The Origins.. op. cit., s. 13
10 ibid., s. 36.
11 A. Koyre, The Astronomical Revolution, op. cit., s. 11
12 N. Georgescu-Roegen, The Entropy Law and The Economic Process, Harvard University Press, 1971, s. 3
13 K. Marx, A Contribution to the Critique of Political Economy, N.Y. 1903, s. 269
14 ibid., s. 64-65
15 John Rae, Life of Adam Smith, N.Y. 1965 (1895), s. 293
16 Adam Smith, The Wealt of Nationa, Cannan Edition, Vol. I, s. 441
17 ibid., s. 104
18 ibid., s. 418
19 D. Ricardo, Principles of Political Economy and Taxation, Pelican Books, (1817), s. 140
20 ibid., s. 115
21 N. Georgescu-Roegen, The Entropy Law... op. cit., s. 2-3
22 K. Marx-F. Engels, Collected Works, Vol. 5, s. 37
23 Doç. Dr. Tuncer Bulutay, Ekonometrik Bir Deneme, SBF Yayını, Ankara, 1967, s. 2
24 ibid., s. 100
25 ibid., s. 110
26 ibid., s. 120-121
27 ibid., s. 134
28 ibid., s. 140
29 ibid., s. 144
30 A. Koyre, The Astronomical Revolution, op. cit., s. 23

EK

Kuhn'un Paradigması

Bu eke neden ihtiyaç duydum? Asıl metinde bir nebze açıklamaya çalıştım. Şimdi açıklamayı biraz daha sürdürebilirim: Bu eki, giderek artan ölçüde meslektaşlarım karşısında şaşkınlık duyduğumu ifade etmek ve göstermek için yazıyorum. Yalnızca şaşkınlık değil üzüntümü de belirtmek için yazıyorum: Bir mesleğin, iktisat mesleğinin, böylesine bir dejenerasyonu karşısında üzülmemek imkânsız. Bunun için yazıyorum.

Şimdi iktisat mesleğinde «paradigma» moda oldu. Bir zamanlar Althuser'in «*problematique*» kelimesi moda olmuştu. Bu kelimeler söylenince, söyleyen bir kültürlülük ve eğer üniversitede öğretim üyesi ise bir bilimsellik kazanıyor.

Buna fazla itirazım yok. İtirazım başka yerde. Üniversite, kapitalizmin aşılmaya yüz tuttuğu bir çağda en feodal kurumdur. Her kurum gibi feodalite de öyle toptan «kötü» değildir. Bir üretim biçimidir ve her üretim biçimi gibi bir eterdir. Bütün ilişkilere kokusunu verir. Az veya çok. Örnek olsun, üretim ve eğitimde usta-kalfa-çırak ilişkisinde pek çok. Kürsüye bağlı profesör-docent-asistan ilişkisi böyle bir ilişkidir.

Feodalitede loncanın kuralları vardır, cübbe giydirilir gibi kuşak bağlanır. Kötü mal üretene, erken kuşak bağlayanlara karşı kökten önlem alınır. Moda olan bu «paradigma» ile ilgili olarak benim itirazım buradan kaynakla-

nıyor. İtirazımı şöyle ifade edebilirim: Çırak, kalfa veya usta, bir üniversite öğretim üyesi bir kitaptan söz etti mi, en azından sözünü ettiği kitabı okumalıdır. Bu kural olmalıdır.

Benim kanım şudur: Bu «paradigma» modasına tutulanların pek çoğu, bu kelimeyi kullanan Kuhn'un yazdıklarını okumamışlardır. Bunu şuradan çıkarıyorum: Okumuş olsalardı, bu kadar önemsemezlerdi. Yalnız sadece bundan çıkarmıyorum. Çalışma odamda hemen bulduğum iki örneğe (*) baktım. Birisi Kuhn'un keşfini yazısının başlığına, aldığı halde, diğeri Kuhn'un görüşleriyle ilgili başkalarının söylediklerini olduğu gibi naklettiği halde, Kuhn'un kitaplarından doğrudan doğruya bir cümle bile nakletmiyor. Ayrıca ve ek olarak, birazdan göstermek imkânı bulacağım, pek doğru da kullanmıyorlar.

Webster, «paradigm» kelimesi için şu karşılığı veriyor (**). «l. a pattern, example, or model. 2. in grammar, an example of a declension or conjugation, giving all the inflectional forms of a word.-Syn. see model.» Demek ki, «paradigma» kelimesi, yarım yüzyıla yakın bir zaman içinde iktisatçıların kutsallaştırdıkları «model» kelimesiyle eş anlamlı. Ancak kabul etmek gerek, iktisatçılar özellikle son ceyrek yüzyılda model kelimesinin içine bir matematik anlam akıttılar. Paradigma kelimesi, model'e göre daha loose, daha gevşek. Ayrıca eklenmeli, Batı üniversitelerinde planlama modasını geçiştirdikten sonra «model» kelimesi de bir itibar kaybına uğradı.

İktisatçılar, kendi model kelimesini bırakıp paradigma kelimesini alıyorlar. Bu, genel olarak, iktisatçıların kaderi oluyor. İktisat, matematikçi olmayanların matematik vir-

---

(*) *Hüsnü Erkan, Ekonomi Biliminin Temel Paradigması: Denge ve Kaynakları, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1980, sayı 1-2.*
Çağlar Keyder, İktisatın Metodları, İktisatta Kapsam ve Yöntem, der., Fikret Görün, ODTÜ yayını, Ankara, 1979.

(**) *Webster's New World Dictionary of the American Language, s. 1060.*

tiyüsite gösterilerine sahne olmaya devam ettikçe, örneklerini başka yerlerden derlemek zorunluluğuyla karşılaşıyor. Bir fizikçi Tinbergen, bir mühendis Chenery, bir istatistikçi Mahanalobis, bir matematikçi Georgescu-Roegen iktisatta asıl katkıların sahibi oluyor. Böylece iktisatta ilk derece, üniversite diploması, önemini yitiriyor (*).

«Paradigma» için de geçerli. Profesör Kuhn, teorik fizikçi. İlk kitabı, «Copernican Revolution» (**), düşüncelerinin gelişmesinde önemli bir role sahip. Profesör Kuhn, «Structure of Scientific Revolutions» kitabında geliştirdiği görüşlerini Copernicus'u incelerken elde ediyor. Şöyle de söyleyebilirim: Görüşlerinin en güçlü kanıtı Copernicus'u incelemesinden geliyor. Ancak «paradigma» kavramını sosyal bilimcilerden alıyor.

Profesör Kuhn bunu saklamıyor. «Copernican Revolution» kitabını yayınladıktan sonra 1958-1959 yılını Center for Advanced Studies in The Behavioral Sciences'da, sosyal bilimciler arasında geçiriyor. Burada gördükleri Kuhn'u şaşırtıyor. «Özellikle resmen kabul edilen bilimsel problem ve yöntemlerin niteliğiyle ilgili olarak sosyal bilimciler arasındaki açık anlaşmazlıkların sayısı ve genişliği beni etkiledi» (***). Böyle bir durum doğal bilimlerde ve tarihin belli bir kesitinde, görülmüyor. «Bu ayrılıkların kaynağını keşfetme çabası, beni, bilimsel araştırmada, o zamandan beri 'paradigma' dediğim şeyin rolünü kabu-

---

(*) Bunun doğruluğunu gerek Akademi ve gerekse ODTÜ'deki lisans üstü derslerimde yaşadım. Benim master veya doktora derslerim için lise mezunu olmanın yeterli olduğunu düşünüyor ve öğrencilere söylüyorum. Çünkü iktisatta alınan bir üniversite diplomasının lisans üstü eğitim için lise tahsiline her hangi bir ekleme yaptığına, maalesef, inanamıyorum.

(**) *Thomas S. Kuhn, The Copernican Revolution, Cambridge, Mass., 1957.*

Sözü edilen iki yerli iktisatçı, bir çok yabancı gibi, Kuhn'un görüşlerini model alırken bu kitabını okumayı zahmete değer bulmamışlar.

(***) *Thomas Kuhn, The Structure of Scientific Revolutions, Chicago, 1970 (1962), önsöz.*

le götürdü» (*). Kuhn, kavramını, sosyal bilimciler arasında ve sosyal bilimlerdeki durum nedeniyle buluyor ve fizik bilimlere götürüyor.

İktisatçının ve sosyal bilimcinin durumu, gerçekten, «azgelişmiş» bir ülkenin durumuna benziyor: Ham maddeyi ihraç edip bunu mamül bir otomobil olarak ithal etmek. Kuşkusuz, bu otomobil ile seyahate çıkacak.

Ancak sosyal bilimcilerin arasına girerken Kuhn'un kafasında «bir şey» olmadığını söylemiyorum. Tam tersine. Eğer kafasında «bir şey» olmasaydı, sosyal bilimlerde gördüğünü göremezdi. Görmek için mutlaka, az veya çok gelişmiş, bir kavram gereklidir. Bu kavram da pratiğin incelenmesinden çıkar. Sonra geliştirilir. Aynı pratiği kavramaya ve görmeye imkân hazırlar.

Kuhn, Copernicus'u incelerken şunu saptıyor: «Mantıken, önceden saptanmış her hangi bir gözlemler listesine düzenlilik getirebilecek güçte bir alternatif kavramsal şema vardır, fakat bu alternatifler, listeye girmeyen olguları kestirmede birbirinden ayrılırlar» (**). Bu tamamen, Batlamyus'un astronomisi karşısında Copernicus'un yaptığıdır.

Dünyayı merkez alan Batlamyus'un Almagest'i ve güneşi merkez sayan Copernicus'un De Revolutionibus'u var olan gözlemlere, büyük ölçüde, aynı düzenliliği getirebiliyor. Bir zaman birisi, diğer zaman diğeri hem daha çok taraftar topluyor ve hem de bilimin «pratikçileri» için üzerinde çalışabilecek yeterli miktarda problem sağlama «başarısını» gösteriyor. Bundan sonrasını Kuhn söylüyor: «Bu iki özelliği paylaşan başarılara, bundan böyle, 'normal bilim' ile yakından ilgili bir deyimle 'paradigma' diyeceğim» (***). Görülüyor, Kuhn'un son derece açık ve açık olduğu kadar da gevşek tanımına göre «Keynes'ci

(*) Ibid.

(**) *Thomas S. Kuhn, The Copernican Revolution, op. cit., s. 74.*

(***) *Thomas S. Kuhn, The Structure of Scientific Revolution, op. cit., s. 10.*

Paradigma» veya «Keynes'ci Model» demek arasında bir fark yok. Keynes'ci model, hem inançlı taraftar topladı, hem de «Keynes'ci» Robinson, Kaldor, Harrod ve diğerlerine üzerinde çalışabilecekleri problemler sağladı.

İktisatçı bildiği model kavramı ile yeni «duyduğu «paradigma» arasında çok büyük fark olduğu için olsa gerek, «paradigma» deyimini anlamıyor. En azından eldeki örneklere bakarak bunu söylemek mümkün. Bu örneklerin birisinde Kuhn ile ilgili açıklamalar şöyle başlıyor: «T. Kuhn'a (1962) göre, bir bilim dalındaki köklü değişiklik ancak paradigma değişimiyle sağlanabilir» (*). Kesinlikle doğru değil. Kuhn, okunmamış. Kuhn'e göre bir bilim dalında köklü değişmeler krizler yoluyla olur. Şöyle: «..krizler yeni teorilerin zorunlu bir ön koşuludur» (**). Başka bir yerde krizden «yeni teorilerin çıkışının uygun preludu» olarak söz ediyor (***). Sonra ve Kuhn'un görüşü için önemli olarak, şunu ekliyor: «Bir tür teori olmadan hiç bir deney yapılamayacağı için krizdeki bilim adamı sürekli olarak spekülatif teoriler üretmeye çalışacaktır» (****). Paradigma değişikliği bundan sonra gelecektir. Kuhn'un görüşünde paradigma, bilimdeki köklü değişikliklerin yerleşmesidir.

Ve eğer yine Kuhn'un terminolojisi kullanılacak olunursa, «yıkımın ilk bilincine varma ile yeni bir paradigma arasına» önemli bir zaman girebilir. Copernicus, Einstein ve nükleer teorinin çıkışında, bu örnekler Kuhn'a ait, böyle oldu. Bazan ve aslında çok zaman, mevcut teori ile çıkmaya başlayan yeni teori bir süre üst üste gelir ve «eski ve yeni paradigma tarafından çözülebilen problemler» görülür.

Bütün bunlar toplum bilimci için Kuhn'un görüşleri-

(*) *Hüsnü Erkan, Ekonomi Biliminin Temel Paradigması, op. cit., s. 100.*

(**) *Thomas Kuhn, The Structure of Scientific Revolution, op cit., s. 77.*

(***) Ibid., s. 87.

(****) Ibid., s. 87.

nin hiç de yeni olmadığının işaretleri sayılmalı. Kuhn, toplum bilimcinin çok iyi bilmesi gereken bazı tezleri doğal bilimcilere sunmak istiyor. Yararlı bir iş. Ancak asıl alıcıları toplum bilimciler oluyor.

Toplum bilimcinin çok iyi bilmesi gereken görüşlere sıra gelecek. Şimdi Kuhn'u okumadığına inandığım ikinci örneğe geliyorum. Kuhn ile ilgili bölüm şöyle başlıyor: «Kuhn ise, göreceğimiz gibi, bilimi tarihsel-kurumsal çerçeveye oturtmak çabasındaydı. Ayrıca normatif bir bilim anlayışı olmadığı için belirli bir paradigm içinde işleyen, yani bir varsayımlar dizisinin çıkarımlarını bütünlemeye ve güçlendirmeye yönelik çalışmalar bilim olarak kabul ediliyordu. İşte 1960'ların eleştirici iktisatçıları, Popper-Friedman boyunduruğunu Kuhn'cu bilim anlayışına sığınarak kırdılar» (*). Eleştirici iktisatçılar 1960 yıllarında ne yaptılar pek bilmiyorum, ancak Kuhn'un burada söylenenleri yapmadığını biliyorum.

Şöyle: «Siyasal ihtilâllerde olan, paradigma tercihlerinde de olur, ilgili komünitenin kabulünden daha yüksek bir standart yoktur» (**). Tekrar da olsa şu: Kuhn, anladığı ölçüde, bir ihtilâl teorisini bilime uyguluyor. İhtilâli yapan eğer tebasının rızasını sağlayabilirse iktidarı tutar, diyor. Bunu olduğu gibi «bilim adamları cemaati» için de geçerli sayıyor. Bu yüzden, kaldığı yerden, şöyle devam ediyor: «Bilimsel ihtilâllerin nasıl gerçekleştirildiğini keşfetmek için, yalnızca doğanın ve mantığın etkisini değil, aynı zamanda bilim adamları komünitesini meydana getiren gayet özgün bir grup içindeki ikna edici tartışmaların tekniklerini de incelemek zorundayız.» Toplum bilimci böyle bir incelemeye davranış kalıplarını bulma diyor ve bu tür yaklaşımı da davranışsal olarak niteliyor (***).

(*) *Çağlar Keyder, İktisatın Metodları, op. cit., s. 4.*

(**) *Thomas Kuhn, Structure of Scientific Revolution, op. cit., s. 94.*

(***) Kuhn'un 1958-1959 yılını Davranışsal Bilimlerde İleri Çalışmalar Merkezi'nde geçirdiği hatırlanmalı.

Aynı örnekten başka bir örnek: «Kuhn, normatif bir metodolojiden dolaylı bir bilim tarihi çıkarmak yerine gözlediği tarihten, tanımlamalarını çıkarmaktadır» (*). Anlaşılması pek zor ama Kuhn'un yaptıklarıyla ilgisi yok. Kuhn, gözlediği tarihten, bilim tarihi, tanımlamalarını çıkarmıyor. Kuhn, neyi nereden çıkardığını çok açık olarak yazıyor: «Siyasal ihtilâller, genellikle siyasal komünitenin sınırlı bir bölümünün, mevcut kurumların, yaratılmasına kısmen katıldıkları bir çevrenin ortaya koyduğu sorunları yeterince karşılayamaz olduğu konusunda, artan hissiyatı ile başlarlar. Tamamen aynı şekilde, bilimsel ihtilâller, genellikle bilimsel komünitenin sınırlı bir alt bölümünün, mevcut bir paradigmanın, daha önce kendisinin yolu açtığı doğanın bir yanının araştırılmasında yeterince işgörmez olduğu konusunda, artan hissiyat ile başlar» (**). Kuhn, bilimsel ihtilâller konusundaki görüşlerini siyasal ihtilâllerden alıyor. Bunu almakla kalmıyor, buradaki paralellikten kuşku duyulmamasını istiyor. Devam ediyor: «Rakip paradigmalar arasındaki seçim, rakip siyasal kurumlar arasındaki gibi, bağdaşmaz komünite yaşam biçimleri arasındaki seçim olur» (***).

Kuhn, «modes of cummunity life» deyimini kullanıyor. «Üretim biçimleri» veya «modes of production» demiyor. Ancak her halde, Kuhn'un son derece sulandırılmış bir üretim biçimi - üretim ilişkisi - üretici güçlerin gelişmesi şemasını kullandığı açık oluyor.

Bu eki meslektaşlarımın beni şaşırtmış olduğu için yazdığımı, başında, söyledim. Benim yabancı meslektaşlarım Kuhn'u da şaşırtmışlar. Yerli meslektaşlarım, öyle,

---

(*) *Çağlar Keyder, İktisatın Metodları, op. cit., s. 5.* Bu cümleyi anlamakta güçlük çektiğimi ifade ettim. Hiç anlamadığım bir cümle de şu: «Öyleyse, bilimin objektif tanımlanma kıstası konusundaki ısrarıyla, Althusser Kuhn'dan ayrılır ve Lakatos'a daha yakın olduğu söylenebilir.»

ibid., s. 13.

(**) *Thomas Kuhn, The Structure of Scientific Revolution, op. cit., s. 92.*

(***) ibid., s. 94.

«Bu kitaptan haz duyanların bir kısmı, kitap bilimi aydınlattığı için değil, tezlerinin diğer sahalara da uygulanabilir olduğunu gördükleri için haz aldılar. Ne demek istediklerini anlıyorum ve durumu geliştirme çabalarında şevklerini kırmak istemem, ama, tepkileri yine de beni şaşırttı. Kitabın tezleri, bilimsel gelişmeyi kümülatif olmayan patlamalarla noktalanan gelenekleri olan dönemlerin birbirini izlemesi şeklinde resmettiği ölçüde, kuşku yok, geniş bir uygulama alanına sahiptir. Fakat böyle olması gerekir, çünkü başka alanlardan ödünç alındı. Edebiyat, müzik, sanat, siyasal gelişme ve insan eylemin bir çok alanının tarihçileri, kendi alanlarını çoktan beri aynı şekilde betimliyorlardı. Moda mezzet ve kurumsal strüktürdeki ihtilâlci patlamalara dayanan peryodizasyon, onların standart araçları arasındadır. Eğer bunlara benzer kavramlar bakımından özgün olduysam, bu tamamen, onları genellikle başka türlü geliştiği düşünülen bilimlere uygulamamdandır» (*).

Bu ek, bu kadar.

(*) Ibid., s. 208.

SAKAL YAZISI

Profesör Doktor Şakir Akça
Gazi Üniversitesi Rektörü
Ankara.

Şakir Bey,

Bugün Üniversitemizin Rektör Yardımcısı Profesör Doktor Kâmil Turan ile, isteği üzerine, görüştük. Bana, Sizin uyarmanız üzerine, kıyafet genelgesi olarak bilinen genelgeyi hatırlattı. Kâmil Bey'e söylediklerimi burada tekrarlamak istemiyorum, gereği yok. Ancak Üniversitemizin Rektörü olarak Size de, bazı noktaları duyurmak zorunda kalıyorum: Henüz işlerimizi usulüne göre yürütemiyoruz. Bir örnek verebilirim: benim veya Fakültemizdeki bir diğer öğretim üyesinin durumunu, sakalını, Siz veya bir yardımcınız hukuk düzeninde, bilmek durumunda değildir. Rektörlük tesadüfen bizim Fakültemizde bulunuyor. Ankara Üniversitesi Rektörü'nün, daha önce öğretim üyesi olduğunuz Diş Hekimliği Fakültesi'nden bir öğretim üyesinin durumunu ve sakalını, binalar çok ayrı olduğu için, ancak tesadüfen bilmesi mümkündür. Siz veya yardımcılarınız, öğretim üyeleri hakkında özel bilgi kanalları yoksa, benim hakkımda ancak tesadüfen bilgi sahibi olabilirsiniz.

Tesadüf düzeni, hukuk ve yönetim düzeni ve düzeyi değildir. Bunun anlamı şudur: Bana, eğer bir uyarı yapılacaksa, Bölüm Başkanı ve/veya Fakülte Dekanı tarafından yapılmalıdır. Başka türlü uyarılar geçerli olamaz.

Hukuk düzeni ve düzeyi, başka bir düzen ve düzeydir. Bir başka örnek verebilirim: Devlet Başkanı, üniversite rektörlerini seçiyor. Ancak Devlet Başkanı üniversite rektörü değildir. Yasalarda üniversite rektörüne ve-

rilmiş hiç bir yetkiyi kulanamaz. Siz, dekanları önerebilirsiniz, dekan, bölüm başkanını seçebilir. Ancak Siz, dekanların ve dekanlar da bölüm başkanlarının yetkisini kullanamaz, işlerini yapamamaz.

Siz, yasalarda eğer yeri varsa beni ders vermekten men edebilirsiniz. Ancak hiç bir surette benim yerime ders veremezsiniz.

Bunları, bu canlılığı olan üniversitenin geleceği için yazıyorum. Yoksa, kıyafet genelgesiyle ilgili şekil eksikliklerini bir kenara bırakıyorum. Bana usulüne uygun olarak tebliğat yapıldığını varsayıyorum.

Şakir Bey,

Çok büyük ve iyi işler yapmak üzere olan bir kurumun başına getirildiniz. İşleriniz pek zor, daha da zorlaştırmak istemediğime inanmanızı dilerim. Keşke uyarınız üzerine sakalımı kesebilseydim. Ancak kesemiyorum. Çünkü bu genelgeye göre sakalımı kesmeyi, kişiliğime ve kişisel haklarıma bir saldırı olarak düşünüyorum. Genelgenin hiç bir yasal dayanağı yok.

Ancak belirttim: Size, sorun çıkarmak istemiyorum. Sakal hiç önemli değil. Önemli olan bir öğretim üyesinin sakallı olup olmamasıdır. Bu, öğretim üyesine aittir. İsteyen sakallı olur, istemeyen, olmaz. Böyle düşünüyorum. Ancak bu büyük ve güzel kurumun yöneticisi olan Size de zorluk çıkarmak istemiyorum.

Özetliyorum: Sakalımı hemen kesebilirim. Ancak daha önce lütfen benim hakkımda disiplin soruşturması açmanızı diliyorum. Sakal genelgesine aykırı hareket ettiğimi ve bu nedenle hakkımda soruşturma açtığınızı, bana, bildirdiğiniz anda sakalımı keseceğim.

Şakir Bey,

Öğrencilerimi ve derslerimi seviyorum. Ayrıca Size zorluk çıkarmak istemediğimi de ifade ettim. Üniversite yönetiminin başında bulunuyorsunuz, ben, yalnızca üniversite öğretim üyelerinin haklarını ve saygınlığını savunduğumu düşünüyorum.

Bu yüzden kıyafet genelgesinin yasalara aykırı olduğu görüşümü, öğrenciler önünde tartışır duruma gel-

mek istemiyorum. Bu yüzden bu başvurumu Size pek acele olarak yapıyorum. İstanbul'da görülmekte olan bir davam nedeniyle, hafta sonunda İstanbul'a gitmek durumundayım. Hafta başındaki derslerime, duruşmam nedeniyle, giremeyeceğim. Bu süre içinde, lütfen disiplin kovuşturmasını başlatınız ve komisyonu kurunuz.

Bu özetten sonra yine özet olarak ayrıntılara geliyorum.

1 — 657 sayılı devlet memurları yasası, üniversite öğretim üyelerine uygulanamaz. Genelge, 657 sayılı yasaya dayandırılıyor. Bu nedenle, kıyafet genelgesinin hiç bir yasal dayanağı yoktur.

Lütfen, yasal dayanağı olmayan bir genelgeyi kabul etmemi beklemeyiniz.

2 — Bir zamanlar «plan» kelimesi idi; şimdiki «devlet» kelimesinden bir sihir bekleniyor. Devlet ne tek bir kişidir, ne de bir tek kurum. Devlet başkanından mahalle bekçisine kadar herkes, yasaların çizdiği sınırlar içinde, devleti meydana getiriyor. Siz de devletten bir parçasınız, izninizle söyleyeyim, bir ölçüde de olsa, ben devletim.

3 — Türkiye'de üç personel rejimi var. Bir: Yönetim kademelerini içine alan kamu personeli rejimi. İki: Silâhlı kuvvetler personel rejimi. Üç: Üniversite mensupları personel rejimi.

Bunlar, birbirinin içine girmez. Silâhlı kuvvetler personel rejimi memurlara, memur rejimi üniversite üyelerine uygulanamaz.

Uygulanma öngörülmüş olsaydı, tek bir personel rejimi olurdu. Üç sınıfın, mülkiye, seyfiye ve ilmiye, yapıları ve çalışma rejimleri birbirinden çok ayrı olduğu için üç ayrı personel rejimimiz var.

Şakir Bey,

Burada «kıyas» yolu olmaz. «İyi» bir yurttaş hukuk bilmelidir: Burada, üniversite personel rejiminde sözde boşlukları 657 sayılı yasa ile doldurmak da söz konusu olmaz.

Şakir Bey,

Ayrıca bazı boşluklar hiç doldurulamaz. Hava boşluğu hiç doldurulamaz. Doldurulursa canlılık kalmaz. Hava boşluğu şu veya bu yolla doldurulursa katı olur.

Üniversite öğretim üyeleri ve öğrencilerinin giyim ile tıraşları, 657 sayılı yasaya dayanılarak çıkartılan bir genelge ile düzenlenemez. Düzenlenirse, düzensizlik olur. Yaso dışı sayılır.

4 — Hiç düzenlenemez. 2547 sayılı yasada, böyle bir dayanak olmaması, hiç düzenlenemez olmasından ileri geliyor.

5 — Diğer taraftan 657 sayılı yasaya dayanarak böyle bir düzenleme yapılması da bir kesinlik ve zorunluluk değildir.

Camilerdeki vaiz, minaredeki müezzin, illerdeki müfti devlet memurudurlar. Vaiz, müezzin ve müfti isterse sakal bırakabiliyor.

Şakir Bey,

Bu «devlet» imama tanıdığı özgürlüğü bir öğretim üyesine ve bu orada bana mı, tanımıyor?

Bu ülkede imam, vaiz, müezzin, müfti ve diyanet işleri başkanına tanınan kişisel özgürlüklerin hepsine ve daha fazlasına lâyık olduğumu düşünüyorum.

Lütfen, kıyafet genelgesine uymadığım için hakkımda disiplin soruşturmasını başlatınız.

6 — Bizler, Bizans-Osmanlı tarihinin mirascılarıyız. Bizler, Roma-Türk geleneğinin sahipleriyiz. Bizdeki bazı kurumlar, bu tarihin ve geleneğin, çağdaş zamanlarındaki uzantılarıdır.

Şakir Bey,

Bizans-Osmanlı geleneğinde üç sınıf var: Mülkiye, ilmiye ve seyfiye. Birbirinden usulleri ve giyimleriyle ayrıdır. Eğer modern Türkiye'de yönetim görevlileri, üniversite ve silâhlı kuvvetler için üç ayrı personel rejimi varsa, bu Bizans-Osmanlı tarihinin mirasıdır.

Ben, bu mirasın sahibiyim. Geliştirmeye çalışırım, geriye götürülmesini, kolaylıkla, kabul etmem.

7 — Osmanlı geleneğinde ilmiye sınıfının, ulema'nın, sakal bırakması bir ayrıcalıktır.

8 — Bizans-Osmanlı geleneğinde ilmiye sınıfı pek ayrıcalıklıdır. Ayrıcalıkları saymakla bitmez. Birini söyleyebilirim: İdam edilmezler. Altı yüz yıllık Osmanlı tarihinde o kadar çok yönetici ve subay idam edilmiştir, benim bulabildiklerime göre ilmiye sınıfından idamlar üçü geçmiyor.

Çok ayrıcalıklıdır: İlmiye olarak idam edilmiyor. Saraya çağrılıyor, tören yapılıyor ve ilmiye sınıfına özgü giysi değiştirilerek mülkiye veya seyfiye sınıfına geçiriliyor. Terfi ettiriliyor, bir vali veya bir paşa olarak saraydan çıkarken boynu vuruluyor.

Şakir Bey,

Üniversite mensupları için bir personel rejimi olması, bu gelenekten geliyor. Biz, Yüksek Öğretim Kurulu başkanının yanılarak çok zaman sandığı gibi, akademik geleneklerimizin çoğunu Batı'dan almadık. Bizans-Osmanlı tarihinden bugüne aktardık.

9 — Bizim üniversitemiz Ankara Akademisi'nden dönüştü ve Ankara Akademisi'ne dayandı. Bugün aynı çatı altında olamadığım bazı arkadaşlarım bu sonucu elde etmek için canla başla çalıştılar. Şükran ve sevgi ile anıyorum.

Şakir Bey,

Sakal ile bizim kurumumuzun bir tarihsel bağlantısı var. Şu günlerde bitirmiş olduğum «Aydın Üzerine Tezler 1830-1980» dizisinin birinci kitabında ayrıntı ile yazdım, burada çok kısa olarak özetliyorum.

Siz, Akademi'den dönüşen bir üniversitenin rektörüsünüz. Türkiye'de üniversiteden önce akademi kuruldu. Adı: Encümen-i Daniş. Büyük Reşit Paşa kurdu ve yetiştirmesi Şinasi Efendi'yi, diğerleriyle birlikte, akademiye üye yaptı. Diğer bir yetiştirmesi olan ve yeni kitabımda «Tanzimat Diktatörü» olarak nitelediğim Ali Paşa sadrazam olunca Şinasi'yi Akademi üyeliğinden kovdu. Nedeni mi? Görünüşte yalnızca sakalla ilgili. Şinasi, bir gün Encümen-i Daniş'e sakalsız, diğer bir deyimle, yüzünün her yanı tıraşlı olarak gelmiş. Ulemadan birisinin sakalsız olmasına imkân tanımayan Sadrazam Ali Paşa, Şina-

si'nin Akademi üyeliğine son verilmesini emir buyurmuş. Emirnamesinde Şinasi'nin «rütbesinin ref'i, memuriyetten def'i, maaşının kat'ı» yazıyor. Türk bürokrasi tarihinde pek bilinen bu söz, sakalla ve akademi ile ilgilidir. Türkçesini biliyor musunuz? Yazayım: Rütbesinin kaldırılmasına, memuriyetten kovulmasına, maaşın kesilmesine karar veriliyor.

Akademi'ye sakalsız geldiği için Şinasi'ye bu muamele uygulanıyor. Tersinden dolayı, ben, hepsine razıyım. Çok açık bir nedenle: Şinasi'nin, Kemal'in, Mithat Paşa'nın, Mustafa Kemal'in ve diğerlerinin kanını taşıdığımı, onların soyundan geldiğimi düşünüyorum.

Şakir Bey,

Eğer Siz de, benim gibi, Şinasi'nin, Kemal'in, Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının soyundan geldiğinize inanıyorsanız, bu yasalara aykırı genelgeyi uygulamayın, lütfen. Lutfen, Yüksek Öğretim Kurulu'na, bu genelgenin üniversitelere uygulanamayacağını yazınız.

10 — Aradan zaman geçti. İnsanlık gelişti. Yasalar çıktı.

2547 sayılı yasaya göre bile, örnek olsun diye yazıyorum, başbakanlar üniversiteyi yönetemezler.

Yürurlükte olan 2547 sayılı yasaya göre üniversite yönetiminde etkili olmanın iki yolu var. Bir: Yüksek Öğretim Kurulu'na üye olmak. İki: Üniversitelerde görev almak. Bunun dışında bir üçüncü yol yok. Bu yüzden, her kimse üniversitede etkili olmak istiyorsa bu iki pozisyondan birisine talip olmak zorundadır.

Ya da yasaları değiştirmek ihtiyarındadır.

11 — Sonuna geldim. Özür dileyerek yazıyorum, üniversiteye, zamanında üniversite giriş sınavını birincilikle kazanarak girdim. Fakülte'min dekanının, zamanın hükümetinin sevmediğini girdiğim zaman gelişen olaylar gösterdi. Dekanımız Profesör Turhan Feyzioğlu'nu zamanın hükümeti üniversiteden uzaklaştırdı. Olaylar oldu, üniversite özerkliğini savunan öğrencileri örgütlemekten dolayı üniversiteden kovuldum. Birincilikle üniversiteye girdiğimden on beş gün sonra üniversite özerkliğini savunduğum

için üniversiteden kovuldum.

Daha sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldum. 12 Mart Muhtırası verildi. Öğretim üyeliğinden kovuldum.

Üniversiteyi seviyorum. Bunlara aldırmıyorum. Tekrar dönüyorum.

12 — Araştırma yapmayı seviyorum. Bunun için Meclis kütüphanesinden yararlanmam gerekti. Akademi'nin fakültelerinin birisinden resmi yazı yazıldı. Meclis'te bir görevli reddetti. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Orgeneral Necdet Üruğ'a yazdım. İzin verdi, yeni yazdığım kitabımın önsözünde teşekkür ettim.

Bunu şunun için yazıyorum: Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Orgeneral Üruğ'a da yazdım. Şunu yazdım: Ben, diğer öğretim üyelerine benzemem. Şu açıdan da benzemem: Benim rotasyon sorunum yoktur. Ben, her yere giderim.

Şakir Bey,

Lütfen, kıyafet genelgesine uymadığım için hakkımda disiplin kovuşturmasını başlatınız. Disiplin kovuşturması, benim her hangi bir yere gönderilmemi gerektirmez; ancak, yasalara dayanmadığımı düşündüğüm bir genelgeye uymadığım için, yasalara uymayan bir madde ile cezalandırılmak bile benim sorunum değil.

Van'dan Edirne'ye, Trabzon'dan Adana'ya kadar her üniversiteye giderim. Hiç sorunum yok.

Giderim. Bir: Üniversite öğretim üyesinin onur ve hakkını savunuyorum. Bunun için sürülmek gerekiyorsa, sürülürüm.

Giderim. İki: Namık Kemal'in, Şinasi'nin, Mithat Paşa'nın, Mustafa Kemal'in kanını taşıdığımı yazdım. Bu konda şu var: Her yerde benden ders almak isteyen öğrenci var. Buna inanırım, bunun için Türkiye'nin her yerine ders vermeye giderim.

Giderim. Üç: Türkiye'nin her yeri bizimdir.

13 — Acele olarak yazdım. Zamanım olmadığı için uzun yazdım. Bugüne yetiştirmem gerekti. Duruşmam ne-

deniyle ders veremediğim zaman karar vermenizi sağlamak istedim.

İki yol görüyorum.

Bir: Bu genelgenin yasalara ve akademik geleneklerimize aykırı olduğunu düşünerek uygulamamak. Bunu, benim başvurumla birlikte, Yüksek Öğretim Kurulu'na iletmek. Yüksek Öğretim Kurulu'nda sağ duyu sahibi üyelerin, Size yazdıklarımı, dikkatle ve ciddiyetle okuyacaklarına inanmak istiyorum.

İki: Hakkımda en kısa zamanda disiplin kovuşturmasını başlatmak.

Şakir Bey,

Yönetici olarak her iki yol da Size açıktır.

14 — Ben ise şunu yapacağım. Sizden işaret bekleyeceğim.

Hakkımda disiplin kovuşturması açılması benim yargı organlarına başvurmama imkân verecek ve kolaylaştıracak.

Disiplin kovuşturması açıldığı zaman yargı organlarına başvuracağım. Bu genelgenin iptalini talep edeceğim. Ayrıca bu genelgenin uygulanması benim kişisel onuruma ve haklarıma bir saldırı olduğu için tazminat davası açacağım.

15 — Bir noktayı daha açmama izin vereceğinizi umuyorum.

Yapmak istediklerimin ve yapacaklarımın Sizin kişiliğiniz ile ilgili hiç bir yanı yok. Sizi tanımıyorum. Rektör ve öğretim üyesi ilişkisi içinde tanımam gerekmedi. Şimdi yazılı bir vesile çıktı.

Bu vesile ile Size saygılarımı sunuyorum.

13 Ocak 1983

TEKİN YAYINLARI

..... Kimsecik	Yaşar Kemal	750.00
..... Orta Direk	Yaşar Kemal	650.00
..... Ölmez Otu	Yaşar Kemal	650.00
..... Demirciler Çarşısı Cinayeti	Yaşar Kemal	1000.00
..... Yusufcuk Yusuf	Yaşar Kemal	1100.00
..... Bu Diyar Baştan Başa	Yaşar Kemal	600.00
..... Bir Bulut Kaynıyor	Yaşar Kemal	750.00
..... Baldaki Tuz	Yaşar Kemal	750.00
..... Allahın Askerleri	Yaşar Kemal	400.00
..... Teneke	Yaşar Kemal	300.00
..... Kuşlar da Gitti	Yaşar Kemal	250.00
..... Ağrı Dağı Efsanesi	Yaşar Kemal	300.00
..... Türkiye'nin Düzeni 1	Doğan Avcıoğlu	1100.00
..... Türkiye'nin Düzeni 2	Doğan Avcıoğlu	1100.00
~~ Türklerin Tarihi 1	Doğan Avcıoğlu	1000.00
~~ Türklerin Tarihi 2	Doğan Avcıoğlu	1000.00
~~ Türklerin Tarihi 3	Doğan Avcıoğlu	800.00
~~ Türklerin Tarihi 4	Doğan Avcıoğlu	800.00
____ Türklerin Tarihi 5	Doğan Avcıoğlu	800.00
..... Milli Kurtuluş Tarihi 1	Doğan Avcıoğlu	800.00
..... Milli Kurtuluş Tarihi 2	Doğan Avcıoğlu	800.00
..... Milli Kurtuluş Tarihi 3	Doğan Avcıoğlu	800.00
..... Milli Kurtuluş Tarihi 4	Doğan Avcıoğlu	800.00
~~ Devrim ve Demokrasi Üzerine	Doğan Avcıoğlu	900.00
..... El Kızı	Orhan Kemal	750.00
..... Yalancı Dünya	Orhan Kemal	700.00
..... Müfettişler Müfettişi	Orhan Kemal	600.00
..... Üç Kâğıtçı	Orhan Kemal	600.00
..... Sokaklardan Bir Kız	Orhan Kemal	700.00
..... Vukuat Var	Orhan Kemal	750.00
..... Hanımın Çiftliği	Orhan Kemal	700.00
..... Suçlu	Orhan Kemal	700.00
..... Dünya Evi	Orhan Kemal	500.00
..... Kötü Yol	Orhan Kemal	500.00
..... Eskici Dükkânı	Orhan Kemal	750.00
..... Yağmur Yüklü Bulutlar	Orhan Kemal	600.00

